T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINI NO: 1976
AÇIKÖĞRETİM FAKÜLTESİ YAYINI NO: 1053

OSMANLI TÜRKÇESİNE GİRİŞ

Yazar
Prof.Dr. Mertol TULUM

Editör
Prof.Dr. Abdülkadir GÜRER

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Anadolu Üniversitesine aittir.
"Uzaktan Öğretim" tekniğine uygun olarak hazırlanan bu kitabın bütün hakları saklıdır.
İlgili kuruluştan izin almadan kitabın tümü ya da bölümleri mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt veya başka şekillerde çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz.

Copyright © 2009 by Anadolu University
All rights reserved
No part of this book may be reproduced or stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means mechanical, electronic, photocopy, magnetic, tape or otherwise, without permission in writing from the University.

UZAKTAN ÖĞRETİM TASARIM BİRİMİ

Genel Koordinatör
Prof.Dr. Levend Kılıç

Genel Koordinatör Yardımcısı
Doç.Dr. Müjgan Bozkaya

Öğretim Tasarımcısı
Yrd.Doç.Dr. Evrim Genç Kumtepe

Grafik Tasarım Yönetmenleri
Prof. Tevfik Fikret Uçar
Öğr.Gör. Cemalettin Yıldız
Öğr.Gör. Nilgün Salur

Ölçme Değerlendirme Sorumlusu
Öğr.Gör. F. Şennur Arslan

Kitap Koordinasyon Birimi
Yrd.Doç.Dr. Feyyaz Bodur
Uzm. Nermin Özgür

Kapak Düzeni
Prof. Tevfik Fikret Uçar

Dizgi
Açıköğretim Fakültesi Dizgi Ekibi

Osmanlı Türkçesine Giriş

ISBN
978-975-06-0665-6

4. Baskı

Bu kitap ANADOLU ÜNİVERSİTESİ Web-Ofset Tesislerinde 13.000 adet basılmıştır.
ESKİŞEHİR, Aralık 2011

İçindekiler

Sunuş ..... **xi**

1. ÜNİTE **Osmanlı Türkçesi Alfabesi** **2**

OSMANLI TÜRKÇESİ 3
Halk Dili 4
Edebiyat Dili 6
YAZI VE YAZIM 7
OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ 8
Bitişen ve Bitişmeyen Harfler 9
Harflerde Şekilce Benzerlikler 10
Harflerin Bitişme Biçimleri 10
El Yazısında Bitişmeyle İlgili Özel Durumlar 12
Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları 14
Yardımcı İşaretler 17
Türkçenin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları 18
Ünlülerin Yazılışı 18
Ünsüzlerin Yazılışı 23
Osmanlı Alfabesi Üzerine Kısa Değerlendirme 25
YAZI TÜRLERİ 26
Özet 29
Kendimizi Sınayalım 31
Okuma Parçası 34
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 35
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 36
Yararlanılan Kaynaklar 37

2. ÜNİTE **Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri** **38**

GİRİŞ 39
TÜRKÇENİN ÜNLÜ SESLERİ 39
Niteliklerine Göre Ünlüler 40
Ünlülerde Nicelik 40
ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNLÜLER 41
Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları 41
1. a Ünlüsü ve Yazılışı 42
2. i Ünlüsü ve Yazılışı 47
3. u Ünlüsü ve Yazılışı 49
Farsçanın Ünlüleri ve Yazılışları 51
1. a Ünlüsü ve Yazılışı 52
2. i Ünlüsü ve Yazılışı 54
3. u Ünlüsü ve Yazılışı 56
Osmanlı Türkçesinin Ünlüleri Üzerine Değerlendirme 57
TÜRKÇENİN ÜNSÜZ SESLERİ 61
Niteliklerine Göre Ünsüzler 61
ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNSÜZLER 62
Arapçaya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri 63
Farsçaya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri 67

Osmanlı Türkçesinin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme 69
Özet 73
Kendimizi Sınayalım 75
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 78
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 78
Yararlanılan Kaynaklar 79

3. ÜNİTE **Yazım 80**
GİRİŞ 81
OSMANLI TÜRKÇESİ YAZIMININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ 82
ARAPÇA VE FARSÇA KELİMELERİN YAZIMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER 82
TÜRKÇE KELİME KÖKLERİ VE EKLERİNDE ÜNLÜLER VE ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI 87
Ünlüler 88
I. Tek Ünsüz Sesten İbaret Ekler 90
II. Tek Ünlü Sesten İbaret Ekler 93
III. Başı Ünsüz, Açık Tek Hece Yapısındaki Ekler 94
IV. Başı ve Sonu Ünlü, İki ve Üç Heceli Ekler 98
V. Başı Ünsüz, Sonu Ünlü İki Heceli Ekler 99
VI. Başı Ünlü, Sonu Ünsüz Tek Heceli Ekler 101
VII. Başı Ünlü, Sonu Ünsüz İki Heceli Ekler 104
VIII. Başı ve Sonu Ünsüz Tek Heceli Ekler 107
IX. Başı Ünsüz, Sonu Ünsüz İki ve Üç Heceli Ekler 114
Ünsüzler 116
Yazımın Gelişme Sürecinde Görülen Değişmeler 120
Özet 121
Kendimizi Sınayalım 123
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 126
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 127
Yararlanılan Kaynaklar 128

4. ÜNİTE **Çeviriyazı 130**
GİRİŞ 131
ÇEVİRİYAZI NEDİR? 131
Dil, Sesler ve Yazı 132
Dilde Değişim Karşısında Yazı 132
Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi 133
Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları 134
ÇEVİRİYAZI ALFABESİ 136
Çeviriyazılı Metinler 138
KULLANACAĞIMIZ ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ VE ALFABESİ 144
Çeviriyazı Sistemimiz 144
Çeviriyazı Alfabemiz 148
ÇEŞİTLİ ÇEVİRİYAZI ALFABELERİ 153
Bu Alfabenin Uygulandığı Bir Metin Örneği 156
ÇEVİRİYAZIDA YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA 158
Özet 160

Kendimizi Sınayalım 163
Okuma Parçası 166
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 167
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 167
Yararlanılan Kaynaklar 168

5. ÜNİTE **Kelime 170**
GİRİŞ 171
TÜRKÇENİN HECELERİ 173
Açık ve Kapalı Heceler 174
Hecede Kurucu Ses 175
ALINTI KELİMELERİN HECELERİ 176
Düzensiz Hecelerin Türkçeleştirilmesi 176
TÜRKÇEDE HECELERİN SIRALANIŞ KURALI 179
TÜRKÇENİN KELİMELERİ 181
1. Yapı Bakımından Öz Türkçe Kelime 181
Kök 181
Yapım Eki 182
Çekim Eki 183
2. Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni 183
3. Türkçe Kelimelerde Ünsüz Sistemi 185
Osmanlı Türkçesinde Uyumlar Üzerine Değerlendirme 190
ALINTI KELİMELER 191
Arapça Kelimeler 191
Osmanlı Türkçesinde Arapça Kelimeler 195
Arapça Kelimelerin Seslendirilmesi 195
Arapça Kelimelerde Hece Sonu Ünsüzleri 202
Arapça Kelimelerde Ünsüz Benzeşmesi 203
Düzensiz Hecelerde Ünlü Türemesi 204
Arapça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı 204
Arapça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması 205
Arapça Kelimelerin Kalıpları 207
Farsça Kelimeler 210
Osmanlı Türkçesinde Farsça Kelimeler 211
Farsça Kelimelerin Seslendirilmesi 212
Farsça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı 212
Farsça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması 213
Özet 214
Kendimizi Sınayalım 217
Okuma Parçası 220
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 221
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 222
Yararlanılan Kaynaklar 224

6. ÜNİTE **Kelime Sınıfları I: Adlar 226**
GİRİŞ 227
ADLAR 228
ADLARIN ÇEŞİTLERİ 228

ADLARDA CİNSİYET (KEYFİYET) 229
Erillik ve Dişillik 229
Arapça Eril ve Dişil Adlar 230
ADLARDA SAYI (KEMİYET) 233
Teklik-Çokluk 233
Arapça Kelimelerde Sayı (Kemiyet) 236
Farsça Kelimelerde Sayı 238
ADLARDA ÇEKİM 238
TÜRKÇE TÜREMİŞ ADLAR 240
İsimlerden ve Fiillerden Türemiş Adlar 240
ARAPÇA ADLAR 248
Yapılarına Göre Arapça Adlar 249
ARAPÇA TÜREMİŞ ADLAR 249
FARSÇA ADLAR 255
Yapılarına Göre Farsça Adlar 257
FARSÇA TÜREMİŞ ADLAR 257
Özet 262
Kendimizi Sınayalım 265
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 268
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 268
Yararlanılan Kaynaklar 270

7. ÜNİTE **Kelime Sınıfları II: Sıfatlar 272**
GİRİŞ 273
SIFATLAR 273
SIFATLARIN ÇEŞİTLERİ 274
I. Niteleme Sıfatları 274
1. Karşılaştırma Sıfatları 275
2. Berkitme Sıfatları 277
3. Küçültme Sıfatları 279
II. Belirtme Sıfatları 280
1. Gösterme Sıfatları 281
2. Soru Sıfatları 281
3. Belirsiz Sıfatlar 281
4. Sayı Sıfatları 282
Yapılarına Göre Sıfatlar 283
OSMANLI TÜRKÇESİNDE TÜREMİŞ SIFATLAR 283
İsimden Sıfat Yapanlar: 283
Fiilden Sıfat Yapanlar 287
Özet 292
Kendimizi Sınayalım 293
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 296
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 296
Yararlanılan Kaynaklar 297

8. ÜNİTE **Kelime Sınıfları III: Zamirler ve Zarflar 298**
GİRİŞ 299
ZAMİRLER 299

ZAMİRLERİN ÇEŞİTLERİ 300
Kişi Zamirleri 300
Kişi Zamirlerinin Çekimi 301
Dönüşlülük Zamirleri 302
Gösterme Zamirleri 302
Gösterme Zamirlerinin Çekimi 303
SORU ZAMİRLERİ 303
Belirsiz Zamirler 304
İlinti Zamirleri 305
ZARFLAR 307
ZARFLARIN ÇEŞİTLERİ 307
Nitelik (Hâl, Tarz, Tavır) Bildiren Zarflar 309
Nicelik (Azlık Çokluk, Miktar) Bildiren Zarflar 313
Yer, Yön Zarfları 315
Zaman Zarfları 317
Soru Zarfları 322
Olumlu Karşılık, Benimseme, Beğenme ve Onaylama Bildiren Zarflar 322
Olumsuz Karşılık, Benimsememe, Beğenmeme, Onaylamama Bildiren Zarflar 323
Gösterme Zarfları 323
Sayı, Ölçü, Sıklık, Seyreklik, Yineleme Bildiren Zarflar 324
Sıra Bildiren Zarflar 324
Yoğunluk Derecesi, Çokluk ve Üstünlük Bildiren Zarflar 325
Derecelenme Bildiren Zarflar 325
İyi Dilek, Umma, Beklenti Bildiren Zarflar 326
Yüreklendirme, Kışkırtma Zarfları 326
Sakındırma, Uyarma Zarfları 326
Korkutma, Göz Dağı Verme Zarfları 327
Beğenme, Alkışlama Zarfları 327
Selâmlama, Uğurlama Zarfları 327
Dilek, İstek, Yalvarma Zarfları 328
Lânetleme, Beddua Zarfları 328
Şüphe, Tereddüt, İhtimal Bildiren Zarflar 329
Benzerlik Bildiren Zarflar 329
Birliktelik Bildiren Zarflar 330
Ayrılık Bildiren Zarflar 330
Kabullenme, Sayma Bildiren Zarflar 330
And Verme Zarfları 331
İstem Dışılık, Kendiliğinden Oluş Bildiren Zarflar 331
Özet 332
Kendimizi Sınayalım 334
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 337
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 337
Yararlanılan Kaynaklar 339

9. ÜNİTE **Fiiller 340**
GİRİŞ 341
FİİLLER 341

Fiillerde Anlam 342
Kullanışlarına Göre Fiiller 344
Fiillerde Çatı 345
Çatı Eklerinin Yazılışı 345
ÇEKİMSİZ FİİLLER 347
Adfiiller 348
Sıfatfiiller 350
Zarffiller 351
ÇEKİMLİ FİİLLER 358
Eklerin Sırası 358
Fiillerde Zaman 359
Fiillerde Kişi 359
İsim Fiili ve Çekimi 362
Örnek Çekimler 372
1. Geniş Zaman 373
2. Sürekli Şimdiki Zaman 375
3. Geçmiş Zaman 378
4. Dolaylı Geçmiş Zaman 380
5.1. Gelecek Zaman 382
5.2. Gelecek Zaman 383
6.1. Kesin Gereklik 385
6.2. Salt Gereklik 387
6.3. Niyetli Gereklik 388
7.1. İstek 389
7.2. İstek 390
8. Dilek-Şart 391
9. Emir 392
Özet 393
Kendimizi Sınayalım 394
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 397
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 397
Yararlanılan Kaynaklar 399

10. ÜNİTE **Kelime Sınıfları V: Takılar, Bağlamlar ve Ünlemler 400**

GİRİŞ 401
TAKILAR 401
Adları Yalın Durumda, Birtakım Zamirleri İse İlgi Durumunda İsteyen Takılar 402
Yönelme Durumunda Ad İsteyenler 405
Ayrılma Durumunda Ad İsteyenler 406
Belirsiz Ad Takımlarının Başlıca Yer Yön, Bilelik, Birliktelik, Görelik Durumu Ekleri Almasıyla Biçimlenen Takılar 407
Arapça ve Farsça Ön Takılar 409
Arapça Ön Takılar 409
Farsça Ön Takılar 414
BAĞLAMLAR 417
Türkçe Asıllı Bağlamlar 417
Yabancı Asıllı Bağlamlar 419

ÜNLEMLER 424
Özet 433
Kendimizi Sınayalım 435
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 438
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 438
Yararlanılan Kaynaklar 440

II. ÜNİTE **Adtakımları ve Sıfattakımları 442**
GİRİŞ 443
ADTAKIMLARI 444
Türkçe Adtakımı 444
Belirli Adtakımı 446
Belirsiz Adtakımı 447
Adtakımının Üyeleri Arasında Sıra Değişikliği 449
Adtakımının İki Üyesinin Birbirinden Uzak Düşmesi 450
Adtakımlarının Çekimi 450
Adtakımının Zincirlenmesi 451
Arapça Adtakımı 452
Yazılışı ve Okunuşu 452
Farsça Adtakımı 455
Yazılışı ve Okunuşu 455
FARSÇA ADTAKIMININ TÜRLERİ 459
Farsça Adtakımında Sıra Değişikliği 461
Üyelerin Uzak Düşmesi 461
Farsça Adtakımlarının Çekimi 462
Adtakımının Zincirlenmesi 463
SIFATTAKIMI 464
Türkçe Sıfattakımı 464
Sıfattakımlarının Çekimi 465
Sıfattakımında Zincirlenme 466
Arapça Sıfattakımı 468
Yazılışı ve Okunuşu 468
Uyuşma 468
Farsça Sıfattakımı 469
Nitelikçe Uyuşma 470
Özet 473
Kendimizi Sınayalım 474
Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı 477
Sıra Sizde Yanıt Anahtarı 477
Yararlanılan Kaynaklar 478

Metinler
Metinler 480
Yavrumun Elifbâsı (İlk Okuma Kitabı) 481
Elifbâ Harfleri (Matbu) 541
Elifba Harfleri (Elyazısı) 542
Küçük Gemi 543
Tahtadaki Çivinin Yerleri 544

Bir Damla Suyun Hikâyesi 546
Son Bahar 547
Fındık Kurdu 548
“Kapat Gözünü Nine” nin Hikâyesi 550
Rüzgâr 554
Son Bahar 555
Arabî ve Farsî Kelimelere Ahengin Tesiri 556
Kelebek 561
Anadolu Kadını 562
Kayıkçı 564
Mektup 565
Sadık Köpek 567
Yeni Devir Simâları 570
Ezik Palamut 573
Mensur Şiirler 574
Doktorun Katırı 575
Çalışkan 577
Tiryaki Sözleri 578
İhsân-ı Atâ 580

Sunuş

Osmanlı Türkçesi, "Batı Türkçesi" ve "Batı Oğuzcası" da denilen Türkiye Türkçesi'nin ikinci dönemine verilen addır. Bu dönem XVI.-XIX. yüz yılları, demek ki dört yüz yıllık bir zaman dilimini kapsar. Günlük dilden oldukça uzaklaşarak iki yönde gelişmiş olan bu dönem yazı dilinin en belirgin çizgileri, kelime dağarcığının Arapça ve Farsçadan alınmış sayısız denilecek ölçüde kelimeyle yüklü olması, Türkçenin söz dizimi kuralına aykırı yapıdaki Farsça adtakımı ve sıfattakımlarının işlek olarak kullanılması ve Türkçe kurallı örneklere uymayan cümlelere oldukça geniş yer verilmesidir.

Dilimizin bu tarihî döneminde çeşitli alanlarda pek çok bilim kitabı yazılmış, şiir ve düz yazı türlerinde sayısız edebiyat eseri var edilmiş, devletin bütün iş ve işlemleri belgelendirilerek büyük bir arşiv meydana getirilmiştir. Dil, tarih, edebiyat, sanat, kültür, hukuk ve iktisat tarihi alanlarındaki araştırmalar bu yazılı ürünlerin incelenmesine dayanır. Bu yüzden üniversitelerimizin Türk dili ve edebiyatı ile tarih başta olmak üzere çeşitli bölümlerinde bu dönem yazı dili Osmanlıca ya da Osmanlı Türkçesi adı altında öğretilmekte, bu yüzyıllara ait metinlerin okunup anlaşılabilmesi amacıyla öğrencilere gerekli donanım kazandırılmaktadır.

Türkçenin grameri üzerinde yerli çalışmalar Tanzimat'tan sonra başlamış, okul programlarına Türkçe öğretiminin konmasından sonra Latin harflerinin kabulüne (1928) kadar çok sayıda okul kitabı yazılmıştır. Bunların ortak yanı, konuların seçiminde, işlenmesinde ve yapılan sınıflamalarda daha çok Arap gramerciliğinin, başka deyişle Arapçanın gramerinin örnek alınmış olmasıdır. Daha sonra Fransızca için yazılmış gramerlerin de bir ölçüde örneklik ettiği bütün bu denemelerin başka bir ortak yanı, kendi çağlarının yazı dilinin tasvirine dayanan çalışmalar olmaları, tarihî derinliklerinin bulunmamasıdır. Harf devriminden sonra da pek çok gramer yazılmıştır. Bunların da hemen hemen hepsi dilimizin son dönemini, başka bir deyişle yaşayan dili temel alan çalışmalardır. Türkiye Türkçesinin özellikle XVII. ve XVIII. yüz yıllarda önemli değişmelere uğramış ve gelişmeler göstermiş olduğu önceki dönemi ise; ses, biçim ve dizim bakımlarından taşıdığı özgelik ve ayrıksılıklarını ortaya koyan bağımsız bir araştırma ve çalışmanın konusu olmamıştır. Son 60 yıl içinde üniversitelerdeki Osmanlıca dersleri için yazılan kitaplar da, dilimizin bu dönemini bir tarihî dönem olarak ele almak düşüncesine uzak kalmış, daha çok eski alfabenin ve yazının tanıtılmasına, Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeler ile kimi gramer biçimlerinin açıklanmasına ağırlık veren bir anlayışla hazırlanmıştır. En son basılan ve bugün Osmanlıca öğretiminde kullanılmakta olan kitaplarda da başlıca konular alfabe, yazım (=imlâ), Arapça ve Farsçanın kelimelerinin ve kimi kelime öbeklerinin yapıları ile ilgili gramer kurallarıdır. Öte yandan bu kitaplarda kullanılan gramer terimlerinin çoğu ya Tanzimat sonrasında yazılan gramerlerden olduğu gibi aktarılmış ya da, öğrencinin öğrenmesi gerekli sayılarak, kullanılan yeni terimlerin yanında bunlar parantezler içinde verilmiştir. Açıkçası bu kitapların hiç birinde dilimizi öz çehresiyle görmek; onu kendi sesleri, ses düzenleri ve portresini oluşturan çizgileriyle tanımak mümkün değildir.

Osmanlı Türkçesi dersleri için hazırlanan kitap, bu tarihî dil dönemini farklı bir bakış açısıyla ele almaktadır. Dayandığımız esas, dilimizin bu dönemini tasvir ederken öz yapısını biçimlendiren ayrıksı yanları yansıtmak, önemli bir değişme sürecinde izlenebilen gelişmeleri ve başkalıkları, XVI.-XIX. yüz yıllardaki ortak konuşma dili ile kitap dili (=okuma dili) arasındaki ayrılıkları göstermek, bunun sebep-

lerini açıklamak, böylece onu gerçek çehresiyle sunmaktır. Böylesi bir tasvir Arap harfli metinlere dayanılarak yapılamazdı; bu yüzden yararlandığımız kaynaklar XVII. yüz yıldan başlayarak Avrupalı dil bilimciler tarafından yazılmış gramerler olmuştur. Üniteler içinde anılacak olan bu Türkçe gramer yazarları dilimizin bu tarihî dönemini hem konuşulan dil, hem de yazı dili (=edebiyat dili) seviyelerinde oldukça ayrıntılı olarak tanımamızı sağlayan güvenilir veriler sunmaktadır.

Bu kitap 2 cilt olarak tasarlanmış olan Osmanlı Türkçesi gramerinin 1. cildi olup, ses bilgisi ve yapı bilgisi ile ilgili belirli konuları içine almaktadır. Görüleceği gibi, tutulan yol, bir gramerde yer alması beklenen bütün konular yerine bu dönemin ayrıksı yanlarını göstermek için yalnızca ele alınması gerekli bulunan konularla sınırlı kalmak, ele alınan konuların ayrıntısı bakımından da benzer bir tutum sergilemek olmuştur. Öte yandan bu kitabın bir bilimsel araştırma kitabı değil, bir ders kitabı olduğu gözden uzak tutulmamış, bu yüzden her konu ya da kural ile ilgili çok sayıda örnek verilmiştir. Örnekler özenle seçilmiş, her ünitede değişen sayıda olmak üzere verilen bu örneklerin arasına bugün kullanılmayan kelimeler serpiştirilmiş, bunların anlamları tırnak içine konmak suretiyle de bir söz dağarcının oluşması amaçlanmıştır. 1500 kadar kelimeyi içine alan bu dağarcığın ezberlenmesi okunacak kolay metinler için sözlük kullanma ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacaktır.

Bu kitabın son ünitesi aslında söz dizimine ayrılmış olan ikinci kitabın konularından birine ayrılmıştır. Bunun sebebi, dilimizin bu döneminde işlek olarak kullanılmış alıntı bir söz dizimi birliğini, Farsçanın adtakımı ve sıfattakımı kalıbını tanımanın önceliğidir. Okunan bir metinde bu kalıpla yapılmış öbekleri tanımak doğru okumanın, dolayısıyla okunan metni doğru anlamanın önemli şartlarından biridir. Kitabın sonuna konulmuş kolay metinlerin sonuncusunda bu yapının örnekleri yer almaktadır. Bunlara doğru okunması için gerekli işaret konmuştur.

Bu kitap oldukça kısa bir sürede hazırlanmıştır. Bu yüzden gerek yer verdiği başlıklar, gerekse üniteler içinde ele alınan konular arasında gözden kaçan eksikler bulunabilir. Bunlar yapılacak uyarı ve eleştirilerin değerlendirilmesiyle sonraki baskılarda tamamlanabilecektir. Yapılanın yeni bir bakış açısına dayanan bir deneme olduğu, dört yüz yılı içine alan bir dönemin eksiksiz bir grameri olmak iddiasından uzak bulunduğu unutulmamalıdır.

Amaç, dilimizin tarihî bir dönemini ayrıksı yanlarıyla tanıtmak, öğrenmek isteyenlere ana dilimizin eski bir portresini sunmaktır. Osmanlı dönemine ait son derece önemli tarihî metin yayımlarında bulunmuş ve olanca ömrünü tarihî gramerciliğe vakfetmiş değerli hocamız Mertol Tulum'un kaleme aldığı iki ciltlik seriden bu ilki için kendisine çok teşekkür ediyor ve öğrencilerin bu kitabı tat alarak okuyacaklarını umuyor, başarılı olmalarını diliyorum.

Editör

Prof.Dr. Abdülkadir GÜRER

OSMANLI TÜRKÇESİNE GİRİŞ

1

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesinin Türkçenin hangi tarihî dönemi olduğunu açıklayabilecek,
- Yazı ve yazım arasındaki ilişki ve farkı ayırt ederek, Osmanlı Türkçesi yazımıyla ilgili ön bilgileri sıralayabilecek,
- Osmanlı Türkçesi alfabesini, bu alfabenin harflerinin yazıdaki biçimlerini tanıyabilecek,
- Başlıca yazı türlerini görerek, Türkçe yalın kelimeleri yazabilecek ve okuyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Konuşma Dili
- Yazı Dili
- Şehirli Dili
- Halklılaştırma
- Dil Kalıbı
- Süslü Söz
- Yazım
- Ses Değeri

İçerik Haritası

- OSMANLI TÜRKÇESİ
- OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ
- YAZI TÜRLERİ

Osmanlı Türkçesi Alfabesi

OSMANLI TÜRKÇESİ

Osmanlı Türkçesi Oğuz Türklerinin Anadolu'da kurdukları yazı dilinin ayrıldığı üç dönemden ikincisi için kullanılmaktadır. Bu üç dönemi belirleyen, dilin iç ve dış yapısında meydana gelen değişme ve gelişmelerdir. 'İç yapı' deyimiyle dilin söz dizimi, 'dış yapı'deyimiyle ise söz varlığı anlatılmak istenir.

Oğuz boylarının konuşma diline dayanan ve "Batı Türkçesi", "Batı Oğuzcası", "Türkiye Türkçesi" gibi adlarla anılan bu yazı dilinin ilk dönemine "Eski Osmanlıca", "Eski Türkiye Türkçesi" ve "Eski Anadolu Türkçesi" gibi adlar verilmiştir. Zaman bakımından bu dönem Anadolu Selçukluları ve beylikler çağı ile Osmanlı Devleti'nin XV. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanan kuruluş dönemini içine alır. Buna göre "Osmanlı Türkçesi" tarih bakımından Osmanlı Beyliği'nin gittikçe güçlenerek Anadolu'da siyasi birliği sağlamasından sonra, özellikle İstanbul'un fethiyle birlikte bu kentin yeni bir bilim, kültür ve uygarlık merkezi hâline gelmesiyle gelişen bir yazı dilidir. XVI-XIX. yüzyıllar boyunca **günlük dil**den oldukça farklı olarak iki seviyede gelişme gösterdiği görülen bu **yazı dili**nin en belirgin niteliği kelime dağarcığının zengin, dolayısıyla anlam ve kavram çeşitliliği bakımından anlatım gücünün gelişkin ve ergin olmasıdır.

Günlük dil: Sözlü anlatım dilidir. Bir dili konuşanların günlük ilişkilerinde anlaşmak ve iletişim kurmak amacıyla kullandıkları dil seviyesidir.

Yazı dili: Yazılı anlatım dilidir. Özenli, gelişmiş, söz dağarcığı ve anlatım kalıpları bakımından zengindir. 'Edebiyat dili' de denir.

Bu yazı dilinin iki ayrı seviyede kullanıldığı görülür. İlk seviye, kimi yönleriyle konuşma dilinden oldukça farklıdır; ancak geniş bir okur-yazar kitlesi tarafından kolayca okunup anlaşılabilir bir nitelik taşır; daha çok faydayı öne alan, anlatım dilini araç olarak gören bir anlayışa dayanır. Bu yüzyılların pek çok yazarı eserlerinin kolay anlaşılmasını, dolayısıyla geniş kesimlere ulaşmasını amaçladıklarından bu seviyede bir dili kullanmayı yeğlemişlerdir.

İkinci seviye sanat amaçlıdır. Daha da zengin bir kelime kadrosu ve yabancı söz kalıpları yanında, özellikle ortak İslam kültüründen beslenen bilgi ve kültür unsurlarına geniş yer verir. Yüksek kültürlü bir toplum kesimine, açıkçası zamanın seçkinlerine hitap eder. Kendine özgü bir zevk ve güzellik anlayışını ön plana çıkaran bu dil sanat amacı güder. Dil bu seviyede artık 'araç' olmaktan uzaklaşmış, 'amaç' hâline gelmiştir. Amaç sanatkârca yazmak, hüner sergilemek, ustalık göstermektir. Konuları bakımından öğretici kimi eserlerde bile, böyle bir dilin kullanılmış olması, bu amacı açıkça ortaya koyar. Dil bu seviyede daha çok nesir (düz yazı) türünde kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesinin yazı dilinde ayrı bir kolda gelişen bu yüksek seviyedeki dil, konuşma dilinden tamamen kopmuştur. Arapça ve Farsçadan alınma çok sayıda kelime, dil kalıbı ve kural ile karma görüntülü bir 'özel dil' manzarası gösterir. Özellikle **alıntı**ların sesçe nitelik ve niceliklerinin korunması kaygısı bu dile tam bir karma dil niteliği kazandırmıştır. Böyle bir dil kullanmış olan kimi yazarların yaptığı açıklamalar, gerçekten de, bu seviyedeki Osmanlı Türkçesinin üç dilli bir yapı olarak görüldüğünün göstergesidir.

Alıntı: Bir dilin başka dillerden aldığı kelime ve gramer biçimlerine denir.

Her dilde konuşma diliyle yazı dili arasında belli ölçülerde farklar bulunur; ancak sözünü ettiğimiz dilin, gününün konuşma diliyle ilişkisi, çok sayıda yazarın eserlerinde görüldüğü gibi, yalnızca dilin cümle yapısının büyük ölçüde korunmasından ibaret kalmıştır. Bir benzetmeyle söyleyecek olursak; iskelet korunmuş, ama beden dolgusu ve üzerine geçirilen süslü püslü giysiler onun kişiliğini örtmüş, tabii kılığını değiştirmiştir.

Bu dili bütün özellikleriyle tanımaya girişmeden önce halk dili ve edebiyat dili terimleri üzerinde biraz daha durmak, bunların sınırlarını belirlemek açısından yararlı olacaktır.

Halk Dili

Halk dili terimiyle anlatılan, genel olarak günlük hayatta insanların iletişim kurmakta kullandıkları dil, yani konuşma dilidir. Buna 'sesli dil' de denmektedir. Bir dilin gelişme tarihi içinde sesli dilin belirli bir zaman dilimindeki durumunu belirlemek kolay olmadığı gibi gelişme basamaklarını izlemek de mümkün değildir. Bu yüzden dilin tarihî dönemleri bakımından bu terime yükleyebileceğimiz anlam, 'günlük konuşma dili' değil de yazılı metinlerde niteliği belirlenebilen dil, demek ki bir bakıma 'yazıya geçirilmiş konuşma dili'dir.

Halk dili ortak anlaşma dilidir, bu yüzden herkesçe anlaşılır olmak zorundadır. Toplum içinde, eğitim seviyesi ve yeri ne olursa olsun, herkesin böyle bir dil kullanması hem olağan, hem gerekli, hem de kaçınılmazdır. Doğal olarak böyle bir dilin kelime dağarcığının ve anlatım olanaklarının çok da geniş olması beklenemez. Toplu yaşayışın gerekli kıldığı ilişkiler içinde kişiler arasında iletişim aracı olarak kullanılan halk dili, bu yüzden köküne daha bağlı, başka dillerin etkisine oldukça kapalı, hızlı değişime karşı ise dirençli ve korumacıdır. Halk dilinin kuşkusuz bir de edebiyatı vardır ve bu edebiyat kendi geleneğinden kopmadan yüz yıllarca geniş kesimlerin beğenip paylaştığı, titizlikle koruyup sürdürdüğü bir edebiyattır. Toplumların yeni kültür ve medeniyet çevreleriyle karşılaşmalarından doğan etkilerle ortaya çıkan değişimler kaçınılmaz olsa da, bu edebiyatın dilinin günlük konuşma diline göre çok da farklılaşmadığı bir gerçektir. Böyle bir dilde değişen inanç, anlayış ve eğilimlerin ve bunların yön verdiği hayat tarzlarından doğan günlük ihtiyaçların zorlamasıyla alınmış olan kelimeler de **halklılaştırılmıştır**. Bununla birlikte, halk dilinin de, tıpkı yazı dili gibi, eğitim ve kültür alanlarındaki gelişmeye bağlı olarak sürekli bir gelişme, dolayısıyla da değişme göstermesi söz konusudur. Edebiyatı yalnızca belli toplum kesimlerinde yayılma ve gelişme göstermiş olsa da, Batı Türkçesinin bütün dönemlerinde böyle bir dil, toplumu oluşturan bütün kesimler için gerekli ve geçerli olmuş, sultandan hiç okumamış köylüye kadar, belli seviye farklarını korumuş olarak, toplumda hem 'sesli dil' olarak kullanılmış, hem de 'yazı dili' olarak sürekli kullanımda kalmıştır. Batı Türkçesinin ilk döneminde, özellikle beylikler çağında üretilmiş olan çok sayıda telif ve tercüme eserin dili bu halk Türkçesi olduğu gibi, Osmanlı Türkçesi döneminde de bu dille pek çok eser kaleme alınmıştır.

Halklılaştırma: Başka dillerden alınmış kelimelerdeki sesçe yabansı yanların bir dili konuşan halk tarafından kendi dilinin ses düzenine uygun hâle getirilmesidir.

Medrese eğitiminin yaygınlaşması, doğal olarak okur-yazar oranının artması sonucunu doğurmuş, buna bağlı olarak Arapça ve Farsça öğrenenlerin sayısı hızla çoğalmıştır. Bu arada Fars edebiyatına karşı geniş bir ilgi uyanmış, bu ilgi aruzla yazılmış birçok manzum eserin Türkçeye aynı ölçü kullanılarak manzum çevirilerinin yapılması yolunu açmıştır. Öte yandan medrese eğitimi görmüş olanların edebiyat sanatı bilgileri de edinerek aruzla ve özellikle Fars edebiyatını örnek tutarak şiir yazma hevesi giderek artmış, bu arada edebiyata duyulan ilgi ve şaire verilen destek de bu hevesleri beslemiştir. İşte bütün bu sebeplerle yazı diline çoğalan ölçüde kelime girmeye başlamıştır. Türkiye Türkçesinin ilk dönemi içinde başlayan bu gelişmenin XV. yüzyılın ortalarına kadar oldukça yavaş yol aldığı görülür. Özellikle beylikler döneminde ve Osmanlı Beyliği'nin kuruluş çağında yapılan geniş çeviri çalışmalarının hazırladığı bu gelişme,

beylerden büyük destek görmüş, ancak bu dönemin beyleri halk dilinin sınırlarını aşan böyle bir dile ve bu dille kurulmaya çalışılan bir edebiyat akımına uzak ve yabancı kalmışlardır. XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak özellikle büyük medreselerin bulunduğu, bu yüzden de birer bilim ve kültür merkezi olma yolundaki İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde söz konusu gelişme daha hızlı seyretmiştir. İşte bu hızlı gelişmenin etkisiyle giderek farklılaşan halk dili Osmanlı Türkçesi döneminde, 'şehirli dili' denebilecek bir okumuş kesim dili niteliği kazanmış, özellikle İstanbul'da eğitimli, aydın kimselerin konuştukları bu dil 'İstanbul Türkçesi' adını almıştır. Geniş bir okumuş kesimin konuşma dili olan bu gelişmiş ve zengin dil, aynı zamanda yazı dili olarak da, özellikle edebiyatın nesir türünde yaygın olarak kullanılmıştır. Başlıca özelliği yabancı dil kalıplarına oldukça az yer vermek olan bu dilin daha çok geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan öğretici ve eğitici eserlerde kullanılmış olduğu görülür.

Edebiyat Dili

Edebiyat dili, daha çok 'yazı dili' anlamında kullanılır. Bununla birlikte bu terim, dar anlamda Osmanlı Türkçesi döneminde toplumun yalnızca belli kesimlerine hitap eden, şiirde ve nesirde 'sanat dili' olarak gelişmiş bir dil için de kullanılmaktadır. Bu dilin sokak diliyle neredeyse hiçbir ilgisi bulunmadığı gibi, yukarıda tanıttığımız şehirli diliyle de pek yakınlığı bulunmamaktadır. Bu dili belirleyen ana nitelik, kullandığı söz malzemesinin büyük ölçüde alıntı olmasıdır. Bu alıntı malzeme içinde ilk sırada sınırı belirsiz ölçüde kelime yer alır, ikinci sırada ise çok sayıda **dil kalıbı** ile yabancı kültür unsurları bulunur. Öte yandan nesirde ve nazımda alıntı kelimelerin ait oldukları dildeki ses ve yapı özelliklerinin korunmasına büyük özen gösterilmiştir. Eskilerin **fesahat** dedikleri söz özelliğinin dayanaklarından biri sayılan bu tutum, giderek okumuşların konuşma diline de belli ölçüde yansımış, bu yansıma şehirli diline de bulaşarak Türkiye Türkçesine yeni bir **ünlü değeri** girmesine yol açmıştır. Bu dille yazanların anlayışı 'Sanat sanat içindir' anlayışıdır; bu yüzden dil, artık yalnızca bilginin, düşüncenin ve heyecanın aktarılma aracı değil, aynı zamanda hüner, beceri ve ustalık aracıdır; sonuç olarak, kendisi doğrudan bir amaç hâline gelmiştir.

Dil kalıbı: Dilde birden çok kelimenin öbekleşmesi ile oluşmuş belli özelliklerle tanımlanan yapılardır.

Fesahat: Bir kelimenin açık, ses nitelikleri korunarak, pürüzsüz ve yanlışsız olarak söylenmesi ve kullanılmasıdır.

Ünlü değeri: Bir ünlüyü diğer ünlülerden ayıran ve ses yolunda oluşması sırasında beliren nitelik ve nicelik özelliğidir.

Özellikle XVI.-XIX. yüzyıllarda birçok yazar tarafından kullanılmış olan bu üst seviyeli dil, şüphesiz belli estetik kaygılara ve sanat anlayışı ölçülerine dayanmaktadır. Bu anlayışın temsilcilerinden biri olan XVI. yüzyıl yazarı Âlî'ye göre söz, yani dil, güzel bir bakire kız gibidir. Sözün endamı, güzel bir kızın

endamı gibi pürüzsüz, düzgün, belli ölçülere uygun olmalıdır. Bu, güzelliğin ilk şartı ve ayrılmazıdır. Ayrıca bu şarta ek olarak, tıpkı zarif ve işveli bir kızın duruş ve davranışlarındaki incelik gibi, sözün anlam ve anlatım bakımından ince, yani edalı olması gerekir. Daha da önemsenen bir başka şart ise, bir söz güzelinin olanca güzellik malzemesiyle, yani söz ve anlam sanatlarıyla süslenerek daha da güzel bir görünüme sokulmasıdır. Buna göre güzel söz; açık, anlaşılır, yerinde olmakla birlikte **süslü söz**dür. Bir şairin, bir nesir yazarının asıl amacı da sözü en süslü görünüme sokmaktır.

Süslü söz: Eskiler sözün süslülük niteliğine 'belîğ' derlerdi.

Batı Türkçesinin Osmanlı Türkçesi dönemini öğrenmeye çalışırken, dilin yukarıda kısaca özetlenen seviyelerindeki kullanımıyla ilgili bütün yapı ve kullanım özelliklerini göz önünde bulundurmak gerekir. Amaç bu dönemde yazılmış eserleri okuyup anlayabilmek, kendi insanımızın geçmiş zamanlardaki yaşamı, etkinlikleri, üretimleri, yaratıcılıkları hakkında ilk elden bilgi edinebilmek, onların yazı aracılığıyla aktarmış oldukları çok yönlü tarih bilgilerine, kültürel ve estetik değerlere ulaşabilmektir.

Bir eski metin söyleyeceğini söyleyip susmuş, artık konuşmayan bir konuşmacıya benzer. Onu okurken sorularımıza sesli karşılık alamayız. Yapacağımız şey; ne demek, neleri anlatmak istediğini yazıya geçirilmiş olandan anlamaya çalışmak, sonuç olarak da yazı aracılığıyla onu anlayabilmek, onunla anlaşabilmektir. Ama bu, uzunca bir yolda gerçekleştirilecek çalışma, gösterilecek çaba ve esirgenmemesi gereken sürekli bir ilgi ile başarılabilecek bir iştir.

Şekil 1.1

1927'de yayınlanmış ilkokul 1. sınıf okuma kitabı **Yavrumun Elifba**'sının iç kapağı.

Her gidiş bir ilk adımla başlar, her iş bir atılım ister. Bu işin ilk adımı yazıyı bilmek, atılımı da onu öğrenmeye koyulmaktır.

YAZI VE YAZIM

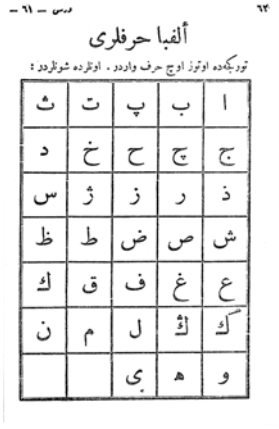
Yazı, bilgiyi, duygu ve düşünceyi aktarmakta kullanılan bir araç, bir işaretler sistemidir. Bu işaretler konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini yansıtmadığı gibi, vurgu ve tonlama gibi özel yanlarını da göstermez. Öte yandan yazı belli bir alfabenin işaretleri ile dilin ortalama seslerini karşılarken, bu seslerin zaman içinde geçirdiği değişikliklerle birlikte kendisi de değişebilen bir nitelik taşımaz. Tek şekilliliğe eğilimli ve bu eğilimlerin gelenekleştiği ölçüde onlara bağımlıdır. Bununla birlikte, Osmanlı Türkçesi döneminde görüldüğü gibi, yeni eğilim ve arayışların ortaya çıkmasıyla bu bağımlılığın gevşediği, ortaya çıkan gelişmelerin önceleri az, ama giderek çoğalan sayıda yazıya yansıtıldığı görülür.

Yazım ise, yazı aracılığıyla gerçekleştirilen bir uygulamadır. Bir dilin ses örgülerinden oluşan türlü birimlerini alfabe işaretleriyle yazıya dökmektir. Bu uygulama kimi zaman önceden belirlenmiş ve kabul edilmiş kurallara göre yapılır, kimi zaman ise bir geleneğe bağlı bulunur ve kullanım süreci içinde meydana gelen değişikliklerle birlikte şekillenir.

Batı Türkçesinin yazılışı ikinci durum için iyi bir örnek oluşturur. Arap asıllı alfabenin Türkçeye uygulanmasında ilk dönemde görülen yazılış biçimleri daha çok ünsüz seslerle ünlü uzunluklarının gösterilmesine dayanan Arapçanın yazılış düzenine uydurulmuştur. Ancak sonraki süreçte Türkçenin ünlülerinin birtakım harf işaretleriyle gösterilmesi yaygınlaşmış; tam olarak uygulanmamış olsa bile, büyük ölçüde belli kurallar ortaya çıkmıştır.

Doğu Türkçesi: XIII. yüzyıldan sonra ortaya çıkan yazı dillerinden biri. XV. yüzyıldan sonra 'Çağataca' adıyla anılmıştır.

Arap alfabesini kullanan, ama Uygur yazısı geleneğine bağlı **Doğu Türkçesi** yazımıyla karşılaştırıldığında, Batı Türkçesi yazımının Orta Asya geleneğine bağlı olmayan, kendi başına bir gelişme yolu izlediği görülür. Eski Osmanlıcanın en eski metinlerinde Uygur yazı geleneğine bağlı örneklerle karşılaşılırsa da, bunlar yaygınlık kazanamamıştır. Doğu Türkçesi yazımının Uygur yazı geleneğinden gelen en önemli yanı, kök sesleriyle bütün yapım ve çekim eklerinde ünlülerin harf işaretleriyle gösterilmesidir.

ألفبا حرفلری

تورکچه‌ده اوتوز اوچ حرف واردر . اونلرده شونلردر :

ا	ب	پ	ت	ث
ج	چ	ح	خ	د
ذ	ر	ز	ژ	س
ش	ص	ض	ط	ظ
ع	غ	ف	ق	ك
ك	ڭ	ل	م	ن
و	ه	ى		

Şekil 1.2

Yavrumun Elifbâ'sından Osmanlı alfabesi harfleri.

OSMANLI TÜRKÇESİ ALFABESİ

Osmanlı Türkçesi alfabesi Arap alfabesine dayanır. 28 harften oluşan Arap alfabesine Farslar kendi dillerindeki farklı üç ses için küçük değişikliklerle 3 işaret eklemişler ve harf sayısını 31'e çıkarmışlardır. Farsçanın bu sesleri Türkçede de bulunduğu için, bu 31 harflik alfabe Türkler tarafından da aynen alınıp benimsenmiştir. Bu alfabenin harfleri Türkçedeki adlarıyla şunlardır:

ا *elif*, ب *be*, پ *pe*, ت *te*, ث *se*, ج *cim*, چ *çim*, ح *ha*, خ *hı*, د *dal*, ذ *zel*, ر *rı*, ز *ze*, ژ *je*, س *sin*, ش *şın*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*, غ *gayın*, ف *fe*, ق *kaf*, ك *kef*, ل *lam*, م *mim*, ن *nun*, و *vav*, ه *he*, ى *ye*.

Bu harflere ل *lam* ile ا *elif* in birleştirilmiş biçimi olan لا *lamelif* i de katmak gerekir. 'Lâ' olarak okunan bu birleşik harf yazıda yalın bir harfmiş gibi değerlendirilir.

Harflerin bu biçimleri yazıda büyük ölçüde değişikliğe uğrar. Yukarıdaki biçimler yalnızca birtakım harflerden sonra kelimede son ses olmaları durumunda korunur. Bu yazılış özelliklerine göre de harfler iki öbekte toplanmıştır.

Bitişen ve Bitişmeyen Harfler

Arap yazısının en önemli özelliği sağdan sola doğru yazılmasıdır. Harfler yazıda sağdan sola doğru dizilirken kimi harfler kendisinden sonraki harfle bitişmez, yalın durumunu korur. Kimi harfler ise önden ve sondan bitişir ve bunların yalın biçimi değişir; başta, ortada ve sondaki yazılış biçimleri küçük farklarla da olsa birbirinden ayrılır. Bu özellikleri yüzünden alfabe harfleri **bitişmeyen harfler** ve **bitişen harfler** olmak üzere iki bölük oluşturur. Yazı öğrenirken her şeyden önce hangi harflerin bitişen, hangi harflerin bitişmeyen harfler olduklarını bilmek gerekir:

Bitişmeyen harfler: Eski gramerlerde bunlara 'munfasıl harfler' denmiştir.

Bitişen harfler: Eski gramerlerde bunlar da 'muttasıl harfler' diye adlandırılmıştır.

a. *Bitişmeyen harfler*. Bunlar yazıda yalnızca kendilerinden önce gelen diğer harflerle bitişir; içinde kendileri de yer almak üzere, sonra gelen harflerle ise bitişmez:

ا د ذ ر ز ژ و ه

Sonuncu harf ancak bir **ünlü** yerine kullanıldığı yerlerde bitişmez. Buna eski gramerlerde "**hâ-i resmiye** (=şekilce he)" denir.

Ünlü: Seslerin oluştuğu ses yolunun tamamen açık bulunduğu durumda alt çenenin, dilin ve dudakların hareketleriyle ağız boşluğunda şekillenen seslerdir.

b. *Bitişen harfler*. Hem kendileriyle, hem kendilerinden önce ve sonra gelen öteki bütün harflerle bitişir. Bu duruma göre, biçimleri özellikle başta ve ortada değişikliğe uğrayan harfler bunlardır. Bunlar, önceki harf bitişmeyen harfse baştaki şekliyle, bitişen harfse ortadaki şekliyle yazılır; sonda yer aldıklarında ise yalın biçimlerine kavuşur:

ب پ ت ث ج چ ح خ س ش ص ض ط ظ ع غ ف ق ك ل م ن ه ى

Aşağıda bitişmeyen harflerden sonra bitişen harflerin değişmeyen biçimlerinin alfabedeki sırasına göre ilk üçü yazılarak yazma örneği olmak üzere verilmiştir. Sağdan sola doğru yazmak gerektiğini unutmadan kalan bitişen harfleri ekleyerek siz de bu harflerle ilgili yazı çalışması yapınız: ابـ رپـ وتـ .

Harflerde Şekilce Benzerlikler

Bu alfabenin harfleri şekilce benzerlikleri bakımından da öbekleşirler. Bir öbek içinde yer alan harfleri diğerlerinden ayıran üstlerine ve altlarına konulan bir, iki ya da üç noktadır. Aslında harflerin alfabedeki sırası da benzerlerin art arda gelmesiyle şekillenmiştir. Bu öbekler şunlardır:

ب پ ت ث

ن (*nun*) ve ى (*ye*) harfleri de aşağıdaki tabloda (bak. Tablo 1.1) göreceğimiz gibi, başta ve ortadaki yazılış şekliyle bu öbekte yer alan diğer harflere benzer, dolayısıyla bu benzerlik yönüyle bu ikisini de bu öbek içine katmak doğru olur.

ج چ ح خ

د ذ

ر ز ژ

س ش

ص ض

ط ظ

ع غ

ف ق

Harflerin Bitişme Biçimleri

Alfabe konusundaki bu öncelikli tanıtıcı bilgilerden sonra, yalnızca kendilerinden önce gelen öteki harflerle bitişen harflerin ortak bitişme biçimleriyle hem kendileriyle, hem de kendilerinden önce ve sonra gelen öteki bütün harflerle bitişenlerin ise biçimce uğradıkları değişiklikleri bilmek, bu alfabeyle yazı yazabilmek ya da yazılmış bir yazıda harfleri tanıyabilmek açısından çok önemlidir.

Aşağıdaki tabloda yalnız bitişen harfler yer almaktadır. İlk sırada harflerin alfabedeki yalın biçimleri, ikinci sırada önden ve sondan bitişen harflerin başta, ortada ve sondaki biçimleri, üçüncü sırada ise bunların birbirine ulanmış biçimleri verilmiştir.

Tablo 1.1

Bitişen Harflerin Yalın, Başta, Ortada, Sonda ve Birbirine Ulanmış Biçimleri

Yalın biçimler	Sonda	Ortada	Başta	Ulanmış biçimler
ب	ـب	ـبـ	بـ	ببب
پ	ـپ	ـپـ	پـ	پپپ
ت	ـت	ـتـ	تـ	تتت
ث	ـث	ـثـ	ثـ	ثثث
ج	ـج	ـجـ	جـ	ججج
چ	ـچ	ـچـ	چـ	چچچ
ح	ـح	ـحـ	حـ	ححح
خ	ـخ	ـخـ	خـ	خخخ
س	ـس	ـسـ	سـ	سسس
ش	ـش	ـشـ	شـ	ششش
ص	ـص	ـصـ	صـ	صصص
ض	ـض	ـضـ	ضـ	ضضض
ط	ـط	ـطـ	طـ	ططط
ظ	ـظ	ـظـ	ظـ	ظظظ
ع	ـع	ـعـ	عـ	ععع
غ	ـغ	ـغـ	غـ	غغغ
ف	ـف	ـفـ	فـ	ففف
ق	ـق	ـقـ	قـ	ققق
ك	ـك	ـكـ	كـ	ككك
ل	ـل	ـلـ	لـ	لللل
م	ـم	ـمـ	مـ	ممم
ن	ـن	ـنـ	نـ	ننن
ه	ـه	ـهـ	هـ	هههه
ى	ـى	ـيـ	يـ	يييى

Bitişmeyen harflere gelince, daha önce de belirttiğimiz gibi, bunlar önceki harfe bitişir, ancak sonraki harfle bitişmez. Bunların bitişme biçimleri ortaktır. Aşağıda görüldüğü gibi, bitiştirme küçük bir ekleme çizgiyle sağlanır:

Tablo 1.2

Bitişmeyen Harflerin Yalın, Ortada ve Sondaki Biçimleri

ا	ـا
د	ـد
ذ	ـذ
ر	ـر
ز	ـز
ژ	ـژ
و	ـو
ه	ـه

SIRA SİZDE 2

Başta, ortada ve sondaki biçimler, kendileriyle birleşmelerinde olduğu gibi, başka bitişen harflerle birleşmelerinde de olağan olarak bu değişik şekilleri korurlar. Aşağıdaki örneklerde bulunan noktasız harflere nokta koyarak, noktalı olanların noktalarını değiştirerek on örnek yazınız:

بتر تبز جيص غيب فقط

Şekil 1.3

Yavrumun Elifbâsı'ndan rık'a harfler.

El Yazısında Bitişmeyle İlgili Özel Durumlar

Birçok yazı türünden günlük hayatta kullanımı en yaygın olan yazı **rık'a** denilen yazıydı. Bu yazının harfleri çabuk yazmaya elverişli bir duruma getirilmiş; 'diş' denilen çıkıntıları kaldırılmış, kimi harflerdeki iki nokta çizgiye, üç nokta da küçük bir ters *v*'ye (^)çevrilmiş, *nun* ve *kaf*ın noktaları ise sonlarına eklenen birer çizgiciğe dönüştürülmüştür. Bu arada bitişmeyen harfler bile bitişik yazılır biçimler kazanmıştır. Bunlar istenirse 'hattat' denilen bir yazı ustasından öğrenilebilir. Ancak el yazısıyla yazılmış bir metni okuyabilmek için bilinmesi gereken, özel biçimlerden çok, kimi harflerin bitişmelerindeki ortak biçimlerdir. Bunlardan başlıcaları şunlardır:

a. ب (*be*) ve ona benzeyen harfler م (*mim*) ile yukarıdan bir yuvarlak çizgicikle bitiştirilir ve mim harfinin baştaki biçimi (مـ) yuvarlaklığını kaybederek düzleşir:

بم تم ثم نم يم ; بـ تـ ثـ نـ يـ gibi.

b. ج (*cim*) ve gövdesi ona benzeyenler ب (*be*) ve benzerleriyle bitişirken yukarıdan yapılan bitiştirmede bu harfler için ucu aşağıya bakan bir çizgicik kullanılır:

بجـ بحـ بخـ ; تجـ تحـ تخـ ; نجـ نحـ نخـ ; يجـ يحـ يخـ gibi.

Bununla birlikte el yazısında harfi gösteren bu çizgiciği birleştiren uzantı yuvarlak bir biçim kazandığı gibi, cim ve benzeri harflerin biçimleri de yuvarlaklık kazanır.

c. ب (*be*) ve benzerleri ile ن (*nun*), ى (*ye*)'nin sondaki biçimiyle, birleşme noktasında ucu içe doğru kıvrılan düz bir çizgicikle birleştirilir: بى نى تي بى gibi.

ى (*ye*) sonda bulunduğunda diğer harflerle bitişme noktası da yukarıdandır, dolayısıyla bu harflerin baştaki biçimleri üstte kalır:

فى لى gibi.

ç. ج (*cim*) ve benzerleriyle ه (*he*) harfi, م (*mim*) ile, gövdeleri yukarıda kalmak üzere bir çizgicikle bitiştirilir:

جه حه خه مه gibi.

Bununla birlikte, el yazısında çoklukla cim ve benzerlerinin açık olan ağız kısımları kapanır, mim ise düz bir çizgiciğe dönüşür.

d. س (*sin*), ش (*şın*), ص (*sad*), ض (*dad*), ط (*tı*), ظ (*zı*), ع (*ayın*), غ (*gayın*), ف (*fe*), ق (*kaf*) harfleri mim ile baştaki biçimleri yukarda kalmak üzere, yuvarlak bir çizgicikle bitişir:

سم gibi.

e. م (*mim*) harfi, ج (*cim*) ve benzerleriyle, düz bir çizgicikle bitiştirilir; ancak baştaki içi boş biçim değişikliğe uğrayarak kapalı bir görünüm kazanır:

مج مح مخ gibi.

Kendisiyle bitiştiğinde ise bu çizgicik yuvarlaklaşır:

ـمـ gibi.

f. ل (*lam*) harfi bitişmede yukarıdan aşağı çekilen düz bir çizgi biçimindedir; ancak ج (*cim*) ve benzerleri ile م (*mim*), ه (*he*), ى (*ye*) ile birleşirken birleşme noktası bu harflerin üstündedir:

لج لح لخ ; لجـ لحـ لخـ ; لـه لـم gibi.

Kendisinden sonra yine yukarıdan birleşen bir harf geldiğinde, onunla da üstten birleştiği için, harfler arasında üst üste bir yığılma meydana gelir:

لحـ gibi.

g. ب (be) ve benzerlerinden ikisi ر (*rı*), ز (*ze*), ژ (*je*) ile sonda bulunan ن (*nun*) harfinden önce birlikte geldiğinde, bitişme özel bir biçim kazanır:

بر بز بن بى gibi.

h. ب (*be*) ve benzerlerinin sonda yer alan ى (*ye*)'den önce ortadaki yazılışını, yuvarlakça bitiştirme çizgisi ile ى (ye) harfinin başlangıç noktasında oluşan diş biçimlendirir:

بى تى نى يى gibi.

Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları

Ses yolu: Gırtlağın ortasında bulunan ses dudaklarından başlayıp dudaklara ve burun deliklerine uzanan yoldur.

Harfler seslerin işaretleri olduğu için her harf bir ses değerini karşılar. Bu değer bir sesin **ses yolu**nda kazandığı niteliktir. Demek ki bir alfabedeki her işaret ayrı nitelikteki bir ses içindir. Osmanlı alfabesi de böyledir. Aşağıda yalnızca Türkçenin sesleri bakımından değerlendirilmiş olarak her harfin bugünkü Latin asıllı alfabemizin hangi harfine karşılık düştüğü gösterilecektir. Arapçanın sesleri için kullanılan harflerin ses değerleri ile bunların Türkçedeki söyleniş değerleri ise sonraki ünitede işlenecektir.

Hareke: Arapça'da kısa ünlüleri göstermek üzere kullanılan yardımcı işaretlere verilen addır.

1. ا *elif*:
   a. Kelime başında *e* harfini karşılar. **Hareke** denilen yardımcı işaretler kullanıldığında başta *ı, i, o, ö, u, ü* ünlüleri için de kullanılmıştır. Ancak bu durumda kendisi harekelerin konuldukları yeri göstermek için kullanılmış bir dik çizgiden başka bir şey değildir, demek ki bir ses değeri taşımaz.

   b. Bir ünsüz ses işaretinden sonra hecenin kurucu ünlüsü yerindeki *a* sesinin karşılığıdır. و (vav) ve ى (ye) önündeki özel durumu ünlüler incelenirken ele alınacaktır.

2. ب *be* = b
3. پ *pe* = p : Bu harf Türkçe ve Farsçadaki ortak sesin işaretidir. Arap alfabesine sonradan eklenmiştir.
4. ت *te* = t
5. ث *se* : 'Peltek se' diye anılan bu ses yalnız Arapça kelimelerde bulunur.
6. ج *cim* = c
7. چ *çim* = ç :
8. ح *ha* : Yalnız Arapça kelimelerde bulunur.
9. خ *hı* : Türkçe kelimelerde, bugünkü konuşma dilimizde bulunmayan, ancak Anadolu ağızlarında duyulan bir sesin işareti olarak kullanılmıştır. Bu harf kalın sıradaki kelimelerimizdeki **tonsuz** art damak ünsüzünün (**bakmak**'taki **k**'lar gibi) süreklileşmesinden doğmuş bir sestir. Özel değer gösteren bir sesin işareti olarak Arapçada ve az sayıdaki Farsça kelimede de yer alır.

Tonsuz: Bir ünsüz sesin yalnızca gürültü olarak duyulma özelliğine denir.

10. د *dal* = d
11. ذ *zel* : 'Peltek ze' diye adlandırılmıştır. Arapçaya özgü bir sesin işaretidir. Bununla birlikte XIV.-XV. yüzyıl metinlerinde kimi Farsça kelimelerde de geçer.
12. ر *rı* = r
13. ز *ze* = z
14. ژ *je* = j : Bugünkü Türk alfabesinde yer alan bu harf, Türkçenin kökten gelen bir sesine karşılık değildir. Batı dillerinden alınma kelimelerdeki belli bir sesin işaretidir. Bu ses Farsçada da bulunduğundan Fars alfabesi yoluyla Osmanlı alfabesine de girmiştir.

15. س *sin* = s
16. ش *şın* = ş
17. ص *sad* = s : Arapçaya özgü bir sesin işaretidir. Türkçenin kalın sıradan kelimelerinde س (*sin*) yerine kullanılmıştır.
18. ض *dad*: Arapçaya özgü bir sestir; dolayısıyla yalnızca Arapçadan alınma kelimelerde geçer.
19. ط *tı* = t : Arapçaya özgü bir sesin işaretidir. Birkaç Farsça kelimede de karşılaşılır. Türkçenin kalın sıradan kelimelerinde ت *te* ve د *dal* yerine de kulanılmıştır. Daha çok kelime başında görülen bu kullanım sesin **tonlu** ve **tonsuz** okunması konusunda farklı değerlendirmelere yol açmıştır.

Tonlu: Bir ünsüz sesin rengini belirleyen gürültünün gırtlaktan gelen havayla birlikte oluşan niteliğine denir.

20. ظ *zı* = z : Arapçaya özgü bir sesin işaretidir. Kalın sıradaki birkaç Türkçe kelimede ز *ze* yerine kullanılmıştır.
21. ع *ayın*: Arapçaya özgü ünsüz bir sesin işaretidir, demek ki yalnız Arapça asıllı kelimelerde karşılaşılır.
22. غ *gayın* = g, ğ : Türkçenin kalın sıradan kelimelerindeki tonlu art damak ünsüzünü karşılar. Bugünkü alfabemizde, biri yumuşayan (süreklileşen) değerini karşılayan iki ayrı işareti bulunmaktadır.
23. ف *fe* = f
24. ق *kaf* = k : Üç dilde ortak bir sesin işaretidir. Türkçenin kalın sıradan kelimelerindeki tonsuz art damak sesine karşılıktır.
25. ك *kef* = k, g, ğ, n : Türkçenin tonlu ve tonsuz iki ön damak sesi ve tonlu olanının süreklileşmiş değeriyle yine bir damak sesi olan ve genizsi özelliğiyle ayrılan bir sesi karşılamaktadır. Farslar g'yi k'den ayırmak için bu harfi ‘keşide’ denilen çizgisini ikileyerek yazmışlardır: گ گ . Bu iki çizgili biçime kimi ilk dönem Türkçe metinlerinde de yer verilmiştir. Öte yandan Türkçenin **genizsi *n*** sesini ayırt etmek için de, kimi metinlerde üstüne üç nokta ڭ ڭ konulmuş bir ayrı biçim kullanılmıştır.

Genizsi n: Bugün olağan n sesine dönmüş olan bir geniz sesi. Ağızlarda yaşamaktadır.

26. ل *lam* = l
27. م *mim* = m
28. ن *nun* = n

29. و *vav* = v : Bu harf Türkçe kelimelerde aynı zamanda dört ayrı ünlü sesimiz için kullanılmıştır. Aşağıda ünlüler konusu işlenirken ele alınacaktır.
30. ه *he* = h
31. ى *ye* = y : Bu harf de Türkçe kelimelerde aynı zamanda iki ünlü ses için kullanılmıştır. Biraz sonra görülecektir.

Bugünkü alfabemizdeki karşılıklarına göre Türkçenin ünsüz seslerini karşılayan asıl harfler hangileridir?

Yardımcı İşaretler

Arap alfabesine dayanan eski Osmanlı alfabesinin, tanıdığımız harfler dışında, yardımcı işaretleri de vardı. Arapçada özellikle *Kur'an*'da kullanılmış olan bu işaretlerin en önemlileri kısa ünlü işaretleridir. **Hareke** denilen bu işaretlere Türkçe metinlerde özellikle XVI. yüzyıl sonlarına kadar geniş ölçüde yer verilmiştir:

1. ـَ üstün,
2. ـِ esre,
3. ـُ ötrü.

Üstün, Türkçe kelimelerde *a, e* ünlüleri için, esre *ı, i* ünlüleri için, ötrü ise *o, ö, u, ü* ünlüleri için kulanılmıştır.

Üstünün bir de 'iki üstün' denileni vardır: ـً . Türkçe kelimelerde bu işaretin özellikle kimi ilk dönem metinlerinde ayrılma durumu ekinin yazılışında kullanılmış olduğu görülür: دا ً (-dan/-den) gibi.

Diğer yardımcı işaretler ise şunlardır:

1. ـٓ med,
2. ـّ şedde,
3. ـْ cezm.

Med Arapçada ünlü uzunluklarını göstermek için kullanılmış bir işarettir. Türkçede kelimede ön ses olan *a* için ا *elif* üzerine konulmuştur. Alfabeye katılan bu yeni işaret 'medli elif' diye anılır: آ .

Şedde Arapçada kelime içinde yan yana gelen ve tek harf olarak yazılan bir ünsüz sesi iki kez okutmak için kullanılmış bir işarettir. Türkçe, kelimelerin yazımında bu işaret kullanılmamış, harf iki kez yazılmıştır: بللى *belli* gibi.

Harekesiz: Buna eski gramerlerde 'sakin' adı verilmiş, söz konusu işaret de 'sükûn işareti' diye adlandırılmıştır.

Cezm Arapçada bir ünsüz sesin **harekesiz** okunduğunu gösteren işarettir. Türkçe metinlerde de aynı amaçla, yani kapalı hecelerde heceyi kapayan ünsüz ses işareti üzerine konmuştur.

Türkçenin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları

Yukarıda alfabe işaretlerini tanıtırken koyduğumuz küçük açıklamalardan anlaşılmış olacağı gibi, Türkçenin sesleri için bu alfabenin ancak belli işaretleri kullanılmıştır. Burada bu konu ele alınacak, dilimizin seslerini göstermek için kullanılmış işaretlerle ilgili tamamlayıcı açıklamalar verilecek ve bu alfabenin Türkçenin seslerini karşılamakta ne derece elverişli olduğu konusuna ışık tutulmaya çalışılacaktır.

Ünlülerin Yazılışı

Türkçenin ünlü seslerini yazıya geçirmekte bu alfabe çok yetersiz kalmıştır. Bu yetersizlik aynı işaretin birden çok ses için kullanılmış olmasından kaynaklanır.

Dilimizin sekiz ünlüsü için şu dört işaret kullanılmıştır: ا و ه ى .

Bunlardan ا ve ه *a, e* ünlülerini, ى *ı, i* ünlülerini, و ise *o, ö, u, ü* ünlülerini göstermek içindir.

Türkçe kelimelerde bir ünlünün yazılışı kelimenin başında (ön ses), içinde (iç ses) ve sonunda (son ses) oluşuna göre değişebilir. Bunun yanında, ilk hecede ya da sonraki hecelerde bulunup bulunmamasına göre de harfle belirtilip belirtilmemek gibi ikili durumlar söz konusu olabilir. Bu durum başlangıçta Türkçe ünlülerin yazılışı için açık ve kesin kurallar konmamasından ya da zaman içinde bu türlü kurallar oluşmamasından kaynaklanmakta,

bu da bu yazıyı yeni öğrenmeye başlayanlar için zorluklara yol açmaktadır.

Aşağıda her ünlü için kullanılmış olan birden çok yazılış biçimi örneklerle gösterilecektir. Ancak bunlar yine de son dönem yazımı ile ilgili yaygınlık kazanmış biçimlerdir. Eski dönem metinlerinde değişik yazılış biçimleri bulunur. İleride bunlara da değinilecektir.

1. ***a* ünlüsünün yazılışı.** Kelime başında, içinde ve sonundaki yazılışları bakımından kurallı değildir, çeşitlenmiştir:

   Kelime başında ön ses olarak bu ünlü çoklukla آ *(medli elif)* ile yazılır:

   آت *at*, آی *ay* gibi.

   Bununla birlikte metinlerde *elif*in yalın biçimiyle yazıldığı örneklerle de karşılaşılır:

   الای *alay*, ات *at* gibi.

   Kelime içinde iç ses olarak yazılması farklılıklar gösterir:

   a. Kelime tek heceliyse ا ile gösterilir:

   بال *bal*, دار *dar* gibi.

   b. Kelime iki heceliyse ve her iki hecenin ünlüsü *a* ise:

      1. Her iki hecede de ا ile yazılır:

      باتاق *batak*, یابان *yaban* gibi,

      2. Yalnızca ikinci hecedeki *a* sesi için bu işarete yer verilir:

      بتاق *batak*, *sakal* صقال gibi.

   c. İki heceli kelimenin yalnızca ilk hecesinde *a* varsa yazılır:

   طانق *tanık* gibi.

   d. İkiden çok heceli kelimelerde ikinci hecedeki yazılışı üç türlüdür:

1. ا kullanılır: يازمادم *yazmadım*,

2. ه ile yazılır: يازمەدم ,

3. İşaret kullanılmaz: يازمدم gibi.

Kelime sonunda ise iki ayrı işaretle yazılır:

a. ا ile: يارا *yara*, قولا *kula,*

b. ھ ile: ياره *yara*, باجه *baca,* اوطه *oda* gibi.

2. **e ünlüsünün yazılışı.** Belli bir kurala bağlı değildir.

Kelime başında ا ile yazılır. Bu yaygın kullanım yanında, daha az olmak üzere, 'hemzeli elif' denilen işaretle de (أ) yazılmıştır: ات ve أت *et* gibi. Harekeyle gösterildiğinde üzerine konulan *üstün* için dikine bir çizgi değerindedir: اَ .

Kelime içindeki yazılışı da kurallı değildir:

a. İlk hecede harfle gösterilmez:

ير *yer*, كل *gel*, كس *kes* gibi.

b. İkinci ve sonraki hecelerde kök ve gövde sesi olarak:

1. Gösterilmez:

كلبك *kelebek,* استدى *istedi*, الدى *eledi* gibi,

2. ھ ه ile yazılır:

بزەك *bezek*, ديلەدى *diledi* gibi.

Kelime sonunda her zaman ه ھ ile yazılır:

تپه *tepe* كچه *keçe* gibi.

Bu ünlünün yapım ve çekim eklerindeki yazılışı daha düzenlidir. Bunlar 2. Ünite'de tek tek ele alınacak, her ekin yazılışı orada gösterilecektir.

Bir öbek Türkçe kelimede bugünkü söyleyişe göre *e* olan ses, *i* sesinin işareti ile, yani ـٖ ـٖ ile yazılmıştır:

دیمك	*demek*
ایرمك	*ermek*
ایل	*el*
ایلچی	*elçi*
ایتمك	*etmek*
ایرته	*erte*
كیجه	*gece*
ویرمك	*vermek*

Bu durum sesin değerindeki değişmelerle ilgilidir ve Türkçenin tarihî ses bilgisi üzerindeki çalışmaların belli başlı konularından biridir.

3. *ı* ve *i* ünlülerinin yazılışı. Türkçenin, ses değerleri farklı bu iki ünlüsünü göstermekte de bu alfabe yetersiz kalmıştır.

Kelime başında iki ses arasında ayırım olmaksızın iki türlü yazılmıştır:

a. ا ile:

ال *il* , اسسز *ıssız*,اصرمق *ısırmak*, اصلاق *ıslak.*

b. ایـ ile:

ایل *il*, ایسی *ısı* gibi.

Kelime içindeki yazılışı da düzensizdir.

İlk hecede:

a. Çoklukla ünsüz sesin harfi önünde ـٖ ile gösterilir:

قیر *kır*, كیر *kir* gibi,

b. Harf işareti kullanılmaz:

بر *bir*, یل *yıl*, شمدی *şimdi,* صچرامق *sıçramak* gibi.

İkinci ve sonraki hecelerde de aynı düzensizlik görülür:

a. ـِ ile gösterilir:

سيليك *silik*, ايليق *ılık* gibi.

b. Harf işareti kullanılmaz:

كلر *gelir,* آلم *alım* gibi.

Kelime sonunda ى ile yazılır: كشى *kişi*, يكى *yeni,* باشى *başı* gibi.

Bu iki ünlüyü karşılayan *ye* (ى)'nin Türkçe ve alıntı kelimelerde aynı zamanda ünsüz bir sesi karşılamasıyla ilgili durum ve aruz vezninin uygulanması ile ilişkisi ileride değerlendirilecektir.

4. **Yuvarlak ünlülerin yazılışı**. Türkçenin dört yuvarlak ünlüsü (*o*, *ö, u, ü*) için Arap harfli eski Türk yazımında başlangıçtan beri biri harf, diğeri hareke olmak üzere iki işaret kullanılmıştır. Bunlardan harf olanı و *vav*, hareke olanı ise ـُـ *ötrü*dür.

و , aynen *ı, i* için kullanılan ى gibi, aynı zamanda hem alıntı kelimelerde uzun ünlüler için, hem de üç dilde birden ünsüz *v* sesi için kullanılmıştır. Bu durum bu seslerin tarihî gelişimini ve geçirdikleri değişiklikleri izlemeyi imkânsız kılmıştır. Bu yüzden denilebilir ki, Arap asıllı alfabenin Türkçe sesleri karşılamak açısından en yetersiz kaldığı nokta budur. Kelimelerdeki dört yuvarlak ünlü yerine kullanıldığında و'ın yazılışı belli bir düzene ve kurala bağlı değildir.

Kelime başındaki yuvarlak ünlüler çoklukla او gibi yazılır:

اوق *ok*, اوك *ön*, اون *un*, اوزوم *üzüm* gibi.

Kelime içinde iç ses olarak yazılışı kararsızdır:

a. İlk hecede çoklukla و ile yazılır:

قول *kol,* كوز *göz,* بوز *buz,* قوجاق *kucak*, قولاق *kulak*, دوز *düz* gibi.

Tek heceli kelimeler için bu yazılış hemen hemen kurallıdır. Birden çok heceli kelimelerde ikinci ve sonraki hecelerin de yuvarlak ünlü taşıması hâlinde, ilk hecede yazılmayabilir:

بيوك *büyük*, بچوق *buçuk* gibi.

b. Türkçe kelimelerin ikinci ve sonraki hecelerinde yalnız *u, ü* bulunabilir, bunlar çoklukla و ile yazılır:

قابوق *kabuk*, بويون *boyun*, بوينوز *boynuz*, اوستون *üstün* gibi.

Kimi zaman yazılmadığı da olur:

ياوز *yavuz*, بولش *buluş* gibi.

Kelime sonunda bu seslerin yazılışı oldukça düzensizdir. Osmanlı Türkçesi döneminde yüzyıllara göre farklılık gösterdiği gibi, aynı yüzyılda yazılmış bir metnin içinde de farklı yazılışlarla karşılaşılır. Çoklukla و ile gösterilir:

قويو *koyu,* قويو *kuyu,* قوطو *kutu* gibi.

Bununla birlikte aynı kelimelerde bu sesler ى ile yazılmış olarak da görülür:

قوطى قويى .

SIRA SİZDE 4

Her ünlü ses için harf kullanmak suretiyle şu kelimeleri yazınız:

al, kal, kalın, kardeş, arslan, alık, el, gel, dile, ince, yıldız, ışık, ılıca, sırık, bil, sil, it, dit, titre, koy, göz, bul, tut, süs, güneş, gümüş.

Ünsüzlerin yazılışı: Türkçenin ünsüz seslerinin bu alfabenin hangi harfleriyle karşılandığını yukarıda görmüştük. Burada, Arap dilinin farklı ünsüz seslerinin değerlerini yansıtan kimi işaretlerin Türkçe kelimelerin yazımında kullanılmış olanlarına ve kullanılma sebeplerine kısaca değinilecektir.

Önce şu önemli noktanın altını çizelim: Bu harflerin Türkçe kelimelerde kullanılmış olmasının bunların gerçek ses değerlerinin Türkçeye geçmiş olmasıyla ilgisi yoktur.

Sıra: Türkçede yalın ve eklerle genişlemiş kelimelerde bütün hece ünlülerinin kalın ya da ince olmasıyla ortaya çıkan ayırımdır.

Örneklerden de anlaşılacağı gibi, bu harfler aslında Türkçe kelimelerde ünlülerin kalınlık-incelik değerlerini gösteren işaretler olarak kullanılmıştır; başka bir deyişle **sıra** belirleyici harflerdir. Aslında bunlar söyleniş özellikleri bakımından Arapçada bir öbek oluştururlar ve söylenişleri sırasında dil damağa doğru yükseldiğinden **müsta'liye harfleri** (=yükseltilmiş harfler) adını alırlar: خ ص ض ط ظ غ ق .

İki damak sesini karşılayan ق ve ك Türkçe kelimelerde, özellikle de birçok ekin yazılışında yer aldığı için ünlü değerlerini belirlemek açısından çok önemli harflerdir. İşte aralarında bu iki işaretin de bulunduğu yukarıdaki öbekte yer alan ص ve ط da aynı amaçla, kalın sıradan kelimelerde Türkçenin *s* ve *t* sesleri için kullanılmışlardır. Böylece س ince sırayı, ص kalın sırayı; ت ince sırayı, ط kalın sırayı belirler. Türkçe kelimelerin doğru okunması için yarar sağlayan bu kullanım ne yazık ki ق ve ك gibi kurallaşıp yaygınlık kazanamamış, belli örneklerle sınırlı kalmıştır:

صاچ *saç*, صو *su,* صیجاق *sıcak,* صووق *soğuk,* اصلاق *ıslak,* صاغ *sağ,* باصمق *basmak,* طات *tat,* طاوق *tavuk,* طش *taş,* طویناق *toynak* قناط kanat gibi.

د harfinin de yanındaki ünlünün niteliğini tanıtmaya elverişli olmaması yüzünden, ط kimi zaman kalın ünlüye işaret olmak üzere د yerine de kullanılmıştır:

دیش ve طیش *dış*, دوداق ve طوداق *dudak*, دوغرو ve طوغرو *doğru* gibi.

İşte ط 'nın hem ت hem de د yerine kullanılması yüzünden birçok kelimede bu harfin gerçekte hangi sesi gösterdiği konusunda ortaya bir değerlendirme sorunu çıkmıştır. Türkçede ses değişmeleri arasında önemli bir yeri olan *t*'den *d*'ye geçiş, metinlerdeki bu tür örneklere dayandırıldığından, henüz çözülmemiş bir problem olarak dilcilerin önünde durmaktadır. Bu konu 2. Ünite'de yeniden ele alınacak, ayrıntılı bir değerlendirme yapılacaktır.

Aynı öbekte yer alan ظ da aynı amaçla, yani kelimede kalın ünlüyü tanıtmak için kullanılmış bir harftir, ancak örnekleri çok sınırlıdır: قاظ *kaz* gibi.

Ünsüz sesler ve onları tanıtan harflerle ilgili bu bilgiler, ünlü ses işaretleri ile birlikte, Türkçe kelimeleri okuyabilmek ve doğru yazabilmek için bilinmesi gerekli ön bilgiler sayılır.

SIRA SİZDE 5

Aşağıda Türkçenin bütün ünlü ve ünsüzlerinin içinde yer aldığı bir öbek kelime verilmiştir. Bunları işlenen konuların uygulaması olmak üzere yazmaya çalışınız.

abla, ayva, batak, bağ, patlak, pırpır, tarla, taş, ileri, taşı, cırlak, cırtlak, çocuk, çalış, çık, dışarı, dağ, zıpır, sis, süs, sağlam, saç, sığır, katık, fısıl fısıl, efe, of, öğren, eksilt, kişi, keşkek, emek, emmek, um, un, in, bin, ne, var, ver, vur, ev, davar, izle, iste, işle, ye, yaş, arı, kuru, deri, begüm.

Osmanlı Alfabesi Üzerine Kısa Değerlendirme

Şekil 1.4

1927'de yayınlanmış **Bizim Kırâ'at** adlı ilkokul 2. sınıf okuma kitabının kapak sayfası.

Osmanlı alfabesinin kaynağı Arap alfabesidir. Farslar tarafından tek noktalı üç harfinin ikişer nokta eklenerek üç noktalı harfler biçimine sokulmasıyla genişletilmiş olan bu alfabe bize o yoldan gelmiştir. Başlangıçta Türkçe için gerekli olanların seçilip alınması ve yapılacak eklemelerle geliştirilmesi o günün şartlarında mümkün olmamıştır. Bu alfabe, yukarıda gördüğümüz gibi, Türkçenin ünsüzlerini karşılayacak işaretler bakımından yeterli olmuş, ancak ünlü sistemini yansıtabilme imkânları açısından son derecede yetersiz kalmıştır. Özellikle kalın-ince, düz-yuvarlak denklikleriyle Türkçenin ahenkli ses düzenini kuran, başka dillere göre çok sayıdaki ünlülerini aktarabilmek bu alfabeyle hiçbir dönemde söz konusu olamamıştır. Yukarıda değindiğimiz gibi, zaman içinde Arapçanın farklı sesleriyle ilgili işaretlerini de kullanarak yapılmak istenen düzenlemeler de verimsiz kalmış, Türkçenin ses düzeninin tarihî gelişim sürecindeki durumunu yansıtmaya yarayacak sistemli bir yapıya dönüşememiştir. Öte yandan Arapça ve Farsçadan alınma kelimelerin Türkçeleşme süreçleri, değişimler zamanında büyük ölçüde yazılışa aktarılamadığı için, izlenemez durumda kalmış, daha sonra ele alacağımız bu mesele Osmanlı Türkçesinin bir karma dil görüntüsü kazanmasına yol açmıştır. Bununla birlikte bu durum arınma döneminde oldukça yararlı olmuş ve günlük dile inip de halklılaşamamış, üst seviyedeki edebiyat dilinde yabansı kalmış kelimeler ile gramer biçimleri kendiliğinden ve kolayca tasfiye edilmiştir. Yabancı asıllı kelimelerin yabansı yönleri ile bunların Türkçeleşme sürecinde geçirdikleri başlıca değişmeler 2. Ünite'de ele alınacaktır.

YAZI TÜRLERİ

Bugünkü Latin asıllı alfabenin kabulüne kadar yüzyıllarca kullanılmış olan yazı, Arap alfabesine dayanır. Araplar, İranlılar ve Türkler tarafından kullanılmış olan bu alfabeyle yazılan yazı, tarih içinde işlenmiş, geliştirilmiş ve çeşitlenerek çok sayıda yazı türü ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en eskisi özellikle *Kur'an* yazmakta en çok kullanılmış bir yazı türü olan **nesih**tir. Bu yazı ayrıca, dinî kitaplar başta olmak üzere, her türlü kitabın yazılmasında ve çoğaltılmasında XVII. yüzyıla kadar Türkler tarafından tercih edilen bir yazı türü olmuştur. Çoklukla yardımcı yazı işaretlerinin kullanıldığı bu yazının harfleri düzgün, açık seçik, dolayısıyla okunaklıdır. Türklerde bu yazının ilk büyük ustası Şeyh Hamdullah, ikincisi ise Hafız Osman'dır. Matbaanın kullanılmaya başlamasından sonra dizgi için hazırlanan harf kalıpları bu yazının ustaları tarafından yazılmış harflere dayanır.

Şekil 1.5

XV. Yüzyıl şairlerinden Ahmed-i Dâ'î Divanı'ndan nesih yazı örneği.

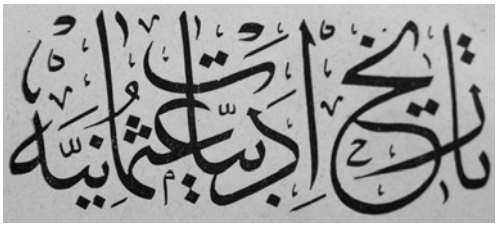
Şekil 1,6

Cumhuriyetin ilk yıllarında yayımlanmış **Yeni Kitâb** adlı derginin kapağından sülüs yazı örneği.

Çok kullanılmış bir yazı türü de **sülüs**tür. Nesihe çok benzer; ancak harfleri daha büyük ve çizgileri kalındır. Harflerin başları, gözleri, ağızları ve dişleri daha belirgin ve gelişmiş bir biçim kazanmış, daha derli toplu bir görünüşe bürünmüştür. Nesih gibi harekeli olan bu yazıda harekeler daha açıktır ve özgürce çizilmiştir. Düz bir hat oluşturacak biçimde yazıldığı gibi, daha çok yazanın zevkine ve estetik ilhamına göre yazıya türlü biçimler verilir. İstiflenen yazıda kalan boşluklar birtakım şekillerle doldurulur. Bu yazının da en ünlü ustaları Şeyh Hamdullah ve Hafız Osman'dır. Levhalarda ve bilhassa kitap ve son dönem dergi kapaklarında çok kullanılmıştır. Aşağıda bu yazının bir örneği verilmiştir.

Şekil 1.7

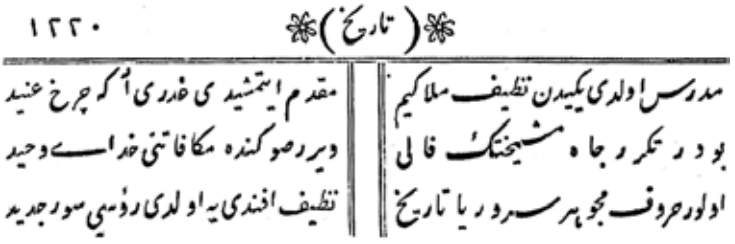
Târîh-i Edebiyât-ı Osmâniyye adlı kitabın kapağından sülüs yazı örneği

Eskilik bakımından üçüncü yazı **talik**tir. Bu yazının başlıca özelliği harflerin eğik yazılması, kuyruk kısımlarının uzatılmasıdır. Aslında sülüsten geliştirilmiştir. Bu yazı türü de Osmanlılar döneminde Türkler tarafından işlenip yeni bir güzelliğe büründürülmüş, özellikle Yesarî-zâde elinde estetik yönden en olgun seviyeye çıkarılmıştır. Osmanlı taliki İran talikinden çarpıcı biçimde farklıdır, bu yüzden İranlılar Türk talikine **nestalik** adını vermişlerdir. Kitap yazmakta da kullanılmış olan bu yazıda hareke kullanılmazdı.

Şekil 1.8

XVIII. yüzyıl şairi Osman Sürurî'nin Divan'ından talik yazı örneği.

Bu üç yazı yanında söz etmemiz gereken bir yazı türü de oldukça geç bir tarihte ortaya çıkmış, **rık'a** adı verilen türdür. Zamandan tasarruf ihtiyacından doğmuş, günlük işlerde kullanılan, çabuk yazmaya elverişli bir yazı idi. Bu yazıda, daha önce kısaca değindiğimiz gibi, şekillerin ayrıntıları yok edilmiş; sülüs yazıdaki eliflerin ucunda bulunan saçaklar (zülfeler) düşmüş, gözlü harflerin gözleri kapatılmış, dişli harflerin dişleri düzlenmiş, iki noktalar çizgiye, üç noktalan ters *v*'ye dönüştürülmüş, eğri çizgiler düzleşmiş, ya da *şın* ve *nun*'da oldu gibi, kırılarak köşeli duruma getirilmiştir. Bu yazıyı kullanan, sanat kaygısı gütmezdi, amacı hızla ve bir an önce yazacağını kâğıda dökmekti. Bununla birlikte bu yazının da güzeli ve güzel yazanları vardı. Tanzimat dönemi paşalarından Âlî Paşa ve Fuat Paşa'nın yazdıkları rık'anın çok güzel olduğu ve bu yazıya yeni bir üslup kazandıran hattat İzzet Efendi'nin onların yazılarını inceledikten sonra gerekli gördüğü ekleme ve düzeltmelerle bu yeni üslubu geliştirdiği söylenir. Osmanlıların resmî yazısıydı. Günlük yazışmalarda ve haberleşmelerde kullanılmış, her okur yazarın öğrendiği ve kullandığı bir yazı türü olmuştur. Özensiz, çabuk yazılmış olanını okumak oldukça güçtür. Rık'a yazısının iri

ve büyük yazılan türleri yoktur. Bununla birlikte, aşağıda güzel bir örneğini göreceğiniz gibi, kitap başlıklarında ve ilanlarda, biçimce herhangi bir değişiklik göstermeyen, yalnızca boyutça büyütülmüş olarak kullanılmıştır.

Şekil 1.9

Bizim Kırâ'at'ten rık'a örneği.

Özet

Osmanlı Türkçesinin Türkçenin hangi tarihî dönemi olduğunu açıklayabilmek.

Osmanlı Türkçesi XIII. yüzyıldan sonra Anadolu'da gelişmeye başlayan bir yazı dilinin ikinci dönemine verilen addır. Bu dönem tarih olarak XVI-XX. yüzyılları içine alır. "Eski Osmanlıca", "Eski Türkye Türkçesi", "Eski Anadolu Türkçesi" gibi adlar verilmiş olan önceki dönem bu yazı dilinin emekleme ve gelişme dönemidir. Bir yandan devlet dili, öte yandan ise edebiyat dili olarak bu yüzyıllarda büyük bir gelişme göstermiş, çok zengin anlatım imkânları kazanmış olan bu dil iki Doğu dilinden, Arapça ve Farsçadan çok miktarda kelime, ayrıca gramer şekilleri almış, karma bir dil görüntüsüne bürünmüştür. Ancak bu görüntü dilin üst seviyede kullanımıyla ilgilidir. Okumuş, kültürlü, sanatsever bir sınıfın edebiyat dili olarak geliştirdiği bu üst seviyeli dil, aslında hiçbir zaman konuşma dili yerine geçmemiştir. Bu yüzyıllarda da önceki dönemde olduğu gibi, Oğuz boylarının konuşma diline dayanan bir halk dili ve edebiyatı var olmuş, ancak bu dil de kendi yatağında gelişip değişerek sokak diline göre farklılaşan bir şehirli diline dönüşmüştür. İşte Osmanlı Türkçesi denildiği zaman anlaşılması gereken bu iki seviyede var olmuş ve gelişmiş olan dildir.

Yazı ve yazım arasındaki ilişki ve farkı ayırt ederek, Osmanlı Türkçesi yazımıyla ilgili ön bilgileri sıralayabilmek.

Yazı bir dilin alfabesini oluşturan harflerle yardımcı kimi işaretleri de kullanarak bilgi, düşünce ve duyguları anlatmanın aracıdır, bir işaretler sistemidir. Bu işaretler dilin konuşma seslerini ortalama değerlerle aktarır. Zengin ses çeşitlerini göstermekte hiçbir zaman yeterli olamaz. Bunun yanında dilde zaman içinde meydana gelen ses değişmelerini aktarmak bakımından da yetersiz kalır; çünkü alfabeler gerektikçe değişikliğe uğratılamaz, tek şekilliliğe eğilimlidir. Yazım ise, alfabenin uygulamasıdır. Bir dilin değişik ses örgülerinden oluşan birimlerinin sabitleşmiş biçimlerini aktarmaya yarar. Bu aktarma işlemi yapılırken ortak ve gelenekleşmiş biçimler kullanılır. Birtakım yardımcı şekillerle de desteklenen bu uygulama anlatılmak istenenin doğru olarak algılanmasını sağlamak amacını güder.

Osmanlı Türkçesi alfabesini, bu alfabenin harflerinin yazıdaki biçimlerini tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesi alfabesi Arap asıllı bir alfabe olup İranlıların yaptığı birkaç katkıyla şekillenmiş ve Türkler tarafından bu şekliyle kabul edilmiş bir alfabedir. Bu alfabenin harfleri yazıda biçim değiştirir. Türkçeye uygulanmasında özellikle ünlü seslerin karşılanması açısından yetersiz kalmış, Türkçe kelimelerin yazılışında uyulan belli kurallar bulunmadığından farklı yazılış biçimleri söz konusu olmuştur. Bu ünitede verilen bilgiler daha çok Türkçenin seslerini karşılama açısından alfabenin değerlendirilmesine dayanmaktadır.

Başlıca yazı türlerini görerek, Türkçe yalın kelimeleri yazabilmek ve okuyabilmek.

Arap harfleri ile yazılan yazı zaman içinde geliştirilmiş, işlenmiş ve birçok yazı türü ortaya çıkmıştır. Bunlardan bir kısmı süsleme amaçlı olarak geliştirilmiştir. Başta Kur'an metni olmak üzere daha çok dinî kitapların yazılmasında kullanılan yazı **nesih** adıyla anılan yazı türüdür. Hareke denilen yardımcı işaretlerin de kullanıldığı bu yazı doğru ve kolay okumayı amaç edinmiştir. Türkler tarafından da yazma kitaplarda en çok bu yazı kullanılmıştır. Bu yazının boyutça büyüğüne **sülüs** denir. Daha çok camilerde, türbelerde, kitabelerde ve levhalarda, basma kitap kapaklarında, gazete başlıklarında vb. yerlerde kullanılmış süslü bir yazıdır. Çok kullanılan bir yazı türü de **talik**tir. Bu da kitap yazmakta nesih kadar kullanılmış, ayrıca sanat amaçlı olarak en çok taş üzerine yazılan kitabelerde uygulanmıştır. Oldukça geç bir dönemde geliştirilmiş olan bir yazı türü de **rık'a**dır. Günlük yazışmalarda çabuk yazmaya elverişli bir yazı olarak geliştirilmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Bir dilin başka bir dilden aldığı kelimeyi kendi ses düzenine benzetmesine ne ad verilir?

a. Türkçeleştirme

b. Benzeştirme

c. Farklılaştırma

d. Sadeleştirme

e. Halklılaştırma

2. Aşağıdaki harflerden hangisi aynı zamanda ünlü yerine de kullanılır?

a. ن

b. و

c. ز

d. ت

e. ر

3. Aşağıdakilerin hangisinde ünlü yerine kullanılan harf **yoktur?**

a. و ج

b. ا ل

c. ه م

d. ك ق

e. ى ر

4. Anlamlı birer kelime olarak da okunabilecek olan aşağıdaki Türkçe tek heceli kelimelerin hangisinde ünlü için harf **kullanılmamıştır?**

a. كچ

b. بيل

c. قول

d. ياش

e. ده

5. Aşağıdaki harflerden hangisi Türkçe kelimelerin yazılışında **kullanılmaz?**

a. س

b. ط

c. ذ

d. ص

e. ز

6. Aşağıdaki harflerden hangisi şekilce benzerlik yönünden bir öbek içinde **yer almaz?**

a. چ

b. ض

c. ث

d. ش

e. ك

7. Aşağıdaki harf birleşmelerinden hangisinin yazımı birleşme bakımından yanlıştır?

a. با

b. ات

c. جو

d. یی

e. تن

8. Aşağıdakilerden hangisi, Arapçaya özgü bir sesi karşılayan harf olduğu hâlde kimi Türkçe kelimelerde de kullanılır?

a. د

b. س

c. ط

d. ت

e. ل

9. Aşağıdakilerden hangisi günlük hayatta kullanılan bir yazı türünün adıdır?

a. Talik

b. Nesih

c. Reyhani

d. Rık'a

e. Sülüs

10. Aşağıdaki yardımcı işaretlerden hangisi bir harfin iki kez okunmasını sağlar?

a. ـًـ

b. ـُـ

c. ـّـ

d. ـْـ

e. ـِـ

Okuma Parçası

ŞERMİN'İN ELİFBÂSI

- Elifbânı oku cicim.
- Elif, be, pe, te, se, cim, çim,
Ha, hı, dal, zel, sin . . . yok, zel, rı, Ze, je, sin, şın, sat, dat, tı, zı,

Ayın, gayın, fe, kaf, kef, lâm,

Yok, lâ; bir de gef var.

Bir de üç noktalı kef var.

- Hangi harfler kalındırlar?
- Ha, hı, sat, dat, tı, zı, ayın,
Gayın. - Peki, bir de kaf var.

En kalını ayın, gayın.

- Hangileri bitişmiyor
Kendinden sonrakine?

- Hoca yedi harf var, diyor:
Elif, dal, zel, rı, ze … yine.

Ben yoruldum artık!

- Peki yalnız söyle: hemze nedir?
- Hemze … hemze… Evet, o bir
Küçük ayın başıdır ki

E okunur, i okunur.

Ba'zan eliflere konur.

- Harf-i imlâ hangileri?
- Bilmiyorum!
- Yok, bilirsin.
- Elif, vav, he, ye değil mi?
Artık, nine, bana izin.

- Peki, yavrum, haydi oyna;
Koca bir âferin sana!

Tevfik Fikret

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse, “Halk Dili” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

2. b Yanıtınız doğru değilse, “Ünlülerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

3. d Yanıtınız doğru değilse, “Ünlülerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

4. a Yanıtınız doğru değilse, “Ünlülerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

5. c Yanıtınız doğru değilse, “Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

6. e Yanıtınız doğru değilse, “Harflerde Şekilce Benzerlikler” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

7. a Yanıtınız doğru değilse, “Harflerin Bitişme Biçimleri” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

8. c Yanıtınız doğru değilse, “Osmanlı Alfabesi İşaretlerinin Latin Alfabesindeki Karşılıkları” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

9. d Yanıtınız doğru değilse, “Yazı Türleri” konusunu yeniden okuyunuz.

10. c Yanıtınız doğru değilse, “Yardımcı İşaretler” başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Yazdıklarınız, yan yana getirdiğiniz harfler bakımından farklı, ancak ilk harfinin bitişmeyen harflerden biri olması açısından aşağıdaki örneklere benzer olmalıydı:

وع , اظ , رط , ذض , رص , وش , دس , زژ , ار , اذ , ذد , دچ , ژج , زث , اغ , دف , ژق , دك , ذل , ام , ون , دو , ره , ای .

Sıra Sizde 2

Yazdığınız on kelime arasında şu örnekler yer alabilirdi:

پنز , نتر , چنض , حبض , خنص , عبت , عتث , غنب , قفط , ففظ .

Sıra Sizde 3

Bugünkü alfabemizde Türkçenin ünsüz sesleri için 21 harf bulunmaktadır. Osmanlı alfabesinde bu ünsüz sesleri karşılayan asıl harfler olarak şu harflerin seçilmesi gerekirdi:

ب ج چ د ف غ ك ژ ه ق ك ل م ن پ ر س ش ت و ی ز

Sıra Sizde 4

Verilen kelimeleri her ünlü harf için harf kullanmak suretiyle aşağıda olduğu gibi yazmış olmalıydınız:

آل , قال , قالين , قاردەش , آرسلان , آليق , ال , كل , ديله , اينجه , ييلديز , ,ايشيق ,ايليجه , صيريق , بيل , ايت , ديت , تيتره , قوی , ,كوز ,بول , توت , ,سوس ,كونەش ,كوموش . كومش ya da كومش قاردش كونش كموش

İleride okuyacağınız metinlerde bu kelimelerden en az üçünün farklı biçimde yazılmış olduğunu göreceksiniz: . Bu durumun sebebi, gördüğümüz gibi, Türkçe kelimelerde ünlülerin yazılmasında belirli bir düzenin bulunmamasıdır.

Sıra Sizde 5

Türkçe kelimelerde ünlü ve ünsüzlerin kullanımıyla ilgili öğrendiklerinize göre, verilen kelimeleri aşağıdaki gibi yazmış olmanız gerekiyordu. Cevap anahtarını incelediğinizde çok sayıda kelimenin iki türlü yazılmış olduğunu göreceksiniz. Bunun sebebi hem ünsüz, hem de ünlü sesler için farklı harflerin kullanılabilir olmasıdır. Bu da eski yazımdaki tutarsızlık ve düzensizliğin göstergesidir.

, تارله ya da تارلا , پیرپیر , پاتلاق , باغ , بتاق ya da باتاق , آیوا , آبلا

,طاش ایلری ya da ایلرو , طاشی , جیرلاق , جیرتلاق , چوجوق ya da

, زیپیر , طاغ ya da داغ , طیشاری ya da دیشاری , چیق , چالش ,چوجق

افه , فیصیل فیصیل , قاتیق , صیغیر , صاچ ya da ساچ , صاغلام , سوس ,سیس

, اوم , امك , امك ,كشكك ,كشی ya da كیشی , اكسیلت , اوكرن , اوف ,

ya da داوار , أو ya da او , اور ya da وور , ویر , وار , نه , بین , این ,اون

, قوری ya da قورو , آری , یاش , یه ya da یی , ایشله , ایسته , ایزله , طوار

. بكوم , دری

Yararlanılan Kaynaklar

Deny, J. (1921). **Grammaire de la Langue Turque, Dialecte Osmanli**. Paris.

Elöve, A. U. (1941-1953). **Türk Dili Grameri**. İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Tevfik Fikret. **Şermin**. İstanbul: Karanfil Yayınevi.

Timurtaş, F. K. (1979). **Osmanlı Türkçesi Grameri**. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Viguier, M. (1790). **Elements de La Langue Turque**. Constantinople.

2

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünlü ve ünsüz harflerinin ses değerlerini tanıyacak,
- Arapça ve Farsçaya özgü sesleri gösteren harflerle ortak sesleri karşılayan harfleri ayırabilecek,
- Ünlü ve ünsüz sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Ünlülerde Nitelik
- Ünlülerde Nicelik
- Ortalama Uzunluk
- Boğumlanma
- Ünsüzlerde Ton
- Ses Değerlerinde Halklılaşma

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- TÜRKÇENİN ÜNLÜ SESLERİ
- ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNLÜLER
- TÜRKÇENİN ÜNSÜZ SESLERİ
- ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNSÜZLER

Alfabe İşaretlerinin Ses Değerleri

GİRİŞ

Birinci ünitede Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılan alfabeyi tanımış, bu alfabedeki ses işaretlerinin (harflerin) bugünkü Latin asıllı alfabemizdeki karşılıklarını görmüş, Türkçenin ünlü ve ünsüz seslerinin karşılanmasında bu alfabenin hangi işaretlerinin kullanıldığını gözden geçirmiş, yeterliliği-yetersizliği üzerine değerlendirmede bulunmuştuk. Bu ünitede ağırlıklı olarak bu dönemde dilimize girmiş çok sayıdaki kelimenin kaynak dilleri olan Arapça ve Farsçanın sesleri, bu seslerin yazıya yansıtılmasında kullanılan işaretler, bunların Türkçe söyleyiş açısından ses değerleri üzerinde duracağız.

TÜRKÇENİN ÜNLÜ SESLERİ

Ciğerlerden gelen havanın ağız boşluğundan geçerken ses yolunda bir daralma ve kapanma olmaksızın alt çenenin, dilin ve dudakların aldığı şekillere göre özellik kazanan seslerdir. Türkçemiz ünlü varlığı bakımından zengin bir dil olup, kendisine ahenk bakımından çok çarpıcı bir özellik kazandıran uyumları bu zengin ünlüleri üzerine kuruludur. Yabancı dillerin ünlülerini tanımadan önce dilimizin bu ünlülerini ve özelliklerine göre sınıflandırılmasını hatırlamak, karşılaştırma yapabilmek açısından yararlı olacaktır.

Türkçenin bütün heceleri bir ünlüyle kurulur. Bu hece kurucu ünlülerin sayısı 8'dir:

a e ı i o ö u ü

Niteliklerine Göre Ünlüler

Ünlülerimiz nitelik değerleri bakımından üç öbekte toplanır:

1. Dilin geriye çekilmiş ve ileri sürülmüş olmasına göre çıkan ünlüler. Bu durum ünlülerin kalınlık-incelik niteliklerini belirler. Geriye çekilmiş durumda çıkan ünlüler kalın, ileri sürülmüş durumda çıkan ünlülerse ince ünlülerdir:

   a ı o u kalın, *e i ö ü* ince.

2. Dudakların düz ve yuvarlak durumuna göre çıkan ünlüler. Bu durum da ünlülerin düzlük-yuvarlaklık niteliklerini belirler. Dudakların düz ve yayvan bulunduğu durumda çıkan ünlüler düz, yuvarlak ve büzülmüş durumunda çıkanlarsa yuvarlak ünlülerdir:

   a e ı i düz, *o ö u ü* yuvarlak.

3. Alt çenenin aşağı düşürülmesi ve yukarı çekilmesi ağız boşluğunu genişletir ve daraltır. İşte bu iki duruma göre de ünlüler genişlik-darlık özelliklerini kazanır:

   a e o ö geniş, *ı i u ü* dar.

İşte ünlülerimizin ses yolundaki bu üç oluşum biçimi her ünlüye üç ayrı özellik kazandırır, bu özellikler de kelime içinde hecelerin sıralanmasında belli düzenleri meydana getirir.

Ünlülerde Nicelik

Ünlüler bir de nicelik bakımından taşıdıkları özelliklerine göre çeşitlenir. Nicelik bir ünlünün duyulurluk süresiyle ilgili bir özelliktir. Buna göre kısa, ortalama uzunlukta, ya da uzun ünlülerden söz ederiz. Türkçemizin bütün ünlüleri **ortalama uzunluk**ta ünlülerdir. Ne var ki Osmanlı Türkçesi döneminde alınmış olan yabancı asıllı kelimelerle birlikte uzun ünlüler de konuşma dilimize girmiştir. Bugün yaşamakta olan bu ünlülerin uzunluklarının yazıda gösterilip gösterilmemesi, hangi durumlarda gösterilmesi gerektiği gibi konular yazımımızın çözüm bekleyen konuları arasındadır. Şikâyetçi olunan söyleyiş bozuklukları henüz benimsenebilir bir uzlaşma yolu bulunamamış olan bu meseleden kaynaklanır.

Ortalama uzunluk: Ne kısa, ne de uzun olan, ikisi arasındaki olağan ve orta değeri anlatır. Bundan böyle **ortalama uzunluk** yerine kısaltılmış olarak **ortalama** kullanılacaktır.

Aşağıdaki kelimelerin hecelerinde bulunan ünlüleri niteliklerine göre sınıflandırınız:

ala, alım, elek, ekim, ılık, ıslak, ilik, istek, oy, boyun, öfke, ölüm, ulak, ulu, tünek, tütün.

ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNLÜLER

İlk ünitede gördüğümüz gibi, Türkçe'nin 8 ünlüsü için eski alfabenin sağladığı imkân 4 harf (ا و ه ى) ile **hareke** denilen kimi yardımcı işaretlerdi. Bunlar aslında, önce Farsların, sonra da Türklerin Arap yazısından almış oldukları imkânlardır. Demek ki Arapçada da bu işaretler aynı zamanda ünlüler için kullanılmıştır. İşte aynı harflerin hem ünlü işareti olarak, hem de ünsüz değerlerini gösteren işaretler olarak kullanılması bir kelimenin çoğu kez birkaç türlü okunabilmesine yol açar. Bu durum kelimenin anlamca **bağlamı** göz önüne alınmadığında, yanlış okuma, dolayısıyla da yanlış anlama sonucunu doğurur. Örnek olarak آل *âl* Arapçada "aile, ocak, soy sop; asker; serap" gibi anlamlara gelir; ama aynı yazılış Türkçe "kırmızı" ya da "hile" anlamındaki *al* için ortaktır. Bunun gibi Arapça بول *bevl* "işemek" anlamındaki kelime Türkçe *bol* ya da *bul* gibi de okunabilir. ميل Arapçada hem *meyl* "eğilme, dönme; eğilim", hem de *mîl* "özellikle kadınların sürme çekmek için kullandıkları uzunca ince metal çubuk" gibi okunabilir. Her ikisi de bu yazılışlarıyla Osmanlı Türkçesi döneminde dilimize girmiştir. Aynı yazılış çok sonraları Fransızcadan alınma "bir uzunluk ölçüsü birimi" anlamındaki *mil* için de kullanılmıştır. جو Farsçada hem *cev* "arpa", hem de *cû* "akarsu, ırmak; arayan, araştıran" gibi okunabilir. Aynı yazılış Arapçada *cevv* şeklinde okunan ve "gök boşluğu" demek olan kelime için de geçerlidir. Verilen örneklere benzer yüzlerce örnek sıralanabilir; ancak şu verilenler bile eski alfabeyle yazılmış metinleri okurken ne derece dikkatli davranmamız gerektiği konusunda bir fikir vermeye yeter.

Bağlam: Bir kelimenin başka kelimelerle bir arada bulunmasından doğan anlamını belirleyici ilişki ve ortamdır.

Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları

Klâsik Arapçada uzunları da bulunan 3 ünlü vardır: *a i u*. Ortalama uzunlukta olanların yazıda harf karşılıkları yoktur.

Gösterilmek istendiğinde **hareke** denilen yardımcı işaretler kullanılır. Daha önce gördüğümüz bu işaretlerin Arapçadaki adları **fetha** (üstün), **kesre** (esre) ve **zamme** (ötrü)dir. Yardımcı işaretlerin yazıda kullanılması genel olarak *Kur'an* yazımıyla sınırlıdır; bir de alfabe öğretimi amacıyla yazılmış kitaplara özgüdür. Bunlar aşağıda hem ait oldukları dildeki değerleri, hem de Türkçedeki değer ve çeşitlenmeleri bakımından ele alınacaktır.

Not. Bu ünitede verilecek örnek kelimelerde bütün uzunluklar için uzatma işareti kullanılacak, her ünsüz harf bugünkü alfabemizde bulunan karşılığıyla yazılacak; örnek, kullanmakta olduğumuz bir kelime ise, bugünkü yazılışı ayrıca parantez içinde gösterilecektir. Bunun yanı sıra yapılacak açıklamalara bağlı olarak kimi ses değerleri için özel işaretler kullanılacaktır: kapalıca ve incelmiş bir *a* (= á) gibi.

1. *a* Ünlüsü ve Yazılışı

Bu ünlünün uzunluk bakımından **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır.

Ortalama *a*. Harekelerle işaretlenmiş metinlerde *fetha* (üstün) ile gösterilir. Bu fetha **kalın ünsüz harfleri** denilen ض ص خ ح ط ظ ع غ ق harflerinden sonra:

a. Türkçe *a*'dan biraz farklı, kapalıca ve incelmiş bir *a* (= *á*) gibi seslendirilir:

حرف *hárf*, خبر *háber*, صبر *sábr (sabır),* ضربه *dárbe*, طلب *táleb* (*talep*), ظفر *záfer*, عقل *ákl*, غرب *gárb*, قلم *kálem*;

b. Diğer seslerle birlikte ise *e*'ye çok yakın bir ses verir:

ترك *terk*, ثبات *sebât (sebat),* جلب *celb (celp)*, درس *ders*, ذكا *zekâ*, رفاه *refâh (refah),* زهر *zehr* "çiçek", سجده *secde*, شهر *şehr (şehir),* فرد *ferd (fert),* كسره *kesre*, لوحه *levha*, مكتوب *mektûb (mektup),* نجم *necm* "yıldız", وسوسه *vesvese*, هيبت *heybet*, يوم *yevm* "gün".

Kalın ünsüz harflerinin hece sonunda yer alması durumunda da hece ünlüsünü gösteren *fetha* (üstün), *á* gibi okunur:

احکام *áhkâm*, اخبار *áhbâr*, بصره *Básra*, فرض *fárz*, غلط *gálát*, مظلوم *mázlûm (mazlûm),* معلوم *má'lûm (malûm),* مغلوب *máğlûb (mağlûp),* مقبر *mákber.*

Türkçeye girmiş olan Arapça kelimelerde söz konusu 9 harf konuşma dilinde ünlünün söylenişi için yol göstericidir. Konuşma dilinde bu ünlü Türkçenin kendi *a*'sıdır. Söyleyişçe halklılaştırılmış olan bu ses, Arapça bilen şehirlinin dilinde (İstanbul Türkçesinde) ise yabansı değeriyle zamanla kimi kelimelerin söylenişine yerleşmiş ve varlığını bugüne dek sürdüregelmiştir. Bugün bile; *harfler, saati, sıhhatiniz, dikkatle* kelimelerinde görüldüğü gibi, kalın sıradan heceyi izleyen hecelerin ince sıradan gelmeleri önceki hecedeki bu yabansı *a* yüzündendir.

Kelime başında ا *elif* ile yazılır. Bu işaret tek başına bir ünlü değeri taşımaz ve kısa ünlülerin işaretleri olan harekelerin varlığını göstermek amacıyla kullanılır. Bu durumdaki elife **kürsü** adı verilir. Kelime başındaki *elif*, aslında Arapçaya özgü bir ünsüz olan ء *hemze*'nin kürsüsüdür ve bu ikisi birlikte **hemze-elif** ya da **hemzeli elif** diye anılır; ancak Araplar da bu elifi her zaman hemzeli yazmazlar. Hareke konulmamış bir kelimede bu elifin hangi kısa ünlü gibi okunması gerektiği bilinmez, bu yüzden metinlerde çoğu zaman tereddütlere ve yanlış okumalara yol açar.

Kürsü. "Üzerine oturulan nesne, dayak" anlamındaki bu kelime Arapça'nın **hemze** denilen ünsüz harfinin üzerine oturtulması için yazıda kullanılan ا *elif* ve **diş** denilen küçük çıkıntıya (ذ) verilen addır.

Kelime başındaki ا*elif*, konulmamış üstünüyle birlikte, ancak yukarıda verdiğimiz harflerden önce *a* olarak okunur:

احمق *ahmak*, اخلاق *ahlâk* (*ahlâk*), اصلا *aslâ*, اضداد *azdâd* "zıtlar", اطلس *atlas*, اظهر *azher* "pek açık, pek belli", اعداد *a'dâd* "adetler, sayılar", اغیار *ağyâr* (*ağya*r) "yabancılar", اقلام *aklâm* "kalemler".

Türkçeye girmiş olan kelimelerde de çoklukla böyledir; ancak kimi ünsüz seslerde bu kurallı durumun bozulduğu görülür:

اضداد *azdâd* yerine *ezdâd*, اطفال *atfâl* "çocuklar" yerine *etfal*, اطراف *atrâf* yerine *etrâf*.

Kelime içinde, hareke için, ünsüz harfin kendisi kürsü görevindedir. Yazıda konmayan *üstün,* harfin sesiyle birlikte *a*

olarak okunur. Örnekler için yukarıda *a* sesinin tanıtımı sırasında verilen örneklere bakınız.

Kelime sonunda ه ـه *he* ile yazılır; ancak bu *he* klâsik Arapçada kimi kelimelerin sonunda yer alan **ekleme *te***'ye dayanır. Aslında üzerine iki nokta konmuş bir *he* (ة) biçiminde yazılan bu *te,* ünsüz harfin harekesi olan *üstün* ile birlikte *atun* gibi okunur. Ancak yazıda bu biçim değiştirilmiş, noktasız *he* (ه ـه) olarak yazılmış, bu yazılış söyleyişe de yansıtılarak *a* gibi okunur olmuştur:

Ekleme te: Buna eski gramerlerde **tâ-i merbûta** (bağlı *te*) adı verilmiştir.

fathatun yerine *fatha (fetha)*, *maddatun* yerine *madda* (*madde*) gibi.

Türkçe'ye alınan kelimelerde ise bu ه ـه *he* yalnızca kalın harflerden sonra *a* olarak okunur:

مليحه *Melîha* (Meliha), نفخه *nefha* "üfürme, üfürük", خلاصه *hulâsa*, عارضه *ârıza* (*arıza*), ورطه *varta* "tehlike, uçurum", لحظه *lahza*, نفقه *nafaka* gibi.

Bununla birlikte, birçok kelimede bu ekleme *te* Türkler tarafından ünsüz bir ses olarak okunmuş ve alfabedeki asıl biçimiyle yazılmıştır:

صداقت *sadâkat* (sadakat), شفاعت *şefâat* (şefaat), بلاغت *belâgat* gibi.

Uzun *a.* Arapça konuşanlar tarafından dar ve incelmiş, *e*'ye yakın uzun bir ses gibi söylenir. Türkçede söyleyişçe halklılaştırılmış ve ortalama açıklığa sahip niteliğiyle söylenmiştir. Bununla birlikte *Kur'an* okuma eğitimi alanlar Arapçadaki sesleri kendi nitelikleriyle çıkarma becerisi kazandıklarından bu sesi de Araplar gibi söyleyebilirler. İşte eskiden medrese eğitimi sırasında bu beceriyi kazanmış olanların Türkçe bir metni (şiir ya da düz yazı) okurken de Arapça kelimelerdeki bu *uzun a*'yı *e*'ye yakın söyledikleri, özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıl Osmanlıcası üzerine yabancılar tarafından yazılmış gramerlerde belirtilmiştir.

Öte yandan *a* ünlüsünün uzunluğu edebiyat dilinde özellikle ve özenle korunmuştur. Bu korumayı besleyen, eski şiirde kullanılmış olan aruz vezni olmuştur. Şehirli okumuşların diline de bulaşmış olan uzun söyleyişin açık hecelerde tutunup yerleştiği

bugün bile birçok kelimede varlığını korumasından kolayca anlaşılabilir:

şikâyet, rivâyet, nâmus, nâme, hâsılat, siyâset gibi.

Kapalı hecelerdeki uzunlukların ise hecenin kapalı kaldığı durumlarda korunduğunu ileri sürmek oldukça zordur:

deccal, *fettan*, *hisar*, *kitap, silah, meydan* gibi.

Hece ekleşme ile açıldığında, yukarıdaki örnek kelimelerde olduğu gibi, kaybolan uzunluk geri gelmez:

deccalı, fettanı, hisarı, kitabı, silahı, meydanı gibi.

Kimi kelimelerde ise uzunluk yeniden varlık kazanır:

civar, ama: *civârı*, *etraf*, ama *etrâfa*, *karar*, ama *karâra*, *misal*, ama *misâli* gibi.

Osmanlı Türkçesi döneminin ortak konuşma dilinde bu sesin açık hecelerde bile kısalarak söyleyişte büyük ölçüde halklılaştığı söylenebilir:

kabâhat değil *kabahat, nebâhat* değil *nebahat, cerâhat* değil *cerahat* gibi.

Ağızlardaki halklılaşmış örnekler daha eski ve halklılaştırmada daha ileri bir seviyeyi yansıtır. Bunlar işleyen sürecin ortak kullanıma giren ilk örnekleridirler:

câhillik yerine *cahıllık*, *zâlimlik* yerine *zalımlık* gibi.

Arap yazısında *a* sesinin uzunluğunu göstermek için *elif* harfi kullanılır. Bütün ünsüz harfleri yanındaki *elif* Arapçada her zaman uzun bir *a* olarak okunur:

باطل *bâtıl (batıl),* تاجر *tâcir (tacir),* جاهل *câhil (cahil),* حاكم *hâkim*, خالق *hâlık*, داهى *dâhî (dâhi),* ذاتى *zâtî (zatî),* راضى *râzî (razı),* زاويه *zâviye (zaviye),* ساكن *sâkin (sakin),* شاكر *şâkir (şakir),* صالح *Sâlih (Salih),* قضا *kazâ (kaza),* طالع *tâli‘* (*talih*), ظالم *zâlim (zalim),* عالم *âlim*, غافل *gâfil (gafil),* فاتح *fâtih (fatih),* كاتب *kâtib (kâtip),* لايق *lâyık (lâyık),* ماجرا *mâcerâ (macera),* نادر *nâdir (nadir),* والى *vâlî (vali),* ديانت *diyânet (diyanet).*

Kısaltılmış elif: Eski gramerlerdeki adı **elif-i maksûre**'dir.

Arapça'da ا *elif*'ten başka, yalnızca kelime sonlarında bulunabilen ikinci bir uzunluk işareti daha vardır; üstünle okunan bir ünsüz harfin önüne gelen ى *ye*. Buna **kısaltılmış elif** denir:

دعوى *da'vâ,* معنى *ma'nâ*, فتوى *fetvâ* gibi.

Böyle adlandırılmasının sebebi Arapçada bu *a*'nın kısa sayılmasıdır. Bununla birlikte söyleyişte bu ses Türkçe *a*'dan uzundur. Türkçe okuyuşta bu ى *ye*'nin ا *elif* 'ten farkı yoktur.

Uzatılmış elif: Eski gramerlerdeki adı **elif-i memdûde**'dir.

Kelime başında آ *medli elif* ile yazılır. Bu elife **uzatılmış elif** denir: آدم *âdem*, آلت *âlet*, آمر *âmir* "buyurucu" gibi.

Uyarı. Türkçe kelimelerde ön ses durumundaki *a*'nın da آ *medli elif* ile yazıldığını görmüştük. Demek ki aynı işaret Osmanlı yazısında iki ayrı değer için kullanılmıştı.

Kelime içinde ünsüz harfin önüne konan ا *elif* ile gösterilir:

آداب *âdâb*, آمال *âmâl* "emeller", آفاق *âfâk* "ufuklar", كرامت *kerâmet*, سلامت *selâmet* gibi.

Kelime sonunda kalan elifler de *uzun a* değerindedir; ancak bunlar çoğu kez hecenin iç sesidirler ve önlerinde kelimenin bir ünsüz sesi olan ء *hemze* yer alır. Türkçe yazımda bunlar düşürüldüğünden elif sonda kalmış olmaktadır:

بنا - بناء *binâ*, جفا - جفاء *cefâ* gibi.

Not. Arapçada aslında Türkçedeki *e*'ye benzer bir ünlü yoktur. Yukarıda geçen kalın ünsüz harfleri dışında kalan öteki ünsüz harflerinde, eğer konmamışsa, gerçekte olması gereken *üstün* kapalı, incelmiş, *e*'ye yakın söylenen bir ünlü değerindedir. Başka bir deyişle, bu harfler üstünlü okunduğunda *e*'ye yakın bir ünlü ile birlikte okunmuş olur. Bu durum ünsüz harfinin hem kelimenin başında hem de içinde olması durumunda geçerlidir:

بركت *bereket*, جزا *cezâ*, دوا *devâ*, ذوق zevk, سلامت *selâmet*, شفقت *şefkat*, فنا *fenâ*, كرم *kerem*, ليلا *leylâ*, مكان *mekân*, نزاكت *nezâket*, وفا vefâ, يزيد *yezîd*.

Arapçada kelime sonundaki bu ünlü sesi gösteren harf ise, yukarıda *a*'nın kelime sonundaki yazılışıyla ilgili açıklamamızda

Yuvarlak te: Eski gramerlerde **tâ-i gird** diye geçer.

Biçimce *he*: Eski gramerlerde **hâ-i resmiye** denilirdi.

yer alan ـه هـ 'dir. İşte aslı **yuvarlak te** (ة ـة) olan bu işaret üstteki örneklerde bulunan ünsüz harflerinin *üstünü* yerine geçer ve bu harflerden sonra eklenir. Aynı zamanda ünsüz harfi olması yüzünden, bu gibi yerlerde kullanıldığında bu işarete **biçimce he** denmiştir:

خرابه *harâbe*, قبله *kıble*, حكايه *hikâye*, دسيسه *desîse*, قهوه *kahve*, جائزه *câize* gibi.

Örneklerin Latin harfli yazılışlarında da görüldüğü gibi, Arapçanın bu *e*'ye yakın söylenen *a* ünlüsü Türkçede söyleyişçe halklılaştırılmış ve söz konusu ünsüz harflerinin önünde kendi olağan *e* sesine dönüştürülmüştür.

2. i Ünlüsü ve Yazılışı

Arapçada *ı* ünlüsü bulunmaz, bütün ünsüz seslerle birlikte duyulan ses *i*'dir. Bu ünlünün de Arapçada **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır.

Ortalama *i*. Yazıda bir harfle varlığı belirtilmez, bir ünsüz harf *esre* (*kesre*) denilen harekeyle okunduğunda duyulmuş olur:

بلال *bilâl*, تجارت *ticâret,* ديار *diyâr*, زيارت *ziyâret*, كبار *kibâr*, لسان *lisân*, مثال *misâl*, وصال *visâl* gibi.

Kelime başında *i, esreli* okunan bir ا *(elif)*'tir. Kimi zaman bu elifin altına ء *hemze* de konur; o zaman ses değeri taşımaz, yalnızca bir ünsüz harfi olan hemzenin bulunduğu yeri gösteren bir çizgiden başka bir şey değildir. Altında hemze bulunmadığında ise, kelime başında bir ünlü (hareke) bulunduğunu göstermek üzere yazılmış olur ve *esre*'nin ses değerini yüklenir:

اكرام - إكرام *ikrâm* gibi.

Kelime içinde harfle gösterilmez, sesin değerini taşıyan hareke *esre*dir ve kelimenin ünsüz harfi bu esrenin kürsüsü yerindedir:

فكر *fikr* (*fikir*), كبر *kibr* (*kibir*), كبر *kiber* "büyüklük", غالب *gâlib* (*galip*), معرفت *ma'rifet* (*marifet*) gibi.

Daha önce verdiğimiz kalın ünsüz harflerinden birinin yer aldığı hecede *esre*, Türklerce *ı* okunur:

خیانت *hıyânet*, صراط *sırât* (*sırat*) “yol, geçit”, مضر *muzırr* “zarar verici”, کاظم *Kâzım*, طب *tıbb* (*tıp*), ظل *zıll* “gölge”, قطعه *kıt‘a* (*kıta*) gibi.

Bununla birlikte bu ünsüz harflerinin değerlerinde Türkçe söyleyişte meydana gelen değişmeler, birlikte bulundukları ünlüleri de etkilemiştir. Bunlara aşağıda ünsüzlerle ilgili açıklamalar arasında yer verilecektir.

Uzun *i.* Arapçada belli bir uzunlukta söylenen bir sestir. Alınan kelimeler yoluyla bu uzunluk Türkçeye de geçmiştir. Özellikle edebiyat dilinde özenle korunmuş, bu korumayı eski şiirde kullanılmış olan aruz desteklemiştir. Şehirli okumuşların günlük diline de bulaşmış olan uzun söyleyişin daha çok açık hecelerde tutunduğu ileri sürülebilir. Bugün birçok kelimede yaşamaktadır:

ایجاب *îcâb* (*icap*), ایجاد *îcâd (icat*), فضیلت *fazîlet* (*fazilet*), غنیمت *ganîmet* (*ganimet*) gibi.

Kapalı hecelerdeki uzunluklar ortak söyleyişte herhâlde başlangıçtan beri varlığını koruyamamıştır:

اسیر *esîr* değil *esir*, جمیل *Cemîl* değil *Cemil*, رذیل *rezîl* değil *rezil*, کریم *Kerîm* değil *Kerim,* مریض *marîz* değil *mariz,* یمین *yemîn* değil *yemin,* تأثیر *te’sîr* değil *tesir* gibi.

Kapalı heceler ekleşme ile açıldığında, *a*'da olduğu gibi, kaybolan uzunluk bugün çoğu kez geri gelmez. Yukarıda verilen örneklerin hepsinde böyledir. Kimi kelimelerde ise uzunluğun yeniden canlandığı görülür:

تنقیدنده *tenkîdinde*, تشکیله *teşkîle* (ama: *teşkilât*) gibi.

Açık hecede kısalan bu sesin düştüğü örnekler bile bulunmaktadır: *hazîne*'nin *hazne, hazna* oluşu gibi. Bu örneği Farsça *âşinâ*’nın ağızlarda *aşna* (*aşna fişne*'deki) olması destekler. Düşen ses her ikisinde de kısa ve vurgusuz bir sestir.

Osmanlı Türkçesi döneminin ortak konuşma dilinde, bugün olduğu gibi, bu sesin açık hecelerde bile kısalarak söyleyişte büyük ölçüde halklılaştığı söylenebilir. Ağızlar halklılaştırmanın en eski örneklerini saklar. Yukarıda da kaydettiğimiz gibi, bunlar yabancı kelimelerin halklılaşma süreci bakımından en eski

örnekler sayılır. Bunların önceleri ortak dilde geniş bir yaşama alanı buldukları şüphesizdir.

Şunu da belirtelim ki, Osmanlı Türkçesi'nin gramerini yazmış olan yabancı gramercilerin değerlendirmede en kararsız kaldıkları konu uzun ünlülerin söylenişteki değerleri olmuştur.

Halk diliyle yazılmış eski metinlerde söyleyişteki değişmeleri izlemek açısından çarpıcı örnekler bulunmaktadır.

Bu ince ünlünün uzunluğu, yazıda, aynı zamanda bir ünsüz harf olan ی ـيـ *ye* ile gösterilmiştir.

Kelime başında ایـ biçiminde yazılır. Ortalama *i*'de olduğu gibi, ا (*elif*) burada da *esreli hemze*'nin yerini tutmaktadır. Bu durumda *ye, esre*'nin, yani *i*'nin uzunluğunu gösterir:

îcâd (icat), îfâ (ifa), îrâd (irat) "gelir", *îzâh (izah)* gibi.

Kelime içinde bir ünsüz harften sonra o harfin *esre*'sinin, yani *i* olan ünlüsünün uzun okunduğunu göstermek üzere yine ـيـ *ye* ile yazılır:

کبیر *kebîr* (*kebir*), نتیجه *netîce* (*netice*), خزینه *hazîne* (*hazine*), دفینه *defîne* (*define*), اسیر *esîr* (*esir*), شریف *Şerîf* (*Şerif*), کریم *Kerîm* (*Kerim*) gibi.

Kelime sonunda da ی *ye* ile gösterilmiştir:

علمی *ilmî*, ناجی *Nâcî* (*Naci*), باقی *Bâkî* (*Baki*), عاصی *âsî* (*asi*), فردی *ferdî*, قاضی *kâdî* (*kadı*), راضی *râzî* (*razı*) gibi.

Türkçe söyleyişte sondaki bu uzun ünlü de değişikliklere uğratılmıştır. Kısa söylenmesi için yukarıdaki son iki örnek (*kadı, râzı*) çarpıcıdır.

3. *u* Ünlüsü ve Yazılışı

Arapçanın bu tek yuvarlak ünlüsünün de ortalama ve uzun olmak üzere iki türü bulunmaktadır.

Ortalama *u*: Ünsüz harfin *ötrülü* (zammeli) okunuşuyla duyulan bir sestir.

Kelime başında ötrülü hemze değerindeki ا *(elif)* ile yazılır: افق *ufuk*, اصول *usûl*, افول *ufûl* "görünmez olma, batma" gibi.

Kelime içinde harfle belirtilmez, bir ünsüz harfin ötrülü okunuşuyla duyulan sesten ibarettir: حضور *huzûr*, خسران *husrân*, قربان *kurbân*, بعد *bu'd* "uzaklık", قرب *kurb* "yakınlık", ظلم *zulm* (*zulüm*) gibi.

Osmanlı Türkçesine alınmış kelimelerin sonunda bulunmaz.

Arapçanın tek yuvarlak ünlüsü olan bu ortalama *u,* Türkçede çeşitlenmiş, dört yuvarlak ünlü değeriyle söylenir duruma gelmiştir. Bu da yabancı kelimelerin söyleyişçe halklılaştırılmasından başka bir şey değildir:

حرمت *hurmat* yerine *hürmet ve hörmet,*

خسران *husrân* yerine *hüsrân,*

عمر *umr* yerine *ömür*,

عمر *Umar* yerine *Ömer*,

عثمان *Usmân* yerine *Osmân,*

نقطه *nukta* yerine *nokta*

لقمه *lukma* yerine *lokma*

صحبت *suhbat* yerine *sohbet*

عذر *uzr* yerine *özür*

تهمت *tuhmat* yerine *töhmet*

شهرت *şuhrat* yerine *şöhret*

مهلت *muhlat* yerine *mühlet, möhlet* gibi.

Uzun *u*. Ötrü işaretinin karşıladığı ünlünün uzun okunduğunun belirtisi olmak üzere yazıda her zaman و *(vav)* ile gösterilmiştir.

Kelime başında او şeklinde yazılır. ا *(elif),* ötrülü *hemze* yerindedir, و *(vav)* ise, *u* gibi okunan ötrünün uzunluğunu göstermek amacıyla konmuştur: اولا *ûlâ* "birinci" gibi.

Kelime içindeki yazılışı açık ve kapalı hecelerde ötrülü okunan ünsüz harf önüne katılan و *(vav)* iledir:

صورت *sûret*, قبول *kabûl*, جسور *cesûr*, ضرورت *zarûret*, طور *Tûr* gibi.

Kelime sonunda bulunmaz; ancak kimi Arapça kelimelerin sonunda yer alan وّ *(şeddeli vav),* önceki ünsüz harfinin ötrüsü önünde uzunluk gösteren bir işleyiş yüklenerek Türkçede bu gibi kelimelerin son hecelerinin *uzun u* gibi okunmasına yol açmıştır: عدوّ *aduvv* yerine *adû* "düşman", علوّ *uluvv* yerine *ulû* "yükseklik" gibi. Türkçe okunuşta ortaya çıkan bu durum bu kelimelerin metinlerde aldığı Türkçe eklerden açıkça anlaşılmaktadır: عدویه *adû-ya*, علوسی *ulû-su* gibi.

SIRA SİZDE 2

Bugün kullanmakta olduğumuz Arapça asıllı kelimelerde ünlü uzunlukları genel olarak gösterilmez. Aşağıdaki kelimeleri inceleyerek hangi hecelerin ünlülerinin uzun söylendiğini belirleyiniz ve harf karşılıklarını kullanarak bu kelimeleri yazınız:

ticaret, ifa, zaruret, ifade, ima, akide, Tuba, Nuri.

Farsçanın Ünlüleri ve Yazılışları

Farslar Müslüman olduktan sonra Arap alfabesini almışlar, kendi dillerine özgü ünsüz sesler için kimi işaretlere küçük eklemeler yaparak bu alfabeyi genişletip kullanmışlardır. Türklerin daha sonra alıp benimsedikleri alfabe, bu alfabedir.

Farsçaya alınmış olan çok sayıda Arapça kelimenin yazılışının korunması, üç dilin yazımında büyük ölçüde ortaklık meydana getirmiştir. Türkçede olduğu gibi, Farsçada da yazıda görülen ayrılık alfabenin kendi kelimelerine uygulanmasında, daha doğrusu kendine özgü seslerin aktarılmasında ortaya çıkar.

Farsçada 3 ünlü vardır: *a, i, u.* Bunların hem nitelik, hem de nicelik bakımından çeşitleri bulunmaktadır: *a, â, é, î, ê, û, ô*. Nicelik bakımından çeşitlilik olağan olarak Farsçada da uzunluk değerinin yazıya yansıtılması ihtiyacını doğurmuştur.

Ünlü uzunlukları Farsça yazımda da aynı harflerle gösterilmiştir:

ا و ی .

1. *a* Ünlüsü ve Yazılışı

Farsçanın *a*'sı söylenişçe Arapçanın kapalı ve incelmiş *a*'sına benzer; yani *a* ile *e* arasında, Türkçenin *e*'sinden daha açık bir ses olarak söylenir. Bu ses Osmanlı Türkçesinde söylenişte benimsenmemiştir. Azerî Türkçesi Arapça ve Farsça asıllı kimi kelimelerde belli ünsüz seslerle birlikte bugün de bu sesi kullanmaktadır:

حرکت *háreket,* خسته *háste,* صمد *sámed* , ظفر *záfer,* عسکر *ásker* gibi.

Bu ünlünün nicelik bakımından **ortalama** ve **uzun** olmak üzere iki türü vardır. Buna bir de خ *hı* önündeki ortalama *a*'dan gelişmiş bir *o* sesini katmak gerekir. Aşağıda her biri ayrı ayrı ele alınmıştır.

Ortalama *a*. Arapçanın *a*'sına benzer. Farslar da bu sesi *a* ile *e* arası bir sesle, açık bir *e* gibi söylerler:

خر *hár* "eşek", چرخ *çárh* "çark", طشت *táşt* "geniş leğen", خسته *hástá* (hasta), استر *ástár* "katır", در *dár* "kapı" gibi.

Türkler Farsçadan aldıkları kelimelerde bu sesi çeşitlendirip kalın ve ince ünsüz harflerine göre kendi *a* ve *e*'leri gibi söylemişlerdir:

har, çark, taşt, hasta, ester, der "kapı" gibi.

Kelime başında bu sese karşılık gelen işaret, harekeli yazıda اَ *(üstünlü elif)*, harekesiz yazıda ise yalnızca ا *(elif)'tir*:

ابر *ebr* "bulut", ابرو *ebrû* "kaş", اژدرها *ejderhâ*, اخگر *ahger* "ateşli kül, ince kor", اختر *ahter* "yıldız", اسب *esb* "at", اشك *eşk* "göz yaşı" gibi.

Kelime içinde bir ünsüz harften sonra harfle gösterilmez, ünsüz harf üstünlü okunarak varlığı belirtilmiş olur:

بخت *báht*, بخش *báhş* "pay, kısmet", چشم *çeşm* "göz", درد *derd* (*dert*), رفتار *reftâr* "yürüyüş, gidiş", زرد *zerd* "sarı", شب *şeb* "gece" gibi.

Kelime sonunda, Arapça ve Türkçede olduğu gibi, ه ھ ile yazılır:

آهسته *âheste*, بسته *beste* "bağlı", دسته *deste*, چرمه *çerme* "kır at", تخته *tahta*, خسته *hasta*, زرده *zerde*, کنده *gende* "kokmuş, pis kokulu" gibi.

Ortalama *a*'dan gelişmiş bir ünlü: *o* . Farsçada yalnız خ *(hı)* ile başlayan ünlüsü ortalama *a*'lı kapalı hecelerde, bir de uzun okunmayan bir *vav*'ın kalıntısı olarak *o* ünlüsü bulunmaktadır. Bu gibi kelimelerde *vav*, eski Farsçadaki bir tür خ *(hı)*'nın söyleyişteki yuvarlak niteliğini (خو = h^v) belirtmek için yazıda kullanılmıştır: خوش *hoş* (eski söylenişi: h^v*aş*), خور *hor* (eski söylenişi: h^v*ar*) gibi.

Bu gibi kelimelerdeki bu ünlünün Osmanlı Türkçesi dönemi Türkçe metinlerinde birkaç türlü yazılmış olduğu görülür:

a. و *(vav)* ve ا *(elif)* ile: خواب h^v*âb* "uyku", خواجه h^v*âce* "hoca, önder", خوان h^v*ân* "sofra", خوار h^v*âr* "aşağı, zavallı; yiyen, içen", استخوان *ustuh*^{v}*ân* "kemik" ;

b. yalnız و *(vav)* ile: خوجه *hoca*, خون *hon*, خور *hor*;

c. yalnız ا *(elif)* ile (günlük dille yazılmış klasik yazımı aktarmayan metinlerde) : خاب *hâb*, خان *hân*, استخان *üstühân*.

Bu yazılışlar belli sayıdaki bu kelimelerin Türkçedeki söyleniş biçimlerini yansıtır ve gerçekleşen değişmelere işaret eder.

Uzun *a*. Farsça konuşanlarca *a* ile *o* arası uzun bir sesle söylenir. Osmanlı Türkçesi bu sesi de almamış, kendi *a*'sına dönüştürmüştür.

Not. Bu ses bugünkü Özbek yazı dilinin dayandığı Taşkent Özbekçesine geçmiştir. Güneydoğu Anadolu ağızlarında da bulunmaktadır.

Kelime başında Arapçadaki gibi آ *(medli elif)* ile yazılır

آب *âb*, آباد *âbâd* "bakımlı, bayındır", آگاه *âgâh* (Agah) "bilgili, uyanık", آواره *âvâre* (avare) "başı boş" gibi.

Uyarı. Aynı işaretin Türkçede uzun olmayan *a* için kullanıldığını hatırlayalım.

Kelime içinde bir ünsüz harften sonra ا*(elif)* ile karşılanır:

بار *bâr* "yük; meyve", جانان *cânân* "sevgili", پاره *pâre* "parça", چاره *çâre*, دارو *dârû* "ilaç", راست *râst* "doğru", زار *zâr* "inleme, inleyiş", ژاله *jâle* "çiğ, şebnem", کشاده *küşâde* "açılmış, açık", کار *kâr* "iş" gibi.

Kelime sonunda uzunluğu gösteren yine ا ا *(elif)*' tir:

خارا *hârâ* "kaya, sert taş", دانا *dânâ* "okumuş, bilgili", کالا *kâlâ* "kumaş", والا *vâlâ* "yüksek, yüce" gibi.

2. *i* Ünlüsü ve Yazılışı

Farsçada bu ünlünün de **ortalama** ve **uzun** türleri vardır.

Ortalama *i* . Farslar tarafından *i* ile *e* arasında, kapalı bir *e* (*é*) gibi söylenir. Bu söyleniş Arapçadan alınma kelimelere de uygulanmıştır: *éhsân* (*ihsan*) gibi.

Kelime başında harekesiz yazıda yalnızca ا *(elif)* ile yazılır. Bu durumda *elif*, ـِ *(esre)*'nin yerini tutmuş olur:

استاده *istâde* "kalkmış, ayaklanmış", اشکنجه *işkence* gibi.

Kelime içinde harfle gösterilmez, esreli okunan ünsüz harfiyle varlığı ortaya çıkarılmış olur:

شکسته *şikeste* “kırık, kırılmış”, کران *girân* “ağır”, چراغ *çirâğ* “lamba”, خرد *hired* “akıl”, کل *gil* “çamur, balçık”, کرده *girde* “yuvarlak çörek, kirde” gibi.

Kelime sonunda, söyleniş değeriyle ilgili olmak üzere, Farsçaya özgü bir yazılışı vardır, ـه ـھ ile yazılır:

چه *çi* “ne”, که *ki*, نه *ni* gibi.

Uzun *i*. Arapçanın *uzun i*'sinden farklı değildir; ancak Farsçanın eski dönemlerinde kapalı, uzunca bir *e* gibi de söylenmiştir: شیر *şêr* “arslan”, سیر *sêr* “tok; dolu” gibi. *Uzun i* gibi okunduğunda, uzunluğu gösteren ـِـی *ye* harfine **yâ-i ma**‘**rûfe** (belirli *ye*) adı verilmiş, uzunca *e* olarak okunduğunda ise aynı *ye*'ye **yâ-i mechûle** (belirsiz *ye*) denmiştir.

Türkçede *ê* sesine yer verilmemiş, bu gibi kelimeler ya *uzun i* ile ya da *ortalama e* ile söylenmiştir. Osmanlı Türkçesi üzerine gramer yazan Batılılar bu duruma değinmişlerdir.

Not. Eski metinlerde karşılaştığımız en çarpıcı örnek دیو *dêv* “şeytan” kelimesidir. Bu kelimenin bir yandan *dîv* okunmasını gerektirecek gibi دیو , bir yandan da *dev* okunduğuna işaret eder biçimde دَو , دو olarak yazıldığı görülür.

Kelime başında, Arapça kelimelerdeki gibi, ایـ biçimiyle yazılır:

ایران *Îrân*, این *în* “bu”, ایزد *Îzid* “Tanrı” gibi.

Kelime içinde bir ünsüz harfinden sonra ـِـی *(ye)* ile gösterilir:

بیرون bîrûn “dış”, دیده *dîde* “göz; bakış”, ریزه *rîze* “parça, kırık”, شیرین *şîrîn* “tatlı”, شیر *şîr* “arslan” gibi.

Kelime sonundaki yazılışı yine ـی *ye* iledir:

بسی *besî* “bolluk”, کیتی *gîtî* “dünya”, سوری *sûrî* “kırmızı renkte güzel kokulu bir gül”, نیلی *nîlî* “mavi renkli” gibi.

3. *u* Ünlüsü ve Yazılışı

Farsçanın bu yuvarlak ünlüsünün de **ortalama** ve **uzun** türleri vardır.

Ortalama *u.* Farsçada *ü* bulunmadığından bütün ünsüz harfleriyle birlikte duyulan ses *u*'dur: گل *gul* (*gül*), مشت *muşt* "yumruk" gibi. Farsça kelimelerin Türkçe söylenişinde bu ses *u, o* ve *ü* olmak üzere çeşitlenmiştir:

sufra yerine *sofra, gul* yerine *gül* gibi.

Kelime başında, Arapçada olduğu gibi, harekesiz yazıda *ötrülü* olduğu var sayılan ا *(elif)* ile yazılır:

افتاده *uftâde* "düşkün", اشتر *uştur* "deve", استاد *ustâd* gibi.

Kelime içinde yazıda harfle gösterilmez, ünsüz harfi örtülü okunarak varlığı ortaya çıkarılır:

برده *burde* "götürülmüş, taşınmış", شکفته *şukufte* "açılmış", *gufte* "söylenmiş, söz", گل *gul* (*gül*), مشته *muşta* "kunduracıların deriyi dövmekte kullandıkları bir alet" gibi.

Kelime sonunda bulunmaz.

Uzun *u*. Yazıda uzunluğu و *(vav)* ile gösterilen ünlü sestir. Ancak söyleyişte bu ünlünün Farsçada iki türü bulunur. Biri Türkçedeki *u*'nun uzunudur. Buna eski gramerlerde **vâv-ı ma'rûfe** (belirli vav) denirdi:

دور *dûr* "uzak",مور *mûr* "karınca" örneklerinde olduğu gibi.

Öteki ise uzunca söylenen bir *o* (=*ô*)'dur. Buna da **vâv-ı mechûle** (belirsiz vav) denmekteydi:

زور *zôr* "güç, kuvvet", شور *şôr* "tuzlu" gibi.

Bu kelimeler Osmanlı Türkçesi konuşma dilinde ortalama *o* gibi söylenmiştir. Edebiyat dilinde ve özellikle şiirde ise uzunlukların korunduğu görülür.

Kelime başında او biçimiyle yazılır; و *(vav)*, ا *(elif)* üzerindeki yazılmayan *ötrü*'nün uzunluk değerini karşılar:

اوج *ûc* “bahis”, اوستاد *ûstâd* “usta”, اوفتاده *ûftâde* “düşkün, düşmüş”, اوماج *ûmâc* “bir tür sebze çorbası”.

Kelime içinde, bir ünsüz harften sonra و *(vav)* ile gösterilir:

مور *mûr* “karınca”, کوفته *kûfte* (*köfte*) “ezilmiş, dövülmüş”, سوخته *sûhte* (*softa*) “yanık, yanmış” gibi.

Kelime sonunda uzunluk yine و *(vav)* ile gösterilir:

بارو *bârû* “kale duvarı”, دارو *dârû* “ilaç”, بانو *bânû* “hanım sultan, hükümdar eşi, prenses” gibi.

Osmanlı Türkçesinin Ünlüleri Üzerine Değerlendirme

Tecvit. “Harfleri ses yolunda oluştukları yere ve niteliklerine göre söylemek” anlamındaki **tecvîdül-hurûf**'tan kısaltılmış bir terimdir. Dilciliğin fonetik (ses bilgisi) alanıdır.

Yukarıda Arapça ve Farsçanın ünlüleri üzerine yaptığımız açıklamalar sırasında da değindiğimiz gibi, bu dillerdeki değişik ünlüler ortak konuşma dilinde büyük ölçüde Türkçenin ünlülerine dönüştürülmüştür. Ancak medrese eğitimi görmüş, bu iki Doğu dilini yazı dili olarak kullanabilecek seviyede öğrenmiş, özellikle **tecvit** okumuş olanların söyleyebilme becerisi kazanmış oldukları kimi değişik ünlüler bu gibilerin diline bulaşmış ve aynı yolla, özellikle XVI. yüzyıldan sonra, şehirli diline (İstanbul'un okur-yazarlarının söyleyişlerine) geçmiştir.

Bunlar arasında en önemlisi uzun ünlüler, daha yerinde bir ifadeyle, ünlü uzunluklarıdır. Manzum metinlerde kelimelerin vezne uygulanmasında büyük bir titizlikle korunmuş olan uzunlukların kapalı hecelerde ortak konuşma dilinde de yaşatılmış olduğunu söylemek pek de doğru değildir. Ama açık hecelerin uzun ünlülerini söylemekte okumuş şehirlilerin çok titiz ve özenli davrandıkları da şüphesizdir. Bugün bile birçok kelimede uzunluğun yok sayılması söyleyiş kusuru sayılmaktadır. Bununla birlikte kimi yöreler ünlü uzunluğunu hemen hemen hiç tanımamıştır. Kıbrıslı Türklerin dili bu yönden oldukça ilgi çekicidir. Öte yandan açık hecelerin ünlüsünün uzun okunması, bir eğilim olarak kimi Türkçe kelimelere bulaşmış olduğu gibi (*vâ-ret-mek, vâ-rol, vâ-rı-nı*; *bâş üstüne*, *yarârı*) yarı okumuşların dilinde bozuk biçimlerin yer bulmasına yol açmıştır: *zafer* yerine *zâfer*, *zararı* yerine *zarârı*, *hakem* yerine *hâkem*, *rakip* yerine *râkip*, *lakap* yerine *lâkap* gibi.

Diğer bir ses, Arapça ve Farsçada *a* ile *e* arası bir ses olan, daralmış ve incelmiş *a*'dır (=*á*). Arapça kelimelerde ح *ha*, خ *hı*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*, غ *gayın*, ق *kaf*; Farsça kelimelerde

ise خ *hı*, ص *sad*, ط *tı*, غ *gayın* harflerinden önceki ve sonraki *a*'nın böyle bir değişik *a* olarak söylendiği yabancı gramercilerin belirledikleri bir konudur: حرم *hárem*, احباب *áhbâb*, صحابه *sáhâbe* "arkadaş", احباب *áshâb* "arkadaşlar", اضداد *ázdâd* "zıtlar", اطباق *átbâk* "tabakalar", ظن *zánn*, علم *álem* "sancak", غلبه *gálebe* "üstünlük, üstünlük sağlama", اغلب *áğleb* "en üstün", قلم *kálem*, اقلام *áklâm* "kalemler", صد *sád* "yüz", طشت *táşt* "geniş leğen", خر *hár* "eşek", غلتيده *gáltîde* "yuvarlanmış" gibi. Bu ses bugün de ortak konuşma dilimizde kimi kelimelerde yaşatılmaktadır: *saáti, hakikáten, sıhhátiniz* gibi. Aşağıda ünsüzler konusu işlenirken bu ünsüz harflerinin taşıdığı değerlerin Türkçe söyleyişte uğradığı değişmeler üzerine gerekli açıklamalar yapılacaktır.

Burada ünlü uzunluklarıyla bağlantılı olarak bir de aruzla ilgili bir uygulamaya kısaca değinmekte yarar vardır. Aruzla yazılmış bir şiirde, veznin gerektirdiği yerlerde, bir kelimenin açık hece ünlüsü uzun okunmak zorundadır. Kelimeleri böyle okunarak ezberlenmiş bir şiir ezbere okunurken de böyle okunurdu. Bu durum, aruzun Türkçeye uygulanmaya çalışıldığı önceki dönemde ünlüler bakımından hem büyük sıkıntı yaratmış, hem de uzun okuma alışkanlığını güçlendirmiştir. Aşağıda XV. yüzyıldan sonra en çok okunan ve ezberlenen metin olan Süleyman Çelebi'nin *Mevlid'*inden sesçe günümüz diliyle uygunlaştırarak verdiğimiz beyitler bu durumu yansıtan çarpıcı bir örnektir.

Not. Uzun okunan bütün ünlülerde uzunluk için işaret kullanılmış, ayrıca bu heceler (bazen de yalnızca kimi Türkçe ekler) koyu italik karakterle yazılmıştır.

Allah ***â***dın zikr e***dê***lim evvelâ
Vâcib oldur cümle iş***tê*** her ku***lâ***

Şerbe***tî*** karşımda tut***tû*** hûriler
Bûnu ***sânâ*** verdi Allah ***dê***diler

İçtim ***ânî*** oldu cismim nûra gark
Êdemezdim kendi***mî*** nur***dân*** fark

Ünlüler konusunun daha başka ayrıntıları varsa da, şimdilik şu belli başlı ünlü türleriyle genel eğilim ve özel durumları görmek yeter sayılabilir.

Sonuç olarak söylememiz gereken, alıntı kelimelerdeki yabansı ünlü seslerin Osmanlı Türkçesi döneminde ortak konuşma diline büyük ölçüde inmediği, bir ölçüde şehirli (özellikle İstanbul'un okur-yazar şehirlisi) diline bulaştığı ve okur-yazar kesimlerce benimsenip yaşatıldığıdır.

Aşağıdaki tabloda üç dilin ünlülerini karşılayan alfabe harfleri ve bunların yazılış biçimleri özet hâlinde verilmektedir. Sol sütunda yer alan bugünkü alfabe harfleri, bu yazılış biçimlerinin Türkçe söyleyişteki değerlerini vermektedir. Çizgicik (–) yazım bakımından **"harfle gösterilmez"**, ses açısından ise **"yoktur**", ya da **"bulunmaz"** anlamını taşır.

Tablo 2 .1

Türkçe, Arapça ve Farsçada Ünlülerin Yazımı

Harf-Ses	Türkçe Kelimelerde			Arapça Kelimelerde			Farsça Kelimelerde			Harf
	Sonda	Hece içinde	Başta	Sonda	Hece içinde	Başta	Sonda	Hece içinde	Başta	
a	ا ـا ـه ـه	ا ـا ـه ـه	آ	ـه ـه	ـ	ا	ـه ـه	ـ	ا	ه ه ا elif, he
â	ـ	ـ	ـ	ـا	ـا	آ	ـا	ـا	آ	ا آ medli elif, elif
e	ـه ـه	ـ ـه ـه	أ ا	ـه ـه	ـ	أ ا	ـه ـه	ـ	ا	ه ه ا elif, he
ı	ی و	ـ ـ	ا ایـ	ـ	ـ	ا	ـ	ـ	ا	ـ ایـ ا و ی elif, elif-ye, ye, vav

i	ی و	ـِ ـٖ	ا ایـ	–	–	ا	ه	–	ا	ـٖ ایـ ه ا و ی elif, he, elif-ye, ye, vav
î	–	–	–	ی	ـٖ	ایـ	ی	ـٖ	ایـ	ی ـٖ ایـ elif-ye, ye
o	–	Yalnız ilk hecede: و	او ئو	–	–	–	–	–	–	و ئو او elif-vav, hemze-vav, vav
ö	–	Yalnız ilk hecede: و	او ئو	–	–	ا	–	–	–	ئو او و elif-vav, hemze-vav, vav
u	ی و	و ـٖ	او	–	–	ا	–	–	ا	و او ا ی ـٖ elif, elif-vav, vav, ye
û	–	–	–	و	و	او	و	و	او	و او elif-vav, vav
ü	و ی	و ـٖ	او	–	–	ا	–	–	ا	و او ا ی ـٖ elif, elif-vav, vav, ye

TÜRKÇENİN ÜNSÜZ SESLERİ

Bunlar ciğerlerden gelen havanın, ses yolundan geçerken belli noktalardaki daralma (sıkışma) ve kapanma (tıkanma) yüzünden meydana getirdiği gürültü ile duyulan seslerdir. Bu daralma ve kapanma noktalarına **boğumlanma noktaları** diyoruz. Bu gürültü bazen sürtünerek sızmadan meydana gelen bir hışırtı, bazen de kapanan bir noktanın birden açılmasıyla oluşan bir patlama şeklindedir.

Niteliklerine Göre Ünsüzler

Ünsüzler de ünlüler gibi taşıdıkları ortak nitelikler ve ayırıcı özelliklerine göre çeşitlenmişlerdir.

1. Ünsüzleri önce duyulurluklarındaki bu iki ana nitelik bakımından iki öbekte toplarız:

   a. sızmalı ünsüzler: *f v ğ h j ş l r s z y;*

   b. patlamalı ünsüzler: *b p c ç d t g k m n.*

2. Ünsüzler dudaklardan gırtlağa kadar uzanan yoldaki oluşum noktalarına (boğumlanma yerlerine) göre de birtakım ortak nitelikler taşır. Buna göre de ünsüzleri 3 öbekte toplarız:

   a. dudak ünsüzleri: *b p m v f;*

   b. diş ünsüzleri: *d t c ç j ş z s n l r.*

   c. damak ünsüzleri: *k g ğ* . Bunlar ön (sert) damaktaki (ya da damak önündeki) boğumlanma noktasından çıkarlar. Dilimizde bunların bir de art (yumuşak) damakta (ya da damak ardında) meydana gelen boğumlanma noktasından çıkan türleri vardır. Bugünkü alfabemizde bunların işaretleri yoktur. Biz bunları kalın ve ince sıradan hecelerde ayırt ederiz:

   ka/ke (ka-ba / ke-se), *ga/ge (ga-ga / ge-ce*), *ğan*/*ğen* ((*ka-ğan* / *be-ğen*) gibi.

   d. gırtlak ünsüzleri: *h* ile Arapçadan alınma kelimelerdeki ء *hemze* ve ع *ayın*'dan kalan *kesme* (çarpma).

3. Ünsüzlerimiz bir de gırtlaktan gelen soluk akımının tonlu (titreşimli, soluklu) ya da tonsuz (titreşimsiz, soluksuz)

Ton: Gerilen ses dudaklarında havanın geçişi sırasında meydana gelen titremedir.

Ses dudakları: Gırtlağın ortasında bulunan iki küçük kas. Bunlara **ses telleri** de denir.

oluşuna göre öbekleşir. Tonlu ünsüzlerde tutulan soluğun hepsi ya da büyük bir kısmı salınmış olur ve bu sırada gerilmiş olan **ses dudakları**nda titreşime yol açarak boğumlanma noktasından güçlü bir gürültü olarak çıkar. Tonsuzlarda ise ses dudakları gerilmez; soluk, tutulmaksızın, olağan bir biçimde bir miktar açılan dudaklar arasından akarak boğumlanma noktasına gelir ve tükenirken donuk bir gürültü şeklinde duyulur.

a. tonlu ünsüzler: *b c d g ğ j l m n r v y z*

b. tonsuz ünsüzler: *ç f h k p s ş t.*

Ünsüzlerimizi bu farklı nitelik ve özellikleriyle tanımak, aşağıda yabancı iki dilden, Arapça ve Farsçadan giren kelimelerdeki ünsüzleri tanıtmak için yapacağımız açıklamalara dayanak oluşturmak açısından gereklidir.

Osmanlı alfabesindeki işaretlerin bugünkü alfabemizdeki karşılıklarını ilk ünitede görmüştük. Aşağıda yalnız Arapçaya ve Farsçaya özgü ünsüz harfleri ile bu ünsüzlerin nitelikleri üzerinde durulacaktır.

ARAPÇA VE FARSÇADAN ALINMA KELİMELERDE ÜNSÜZLER

Osmanlı alfabesi, hem Arapçadan, hem de Farsçadan alınmış kelimelerdeki bu dillere özgü sesleri aktarmaya yarayan işaretleri de içine alır. Demek ki bu alfabenin kimi harfleri üç dil için ortak, kimi harfleri de Arapçaya ve Farsçaya özgüdür. Ancak bu dillerden alınmış kelimelerdeki bu harflerin taşıdığı ses değerleri, ünlülerde olduğu gibi, Türkçe söyleyişte değişikliğe uğratılmış, büyük ölçüde halklılaştırılmıştır. Demek ki bu işaretlerin alıntı kelimelerde yer alması Türkçe söyleyiş bakımından bir değer ifade etmez. Bunları aşağıda ayrı ayrı ele alacağız. Ancak daha önce birkaç önemli noktanın hatırlanması gerekiyor.

Daha önce değinmiş olduğumuz gibi, bu alfabenin ünsüz harfleri, içinde bulundukları hecenin ünlüsünü kalın-ince okutmaları yönüyle iki öbekte toplanmıştır:

a. kalın ünsüz harfleri: ح *ha*, خ *hı*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*, غ *gayın*, ق *kaf,*

b. ince ünsüz harfleri: ب *be*, ت *te*, ث *se*, ج *cim*, چ *çim*, د *dal*, ذ *zel*, ر *rı*, ز *ze*, س *sin*, ش *şın*, ف *fe*, ك *kef*, گ *gef*, ل *lam*, م *mim*, ن *nun*, و *vav*, ه *he*, ى *ye*.

Ünlüleri değerlendirirken ünsüz harflerinin bu durumuna değinmiş ve aslında ünlülerin kalınlık-incelik değerleri açısından bunların gerçekten de belirleyici olduğunu vurgulamıştık. Bu arada Arapçanın ünsüzlerine özgü kimi harflerin Türkçe kelimelerde kalın sırayı göstermek üzere kullanıldığını da eklemiştik. İşte bu bilgileri de göz önünde bulundurarak aşağıda bu harfler ayrı ayrı ele alınacak, örnekleriyle birlikte daha geniş olarak tanıtılacaktır.

Arapçaya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri

Alfabedeki sırasına göre şu ünsüz harfleri yalnızca Arapçaya özgü seslerin işaretleridir: ء *hemze*, ث *se*, ذ *zel*, ح *ha*, ص *sad*, ض *dad*, ط *tı*, ظ *zı*, ع *ayın*.

1. ء **hemze.** Arapçaya özgü bu ses bir gırtlak ünsüzüdür. Ses dudaklarının kapalı bulunduğu sırada ciğerlerden gelen havanın yaptığı baskı sonucu birden açılan dudaklardan gelen bir patlamayla duyulan tonlu bir sestir. Arapçada bir ünlü ile başlıyor gibi görünen her kelime aslında bu ünsüzle başlamakta ve ünlü seslere karşılık olan işaretlerle birlikte *a, i, u* gibi okunmaktadır. Yazıda bu ünsüzü Araplar da göstermezler ve kürsüsü olan ا *(elif)*'i yazmakla yetinirler.

   Bu ünsüz konuşma dilinde, bugün olduğu gibi, Osmanlı Türkçesi döneminde de bulunduğu yere göre türlü değişikliklere uğratılmıştır:

   a. Kapalı tek heceli kelimede iç ses ise, harekesine göre;

      aa. ya يأس *ye's* yerine *yas*, رأى *re'y* yerine *rey*, رؤيا *rü'yâ* yerine *rüya* ve شؤم *şu'm* yerine *şom* örneklerindeki gibi tamamen düşürülmüş,

      ab. ya da بأس *be's* yerine *beis*, ذأب *zi'b* yerine *ziib* "kurt", بئر *bi'r* yerine *biir* "kuyu" örneklerinde olduğu gibi, bir ünlü ses olarak değerlendirilmiştir.

b. Çift ünsüzle biten tek heceli kelimede düşürülmüştür:

شئ *şey*‘ yerine *şey*, جزء *cüz*‘yerine *cüz* gibi.

c. İki ve daha çok heceli kelimelerde ilk hecenin son sesi ise;

ca. ya **kesmeli** söylenmiş,

cb. ya da ünlüyü uzatıcı bir etki bırakmıştır:

تأثير *te‘sîr* yerine *têsir*, تأخير *te‘hîr* yerine *têhir*, رؤيت *rü‘yet* yerine *rûyet*, مؤمن *mü‘min* yerine *mûmin* gibi.

Kesmeli. Bu terim Arapça kelimelerde bir ünlü önünde hemzenin söylenişiyle ilgilidir. “Gırtlak çarpması” da denilen bu söyleyişte ses dudaklarının birbirine bir anlık çarpmasından doğan ünlüye benzer kesik bir ses duyulur: *teesir* gibi.

d. İki ve ikiden çok heceli kelimelerde, ilk hece açıksa, ikinci ve üçüncü hecenin ilk sesi olarak bir ünlü gibi söylenmiştir:

تأسر *teessür*, متأثر *müteessir*, سؤال *suâl* gibi.

e. İki ve ikiden çok heceli kelimelerde, ilk hece kapalıysa, ikinci hecenin başında, ilk hecenin son ünsüzüyle bir hece kurmadığını göstermek üzere, kesmeyle okunmuştur:

مسئول *mes‘ûl*, مشئوم *meş‘ûm* “uğursuz” gibi.

Meninski, Viguier gibi XVII. ve XVIII. yüzyıl gramercileri tarafından verilmiş olan örnekler bu değerlendirmeyi desteklemektedir. Sonraki yüzyıllarda da durum bundan farklı değildir. Ancak bu gibi kelimelerin özellikle aruzla yazılmış manzum metinlerde vezne uydurulmasında asıllarının korunmasına büyük özen gösterilmiştir. Şehirli okur-yazarların söyleyişçe benzeri bir özen içinde bulundukları da kolayca tahmin edilebilir.

Yazılışıyla ilgili ayrıntılar başka örneklerle birlikte üçüncü ünitede verilecektir.

2. ث se. Bu harf “peltek se” de denilen bir ünsüz sesin işaretidir. Çıkış yeri dil ucunun üst yüzü ile üst ön dişlerin uçlarıdır. Dil dişler arasından biraz dışarı çıkarılarak söylenir. Türkçe söyleyişte bu niteliğini kaybetmiş, dilin diş ardında kaldığı durumda çıkan *s*'den farklı söylenmemiştir.

3. ح ha. Bu ünsüz işaretinin karşıladığı ses de Arapçaya özgü bir gırtlak sesidir. Birbirine yaklaşan ses dudaklarının arasından sürtünerek geçen havanın meydana getirdiği hışırtıyla duyulan tonsuz bir sestir. Türkçe söyleyişte bu ses büyük ölçüde değişikliğe uğramış ve yine tonsuz bir gırtlak sesi olan *h* sesine dönmüştür. Söyleyişteki bu değişmenin yer yer yazıya da yansıtıldığı görülür:

لحم *lahm* yerine لهم *lehem* (*lehim*), ساحل *sâhil* yerine ساهل gibi.

4. ذ zel. ث'nin tonlusudur. Onun gibi dil ucunun üst yüzünün üst ön dişlerin uçlarına dokunmasıyla çıkarılır. Söylenişi sırasında dil ucu ث'ye göre daha az dışarı çıkarılır. Osmanlı Türkçesinin konuşma dilinde olağan *z* gibi söylenmiştir.

5. ص sad. Bu ses dilin damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması sırasında dil ucunun üst ön dişlerin ortasına değmesiyle çıkarılır. Tonsuzdur. Kalın ünsüz harflerinden biridir. Kimi kalın sıradan Türkçe kelimelerde س *sin* yerine kullanılmıştır.

6. ض dad. Bu da dilin üst damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması ile kalın nitelik kazanan bir sestir. Söylenişi sırasında hava dilin iki yanından avurtlara sürtünerek geçer. Bu sırada dil ucu boşta kalır. Türkçede söyleyişte var olmamış, *d* ve *z* diş sesleriyle iki türlü söylenmiştir:

a. *d* gibi: قاضی *kâdı*, ضرب *darb* "vurma, vuruş", فضول *fodul*, فاضل *Fâdıl*, رمضان *Ramadan*;

b. *z* gibi: قضا *kazâ*, قاضیعسکر *kazasker*, اضافت *izâfet*, ضابط *zâbit*, فاضل *Fâzıl,* فضولی *Fuzûlî*, رمضان *Ramazan* .

7. ط tı. Dilin yükselip damağa kapaklanması ve dil ucunun üst ön diş etlerine yaklaşması ile nitelik kazanan tonlu bir sestir. Türkçeye bu niteliğiyle girmemiş, alıntı kelimelerde olağan diş sesi *t* gibi söylenmiştir.

Bu sesin harfi kalın ünsüz harflerinden olduğu için, kimi Türkçe kelimelerde ünlünün kalın olduğunu belirtmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak hem ت, hem de د yerine kullanılması,

kelime başındaki sesin tonlu mu, tonsuz mu okunacağı konusunda karışıklığa yol açmıştır: تاش / طش *taş*, دوغرو / طوغرى *doğru* gibi. XVII. yüzyıl Osmanlı Türkçesini bütün ayrıntılarıyla tanıtan Meninski, gramerinde " ط , Türkçenin kendi kelimelerinde *d* sesini verir" açıklamasını yapar ve hem د , hem de ط ile yazılmış örnekler vererek bunların Latin harfli karşılıklarını *d*'li kaydeder: طاغ *dağ*, دوغرو *doğru*,طوغو *doğu,* دوس طوغرى *dosdoğru,* طش طونى *dış donu* gibi.

8. ظ zı. Bu da dilin damağa doğru yükselmesi ve kapaklanması ile kalınlık niteliği kazanan seslerdendir. Dil ucunun üst ön dişlerin ucuna yakınlaştığı bir kapanma noktasından çıkarılır. Bu sesin ث ve ذ'den nitelikçe farkı, söylenişi sırasında dil ucunun pek az dışarı çıkmasıdır. Türkçede bu ses ز harfinin sesi olan olağan *z* ile söylenmiştir. Kalın ünsüz harflerinden biri olması yüzünden, kimi kalın sıradan kelimelerde ز yerine kullanılmıştır: ظير *zır*, ظورت *zort*, قاظ *kaz* gibi.

9. ع ayın. Kalın ünsüz harflerinden biridir. Bir boğaz ünsüzünün işaretidir. Bu sesin çıkış yeri boğazda ح'dan biraz geridedir. Tonlu bir sestir. Havanın daralan ses dudakları arasından geçerken meydana getirdiği titreşimle birlikte oluşan bir gürültü olarak duyulur. Bu sesi bir yabancının çıkarması son derece zordur. Tecvit okuyanlarca tam yerinden çıkarılmasına 'ayın çatlatmak' denmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde konuşma dilinin tanımadığı bir sestir. Bu sesin X̊VII. yüzyıldaki değeri için Evliya Çelebi'nin verdiği örnekler çok ilgi çekicidir. XVIII. yüzyıl gramercilerinden Viguier'in şu açıklaması ise konuşma diliyle okuma dili arasındaki farkı göstermek açısından önemlidir: "Bu sesi yalnızca çok şiir okuyanlar ve bilgili (eğitimli) kimseler kullanır. Günlük konuşma dilinde kullanılmaz." Gerçekten de bu boğaz sesi Türkçe söyleyişte başlangıçtan beri çok yadırganmış ve bu sesi taşıyan Arapça kelimelerin söylenişinde köklü değişiklikler olmuştur. Başlıcaları şunlardır:

a. Kelime ve hece başında bir ünlü ses olarak okunur, böylece kelime ünlüyle başlayan bir özellik kazanır: عزرائل *Azrâil-Ezrâil*, عيال *ayal*, شعر *şiir* , شعور *şuur* gibi.

b. Hece sonunda düşerken ünlüye uzunluk değeri katar: كعبه *Kâbe*, رعنا *Râná*, تعيين *tâyin* (halklılaştırılmış biçimiyle: *tayın*), اعتراف *îtiraf* (*itiraf*), اعمار *îmâr* (*imar*), اعلان *îlân* (*ilân*), معتبر *mûteber* (*muteber*), شعله *şûle* (*Şule*) gibi.

c. Bu gibi hecelerde, bir söyleyişe göre, hemze gibi kesmeli söylenir: دعوى *da'vâ*, لعلين *la'lîn* "kırmızı, lâl renginde" gibi.

d. Ünlüsü uzun kapalı hecenin son sesi olarak düşürülür: وداع *vedâ*, سماع *semâ* gibi.

e. Taşralı dilinde boğumlanma noktasının art damağa kayarak *ğ* sesine dönmesi için Evliya Çelebi (XVII. yüzyıl) çarpıcı bir örnek verir: شغر *şığır*. "Şiir söyleyen" anlamındaki شاعر *şâ'ir* (*şair*) de bugün ağızlarda (yani taşralı dilinde) *şağır* olarak yaşamaktadır.

SIRA SİZDE 3

Aşağıdaki kelimeleri inceleyerek hangilerinde Arapçaya özgü sesleri gösteren harfler bulunduğunu belirleyiniz:

, اكرم , نظر , سطر , فريد , فائدھ , ضرورت , قربان , عرفان , احسان , كرامت , دائره تأمين , علم , شكران , ضرر , مصطفى , سليم , ثروت , اصرار , ألم , بلا , حاكم ,نصرت , ذكر , زيارت , صفا , سلطان.

Farsçaya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri

Farslar Arap alfabesini aldıkları zaman bu alfabede kendi dillerine özgü sesler için dört küçük değişiklik yapmışlar, böylece harf sayısını 32'ye çıkarmışlardır. Bunlardan پ *pe*, ب be'ye eklenen iki noktayla; چ *çim*, ج *cim*'e eklenen iki noktayla; ژ *je*, ز *ze*'ye eklenen iki noktayla; گ *gef* ise ک *kef*'in 'keşide' denilen çizgisi üzerine eklenen ikinci bir çizgiyle oluşturulmuştur.

Bu ünsüz harflerinin gösterdiği seslerden *ç, g* ve *p* kendi dillerinde de bulunduğu için, bu işaretler Türkler tarafından da alınmıştır. ژ harfinin alınması ise Farsça kelimelerin yazılmasında

kullanılmak amacına dayanır. Daha sonra Batı dillerinden alınmış kelimelerde de kullanılmıştır.

İşte bunun gibi, Farslar da Arap alfabesini alırken, dillerine girmeye başlayan çok sayıdaki Arapça kelimeyi olduğu gibi yazabilmek düşüncesiyle Arapçaya özgü harfleri almışlardır. Bunlar ث ح ذ ص ض ط ظ ع harfleridir.

Bunlardan ث ve ص harflerini Farslar س harfinin taşıdığı ses değeriyle söylemişlerdir. Bununla birlikte bu iki harf az sayıda Farsça kelimede yer bulmuştur گیومرث Geyûmers "Eski bir Fars hükümdarının adı", صد sad "yüz", شصت şast "altmış" gibi. Bu kullanım Türkçe kelimelerde ص'ın kalın sıra belirleyici olmak üzere kullanılması gibidir.

ح harfini Türkler gibi Farslar da ه gibi söylerler.

ض ve ظ harfleri de kendilerine özgü nitelikleriyle değil ز harfinin sesiyle söylenmiştir. Bu açıdan da uygulamaları Türkler gibidir.

ذ XV. yüzyıla kadar uzun ya da kısa ünlüden sonraki د yerine kullanılmış bir harf iken, bu yüzyıldan sonra kullanımdan düşmüştür. Kimi Arapça asıllı kelimelere de uygulanan bu kural *hizmet* (aslı: خدمت) kelimesiyle dilimize de geçmiştir.

ط 'ya gelince, bu ünsüz harfinin ses değeri de Farsçada bulunmaz; ancak birkaç kelimenin yazılışına girmiştir: طشت taşt (تشت yerine) "geniş leğen", طلخ talh (تلخ yerine) "acı" gibi.

Farsçaya özgü خ: Farsçaya özgü sayılabilecek seslerden biri, iki türlü söylenişi bulunan ve alfabede خ harfiyle temsil edilen sestir. Boğaz sonunda dil köküyle art damak arasındaki bir daralma noktasından çıkar. Bu ses aslında Türkçenin de tanıdığı bir sestir; ancak bu dönemde şehirli dilinde gerçek değeriyle söylenmediğini bu yüzyıllara ait gramerlerden öğreniyoruz. Türkçede bu ses bir taşralı ağzı sesi olarak yaşamış ve hâlen de yaşamaktadır.

Farsçada tıpkı Arapçadaki gibi boğazlı tonsuz bir art damak sesidir. Hem kendi kelimelerinde, hem de Arapçadan alınma

kelimelerde kendi ses değeriyle kullanılmıştır: خوف *havf* "korku", خر *har* "eşek", خرد *hıred* "akıl", خرکوش *hargûş* "tavşan", خوب *hûb* "güzel", خرده *hurde* "küçük, parça", یخ *yah* "buz" gibi. Türkçe söyleyişte bu sesin değeri değiştirilmiş, ه *h* gibi söylenmiştir.

İkinci tür خ Farsçaya özgü dudaksıl (labial) bir خ'dır. Dudakların yuvarlaklaştırılmasıyla çıkarılır. Sesin bu niteliğini belirtmek için önüne her zaman bir و *(vav)* yazılır: خویش *h^{v}îş* "kendi", خواب *h^{v}âb* "uyku", خوان *h^{v}ân* "sofra", خواجه *h^{v}âce*, استخوان *üstüh^{v}ân* "kemik" gibi. Bu و *(vav)* bir ünlü ya da ünsüz sesi göstermediği için **vâv-ı ma'dûle** diye anılmıştır. Bu gibi kelimelerin Türkçe metinlerdeki yazılışları Türkçedeki söylenişlerini değerlendirmeye imkân verir. Bu da sonuç olarak böyle bir sesin Türkçeye geçmediğidir. Aslında Farslar da bu sesi zamanla terk etmişler, ünlüsü kısa hecelerde *a*'yı *o*'ya çevirmişlerdir: خواش yerine خوش hoş, خوار yerine خور hor gibi.

Çift dudak: Dilbilim kitaplarında: **bilabial**

Farsçaya özgü v. Farsça'nın bu ünsüzü **çift dudak** *v*'sidir (= w). Türkçe söyleyişte değiştirilmiş, bir diş-dudak sesi olan *v* ile söylenmiştir: آواز *âwâz,* Türkçede: "avaz avaz bağırmak"ta olduğu gibi: *avaz*.

Not. Türkçede çift dudak ünsüzü ancak yuvarlak bir ünlüden önce ortaya çıkabilir; *tavuk, kovuk, fos, fodul, fukara, havuz. davul* kelimelerindeki *f* ve *v'* ler böyledir.

Aşağıdaki kelimelerden hangilerinde Farsçaya özgü sesleri gösteren harfler bulunmaktadır?

ender, ejder, hakim, gerdan, fırsat, jale, cevher, belâ, geda, güzergâh, Jülide, kerem, safra, gülşen.

Osmanlı Türkçesinin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme

Osmanlı Türkçesi yazı dilinde (edebiyat dili), ilk ünitemizde belirttiğimiz gibi, iki Doğu dilinden alınmış çok sayıda kelime kullanılmıştır. Alfabenin ortak olması yüzünden bu alıntı kelimelerin yazılışları alındıkları dildeki biçimleriyle korunmuş ve eğitim yoluyla öylece yazılmaları sağlanmıştır. Ancak bu durum bu kelimelerdeki Türkçenin tanımadığı ünsüz seslerin okur-yazarların diline girmesine yol açmıştır. Özellikle *Kur'an*'ı doğru seslendirme eğitimiyle (tecvit öğrenmekle) açılan yoldan

Arapça'nın özel sesleri pek çok kimsenin diline girmiştir. Bununla birlikte, yukarıda her harf için yaptığımız değerlendirmede belirttiğimiz gibi, konuşma diline inmiş çok sayıda kelimede bu yabansı seslere yer verilmemiş, seslendirme Türkçenin kendi ünsüzleriyle yapılmıştır. Arapçaya özgü ünsüz harflerinin Türkçe kelimelerde sıra belirleyici olarak kullanılmak istenmesi; kurallaşmasa da, bu yoldaki uygulamalar bu harflerin ses değerlerini belirlemekte önemli göstergelerdir. Ama yapılacak değerlendirmeler açısından en önemli dayanaklar yabancıların bu yüzyıllara ait Latin harfli Türkçe metinleri, özellikle de Osmanlı Türkçesinin dil yapısı ve söz varlığı üzerine yazdıkları gramer ve sözlüklerdir. Bu çalışmalardan elde edilen veriler XVI-XX. yüzyıl Osmanlı Türkçesinin ortak konuşma dilinde hemen hiçbir yabansı ünsüz sesin bulunmadığını göstermektedir. Okur-yazarların temsil ettiği şehirli dilinde kimi ünsüz sesler tutunma şansı bulmuş olsalar bile, bunlar, yüzünden ya da ezbere *Kur'an* okumakta olduğu gibi, yazılı bir metni yüzünden, ya da bir şiiri ezbere okurken ortaya çıkan ikincil durumlardı. Demek ki ortak **konuşma dili** yanında bir de okur-yazarlar arasında bir **okuma dili** söz konusu olmaktadır. Bu husus Avrupalı gramerciler tarafından özellikle belirtilmiştir.

Arapça ve Farsça kelimelerdeki yabansı seslerin değiştirilmesi, bunların söyleyişçe halklılaştırılması demektir. İşte bu halklılaştırmayla ortaya çıkan değişmeler dönem içinde yazıyla da aktarılmak istenmiş, aynı alfabeyle bunun yapılabileceğinin çok çarpıcı örnekleri de verilmiştir. Bu konu üçüncü ünitemizde ele alınacaktır.

Aşağıdaki tabloda Osmanlı Türkçesi alfabesinin bütün ünsüz harfleri Arapça ve Farsçadaki farklı niteliklerine işaret edilerek Latin alfabesindeki karşılıklarla verilmiş, Türkçedeki ses değerleri de kısa açıklamalarla birlikte bugünkü alfabenin harfleriyle gösterilmiştir. Düz çizgicik (–) sesin o dilde bulunmadığını belirtir.

Harflerin kelime içindeki durumları değerlendirmeye alınmamıştır. Bunun sebebi bir ünsüz sesin olağan olarak bir hecenin ya başında, ya da sonunda bulunabilmesidir. Bununla birlikte sonu çift ünsüzlü alıntı kelimelerde iç ses olarak yer alabilirler. Ancak bu durumda Türkçede çoklukla iki ünsüz arasına bir dar ünlü gelir ve tek heceli kelime iki heceli olurken ilk ünsüz hece başında kalır: *şehr-şehir, vakf-vakıf, emr-emir, devr-devir, tabl-tabul (davul), havz-havuz, lutf-lutuf* gibi. *Halk, kalp* gibi kelimelerdeki *l*'lerin durumu sonraki ünitede ele alınacaktır.

Tablo 2.2

Osmanlı Alfabesinde Ünsüzler

Türkçe söyleyişte		Arapça kelimelerde		Farsça kelimelerde		Harfler
Sonda	Başta	Sonda	Başta	Sonda	Başta	
a. kesmeli söylenir, *b.* hece ünlüsünün uzamasına yol açar.	e, a, i, u,ü. Uzun *â*'dan sonra ikinci hecenin başında: yi	kendi niteliğiyle	e, a, i, u, ü	—	—	ء Hemze
p	b	b	b	b	b	ب
p	p	—	—	p	p	پ
t	t	t	t	t	t	ت
—	—	peltek s	peltek s	—	—	ث
ç	c	c	c	c	c	ج
ç	ç	—	—	ç	ç	چ
h	h	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ح
h	h	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	kendi niteliğiyle	خ
t	d	d	d	d	d	د
z	z	peltek z	peltek z	—	—	ذ
r	r	r	r	r	r	ر
z	z	z	z	z	z	ز
j	j	—	—	j	j	ژ
s	s	s	s	s	s	س
ş	ş	ş	ş	ş	ş	ش
s	s	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ص
z	d, z	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ض
t	t	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ط

z	z	kendi niteliğiyle e	kendi niteliğiyle	—	—	ظ
a. kesmeli söylenir, *b*. hece ünlüsünün uzamasına yol açar.	a, e, ı, i, o, ö, u, ü	kendi niteliğiyle	kendi niteliğiyle	—	—	ع
ğ (sızmalı art damaklı)	g (patlamalı art damaklı) *ya da* ğ (sızmalı art damaklı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	g (boğazlı)	غ
f	f	f	f	f	f	ف
k (art damaklı)	k (art damaklı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	k (boğazlı)	ق
k (ön damaklı)	k (ön damaklı)	k (art damaklı)	k (art damaklı)	k (ön damaklı)	k (ön damaklı)	ك
ğ, y (sızmalı ön damaklı)	g (patlamalı ön damaklı)	—	—	g (ön damaklı)	g (ön damaklı)	گ
l (kalın ve ince)	l (kalın ve ince)	l (ince)	l (ince)	l (ince)	l (ince)	ل
m	m	m	m	m	m	م
n	n	n	n	n	n	ن
v	v	w (çift dudak)	w (çift dudak)	w (çift dudak)	w (çift dudak)	و
h	h	h	h	h	h	ه
y	y	y	y	y	y	ى

Özet

Osmanlı Türkçesi alfabesindeki ünlü ve ünsüz harflerinin ses değerlerini tanımak.

Osmanlı Türkçesi alfabesi üç dilin (Türkçe, Arapça, Farsça) seslerini karşılayan ortak bir alfabe idi. Bu alfabede Arapça ve Farsçaya özgü sesler için ayrı işaretler bulunuyordu. Öte yandan Türkçeye bu iki dilden alınmış olan kelimeler, söyleyişte ortaya çıkan farklılıklar göz önünde bulundurulmaksızın, yazılışları değiştirilmeden aynen alınmışlardır. Bu durum bir yandan yazının harflerinin sesleri hangi değerlerle yansıttığını, bir yandan da söyleyişte meydana gelen değişmeleri belirlemekte güçlüklere yol açmıştır.

Arapça ve Farsçaya özgü sesleri gösteren harflerle ortak sesleri karşılayan harfleri ayırabilmek.

Ünlüler bakımından en önemli konu bunların nasıl seslendirildiğidir. Türkçenin zengin ünlü sistemi bu iki Doğu dilinin ünlülerini karşılamak açısından geniş imkânlar sunar. Ancak söyleyişte eldeki imkânların nasıl kullanıldığını yazıdan belirlemek söz konusu olamamaktadır. Bununla birlikte Avrupalı gramercilerin bu dönemle ilgili gramerleri ve sözlükleri alıntı kelimelerin ünlülendirilmesiyle ilgili yeterli bilgiler vermektedir.

Ünsüzler açısından da durum aynıdır. Söyleniş değerleri farklı birçok ünsüzün Türkçede nasıl seslendirildiği ve ne gibi değişikliklere uğratıldığı konusu ortak konuşma dili, okur-yazar dili ve metin okuma dili seviyelerinde değerlendirilmesi gereken önemdedir. Bu konuda da Avrupalı gramercilerin çalışmaları meseleyi aydınlatmamıza kolaylık sağlamaktadır.

Bu bilgilerden yola çıkıldığında şöyle bir durumla karşılaşılır: Ortak **konuşma dili** ile okur-yazarların şekillendirdikleri **şehirli dili** arasında ayrılıklar bulunmaktadır. Öte yandan bir de **okuma dili** vardır. Bu da bir metni yüzünden ve ezbere okurken sesleri yabansı özellikleriyle söylemekle ilgilidir. *Kur'an* okurken harfleri çıkış yerlerine göre kazandıkları niteliklerle söylemek (tecvitle okumak) eğitim yoluyla kazandırılan bir alışkanlıktı.

Ünlü ve ünsüz sesler için kullanılmış olan birden çok işaretin ses niteliklerini değerlendirebilmek.

Bu alışkanlığın Türkçe metinleri okurken aynı harflere de uygulanması yüzünden kimi sesler okur-yazarların diline de bulaşmış ve belli bir kesimin dilinde yer tutmuştur. Bu yolla dile yerleşen en önemli unsur ünlü uzunluklarıdır. Türkçe kelimelerde var olmayan bu ünlü niteliği Arapça ve Farsça kelimeler yoluyla gelmiş, özellikle de şiirde kullanılan aruz vezni bunların korunması yolunu genişletmiştir.

Osmanlı Türkçesi döneminde ünlüler ve ünsüzler konusuyla ilgili değerlendirmeler bakımından Türkçenin ve iki Doğu dilinin seslerini ortak ve farklı yanlarıyla tanımak gerekir. Bu üniteyle sağlanmak istenen sonuç da bu olmuştur.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi seslendirildiğinde uzun ünlü **ortaya çıkmaz?**

a. sema

b. emanet

c. selami

d. azamet

e. tarih

2. Aşağıdakilerin hangisinde ünlüleri bakımından Arapça olmayan bir kelime vardır?

a. mezar-gurur

b. kalp-gönül

c. secde-cümle

d. servet-cevdet

e. kabul-cumhur

3. Aşağıdakilerin hangisinde Arapçaya özgü ünsüz harf **yoktur?**

a. صباح

b. ظفر

c. سفر

d. علامت

e. دائره

4. Aşağıdakilerden hangisinin yazımı Farsçaya özgüdür?

a. جوان cüvan

b. جوار civar

c. كروان kervan

d. عنوان unvan

e. خواجه hoca

5. Aşağıdakilerin hangisinde ünlü ve ünsüzler bakımından Türkçe kelime **yoktur?**

a. اورتو - بيچقى

b. اسره - اوستون

c. اويمه - ايللك

d. ذكا - خوار

e. طوتماچ – آتقى

6. Aşağıdakilerin hangisinde, kendisinden sonra eklenecek hecelerin ince sıradan gelmesi söz konusudur?

a. sürat

b. garb

c. surat

d. sanat

e. etraf

7. Aşağıdakilerin hangisinde *ekleme te* (tâ-i merbûta) **yoktur?**

a. لحظه

b. خلاصه

c. شفاعت

d. ثبات

e. نفقه

8. Aşağıdakilerin hangisinde ا (*elif*) harfi a ünlüsünün uzunluğunu göstermek için **kullanılmamıştır?**

a. والى

b. كرامت

c. بنا

d. باتاق

e. عالم

9. Aşağıdakilerin hangisinde (vav) harfi ‘u’ ünlüsünün uzunluğunu göstermek için **kullanılmamıştır?**

a. قبول

b. جسور

c. اولو

d. ضرورت

e. حضور

10. Osmanlı Türkçesiyle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Osmanlı Türkçesi yazı dili, iki Doğu dilinden çok sayıda kelime almıştır.

b. Alıntı kelimelerin yazılışları eğitim yoluyla alındıkları dildeki biçimleriyle korunmuştur.

c. Alıntı kelimelerin yazılışları alındıkları dildeki biçimleriyle korunmuş olsa da Türkçenin tanımadığı ünsüz sesler okur-yazar diline girmemiştir.

d. Konuşma diline girmiş çok sayıda kelimede yabansı seslere yer verilmemiştir.

e. Tecvit eğitimiyle Arapçanın özel sesleri pek çok kişinin diline girmiştir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

2. b Yanıtınız doğru değilse, "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

3. c Yanıtınız doğru değilse, "Arapçaya Özgü Ünsüzler ve Ses Değerleri" konusunu yeniden okuyunuz.

4. e Yanıtınız doğru değilse, "Farsçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

5. d Yanıtınız doğru değilse, Bu üniteyi bütünüyle gözden geçiriniz.

6. a Yanıtınız doğru değilse, "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

7. d Yanıtınız doğru değilse, "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

8. d Yanıtınız doğru değilse, I. Ünitenin "Türkçenin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları" konusu ile bu ünitedeki "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

9. c Yanıtınız doğru değilse, I. Ünitenin "Türkçenin Ünlü ve Ünsüz Seslerinin Yazılışları" konusu ile bu ünitedeki "Arapçanın Ünlüleri ve Yazılışları" konusunu yeniden okuyunuz.

10. c Yanıtınız doğru değilse, "Osmanlı Türkçesinin Ünsüzleri Üzerine Değerlendirme" başlıklı kısmı yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Kelimelerdeki ünlüler niteliklerine göre şöyle sınıflandırılabilir:

a: kalın, geniş, düz (*ala, alım, ıslak, ulak*)

e: ince, geniş, düz (*elek, ekim, istek, öfke, tünek*)

ı: kalın, dar, düz (*alım, ılık, ıslak*)

i: ince, dar, düz (*ekim, ilik, istek*)

o: kalın, geniş, yuvarlak (*oy, boyun*)

ö: ince, geniş, yuvarlak (*öfke, ölüm*)

u: kalın, dar, yuvarlak (*boyun, ulak, ulu*)

ü: ince, dar, yuvarlak (*ölüm, tünek, tütün*)

Sıra Sizde 2

Uzun söylenen hecelerine göre kelimeleri şöyle yazmalıyız:

نوری طوبا قاتل عقیده افاده ضرورت ایفا تجارت

Sıra Sizde 3

Şu kelimelerde Arapçaya özgü harfler bulunmaktadır:

ثروت اصرار حاکم نصرت سطر نظر فائده ضرورت عرفان احسان دائره
سلطان صفا ذکر تأ مین علم ضرر مصطفی

Sıra Sizde 4

İçinde j ve g sesleri bulunan kelimeler Farsça asıllıdır:

ejder, gerdan, jale, geda, güzergah, Jülide, gülşen

Yararlanılan Kaynaklar

Deny, J. (1921). **Grammaire de la langue Turque - Dialekte Osmanli** çev. Elöve, A. U. **Türk Dili Grameri**. 1941-1953, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Timurtaş, F. K. (1979). **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No.2558.

Viguier, M. (1790). **Elements de La Langue Turque**, Constantinople.

3

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesi yazımını başlıca özellikleriyle tanıyacak,
- Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında yapılan değişiklikleri tanımlayabilecek,
- Türkçe kelime kökleri ve eklerinde ünlüler ve ünsüzlerin yazılışları ile ilgili eğilim ve kuralları açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kök
- Ek
- Taban
- Yazımda Gelenekleşme
- Söyleyiş ve Yazım
- Ses ve Harf

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- OSMANLI TÜRKÇESİ YAZIMININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ
- ARAPÇA VE FARSÇA KELİMELERİN YAZIMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER
- TÜRKÇE KELİME KÖKLERİ VE EKLERİNDE ÜNLÜLER VE ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI

Yazım

GİRİŞ

Yazım konuşmanın belli bir alfabe ile yazıya geçirilmesidir. Ne var ki alfabe konuşma seslerinin çeşitlerini, söyleyişteki farklılıkları tam olarak yansıtmaktan uzaktır. Ayrıca söyleyişte zamanla meydana gelen değişmelere ayak uyduramaz; çünkü belli ortak kalıplara, kabul edilmiş esaslara bağlı kalmak zorundadır. Bu da bir dilin yazımının gelenekleşmesi sonucunu doğurur. Bununla birlikte geleneğe bağlı bir uygulama sürerken söyleyişte ortaklaşa kullanılma değeri kazanan değişmeler yer yer yazılışa da yansıtılır ve yazım da böylece kendi içinde değişmelere uğrar.

Osmanlı Türkçesi yazımı üç esasa dayanır: 1. Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin yazılışlarının korunması;, 2. Türkçe kelimelerin yazılışında -özel amaçlı birkaç harf dışında- bu iki Doğu diline özgü ünsüz harflerine yer verilmemesi; 3. Üç dilin ünlülerinin gösterilmesinde belli sayıda harf ve işaretin ortaklaşa kullanılması.

Birinci esas alıntı kelimelerin ünlü ve ünsüzlerinin Türkçedeki söylenişlerinde meydana gelen değişmeleri aktarma yolunu bütünüyle kapamış, üçüncü esas ise Türkçenin zengin ünlü sistemindeki denkliklerle sağlanan uyumlarını yansıtmayı imkânsız hâle getirmiştir.

Bu durumun konuşma dilinde meydana getirdiği değişiklik ve bozukluklara önceki ünitelerde işaret edilmiş, okur-yazarların, konuşma dilinden oldukça farklı bir okuma dili geliştirdiklerinden söz etmiştik. Bu ünitede söz konusu üç esastan doğan kurallar ile kural dışı durumlar ele alınacak, okuyacağınız metinlerde karşılaşabileceğiniz değişik yazılışlar ayrıntılı olarak gösterilecektir.

OSMANLI TÜRKÇESİ YAZIMININ BAŞLICA ÖZELLİKLERİ

Osmanlı Türkçesi yazımının en önemli özelliği Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışlarının değiştirilmeden, olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu durum önemli bir kural olmak yanında belli bir anlayışı da yansıtır. Bu anlayış bir bakıma eski yazımın önceliğidir ve doğru yazmak her şeyden önce dile girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri kendilerine özgü biçimleri ve harfleriyle yazmak demektir. Ne var ki bu önceliğe dayanan uygulama söyleyişteki değişmelerin yazıyla aktarılması yolunu tamamen kapamıştır. Bu yüzden, eğitim yoluyla, alıntı kelimeleri alındıkları dilleri konuşanlar gibi söyleme becerisini kazananlarda bir metni okurken farklı bir seslendirme dili oluşmuştur. Buna **okuma dili** demiştik. Konuşma dilinden oldukça farklı bu özel dil metin okuma ile sınırlı kalmamış, şehirli okur-yazarların dilini de büyük ölçüde etkilemiştir. Öte yandan Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsçaya göre oldukça farklı ve zengin ünlülerini karşılamakta alfabe yeterli olmamış, buna bir de Türkçe kelimelerin yazımında kendi ünlülendirme sistemini yansıtacak kuralların bulunup uygulanamaması eklenmiştir. Aşağıda ayrıntılı olarak göreceğimiz yazım uygulamaları, Türkçe kelimelerin okunuşunda alıntı kelimelerde olduğundan da önemli meseleler doğurmuştur. Eski yazımın bu iki ana kusuru bu döneme ait yazılı bir metni seslendirmek ve bugünkü alfabeyle aktarmakta karşılaşılan birçok sorunun kaynağını oluşturur. Bugünkü alfabe imkânlarıyla aktarma konusu 4. ünitede ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Arapça ve Farsça kelimelerin, yazılışları korunarak alınmış olmalarının olumsuz sonuçları olmuş mudur?

ARAPÇA VE FARSÇA KELİMELERİN YAZIMINDA YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER

Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin yazılışları genel olarak değiştirilmemiştir. Bu durum yazımın ana kuralıdır. Bununla birlikte, yazıda kimi işaretlerin düşürülmesi başta olmak üzere, biçimle ilgili değişiklikler yapılmış, ayrıca ortak dile inen bir çok kelimenin Türkçe söylenişindeki farklılıklar da yer yer yazıya yansıtılmıştır. Aşağıda bunlar ayrı ayrı gösterilecektir.

Başlıca değişiklikler şunlardır:

1. Kelimenin ana harfleri değiştirilmiştir. Bunların bir kısmı yazıda benimsenmiş olarak ortak kullanışa girmiş, bir kısmı ise belli metinlerde yer alan uygulama denemeleri olarak kalmıştır.

Arapça Kelimelerde:

a. Yazıda benimsenmiş olanlar sayıca azdır ve başlıcaları şunlardır:

سفره yerine صفره *sofra*, قرمزی yerine قیرمزی *kırmızı*, زقاق yerine سوقاق سقاق *sokak*, بایت yerine بیات *bayat*, خلیفه yerine قلفه *kalfa*, استار yerine اصطر *astar*, اصول yerine اوصول *usul*, کره yerine کوره *küre*, غربال *gırbâl* yerine قلبور *kalbur*.

b. Belli metinlerde kalmış olanlar ya Evliya Çelebi'nin yaptığı gibi bir amaç uğruna bilerek yapılmış değiştirmelerdir, ya da birçok yazarın söyleyişi yazılışa yansıtabilmek arayışının sonuçlarıdır. Bu gibi örnekleri veren metin yazarlarının doğru yazılışı bilmemeleri çoğu kez söz konusu değildir:

هول yerine حول *havl* (can *havl*iyle), زره yerine زرخ *zırh*, حلال yerine هلال *helâl*, خلال yerine هلال *hilâl* "diş temizlemeye yarayan fildişi çubuk", حکایه yerine هکایه *hikâye*, لحم yerine لهم *lehim* (lehim), حدت yerine هدت *hiddet*, ساحل yerine ساهل *sahil*, جثه yerine جسه *cüsse*, اثبات yerine اسباط *ispat*, اثر yerine اسر *eser*, سقا yerine صقا *saka*, سمات yerine صومات *somat*, استره yerine اوصطره *ustura*, تسطیر yerine تصطیر *tastîr*, مظفر yerine مضفر *muzaffer*, مشهد yerine مشاد *maşad*, حاضر yerine حاظر *hazır*, نزاهت yerine نضاحت *nezahat*, زنبق yerine زانباق *zambak*, ذخیره yerine زخیره *zahire*, غرض yerineغرز *garez*, ابدال yerine عبدال *abdal*, کعبه yerine کابه *Kâbe*, ابلق yerine آبلاق *ablak*, طرف yerine طراف *taraf*, افاده yerine ایفاده *ifade*, دور yerineدویر *devir*, والده yerine والیده *valide*, کرسی yerine کورسی *kürsü*, آیین yerine آین *ayin*, زمین yerine زمن *zemin*, تعیین yerine تعین *tayin*, تمیز yerine تمز *temiz*,

طوفان yerine طفان tufan, حرام yerine خرام *haram*, خذمت yerine خزمت *hizmet*, آخور yerine آخر *ahır*, ضرب yerine ظرب *zarb*, صهریج yerine صارنیج sarnıç, مشربه yerine ماشرابه *maşraba*, مغاره yerine مغارا *mağara*.

Farsça Kelimelerde:

Dilde geniş kullanım alanı bulmuş kimi Farsça kelimelerin yazılışlarında da değişiklikler yapılmış, bunlardan da yazımda benimsenenler olmuştur:

بت yerine پوت *put*, چادر yerine چادیر *çadır*, چارطاق yerine چارداق çardak, کرز yerine کورز *gürz*, بارکیر yerine بیکیر *beygir*, امیر آخور yerine امراخور *imrahor*, دستکاه yerine دزکاه *dezgâh*, پرداخت yerine پرداه *perdah*, کارکیر yerine کاکیر *kâgir* (hattâ: کاغر *kağır*), چاریك yerine چیرك *çeyrek*, چپ وراست yerine چاپراز *çapraz*, چرکاب yerine چرکف *çirkef*, ریچال yerine رچل *reçel*, سکبان yerine سیمن *seymen*, سایسخانه yerine سکسنه *seysene*, کاریز yerine کریز *keriz*, خرکله yerine هرکله *hergele*, دردی yerine طورطی *tortu*, سرنا yerine ظورنا *zurna,* پراکنده yerine پاره کانده *parekanda* gibi.

Çoğu bugün de kullanılmakta olan yukarıdaki Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin hepsi söylenişlerindeki bir ya da birden çok değişikliği aksettirmek amacıyla öyle yazılmışlardır. Söylenişteki bu halklılaşmanın tarihi çok eskidir ve konuşma diline indiği ölçüde hemen hemen bütün alıntı kelimelere bu Türkçe seslendirme uygulanmıştır. Mesele, süreç içinde bu değişmelerin ortak yazıma yansıtılamamasıdır.

2. Ana harflerin değiştirilmesi yoluyla yapılan bu uygulama yanında bir de yalnızca biçimle ilgili, ama yazımda kural değeri kazanmış değiştirmelerden söz edilebilir. Bunların başlıcaları da şunlardır:

a. Arapçada kimi kelimelerin sonunda üstünlü okunan bir ünsüz harfinden sonraki ى uzunluk içindir. Buna "kısaltılmış elif" anlamında **elif-i maksûre** dendiğini daha

önce görmüştük. ـَـ *(üstün)* bu ى (*ye*) ile birlikte *â* okunur. Bunlar ا *(elif)* ile yazılmıştır:

معنى yerine معنا *mana*, دعوى yerine دعوا *dava*, فتوى yerine فتوا *fetva*, مصطفى yerine مصطفا *Mustafa* gibi.

b. Arapçada yalın kelimelerin sonlarındaki ünsüz harfler *un* katılarak okunur: *kitâbun* "kitap", *bâbun* "kapı" gibi. Buna **tenvinli okuma** denilir. Türkçe söyleyişte bu tenvinler düşürülmüştür:

kitâb (kitap), *bâb* "kapı" gibi.

Aslında halk Arapçasında da böyledir.

c. Tenvin işaretlerinden biri olan ve **iki üstün** denilen ـًـ *(an)* yazıda ء *(hemze)*, ة *(yuvarlak te)* ve ى *(ye)* dışındaki yerlerde ا *(elif)* üstüne konulur.

Arapça'da tek başlarına zarf olarak kullanılan zaman ve yer gösteren isimler bu *iki üstün* ile yazılır ve okunur. Bunların çoğu dilimize alınmış olup bu yazılış ve okunuş özelliklerini korumuşlardır:

اخيراً *ahîren* "en son, biraz önce", بعضاً *bazen*, نظراً *nazaran*, نسبةً *nisbeten,* موقةً *muvakkaten* gibi.

Bununla birlikte yazıda bu tenvin işaretinin kullanılmaması yaygın bir uygulama olmuş, bu yüzden de tenvinsiz kalan elifler bir uzunluk işleyişi kazanmıştır: اولا *evvelâ*, دائما *daima* gibi. Hemen hepsi zarf olarak kullanılmış olan bu kelimelerden bazıları şunlardır:

عجبا *acabâ*, اصلا *aslâ*, فرضا *farazâ* "tutalım ki", غالبا *gâlibâ*, حالا *hâlâ*, محضا *mahzâ* "ancak, yalnız, salt", مقدما *mukaddemâ* "bundan önce", مطلقا *mutlakâ*, واقعا *vakıâ* "gerçekte".

Bu okuyuş biçimi yüzünden *tenvinli yuvarlak te*'ler de elifle yazılmış ve Türkçeye özgü bir yazılış ortaya çıkmıştır:

صورةً *sûreten* yerine صورتا *suretâ*, عادةً *âdeten* yerine عادتا *âdetâ* gibi.

d. *Hemze*'nin yazılışı tek ve birden çok heceli kelimelerde bulunduğu yere ve ünlüsüne göre çeşitlilik gösterir:

- Kapalı tek heceli kelimede, hareke üstünse, kürsü görevindeki elif üzerine konur:

  يأس *ye's* "üzüntü", بأس *be's* "sıkıntı; zarar, sakınca", رأس *re's* "baş", رأى *re'y* "görüş, düşünce" gibi.

Yazıda bunlar gösterilmiştir.

- Kapalı tek heceli kelimede hareke esre ise bitişen ve bitişmeyen harften sonra kürsüsü bir diştir:

  بئر *bi'r* "kuyu", ذئب *zi'b* "kurt, kurtçuk" gibi.

Bunlar da yazıda korunur.

- Kapalı tek heceli kelimede hareke ötrü ise kürsüsü و *vav*'dır:

  بؤس *bü's* "yoksulluktan ötürü büyük sıkıntı içinde olmak", شؤم *şü'm* "uğursuzluk, şom".

  Yazıda bunlar da korunmuştur.

- Çift ünsüzle biten tek heceli kelimede hece harekesi ne olursa olsun son ses olarak Arapça'da bağımsız yazılır:

  شئ *şey'*, جزء *cüz'* gibi.

Türk yazımında ise bu hemzeler söyleyişe uyularak düşürülür.

- İkinci ve sonraki hecelerin başında, tıpkı kelime başında olduğu gibi, bir ünlü ses olarak okunur, yazıda düşürülmez:

  متأثر *müteessir* gibi.

  Ancak kendisinden önce bir uzunluk elifi (yani *â*) bulunuyorsa ve kendi harekesi *esre* (yani *i*) ise, konmaz; o zaman da esreli okunduğunu göstermek üzere kürsüsü altına konmuş bulunan ـِ , *â* ile *i* arasına girmiş bir *y* gibi okunur:

  دايره *dâire* yerine دايره *dâyire* gibi.

  Hemzenin okunuşta bu tür değerlendirilişi daha önceki dönemden başlar ve Osmanlı Türkçesi döneminde de sürer.

Bu, aslında Türkçenin ses düzeniyle ilgili bir değişikliğin yazıya yansıtılmasından başka bir şey değildir. Verdiğimiz örneğin daha ileri bir halklılaştırmayla bugün ağızlarda *deyre* olarak yaşıyor olması bu *y*'nin uzak geçmişteki varlığının izidir.

- *Hemze* Osmanlı yazısında ayrıca uzunluk elifleri (*â*) önünde de düşürülür:

  علماء yerine علما *ulemâ*, حكماء yerine حكما *hükemâ*, بناء yerine بنا *binâ*, وفاء yerine وفا *vefâ* gibi.

- Bu ünsüz harfi kelime başında yeni bir uygulama olmak üzere bir diş üzerine konularak da yazılmış, bununla *ü* ve *ö* ünlüleri *u* ve *o*'dan ayrılmak istenmiştir:

  ئورتو *örtü*, ئوست *üst* gibi.

Buna benzer yeni bir uygulama da Türkçe kelimelerde kelime başındaki elif üzerine hemze konmasıdır:

أت *et* gibi.

Her iki uygulama da yaygınlık kazanamamıştır.

- *Hemze* birkaç Türkçe kelimede eriyen *ğ* ve *v* ünsüzleri yerinde kalan yuvarlak hece ünlüsünü yazmakta da kullanılmıştır:

  صوغوق *soğuk* yerine صوئوق *souk*, طاووق *tavuk* yerine طائوق *tauk* gibi.

Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerin yazılışında ortaya çıkan değişikliklerin bu kelimelerin Türkçe söylenişleriyle ilgisi var mıdır?

TÜRKÇE KELİME KÖKLERİ VE EKLERİNDE ÜNLÜLER VE ÜNSÜZLERİN YAZILIŞI

Birinci ünitede Türkçenin ünlü ve ünsüz seslerinin Arap asıllı alfabenin hangi harfleriyle karşılandığını göstermiş, ünlülerin yazılışıyla ilgili genel bilgiler vermiştik. Burada konuyu ayrıntılı olarak ele alacak, ünlüler bakımından zaman içinde kurallaşmış sayılabilecek uygulamalar değerlendirecek, ünsüzler bakımından

ise Türkçeye özgü seslerin yazıda gösterilme araçları ve sınırları üzerinde duracağız.

Ünlüler

Türkçe kelimelerde ünlüler bugünkü yazımızda söyleyişi oldukça eksiksiz bir biçimde aktarır, her yerde ve her zaman gösterilir:

> *ak, ek, el, ır, il, ok, öc, un, ün; bak, tek, kır, dil, yol, göz, kul, kül; ata, öte, arı, çeki, buru, börü; yatak, döşek, açık, ezik, bozuk, çürük, adım, ekim, durum, dürüm, akar, gelir; akmak, ekmek, ıslamak, islemek, okumak, öğrenmek, uğraşmak, ürkmek; avı, ava, avda, avdan, avın, avını, evi, eve, evde, evden, evin, evinin, kolu, kola, kolda, koldan, kolun, kolunun, gözü, göze, gözde, gözden, gözün, gözünün; alır, verir, okur, bulur, aldı, verdi, içti, oldu, gördü, buldu, güldü, aşmış, eşmiş, koşmuş, düşmüş, alacak, verecek, aldım, bildin, buldun, gördün, satarım, severim, bulurum, okurum, açsa, uçsa, dinse, dönse, okumalı, bilmeli, bulmalı, bölmeli* gibi.

Osmanlı Türkçesi alfabesinin Türkçenin ünlülerini karşılamaktaki yetersizliği, her şeyden önce ünlüleri kendi değerleriyle aktarabilmeye imkân vermemiştir. İlk ünitede gördüğümüz gibi, eski yazımda ünlülerimizden iki geniş-düz (*a,e*), iki dar-düz (*ı,i*) ve dört yuvarlak (*o,ö,u,ü*) ünlü için dört işaretin kullanılması söz konusu olmuştur: *a* ve *e* için ا *elif* ve ه ـهـ *he; ı* ve *i* için ی ـیـ *ye; o, ö, u* ve *ü* için و *vav.* Böyle de olsa, yazıda ünlüler için her zaman ve her yerde bu harfler kulanılmamıştır; dolayısıyla yalnızca belli yerlerde ve durumlarda kullanılmasından söz edilebilir. Kurallaşmış görünmese de, bunun oldukça yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

1. **Kelime köklerinde.** Kelime köklerinde ünlülerin yazılışı için şu yaygın ve gelenekleşmiş uygulamalardan söz edilebilir:

Kök. Bir yapım eki almamış sözlük birimidir. Türkçe'nin hemen hemen bütün isim ve fiil kökleri tek hecelidir; ancak birçok iki heceli ve biraz da üç heceli köklerimiz bulunmaktadır.

a. Tek heceli kelime köklerinde ön sesteki bütün ünlüler harfle gösterilmiştir. Bunun klasik yazımımızda bir kural olduğu söylenebilir:

آق *ak,* اك *ek,* ال *el,* ایر *ır,* ایل *il,* اوق *ok,* اوج *öc,* اون *un,* اون *ün.*

b. Tek heceli kelimelerde, iç seste *e* dışındaki bütün ünlüler harfle gösterilmiştir:

دال *dal,* قیر *kır,* دیل *dil,* یول *yol,*کوز *göz,* قول *kul,* کول *kül;*

ama: تك *tek,* یل *yel,* بل *bel*

c. İki ve üç heceli köklerde de hece ünlülerinin her biri çoklukla harfle gösterilmiştir:

آیاق *ayak*, قولاق *kulak*, بوکور *böğür*, کوپری *köprü*, ایکی *iki*, آلتی *altı*, طوقوز *dokuz*, اوتوز *otuz*, اللی *elli*, آیو/ آیی *ayı*, ارسلان *arslan*, قاپلان *kaplan*, دیلکو / دیلکی *tilki*, آرایەجق *arayacak* gibi.

Bu kuralın istisnası olmak üzere ilk ya da ikinci hece ünlüsü için harf kullanılmadığı da olmuştur:

بجاناق *bacanak*, قنات *kanat*, یدی *yedi*, کوکس *göğüs*, باغر *bağır*, بوین *boyun*, صرتلان *sırtlan* gibi.

d. Kimi tek ve iki hecelilerde ünlüler için harf kullanılmamıştır. Bunlar zamirler, sayı adları gibi çok kullanılan kelimelerdir:

بن *ben*, سن *sen*, بز *biz*, سز *siz*, سکز *sekiz*, آلتمش *altmış*, یتمش *yetmiş* gibi.

Ek. Dilin kelime gibi tek başına kullanılmayan, yalnızca köklere eklenerek kalıcı anlam değişikliği yapan ve farklı kavramları karşılayan ya da kelimelerin durum, sayı, zaman, kişi gibi kavramlarla ilişkilerini kuran yapı ve çekim birimleridir.

2. Eklerde. Türkçenin yapım ve çekim eklerinin çoğu ya ünsüz ve ünlü tek ses, ya da tek hece yapısındadır. İki heceli yapıda ekler de vardır, ancak bunlar ayrı iki ekin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Bunları da dikkate almak üzere, eklerimizi baş ve son seslerine göre sınıflamak eski yazımımızla ilgili kuralları ve kural dışı durumları belirlemek açısından önemlidir. Ancak daha da önemlisi bu kuralların Türkçenin uyum kanunlarını yansıtmakla ne ölçüde ilgili bulunduğudur. İşte birbirine bağımlı bu iki konuyla ilgili sonuçlara ulaşmak ve yazı ile okuma arasındaki bağı değerlendirebilmek açısından Tablo 3.9'da Türkçenin bütün yapım ve çekim ekleri sınıflandırılmış olarak verilmektedir.

Taban. Bütün isim ve fiil köklerini, yapım ekleriyle genişlemiş gövdeleri, ek alabilen birleşik kelimelerle bütün alıntı kelimeleri içine alan ortak bir terimdir.

Her ek için eklendiği **taban**ın uyumlara göre farklı okunuşlarını gösteren birer örnek verilmiştir. Bu okunuşlar XVI.-XX. yüzyıl konuşma dilindeki ortak biçimleri yansıtır. Yazılışa bağımlı, "okuma dili" adını verdiğimiz dil ile bu dilden okur-yazarların diline bulaşmış farklı söyleme biçimlerine her tablonun sonunda ayrıca değinilecektir.

Bütün eklerimiz *isme gelen ekler* ve *fiile gelen ekler* olarak iki ana bölükte toplanır. Her ek ayrıca *yapım eki* ve *çekim eki* oluşuna göre iki alt bölüğe ayrılır. Buna göre ekler için yaptığımız kısa tanıtmalar bu üst ve alt bölüklere dayanır. Ekler alfabe sırasına göre verilmiştir.

I. Tek Ünsüz Sesten İbaret Ekler

Bunlar ünlüyle biten tabanlara doğrudan gelir. Ünsüzle biten tabanlara eklendiğinde karşılaşan iki ünsüz arasına bir dar ünlü (*ı, i, u, ü*) girer. Bu bağlama ünlüsü paranteze alınmıştır.

Tablo 3.1

Tek ünsüz Sesten İbaret Ekler

-k -k	ق ك	fiilden isim	اوزاق ديلك	*uzak* *dilek*
-k -k	ق ك	çoğul 1. kişi	آلسەق , آلدق بولسەق , بولدق بيلسه ك , بيلدك كورسه ك , كوردك	*aldık, alsak* *bulduk, bulsak* *bildik, bilsek* *gördük, görsek*
-l- -(ı)l- -(u)l- -(i)l- -(ü)l-	ل , لا	fiilden fiil	بوكلمق يقلمق بوزلمق چكلمك اوزلمك	*bunalmak* *yıkılmak* *bozulmak* *çekilmek* *üzülmek*
-m -(ı)m -(u)m -(i)m -(ü)m	يم , م	tekil 1. kişi iyelik	نم , قارم باشيم قولم ديزم كوزم	*karım, nem (var)* *başım* *kolum* *dizim* *gözüm*
-m -(ı)m -(u)m -(i)m -(ü)m	يم , م , وم	fiilden isim	يم آليم اوچورم كيم اولوم	*yem* *alım* *uçurum* *giyim* *ölüm*

-m -(ı)m -(u)m -(i)m -(ü)m	م	tekil 1. kişi	بيلمەم , باقسەم باقدم بولدم بيلدم كوردم	*baksam, bilmem* *baktım* *buldum* *bildim, içtim* *gördüm*
-n -(ı)n -(u)n -(i)n -(ü)n	ك , ك يك	tekil 2. kişi iyelik	نك , باباك باشك قولك ديزك كوزيكى	*baban, nen (var)* *başın* *kolun* *dizin* *gözünü*
-n -(ı)n -(u)n -(i)n -(ü)n	ن , ين , ون	fiilden isim	يان , سان آقين قوشون كلين دوكون	*san "sayı", yan* *akın* *koşun "dizi, saf"* *gelin* *düğün*
-n- -(ı)n- -(u)n- -(i)n- -(ü)n-	ن , ن	fiilden fiil	باشلانمق آلنمق بولنمق بيلنمك كورنمك	*başlanmak* *alınmak* *bulunmak* *bilinmek* *görünmek*
-n -(ı)n -(u)n -(i)n -(ü)n	ك , ك ك	tekil 2. kişi	آلسەك آلدك بولدك بيلدك چوكدك	*alsan* *aldın* *buldun* *bildin* *çöktün*
-r- -(ı)r- -(u)r- -(i)r-	ر , ور , ير	isimden fiil	دلورمك باغرمق اوصرمق ككيرمك	*delirmek* *bağırmak* *osurmak* *geğirmek*

-(ü)r-			بوكورمك	*böğürmek*
-r -(ı)r -(u)r -(i)r -(ü)r	ور , ر	geniş zaman	ايستر آلور , آلير بولور بيلور , بيلر كورر	*ister* *alır* *bulur* *bilir* *görür*
-r -(ı)r -(u)r -(i)r -(ü)r	ور , ر	sıfat-fiil	بكزر , يارار اينانلور بولنور اكلور دوكلور	*yarar (er), benzer* *inanılır (şey)* *(az) bulunur(nesne)* *eğilir* *dökülür*
-ş- -(ı)ş- -(u)ş- -(i)ş- -(ü)ş-	ش , ش	fiilden fiil	بولاشمق آتشمق بوزشمق بيتشمك كورشمك	*bulaşmak* *atışmak* *bozuşmak* *bitişmek* *görüşmek*
-ş -ış, -(y)ış -uş, -(y)uş -iş, -(y)iş -üş, -(y)üş	ش , يش	fiilden isim	طنش , آلقش آرايش , آلش اوقويش , توتش بزه يش , سكش يورويش , يوزش	*alkış, tanış* *alış, arayış* *tutuş, okuyuş* *sekiş, bezeyiş* *yüzüş, yürüyüş*
-t- -(ı)t- -(u)t- -(i)t- -(ü)t-	ت , ت	fiilden fiil	قورتمق آقتمق قورقتمق بركتمك اوركتمك	*kurutmak* *akıtmak* *korkutmak* *berkitmek* *ürkütmek*

Değerlendirme. Bu eklerin ünsüzle biten tabanlara gelmesi durumunda karşılaşan iki ünsüz arasına giren ünlünün yazıda harfle gösterilmemesi kurallı bir uygulama sayılabilir. Bununla birlikte kural dışı uygulamalar da vardır. Bunlar zamanla tek

çeşitliliğe yönelen yazımın eski dönemden aktardığı yine eski tek şekilli yazılışların kalıntılarıdır. Bu durum dilin uyum kanunları açısından karışıklığa yol açmış, okumada sıkıntı yaratmıştır.

II. Tek Ünlü Sesten İbaret Ekler

Bunlar ünsüzle biten tabanlara doğrudan gelir. Ünlüyle biten tabanlarda karşılaşan iki ünlü arasına bağlama sesi olarak *y* girer.

Tablo 3.2

Tek Ünlü Sesten İbaret Ekler

1. *Geniş*				
-a, -(y)a -e, -(y)e	یه , ه	yönelme durumu	بابایه , آته شمدییه , اته	*ata, babaya* *ete, şimdiye*
-a, -(y)a -e, -(y)e	یه , ه	istek-gelecek zaman	اوقویه , باقه دیلیه , کله	*baka, okuya* *gele, dileye*
-a, -(y)a -e, -(y)e	یه , ه	zarf-fiil	, واره واره آرایه آرایه دییه , کوره	*vara (vara),* *araya (araya);* *göre, diye*
b. Dar				
-ı -u -i -ü	ی	tekil 3. kişi iyelik	آتی بوینی اتی کوکلی	*atı* *boynu* *eti* *gönlü*
-ı, (y)ı -u, (y)u -i, -(y)i -ü, -(y)ü	یی , ی	belirtme durumu	اوطه یی , آتی قوتی یی , قولی کمی یی , اتی کوتی یی , سوزی	*atı, odayı* *kolu, kutuyu* *eti, gemiyi* *sözü, kötüyü*
-ı -u -i -ü	و , ی	fiilden isim	یاقی پوسی چکی اورتو , اورتی	*yakı* *pusu* *çeki* *örtü*

-ı -u -i -ü	ی	geçmiş zaman tekil 3. kişi	آلدی قوشدی , بولدی کچدی دوشدی	*aldı, baktı* *buldu, koştu* *geçti* *düştü*
-ı -u -i -ü	ی	zarf-fiil	طولایی طوری کلمك ایتیویرمك کوتوری	*dolayı* *duru (gelmek)* *iti (vermek)* *götürü*

Değerlendirme. Bu eklerden geniş olanların ه هـ *(he)* ile, dar olanların ise ی *(ye)* ile yazılmaları oldukça kurallı bir durumu yansıtır. Ne var ki bu durum okuyuşta şekle bağlı kalma anlayışı yüzünden okuma dilinde uyumsuz, bozuk biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Konuşma diliyle okuma dili arasındaki en büyük farkı bu eklerin yazılışından kaynaklanan bu problem teşkil eder. Kimi yapım eklerinin eski dönemden gelen kalıplaşmış yazılış biçimlerinin devam ettirilmesi bu problemin başka bir yönünü oluşturur. Avrupalı gramercilerin yaptıkları açıklamalar yazımın metin okuyanı ne derecede etkilediğini, buna karşılık bu kişilerin bile günlük konuşmalarında dilin uyum kurallarına bağlı kaldıklarını bildirir. Ancak bu durumun okumuş şehirlilerin dilini önemli ölçüde etkilediğini ve bu etkinin özellikle İstanbullu okur-yazarların dilinde XX. yüzyılda bile sürdüğünü biliyoruz:

yana yerine *yâne*, *kara* yerine *kâre, meydana* yerine *meydâne, araya* yerine *araye, çarşıya* yerine *çarşiye, akça* yerine *akçe, alaca yerine alace* gibi.

III. Başı Ünsüz, Açık Tek Hece Yapısındaki Ekler

Bu ekler ünlülerinin yazılışı bakımından tablo 2'deki eklere benzer, ünlüleri onlar gibi yazılır.

Tablo 3.3

Başı Ünsüz, Açık Tek Hece Yapısındaki Ekler

-ca -ça -ce -çe	چه , جه	isimden isim (küçültme)	قولایجه چوقچه کوزلجه پکچه	*kolayca* *çokça* *güzelce* *pekçe*

-ca -ça -ce -çe	چه ,جه	isimden isim (zarf)	آردنجه فارسچه نیجه تورکچه	*ardınca* *Farsça* *nice* *Türkçe*
-da -ta -de -te	ده	bulunma durumu	طشاریده آرالقده اوده ایشده	*dışarıda* *aralıkta* *evde* *işte*
da de	ده	takı	بوده بن ده	*bu da* *ben de, ben da*
-la- -le-	لا , لا	isimden fiil	باشلامق بكلمك	*başlamak* *beklemek*
-la -le	له	takı	جانله باشله بویله , شویله	*canla başla* *şöyle, böyle*
-le	له	isimden isim	اویله	*öyle (vakti)*
-ma -me	مه	fiilden isim	آرتمه بسلمه	*artma* *besleme*
-ma- -me-	مه , ما	fiilden fiil	آرامه مق , ارامق سومه مك , سوممك	*aramamak* *sevmemek*
-(n)a -(n)e	نه	yönelme durumu	قاتنه اوینه	*katına* *evine*
-(n)ca -(n)ce	نجه	isimden isim	اوزوننجه كركنجه	*uzununca* *gereğince*
-(n)da -(n)de	نده	bulunma durumu	حقنده النده	*hakkında* *elinde*
-ra -re	ره , ره	isimden isim	صكره اوزره	*sonra* *üzre*
-sa- -se-	سا , سا	isimden fiil	صوسامق اوكسمك	*susamak* *öğsemek "özlemek"*

-sa -se	سه , سه	şart	آراسه , بولسه ایسته سه , بیلسه	*bulsa, arasa* *bilse, istese*
b. Ünlüsü Dar Olanlar				
-cı -cu -çı -çu -ci -cü -çi -çü	جی	isimden isim	آقنجی قورقوجی باشجی بویرقجی ایکنه جی کوزجی اتمکجی , اکمکجی کورکجی	*akıncı* *korkucu* *başçı* *buyrukçu* *iğneci* *gözcü* *ekmekçi, etmekçi* *kürkçü*
-dı	دی	fiilden isim	صندی	*sındı* ‘makas’
-gı -gu -gi -gü	غی غو کی کی ,کو	fiilden isim	چالغی بورغی , بورغو سیلکی کوزکی , کوزکو	*çalgı* *burgu* *silgi* *gözgü*
-gı -gi, -ki	غی کی	isimden isim	, باشنده‌غی قرادغی اوکده‌کی آقشامکی اوستده‌کی	*başındağı,* *karadağı* *öndegi* *akşamki* *üsttegi, üstteki*
-lı -lu -li -lü	لو , لی	isimden isim	قانلو , قانلی صولی , صولو کیزلو , کیزلی کونلی , کونلو	*kanlı* *sulu* *gizli* *günlü*
mı? mi?	می	soru	ساغ می کلدی می	*sağ mı?* *geldi mi?*

mu? mü?			طوغری می اولدی می	*doğru mu?* *öldü mü?*
-(n)ı -(n)i	نی	belirtme durumu	آتنی دیشلرینی	*atını* *dişlerini*
-sı -su -si -sü	سی	iyelik	طپه سی بورو سی تپه سی کرسی سی	*tapası* *borusu* *tepesi* *kürsüsü*

Değerlendirme. Bu eklerde geniş ve dar ünlülerin yazılışı Tablo 3.2'deki ekler gibidir, aynı kurallı durumu gösterir. Tek şekilli yazılışların okunuşta doğurduğu sonuçlar da aynıdır. Yazıdaki bu tek şekillilik Türkçenin uyumları açısından eski yazımın en büyük eksikliği ve değerlendirme açısından en problemli konusudur. Bununla birlikte bu dönemle ilgili gramerlerin sağladığı bilgiler ortak konuşma dilinin yazılıştan hemen hemen hiç etkilenmediğini, etkinin şehirli okur-yazar diline bir ölçüde bulaştığını, ancak okuma dilinin bağımlı bir durum sergilediğini göstermektedir. Bu ekler arasında bulunan, ön sesi د *dal* ile yazılmış eklerin dilimizin ünsüz benzeşmeleri kanunuyla ilişkisi vardır. Verilen örneklerin kimilerinde bu د *dal'*ların *t* olarak okunduğuna dikkat edin.

Dar ünlülü eklerden yazılışı çeşitlenenler önceki dönemde ünlüsü yalnızca yuvarlak olanlardır. Bunlar arasında çok canlı bir yapım eki olan *lı (li, lu, lü)*'nün eski tek biçimli yazılışı لو, uyum süreci içinde çeşitlenmiş, XV. yüzyıldan sonraki metinlerde, az da olsa, لی da görülmeye başlamıştır. Uyumun gerçekleşme süreci içinde yaygınlaşan bu ikinci biçim giderek tersine bir uyumsuzluğa yol açmış, ek bu kez de yuvarlak ünlülü heceden sonra *lı, li* okunmayı gerektirecek bu yeni biçimiyle yazılır olmuştur. Eklerin yazımında tek şekilliliğe olan eğilimin bir sonucu olan bu durum, hiç şüphesiz okuma diline yansımış ve yazıya bağımlı bozuk okuyuşların kaynağı olmuştur. Bu yüzden verdiğimiz örneklerdeki کونلی, konuşma dilinde *günlü* gibi söylenirken, metinlerde *günli* biçiminde okunmuş; کیزلو ise, *gizli* gibi söylenirken, *gizlü* olarak okunmuştur. Günlük dile de yansımış olan bu yazı kaynaklı bozuklukların bugüne kalan en

çarpıcı örneği *ebrûli* kelimesidir. Olağan söylenişi *ebrulu* olan bu kelime, ابرولی yazılmasından ötürü öyle okunmuş, öyle okuyanların dilinden zamanla günlük dile de atlamıştır.

IV. Başı ve Sonu Ünlü, İki ve Üç Heceli Ekler

Bu eklerin hemen hepsi iki ekin birleşmesiyle oluşmuştur.

Tablo 3.4

Başı ve Sonu Ünlü, İki ve Üç Heceli Ekler

a. Son Ünlüsü Geniş Olanlar				
-asıya -esiye	اسیه هسیه	zarf-fiil	یازاسیه ویرەسیه	*yazasıya* *veresiye*
-ıla -ile -(y)ıla -(y)ile ile	له , یله یله ایله	takı	طوتمغیله بلمکله صویله الی یله کوکل ایله	*tutmağ-ıla* *bilmeg-ile* *su-yıla* *eli-yile* *gönül ile*
-ınca -(y)ınca -unca -(y)unca -ince -(y)ince -ünce -(y)ünce	ینجه , نجه	zarf-fiil	وار نجه اولمەینجه طوینجه اوقوینجه کلنجه سومه ینجه اولنجه یوروینجه	*varınca* *olmayınca* *doyunca* *okuyunca* *gelince* *sevmeyince* *ölünce* *yürüyünce*
-ısa -ise	سه , یسه ایسه	takı	یوغسه , یوغیسه ایسه	*yoğısa* *(her kim) ise*
b. Son Ünlüsü Dar Olanlar				
-ağı -eği	غو , غی کو , کی	fiilden isim	بوقغی کویکو , کویکی	*bukağı* *güyeği*

-alı -(y)alı -eli -(y)eli	یەلی , ھ لی	zarf-fiil	آلە لی باشلایە لی کیدە لی کور میە لی	*alalı* *başalayalı* *gideli* *görmeyeli*
-arı -eri	ارو , اری رو , ری	isimden isim	طشارو , دشاری ایچرو , ایچری	*dışarı* *içeri*
-ası -esi	ا سی ھ سی	sıfat-fiil	قلا سی کلە سی	*kılası (değil)* *gelesi (yıl)*
-ıcı -(y)ıcı -ici -(y)ici	یجی	filden isim	آقیجی آولا یجی چکیجی بکلە یجی	*akıcı* *avlayıcı* *çekici* *bekleyici*
-(ı)ncı -(u)ncu -(i)nci -(ü)ncü	نجی	isimden isim	قرقنجی , آلتنجی اوننجی برنجی اوچنجی	*altıncı, kırkıncı* *onuncu* *birinci* *üçüncü*
-(ı)mlı -(ü)mlü	ملی	fiilden isim	آلملی اولملی	*alımlı* *ölümlü*
-(ı)ndı -(i)ndi	ندی	fiilden isim	صالندی درندی	*salındı, salıntı* *derindi, derinti*

Değerlendirme. Tablo 3.2 ve 3.3'teki ekler için yaptığımız değerlendirme bu tabloda yer alan ekler için de geçerlidir.

V. Başı Ünsüz, Sonu Ünlü İki Heceli Ekler

İki heceli eklerimizin bir bölüğünde birleşen eklerden ilkinin başı bir ünsüz, ikincisinin sonu ise ünlüdür. Bunlar da sonda kalan ünlünün geniş ve dar oluşuna göre çeşitlenir.

Tablo 3.5

Başı Ünsüz, Sonu Ünlü İki Heceli Ekler

a. Son Ünlüsü Geniş Olanlar				
-dıkça -dukça -dikçe -dükçe	دقجه دكجه	zarf-fiil	باقدقجه اولدقجه اسدكجه كوردكجه	*baktıkça* *oldukça* *estikçe* *gördükçe*
-dıkta -dukta -dikte -dükte	دقده دكده	zarf-fiil	آچدقده بولدقده سودكده كور دكده	*açtıkta* *buldukta* *sevdikte* *gördükte*
-layınca	لينجه	isimden isim	اوغورلينجه	*oğurlayınca "hırsız gibi"*
-mağıla -meğile	مغيله مكيله	zarf-fiil	اولمغيله كلمكيله	*olmağıla* *gelmeğile*
-makta -mekte	مقده مكده	sıfat-fiil	باقمقده ايچمكده	*bakmakta* *içmekte (olmak)*
b. Son Ünlüsü Dar Olanlar				
-malı, -meli	ملی , مالی ملو , ملی	sıfat-fiil	آغلاملی , آغلما لی كلملو , كلملی	*ağlamalı (olmak)* *gelmeli (olmak)*
-malı, -meli	ملی , مالی ملو , ملی	gereklilik	, باقمالی يم باقملی يم سوملو سن	*bakmalıyım* *sevmelisin*

Değerlendirme. Görüldüğü gibi, tablo 3.2, 3.3. ve 3.4'te yer alan eklerle bu ekler arasında son ünlünün yazılışı bakımından fark bulunmaz; aynı kural, yani tek şekillilik bunlar için de geçerlidir. Bu tek şekilli yazılıştan kaynaklanan sonuçlar açısından da durum aynıdır. Bu ekler arasında د *dal* ile yazılanlar ünsüz benzeşmeleri konusuyla ilgilidir. Bu da eski yazımın tek şekilliliğe olan eğiliminden doğan önemli bir meseledir ve konuşma dilini bir ölçüde de olsa olumsuz yönde etkilemiştir.

VI. Başı Ünlü, Sonu Ünsüz Tek Heceli Ekler

Ünlü-ünsüz düzenindeki bu eklerimiz ünlüyle biten tabanlara eklendiğinde, karşılaşan iki ünlü arasındaki çatışmayı gidermek üzere bir ى (*y*) getirilir. Bu yüzden bu eklerin yazılışı ünlü ya da ünsüz tabanlara eklenişine göre çeşitlenmiştir.

Tablo 3.6

Başı Ünsüz, Sonu Ünlü İki Heceli Ekler

a. Ünlüsü Geniş Olanlar				
-ak -ek	اق ك	fiilden isim	قوناق ديرنك	*konak* *dernek*
-am, -em	ـم , م	tekil 1. kişi	باقمشم باقرم دكلم بيلمزم	*bakmışam* *bakaram* *değilem* *bilmezem*
-an, -(y)an -en, -(y)en	يان , ان ين , ن	sıfat-fil	آلنان آجيان دلن بيتمه ين	*alınan* *acıyan* *delen* *bitmeyen*
-ar -er	ر	isimden isim	اونر بشر	*onar* *beşer*
-ar- -er-	ار ر	isimden fiil	آغارمق كوكرمك	*ağarmak* *göğermek*
-ar- -er-	ار ر	fiilden fiil	چيقارمق كيدرمك	*çıkarmak* *gidermek*
-ar -er	ار ر	geniş zaman	بقار سور	*bakar* *sever*
-ar -er	ار ر	sıfat-fiil	چپار كچر	*çapar (at)* *geçer (akçe)*
b. Ünlüsü Dar Olanlar				

-ık -ik	وق , يق وك , يك	fiilden isim	آچوق , آچيق دلوك , دليك	*açık* *delik*
-im	م	ilgi durumu	بزم , بنم	*benim, bizim*
-ım, -(y)ım -im, -(y)im -um, -(y)um -üm, -(y)üm	يم , م	tekil 1. kişi	باقارم اوطه ده يم يم دكلم سوملى بولرم اوصلويم كورورم كوجلويم	*bakarım* *odadayım* *değilim* *sevmeliyim* *bulurum* *usluyum* *görürüm* *güçlüyüm*
-(ı)n -(i)n -(u)n -(ü)n	ون , ين	isimden isim	قالين يكين اويون اويون	*kalın* *yeğin* *oyun* *öyün*
-ın -un -(y)in -ün	ين , ن	isimden isim (araç durumu)	آكسزين اوجن ايكندوين كوزن	*ansızın* *ucun (ucun)* *ikindiyin* *güzün*
-ın -un -in -ün	, وك , ك يك	ilgi durumu	آتاكك بوينكك اوكك كوزكك	*(senin) atanın* *(senin) boynunun* *(senin) evinin* *(senin) gözünün*
-ın -in	ين , ن	tekil 1. kişi	باقارن بولورين سورن كورورين	*bakarın* *bulurın* *severin* *görürin*
-ın -(y)ın	يك, ك	çoğul emir 2. kişi	باقك قاپايك	*bakın* *kapayın*

-un -(y)un -in, -(y)in -ün -(y)ün			توتك اوقويك كلك بكله يك كورك سورويك	*tutun* *okuyun* *gelin* *bekleyin* *görün* *sürüyün*
-ıp, -(y)ıp -up -(y)up -ip -(y)ip -üp -(y)üp	ب , وب	zarf-fiil	آلوب باشلايوب بولب قورويوب بيلوب ايسته يوب كورب بورويوب	*alıp* *başlayıp* *bulup* *koruyup* *bilip* *isteyip* *görüp* *bürüyüp*
-ır- -ur- -ir- -ür-	ور , ر	isimden fiil	باغرمق اوصورمق دلورمك سومورمك	*bağırmak* *osurmak* *delirmek* *sömürmek*
-ır- -ur- -ir- -ür-	, ير , ور ر	fiilden fiil	قايورمق طوغرمق كچورمك اوشورمك	*kayırmak* *doğurmak* *geçirmek* *üşürmek* *"üşüştürmek"*
-ız, -(y)ız -uz -iz, -(y)iz -üz	, يز , ز وز	çoğul 1. kişi	باقاروز باقمه يز بولمشز بيله جكيز بيلمه يز درستز	*bakarız* *bakmayız* *bulmuşuz* *bileceğiz* *bilmeyiz* *dürüstüz*

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olanlarda kalın ünlü *a*'nın yazılışı oldukça kurallıdır, yazıda çoklukla ا *(elif)* ile gösterilmiştir. 1. kişi eki ile üleştirme ekinde ünlünün harfsiz yazılması okuyuşu etkilemiş, verdiğimiz örneklerin *bakmişem, bakarem, oner* gibi okunmalarına yol açmıştır.

Ünlüsü dar olan eklerin yazılışına gelince: Görüldüğü gibi bunların yazılışında kurallı bir durumdan söz etmek mümkün değildir. Bu ekler arasında önceki dönemde ünlüsü yalnızca yuvarlak olanlar vardır. Bunların و *vav*'lı kalıplaşmış yazılışları XVI. yüzyıldan sonraki uyum sürecinde de devam ettirilmiştir. Ancak bu süreç içinde harfsiz ya da *y*'li yazılışlar ortaya çıkmış, bu kez de bunların yeni tek şekil olarak yuvarlak ünlülü tabanlara da getirilmesi okuma açısından sıkıntı doğurmuştur. Avrupalı gramer yazarlarının verdikleri örneklere göre و *vav* ile yazıldıkları için örneklerimiz arasındaki *delik*, دلوك biçiminde yazıldığı için *delük*; *güzün*, كوزن biçiminde yazıldığı için *güzin*; *delirmek*, دلورمك biçiminde yazıldığı için *delürmek*; *kayırmak,* قايورمق biçiminde yazıldığı için *kayurmak*; *bakarız,* باقاروز biçiminde yazıldığı için *bakarüz* okunduğu gibi; *bulup*, بولب gibi yazıldığı zaman *bulıp; görüp,* كورب gibi yazıldığı zaman *görip* biçiminde okunmuştur.

VII. Başı Ünlü, Sonu Ünsüz İki Heceli Ekler

Ünlüyle başlayan bu ekler de ünlüyle sonlanan bir tabana eklendiğinde söyleyişte araya bir *y* sesi girer. Yazıda bu durum harfle (ي) gösterilmiş ve bu yüzden bu eklerin yazılışı da çeşitlenmiştir.

Tablo 3.7

Başı Ünlü, Sonu Ünsüz İki Heceli Ekler

a. Ünlüsü geniş olanlar				
-acak -(y)acak -ecek -(y)ecek	ەجق يەجق ەجك يجك	gelecek zaman	اوله جق باقميه جق كله جك ايستيه جك	*olacak* *bakmayacak* *gelecek* *isteyecek*
-acak -(y)acak -ecek -(y)ecek	ەجق يەجق ەجك يجك	sıfat-fiil	آغلانه جق اوكلميه جق كله جك ييه جك	*ağlanacak (hâl)* *onulmayacak (yara)* *gelecek (zaman)* *yiyecek*
-alım -(y)alım -elim -(y)elim	ه لوم يه لوم ه لوم يه لوم	çoğul emir-istek 1. kişi	اوله لوم بولمه يه لوم سو ه لوم سو ميه لوم	*olalım* *bulmayalım* *sevelim* *sevmeyelim*
-arak -(y)arak -erek -(y)erek	رق , ىرق يه رق رك , ىرك يه رك	zarf-fiil	اولرق وارمايه رق كيدرك ايستيه رك	*olarak* *varmayarak* *giderek* *isteyerek*
-ayım -(y)ayım -eyim -(y)eyim	ه يم يه يم ه يم يه يم	tekil emir-istek 1. kişi	قو يه يم باقميه يم سوه يم سوميه يم	*koyayım* *bakmayayım* *seveyim* *sevmeyeyim*
-ayür, -ayor -eyür	ه يور	şimdiki zaman	باقه يور سوه يور سوييور	*bakayür, bakayor* *seveyür* *seviyor*

b. Ünlüsü dar olanlar				
-ıcak -(y)ıcak -ucak -(y)ucak -icek -(y)icek -ücek -(y)ücek	يجق يجك 	zarf-fiil	آليجق آمله يجق اوليجق اوقويجق ايچيجك ايچمه يجك كوريجك بورويجك	*alıcak* *almayıcak* *olucak* *okuyucak* *içicek* *içmeyicek* *görücek* *bürüyücek*
-ınız, -(y)ınız -unuz -iniz -(y)iniz -ünüz	يكز , كز	çoğul emir 2. kişi	باقكز باقمه يكز توتيكز كليكز كلمه يكز كوركز	*bakınız* *bakmayınız* *tutunuz* *geliniz* *gelmeyiniz* *görünüz*
-ısar -(y)ıser -iser -(y)iser	يسر , سر	gelecek zaman	باقسر باشلايسر سويسر بسله يسر	*bakısar* *başlayıser* *seviser* *besleyiser*
-ıyür -iyür	ييور	şimdiki zaman	باقييور سوييور	*bakıyür* *seviyür*
iken	ايكن	zarf-fiil	بقار ايكن كلجك ايكن	*bakar iken* *gelecek iken*

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olanlarda kalın ünlünün harfle gösterilmemesi, ya da hem *a,* hem *e* ünlüsü için tek harfin, ه *he*'nin (يەرق, لوم ه) kullanılması yazım bakımından kurallı (tek şekilli) bir durumu yansıtır. Ünlüsü dar olanlardan tekil ikinci kişi iyelik eki ile çoğul emir 2. kişi eklerinin önceki dönemdeki tek

biçimli و *vav*'lı (وكز / وك) yazılışlarının Osmanlı Türkçesi içinde işleyen uyum sürecinde bu kez de yerini و *vav*'sız (كز/ ك) ya da ي *ye*'li (يكز) biçimlere bırakması, daha önce de söylediğimiz gibi, okuyuşta yeni bir tek biçimliliğe yol açmış, bu da okuma dilinde Türkçenin uyum düzenini bozmuştur. Bu yüzden de meselâ *kolunuz*, قوليكز yazıldığı için *kolınız/kolınuz*; *tutun,* توتك yazıldığı için *tutın; tutunuz*, توتيكز biçiminde yazıldığı için *tutınız* / *tutınuz* gibi okunmuştur.

VIII. Başı ve Sonu Ünsüz Tek Heceli Ekler

Bu tabloda yer alan ekler de ünlülerine göre iki alt bölüğe ayrılır.

Tablo 3.8

Başı ve Sonu Ünsüz Tek Heceli Ekler

a. Ünlüsü Geniş Olanlar				
-cak -cek -çek	جق جك چك	isimden isim	آلچه جق بويوجك كوكچك	*alçacak* *büyücek* *gökçek*
-dan -tan -den -ten	دن	ayrılma durumu	آيدن باشدن اودن ديشدن	*aydan* *baştan* *evden* *dişten*
dak dek	داق دك	takı	اقشامه داق صباحه دك	*akşama dak* *sabâhe dek*
-tar -der -ter	تار در تر	fiilden fiil	آقتارمق كوندرمك كوسترمك	*aktarmak* *göndermek* *göstermek*

-daş -taş -deş -teş	داش دش	isimden isim	قارداش آياقداش ديندش امكدش	*kardaş* *ayaktaş* *dindeş* *emekteş*
-gan -gen	غان , غن كن	sıfat-fiil	اغلاغان , اغلاغن اوتلكن	*ağlağan* *evetlegen "çok acele eden"*
-lar -ler	لر	çoğul eki	باقارلر , آياقلر كيدرلر , اللر	*ayaklar, bakarlar eller, giderler*
-mak -mek	مق مك	fiilden isim	باقمق سومك	*bakmak* *sevmek*
-maz -mez	مز , ماز مز	olumsuz geniş zaman	آلمز , آلماز ويرمز	*almaz* *vermez*
-maz -mez	مز , ماز مز	sıfat-fiil	قورقماز كچلمز	*korkmaz* *geçilmez*
-(n)dan -(n)den	ندن , ندن	ayrılma durumu	باشندن قولندن الندن كوزندن	*başından* *kolundan* *elinden* *gözünden*
-rak -rek	رق رك	isimden isim	بولرق اكشيرك	*bolrak* *ekşirek*
-sak	ساق	fiilden isim	توتساق	*tutsak*
b. Ünlüsü Dar Olanlar				
-cık -cuk -cik -cük	جق جك	isimden isim	اوغلانجق قوزوجق يوكسجك كوچوجك	*oğlancık* *kuzucuk* *yüksecik* *küçücük*

-çıl	چیل	isimden isim	بالیقچیل	*balıkçıl*
-cun	جن	isimden isim	طوقورجن	*dokurcun*
-dır -tır -dur -tur -dir -tir -dür -tür	, دور , در دیر	ek fiil 3. kişi	لایقدر , واردر طولودر بوشدر بردر تکدر سوزدر اولوشدر	*vardır* *lâyıktır* *doludur* *boştur* *birdir* *tektir* *sözdür* *ölüştür*
-dık -duk -tık -tuk	, دیق , دق دیغ (iki ünlü arasında)	sıfat-fiil	آچلمه دق طغدغی براقدیغی قوشدغی	*açılmadık (gonca)* *doğduğu (gün)* *bıraktığı (mal)* *koştuğu (yol)*
-dır- -tır- -dur- -tur- -dir- -tir- -dür- -tür-	, دور , در دیر	fiilden fiil	آلدرمق چاتدرمق اولدرمق قوشدرمق ایلیشدرمك یدرمك سوزدرمك چوکدرمك	*aldırmak* *çattırmak* *oldurmak* *koşturmak* *yedirmek* *iliştirmek* *süzdürmek* *çöktürmek*
-gıl -gil	غل , غل کل , کل	tekil emir 2. kişi	باقغل اوتورغل سوکل کوتورکل	*bakgıl* *oturgıl* *sevgil* *götürgil*
-gın -gun	غین غون	fiilden isim	یانغین یورغون	*yangın* *yorgun*

-gin -gün	كين كون		كركين كوسكون	*gergin* *küskün*
-gur- -gir- -gür-	غور كير كور	fiilden fiil	طورغورمق ديركيرمك يوكورمك	*durgurmak* *dirgirmek* *yügürmek*
-gut- -güt-	غت , غوت كوت	fiilden fiil	طورغوتمق دوزكوتمك	*durgutmak* *düzgütmek*
-kın -kun -kin -kün	قن , قين قون كين كون	fiilden isim	باصقن , باصقون توتقون اشكين دوشكون	*baskın* *tutkun* *eşkin* *düşkün*
-kır- -kür-	قير كور	isimden fiil	فشقيرمق پوسكورمك	*fışkırmak* *püskürmek*
-lık -luk -lik -lük	لق لك 	isimden isim	آقلق اوتلق كسكينلك بيوكلك	*aklık* *otluk* *keskinlik* *büyüklük*
-mık -mik -muk	موق , ميق موك , ميك موق	fiilden isim	طيرميق , طيرموق كسميك , كسموك قوسموق	*tırmık* *kesmik* *kusmuk*
-mış -muş -miş -müş	مش	geçmiş zaman	آلمشم بولمشسن ايچمشسه كورمشدى	*almışım* *bulmuşsun* *içmişse* *görmüştü*
-mış -muş -miş -müş	مش	sıfat-fiil	آچلمش صوغولمش پيشمه مش چورومش	*açılmış* *(gonca)* *soğulmuş* *pişmemiş* *çürümüş*

-mız -muz -miz -müz -(ı)mız -(u)muz -(i)miz -(ü)müz	يمز , مز	çoğul 1. kişi iyelik	اوطه مز قورقو مز كيجه مز اورتو مز آتيمز يولمز ايشيمز كوجمز	*odamız* *korkumuz* *gecemiz* *örtümüz* *atımız* *yolumuz* *işimiz* *gücümüz*
-nın -nun -nin -nün	نك , نك	ilgi	اقچه نك باشينك قوتيسينك دره نك كوزينك سورونك	*akçanın* *başının* *kutusunun* *derenin* *gözünün* *sürünün*
-nız -nuz -niz -nüz -(ı)nız -(u)nuz -(i)niz -(ü)nüz	يكز , كز	çoğul 2. kişi iyelik	باباكز قونشوكز كيجه كز سوروكز آتيكز اوتكز اويكز كوجكز	*babanız* *komşunuz* *geceniz* *sürünüz* *atınız* *otunuz* *eviniz* *gücünüz*
-nız -niz -(ı)nız -(u)nuz -(i)niz -(ü)nüz	يكز , كز	çoğul 2. kişi	آلسه كز بيلسه كز آلدكز بولدكز ايتديكز كوردكز	*alsanız* *bilseniz* *aldınız* *buldunuz* *ettiniz* *gördünüz*

-sın -sun -sin -sün	سون	tekil emir 3. kişi	آلسون اوقوسون بيلسون اورتسون	*alsın* *okusun* *bilsin* *örtsün*
-sın -sun -sin -sün	سين , سن	tekil 2. kişi	يالكزسن آلورسن اوقورسين سوه جكسن اوزكونسن	*yalnızsın* *alırsın* *okursun* *seveceksin* *üzgünsün*
-sız -suz -siz -süz	سوز , سز	isimden isim	ايسسوز صوسز ايشسز يوزسوز	*ıssız* *susuz* *işsiz* *yüzsüz*
-sız -suz -siz -süz	سيز , سز	çoğul 1. kişi	بقارسز بقه سيز اوقورسز كوزلسيز سورسز كوتوررسز	*bakarsız* *bakasız* *okursuz* *güzelsiz* *seversiz* *götürürsüz*
-şın	شين	isimden isim	صاروشين	*sarışın*
-vuz -vüz	وز	çoğul 1. kişi	اولاوز كوره وز	*olavuz* *görevüz*

Değerlendirme. Ünlüsü geniş olan eklerin yazılışında kurallılıktan söz edilemez. İçinde damak ünsüzü (غ , ك , ق) bulunan eklerde *a* için ا *elif* kullanılmaz. Bunlar başka damak ünsüzlü ekler gibi (örnek olarak لق , لك), düzenleyici eklerdir. Türkçe tabanlarda kalınlık-incelik sırasını belirler; yabancı tabanlarda ise en azından bir önceki hece ünlüsünün söylenişteki kalınlık-incelik niteliği için göstergedir: آدمجك *âdemcik*, ama: پاره‌جق *paracık* gibi. Kalın ünlünün ا *elif* ile gösterildiği ار *ar*, داش

daş gibi eklerde ise yazılış söyleyişi yansıtır. Özellikle ayrılma durumu eki دن *den* ile çoğul eki لر *ler*'in her zaman tek biçimli yazılması tek biçimli okunmasına yol açmış, bu da okuma dilini bozmuştur. Bu bozuk okuyuşların okur-yazar şehirlilerin diline bulaştığı, bu dönemi tanıtan gramercilerin verdikleri örneklerden anlaşılmaktadır:

اوطەدن *odaden*, قورقودن *korkuden*, قپولر *kapıler*, اوقورلر *okurler*,

باقه جقلر *bakacakler* gibi.

Ünlüsü dar eklere gelince: Görüldüğü gibi bunların yazılışları da çeşitlenmiştir. Ne var ki, önceki dönemde yalnız yuvarlak ünlü taşıyan eklerin bu dönemde söyleyişteki zengin çeşitliliğini bu yazılışlar yansıtamamıştır; çünkü Türkçenin dört yuvarlak ünlüsü için aynı harf, و *vav* dışında bir işaret bulunmamaktadır. İşte bu durum okuyuşta farklı değerlendirmelere yol açmış, bu öbekte yer alan önemli sayıdaki ekimizin uyum süreci içindeki durumu izlenemez olmuştur. Bu eklerle ilgili bilgilerimiz de Avrupalı gramercilerin eserlerine dayanmaktadır. Bu çalışmalardan elde edilen sonuç, konuşma dilindeki tam uyuma karşılık, okuma dilinde yazıya bağımlı bir tutumun sürdürülmüş olmasıdır. Bu dönem içinde, örnek olarak, ek fiil 3. kişi eki çoklukla در , seyrek olarak da دور biçiminde yazılmış, genel olarak yuvarlak ünlüyle *dur, dür* gibi okunmuş (بردر *birdür*, قولايدر *kolaydür*, برلكدور *birliktür*, بورجدر *borctür* gibi), ama uyumun gerçekleşme aşamasından sonra yeni ortaya çıkan biçim (دير) yüzünden yuvarlak ünlülü bir tabandan sonra *dır, dir* gibi okunabilmiştir: خوشدير *hoştır*, مشهوردير *meşhurdır* gibi. Bu yeni gelişme ek ىٔ *ye*'siz yazıldığında da *dır, dir* gibi okunmasına yol açmış, böylece okuma dili Türkçenin uyumlarını hiçbir zaman yansıtamayan yazım yüzünden bozuk işlemekte süregitmiştir. Tabloda verilen farklı yazılış biçimleri o eklerin sadece yazımdaki çeşitliliğini verir, ama bunların uyumlu okuyuşlarla bir ilgisi bulunduğu söylenemez: اويكز , كتابيكز biçiminde yazılmış kelimeler *eviniz, kitâbınız* gibi okunur ve bunlar uyumlu okuyuşlardır, ama بورجيكز biçiminde yazılmış bir kelime *borcunuz* gibi uyumlu değil, *borcınız* ya da *borcınuz* gibi uyumsuz okunmuştur. Bir kez daha belirtelim ki, bunlar yalnızca bir metni okurken, dahası, yazmayı metinlerdeki gelenekleşen yazılış örneklerine dayanarak öğretirken ortaya çıkan bozuk biçimlerdir. Bu yüzden XVIII. yüzyıl Osmanlıcası üzerine çok değerli bir gramer yazmış (1790) olan Viguier, kendisi gibi Türkçe öğrenmek amacıyla İstanbul'a

gelmiş bir yabancının hocalardan ve bilgili kimselerden öğrendiği dille konuşmaya kalktığında halk arasında gülünç duruma düşeceğini söyler. Bu tespit konuşma diliyle yazıdan öğrenilen dil (okuma dili) arasındaki farkı bütün çıplaklığıyla vermektedir. Özet olarak bu tablodaki düz ünlülü eklerin yazılışının söyleyişle bağı son derecede gevşektir, yalnızca bir ölçüde söyleyişte uyumun gerçekleşme aşamasını aktarır.

IX. Başı Ünsüz, Sonu Ünsüz İki ve Üç Heceli Ekler

İki ve üç heceli eklerimizin bir bölüğünde birleşen eklerden ilkinin başı bir ünsüz, sonu da bir ünsüzdür.

Tablo 3.9

Başı Ünsüz, Sonu Ünsüz İki ve Üç Heceli Ekler

-cığaz -çığaz -cuğaz -çuğaz -ciğez -çiğez -cüğez -çüğez	جغز چغز چكز	isimden isim	قيزجغز آتچغز صوجغز قوشچغز الجكز ديشجكز كولجكز ملكچكز	*kızcığaz* *atçığaz* *sucuğaz* *kuşçuğaz* *elciğez* *dişçiğez* *gölcüğez* *mülkçüğez*
-cılayın -culayın -cileyin	جيلين جلين	isimden isim	آنجيليين بونجلين بزجلين	*ancılayın* *bunculayın* *bizcileyin*
dağın değin	داغن دكن	takı	قصبه يه داغن اوه دكن	*kasabaya dağın* *eve değin*

-dığından -duğundan -diğinden -düğünden	ديغندن دغندن ديكندن دكندن	zarf-fiil	اوتانديغندن اولدغندن سونديكندن كوردكندن	*utandığından* *olduğundan* *sevindiğinden* *gördüğünden*
-dıklayın -duklayın -dikleyin -dükleyin	دقلين دكلين	zarf-fiil	قيلدقلين بولدقلين سودكلين كوردكلين	*kıldıklayın* *bulduklayın* *sevdikleyin* *gördükleyin*
-duruk -dürük	دوروق دوروك	isimden isim	بويوندوروق كومولدوروك	*boyunduruk* *gömüldürük*
-layın -leyin	لين	isimden isim (zarf)	اوغورلين بنمكيلين	*oğurlayın "hırsız gibi"* *benimkileyin*
-madan -meden	مادن مدن	zarf-fiil	چيقمدن , چيقمادن كلمدن	*çıkmadan* *gelmeden*
-madın -medin	مادين مدين	zarf-fiil	باقمدين , باقمادين ييمدين	*bakmadın* *yemedin*
-mazdan -mezden	مازدن مزدن	zarf-fiil	آچمازدن كيرمزدن	*açmazdan* *girmezden*
-mağın -meğin	مغين مكين	zarf-fiil	اولمغين سومكين	*olmağın* *sevmeğin*
-maklık -meklik	مقلق مكلك	fiilden isim	آكمقلق بولمكلك	*anmaklık* *bölmeklik*
-mtrek	مترك	isimden isim	صارمترك	*sarımtrek*
-sınız -sunuz -siniz -sünüz	سكز	çoğul 2. kişi	بقارسكز بولورسكز ديرسكز كورسكز	*bakarsınız* *bulursunuz* *dersiniz* *görürsünüz*

Değerlendirme. Damak ünsüzlü (ق , ك) eklerde (جغز , لق , مقلق , ديغندن) kalınlık-incelik düzenini bu ünsüzler kurar; ancak düzlük-yuvarlaklık uyumunu, yazım bu eklerde de göstermez. Bu yüzden, örnek olarak; صوجغز, *sucuğaz* yerine *sucığaz*; كولجكز, *gölcüğez* yerine *gölciğez* gibi okunmuştur. Öte yandan مازدن , مادن gibi kimi eklerde her iki kalın ünlü için de harfe yer verilmemesi, bunların *maden, mazden* gibi okunmalarına yol açmış, لين gibi eklerde ise kalın ünlü için hiç harf kullanılmaması iki hecenin de yalnızca ince okunması sonucunu doğurmuştur: اقشاملين *akşamleyin*, بونجلين *buncileyin* gibi.

Sonuç. Her tablonun sonunda yapılmış olan değerlendirmelerin ortak sonucu şudur: Türkçe eklerin yazılışındaki tek şekilli yazma eğilimi, birçok ekte kurallı bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu eğilimin, ortak biçimler kullanmak yoluyla yazıda kolaylık sağlamak düşüncesinden kaynaklandığı açıktır. Ancak, gördüğümüz gibi, bu eğilim yüzünden eklerimizin çoğunu ünlülendirmek, dilimizin zengin ünlü sisteminin işleyişini göstermek mümkün olamamıştır. Bunun sonucu da, yazının okuyuşu yönetmesi ve yönlendirmesi olmuş, bundan **okuma dili** dediğimiz bozuk bir dil doğmuştur. Osmanlı Türkçesi yazımını öğrenirken, eklerin, çoğu tek şekilli olan bu yazılışlarını öğrenmek en önemli meseledir.

Osmanlı Türkçesi yazımını öğrenirken Türkçe'nin eklerinin yazılışıyla ilgili güçlüklerden söz edilebilir mi?

Ünsüzler

Türkçe kelimeleri yazmakta ünsüzler bakımından alfabenin önemli bir eksikliğinin bulunmadığı söylenebilir. Damak ünsüzlerimiz ve *l* dışında, kalın ve ince ünlülere göre çeşitlenmiş ünsüzlerimiz yoktur. Arapçada ünlüleri ünsüzler yönetirken Türkçede ünsüzleri yöneten ünlülerdir; bu yüzden Türkçede Arapçadaki gibi kalın ünsüz harfleri (ص , ض , ط , ظ) bulunmaz. Bununla birlikte bu harflerin, az da olsa, Türkçe kelimelerde de kullanıldığını görmüştük. Bu kullanıma hecenin kalın ünlüsünü belirtmek amacıyla başvurulduğunu hatırlayalım.

Arap asıllı Osmanlı Türkçesi alfabesinin Türkçenin ünsüz seslerini karşılama açısından başlıca eksiği bir damak sesi olan

genizsi n ile, kalın ve ince türleri bulunan *l* için ayırıcı işaretlerin bulunmamasıdır. Öte yandan ق *kaf* ve ك *kef* harflerinin karşıladığı patlamalı-tonsuz iki damak ünsüzünün patlamalı-tonlu türleri için kullanılmış olan غ *gayın* ve ك *gef* harfleriyle bu ünsüzlerin değişen değerleri yansıtılamamıştır; bu da bir eksiklik sayılmalıdır. Aşağıda bu ünsüz sesler tanıtılacak ve yazımdaki durumları değerlendirilecektir.

1. *Genizsi n*

Türkçeye özgü bir sestir. Küçük dilin geniz yolunu açması ve havanın aynı zamanda burundan salınmasıyla nitelik kazanır. Bir diş sesi olan *n*'de ileri uzanan dilin ucu üst dişlere dokunurken, *genizsi n*'de dokunmaz, dil geri çekilir. Art ve ön damakta olmak üzere iki boğumlanma noktası vardır. Buna göre art damakta boğumlananı kalın ünlülerle, ön damakta boğumlananı ise ince ünlülerle bir arada bulunur: *anlamak, bunalmak, son, yalın, yanılmak, başın, olun* kelimelerindeki *n*'ler aslında art damak *genizsi n*'si, *inlemek, yeni, bin, ön, deniz, beniz, gelin, görün* kelimelerindeki *n*'ler de ön damak *genizsi n*'sidir. Bu ses bugün ortak söyleyişte, yukarıdaki örneklerin söylenişinde olduğu gibi, diş sesi olan *n*'ye dönmüştür. Osmanlı Türkçesi döneminde de *n*'ye döndüğünü biliyoruz. Bugün yalnızca kimi yöre ağızlarında yaşamaktadır.

Bu sesi yazıda göstermek için eski dönemden beri ك *kef* harfi kullanılmış, buna da **sağır kef** ya da **kâf-i nûnî** (nun kefi) denmiştir. Örnek olarak, yukarıdaki kelimelerin yazılışı şöyledir: اوك , بيك , يكى , ايكلمك , اولك , باشك , ياكلمق , يالك , صوك ,بوكالمق , اكلمق , دكز , بكز , كلك , كورك. Yeni harflerin kabulüne kadar bir yazım kalıntısı olarak eski ك *kef*'li yazılışlar devam ettirilmiştir. Bu kelimelerden kimilerinin dönem içinde ن *nun* ile yazıldıkları da görülür: بوكالمق yerine بونالمق *bunalmak*, قوكشو yerine قونشو *konşu*, يالك yerine يالن *yalın* gibi. Bu yazılışlar da seste meydana gelen değişmeyi yazı ile aktaran örneklerdir.

Aynı harfin *g*, (*ğ*) sesi için de kullanılması yüzünden, ayırıcı bir işaret olmak üzere, önceki dönemde üzerine üç nokta konmuş, ancak bu *üç noktalı kef* (ڭ , ڴ) Osmanlı Türkçesi yazımında kullanılmamıştır.

2. *İki türlü l*

Türkçede aslında iki türlü *l* vardır. Bugünkü alfabemizde ayırıcı bir işaret bulunmaz, ses kalın ve ince ünlülerle birlikte söylenirken iki ayrı niteliğe bürünmüş olur. Örnek olarak *almak*'taki *l* ile *bilmek*'teki *l* aynı nitelikte sesler değildir. Bunlardan ilki dilin ön kısmının çukurlaştırılması, arka kısmının ise geriye, damak eteğine doğru itilmesiyle avurttan daha çok havanın geçmesi sağlanarak çıkarılan bir sestir. Buna *çukur l*, ya da *kalın l* denir. İkincisi dil ucu ön dişlere dokunurken havanın dilin iki yanından avurtlara çarparak salınmasıyla çıkarılır. Buna da *düz l* ya da *ince l* denir.

Arapçanın *l*'si incedir; ancak bu *l, Allah* kelimesinde, önceki *harekenin* (*ünlünün*) *a* ve *u* olması durumunda kalın okunur: *vallâhi, nasrullah* gibi. Kalın ünsüz harflerinden sonra uzun ünlüyle birlikte kalın okunması da yanlış sayılmaz; örnek olarak صلات *salât*, طلاق *talâk* kelimelerindeki *l*'ler kalın da okunabilir. Bunun dışında her yerde *ince l* olarak söylenen bu sesin Türkçeye girmiş olan kelimelerdeki söylenişini yazıya aktarmak, bugünkü yazımımızın da çözüm bulamadığı bir meseledir. Uzun ünlüden önceki *l*'nin inceliği ünlü üzerine konan şapka işaretiyle belirtilir (*meselâ* gibi); ama işaretsiz yazıldığında, ya da başka durumlarda farklı okunuşlara yol açar: *halbuki* ile *kaldı ki* farklı iki *l* ile söylenir, ama *halbuki*'nin çoğu kez *kaldı ki* gibi söylendiği duyulur.

Osmanlı Türkçesi alfabesinde bu iki ayrı ses için ayrı işaretlerin bulunmamış olması, bu seslerin Arapça ve Farsçadan alınmış kelimelerin söylenişinde uğradığı değişmeleri izlememize yol vermez. Örnek olarak aslı *ince l* ile *lâlâ* olan kelimenin ne zamandan beri *kalın l* ile *lala* biçiminde söylendiğini bilemiyoruz. Ama şu tek örnek bile bugün ağızlara özgü söyleyişlerin bu dönem içinde de bulunduğunu göstermeye yeter. Bunların yazıya yansıtılmış örnekleri pek azdır: قلعه *kal'a* (*kale)*'nin *kalın l*'li söylenişini aktaran قلا *kala* gibi. Türkçenin seslerini ayrıntılı olarak değerlendirmiş olan Meninski gibi Avrupalı gramerciler bu iki türlü sesi ayırmışlar, kalını için üzeri çizgili bir *l* (*ł*) kullanmışlardır: *ałmak, yałak, boł, çatłamak* gibi.

3. *İki damak ünsüzü için kullanılan harfler*: غ ve ك

Bu harflerin karşıladığı sesler Türkçenin patlamalı-tonlu iki damak ünsüzüdür. Bunlar Türkçe kelimelerde iç ses olarak *l, m, n, r, v*, *y* ünsüzlerinden sonra patlamalı (süreksiz) nitelikleriyle gelebilirler: *bulgur, gölge, damga, yangın, engin, karga, burgu,*

gergin, savcı, sevgi, yaygı, toygar gibi. غ ile karşılanan art damaklı ünsüzümüz, yansılamalar ile kimi ekler hariç, Türkçe kelimelerde başta bulunmaz. Alıntı kelimelerde boğazlı bir nitelikle, *ğ* gibi yumuşak (sızmalı ya da sürekli) söylenirler: *galip, galiba, gani, gayret* kelimelerinde söylenişteki *g* böyledir. ك ile karşılanan ön damaklı ünsüzümüz ise patlamalı (süreksiz) niteliğiyle Türkçede kelime başında bulunabilir: *gece, gelmek, görmek, geçmek, gerçek, gölge* gibi.

Bu iki ünsüzümüz hece sonunda kaldığında sızmalı (sürekli) bir nitelik kazanır: *bağ, dağ, sağ, beğ, tüğ, değmek, değnek, eğmek, eğlenmek* gibi. Arap harfli yazımda bu söyleyiş değeri yazıya aktarılamamıştır.

Öte yandan aynı iki ünsüz özellikle iki ünlü arasında kaldığında söyleyişte eriyip yok olur ve bir ünlü çatışmasına yol açar: *baır (bağır), saır (sağır), deil (değil), kızcaız (kızcağız)* gibi. Avrupalı gramercilerin kaydettikleri söyleyişteki bu nitelik değişmesi de yazıya aktarılmamıştır.

Bugünkü yazımımızda çoğu *yumuşak g* (*ğ*) denilen harfle, bir bölüğü de *y* ile yazılan kelimelerde bu seslerin dayandıkları ses, yani *g,* eski yazımda hep ك *kef* ile karşılanmıştır. Viguier'in (1790) hepsini *y* ile aktardığı *g* ile yazılan bu kelimeleri aşağıda topluca veriyoruz.

Tablo 3.10

Viguier'*in* '*y*' ile Aktardığı' '*g*' (ك) ile Yazılan Kelimeler

Eski alfabeyle yazılışı	Bugün		Eski alfabeyle yazılışı	Bugün	
	Yazıda	Söyleyişte		Yazıda	Söyleyişte
اكر	*eğer*	*eyer*	بوكو	*büyü*	*büyü*
اكر	*eğer "şayet"*	*eyer*	توك	*tüy*	*tüy*
اكرتى	*eğreti*	*eyreti*	جكر	*ciğer*	*ciyer*
اكيرمك , اكرمك	*eğirmek*	*eyirmek*	چيك	*çiğ*	*çiy*
اكرى	*eğri*	*eyri*	دكرمن	*değirmen*	*deyirmen*
اكلنمك	*eğlenmek*	*eylenmek*	دكرمى	*değirmi*	*deyirmi*
اكمك	*eğmek*	*eymek*	دكشمك	*değişmek*	*deyişmek*
اكه	*eğe*	*eye*	دكل	*değil*	*deyil*

اوكله	*öğle "gün ortası"*	*öyle*	دكمك	*değmek*	*deymek*
			دكنك	*değnek*	*deynek*
اوكوت	*öğüt*	*öyüt*	دكين	*değin*	*deyin*
اوكوتمك	*öğütmek*	*öyütmek*	دوكون	*düğün*	*düyün*
بك	*bey*	*bey*	سكرتمك	*seğirtmek*	*seyirtmek*
بكنمك	*beğenmek*	*beyenmek*	سكرك	*seyrek*	*seyrek*

Bu kelimeler arasında bulunan *eğreti/iğreti*, Arapça عاريت *âriyet* kelimesinin ekli biçiminden halklılaşmış bir söyleyişi yansıtır. Bu kelime daha XVII. yüzyılda ايرتى olarak yazıya geçirilmiştir. *Tüy* ve *deynek* kelimeleri de öyledir: توى , دينك .

Söyleyişte süreklileşip *y*'leşen bu *g*'ler eski okuma dilinde hep *g* olarak söylenmiştir:

beg, *eger, egri, begenmek, ege, eglenmek, bögü, ögle* gibi.

4. *Ek ünsüzü c/ç ve d/t için kullanılan iki harf*: ج ve د

Türkçenin ünsüzlerinin yazımda gösterilmesi bakımından bir başka önemli mesele, söyleyişte ünsüz uyumuna göre *c*/*ç* ve *d/t* olarak değişen eklerin yalnızca ج *cim* ve د *dal* ile, tek biçimli yazılmış olmasıdır: جه , دقجه, ده , دن , در gibi. Bu yazılış okuma dili yoluyla kültürlü şehirlilerin diline bozuk söyleyiş olarak geçmiştir. Bugün özellikle ses sanatçılarının güfteleri seslendirirken bu okuma söyleyişini sürdürmeleri, yazıdan kaynaklanan bozukluğu göstermek bakımından ilgi çekicidir: *ağladıkca, esdikce, etmekde, felekden, çekdiğim* gibi.

Yazımın Gelişme Sürecinde Görülen Değişmeler

Yukarıdaki tablolarda görüldüğü gibi, eklerin birçoğu için tek değil, birkaç yazılış söz konusudur. Bu çeşitlenme dönem içinde olmuştur. Eski tek biçimli yazılışlar yanında ses değişmelerine bağlı olarak yeni biçimler ortaya çıkmış, bunlar bir süre öncekiyle birlikte, yan yana kullanılmış, sonraları yeni biçimler tek biçim olarak kullanım alanına hakim olmuştur. Osmanlı Türkçesi yazımının süreç içinde izlenen en kararsız ve değişken yanı eklerde görülen bu farklı yazılışlardır. Bunun doğurduğu sonuçlar yapılan açıklamalarla yeterli ölçüde değerlendirilmiştir.

Özet

Osmanlı Türkçesi yazımını başlıca özellikleriyle tanımak

Osmanlı Türkçesi yazımının en önemli özelliği Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışlarının değiştirilmeden, olduğu gibi aktarılmasıdır. Bu durum belli bir anlayışı yansıtan önemli bir kuraldır. Bu anlayış bir bakıma eski yazımın önceliğidir ve doğru yazmak her şeyden önce dile girmiş Arapça ve Farsça kelimeleri kendilerine özgü biçimleri ve harfleriyle yazmak demektir. Ne var ki bu önceliğe dayanan uygulama söyleyişteki değişmelerin yazıyla aktarılması yolunu kapamıştır. Öte yandan Türkçe kelimelerin Arapça ve Farsça'ya göre oldukça farklı ve zengin ünlülerini karşılamakta alfabe yeterli olmamış, buna bir de Türkçe kelimelerin yazımında kendi seslilendirme sistemini, sınırlı da olsa, yansıtacak kuralların bulunup uygulanamaması eklenmiştir.

Arapça ve Farsça kelimelerin yazımında yapılan değişiklikleri tanımlayabilmek

Yazılışı en düzenli olan kelimeler alıntılardır. Bunların kaynak dildeki yazılışlarının korunması eski yazımın ana kuralıdır. Arapça ve Farsça'dan alınmış kelimelerdeki yabansı sesler Türkçe ortak söyleyişe girememiş, günlük dile inen kelimelerde ise seslendirme başlangıçtan beri halklılaştırılmıştır. Yabansı sesleri söylemeyi eğitim yoluyla öğrenenler de günlük dilin bu alıntı kelimelerini halklılaşan biçimleriyle söylemişler, ancak *Kur'an* ya da bir Türkçe metin okurken bu sesleri kendi değerleriyle söyleme yoluna gitmişlerdir. Günlük dile inerek geniş bir kullanım alanı kazanan kelimelerden birçoğunun söylenişi yazıya da aktarılmış, değiştirilmiş yazılışlar, sınırlı da olsa, metinlere girmiştir.

Türkçe kelime kökleri ve eklerinde ünlüler ve ünsüzlerin yazılışları ile ilgili eğilim ve kuralları açıklayabilmek

Osmanlı Türkçesi alfabesinin Türkçenin ünlülerini karşılamaktaki yetersizliği her şeyden önce ünlüleri kendi değerleriyle aktarabilmeyi önlemiştir. Eski yazımda ünlülerimizden iki geniş-düz (*a,e*), iki dar-düz (*ı,i*) ve dört yuvarlak (*o,ö,u,ü*) ünlü için dört işaretin kullanılması söz konusu olmuştur: *a* ve *e* için ا *elif* ve ه ـهـ *he; ı* ve *i* için ى ـيـ *ye; o, ö, u* ve *ü* için و *vav*. Böyle de olsa yazıda ünlüler için her zaman ve her yerde bu harfler kulanılmamıştır; dolayısıyla yalnızca belli yerlerde ve durumlarda kullanılmasından söz edilebilir. Kurallaşmış görünmese de bunun oldukça yaygın bir uygulama olduğunu söyleyebiliriz.

Türkçe eklerin yazılışında tek şekilli yazma eğilimi birçok ekte kurallı bir uygulamaya dönüşmüştür. Bu eğilimin ortak biçimler kullanmak yoluyla yazıda kolaylık sağlamak düşüncesinden kaynaklandığı açıktır. Ancak, bu eğilim yüzünden eklerimizin çoğunu seslilendirmek, dilimizin zengin ünlü sisteminin işleyişini göstermek mümkün olamamıştır. Osmanlı Türkçesi yazımını öğrenirken, eklerin, çoğu tek şekilli olan bu yazılışlarını öğrenmek en önemli meseledir.

Türkçe'nin ünsüz sesleri için Osmanlı Türkçesi alfabesinde yeterli sayılabilecek ölçüde harf vardır. Bununla birlikte, başta *genizsi n* olmak üzere, kimi sesleri kendilerine özgü niteliklerle vermeye yarayan işaretler var olmamıştır.

Kelime tabanlarındaki ünlülerin yazımı konusunda gelenekleşen durumlardan söz edilebilir; ancak bunun kaplayıcı bir kurala dönüştüğü söylenemez.

Yapım ve çekim eklerindeki geniş-kalın ünlünün (*a*) ا *elif* ile gösterilmesi bir eğilimi yansıtır; ancak kurallı bir duruma dönüşmemiştir. Eklerin yazılışında en yaygın eğilim, dar *ı, i, u, ü* ünlülerinin iç seste harfle, yani ى *ye* , و *vav* ile gösterilmemesidir.

Sonunda dar ünlüler bulunan çok sayıda ekin yazılışı ise önceleri tek şekilli olmuş, uyum süreci içinde ise gelişmelere bağlı olarak çeşitlenmiştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Bugünkü yazımımıza göre yazılışları da verilmiş olan aşağıdaki alıntı kelimelerin hangisinde kısa ünlü için harf kullanılmıştır?

a. ایمان iman

b. ایجاد icat

c. ایفاده ifade

d. ایضاح izah

e. ایقاظ ikaz

2. Bugünkü yazımımıza göre yazılışları da verilmiş olan aşağıdaki alıntı kelimelerin hangisindeki و *vav* uzun ünlü yerine **kullanılmamıştır?**

a. جمهوریت cumhuriyet

b. نوری nuri

c. رطوبت rutubet

d. پوت put

e. طوفان tufan

3. Aşağıdaki Türkçe kelime çiftlerinin hangisinde çekim ya da yapım eki **yoktur?**

a. آقیجی – اوقچی

b. قیزجغز – اینجه جك

c. طورمادن – صودن

d. بوداندی – بیلدم

e. چالی – چالغی

4. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde ek ünlüsünün yazlışı taban ünlüsüyle uyumlu **değildir?**

a. اوطه سی

b. طوغروسی

c. دریسی

d. سسی

e. کورمه سی

5. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde *y* sesi ك ile **yazılmaz?**

a. bey

b. tüy

c. böyle

d. seyrek

e. büyü

6. Aşağıdaki Arapça veya Farsça kelimelerden hangisinin ana harflerinde değişiklik yapılmıştır?

a. قلفه

b. حلال

c. طوفان

d. مشربه

e. كره

7. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde hemze'nin yazılışı **yanlıştır?**

a. يأس

b. رأس

c. بئر

d. شؤم

e. دأره

8. Aşağıdaki iki heceli Türkçe kelimelerin hangisinde ilk hece ünlüsü **gösterilmemiştir?**

a. اللى

b. ارسلان

c. بوكور

d. يدى

e. قاپلان

9. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde 1. kişi eki vardır?

a. اولوم

b. يم

c. قولم

d. قويه يم

e. بيلدم

10. Aşağıdaki eklerden hangisi Türkçe tabanlarda kalınlık-incelik sırasını belirler?

a. لك

b. لر

c. سون

d. دير

e. دن

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse, yanlış ise, “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden okuyunuz.

2. d Yanıtınız doğru değilse, “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden okuyunuz

3. e Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz

4. b Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz

5. c Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

6. a Yanıtınız doğru değilse, “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden okuyunuz.

7. e Yanıtınız doğru değilse, “Arapça ve Farsça Kelimelerin Yazımında Yapılan Değişiklikler” konusunu yeniden okuyunuz.

8. d Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

9. e Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

10. a Yanıtınız doğru değilse, “Türkçe Kelime Kökleri ve Eklerinde Ünlüler ve Ünsüzlerin Yazılışı” konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Tabii ki olmuştur. Her dilin kendine özgü sesleri vardır ve yazımı bu sesleri aktaran **harf** dediğimiz işaretlere yer verir. Alıntı kelimelerde alınmış oldukları dillerdeki özel sesleri karşılayan ayrı işaretlerin bulunması her kelimenin yazılışını ayrı ayrı bellemeyi gerektirmiştir. Öte yandan alıntı kelimeler alıcı dilin seslerine göre seslendirilir. Yazılışların korunması söyleyişte ortaya çıkan değişmelerin yazıya geçirilmesini önlemiş, bu da yazılışla okuyuş arasında ayrılığa yol açmıştır.

Sıra Sizde 2

Elbette vardır. Her dilin kendine özgü sesleriyle kurulmuş bir ses düzeni bulunur. Başka dillerden alınan kelimeler dilin bu düzenine uygun biçimde seslendirilir, bu da olağan olarak söylenişteki değişikliğin yazıma yansıtılması sonucunu doğurur. Bu bakımdan Arapça ve Farsça kelimelerin yazılışında yapılan değişiklikler doğrudan Türkçe'deki söylenişleriyle ilgilidir.

Sıra Sizde 3

Evet, söz edilebilir. Türkçenin çok sayıdaki yapım ve çekim ekinin Osmanlı Türkçesi yazımında değişmez, tek şekilli yazılışları olmamıştır. Bununla birlikte içte kalan ünlü sesleri harfle göstermemek, başta ve sondaki ünlülerin yazılışında ise çoklukla aynı harfi kullanmak gibi bir eğilim ve buna dayanan kurallaşmış bir uygulamadan söz edebiliriz. Ne var ki, birtakım sebeplere bağlı olarak, birçok ekin yine de birden çok yazılış biçimi olmuştur. Yazımdaki bu düzensizlik ve çeşitlilik, söyleyişin yazılışa yansıtılmasını büyük ölçüde engellemiş, bu da yazımın etkisiyle, konuşma dilinden oldukça farklı ve bozuk bir okuma dilinin doğmasına yol açmıştır.

Yararlanılan Kaynaklar

Deny, J. (1921). **Grammaire de la Langue Turque - Dialekte Osmanli**, çev. Elöve, A. U. (1941-1953). **Türk Dili Grameri**, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Timurtaş, F. K. (1979). **Osmanlı Türkçesi Grameri**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, no. 2558.

Viguier, M. (1790). **Elements de La Langue Turque**, Constantinople.

4

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Çeviriyazıyı tanımlayabilecek,
- Çeviriyazı alfabesinin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklayabilecek,
- Ünitelerde kullanacağımız çeviriyazı sistemini ve alfabesini tanıyıp, uygulayabilecek,
- Çeviriyazı alfabe çeşitlerini tanıyacak ve bunların hangi amaçlarla hangi metinlere uygulandığını belirleyebilecektir.
- Çeviriyazıda yazım kuralları ve noktalama kullanılmasının nedenlerini listeleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Çeviriyazı
- Dil, Sesler ve Yazı
- Dilde Değişim
- Alfabe ve Ses Sistemi
- Sesçil Alfabe
- Yazım Kuralı

İçerik Haritası

- ÇEVİRİYAZI NEDİR?
- ÇEVİRİYAZI ALFABESİ
- KULLANACAĞIMIZ ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ VE ALFABESİ
- ÇEŞİTLİ ÇEVİRİYAZI ALFABELERİ
- ÇEVİRİYAZIDA YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA

Çeviriyazı

GİRİŞ

Önceki ünitelerde Osmanlı Türkçesi alfabesi, bu alfabenin harflerinin gösterdikleri ses değerleri ve bu dönemin yazımı üzerine gerekli açıklamalar yapmış, bu arada üç dilin ortaklaşa kullandığı Arap asıllı alfabenin, Türkçenin seslerini ve ses düzenini göstermekteki yeterlik derecesi ile eksiklik ve kusurlarını göstermiştik. Böylece bu dönem metinlerini bugün kullanmakta olduğumuz alfabenin işaretleriyle nasıl aktarmamız gerektiği konusuna gelmiş bulunuyoruz.

ÇEVİRİYAZI NEDİR?

Bir dilin eski bir döneminde, farklı bir alfabeyle yazılmış metinleri kullanılmakta olan alfabeye aktarma işlemine **çeviriyazı** (transkripsiyon), bu uygulamada kullanılan alfabeye ise **çeviriyazı alfabesi** denmektedir. İki alfabe sisteminin farklı olması yüzünden kullanılacak çeviri alfabesinde birtakım ayrı işaretlere yer verilmesi gerekebilir ve bu olağandır. Ancak asıl önemli olan bu çevirinin dayandığı anlayışların ve amaçların önceden belirlenmesidir. Çeşitli anlayış ve amaçlara göre bu çeviri işlemi çeşitlenir.

Çeviriyazı, aslında bir metnin yazıldığı dönemin dilindeki ses birimleri ile bunların bildirişim sistemindeki işleyişleri hakkında bilinen ya da türlü kaynaklardan elde edilen değerlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir seslendirme uygulamasıdır. Bununla birlikte Arap asıllı eski Türk alfabesiyle yazılmış metinlerde seslerin ve bunların dilin iç sistemindeki işleyişlerinin değerleri üzerine tam ve doyurucu sonuçlar elde edilemediğinden, bugüne kadar yapılagelmiş yazı çevirimleri, bir ölçüde ses

işaretleri olan harfleri birebir aktarma ile bağdaştırılmış karışık bir sistem olmuştur.

Bundan sonraki ünitelerde verilecek örnek kelimeler ve metinlerde kullanacağımız sistemin dayanaklarını göstermek üzere dil, sesler ve yazı üzerine yeniden bir değerlendirme yapmak yararlı olacaktır.

Dil, Sesler ve Yazı

Dil toplumların var ettikleri bir ürün, bir toplumu oluşturan kişilerin beyinlerindeki ortak görüntüler sistemidir. Bu sistemin kurucu birimleri **sesler**dir. **Yazı** ise bir araçtır; konuşma dilinde zincirlenen her ses birimini işitme organımızca algılanan değeriyle görme organımızca algılanmak üzere aktarmaya yarar. Bir başka deyişle, yazının varlık nedeni dili göstermektir. Dilleri genellikle yalnız yazı aracılığıyla tanırız.

Dilde Değişim Karşısında Yazı

Dil sürekli olarak değişir. Bu değişimde yazının da etkisi bulunur, ama yazının olmaması hiçbir zaman dilde değişmeye yol açmaz.

Yazı bağlayıcı ve buyurucudur. Karşı koyulmaz bir baskıyla dili etkiler. Bu durum en çok yazılı metinlerin önemli bir yer tuttuğu, zengin bir edebiyatın gelişip yayıldığı dillerde görülür. Bu gibi dillerde gözle algılanan görüntü söyleyişi yönlendirir ve bunun sonucunda ortaya yanlış söyleyişler çıkar. Dil açısından bu, tersine bir işleyiştir ve hiç de sağlıklı bir durum değildir. Kullandığı alfabe yüzünden dilimiz bu hastalıklı durumu yüzyıllarca yaşamıştır.

Bir alfabe dilin seslerini hiçbir karışıklığa yol açmadan gösterebilmelidir. Başka bir dilden alınmamış, yani daha önce kullanılmış olmaktan doğan tutarsızlık ve kusurları bulunmayan bir alfabe başlangıçta dilin seslerini en uygun biçimde yansıtabilecektir. Ne var ki yazıyla söyleyiş arasındaki uyum kısa sürede bozulacağı için, onun da yine tutarsızlık ve kusurlara bürünmesi kaçınılmazdır.

Birinci ünitede de belirttiğimiz gibi, dil durmadan gelişir ve değişir; alfabe ve yazı ise tek şekilliğe bağımlıdır, olduğu gibi kalma eğilimindedir. Böylece *harf* dediğimiz biçimler giderek göstermesi gereken seslerin karşılığı olmaktan çıkar. Bir dönemde sesleriyle uyuşumlu olan bir yazma biçimi bir sonraki dönemde uyuşumsuz duruma gelir, bu yüzden değişikliği yansıtabilmesi

amacıyla değiştirilir. Bu yeni biçim, Osmanlı Türkçesi yazımında birçok ekte görüldüğü gibi, önceki biçimle bir arada, çoğu kez de birbirinin yerine kullanılabilecek, sonra bunlardan eski olanı yerini yeni olana terk edecektir. Eskimek ve değiştirilmeye boyun eğmek yazının değişmez kaderidir. Bir dilin tarihinde değişme basamaklarının ancak birinde görülen denklik ve uyuşum sonraki basamakta görülmez; çünkü gelişme süreğen, yazım ise durağandır. Biri durmaz, ilerler; öbürü öylece kalır. Sonuç olarak uyuşmazlık hep sürer gider.

Alfabe başka bir dilden alınmışsa, iki dil arasında bulunması olağan farklar yüzünden, yazı sisteminin imkânları yeni işleyişinde uyum güçlüğü çeker; kimi yönden tutarsızlık, kimi yönden de yetersizlik gösterir. Bu durum zaman içinde birtakım çözüm arayışlarına yol açar, birtakım çarelere başvurmak kaçınılmaz olur.

Tutarsızlıkların en kötülerinden biri aynı ses için birden çok harfin bulunması, yetersizliklerin en kötüsü ise dile özgelik kazandıran temel seslendirme sistemini yansıtacak sayıda işaret bulunmamasıdır. Arap asıllı eski Türk alfabesi hem tutarsızlık, hem de yetersizlik açısından en çarpıcı örneklerden biridir.

Sonuç olarak, "yazı, dilin bedenine göre biçilip dikilmiş bir elbise değil, üzerine çekilmiş bir örtüdür". Türkçenin bu döneminde yaşandığı gibi, bu örtü kimi zaman dil yapısını büsbütün kaplar ve onun gerçek görüntüsünü iyice belirsizleştirir.

Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi

Hangi alfabe kullanılmış olursa olsun, yazı işaretleri yine de **dilin ses sistemi**ni gösteren araçlar olduğuna göre, bir dilin eski dönemindeki durumunu aydınlatabilmek için yapılması gereken iş, görüntüyü yansıtan bu araçların sistemle ne ölçüde uyuştuğunu belirlemektir. O hâlde konumuz bakımından önemli olan, Osmanlı Türkçesi alfabesinin ve yazımının Türkçenin **ses sistemi**ni göstermekteki durumunu doğru değerlendirmeye çalışmaktır. Böyle bir işe girişildiğinde yazının aracılığı ancak yorumlanmak şartıyla bir değer taşıyabilir. Asıl güçlük buradadır ve yazıdan doğru yorumlara ulaşılması konunun en can alıcı noktasıdır. Bu yolla ulaşılacak sonuç, incelenen dönemin ses sistemini ortaya koymak, bir başka deyişle, kullandığı seslerin dökümünü yapmak olacaktır.

Her dil birbirine göre iyice farklılaşmış belli sayıda ses birimi kullanır. Dilin belli bir dönemi üzerindeki çalışmalarda bu birimlerin ortaya çıkarılması en önemli ve birincil iştir. Öte

yandan Osmanlı Türkçesi döneminde olduğu gibi, yabancı dillerden alınmış kelimelerin seslendirilmesinde dilin kendi sesleri yanında bu kelimelerdeki yabansı seslere ne ölçüde yer verildiğini belirlemek, bunların dilin kendi ses sistemine alınıp alınmadığını ya da ne ölçüde ve hangi sınırlar içinde kalınarak alındığını ortaya koymak göz ardı edilemez bir gerekliktir. 3. Ünitede vurguladığımız gibi, eski yazımın başlangıçtan beri benimsediği ana kural alıntı kelimelerin yazımlarının değiştirilmemesiydi. Bu anlayışa göre yazım bilmek, Arapça ve Farsça kelimeleri doğru yazmayı bilmek demekti. Böyle olunca dile girdikleri andan itibaren genel konuşma dilinde Türkçenin sesleriyle söylenmiş olan alıntıların uğratıldıkları ses değişikliklerinin yazıya yansıtılması yolu kapanmış oluyordu. Halbuki başka bir dilden aktarılmış kelimelerin yazılışı bir dönemde o kelimenin nasıl söylendiğini belirlemenin en kestirme ve güvenli yoludur. Ne yazık ki, Osmanlı Türkçesi yazımı böyle bir uygulamaya yer vermemiştir. Bununla birlikte, yine önceki ünitede gördüğümüz gibi, metinlerde belli sonuçlara ulaşmamıza yarayacak örneklerle, az da olsa, karşılaşabilmekteyiz.

Bir alfabe dilin bütün seslerini gösterebilir mi? Bu soruyu bugünkü alfabemizi göz önünde bulundurarak yanıtlayınız.

Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları

Yaşayan bir dilin seslerini ve bu seslerle kurulmuş sistemini ortaya koymanın yolu dolaysız tanıma yoludur. Veri dilde canlıdır, tanıtıcı değeriyle yaşamaktadır ve kendisine kimlik kazandıran niteliği bütün ayrıntısıyla ele verir. Yapılacak şey ses birimlerini yaşamakta olan değerleriyle belirleyip sistemi ortaya koymak, sonra da kullanılmakta olan işaretler sistemi, yani alfabe ile bu sistemi karşılaştırmaktır.

Geçmişteki bir dil, ya da bir dilin belli bir dönemi söz konusu olduğunda durum değişir. Bu durumda yapılması gereken iş, dolaylı veriler elde etmek ve sistemi kurma yolunda bunların kılavuzluğuna dayanmaktır. Bu durumda başvurulacak iki ana kaynak vardır:

1. İlk kaynağı dış malzemeler oluşturur. Bu da o dönemde yaşayıp da söyleyişi dolaysız tanıma yoluyla tasvir etmiş kimselerin tanıklığına dayanır.

   Osmanlı Türkçesi üzerindeki çalışmalar açısından tanıklar Avrupalı gezginler, ticaret amacıyla İstanbul ve İzmir başta olmak üzere belli şehirlere gelip gidenler, en önemlileri de

yalnızca dil öğrenmek amacıyla gelip de uzun süre kalarak gözlemde bulunanlardır. Özellikle bu sonuncuların XVII. ve XVIII. yüzyıllar Türkçesi üzerine yazmış oldukları gramerler ve sözlükler dilimizin bu çağlarını, ses sistemi başta olmak üzere, çok yönlü tanımak açısından büyük değer taşır. Bununla birlikte bu kaynağın aktardığı bilgiler çoğu kez kesin sonuçlara ulaşmamıza yetmez. Her şeyden önce işlenen malzeme sınırlı, kullanılmış olan Latin asıllı seslendirme işaretleri karışık ve tutarsızdır. Ayrıca bunların uygulanmasında izlenen yol açık ve sistematik değildir. Bu yüzden özellikle dudak (düzlük-yuvarlaklık) uyumunun gelişme basamaklarını izlemek, mevcut farklılıkların sebeplerini doğru değerlendirebilmek açısından bu malzemelerin sağladığı veriler yeterli sayılamaz.

2. İkinci kaynak, seslerin dilde iç gelişimi, belli seslerin yazıda gösterilmesindeki çeşitlilik ve edebiyatta kullanımından elde edilen delillerdir.

Dil seslerinde değişimler düzenlidir. Harflerin gösterdiği değerler bir gelişmenin ürünüdür. Bu yüzden bir harfin yansıttığı değeri belirlemek istediğimizde daha önceki bir dönemde onun hangi sesi/sesleri gösterdiğini bilmek çok önemlidir. Örnek olarak Türkçenin bugün *n* harfiyle yazılan *genizsi n* sesi ile *k* ve *g* (*ğ, y*) seslerini gösteren ك gibi.

Seslerin yazıda farklı harflerle gösterilmesi de birtakım değerleri belirlemek açısından önemlidir. Osmanlı Türkçesi yazımında görüldüğü gibi, aynı ünsüz sesin birden çok harfle gösterilmesi, ünlü sesin değerini belirtmek içindir: ص/ س ; ز / ذ / ض , ظ ; ت / ط / د harflerinde görülen nöbetleşmeler bulundukları hecelerin kalın-ince sıralarını göstermeye yarar.

Başka dilden aktarılmış kelimelerin yazılışı da nasıl söylendiklerini göstermek bakımından önemlidir. Osmanlı Türkçesi yazımı Arapça ve Farsça kelimelerin asıllarındaki gibi yazılmasını kural olarak benimsemiş olsa da, birçok metinde karşılaştığımız farklı yazılışlar doğrudan söyleyişi göstermek amacıyla ilişkilidir.

Türkçenin uyum kanunları gibi, dilin dayandığı kimi ses düzenleri de alıntı kelimelerin söylenişini aydınlatmada yol gösterir. İçinde damak ünsüzü bulunan çok sayıdaki ekimizin Osmanlı Türkçesi döneminde önlü-artlı değerleri gösteren ayrı harflerle yazılmış olması (لق / لك ; جق / جك ه‌جق / ه‌جك gibi)

eklendikleri yabancı kelimelerin en azından son hece ünlülerinin söyleniş değerlerini gösterir.

Edebiyat eserleri de söyleyişi belirlemekte önemli ve değerli kaynaklar sayılır. Manzum eserlerde kullanılan ölçü sisteminin hece sayısına ya da yapısına (kapalı-açık, uzun-kısa) dayanması çoğu kez yabancı kelimelerdeki ünlü niceliklerini (örnek olarak *a, i, u'*nun uzunluğunu) belirlememize yardımcı olur. Öte yandan nazımda *kafiye*, nesirde ise *seci* denilen ses denklikleri yine birçok durumda ses değerleri konusunda bizi aydınlatır (sonu د ile yazılmış kelimenin ت ile yazılanla kafiyeli olması, kafiye uygunluğunu göstermek amacıyla süreklileşmiş ön damak ünsüzü *g*'nin ك yerine ى ile yazılması gibi).

İşte bütün bu bilgi edinme yolları ve kaynakları bir dönemin ses sistemini, bütünüyle olmasa da, belli bir ölçüde tanımamıza kılavuzluk eder.

SIRA SİZDE 2

Osmanlı Türkçesi dönemine ait metinlerde aynı alıntı kelimenin farklı yazılışlarını nasıl değerlendirilmeliyiz? Bunlar hangi bakımdan önemli sayılır?

ÇEVİRİYAZI ALFABESİ

Sesçil. Dilcilik alanında kullanılan bu terim uluslar arası bir terim olan fonetik (phonetics) kelimesinin karşılığıdır.

Yazı sistemleri türlü türlüdür. Kimisi, Çince gibi, kavramlara dayanır, kimisi ise **sesçil**dir. Sesçil olanı, kelimede birbirini izleyen seslerin oluşturduğu zincirleme dizilişi göstermeyi amaçlar. Bunların da kimi hecelik, kimi de alfabetiktir, yani sözün en küçük birimlerine dayanır; Türkçe *dernek, gezmek, keskinleştirmek, göstereceğim* kelimelerinde olduğu gibi.

En ideal alfabe her yalın sesin bir tek işaretle gösterildiği alfabedir. Böyle bir alfabenin kullanıldığı yazı da dilin seslerini karışıklığa yol açmadan gösterebilir. Bu açıdan bugünkü alfabemizin konuşma zincirindeki her sesi birer işaretle gösteren oldukça ideal bir alfabe olduğunu söyleyebiliriz.

Kimi dillerin yazı sisteminde ise yalnızca ünsüzlerin gösterilmesiyle yetinilir. Örnek olarak Arap yazısında bizim *bereket* yazdığımız kelime *brkt* (برکت), *fırsat* yazdığımız kelime *frst* (فرصت) gibi yazılır. Osmanlı Türkçesi döneminde kullandığımız bu alfabeyle yukarıda verdimiz Türkçe kelimeler de

büyük ölçüde bu yazım esasına dayandırılarak şöyle yazılmışlardır: درنك , كزمك , كسكينلشدرمك , كوستره جكم.

Türkçe kelime kökleri ile eklerde ünlülerimizin yazılış durumları ile bunların gelenekleşmiş biçimlerini önceki ünitelerde gösterdik; bu arada bir dönem boyunca uygulanmak bir yana, dönem içinde uzunca bir süre kullanılmış bir yazım sisteminden bile söz edilemeyeceğini belirttik. Bu durumda gerek kendi kelimelerimizin, gerekse alıntı (Arapça ve Farsça) kelimelerin nasıl seslendirileceği ve nasıl aktarılacağının başlı başına bir mesele olduğu da ortaya çıkmış oldu. Alıntı kelimelerin anlamıyla ilgili olmak yönünde doğru okunmaları, ileriki ünitelerde edineceğimiz birtakım bilgilerle belli bir ölçüde mümkün olabilecektir. Ancak doğru okunmuş bir kelimenin aynı zamanda doğru bir seslendirme ile nasıl aktarılması gerekeceği de ayrı bir konudur.

En kolay yol, ilk üç ünitedeki örnekler üzerinde uyguladığımız gibi, yalnızca bugünkü alfabemizin harflerini kullanmaktır. Böyle bir uygulama ancak ilgili dönem üzerine yukarıda söz ettiğimiz kaynaklardan elde edilen ses değerlerinin basitçe gösterilmesine dayanır. Ne var ki, kimi değerlerin gösterilmesinde kullanılan alfabe yeterli olmayabilir. O zaman yapılacak iş mevcut alfabeye birtakım işaretler eklemektir. Bunlar bugün de yazımda yer verdiğimiz ^ (şapka), ’ (kesme) gibi sınırlı sayıda işaretler olabileceği gibi, söyleyişten çok yazının biçim ve ayrıntılarını gösteren işaretler olabilir. Çeviriyazının çeşitlenmesi, işte bir yandan kaynak metin alfabesinin dönemin konuşma seslerini yansıtma konusundaki durumunu yorumlayarak elde edilen verilerle sesleri göstermeye; öte yandan da, herhangi bir yorum ve değerlendirmeye dayanmaksızın, yazı özelliklerinin ayrıntılı olarak aktarılmasına dayanır. Osmanlı Türkçesi metinleri üzerindeki çeviriyazı uygulamaları bugüne kadar daha çok ikinci anlayışı yansıtmış, büyük ölçüde yazılışa bağımlı kalmıştır.

Uygulama açısından şu konu çok önemlidir: Kullanılan işaretler, ancak eski dönem metninin farklı alfabesini de iyi bilenler için pratik bir değer taşır. Bu yüzden, eskiden kullanılmış bir alfabenin harfleri ve bunların türlü değerleri ile yazının özelliklerini ayrıntılı olarak göstermek ancak ilmî çalışmalarda tutulacak bir yol olmalıdır. Konusu bakımından önemli, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması istenen metinler için bu uygulama gereksizdir.

SIRA SİZDE 3

Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış olan Arap asıllı alfabenin Türkçeye uygulanmasında karşılaşılan en önemli sorun ne olmuştur?

Çeviriyazılı Metinler

Burada kullanacağımız sistemi vermeden önce, seçtiğimiz çeviriyazı yolunun kaynaklarından olan Latin alfabesiyle yazılmış metinlerden kısaca söz etmemiz gerekiyor. Bunlara **çeviriyazılı metinler** diyoruz. En önemlileri XVII. ve XVIII. yüzyıllara ait gramerler ve sözlükler ile kimi metinlerdir. Bunlar arasında ilk sırada yer alanlar da XVII. yüzyıl için Meninski'nin (1680), sonraki yüzyıl için ise Viguer'in (1790) grameridir. Her ikisi de konuşma dili ile okuma dili arasındaki farkı vurgularlar ve kullandıkları çeviriyazı alfabelerinde bu ayrılığı gösterirler. Aralarındaki başlıca fark, Meninski'nin, okumuşların ikinci dili olan okuma dilini öne çıkarması, Viguier'in ise konuşma dilini esas almasıdır. Yaptıkları çeviriyazılarda birbirine göre eksikler ve tutarsızlıklar bulunmakla birlikte, her ikisi de Osmanlı Türkçesi dönemi konuşma dilini değerlendirmemize yetecek sayıda örnek verirler. Aşağıda bu iki önemli kaynaktan çeviriyazı örnekleri verecek, özellikle *konuşma dili ve okuma dili* diye yaptığımız ayırımın dayanaklarını göstermiş olacağız.

1. Meninski Osmanlı Türkçesi'nin seslerini tanıtırken Arapça ve Farsça ile karşılaştırmalar yapar, alfabede bu dillere özgü ünlü ve ünsüz sesleri tanıtır. Birçok ünsüz sesin Türkçe konuşma dilinde kullanılmadığını bildirir, çeviriyazı alfabesinde bunlar yerine tek işaret kullanır: ث س ص yerine *s* gibi. Yazıdaki bütün ünlü uzunluklarını gösterir. Halklılaşmış kelimelerde değişen ses değerlerinin yazıya da aktarıldığını gösteren çok sayıda örnek verir. Gerek yapım, gerekse çekim eklerini tanıtırken her birinin konuşma ve okumadaki değişik biçimlerine değinir (*avretin- avretün, ata-atá, ava-avá, suya-suye, sudan-suden, sular-suler, azar azar-azer azer* gibi). Bununla birlikte verdiği çeviriyazı örnekleri okuma dili ağırlıklıdır. Öte yandan kullandığı sesçil alfabe oldukça ayrıntılı sayılır ve hem okuma, hem de konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini gösterir.

   Aşağıdaki örnekler, Meninski'nin, kültürlü kimselerin yazıya bağımlı okuma dilini gösteren çevirilerini tanıtmak için seçilmiştir. Onun çeviriyazılarını aktarmak için kullandığımız harfler, birçoğunu kendisinin de kullanmış olduğu bugünkü alfabemizin yalın harfleridir. Ek olarak, ünlü uzunlukları için onun çizgiciği *(ā,ī,ū)* yerine şapka (*â, î, û*), *a* ile *e* arası bir

ünlü sesi göstermek üzere *aksanlı a* (*á*), غ için kullandığı *gh* yerine *ğ*, ق için kullandığı *k* yerine *ḳ*, *genizsi n* için kullandığı *n-* yerine *ñ* ve ع için kullandığı ء yerine de kesme işareti olan ’ işaretini kullandık:

اوچ غروشه الدم

Üç ğroşe aldüm.

شرابك اوقه سي التى اقچيه در

Şerâbüñ oḳási altı aḳçáyádür.

بواندن اوچ وقيه زياده در

Bu andan üç váḳîye (oḳa) ziyâdedür.

كوزللكده و مروته بو اكا غالبدر

Güzellikte ve mürüvvette bu aña ğâlibtür.

بن سكا بر ات باغشليم

Ben saña bir at bağışlayim.

فغانلرندن طورلز اولدى

Fiğânlerinden durulmaz oldı.

كتوردكك اتمكى يدم

Getürdügüñ etmegi yedüm.

اتمى صاتدم

Atümi sattüm.

بو اتى الور ميسن

Bu ati alür misın?

بو قلعه ده دورت طوپ واردر انجق

Bu ḳál‘áde dört top vardür ancaḳ.

نمچه دیدکلری مملکتدن کلدك

Nemçe didükleri memleketten geldük.

قلمم یوقدر نجه یزایم

Ḳálemüm yoḳtur, nice yazayim.

بنم قرنداشمه ابراهیم دیرلر

Benüm ḳarındaşüme İbrâhîm dirler/derler.

کم کلدوکن بلورم

Kim geldügin bilürüm.

2. Viguier'in kullandığı çeviriyazı alfabesi Meninski'ninkinden oldukça farklıdır ve içinde çok sayıda ikili, üçlü harf öbeği bulunur (*u* için *ou*, *ö* için *eu*, *c* için *dj*, *ş* için *ch*, *ç* için *tch*, ön damaksıl *g* (ك) için *gu*, bunun bir değişiği için *gui*, art damaksıl *g* (غ) için *g*, süreklisi için *gh* gibi). Gramerinin bağlı bulunduğu eksen konuşma dilindeki şaşmaz ünlü uyumlarıdır. Bununla birlikte gerek şehirli kültürlü kimselerin dilindeki, gerekse *hoca* dediği okuma-yazma öğretenlerin yazıyı seslendirmelerindeki bozuk ve aykırı biçimleri, Meninski'ye göre daha açık olarak, metinler üzerindeki ikili çeviriyazı uygulamalarıyla gösterir. Gramerine koyduğu çok sayıdaki açıklama notu, aynı kişilerin konuşma dili ile **okuma dili** dediğimiz ikincil dilindeki farkı bütün açıklığıyla ortaya koyar. Konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini yansıtmakta Meninski'den daha ileri gider, bugün yazıda göstermediğimiz değişmeleri bile gösterir (*anların* yerine *annarın*, *añlamak* yerine *aġnamak, hayınlık* yerine *hayınnık* gibi), ancak nedense eklemedeki ünsüz benzeşmelerini aktarmakta ondan ayrılır, bu konuda kayıtsızdır (*Allahtan* yerine *Allahdan*, *arttırırsa* yerine *artdırırsa*, *eyledikte* yerine *eyledikde* gibi). Aynı kayıtsızlık ünlü uzunluklarını gösterme konusunda da görülür, uzunluk için bir işaret kullanmaz. Ancak bu meseledeki durumu kayıtsızlıktan çok kararsız bir duruştur. Kararsızlığının sebebi de alıntı kelimelerin uzun ünlülerinin söylenişinde söz içinde görülen değişkenlik; yani açık, kapalı hecelerde ortaya çıkan söyleyiş farklılığıdır.

Düzenlediği alfabeyle yaptığı çeviriyazılarını aktarmak için kullandığımız harflerin çoğu kendisinin de aynı değerlerle kullanmış olduğu bugünkü alfabemizin harfleridir: *a*, *i, o, b, d, f,*

l, m, n, p, r, s, t, v, y, z gibi. Viguier kimi harfleri farklı ses değerleri için kullanmıştır: *e*'yi *ı* için, *u*'yu *ü* için. *e* ünlüsü için kullandığı harf ise *açık aksanlı e* (*è*)'dir. Seçtiği harf öbekleri (*ou, eu* gibi) yerine yine bugün aynı ses değerlerinin göstergeleri olan yalın harfleri kullandık: *ou* için *u, eu* için *ö*, *dj* için *c* gibi. Yazar ق için *q,* غ için *gh*, Arapça kelimelerdeki خ için de *qh* kullanmıştır. Biz *q* için *ķ*, *gh* için *ğ*, *qh* için ise *ḫ* kullandık. Ek olarak, *genizsi n* için onun *italik n'*si yerine *ñ'*i tercih ettik. ع *ayın*'ı, onun yaptığı gibi, kesme işareti (‘) ile gösterdik.

Viguer, örnek metinlerinin bir bölüğünde iki ayrı söyleyişe (telaffuza) göre çeviriyazı uygulaması yapmıştır:

1. *Söyleyiş biçimi* = Okuma dilinin, okur-yazarların, onun deyişiyle hocaların, yani okuma-yazma öğretenlerin söyleyişini gösterir.

2. *Söyleyiş biçimi* = Ortak konuşma dilindeki söyleyişi gösterir.

كاملرك الله دوستلرينك كوكللرى تكرى آينه سيدر دائما بقر و آنلرك وجودى الله سراييدر مولانك علمى اولديغيچون

1. *söyleyiş: Kamilleriñ, Allah dostleriniñ göñülleri Tañri ainesidır, daima baķar ve anleriñ vücudi Allah sarayidır, Mevlaniñ ‘ilmi olduğu içün.*

2. *söyleyiş: Kamillerin, Allah dostlarının gönülleri Tañrı ayinesidir, daima baķar ve annarın vücudü Allah sarayıdır, Mevlanın ilmi olduğu için.*

اللهه عاشق اولان كوكل آينه سنى حقه طوتر انى اجى سوزله پاسلندرن تكرينك دوشمنيدر

1. *söyleyiş: Allahe ‘aşık olan, göñül ainesini Haķķe tutar. Ani aci sözle paslandiran, Tañriniñ düşmenidır.*

2. *söyleyiş: Allaha aşık olan, gönül ayinesini Haķķa tutar. Anı acı sözle paslandıran, Tanrının düşmanıdır.*

كبر كوكلندن خاينلك طوتن آدمده الله نظرى اولمز تكرى دائما كندو رضاسيله قورقوسيله اولان كمسه لره مرحمت ايدر دنيا مالى ايله كبرلنن كندينى زنكين صانور هنوز خراب اولمش خبرى يوق اللهدن آيرلمش

1. *söyleyiş: Kibir göñülünden ḫayinlik tutan ademde Allah nazari olmaz. Tañri daima kendü rızasi ile, ḳorḳusi ile olan kimselere merhamet ider. Dünya mali ile kibirlenen kendini zengin sanur; henüz ḫarab olmış ḫaberi yok, Allahden ayrilmış.*

2. *söyleyiş: Kibir göynünden hayınnıḳ tutan ademde Allah nazarı olmaz. Tanrı daima kendi rızasıyla, ḳorḳusuyla olan kimselere merhamet eder. Dünya maliyle kibirlenen kendini zengin sanır; heniz harab olmuş haberi yok, Allahdan ayrılmış.*

الله يولنه جان ويرن اذيتلرينه صبر و تحمل ايدرسه دوسته واصل اولور سوزيله سويليوب اوزنده اولمزسه اول آدم اللهه واصل اولمز

1. *söyleyiş: Allah yoline can viren, eziyyetlerine sabr ü tehammül iderse, doste vasıl olur. Söz ile söyleyüb özinde olmazsa, ol adem Allahe vasıl olmaz.*

2. *söyleyiş: Allah yoluna can veren, eziyyetlerine sabr ı tehammül ederse, dosta vasıl olur. Sözüle söyleyib özünde olmazsa, ol adem Allaha vasıl olmaz.*

بر انسان حقدن كلان دردلره محنتلره آجيلره صبرايدوب شكرينى ارتدررسه تكرينك خاص قوليدر

1. *söyleyiş: Bir insan Haḳden gelen derdlere, mihnetlere, acilere sabr idüb şükrini artdirirse, Tañriniñ has ḳulidır.*

2. *söyleyiş: Bir insan Haḳden gelen derdlere, mihnetlere, acılara sabr edib şükrünü artdırırsa, Tanrının has ḳuludur.*

ای انسان بو عالمه كلمدن مراد حيوان كبى وقتنى كچرمك هنرى دكلدر معرفت اللهدن خبرداراولمزسك سن صنمه كه بو دنيا مفت مسكندر عمرك كيدر كرا يرينه

1. *söyleyiş: Ey insan, bu ‘aleme gelmeden mürad hayvan gibi vaḳtini geçürmek hüneri degüldır. Ma‘rifetullahden ḫaberdar olmazsañ, sen sanma ki bu dünya muft meskendır, ömriñ gider kira yerine.*

2. *söyleyiş: Ey insan, bu aleme gelmeden mürad hayvan gibi vaktini geçirmek hüneri deyildir. Ma‘rifetullahdan haberdar olmazsan, sen sanma ki bu dünya muft meskendir, ömrün gider kira yerine.*

بر کمسه کندینی بلدی فضیلتی آرامق اوزرنه فرض اولدی

1. *söyleyiş: Bir kimse kendini bildi, fazileti aramaḳ üzerine farz oldi.*
2. *söyleyiş: Bir kimse kendini bildi, fazileti aramaḳ üzerine farz oldu.*

خلق بیننده عقلنی غایب ایدنلره دلی درلر عبرت کوزیله نظر ایتسك عقللو ددیکك آدملرده دلیلك ظهور ایدر که سویلنن دلیلردن اون قات بتر

1. *söyleyiş: Ḫalḳ beyninde ʻaḳlini ğaib idenlere deli dirler. ʻİbret gözi ile nazar itseñ, ʻaḳillu dediğiñ ademlerde delilik zuhur eder ki söylenen delilerden on ḳat beter.*
2. *söyleyiş: Halḳ beyninde aḳlını ḳayb edenlere deli derler. İbret gözüyle nazar etsen, aḳıllı dediyin ademlerde delilik zuhur eder ki söylenen delilerden on ḳat beter.*

آدم اولان سویلیه جك اولدوغی وقت قرشوسنده کی ذاتك قیمتنی بله کلامی دوشونرك تفکر ایدوب اویله تقریر ایلیه دلنه کلان سوزی دیمده کندونك جاهللکنی اکله د ر

1. *söyleyiş: Adem olan söyleyecek olduği vaḳit ḳarşusindeki zatiñ ḳıymetini bile. Kelami düşünerek, tefekkür idüb, öyle taḳrir eyleye. Diline gelen sözi demede kendiniñ cahilligini ağnadır.*
2. *söyleyiş: Adem olan söyleyecek olduğu vaḳit, ḳarşısındaki zatin ḳıymetini bile. Kelamı düşünerek, tefekkür edip, öyle taḳrir eyleye. Diline gelen sözü demede kendinin cahilliyini ağnadır.*

انسانه ایلك ایدرسك ضایع اولمز ایو آد ایله سویلنورسن یرامزلق ایدرسك کوتی نام ایله فصلك اولور

1. *söyleyiş: İnsane eylik iderseñ zayiʻ olmaz; eyü ad ile söylenirsin. Yaramazlıḳ iderseñ, kötü nam ile fasliñ olur.*
2. *söyleyiş: İnsana eylik edersen, zayi olmaz; eyi adıla söylenirsin. Yaramazlıḳ edersen, kötü namıla faslın olur.*

سرکی وکیزلو ایشکی هر آدمه سویلمه غیریه طیورر هر ادمی سر صقلر صانمه

1. *söyleyiş: Sirriñi ve gizlü işiñi her ademe söyleme, ğayriye duyurır. Her ademi sirr saḳlar sanma.*

2. *söyleyiş: Sırrını ve gizli işini her adama söyleme, ğayrıya duyurur. Her ademi sırr saḳlar sanma.*

بر دوستك اسرارینی سکا سویلدی کمسه یه سویلمه دیو تنبیه ایلدکده او

کلامی صادقلق ایله صقلرسك مدحك اولور

1. *söyleyiş: Bir dostıñ esrarini sana söyledi; kimseye söyleme diyü tembih eyledikde, o kelami sadıḳlıḳ ile saḳlarsañ medhiñ olur.*

2. *söyleyiş: Bir dostun esrarını sana söyledi; kimseye söyleme deyi tembih eyledikde, o kelamı sadıḳlıḳla saḳlarsan, medhin olur.*

KULLANACAĞIMIZ ÇEVİRİYAZI SİSTEMİ VE ALFABESİ

Yukarıda verdiğimiz çeviriyazılı metinler, Osmanlı Türkçesi döneminde iki söyleyiş biçimi bulunduğunu, bunlardan birinin yazıya bağımlı bir okuma dili söyleyişi olduğunu, ötekinin ise olağan konuşma dilini yansıttığını açık biçimde göstermektedir. Bu durumda karşımıza şu soru çıkıyor: Bu dönem metinlerine uygulayacağımız çeviriyazı sistemi ne olmalı, hangi seslendirme tabanına dayanmalıdır?

Bu konu bugüne kadar bu bağlamda tartışılmış değildir. Dil, edebiyat, tarih, sanat tarihi gibi çalışma alanlarında yayımlanmış metinlerde bugüne dek uygulanmış sistem karışık, seslendirme esasları yönünden yorumsuz, dildeki iç gelişmeleri göz önünde bulundurmayan, dolayısıyla yansıtmayan bir nitelikte olmuştur. Bu konunun, uzmanlarınca yeniden tartışılması ve yeni yollar aranması gerekmektedir.

Çeviriyazı Sistemimiz

Bizim bundan sonraki ünitelerde yer alacak metinler ve örnek kelimeler üzerinde uygulayacağımız çeviriyazı sistemimize gelince:

a. Bu sistem her şeyden önce konuşma diline dayanacak, kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtacak, konuşma dili seslerini gösteren bir seslendirme olacaktır. Bu sonuçlar, daha önce başka vesilelerle ve özellikle 3. Ünitenin eklerle ilgili örneklerinde uygulandığı gibi, Türkçenin uyumlarına bağlı, açıkçası bugünkü ortak söyleyişe çok yakın olacaktır. Dilimizin uzun bir dönemi,

hemen hemen 400 yıllık bir zaman dilimi için böylesi bir çeviriyazı sistemini seçmek ne derecede doğru ve yerindedir? Bu sorunun cevabı bizce olumludur; çünkü özellikle Arap asıllı eski alfabeyi iyi bilmeyenler için hiçbir değer ifade etmeyen işaretlerle yüklü, büyük ölçüde yazıya bağımlı, uyumlar başta olmak üzere, Türkçenin temel yapı özelliklerini dikkate almayan bir çeviriyazı sisteminin, bir belirsiz dili aksettirmekten öte bir değeri olamaz.

b. İkinci olarak, çeviriyazı alfabemiz bugünkü alfabemizin harflerine eklenmiş az sayıda işaretli harfle zenginleştirilmiş bir alfabe olacak; yazıyı değil, dönemin konuşma seslerini gösterme temeline dayalı bulunacaktır.

Kullanacağımız işaretli harfler şunlardır:

1. *â, î, ô, û*

Bu harflerdeki uzatma işaretleri, Arapça ve Farsça kelimelerde hareke karşılığı olan *a, i, u* ünlülerinin nicelik (uzunluk) değerleri için kullanılmış olan ا *elif*, ى *ye*, و *vav* harflerine karşılıktır: جاهل *câhil,* بصيرت *basîret*, صورت *sûret,* زور *zôr* gibi. Aynı harflerin Türkçe kelimelerde böyle bir değeri bulunmaz; bu yüzden çeviriyazıda herhangi bir değer ifade eden işaretle gösterilmeleri söz konusu değildir. Ancak Türkçenin yazım (imlâ) tarihiyle ilgili özel çalışmalarda yazılış durumlarını göstermek amacıyla birtakım işaretler kullanılabilir. Bu tür çalışmalar ise yalnızca ilim dünyasını ilgilendirir.

2. *á* ve *é*

a ve *e* üzerine konmuş *kapalı aksan işareti* (´) bu ünsüzlerdeki kapalılık niteliğini gösterir. Buna göre *á, a* ile *e* arasında, *a*'nın daralmış ve incelmiş bir değişiği (varyantı) dir. Daha önce de gördüğümüz gibi, Arapçanın *a*'sı böyle bir *a*'dır. Ancak Türkçe söyleyişte bu *a*'lar Türkçenin olağan açıklıktaki *a'*sına döndüğü için, okuma dili söyleyişini gösteren فرحلك *feráhlik*, قصبه‌جك *kásábácik* gibi örnekleri aktarmakta kullanılacaktır. *é* ise, *e* ile *i* arasındaki *i'*ye yakın bir *e* sesini gösterir. Türkçede kökten gelme böyle bir ünlü ses bulunduğu paylaşılan bir görüşü yansıtmaz, tartışmalıdır. Bu yüzden ييمك , ييمك , ايتمك gibi yazılmış kelimelerdeki ünlüyü çeviriyazıda konuşma dili söyleyişine göre *e* olarak aktarmanın daha uygun olacağını çeviriyazı metinleri göstermektedir: *yer, yemek, etmek* gibi. Gerektiğinde örnek için kullanılacaktır.

3. *ḳ* ve *k*

Altı noktalı *k* harfi, eski alfabedeki ق içindir. Nokta, patlamalı tonsuz bir art damak ünsüzü olan bu sesin kalınlığını gösterir. Bu sesin ön damaklısını (incesini) alfabemizin *k* harfi karşılamaktadır: نقطه *noḳta* / نكته *nükte,* قاتل *ḳâtil* / كافر *kâfir* gibi. Çeviriyazıda *ḳ*'nın kullanılması alıntı kelimelerde uzun ünlüden önceki sesin değerini göstermek bakımından gereklidir.

[Bugünkü alfabemizdeki *k*'nin Türkçe kelimelerde ünlülere göre art damaklı ve ön damaklı söylenişi, iki ayrı harfin bulunmasını gerektirmeyecek bir durumdur. Ancak alıntı kelimelerin söylenişini yazıya aktarmak bakımından bunun bir eksiklik olduğu muhakkaktır. Örnek olarak, *Türkçe Sözlük*'te 'öldürmek' anlamındaki kelime *katil*, bu kökten türeme 'öldüren' anlamındaki kelime ise *kâtil* olarak yazılmıştır. Ama 'değer' anlamındaki *kadir* kelimesi ile yine onunla kök bağı bulunan ve 'güçlü' anlamına gelen kelime *kadir* olarak aynı biçimde yazılmıştır. Halbuki ikincisinde *k* önündeki ünlü uzundur (*kâdir)*. Öte yandan *kâtip, kâfir* gibi farklı sesle seslendirilen kelimelerde de uzun ünlüden önceki ünsüz ses aynı harfle yazılmaktadır. Bunlara ünlüsü söyleyişte uzun olan *kafile, makale, mukabil, mukavele, mukayese* gibi kelimelerde, *k*'nin yanlış okunmasını önlemek kaygısıyla, bu ünlü uzunluğunun gösterilmiyor olduğunu da ekleyelim. Tutarsızlık ortadadır. Problem, üzerine iki görev yüklenen uzatma işaretinin bu iki görevi birden yerine getirememesinden kaynaklanmakta, bu da, tıpkı geçmişin okuma dilindeki bozukluklar gibi, yazımın yetersizliğinden kaynaklanan bir sonuç olarak bozuk söyleyişlere yol açmaktadır].

Sonuç olarak söyleyişi yansıtmayı amaçlayan bir çeviriyazıda ق için *ḳ* kullanılması kaçınılmazdır.

4. *ğ, g* ve *ğ, ğ*

Altı *noktalı g* harfini *(ğ),* eski alfabedeki غ 'nın süreksiz, yani patlamalı söylendiği yerlerde kullanacağız. Nokta, yine sesin kalınlığını gösterir. Bu ses *gak, gık, guk, gaga* gibi ses taklidi kelimeler hariç, Türkçe kelimelerde ilk ses olarak gelmez. Ek başlarında, tonlu *y, r, l, m, n, v,* z ünsüzlerinden sonra bulunabilir. Bu durumda kendisinden sonra bir ünlü vardır ve böylece iki tonlu ses arasında yer almış demektir: بايغين *bayğın*, يورغون *yorğun,* طالغين *dalğın,* تمغا *damğa,* يونغه *yonğa,* شيوغين *şıvğın,* بوزغون *bozğun.* Aynı eklerde bu ses tonsuz ünsüzlerden (*p, t, ç, k, s, ş* gibi) sonra *ḳ* ile yer değiştirir.

Bu sesin ön damaklısını (incesini) alfabemizin *g* harfi karşılamaktadır. Eski alfabede ك ile yazıldığını görmüştük. Türkçe kelimelerde ön ses olabilir: كلمك *gelmek,* كيتمك *gitmek,* كورش *görüş,* كولر *güler* gibi. Kimi eklerin başında ise, ancak yukarıda verdiğimiz tonlu ünsüzlerden sonra gelir: كركين *gergin*, الكين *elgin*, انكين *engin*, سوكى *sevgi*, بزكين *bezgin* gibi. Bu sesin Arapçada olmadığını görmüştük. Farsça kelimelerde başta, ortada ve sonda bulunabilir, belli bir düzene bağlı değildir: كل *gül*, كرك *gürg* 'kurt', كچكر *geçger* 'sıvacı' gibi.

Altı *noktalı ğ* harfini (*ğ*) ise, yine غ için, ancak gösterdiği sesin sürekli (yumuşak) söylendiği yerlerde kullanacağız. Türkçede bu art damak ünsüzünün süreklilik niteliği, kalın sıradan kelimelerde, ünlüden sonra ya da iki ünlü arasında ortaya çıkar: *dağ, bağ, bağır, çağır* gibi. Meninski ve Viguier gibi XVII. ve XVIII. yüzyıl gramercileri, Arapça kelimelerin başındaki غ harfinin de bu nitelikte bir ses olarak söylendiğini kaydetmişlerdir: غربت *ğurbet,* غيرت *ğayret*, غايت *ğâyet*, غرابت *ğarâbet* gibi. Arapça söyleyişte bu ses boğazdan ve daha güçlü bir biçimde çıkarılır. Deny XX. yüzyıl Türkçesi için yaptığı değerlendirmede, Arapçanın bu boğaz sesinin iyice yumuşamış olduğunu, Türkçede bazen *dağ* kelimesindeki *ğ* gibi, bazen de *yanğın*'daki *ğ* gibi söylendiğini kaydederek مغلوب *mağlûb,* غازى *ğâzi* ve *mübâlağa* مبالغه örneklerini verir. Biz ünitelerin içinde yapacağımız çeviri yazılarda, Arapça ve Farsça kelimelerdeki غ için, Türkçedeki söyleniş değeriyle eş değerde sürekli art damak sesinin işareti olmak üzere, her yerde *ğ*'yi kullanacağız.

Nihayet, bugünkü alfabemizdeki *ğ* (*yumuşak g*) harfini, *g*'nin süreklileşmiş türü için kullanıyoruz. Viguier'in çeviriyazı metinlerinde görüldüğü gibi, konuşma dilinde bu ses belli şartlarda *y*'ye dönmüştür. Meninski XVII. yüzyıl konuşma dilinde de bu gelişmenin var olduğunu kaydeder. Osmanlı Türkçesi alfabesinde ك ile gösterilen bu sesi bir ince ünlüden sonra ya da iki ince ünlü arasında *ğ* ile göstereceğiz: اكرى *eğri*, اكرمك *eğirmek*, بك *beğ*, جكر *ciğer* gibi. Ayrıca 3. Ünitedeki tablolara bakınız.

5. *ł*

Bu çizgili *l*, Türkçenin kalın *l*'si için yalnızca örneklerin çeviriyazılarında kullanılacaktır. 3. Ünitede, Türkçede, kalın ve ince olmak üzere, 2 türlü *l* olduğunu görmüştük; *almak* ve *bilmek*'teki *l*'ler gibi. Arapça ve Farsçada kalın *l* bulunmadığı için, metin çeviriyazısında bu sesin ayrı bir işaretle gösterilmesi gerekli görülmeyebilir. Ancak Osmanlı Türkçesi döneminde bu dillerden alınmış kimi kelimelerde bu sesin, ünlüsü kalın hecelerde kalın söylendiğini gösteren delillere sahibiz; Arapçada ince *l* ile söylenen عقل *aḳl,* اصل *asl*, فصل *fasl*, نخل *nahl*, بخل *buhl*, غسل *gusl* kelimelerinde iki ünsüz arasına giren türeme dar ünlünün kalın *(ı,u)* olması gibi: *aḳıł*, *asıl, fasıl, nahıł, buhuł, gusuł* (krş. *küfr/küfür, mühr/mühür, sabr/sabır, şekl/şekil, kadr/kadır*). Meninski gibi Avrupalı kimi gramercilerin çeviriyazılı kelime ve metin örneklerinde gösterdikleri bu uyumlu ünlülenmenin, ince *l* ünsüzünü de etkilemiş olduğu, dolayısıyla bu gibi kelimelerin konuşma dilinde Türkçenin sistemine uygun bir söyleyiş özelliği kazanmış oldukları anlaşılmaktadır. Bugün de kalın *l* ile söylediğimiz *mal, fal, nal, hâsıl, hâsılat* gibi kelimelerin bu söylenişleri, hiç şüphesiz, Osmanlı Türkçesi dönemi konuşma dilinin uzantısıdır.

6. *ñ*

Türkçenin *genizsi n* sesi için, yalnızca okuma dilini gösteren örneklerin çeviriyazılarında kullanılacaktır. Bu sesin konuşma dilinde diş sesi *n*'ye döndüğünü, ancak okuma dilinde yaşatılmakta olduğunu kaynak bilgileri göstermektedir.

7. ‘ (kesme işareti)

Arapçanın ء (hemze) ve ع (ayın) harfleri yerine kullanılacaktır. 2. ve 3. Ünitelerde açıkladığımız gibi, bu ünsüz seslerin Türkçe söyleyişteki değeri bir gırtlak çarpmasından ibarettir, buna da “kesme” denmektedir. Dolayısıyla kullandığımız işaretin adı da “kesme işareti”dir.

İşte bundan sonraki ünitelerde vereceğimiz örnek kelimeler ve metinlerin çeviriyazılarında kullanacağımız işaretler ve işaretli harfler bunlarla sınırlı olacaktır.

Çeviriyazı Alfabemiz

Bu işaretli harflerin de içinde yer aldığı çeviriyazı alfabemiz, aşağıda örnekler üzerine uygulanmış olarak verilmiştir.

Tablo 4.1

Çeviriyazı Alfabemiz

Ünlüler			
ا ـا آ	a	Türkçe kelimelerde	آبلا *abla*, قارارمق *ḳararmak*, وار *var*
yazılmayan ünlü (üstün)	a	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بولمق *bulmak*, باشدن *baştan*, بجاق *bacaḳ*, صبر *sabr*, قرار *ḳarâr*, حیات *hayât*, خسته *hasta*
ه ـه	a	Türkçe kalın sıradan kelimelerde (hece sonunda)	باقه‌جق *baḳacak*, باشلایه‌جقدی *başlayacaḳtı*, یانه یانه *yana yana,* تارله *tarla*, قاره *ḳara*, صوکره *soñra*, بولمه‌مق *bulmamaḳ*
yazılmayan ünlü (üstün)	á	Arapça kelimelerde (okuma dili söyleyişine göre)	قصبه‌جك *ḳásábácik*, فرحلك *feráhlik*, خسته لك *hástelik*
ا ـا آ	â	Arapça ve Farsça kelimelerde	آلت *âlet*, باطل *bâtıl*, قرار *ḳarâr*; آباد *âbâd*, ژاله *jâle*
ا ـا	á	Arapça kelimelerde (okuma dili söyleyişine göre)	رعنالك *rá ‘nálik*, حرامزنالك *hárâmzinálik*
أ ا	e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde (başta)	أل ,ال *el,* ألم ,الم elem, اكر *eğer*
ه ـه	e	Türkçe ince sıradan kelimelerde (hece sonunda)	اوه *eve*, كلمكه *gelmeğe*, كلمه‌مك *gelmemek*, كله‌جك *gelecek*, ایستیه‌جك *isteyecek*, بزده *bizde*
yazılmayan ünlü (üstün)	e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	كله‌جك *gelecek*, اودن *evden*, كوزل *güzel*, بكلمك *beklemek*, سفر *sefer*, جمال *cemâl*, مكر *meğer*

ايـ ـيـ	é	Türkçe kelimelerde (ilk hecede)	ايتمك *étmek*, ايل *él* “yabancı”, ييمك *yémek*, ير *yér*
ى ـيـ ايـ	ı, i, u, ü	Türkçe kelimelerde	ايليق *ılıḳ*, ايلك *ilk*, بيليجى *bilici*, اسكى *eski*, آلديغى *aldığı*, بيلديكى *bildiği*, سودى *sevdi*, بولدى *buldu*, كوردى *gördü*, قوتى *ḳutu*, اورتى *örtü*
ى ـيـ ايـ	î	Arapça ve Farsça kelimelerde	ايجار *îcâr*, رذيل *rezîl*, فكرى *fikrî*, ايران *Îrân*, بيدار *bîdâr* ‘uyanık’, شادى *şâdî* ‘sevinç’
و ـو او	u, o, ü, ö	Türkçe kelimelerde	اولو *ulu*, قويو *ḳoyu*, اولم *ölüm* بيوك *büyük*, اورتو *örtü*
و ـو او	û	Arapça ve Farsça kelimelerde	اولى *ûlâ* ‘ilk’, صورت *sûret*, كوش *gûş* ‘kulak’, جادو *câdû* ‘cadı’

Ünsüzler			
ء	ʿ (kesme)	Arapça kelimelerde (hece sonunda, ortasında ve iç hece başında)	تأثير *teʿsîr*, رأس *reʿs* ‘baş’, مسأله *mesʿele*
ب	b, p	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بيلوب *bilip*, ابه *ebe*, نسبت *nispet*, بلا *belâ*
پ	p	Türkçe ve Farsça kelimelerde	پك *pek*, ايپك *ipek*, پرده *perde*, پرواز *pervâz*
ت	t	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	تپه *tepe*, اتك *etek*, رحمت *rahmet*, درخت *dıraht*
ث	s	Arapça kelimelerde	ثبات *sebât*, اثبات *ispât*
ج	c, ç	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	اينجه *ince*, اوقجي *okçu*, جوشقون *coşkun*, جاهل *câhil*, خارج *hâriç*
چ	ç	Türkçe ve Farsça kelimelerde	چالغي *çalğı*, كچوك *küçük*, چاره *çâre*, هيچ *hiç*, سچكين *seçkin*

ح	h	Arapça kelimelerde	حق *hak*, حاكم *hâkim*,محصول *mahsûl*
خ	h	Arapça ve Farsça kelimelerde	خرج *harç*, خسته *hasta*, پرداخت *perdâht*
د	d, t	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	دیار *diyâr*, اداره *idâre*, درد *dert*, دیکمك *dikmek*, قورد *kurt*, باشدن *baştan*, سومکده *sevmekte*, صاپدرمق *saptırmak*
ذ	z	Arapça kelimelerde	ذکا *zekâ*, اذیت *eziyyet*, تذکره *tezkire*
ر	r	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	وار *var*, ویرکو *vergi*, رذیل *rezîl*, رزق *rızḳ*
ز	z	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	آز *az*, زیارت *ziyâret*, ازدواج *izdivâç*, ناز *nâz*, زهر *zehir*
س	s	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	سس *ses*, ایستك *istek*, سلامت *selâmet*, سایه *sâye*, هوس *heves*
ش	ş	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	شیش *şiş*, اشارت *işâret*, شکر *şeker*, شرمین *şermîn*, شور *şor*
ص	s	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	ایصلنمق *ıslanmak*, صوقاق *sokak*, صحبت *sohbet*, اصالت *asâlet*, خالص *hâlis*, شصت *şast* ‘altmış’
ض	d, z	Arapça kelimelerde	قضا *ḳazâ*, ضرورت *zarûret*, ضرر *zarar*, ضلالت *dalâlet*
ط	t, d	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	طاغ *dağ*, طش *dış*, طهارت *tahâret*, اطراف *etrâf*, افراط *ifrât*, طشت *taşt* ‘büyük leğen’
ظ	z	Türkçe ve Arapça kelimelerde	ظلم *zulüm*, كاظم *kâzım*, حظ *haz*, قاظ *ḳaz*

ع	‘ (kesme)	Arapça kelimelerde (hece başında, sonunda ortasında ve iç hece başında)	عادت *‘âdet*, تعيين *ta‘yîn*, كعبه *Ka‘be* , شمع *şem‘*, سماع *semâ‘*, تعامل *te‘âmül*
غ	g, ğ	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بورغو *burgu*, طالغين *dalgın*, تمغا *damga*, يونغه *yonga*, داغ *dağ*, باغ *bâğ*, باغلو *bağlı*, غلبه *ğalebe*, مغلوب *mağlûb*, دماغ *dimâğ*
ف	f	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	فصلدي *fısıldı*, فرق *fark*, افلاك *eflâk*, فكن *figen*, شرف *şeref*, فوس *fos*, اوف *of*
ق	ķ	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	فقير *faķîr*, حقارت *haķâret*, قارون *Ķârûn*, قالن *ķalın*, باقنمق *baķınmak*, ياقن *yaķın* *ama:*
ك	k	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	كسوك *kesik*, اكلمك *eklemek*, كمال *kemâl*, اكمال *ikmâl*, كيكاووس *Keykâvûs*
ك	ñ	Türkçe kelimelerde (okuma dilinde)	آكمق *añmak*, صوك *soñ*, بكز *beñiz*, دكز *deñiz*, بكا *baña*, سنك *seniñ*, دفترك *defteriñ*
ك	g	Türkçe ve Farsça kelimelerde	كركين *gergin*, كرك *gerek*, كزمك *gezmek*, كفته *güfte*, كرم *germ* ‘sıcak’
ك	ğ	Türkçe ve Farsça kelimelerde	بكنمك *beğenmek*, بك *beğ*, دكمك *değmek*, دكل *değil*, اكر *eğer*, مكر *meğer*
ل	l	Türkçe kelimelerde (ince), Arapça ve Farsça kelimelerde (ince)	كل *gel*, سيل *sil*, بيلمك *bilmek*, فلك *felek*, فلاكت *felâket*, لاكن *lâkin*, لاله *lâle*, لالا *lâlâ*
ل	ł	Türkçe kelimelerde (kalın)	قال *kał*, بول *buł*, صالمق *sałmaķ*, اولمق *ołmak*, بولنمق *bułanmak*

م	m	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	بيلمك *bilmek*, ملك *melek*, كمان *gümân*
ن	n	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	نه *ne*, بن *ben*, بلنمك *bilinmek*, نادر *nâdir*, انكشت *engüşt* ‘parmak’
و	v	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	او *ev*, وار *var*, ولد *velet*, اولاد *evlât*, فردوس *firdevs*
ھ ه	h	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	هانی *hani*, هانكی *hangi*, اهون *ehven* ‘kolay’, شهرت *şöhret*, هر *her*, هوا *hevâ*, هوس *heves*
ه ہ	a, e	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde (son ses olarak)	آوه *ava*, اوه *eve*, آلورسه *alırsa*, سورسه *severse*, نقيصه *naḳîsa* ‘kusur’, ديده *dîde* ‘göz’, خسته *háste/hasta*
ی	y	Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerde	يمك *yemek*, اويون *oyun*, آی *ay*, يتيم *yetîm*, ايتام *eytâm* ‘yetimler’, ياور *yâver*

SIRA SİZDE 4

Yukarıda verdiğimiz çeviriyazı alfabesindeki harflerin bir bölüğü bugünkü alfabemizdekilerden farklıdır. Bu farklı biçimlerin kullanılmasıyla sağlanmak istenen nedir?

ÇEŞİTLİ ÇEVİRİYAZI ALFABELERİ

Çeviriyazı alfabesi, yukarıda verdiğimiz alfabede görüldüğü gibi, kullanılmakta olan alfabeye eklenmiş birtakım işaret ve işaretli harflerin yer aldığı bir alfabedir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, çeviri çeşitli anlayış ve amaçlara dayanır, dolayısıyla kullanılacak alfabe de değişir ve çeşitlenir. Başlıcaları şunlardır:

1. Bir dilin bütün konuşma seslerini göstermeye, kişilerin söyleyişlerindeki farklı sesleri, yerli ağızlarda görülen ses çeşitlerini aktarmaya yarayan alfabe. Daha çok ağız çalışmalarında görülen bu tür alfabeler yalnız ilim çevrelerinde kullanılır ve ‘sesçil (fonetik) çeviriyazı alfabesi’ adıyla anılır.

2. Dilin eski dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir yazının ses işaretlerini (harflerini) kullanılmakta olan alfabelerdeki işaretlerle aktarmaya yarayan alfabe. Tarihî dönem metinlerine uygulandığı için, bu tür alfabelere 'metin çeviriyazısı alfabesi' denilir. Bunun iki alt türü vardır:

a. Yalnızca harflerin bire bir karşılıklarıyla yapılan çeviri uygulaması,

b. Metnin yazıldığı dönem hakkında çeşitli kaynaklardan elde edilmiş veri ve delillere dayanan sonuçları yansıtan yorumlanmış çeviri uygulaması.

Birincisi sesleri ve ses değerlerini göz önünde bulundurmaz, kaynak metin yazısındaki her işareti kullanılmakta olan alfabenin yalın ya da işaretli bir harfiyle karşılar. Harften harfe çeviri olduğu için bu tür uygulamaya 'harf çevirisi (transliterasyon)' denir. Bu tür uygulamalar ve özel alfabelerin kullanımı dilbilim çalışmalarıyla sınırlıdır.

İkincisi tam bir seslendirmedir; metni, yazıldığı dönemin konuşma diline göre aktarmayı amaçlar. Bu uygulama ile, yazılı metinde ayrı işaretlerle gösterilmiş olsun olmasın, bütün ses birimleri düzenlenmiş alfabeyle olması gerektiği gibi yazıya geçirilir. Olması gereken konusundaki yorum ve değerlendirme metnin yazılmış olduğu dönemin konuşma diline dayandırılmak zorundadır. Çeviriye kaynaklık eden metinde bulunmayan ses birimi işaretleri, olağan şartlarda bulunması gerektiği var sayılan işaretlerle tamamlandığı için bu tür çeviriyazıya 'olağanlaştırılmış metin çeviriyazısı' adı verilir. Bunun da iki alt türü bulunur:

ba. Olağanlaştırma yalnızca kullanılmakta olan alfabenin harfleriyle yapılır. Bu, geniş anlamda bir uygulamadır. Böylesi bir çeviri geniş bir okuyucu kitlesini göz önünde bulundurur, çoğunluğun okuyup yararlanması amacıyla yapılır.

bb. Olağanlaştırma için ayrıca özel işaretli harfler kullanılır. Bu ise dar anlamda bir uygulamadır. Dil, edebiyat ve tarih bakımından önemli ve özelliği olan yayımlarda kullanılır Bu tür çeviriyazılarda yer alan her yalın ve özel işaretli harf sesçe ve işleyişçe değer/değerler bakımından kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtmalı, açıkçası döneminin söyleyiş (telaffuz) değerlerini göstermelidir. İşin bu yönü göz önünde bulundurulmadığında, yapılan, daha çok şekle bağlı ve harf çevirisi (transliterasyon) ağırlıklı bir uygulamadan başka bir şey değildir. Bugüne

kadarki metin yayımlarında kullanılan böyle bir alfabe olmuştur. Aşağıda bu alfabenin ünsüzleri, Osmanlı Türkçesi alfabesinin harf sırasına göre verilmiştir. Daha önce konulan ünlüler tablosu Arapça ve Farsça kelimelerdeki uzun ünlüler için kullanılan harfleri gösterir.

Tablo 4.2

Metin Yayımlarında Kullanılan Çeviriyazı Alfabesi

Ünlüler	
ا آ	â / â
ه ۀ (kapalı e)	ė
ی ي ۍ ې	ī / ī̆ / î
و ۇ	ô / ō
و ۇ	û / ṻ / û
Ünsüzler	
ء أ ؤ (hemze) (Başta gösterilmez)	ʾ / ʼ
ب	b
پ	p
ت	t
ث	s̱
ج	c
چ	ç
ح	ḥ
خ	ḫ
د	d
ذ	ẕ
ر	r
ز	z

ژ	j
س	s
ش	ş
ص	ṣ
ض	ḍ, ż
ط	ṭ
ظ	ẓ
ع	ʿ / ‘
غ	ġ
ف	f
ق	ḳ
ك	k, g, ñ
ل	l
م	m
ن	n
و	v
ه	h
ى	y

Bu Alfabenin Uygulandığı Bir Metin Örneği:

ŞEVKETLÜ SULTĀN SELİM HAN ḤAŻRETLERİNE
ĠALAṬA MEVLEVİ-ḪĀNESİ'NÜÑ TAʿMĪRİYÇÜN
VİRİLEN ḲAṢİDEDÜR

mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün mefāʿīlün

1. göñül bir beyt-i maʿmūr-ı ṣafādur ʿaşḳ miʿmārı
   yatur ammā ki şimdi başḳa bāmı başḳa dīvārı

2. şikest olmış kederden öyle bir āyīne-i esrār
iderken ġıbṭa-keş ṣūretgerān-ı Çīn ü Ferḫār'ı

3. raṣadgāh-ı Eresṭū'dan nümūdār olmış ol ḫāne
ki yaʿnī seyr ider sükkānı seyr-i çerḫ-i devvārı

4. bulınmaz zīr-i saḳf-ı āsmānda böyle vīrāne
ser-ā-ser Müşterī'dür Zühre'dür gül-mīḫ ü mismārı

5. o rütbe ḫurde-kār oymış ki kirmān taḫta-i ferşin
ider pür-neng-i noḳṣān dest-i Faḫrī-i maḳaṣ-kārı

6. ne vīrān dīde-i ehl-i baṣīretdür aña revzen
ʿaceb mi ʿankebūtī perdelerden olsa astārı

7. ḥabāb āsā giderdi seyl ile deryāya bī-şübhe
eger sūrāḫlardan olmasaydı menfeẕ-i cārī

8. idüp teʾṣīr ḥaḳḳā ṣoḥbeti ʿuşşāḳ-ı bī-nāmuñ
tamām irmiş fenāya ḳalmamış hestīnüñ āṯārı

9. olur nāy u ḳudūmuñ nefḫasından ditreyüp raḳṣān
velī ifşā-yı esrārından eyler ḫᵛīşten-dārī

10. telāşum şimdi dāʾim keṯret-i bārāndandur hep
meger vīrān bināya bār olurmış raḥmet-i Bārī

(Şeyh Gâlib Dîvânı'ndan)

ÇEVİRİYAZIDA YAZIM KURALLARI VE NOKTALAMA

Osmanlı Türkçesi yazımında kelimelerin ve kelime birliklerinin söz içinde görevlerini, işleyişçe değerlerini ayırmaya yarayan işaretlere yer verilmemiştir. Eski yazımda kelimelerin arası bile ayrılmazdı.

Çeviriyazılı metinlerde yazım kurallarının uygulanması, daha çok biçim yönünden fayda sağlar; metni yapı birimleri bakımından çözümlemeye, kimi kelime öbeklerinde kurucu üyeler arasındaki ilişkiyi göstermeye, metni anlamca açıklamaya yarar. Özellikle büyük harf ve nokta kullanımının özel adları tanıtma, cümleleri ayırma bakımından değeri büyüktür.

Büyük harflerin manzum metinlerde mısra başlarında kullanılması yaygın bir uygulamadır. Bunun anlamla doğrudan bir ilgisi bulunmaz. Ancak özel adların ilk harfinin büyük yazılması tamamen anlamla ilgili ve titizlikle uygulanması gereken önemdedir.

Noktalama işaretleri arasında söz dizimi değerleri bulunan asıl noktalama işaretleri nokta, noktalı virgül, iki nokta, soru ve ünlem işaretleridir. Bunlar manzum metinlerde hemen hemen hiç kullanılmaz. Mensur metinlerde kullanılmaları çok önemlidir. Bu önem metnin anlamca değerlendirilmesi ile ilgili bulunmasından kaynaklanır.

Söz dizimi değeri bulunmayan işaretler ise yardımcı işaretlerdir. Bunların değerleri yazıya biçim verme yönündendir, metni daha düzenli olarak sunmaya yararlar. Bunlar arasında en çok kullanılanları ayırma işareti (') ve kısa çizgi (-)dir. Birincisi, ileride ayrıntılı olarak göreceğimiz Arapça belirtme öbekleri (tamlamalar) ve birleşik kelimelerde ilk kelime sonundaki ünlüden sonra (*dârü'l-fünûn, fevḳa'l-âde* gibi), ikincisi ise daha çok Arapça ve Farsça kurallı belirtme öbekleriyle (isim ve sıfattakımlarında) Farsça birleşik kelimelerde (ayırma işareti için verilen yukarıdaki örneklerle *hâsıl-ı kelâm* 'sözün özü', *leb-i deryâ* 'deniz kıyısı', *ser-keş, nev-bahâr, ġonca-fem* "gonca ağızlı" örneklerinde olduğu gibi) iki kelime arasına, yine bu dillerden yapılmış alıntılarda önden ve sondan bitişen takı ve eklerden önce ve sonra (*bi'l-fi'l, ale'l-âde, bî-tâb, nâ-gâh, ġonca-veş "*gonca gibi" gibi); Türkçe kelimelerde ise, kimi durumlarda yazım özelliğini göstermek amacıyla, tabanla ek ve takı arasına (باشيله *başı-la "başıyla",* بيلديسه *bildi-se,* بيلدى يسه *bildi-yise,* بيلمشيديكي *bilmiş-idiği,* آلمشيكن *almış-iken* gibi) konulagelmiştir.

Özellikle söz dizimi birliklerinin doğru çözümlenip çözümlenmediğini de gösteren bu uygulamanın eksiksiz, tutarlı ve düzenli olarak kullanılması önemlidir. Bundan sonra ele alacağımız konularla ilgili bulunduğu durumlarda, özellikle yardımcı işaretlerin kullanım yerleri örnekler üzerindeki uygulamalarla gösterilecektir.

Özet

Çeviriyazıyı tanımlayabilmek.

Çeviriyazı bir yazıdan başka bir yazıya aktarma işlemidir. Bu işlem genel olarak eskiden kullanılmış alfabelerle yazılmış metinlere uygulanır. Konumuz açısından çeviriyazı uygulaması, Arap harfli eski Türk alfabesiyle yazılmış bir Osmanlı Türkçesi metninin bugünkü Latin asıllı alfabemizle yazıya geçirilmesidir.

Çeviriyazı, bir metnin yazıldığı dönemin dilindeki ses birimleri ile bunların bildirişim sistemindeki işleyişleri hakkında bilinen ya da türlü kaynaklardan elde edilen değerlerin kullanılmasıyla gerçekleştirilen bir seslendirme uygulamasıdır. Böyle olunca, yapılan uygulama eski bir alfabeyle yazılmış metinlerde seslerin ve bunların dilin iç sistemindeki işleyişlerinin değerleri üzerine elde edilmiş sonuçlara dayanmak zorundadır.

Çeviriyazı alfabesinin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklayabilmek.

Çeviriyazı alfabesi kaynaklardan elde edilmiş bilgilerle bir dönemin konuşma dilinin seslerini göstermeye yarar. Bu yüzden öncelikli iş, dilin gerek kendi kelimelerinin, gerekse alıntı kelimelerin nasıl seslendirildiğini ve belirlenen ses değerlerinin nasıl ve hangi araçlarla gösterileceğini belirlemektir. En kolay yol, ilk üç ünitedeki örnekler üzerinde uyguladığımız gibi, yalnızca bugünkü alfabemizin harflerini kullanmaktır. Böyle bir uygulama ancak ilgili dönem üzerine elde edilen ses değerlerinin basitçe gösterilmesine dayanır. Ne var ki kimi değerlerin gösterilmesinde kullanılan alfabe yeterli olmayabilir. O zaman yapılacak iş mevcut alfabeye birtakım işaretler eklemektir.

Çeviriyazının amacı dil, edebiyat ve tarih bakımından önemli metinleri kullanılmakta olan alfabenin harfleriyle aktararak onları gün ışığına çıkarmak, tanınmalarını ve çeşitli alanlardaki araştırmalar için kullanılmalarını sağlamaktır.

Uygulama açısından şu nokta çok önemlidir: Kullanılan işaretler, ancak eski dönem metninin farklı alfabesini de iyi bilenler için pratik bir değer taşır. Bu yüzden, eskiden kullanılmış bir alfabenin harfleri ve bunların türlü değerleri ile yazının özelliklerini ayrıntılı olarak göstermek ancak ilmî çalışmalarda tutulacak bir yol olmalıdır. Konusu bakımından önemli, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşması istenen metinler için bu uygulama gereksizdir.

Ünitelerde kullanacağımız çeviriyazı sistemini ve alfabesini tanıyıp, uygulayabilmek.

İlk üniteden başlayarak, Osmanlı Türkçesi döneminde iki söyleyiş biçimi bulunduğunu, bunlardan birinin yazıya bağımlı bir okuma dili söyleyişi olduğunu, ötekinin ise olağan konuşma dilini yansıttığını vurguladık. Bu ünitede ise bu sonuca varmamızı sağlayan çeviriyazı metinlerinden örnekler verdik. Bu durumda karşımıza şu soru çıkıyor: Bu dönem metinlerine uygulayacağımız çeviriyazı sistemi ne olmalı, hangi seslendirme biçimine dayanmalıdır?

Bizim bundan sonraki ünitelerde yer alacak metinler ve örnek kelimeler üzerinde uygulayacağımız çeviriyazı sistemi dönemin konuşma diline dayanmaktadır. Kaynaklardan elde edilmiş sonuçları yansıtmayı amaçlar, konuşma dili seslerine dayanan bir seslendirmedir. Daha önce başka vesilelerle ve özellikle 3. Ünitenin eklerle ilgili örneklerinde uygulandığı gibi, Türkçenin uyumlarını yansıtan, açıkçası bugünkü ortak söyleyişe çok yakındır.

Çeviriyazı alfabemiz ise, bugünkü alfabemizin harflerine eklenmiş az sayıda işaretli harfle zenginleştirilmiş bir alfabedir. Yazı özelliklerini değil, konuşma seslerini gösterme temeline dayanmaktadır.

Çeviriyazı alfabe çeşitlerini tanımak ve bunların hangi amaçlarla hangi metinlere uygulandığını belirleyebilmek.

Çeviriyazı alfabesi, kullanılmakta olan alfabeye eklenmiş birtakım işaret ve işaretli harflerin yer aldığı bir alfabedir. Aktarma, çeşitli anlayış ve amaçlara dayanır, dolayısıyla kullanılacak alfabe de değişir ve çeşitlenir.

Bir dilin bütün konuşma seslerini göstermeye, kişilerin söyleyişlerindeki farklı sesleri, yerli ağızlarda görülen ses çeşitlerini aktarmaya yarayan türü, daha çok ağız çalışmalarında kullanılır. Bu tür alfabeler yalnız ilim çevrelerinde kullanılır ve ‘sesçil (fonetik) çeviriyazı alfabesi’ adıyla anılır.

Dilin eski dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir yazının ses işaretlerini (harflerini) kullanılmakta olan alfabelerdeki işaretlerle aktarmaya yarayan alfabe türü ise, tarihî dönem metinlere uygulanır. Bu tür alfabelere ‘metin çeviriyazısı alfabesi’ denilir. Bunun da amaca bağlı alt türleri vardır. Bizim alfabemiz de bunlardan biridir.

Çeviriyazıda yazım kuralları ve noktalama kullanılmasının nedenlerini listeleyebilmek.

Çeviriyazılı metinlerde yazım kuralları ve noktalama kullanılması, daha çok biçim yönünden fayda sağlar; metni yapı birimleri bakımından çözümlemeye, kimi kelime öbeklerinde kurucu üyeler arasındaki ilişkiyi göstermeye, metni anlamca açıklamaya yarar. Özellikle büyük harf ve nokta kullanımının, iç içe geçmiş anlamların bağından doğan bildirimi sağlayan cümleleri ayırma bakımından değeri büyüktür. Bir metinde aktarılan bilgi, düşünce ve duyguların belli bir mantık zinciri içindeki sıralanışı bu uygulamayla izlenebilir.

Noktalama işaretleri arasında söz dizimi değerleri bulunan asıl noktalama işaretleri nokta, noktalı virgül, iki nokta, soru ve ünlem işaretleridir. Bunların özellikle mensur metinlerde kullanılmaları çok önemlidir.

Söz dizimi değeri bulunmayan işaretler ise yardımcı işaretlerdir. Bunların değerleri yazıya biçim verme yönündendir, metni daha düzenli olarak sunmaya yararlar.

Özellikle söz dizimi birliklerinin doğru çözümlenip çözümlenmediğini de gösteren bu uygulamanın eksiksiz, tutarlı ve düzenli olarak kullanılması önemlidir.

Kendimizi Sınayalım

1. "Çeviriyazı"nın tanımı aşağıdakilerden hangisidir?

   a. Karışık ve okunması zor bir yazıyı okunaklı harflerle yazmaktır.

   b. Özel işaretler kullanarak bir metni özetlemektir.

   c. Bir dilin eski bir döneminde farklı bir alfabeyle yazılmış metinleri kullanılmakta olan alfabeye aktarma işlemidir.

   d. Bir metni, yanlışlarını düzelterek yeniden yazmaktır.

   e. Sağdan sola doğru yazılan bir yazıyı soldan sağa doğru yazmaktır.

2. Dilin geçmiş dönemlerinde kullanılmış olan farklı bir alfabeyle yazılmış bir metnin, kullanılmakta olan alfabe ile aktarılmasında güdülen en önemli amaç, aşağıdakilerden hangisidir?

   a. Metnin içeriğini açıklamak

   b. Kolay okunmasını sağlamak

   c. Kullanılan alfabe aracılığıyla başka bir alfabenin harflerini tanıtmak

   d. Yazının özelliklerini aktarmak

   e. Bir dönemde dilin seslerini ve seslendirme sistemini göstermek

3. Bir dil döneminin ses sistemini belirlemede en önemli kaynak aşağıdakilerden hangisidir?

   a. Kullanılmış olan alfabe

   b. Alfabedeki aynı ses için kullanılmış birden çok işaret

   c. Dolaysız tanıma yoluyla dönemin dilini tasvir etmiş olanların tanıklığı

   d. Gezginlerin ve tarihlerin verdiği bilgiler

   e. Metinlerde görülen farklı yazılışlar

4. Aşağıdaki kelimeleri seslendirdiğinizde duyduğunuz seslere göre, hangi kelimede *uzun a* (â)'dan önceki damak sesi için çeviriyazı alfabesindeki *ḳ* harfi **kullanılmamalıdır?**

a. kâzım

b. kâtil

c. mukâbele

d. rekâbet

e. kâdir

5. Çeviriyazı alfabesine göre, aşağıdaki kelimelerin hangisinde gereksiz ya da yanlış harf **yoktur?**

a. بجاق bacâk

b. كيجه ğece

c. صوده sûda

d. صباح sabâh

e. خسته لنمق hastalañmak

6. Kaynak metin yazısındaki her işareti, kullanılmakta olan alfabenin yalın ya da işaretli bir harfiyle karşılamaya ne ad verilir?

a. Transkripsiyon

b. Fonetik

c. Transliterasyon

d. Çeviriyazı

e. Transformasyon

7. Aşağıdaki kelimelerin hangisinde kalın *l* vardır?

a. eylül

b. laf

c. lâzım

d. lâyık

e. nal

8. “Gramerinin bağlı bulunduğu eksen konuşma dilindeki şaşmaz ünlü uyumlarıdır. Bununla birlikte gerek şehirli kültürlü kimselerin dilindeki, gerekse *hoca* dediği okuma-yazma öğretenlerin yazıyı seslendirmelerindeki bozuk ve aykırı biçimleri, …….'ye göre daha açık olarak, metinler üzerindeki ikili çeviriyazı uygulamalarıyla gösterir. Gramerine koyduğu çok sayıdaki açıklama notu, aynı kişilerin konuşma dili ile **okuma dili** dediğimiz ikincil dilindeki farkı bütün açıklığıyla ortaya koyar. Konuşma dilinin zengin ses çeşitlerini yansıtmakta ……..'den daha ileri gider, bugün yazıda göstermediğimiz değişmeleri bile gösterir.”

Bu parçadaki boşluklara aşağıdaki isimlerden hangisi konmalıdır?

a.Melioranski

b.Viguier

c.Deny

d.Meninski

e.Banguoğlu

9. Aşağıdaki kelimelerden hangisi yazıldığından başka biçimde de telaffuz edilebilmektedir?

a. açacak

b. kolçak

c. bacanak

d. saçak

e. kaçak

10. Dil ile ilgili aşağıdaki ifadelereden hangisi **yanlıştır?**

a. Dil durmadan gelişir ve değişir.

b. Alfabe ve yazı tek şekilliğe bağımlıdır, olduğu gibi kalma eğilimindedir.

c. *Harf* dediğimiz biçimler giderek göstermesi gereken seslerin karşılığı olmaktan çıkar.

d. Bir dönemde sesleriyle uyuşumlu olan bir yazma biçimi, bir sonraki dönemde uyuşumsuz duruma gelir; bu nedenle değişikliği yansıtabilmesi amacıyla değiştirilir.

e. Yazının olmaması dilde değişmeye yol açar.

Okuma Parçası

Çeviriyazı (Transkripsiyon) Alfabesinin Kullanılması

1. Eski Türk alfabeleriyle yazılmış olup, bugünkü yazımıza çevrilmesi zorunlu olan eserlerin bir kısmı, belki de en büyük kısmı, okullar, kütüphaneler ve geniş okuyucu topluluğunun yararlanmasını sağlamak üzere, gündelik hayatta kullanılması gerekli görülen eserler olacaktır. Bu tür metinler, yayımlayanlar tarafından iyice araştırılmış ve dil bilgisinin en son açıklama imkânlarından yararlanılarak okunmuş, işlenmiş ve olağanlaştırılmış olacakları gibi, bunlardan yararlananlar da, Türk kültürüne ait bu gibi metinlerin belirlenme biçimi konularıyla ilgili olmayacaklardır. Asıl metinlerin içindekiler önemli olacağı için, yayımlandıkları zaman, bunların bütün yazım özellikleri gösterilmeyerek, yalnız en gerekli noktalarının belirtilmesiyle yetinilecektir.
2. Eserlerin bir kısmı da, doğrudan doğruya metin olarak yayımlanması zorunlu olan ve Türk kültürünün gelişme tarihi bakımından çok önemli ve her yönden incelenmesi gerekli bulunanlardır. Bu gibi eserleri de, olabildiğince fotoğraf yoluyla, tıpkıbasım (faksimile) hâlinde yayımlamaya çalışmakla birlikte, bunların ya metinlerdeki bütün özellikleri gözetilerek, *dar anlamda*, yani *geniş ölçüde* olağanlaştırılmış tam bir çeviriyazısının yapılması, ya da bütün ayrıntısı ayrıca gösterilmek şartıyla, *geniş anlamda*, yani *dar ölçüde* olağanlaştırılması zorunludur.
3. Aynı eserin elde birkaç nüshası bulunduğu takdirde, eser yayımlanırken, metin, *tenkitli yayım* kuralları içinde, olağanlaştırılmalı, ve nüsha farkları ve yazım özellikleri, bütün incelikleriyle, ayrıca gösterilmelidir.

.....

4. Türkçe ve yabancı diller için yapılacak olan sözlüklerdeki kelimelerin ve gramerlerdeki örnek metinlerin söyleyişlerini göstermek üzere de, geniş ya da dar anlamda olağanlaştırılmış çeviriyazılardan biri kullanılabilir.
5. Bugünkü alfabemizle yabancı harflerle yazılmış eserlerin bibliyografya kayıtlarında da, gerektikçe, her iki tür çeviriyazı biçimi kullanılabilir.

Kaynak: *Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu*, İstanbul, 1946, (s. 3-6'dan sadeleştirilerek).

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazı Nedir?" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

2. e Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazı Nedir?" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

3. c Yanıtınız doğru değilse, "Ses Sistemini Belirlemenin Kaynakları" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

4. a Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazı Sistemimiz" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

5. d Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazı Alfabemiz" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

6. c Yanıtınız doğru değilse, "Çeşitli Çeviriyazı Alfabeleri" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

7. e Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazı Sistemimiz" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

8. d Yanıtınız doğru değilse, "Çeviriyazılı Metinler" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

9. a Yanıtınız doğru değilse, "Alfabe ile Ses Sisteminin İlişkisi" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz.

10. e Yanıtınız doğru değilse, "Dilde Değişim Karşısında Yazı" başlıklı bölümü yeniden okuyunuz

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Bir alfabe dilin seslerini hiçbir karışıklığa yol açmadan gösteremez. Böyle bir alfabe yapılabilir; ancak yazıyla söyleyiş arasındaki uyum kısa sürede bozulacağı için, yetersiz kalmaya mahkumdur. Bunun sebebi dilin durmadan gelişip değişmesi, alfabe ve yazının ise tek şekilliğe bağımlı kalmasıdır. Örnek olarak bugünkü alfabemiz *kasmak-kesmek*, *bilmek-bulmak* kelimelerindeki *k* ve *l* ile gösterilen ünsüzlerin farklı değerlerini yansıtabilmekte midir? *Anlamak* diye yazdığımız kelimeyi *annamak*, *bağırmak* olarak yazdığımız kelimeyi *baarmak* gibi söylemiyor muyuz? Başka söyleyişler için siz de örnekler bulunuz.

Sıra Sizde 2

Bir alıntı kelimenin, verici dillerle ortak bir alfabenin kullanıldığı Osmanlı Türkçesi dönemi metinlerinde farklı yazılışları, onun söylenişteki seslerini gerçek değerleriyle yansıtma amacıyla ilgilidir. Bunlar, ses sistemleri birbirinden farklı diller arasındaki alış verişlerde, alınan kelimelerin bir dilin kendi sesleri ile seslendirilmesi anlayışının yansımalarıdır. Bu yüzden dilin eski dönemlerinin ses sistemlerini aydınlatmak açısından çok değerlidirler.

Sıra Sizde 3

En önemli sorun, Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış alfabenin yazı sistemi farklı bir dilin alfabesi olmasıdır. Bu yazı sisteminde ünsüz çeşitleri bol bir dilin bu seslerini göstermek ön planda tutulmuştur. Yazıda, yalnızca ünlü uzunlukları için harfler kullanılmış, olağan uzunluktaki ünlüler için harf kullanılmamıştır. Alıntı kelimelerin yazımında aynen benimsenmiş bu anlayış Türkçe kelimelerin yazımında da büyük ölçüde uygulanmış, böylece Türkçenin zengin ünlü sistemini göstermek mümkün olamamıştır.

Sıra Sizde 4

Farklı biçimler sesler arasındaki farkı belirtmek için kullanılır. Çeviriyazımızda bunların kullanılmasının amacı Osmanlı Türkçesi döneminde konuşma dilinin ses çeşitlerini göstermek, bugünkü alfabemizdeki harflerin aktarmakta yetersiz kaldığı sesleri aktarmaktır.

Yararlanılan Kaynaklar

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

5

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Türkçenin hecelerini tanıyabilecek,
- Alıntı kelimelerin hecelerini değerlendirebilecek
- Türkçede hecelerin sıralanış kuralını açıklayabilecek,
- Türkçenin kelimelerini ses düzenleri bakımından tanıyabilecek,
- Alıntı kelimelerin farklı ses düzenlerini ve yapılarını ayırt edebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Açık hece-kapalı hece
- Kurucu ses
- Tek dorukluluk-çift dorukluluk
- Kök-gövde ve taban
- Yapım ve çekim
- Eklemlilik ve bükümlülük

İçerik Haritası

- TÜRKÇENİN HECELERİ
- ALINTI KELİMELERİN HECELERİ
- TÜRKÇEDE HECELERİN SIRALANIŞ KURALI
- TÜRKÇENİN KELİMELERİ
- ALINTI KELİMELER

Kelime

GİRİŞ

Kelime, dilin bağımsız anlamı olan en küçük birimi, bir ya da birden çok heceden oluşan düzenli sesler öbeğidir. Öte yandan kelimeler, aralarında gramerce ve anlamca ilişkiler bulunan düzenli bir sesler öbeği topluluğunun; yargı bildiren, bir düşünceyi bütün yönleriyle anlatabilme yeterliği bulunan en büyük dil birliğinin, yani cümlenin yapı taşlarıdır.

Kelimeler de ses birimleri ve biçim birimleri (ekler, takılar) gibi, dilin bağımsız birimleridirler. Dilin söz varlığını meydana getirdikleri için 'sözlük birimleri' olarak da adlandırılırlar.

Kelime iki yanlı bir dil varlığıdır. Her kelime öncelikle belli seslerin birleşiminden oluşur. Bu ses birleşimi söylenen kelimenin 'gösteren' yanıdır. Buna eski gramerlerde 'lafz (ağızdan çıkan sesler öbeği)' denmiştir. Kelimenin ikinci ve asıl önemli yanı, yoğun (müşahhas, somut) ve yalın (mücerret, soyut) belli bir kavramı yansıtmasıdır. Bu da onun 'gösterilen' yanıdır. Buna da 'anlam (mana)' denilir. İşte kelime bu iki yanın ayrıştırılamaz biçimde kaynaşmasıyla varlık kazanan bir dil birimidir.

Ne var ki, her ses kümesi kelime değildir. Belli bir ses kümesini anlamlı kılan, birleşimini oluşturan seslerin belli bir düzende sıralanmasından doğan dağılmaz birliktir. Alıntı da olsa, dağılmaz bir sesler kümesi olan her kelime anlamını birleşimindeki seslerin düzeninden, bu düzeni kuran belli kurallara bağlı olmaktan kazanır. Anlamlı bir ses kümesinde iki sesin yer değiştirmesi onu farklı bir kelime hâline koyabileceği gibi, onun anlamsız bir ses yığınına dönüşmesine de yol açabilir.

Kelimenin varlığı hakkındaki bu özet bilgi şu bakımdan önemlidir: Arap asıllı eski alfabeyle yazılmış bir metnin kelimelerini okumaya çalışırken öncelikli şart, önceki ünitelerde tanıdığımız belli işaretlerle (harflerle) yazılmış olan kelimelerin, ister dilin öz malı olsun, isterse alıntı olsun, gösteren ve gösterilen yanlarıyla varlık kazanmış kelimeler olarak okunmasıdır. Okuyacağımız metinlerde karşılaşacağımız kelimeleri doğru tanımlayabilmek, dolayısıyla doğru okuyabilmek yazılış biçimlerine dayanarak bir ölçüde mümkün olsa da, eski yazımın kılavuzluğu, gördüğümüz gibi, çoğu durumda bizi doğruya ulaştırmaz. Bu durumda, bundan sonraki ünitelerde öğreneceklerimizle birlikte gittikçe genişleyecek olan kelime dağarcığımız yardımcı olacaktır. Ancak daha da önemlisi, doğru da okumuş olsak, kelimenin metindeki anlamına ulaşmaktır. Bunun yolu ise, her şeyden önce sözlüklere başvurmaktan geçer. Sözlük araştırması eski dönem metinleri üzerindeki çalışmalarda vazgeçemeyeceğimiz bir alışkanlık olmalıdır.

Her dilde kaynağı anadil olan bir kelime varlığı bulunur. Başka dillerden alınmış kelimelerle artan ve zenginleşen bu varlık bir kelime dağarcığı oluşturur. Dil zaman içinde bir yandan kendi malzemesiyle yeni kelimeler üretirken, öte yandan yabancı dillerden alıp dağarcığına kattığı kelimeler üzerinde kendince değiştirmeler ve seçimler yapar. Bunun sonucunda kimi alıntı kelimeler dilin ses düzenine uydurulur; kimileri ise uzun süre kullanılır, ama sonunda kalıcı bir yer edinemez, gereksiz duruma düşer ve atılır. Bu yönüyle dil yaşayan bir varlık gibidir; ihtiyacı olanı hem kendi bünyesinde üretir, hem de dışarıdan alıp kullanır ve tüketir. Başka dillerden alınanlardan günlük dile inenlerin çoğu dilin ses düzenine uydurularak özümsenmiş, günlük dile inemeyenler ise, edebiyat dilinde yabansı yanları büyük ölçüde korunarak kendilerine ***geçici*** *bir yer bulabilmiştir. Dilin bu canlı davranışı gösteren özelliği yüzünden her dil döneminin artan, değişen, yenilenen yönleriyle başkalaşmış kendine özgü kelime dağarcığından söz edebiliriz.*

Osmanlı Türkçesi denildiğinde ilk akla gelen, bu dönemde edebiyat diline alınmış çok sayıda Arapça ve Farsça kelimedir. Öyle ki, kimi gramer kurallarıyla birlikte bu alıntı unsurlar konuşulmayan ve halkın büyük çoğunluğu tarafından anlaşılmayan bir karma dilin başlıca ayırıcı yönünü oluşturur. Osmanlı Türkçesi üzerine yazılmış eski-yeni gramerlerin hemen hemen hepsi konuşma dilinden çok böyle bir karma yazı dilinin yabancı unsurlarının tanıtılmasını amaç edinmiş; bunların doğru yazılması, doğru okunması konularına ağırlık vermiştir.

Biz bu dönemin konuşma dilini tasvir etmeye çalışan bir yol izlediğimiz için, alıntı kelimeler öncelikle Türkçenin ses düzenine uygunluk ve aykırılıkları, söyleyişte uğratıldıkları değişmeler yönünden ele alınacaktır. Böyle bir yol izlenirken yapılması gereken de, önce dilimizin o dönemdeki kelimelerini yakından tanımak, bunların yapısındaki iç düzeni belirlemek ve ortaya koymaktır.

Kelime birden çok sesin belli bir düzen içinde yan yana gelmesiyle oluşur. Ancak bu düzen her dilde öncelikle 'hece' denilen ses birliklerinin yapısında ortaya çıkar. Kelimeler de bir ya da daha çok heceden meydana gelir. Bu yüzden, önceki ünitelerde tanıdığımız seslerle biçimlenen Türkçe kelimeleri, ilkin, hecelerinin kendi ses düzeni ve yapıları bakımından gözden geçireceğiz.

Şunu da ekleyelim: İleriki üniteler içinde, yalnızca metinlerde ve okuma dilinde kalmış olsa da, Arapça ve Farsçadan alınmış her türden kelime tanıtılacak, Osmanlı Türkçesi edebî diline çok zengin bir anlatım değeri kazandıran bütün bu alıntı unsurlar kendi yapı özellikleri ve yapılarının yansıttığı anlam ayırtılarıyla açıklanacaktır.

TÜRKÇENİN HECELERİ

Hece kelimede temel yapı birimidir; ancak bu yapı birimleri konuşma zincirinde dağılır, sesler arasında yeni bağlantılar oluşur, hecelerin yapısında değişiklikler ortaya çıkar: *ak-şam* ve *ol-du*, ama: *ak-şa-mol-du*; *ye-mek, i-çin* ve *al-dım,* ama*: ye-me-ki-çi-nal-dım* gibi.

Bağlanmanın geçici oluşu yüzünden dağılma da geçicidir, ancak birçok ses olayına yol açar. Bunlara da **ses değişmeleri** diyoruz.

İster tek tek kelimelerdeki gibi, isterse konuşma zincirindeki dağılıp bağlanmalarla ortaya çıktığı gibi olsun, Türkçe'nin heceleri için 6 ana örnek söz konusudur:

1. ünlü: ***a****-ra,* ***e****-mek,* ***ı****-lık,* ***i****-lişik,* ***o****-turmak,* ***ö****-lüm,* ***u****-yu,* ***ü****-züntü;*

2. ünlü-ünsüz: ***aş, eş, ıs****-sız,* ***iş, ol, öl, uç, üç;***

3. ünsüz-ünlü: ***ça****-yır,* ***ge****-çit,* ***sı****-ğın,* ***bi****-lek,* ***bo****-yun,* ***çö****-kük,* ***ku****-yu,* ***dü****-zen*;

4. ünsüz-ünlü-ünsüz: ***kal, gel, kır, gir, kol, böl, bul, yüz;***

5. ünlü-ünsüz-ünsüz: ***alt, art, üst****;*

6. ünsüz-ünlü-ünsüz-ünsüz: ***kork-****mak****, dört, yoğurt, alp, sarp,*** *kor****-kunç***.

Bu hece yapılarından çıkan üç önemli sonuç vardır. Bunlar Türkçe ve yabancı kelimeleri ayırmak açısından önemlidir:

1. Türkçe bir hece (ya da kelime kökü) hiçbir zaman çift ünsüzle başlamaz. [Meninski (1680) براقمق biçiminde yazılan kelimenin çeviriyazısını *braḳmak* olarak verir, ancak aynı kelimenin بيراقمق biçimli yazılışı da vardır. Ayrıca Viguier (1790) bu kelimenin *buraḳmaḳ* olarak da söylendiğini kaydeder. Meninski'nin çeviriyazılı kelimelerine Türkçe *braḳmaḳ* yanında *bre* ünlemi ile Farsça *trup* (< *türb, türüb*) ve *traş* (< *terāş*) kelimelerini de katabiliriz. Bu örnekler *br, tr* arasında *ı*'nın tutunamadığını ve duyulurluk değerinin sıfır (ø) olduğunu gösterir. Batı dillerinden gelmiş olan *bratva, brava, transi, trinketa* kelimelerinin çeviriyazılarında da aynı değerlendirme yapılmıştır].

   Türkçe kelimelerde başta çift ünsüz bulunmaması, aynı zamanda ünlüsü yazıda harfle gösterilmemiş, dolayısıyla iki ünsüz harfin yan yana bulunduğu durumlarda ilk ünsüz harfin bir ünlüyle birlikte hecelenmesi gereğine işaret etmek gibi bir fayda sağlar: قره *ḳara*, صرارمق *sararmaḳ,* صرتلان *sırtlan* gibi.

2. Türkçe bir hece sonunda iki ünsüz dışında başka türlü bir ses öbekleşmesi olamaz.

3. Türkçe bir hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.

Açık ve Kapalı Heceler

Türkçenin bu 6 hece örneğini ortak yönlerine göre iki ana öbekte toplayabiliriz: açık hece, kapalı hece.

Açık hece: 1. sıradaki heceler gibi, bir ünlüden ibaret ya da 3. sıradaki heceler gibi ünlüyle biten hecelerdir.

Kapalı hece: 2., 4., 5. ve 6. sıradakiler gibi ünsüzle biten hecelerdir.

Hecede Kurucu Ses

Türkçenin bütün hecelerinde mutlaka bir ünlü bulunur. Bu ünlü, hecede açıklığı en yüksek ses olup, hecenin kurucu üyesi ve direğidir. Öteki üyeler (ünsüzler) bunun ardında ve önünde açıklık derecelerine göre yer alırlar. Seslerin bu düzenli sıralanışı Türkçenin bütün hecelerinde kapalıdan en açığa doğru yükselen, sonra da bu en açıktan en kapalıya doğru inen bir düzenlilik özelliği kazandırmıştır. İşte Türk hecesindeki bu özelliğe **tek dorukluluk** denir. Bu düzenliliğin bir sonucu olmak üzere, Türkçenin 5. ve 6. tip hecelerindeki çift ünsüzden ilki ancak *l, r, n, m, v, y* ünsüzlerinden biri (***alt, kırk, sanç****-mak* gibi), ya da bir patlamalıdan önce bir sızmalı ünsüz olabilir: *üst* kelimesindeki *s* gibi.

Sonuç olarak, Türkçenin bütün heceleri **tek doruklu**dur. Bu düzene uymayan (düzensiz) her hecede kapalılıktan sonra yeniden açılmaya yol açan bir ses sıralanması var demektir. Böyle hecelere de **çift doruklu** hece diyoruz. Çift doruklu heceler Türkçeye yabancı dillerden girmiş kelimelerde bulunur (meselâ, Arapça *ḳabr* 'kabir'de olduğu gibi). Kelimeleri tanımak bakımından bu ayırıcı özelliği bilmek önemlidir.

Yapacağınız karşılaştırmalara kılavuzluk etmek üzere, aşağıda Türkçenin bütün seslerini açıklık derecelerine göre sıralanmış olarak veriyoruz:

ünlüler: a

á e o ö

é ı i u ü

ünsüzler: y w (çift dudak)

l r

m n ñ

s z ş j

v f ğ̃ ğ h

b p d t c ç g̃ g ḳ k

Yukarıda Türkçe hece tiplerinin 6. sırasında verilmiş olan örnekleri gözden geçirin ve başka örnekler bularak bu sıralanma düzenini daha yakından tanımaya çalışın.

ALINTI KELİMELERİN HECELERİ

Önceki dönemde başlamakla birlikte, özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde iki Doğu dilinden, Arapça ve Farsçadan sayısız denecek ölçüde kelime alınmıştır. Batı dilleriyle ilişkinin sonucu olarak bu dönem içinde önceleri başlıca İtalyanca, Grekçe, Sırpça, Lehçe ve Macarcadan, 1850'lerden sonra ise giderek artan sayıda Fransızcadan ve İngilizceden Türkçeye girmiş kelimeler de bulunmaktadır. Bütün bu kelimelerde Türkçenin düzenli hece yapısına uyan heceler yanında uymayan heceler de bulunmaktadır. Uymayanlar çift doruklu, demek ki düzensiz hecelerdir. Dilimiz başlangıçtan beri bunları kendi hece yapısına uydurmuş, türeme bir ünlü ile ikiye bölerek iki heceli yapıya geçirmiş, sonuç olarak Türkçeleştirmiştir.

Düzensiz Hecelerin Türkçeleştirilmesi

Türkçe, tarihi boyunca yabancı dillerden aldığı kelimelerdeki bütün düzensiz heceleri Türkçeleştirmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde de, hangi yabancı dilden alınmış olursa olsun, bütün alıntı kelimelerdeki düzensiz heceler üzerinde sürmüş olan bu işlem birkaç yolla gerçekleştirilmiştir.

a. Çift ünsüz baştaysa:

1. Başa dar bir ünlü getirilerek: اسقندل *isḳandil* (< İt. *scandaglio*), اسکله *iskele* (< İt. *scála*), اسکمله *iskemle* (< Grek. *scamni)*, اسکدار *Üsküdar* (< *Scutari*), ایستاتیستیق *istatiskik* (Fr. *státistique*), استاسیون *istasyon* (< Fr. *státion*), استمبوت *istimbot* (< İng. *steamboat*), استاوروز *istavroz* (< Grek. *stavros*), اسقومری/اسقومبری *isḳombri, isḳumri* ‘uskumru’ (< Grek. *skombrus*) ve eskimiş bir söyleyişe göre: *ispor* (< İng. *sport*);

2. İki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek: قرال *ḳırał* (< Slav. *kral*), فرنك *fırenk* (< Fr. *franc*), قلوب *ḳulüp* (< İng. *club*) دراخمی *dırahmi* (< Grek. *drakhme*), قره‌دی *ḳıredi* (< Fr. *crédit*), پراسه *pırasa* (< Grek. *prason*).

   Birleşik yapılarda kelime içinde ikinci hece başında kalan çift ünsüzler de aynı yolla bölünmüştür: قونطوراتو *ḳonturato* (< Fr. *con-trat*).

3. Kelimenin kendi ünlüsünün yerini değiştirip iki ünsüz arasında kullanarak: بورسه *Bursa* (< *Pruse*), پرنال *pırnał* (< Grek. *prinali*), پرلانته *pırłanta* (İtal. *brillànte*)

b. Düzene uymayan çift ünsüz sondaysa:

1. Türkçeleştirme daha çok iki ünsüz arasına bir dar ünlü getirilerek sağlanmıştır: عقل *aḳıł (<ʻaḳl)*, اصل *asıł (< asl),* جوز *ceviz (< cevz),* حوض *havuz (< havz),* طبل *tabuł, davuł (< tabl),* خصم *hısım (< hısm),* قهر *ḳahır (< ḳahr),* لحم *lahım (< lahm),* صبر *sabır (< sabr),* شتر *şehir (< şehr),* شكل *şekil (< şekl),* غصل *ğusul (< ğusl),* قدر *ḳadır (< ḳadr),* كفر *küfür (< küfr),* مهر *mühür (< mühr),* صبح *subuh (< subh),* شكر *şükür (< şükr),* عمر *ömür (<ʻumr),* طخم *tuhum, tohum (< tuhm),* يسر *yüsür (< yüsr* ‘kolaylık’*),* عشر *uşur, öşür (<ʻuşr* “onda bir”).

2. Bir ekle ya da birleşme yoluyla genişlemiş tabanlarda ünlü çoğu zaman ikinci ünsüzden sonra getirilmiştir: مهربان *mihrübân/mihribân* (< *mihrbân* ‘seven, dost, şefkatli’), شهريار *şehriyâr* (< *şehryâr* ‘hükümdar’), بردبار *bürdibâr*/*bürdübâr* (< *bürdbâr* ‘hamal’), بزركوار *büzürgüvâr* (< *büzürgvâr* ‘büyük, anlı şanlı, yüksek mertebeli’, دردمند *derdimend/derdümend* (< *derdmend* ‘dertli’), دستبرد *destübürd* (< *destbürd* ‘üstünlük’); ama: زخمناك *zahımnâk* (< *zahmnâk* ‘yaralı’).

   Bunun yalın durumda da gerçekleştiği bir örnek: *servi* ‘selvi’ (< Far. سرو *serv*).

3. Ünlü türemesi olayı kimi zaman birleşme sırasında yan yana düşen iki ünsüz arasında da gerçekleşmiştir: كامران *kâmurân* (< *kâmrân* ‘mutlu, dilediğine kavuşmuş’).

   Arapça ve Farsça kimi tek doruklu, düzenli hecelerde de bu bölünme yapılmıştır: *zülüf (< zülf), ḳayıt (<ḳayd), vasıf (< vasf), rabıt (< rabt), ḳatil* (<*ḳatl*) gibi. Bunun sebebi bu tür hecelerin Türkçenin hece örneklerine, yani belirli ünsüz öbeklerine benzer olmamalarıdır. Türkçe hece örneklerine benzer düzenli heceler ise olduğu gibi bırakılmıştır: *sert* (<

Fars. سرد *serd*), *mert* (< Far. مرد *merd*), *şart* (< Ar. شرط), *çift (*<Far. جفت *cüft), rast* (< Far. راست *râst*) gibi.

Kimi örneklerde, heceyi bölen ünlü geniş de gelmiştir: *lehem* (< *láhm*), *şeher* (< *şehr*). Bu son örneğin daha da Türkçeleşmiş biçimi (önceki dönemde ve kimi XVI. yy. metinlerinde) شار *şar*'dır.

Hece sonundaki çift ünsüzler arasında türeyen ünlü, hece ünlüden ibaret ya da başında ünlü bulunan bir ekle bölündüğü zaman çoklukla düşürülür: *ömür,* ama: *ömre, ömrün*; *şükür*, ama: *şükrü*; *kahır*, ama: *kahrından* gibi. Ancak düşürülmediği de olur: *davulun havuzun, tohuma* gibi. Bu durum kelimenin halklılaşma derecesiyle ilgilidir.

4. Arapçanın kimi tek heceli kelimelerinin sonunda ikiz ünsüz bulunur: برّ *birr* 'iyilik', سرّ *sırr*, جرّ *cerr* 'çekmek', حرّ *hürr,* درّ *dürr* 'inci', ذلّ züll 'alçaklık' gibi. Bir ünsüzün iki kez okunması için kullanılan işarete **şedde** denildiğini daha önce görmüştük. Osmanlı Türkçesi yazımında harekesiz metinlerde bu işarete yer verilmemiştir. Bu gibi kelimeler yalın hâllerinde tek ünsüzle söylenmiş, başı ünlü bir ek aldıklarında ise ikiz ünsüz ortaya çıkarılmıştır: *bir, cer, hür, dür, zül*, ama: *birri, sırrı, cerri, hürriyet, dürrü, züllü* gibi.

   Söz zincirinde yan yana gelen kelimelerin komşu heceleri arasındaki kurallı sıralanış bakımından bu gibi kelimeler Türkçenin kelimeleri gibi davranırlar: *hür-rol-mak* değil *hü-rol-mak*, *sır-rol-mak* değil *sı-rol-mak, zül-li-di-ği* değil *zü-li-di-ği*. Bu kurallı durum şiir dilinde vezin yüzünden bozulur. Konuşma diline dayanan bir çeviriyazıda, aruz vezninin gerektirdiği yerler dışında, bu gibi kelimeleri yalın durumda ikiz ünsüzle yazmak gereksizdir.

5. Düzensiz hecelerin Türkçede düzene sokulması çift ünsüzden ikincisinin düşürülmesi yoluyla da yapılmıştır. Yazıya yansımış bir örnek: فق *fıḳ* 'fıkıh'(< Ar. فقه *fıḳh*); krş. *af* (< Ar. عفو '*afv*). Bu da Türkçeleştirmenin bir başka yoludur.

   XVI-XVIII. yüz yıllarda halk için yazılmış kimi eserlerin yazımı (imlâsı) da halkça bir yazımdır. Gelenekleşmiş biçimlere bağlı olmayan bu türlü bir yazım, halklılaştırılmış kelimeleri, söyleyişte uğradıkları bütün değişmelerle yansıtır. Bu metinlerden açıkça anlaşıldığına göre, konuşma dilinde

Türkçenin hece örneklerine uymayan bütün yabancı heceler değiştirilmiş, Türkçe benzerlerine uydurulmuştur.

Edebiyat dilinde, hele şiirde bu tür değişiklikler, "sözün gramer kurallarına uygun, düzgün, açık, anlaşılır olması ve yerinde kullanılması" demek olan 'fesahat' anlayışının kelimeyi aslına uygun kullanma (kıyâsa aykırı olmama) kuralına göre yanlış sayılmış; evde, sokakta, sohbette bu gibi kelimeleri Türkçeleşmiş biçimleriyle kullanan kültürlü kesim, bir nesir ya da şiir metni yazarken bu biçimleri kullanmaktan özen ve dikkatle kaçınmıştır. Bu yüzden denilebilir ki, alıntı kelimelerdeki düzensiz ve Türkçe hece örneklerine uymayan heceler kitaplarda, divanlarda kullanılmış, yalnızca okurken öyle okunmuştur.

Düzensiz çift ünsüzleri yüzünden Türkçede iki heceli yapıya geçirilmiş şu kelimelerdeki ünsüz düzenini inceleyin ve siz de bugün kullanmakta olduğumuz kelimelerden şunlara benzer 5 kelime bulun: *hüzün* (< Ar. حزن *hüzn*), *sıfır* (< Ar. صفر *sıfr*), *gebür* 'gavur, ateşe tapan, mecusi' (< Far. گبر *gebr*).

TÜRKÇEDE HECELERİN SIRALANIŞ KURALI

Türkçenin heceleri incelendiğinde, ünlü-ünsüz ilişkisi bakımından değişmez şu ana kuralın işlediği görülür: Her hece kurucu ünlü, kendisinden önce gelen ünsüzü ve kendisinden sonra gelen tek ya da düzenli iki ünsüzü yanına çeker ve kurduğu heceye katar: *a-ra, o-da, ba-ba, ku-yu, kız, ço-cuk, sı-ğın, sırt, yo-ğurt* gibi. İşte bu ana kural hem eklemede, hem birleşmede, hem de söz içinde işler ve ünlünün yönettiği bu sistem, yapı bakımından aynı tip heceler üretir.

1. *Eklemede*

Kelimelerimizi ilkin tek ses ya da birden çok sesin öbekleşmesinden oluşan **yapım ekleri**yle uzatır, yeni tabanlar yaparız. Sonra bunlara **çekim eki** dediğimiz ekler katar, daha da uzun duruma getiririz. Böylece ses sayısı oldukça kabarık bir öbek oluşur. İşte bu çok sayıda sesin bulunduğu öbek içinde yer alan her ünlü, kendi hecelerini söz konusu kurala uyarak kurar: *baş*, ama *ba-şım* ve *ba-şı-ma; baş-lık*, ama *baş-lı-ğı* ve *baş-lı-ğın-dan; bu-ruş-*(*mak*) ama *bu-ru-şuk, bu-ru-şuk-luk* ve *bu-ru-şuk-ça; ta-nı-dık* ama *ta-nı-dı-ğımız, ta-nı-dı-ğı-nı-zı, ta-nı-dık-la-rı-mı-za;u-tanç* ama *u-tan-cı, u-tan-cı-mı ve u-tan-cım-dan* gibi.

2. *Birleşmede*

İkinci olarak, kelimeleri belli söz kalıpları içinde yan yana getirip **birleşik kelime** dediğimiz kelime öbekleri oluştururuz. İşte bu yolla bir araya gelen sayıları daha çok sesle de, aynı kural uyarınca, ünlülerin yönetiminde aynı tip heceler kurulur: *deniz aşırı* ama *de-ni-za-şı-rı*, *Çocuk Esirgeme Kurumu* ama *ço-cu-ke-sir-ge-me-ku-ru-mu*, *nüfus artışı* ama *nü-fu-sar-tı-şı*, *onar onar* ama *o-na-ro-nar* gibi.

Birleşik kelimeler de birer tabandır ve çekim ekleriyle uzatılabilir: *bastıbacak* ama *bas-tı-ba-ca-ğın (biri), sur içi* ama *su-ri-çin-de* gibi.

3. *Söz içinde*

Üçüncü olarak, söz içinde öbekleşen kelimelerin heceleri arasında da aynı kurala uygun olarak yine aynı tip heceler ortaya çıkar: *Geçen akşam erkenden uyudum;* ama *Ge-çe-nak-şa-mer-ken-de-nu-yu-dum.*

Türkçenin bu ana hecelenme kuralı şiirde bozulabilir. Hece ve aruz ölçüleriyle yazılmış şiirlerde ahengi sağlayan, ölçüleri oluşturan farklı sayıdaki birimler (kalıplar)dır; hecede 2 dört (8); 2 dört, bir 3 (11) ya da bir 6, bir 5 (11) hecelik birimler, aruzda 4 *mefâîlün* kalıbındaki ya da *3 feilâtün* ile 1 *feilün* (*fa'lün*) kalıplarındaki hece topluluklarının oluşturduğu birimler gibi. Şiiri bu ölçülere göre okurken ahengi sağlayan hece öbeklerini birbirinden ayırırız. Buna **ahenk durgusu** (sekte) denir.

Hecede ahengi sağlayan, durgu yapılırken kelimelerin bölünmemesi, her birimde bütünlüklerinin korunmasıdır: *Gönül gurbet / ele çıkma — Ya gelinir / ya gelinmez; Bülbülün feryâdı / gülşen elinden — Gülşen ağlar / turna ağlar / tel ağlar* gibi. Heceyle yazılmış bir şiirde, durgu yerinde kelimenin bölünmesi kusur sayılır. Aruzda ise kelimeler bölünebilir, çünkü ahengi sağlayan, kalıpların hece sayıları yanında bu hecelerdeki ünlülerin nicelikleri, yani kısalık ve uzunluklarıdır. Ünlüsü kısa kapalı heceler ünlüsü uzun bir açık heceye denk sayıldığı gibi, ünlüsü uzun okunan kapalı heceler ile (*tekrâr, garîb* gibi) sonu çift ünsüzlü heceler de (*mihr* 'güneş' gibi) yerine göre ilki uzun, ikincisi kısa iki hece değerinde kullanılabilir.

Şu örnek bir yandan hecelenme kuralının uygulanmasıyla ahengin sağlanması, öte yandan ahengin bozulmaması için kuralın uygulanmaması yönlerinden çarpıcıdır: *Geçen akşam / eve geldim / dediler Sey / fi Baba*. 3 *feilâtün* kalıbı ile 1 *feilün*

kalıbından oluşan ölçüyle yazılmış bu mısrada ilk iki kelimenin kalıba uygunluğu *ge-çe-naḳ-şam* hecelemesiyle sağlanmış, ikinci kelime ile 3. kelime arasında kural gereği yapılması gereken *aḳ-şa-me-ve* biçimindeki hecelenme ise kalıbın istediği durgu yüzünden uygulanmamıştır. Aruzla yazılmış şiirlerde kalıplara uygunluk sağlamak için Türkçenin heceleşme kuralı sıkça kullanılmıştır.

TÜRKÇENİN KELİMELERİ

Kelimeler bir ya da daha çok heceden oluşan bağımsız anlam birlikleridir. Onların yalın biçimlerini sözlüklerde buluruz, çekim ekleri alıp başka kelimelerle ilişkiye girmiş biçimlerini de söz içinde kullanırız. Her dilin kelime dağarcığında öz kelimeleri yanında başka dillerden alınmış kelimeler de bulunur. Osmanlı Türkçesi döneminde dilimize de Arapça ve Farsçadan çok sayıda kelime alınmış, bunlar söz içinde dilin kendi kelimeleri ile bir arada ve yan yana kullanılmıştır. Alıntı kelime türlerini görmeden önce, bunların Türkçe kelimelerle aralarındaki temel ayrılıkları gözden geçirmek gerekmektedir. Karşılaştırma yapabilmek için önce Türkçe kelimeyi yakından tanıyalım.

Ünlülenme (Vocalization): 'Yapım ve çekim ekleriyle genişleme sırasında hecelerin ünlü alışı ya da 'genişleyen kelimede kurulan yeni hecelere ünlülerin gelişi' demektir.

Türkçenin kelimelerini üç bakımdan ele alacağız: 1. yapı, 2. **ünlülenme** düzeni ve 3. ünsüz sistemi.

1. Yapı Bakımından Öz Türkçe Kelime

Bir öz Türkçe kelimede yapı bakımından üç unsur bulunur: **kök**, bir veya daha çok **yapım eki**, **çekim eki**.

Kök

Tek başına bir anlam taşıyan, bölünemez, daha küçük parçalara ayrılamaz bir ses topluluğudur. Başka anlam katıcı birimlerin eklenmesiyle zenginleşebilen bu temel anlam birimine **anlam çekirdeği** de diyebiliriz. Türkçenin kökleri daha çok tek hecelidir:

baş, göz, el, ḳol, diz, iş, su, yel, yıl , öz, uz, boş, bir, üç, beş, on, pek, ḳırḳ, sırt, al(mak), bil(mek), ver(mek), ḳır(maḳ), sev(mek) gibi.

Yapım Eki

Köklerin taşıdığı anlamlarda değişiklik yapan, onları anlamca başkalaştıran unsurlara denir. Bunlar tek başlarına kullanılmazlar, bağımsız bir anlam değeri de belirtmezler. Köklerin taşıdığı anlamlarda değişiklik yapabilmeleri belli şartlarda eklenmeleriyle söz konusu olabilir. Demek ki bunlar aslında bir anlatım değeri bulunan, ama tek başlarına kullanılamamaktan kaynaklanan bağımlılıkları yüzünden, ancak eklenme sonucunda belirttiği değeri kazanabilen unsurlardır:

كوزلك *göz-lük,* تپەلى *tepe-li,* قيرلمق *ḳır-ıl-(maḳ),* بویاجی *boya-cı,* كزدرمك *gez-dir-(mek),* اویوتمق *uyu-t-(maḳ)* gibi.

Yapım ekleri yalnız köklere değil, birleşik kelimelere ve başka dillerden alınmış kelimelere de getirilebilir. Böylece bunlardan da yeni anlamlarda yeni kelimeler elde edilir:

پشیمان ایتدرمك *peşîmân (pişmân) et-tir-(mek),* دلی قانلی *deliḳan-lı ,* قاپوجی باشیلق *ḳapıcıbaşı-lıḳ,* ضررلی *zarar-lı,* زورلق *zor-luḳ,* برابرلك *berâber-lik,* وفاسز *vefâ-sız,* فرصتجی *fırsat-çı,* وطنداش *vatan-daş* gibi.

Yapım ekleriyle genişleyip uzatılmış kelimelere, **gövde** (köken, radical) adını veriyoruz.

Bir gövde de yapım ekleri alarak uzayabilir. Her ek bir başka anlam katkısı sağladığından, bu durumda gövdenin anlamında da değişiklikler meydana gelmiş olacaktır:

دلی قانليلق *deliḳan-lı-lıḳ,* فرصتجيلق *fırsat-çı-lıḳ,* باشلاتمق *baş-ła-t-(maḳ),* تكليفسزجه *teklif-siz-ce,* يیرتنیرجسینه *yırt-ın-ır-ca-sı-na* gibi.

Gerek kökler, gerekse gövdeler kelimelerin yalın (çekimsiz) biçimleridirler ve her ikisi de çekim ekleri alabilirler. Kelimeler yalın biçimleriyle yalnızca sözlüklerde yer alabildikleri için bunlara **sözlük kelimeleri** de denir. Daha önce gördüğümüz gibi, kök, gövde, birleşik veya alıntı bütün kelimelerin yalın hâllerine aynı zamanda **taban** diyoruz.

Çekim Eki

Söz içinde kelimeleri başka kelimelerle ilişkilendirmeye yarayan unsurdur. Çekim eki almış bir kelime (isim ya da fiil) ile başka bir kelime arasında bir anlam ilişkisi kurulmuş olur, böylece kelime yalın biçiminden uzaklaşarak yeni bir biçim kazanır ve bu yeni biçimiyle gramerce birtakım özellikler gösterir. Bu yüzden kelimelerin çekim ekli biçimlerini **gramer kelimeleri** diye adlandırıyoruz:

اوك *ev-iñ*, بورجلويه *borçlu-ya*, قارشيده *ḳarşı-da*, داغدن *dağ-dan*, سوجلك *sevil-ecek*, سيورى سنكلر *sivrisinek-ler*, صاتيجينك *satıcı-nıñ* gibi.

2. Türkçe Kelimelerde Ünlülenme Düzeni

Gerek yapım ekleriyle elde edilen gövdelerde (sözlük kelimelerinde), gerekse kök ve gövdelerin çekim ekleri almış biçimlerinde (gramer kelimelerinde) hece ünlüleri belli bir düzen içinde gelir. Bu düzeni kuran **ünlü uyumu** dediğimiz kanundur. Dilimizin yapısıyla ilgili olan bu kanun aslında hece ünlülerinin benzeşmesidir. Benzeşme, ünlülerin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine dayanır. Bu yüzden de iki bakımdan benzeşme (uyum) söz konusu olur:

a. Kalınlık-İncelik Bakımından: Bir Türkçe kelimede ya *a, ı, o, u* ya da *e, i, ö, ü* ünlüleri bir arada bulunabilir. Başka bir anlatımla:

1. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir kalın ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de kalın olur:

   باجاق *bacaḳ,* قيوراق *ḳıvraḳ,* اوموز *omuz,* قوجاق *ḳucaḳ,* آچيقده *açıḳta,* قالينلق *ḳalınlıḳ,* ايليقجه *ılıḳça,* اوتورتمق *oturtmaḳ,* صويه *suya*, اوزاقدن *uzaḳtan,* بوجاغنده *bucağında* gibi;

2. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir ince ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de ince olur:

   الك *elek,* ايپلك *iplik*, اوركو *örgü,* سورمه *sürme,* اسيركمك *esirgemek,* بريكمك *birikmek,* كوكللو *gönüllü,* سوپرندى *süpründü* gibi.

İşte bu kurallı benzeşmeye **kalınlık-incelik uyumu** diyoruz. **Dil benzeşmesi**, **damak uyumu** ve **büyük ünlü uyumu** da denir.

b. Düzlük-Yuvarlaklık Bakımından: Bu uyum bir Türkçe kelimede ilk hece ünlüsünün düz veya yuvarlak oluşuna göre sonraki hece ünlülerinin geliş düzeniyle ilgilidir. Buna göre:

1. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir düz ünlü varsa, ondan sonraki hecelerin ünlüleri de düz olur:

آغر *ağır*, اکسك *eksik*, بيچاق *bıçaḳ*, سيلنمك *silinmek* gibi.

2. Bir Türkçe kelimenin ilk hecesinde bir yuvarlak ünlü varsa, iki ayrı durum söz konusudur:

a. İkinci hecenin dar ünlüsü yuvarlak olur; sonraki hecelerin de ünlüleri darsa, uyum ileri doğru işler:

اوموز *omuz*, اورتو *örtü*, قويولدی *ḳoyuldu,* قوتويی *ḳutuyu*, بوروشقلق *buruşuḳluḳ*, سوركولومی *sürgülü mü* gibi.

Ancak eklerle uzayan kelimede yuvarlak ünlülü heceleri izleyen hecenin ünlüsü düz geniş bir ünlü olduğunda ondan sonraki dar ünlüler üzerinde kural işlemez ve bunları artık düz geniş ünlü yönetir:

اومۇزلرينه *omuzlarına*, دوردينه *dördüne*, اورتوسنده‌كی *örtüsündeki*, قوتوجقلری *kutucuḳları*, سوركولدی *sürgüledi*, قويولاشدی *ḳoyulaştı* gibi.

b. İkinci hecenin ünlüsü düz genişse, öylece kalır ve kendisinden sonraki hece ünlüleri de ona uyar:

قوناق *ḳonaḳ*, قوناغنده *ḳonağında*, اولجكلرينی *öleceklerini*, بوله *bulamadı*, اوستده‌كی *üsttekini* gibi.

İşte bir Türkçe kelimede düz ve yuvarlak ünlüler arasındaki bu kurallı benzeşmeye de **düzlük-yuvarlaklık uyumu** diyoruz. Ayrıca dudak ünlülerinin benzeşmesine dayandığı için **dudak benzeşmesi** denildiği gibi, düz geniş ünlüleri etkilememesi, yani sınırlılığı yüzünden **küçük ünlü uyumu** olarak da anılır.

Bu uyumdan çıkan önemli bir sonuç, Türkçe kelimelerde ilk heceden sonraki hecelerde geniş yuvarlak ünlülerin (*o* ve *ö*)

bulunmamasıdır. Ancak, bitişik yazılan birleşik kelimelerde ve bir birleşikten gelen şimdiki zaman ekinde bu kural işlemez:

مجید اوزی *Mecidözü*, تپه‌کوز *Tepegöz*, باشی بوش *başıboş*, دلی بوزوق *delibozuḳ*, آله‌قویمق *ałaḳoymak*, ایسته یور *isteyor*, آته‌یور *atayor*, آلیور *ałıyor*, ووریيور *vuruyor* gibi.

Son üç örnek, *-yor*'un şimdiki zaman eki olarak XVIII. yy. ve sonrasındaki kullanım durumunu gösterir. Çeviriyazılı metin verilerine göre ise, bu ek XVII. yy.da yine tek biçimli, ama dar ince ünlü ile *-yür* olarak kullanılmaktaydı: کلیور *geliyür*, اولیور *olıyür*, بقه‌یورم / بقیورم *bakayürüm* / *bakıyürüm*. Bunun yanında, henüz ek olma değeri kazanmamış olarak سوه‌یورر *seveyürür*, سوییورر / سویورر *seviyürür* gibi biçimler de vardı. Bu son örnekler ekin bir birleşik fiil yapısından doğduğunu açıkça göstermektedir.

3. Türkçe Kelimelerde Ünsüz Sistemi

Bir Türkçe kelime, yapısındaki ünsüzler, bu ünsüzlerin kelimede yerleşme düzeni ve aralarındaki ilişkiler bakımından da sistemli bir görüntü taşır. Bu sistemi oluşturan yapıyı bilmek, bu dönemde dile giren çok sayıdaki alıntı kelimeyi tanımlamak ve bunlar üzerinde gerçekleşen değişiklikleri kavramak açısından önemli ve gereklidir. Aşağıda bu sistemi kuran parçalar ana maddeler hâlinde ve kısa açıklamalarla tanıtılacaktır.

1. Türkçe kelimeler *ğ, ğ, ł, l, m, n, ñ , r, z* ünsüzleriyle başlamaz. Ancak kimi yansıma (ses taklidi) kelimeler *ł, l, n, z* ile başlayabilir. Soru zamiri *ne* hariç, *n* ünsüzü sadece çocuk dilinden geçme birkaç yansıma kelimenin başında bulunur (*nene, ninni* gibi). *m* ünsüzü yalnızca yansıma kelimelerin başında ve *m'*li ikilemelerde pek nadir olarak görülür (*miyavlamak, mışıl mışıl* gibi); ancak yine de *m* hiçbir zaman bir öz fiil kökünün başında görülmez. *z* ünsüzü bir iki yansıma kelime ve ikileme dışında ilk ses olarak bulunmaz (*zırıl zırıl, zonklamak* gibi).

Açıklama Bir Türkçe kelimenin başında bulunamayacak diğer ünsüzler ise *c* , *f* ve *j*'dir. Bunlar, çeşitli sebeplerle, Türkçenin ses sistemine sonradan girmiş ünsüzler olduğundan yukarıdaki sıralamaya konmamıştır. *c* ve *f* yansıma tabanların ve ikilemelerin ilk sesi olarak kullanılabilir (*cort, cıvıl cıvıl; fısıl fısıl, foşur foşur* gibi). *j* ünsüzü Türkçeye yabancı dillerden

girmiş sınırlı sayıda kelimede bulunur (*jâle 'çiğ', jülîde 'dağınık'* gibi).

2. Türkçe kelimelerde ön seste çift ünsüz bulunmaz. Yukarıda Türkçenin hecelerini işlerken bu konuya değinmiştir.

3. Türkçe tek heceli kelimelerin sonunda düzensiz çift ünsüz ve ikiz ünsüz bulunmaz. Bu konu da hece yapılarında ele alınmıştı. Kelime içinde yan yana gelebilen aynı iki ünsüz, kökten gelen (organik) bir durumla ilgili bulunmayıp, eklenmede ortaya çıkan geçici bir görüntüden ibarettir: بللى *belli* gibi. Arapça kelimelerdeki kökten çift ünsüzler tek harfle yazılıp şeddeli okunduğu hâlde (حقنده *haḳḳında* gibi), Türkçe kelimelerde yan yana düşen aynı iki ünsüz çoklukla ayrı harflerle yazılmıştır:

   يللمك *yellemek*, صاللمق *sałłamaḳ* gibi.

Bununla birlikte birkaç kelimede çift sesin tek ünsüzle yazıldığı görülür:

   ياصى *yassı*, اصى *assı* "yarar" gibi.

4. Türkçe kelimelerin sonunda patlamalı tonlu *b c d g̱ g* ünsüzleri bulunmaz, bunların yerine tonsuzları olan *p ç t ḳ k* sesleri bulunur: ديپ *dip*, دورت *dört*, ايتمك *et-(mek),* كوچ *güç*, چوق *çoḳ*, چكمك *çek-(mek)* gibi. Ancak bu tonsuz ünsüzler eklemede iki ünlü arasında veya kendilerinden önceki *l, m, n, r* ünsüzleri ile bir ünlü arasında kaldıklarında:

   a. çoğu çok heceli olmak üzere, kimi kelimelerde tonlulaşır, *b d c g̱ ğ* seslerine dönerler:

      ديبى *dibi*, دوردى *dördü*, ايدر *eder*, كيدر *gider*, قنادى *ḳanadı*, يوغوردى *yoğurdu*, كوجى *gücü*, چوغى *çoğu*, چوجوغه *çocuğa,* بوجكى *böceği*;

   b. çoğu tek heceli olmak üzere, kimi kelimelerde de değişmeyip tonsuz kalırlar:

      آتى *atı*, قاتنده *ḳatında*, دمتى *demeti*, صاچى *saçı*, قاچاق *ḳaçaḳ*, ايچر *içer*, كوچر *göçer*, بقر *baḳar,* چكر *çeker* gibi.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde bu değişimlerden *t/d*, *ç/c* ve *ķ/ğ* yazıda gösterilmiştir:

قپاق *ķapaķ* / قپاغی *ķapağı,* اوملق *ołmaķ* / اوملغین *ołmağın,* چوق *çoķ* / چوغلمق *çoğałmaķ*, آغاچ *ağaç* / آغاجه *ağaca*, اشتمك *işit-(mek)* / ایشیدیر *işidir*, براقمق *bıraķ-(maķ)* / براغیر *bırağır,* یانندهغی *yanındağı,* طاشندهغی *taşındağı* "dışındaki", یقادهغی *yaķadağı*, اندغی *andağı* "oradaki", یوغیدوغی *yoğıduğı* "yok olduğu, bulunmadığı" gibi.

Ancak *k/g* değişimi, bu dönem içinde kalıplaşan yazımda *g* için ayrı bir işaret kullanılmadığı için yazıya geçirilememiş; *ç/c* değişimiyle ilgili durum ise, iki ses için de çoklukla ج (*cim*) harfi kullanıldığından belirsiz kalmıştır:

كمیك *kemik* / كمیكه *kemike ? / kemiğe*, كوك *gök* / كوكه *göke ? / göğe,* النده كی *elindeki ? / elindeği*, بریكیر *birikir* / *biriğir ?*; كچه *geçe* "taraf", ama كجه *gece ? / geçe* gibi.

Tonlulaşma, birleşik kelimelerde ve söz içinde yan yana gelen kelimeler arasında kurala uygun işleyen heceleşme sırasında da ortaya çıkar. Bu dönem metinleri *t/d* ve özellikle *ķ/ğ* için örnekler verir:

ییكید اید *yiğid idi*, یوغیدی *yoğ-ıdı*, ایراق چوغ *çoğ ıraķ*, دوتساغ اولدی *dutsağ ołdu* gibi.

Bununla birlikte Osmanlı Türkçesinde eklemede ve birleşmede meydana gelen bu değişimi yazımdan tam anlamıyla izlemek mümkün değildir.

5. Tonlu-tonsuz zıt nitelikleriyle eşleşen ünsüzler Türkçe bir kelimede karşılaştıklarında, ortak, yani tonlu ya da tonsuz nitelikleri yönünden benzeşirler. İki heceli birçok eski kelimemizde (*buğday*, *dizgin; başķa, yüksek, eski, üstün* gibi) görülen bu benzeşme eklemede de bir kural olarak işler. Buna göre, bulunabilirlikleri açısından:

   a. ek alan tabanın sonundaki ünsüz, tonsuz *ç, ķ, k, p, s, ş, t* ünsüzlerinden biriyse, ilerleyici bir benzeşme ile ekin başındaki ünsüz, tonsuz *ç, ķ, k, t* ünsüzlerinden biri olur:

آچدی *aç-tı,* بیچقو *bıç-ḳı,* ایراقجه *ıraḳ-ça,* آقدرمق *aḳ-tarmaḳ*

اکسیکدر *eksik-tir,* قاپدی *ḳap-tı,* ایپده *ip-te,* چاپقون *çap-ḳın,*

کسکین *kes-kin,* کوسکی *kös-kü,* باشجی *baş-çı,* دیشجکز *diş-çiğez*, طوتقون *tut-ḳun* gibi;

b. ek alan tabanın sonundaki ünsüz, tonlu *ġ, ğ, v, z* ünsüzlerinden biriyse, ekin başındaki ünsüz de tonlu *c, , g, g, d* ünsüzlerinden biri olur:

aġ-dan, eğ-di, *av-da*, *ev-ciğez*, *süz-dürür,* آزغون *azgın*, کوزکو *göz-gü (ayna)* gibi.

c. tonsuz karşılığı bulunmayan hepsi tonlu *l, m, n, ñ, r, y* ünsüzlerine gelince; bunlar tabanlarda son ses olduklarında, ekleme sırasında karşılaştıkları ünsüzleri kendilerine benzeştirirler, yani ilerleyici bir benzeşme ile ekin ön sesi olan ünsüz tonlu *c, g, g, d* gelir:

بوله *boł-ca*, الجك *el-cik*, کمدن *kim-den*, بنمدر *benim-dir*,

سنجلین *sen-cileyin*, صوکده *soñ-da*, انکین *en-gin*, بورغو *bur-gu*, صارغی *sar-gı*, صالغین *sał-gın* gibi.

Ünsüzler arasındaki tonluluk-tonsuzluk benzeşmesine dayanan bu düzenliliğe **ünsüz uyumu** diyoruz ve onu dilin bir kanunu olarak şöyle ifade ediyoruz:

"Tonlu-tonsuz olarak eşleşen ünsüzler (b-p, c-ç, d-t, g-ḳ, g-k, z-s) Türkçe bir kelime içinde karşılaştıklarında, tonlu ya da tonsuz oluşları yönünden benzeşirler; yani ya tonlu-tonlu, ya tonsuz-tonsuz olurlar. Tonsuz karşılığı bulunmayan hepsi tonlu l, m, n, ñ, r, y ünsüzleri ise, tabanlarda son ses olduklarında, ekleme sırasında karşılaştıkları ünsüzleri kendilerine benzeştirirler, yani ekin ön ses ünsüzü de tonlu gelir".

Osmanlı Türkçesi döneminde bu uyumun konuşma dilinde tam anlamıyla hüküm sürdüğünü söyleyebiliriz. Ne var ki, söyleyişteki bu kurallı benzeştirme, bir çok ekin tek şekilli yazılışı yüzünden yazıda görülmez:

آراده – : ده *ara-da*, اوده *ev-de*, – باشده *baş-ta*, بوراجقده *buracıḳ-ta*;

قورقودن – : دن *ḳorḳu-dan*, اردن *er-den*, – كوكدن *kök-ten*, ديپدن *dip-ten*, پاسدن *pas-tan*;

كوزلجه *güzel-ce*, طوغروجه *doğru-ca*, – آقجه *aḳ-ça*, ياپجه ياپجه *yap-ça yap-ça* “yavaş yavaş”;

بالجى *bał-cı*, كوزجى *göz-cü,* –آشجى *aş-çı*, اوقجى *oḳ-çu*, اتمكجى *etmek-çi* “ekmekçi”;

توپجكز *tüy-ciğez*, قيزجغز *ḳız-cığaz*, –ايپجكز *ip-çiğez*, آتجغز *at-çığaz*, قوردجغز *ḳurt-çığaz*;

اردر *er-dir*, بولدر *boł-dur*, – صاپدر *sap-tır*, قوشدر *ḳuş-tur*;

بولدردى *buł-durdu*, – صاپدرمق *sap-tırmaḳ*;

آلدى *ał-dı*, سودى *sev-di*, – باقدى *baḳ-tı*, اچدى *aç-tı*, اتدى *et-ti*;

آچلمدق – :دك , دق *açılma-dıḳ*, سودك *sev-dik* “sevgili”, بيلدك *bil-dik*, – صاتدغى *sat-tığı (atlar);*

آچمقده – : مكده ,مقده *açmaḳ-ta*, سومقده *sevmek-te*, ايچمكده *içmek-te*;

بولدقده – : دكده ,دقده *buł-duḳ-ta*, سودكده *sev-dik-te*, – بوقدقده *baḳ-tıḳ-ta*, ايچدكده *iç-tik-te*.

Yukarıdaki örneklerin çeviriyazılarında gösterdiğimiz *ḳ-t, k-t, p-t, ç-t, s-t, ş-t, t-t, ḳ-ç, k-ç, t-ç, p-ç* düzenindeki uyumlu biçimler, okur-yazarların yazıya bağımlı okuma dilinde uyumsuz, yani bozuktu. Bu bozuk biçimlerin özellikle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda şehirli kültürlü kişilerin dilini de etkilediği anlaşılmaktadır. Bu tür söyleyişin meşk yoluyla öğrenilen güftelerde bugün bile devam ettirildiğine yukarıda değinmiştik.

Tonsuz kalın damak (art damak) ünsüzü *ḳ* 'nın tonlusu için alfabede ayrı harf bulunduğundan, yazı, bu seslerin başında bulunduğu eklerde gerçekleşen benzeşmeyi (uyumu) gösterir:

چالغی *çał-ġı*, قارغی *ḳar-ġı*, یارغی *yar-ġı*, دارغین *dar-ġın*, آزغین *az-ġın*, طورغورمق *durġurmaḳ* "durdurmak; ayağa kaldırmak; ortaya çıkarmak", باسقین *bas-ḳın*, طوتقون *tut-ḳun* gibi.

Tonsuz ve tonlu çeşitleri için yazıda aynı harf kullanılmış olsa da, benzeşmenin tonsuz ön damak ünsüzü *k*'de de gerçekleştiğini çeviriyazılı metinlerden biliyoruz:

سیلکی *sil-gi*, دوشکون *düş-kün*, اشکین *eş-kin*, چکیشکن *çekiş-ken* "kavgacı", توسکورمك *tüs-kürmek* "püskürtmek, geriletmek".

Yazımın henüz kalıplaşmadığı XIV. ve XV. yüzyıl metinlerinde karşılaşılan باشتن *baş-tan*, طرفتن *taraf-tan*, ایچتی *iç-ti*, قاچتی *ḳaç-tı* ve ایشتّدی / ایشتّی *işitti* gibi yazılışlar, bu uyumun, tıpkı kalınlık-incelik uyumu gibi, eskiliğini ve süregeldiğini gösterir. Aşağıda görüleceği gibi, Türkçeye özgelik kazandıran bu uyum kanunu, Osmanlı Türkçesinde büyük ölçüde yabancı kelimeler üzerinde de işlemiştir. Transkripsiyon metinleri arasında çok önemli bir yeri bulunan Meninskinin grameri ve sözlüğü XVII. yüzyılda bu uyumun alıntı kelimelere uygulanmasındaki sınırları gösteren pek çok örnek ihtiva eder.

Osmanlı Türkçesinde Uyumlar Üzerine Değerlendirme

Büyük ünlü uyumu (kalınlık-incelik uyumu) ile ünsüz uyumu kanunları Türkiye Türkçesinin her döneminde geçerli olmuş, hükmünü yürütmüştür. Konuşma dilinde sarsılmaz bir kararlılıkla süregiden bu uyumlar, XVI-XIX. yüzyılları içine alan Osmanlı Türkçesi dönemi içinde, daha ziyade XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, kullanılan alfabenin Türkçenin ses sistemini göstermekteki eksikliği, daha da önemlisi donuklaşan yazımın dilde meydana gelen değişmeleri yansıtamaz duruma gelmesi yüzünden, **okuma dili** dediğimiz ikincil dilde bozulmuş; okur yazarların yazıya bağımlılıklarından doğan bu bozulma, şehirli okumuşların konuştukları dili de bir ölçüde etkilemiştir. Çeviriyazı metinlerinde görülen uyum dışı örnekler bu durumu bütün açıklığıyla yansıtır. Öte yandan çeviriyazı metinlerindeki bu aykırı ünlülendirmelerin sebepleri, kendileri de birer çeviriyazı metni olan gramerlerde verilen bilgilerle açıklığa kavuşur.

Sonuç, söz konusu uyumların ortak konuşma dilinde kararlı biçimde varlığını sürdürdüğü; bozuk biçimlerin ise, belli bir toplum kesiminin bir metni yüzünden ya da yazıma bağımlı bir okuyuşla ezberledikten sonra -daha çok bir şiiri- ezbere okurken ortaya çıktığıdır. Böylesi bir dil, elbette o dili kullanan toplumun bütünü için geçerli değildi; yalnızca belli ve küçük bir kesimin zaman zaman kullandığı bir 'özel seslendirme dili' idi.

Düzlük yuvarlaklık uyumu (dudak uyumu)na gelince; bu uyumun XVI. yüzyıl içinde gerçekleşmeye başladığını, sonraki yüzyıl içinde hızla gelişerek tamamlandığını söyleyebiliriz. XVII. yüzyıl konuşma dili için Meninski'nin, gramerinde verdiği bilgilerle çeviriyazılı malzemelerdeki çok sayıda uyumlu örnek, bu yüzyıl metinlerinin ünlülendirilmesinde bu uyumun uygulanmasını zorunlu kılar. Bundan önceki ünitede belirttiğimiz gibi, konuşma diline dayandırılan bir çeviriyazıda bu uygulamanın XVI. yüzyıl metinlerinde de yapılması gerektiği görüşündeyiz. Çünkü, aslında henüz kalıplaşıp donuklaşmayan bir yazımın kullanılmakta olduğu bu yüzyılda, geniş kitlelerce anlaşılması gözetilerek, özentisiz, yalın ve Türk dilinin kendi kelimeleriyle bezeli gelenekten gelen anlatım diliyle yazılmış eserlerde görülen çok sayıdaki uyumlu ünlülendirme, bu yüzyılda da bu uyumun hayli ilerlemiş bulunduğunu açıkça göstermektedir.

ALINTI KELİMELER

Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçeye girmiş olan kelimelerin başlıca iki kaynağı vardır: Arapça ve Farsça. Bunlardan Arapça Sami diller grubundandır; Farsça ise bir Hint-Avrupa dilidir. Temel yapıları bakımından birbirine göre farklı olan bu iki dilin seslerini, bunların Türkçe seslere göre nitelikçe ayrılıklarını önceki ünitelerde gördük. Aşağıda bu dillerden alınmış, hepsi de sözlük kelimesi olan unsurlar genel özellikleriyle tanıtılacaktır.

Arapça Kelimeler

Arapça her şeyden önce bir din dilidir. İslâm dinini kabul etmiş bütün milletler tarafından benimsenmiş, işlenmiş ve kullanılmıştır. Türkler bu dini kabul ettikleri tarihten başlayarak, Farslar gibi, Arapça ile yakından ilgilenmişler, geniş İslâm coğrafyasında kurulan öğretim kurumlarında (medreselerde) bu dili ikinci dil olarak öğrenmiş ve yüz yıllarca ilim dili olarak kullanmışlardır.

Türkçenin bir ünlüler dili olmasına karşılık, Arapça ünsüzlere dayanan bir dildir. Yukarıda gördüğümüz gibi, Türkçede hece

kurucu ses, dolayısıyla isim ve fiil köklerinde anlamı belirleyen bir ünlüdür; ünsüzleri ortak şu kelimelerde olduğu gibi:

bal, bel, bil, bol, böl, bul.

Yeni kelimelerimizi, köklere getirdiğimiz, yapılarında kök sesleriyle organik ilişkisi bulunmayan ünsüz ve ünlüler içeren, kurallara bağlı bir düzenlilik içindeki eklerle uzatır; yeni tabanlar, sözlük kelimeleri elde ederiz; sonra çekim ekleriyle bunları daha da uzatarak gramer kelimeleri durumuna getiririz:

bal-la-dı, bel-le-n-miş, bil-me-dik-ler-imiz-den-dir, bol-ar-ır, böl-üm-le-di-niz mi, bul-acak-tı-nız gibi.

Arapça ise tamamen ünsüzlere dayanan bir dildir. Bir Arapça kelimede anlamlı bir س ط ر ب : بسط *bast* "döşemek, yaymak",

ن ط ب : بطن *batn* "karın",

ل ذ ب : بذل *bezl* "vermek, dağıtmak, saçmak",

ر ص ب : بصر *basar* "görmek",

ل غ ب : بغل *baġl* "koltuk",

ى غ ب : بغى *baġy* "azgınlık; haksızlık",

ر م ث : ثمر *semer* "meyve,

ع م ج : جمع *cem'* "toplamak, biriktirmek",

ق ل خ : خلق *halḳ*,

ر ب خ : خبر *haber*,

د د ض : ضد *zıdd* "zıt, aykırı",

ك ل ف : فلك *felek*,

و ه ل : لهو *lehv* “oyun, eğlence”,

ج ز م : مزج *mezc* “karıştırmak”,

ح ل م : ملح *milh* “tuz”,

ب ص ن : نصب *nasb* “dikmek”,

ل ق ن : نقل *naḳl* “götürmek, taşımak”,

Bu ünsüz seslerin yazıda harfle gösterilmeyen *a (e), i, u* ve bunların uzunları olup yazıda ا و ى ile gösterilen *â, î, û* ile ünlülendirilmesiyle kökün çekirdek anlamına bağlı, ama yeni anlam katkılarıyla farklılaşmış kelimeler elde edilir:

كتب *ketb* “yazma”, كتب *ketebe* “yazdı”, كتاب *kitâb* “yazılmış şey”, كاتب *kâtib* “yazıcı”, مكتوب *mektûb* “birine yazılmış yazı”, مكتب *mekteb* “yazı öğrenilen yer”, كتاب *küttâb* “kâtipler”, مكاتيب *mekâtîb* “mektuplar” gibi.

Görüldüğü gibi, Türkçede her biri yeni bir anlam katkısı sağlayan eklerle elde edilen kelimeler, Arapçada, uzunları da bulunan üç ünlüyle oluşturulmaktadır. İşte yeni anlamlardaki kelimelerin, ünsüzlerinin sırası değiştirilmeden, bu ünsüzlerin önüne ve ardına yalnızca belli ünlüler getirilerek elde edilir olması, Türkçeye hiç benzemeyen, çok farklı bir düzendir. Bu düzen Arapçanın kelimelerini belli kalıplara bağlı bir yapı görünümüne sokmaktadır. Bu durumda, Arapçada uzunlarıyla birlikte 6 ünlü Türkçenin eklerine karşılık gelmekte ve bu ünlülerle kurulan kalıplar sözlük ve gramer kelimelerini meydana getirmektedir. Bu yüzden Türkçeyi öğrenmek nasıl her şeyden önce eklerini öğrenmeyi gerektiriyorsa, Arapçayı öğrenmek de öncelikle bu kalıpları öğrenmeyi gerektirmektedir. Sonraki ünitelerde ve 2. kitapta bu kalıpları tanıyacağız.

Arapçanın bu kendine özgü yapısına **bükümlülük** (=tasrîf) denir. Bu özelliği taşıyan diller de **bükümlü diller** (=tasrîfî diller) olarak anılır.

Arapçanın ünsüzlere dayanan bir dil olması yüzünden, nasıl bir kalıbı olursa olsun, anlam çekirdeği üç ünsüzün oluşturduğu bir köktür. Bu kök ünsüzlerinde ise, Türkçedeki gibi belli niteliklere göre kurulmuş ve belli kurallara göre işleyen bir

sisteme bağlı bulunmaksızın, dilin bütün ünsüz sesleri yer alabilir. Bu yüzden Arapçanın temel sözlükleri, ilkin üç ünsüz harfin sonda bulunanına göre, sonra da başta bulunandan başlamak üzere alfabetik olarak giden bir sıra izler. Aşağıda yalnızca bir ses için örnek verilmiştir. Görüleceği gibi, örnek kelimelerde üçüncü (son) ses, alfabenin ilk harfi olan ء (*hemze*); ilk sesler ise, yine ilk harf olan *hemze*den başlamak üzere, sırasıyla, alfabenin ى (*ye*)de biten diğer harfleridir. Ortadaki ikinci ünsüzler de aynı biçimde, yani alfabetik olarak sıralanır:

ابأ *eb‘* "atmak", بدء *bed‘* "başlamak", تفأ *tefe‘* "öfkelenmek, kızmak", ثطأ *setá‘* "bön olmak", جزء *cuz‘* "parça, bölük", حبأ *hábe‘* "padişahla arkadaşça görüşen, nedim", خطاء *hátâ‘* "yanlışlık", درأت *der‘et* "savmak", ذرء *zer‘* "yaratmak", ردءاة *redâ‘et* "kötü olmak, bozuk olmak", زكأ *zek‘* "vurmak; birine sığınmak", سوء *sev‘* "bir kimseye hoşuna gitmeyecek bir davranışta bulunmak, kötü bir şey yapmak", شئ *şey‘* "dilemek; nesne", صبأ *sáb‘* "din değiştirmek", ضوء *zav‘* "ışık, aydınlık", طراء *tárâ‘* "yeni ve canlı olmak", ظرء *zár‘* "donmuş su", عباء *‘ábâ‘* "aba", غبأ *ğáb‘* "bir şeye başlamak, bir işe girişmek", فجأ *fec‘* "çıka gelmek", قرأ *ḳár‘* "okumak", كفوء *küfû‘* "benzer, eş, denk", لجأ *lec‘* "sığınmak", مرء *mer‘* "insan, kişi", نبأ *nebe‘* "haber", نشأة *neş‘et* "yeniden dirilip canlanmak, hayat bulmak", وضوء *vuzû‘* "abdest almak", هنأ *hen‘* "tebrik etmek", يأيأة *ye‘ye‘et* "iyi davranmak, okşamak" gibi.

Arapçanın başka bir önemli özelliği de, kelimelerinde cins ayırımı bulunmasıdır. Bütün Arapça kelimeler ile fiil çekimleri erkeklik ve dişilik niteliği taşır. Bu ayırım kimi kelimelerde saymaca (itibarî), kimilerinde ise biçimcedir. Biçimce dişiliği, ت *(te)* başta olmak üzere, kimi harfler gösterir. Örnek olarak, Arapçada *güneş* dişi, *ay* erkek sayılır; *yazdı* denilecek olduğunda, erkek için كتب *ketebe*, kadın için ise كتبت *ketebet* biçimleri kullanılır. İsimlerle bir araya gelen sıfatlar ve zamirler cinsiyet yönünden uyuştuğundan isimlerden hangilerinin dişi, hangilerinin erkek olduğunu ya da sayıldığını bilmek gerekir.

İlerde göreceğimiz gibi, bu uyuşum Farsça yapılı sıfat tamlamalarında da geçerlidir.

Osmanlı Türkçesinde Arapça Kelimeler

Osmanlı Türkçesi döneminde Türkçeye çok sayıda Arapça kelime alınmıştır. XVI. yüzyıl ortalarından sonra giderek sayısı artan bu alıntıların çoğu edebiyat dilinde kullanılmış, ortak konuşma diline inme ölçüsü oldukça sınırlı kalmıştır. Daha önceki dönemden başlayan halklılaştırma sürecinin bu dönem içinde de sürmesi dil içi bir gelişme olarak olağandır, dolayısıyla bu süreç işlemiştir. Ne var ki, ortak kullanıma girme yolu bulamamış pek çok kelime yalnızca kitaplarda kalmış; bir de aydın kesimlerin dilinde, onlara özgü dil zenginliği olarak, onların kelime dağarcıklarını doldurmuştur. Bu gibi kelimelerin sayısı belirsizdir. Bütün Osmanlı Türkçesi metinlerinin taranmasına dayanan tarih derinlikli bir sözlük yapılıncaya kadar da bu belirsizlik sürecektir.

Önceki ünitelerde söz konusu ettiğimiz halklılaştırma, bir başka deyişle Türkçeleştirme konusu yeterince anlaşılmış olmalıdır. Ancak bundan sonraki ünitelerde vereceğimiz örnek sözler ve metinler için belirleyici olmak üzere, daha önce gördüğümüz kimi durumları da hatırlatarak, Arapçanın kelimelerinin seslendirilmeleri açısından önemli noktaları maddeler hâlinde özetleyeceğiz.

Arapça Kelimelerin Seslendirilmesi

Arapçanın sesleri günlük dile inen kelimelerde değiştirilmiş, ünlüleri Türkçenin zengin ünlüleriyle çeşitlenmiş, ünsüzleri ise dilin kendi ünsüz seslerine benzetilmiştir. Ancak tecvit eğitimi almış, Arapçanın seslerini kendi değerleriyle söyleyebilme alışkanlığı kazanmış olanlar açısından durum oldukça farklıdır.

1. Ünlüler Bakımından

a. İçinde kalın ünsüz harflerinden (ق غ ع ظ ط ض ص خ) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü eğitimli kimselerce kalın, ancak klasik Arapçanın *e*'ye yakın kapalı, incelmiş *a*'sı gibi söylenmiştir:

حسد *hásed*, حبس *hábs*, حد *hádd,* خرج *hárc*, صلات *sálât*, صدر *sádr* "göğüs, ön, baş, önder, başkan", ضرب *zárb*, ضرر *zárer*, طرف *táref*, ظرف *zárf*, عون *'ávn* "yardım", علم *'álem*,

تعليم *tá'lîm*, غرب *ğárb*, غيرت *ğáyret*, قلب *ḳálb*, تقويه *táḳviye*, قبول *ḳábûl*, تحت *táht*, تصوير *tásvîr*, فضل *fázl*, سطر *sátr*, ظفر *záfer*, نظر *názár*, وعد *vá'd*, بغل *báğl* "koltuk", نقل *náḳl*, فرض *fárz*, فرط *fárt* "aşırılık", خبط *hábt* "yanılma", فرق *fárḳ*, فوق *fávḳ*, طرح *tárh* "atma", غرق *ğárḳ* gibi.

Bu türlü söyleyiş kimi kelimelerin ekli biçimleriyle yazıya da aktarılmıştır:

سرحدنده کی *ser-háddindegi* "sınırındaki", قدنده کی *ḳáddindegi* "boyundaki" gibi.

Ancak, özellikle XVI. yüzyıl metinlerinde, okumuşlarca da bu *a*'nın Türkçenin olağan *a*'sı gibi söylendiğini ve okunduğunu gösteren örnekler vardır:

خرجلق *harçlıḳ*, غرض ايدوغی *ğaraz-ıduğı*, طرفدەغی *tarafdağı* gibi.

Son iki kelime Meninski'de (1680) *ğárez, táref* biçimleriyle verilmiştir. Viguier (1790)'de ise ortak konuşma dili söyleyişi olarak: *taraf*.

b. İçinde ince ünsüz harfleri ب ت ث ج د ذ ر ز س ش ف ك ل م ن و ه ی 'den biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü ise, ince, yani *e* gibi söylenmiştir:

ادب *edeb*. بيت *beyt* "ev", تثبيت *tesbît*, تجللی *tecellî*, ثروت *servet*, جمره *cemre*, درجه *derece*, كرم *kerem*, كثرت *kesret* "çokluk", ليل *leyl* "gece", مزرع *mezrá'*, ندرت *nedret* "azlık", هيجان *heyecân*, هيبت *heybet*, يزيد *yezîd* gibi.

Yazıya yansıtılan bu söyleyiş için iki örnek:

ادبلك *edeb-lik*, رئيسلك *reîs-lik*.

c. Bir ünsüzden sonraki ا (*elif*) her zaman uzun *a* okunur. Ancak bu *a* da bilgili kimselerin okumalarında daralmış ve incelmiş bir sestir, uzun *e*'ye yakındır (yalnızca örneklerde bu sesi *á* ile göstereceğiz):

جائز *câiz*, اجداد *ecdâd* "atalar", مزاد *mezâd*, انسان *insân*, اعصار *á'sâr* "asırlar", حاصل *hâsıl*, خارج *hâric*, اشخاص *eşhâs* "şahıslar, kişiler", صادق *sâdıḳ*, صداقت *sádâḳát*, ضابط *zâbit*, انفاس *enfâs* "nefesler", طالب *tâlib*, ظالم *zâlim*, عالم *âlem*, غالب *ğâlib*, قاتل *ḳâtil*, اقبال *ıḳbâl*, افكار *efkâr* "fikirler" gibi.

Okuma dilinin bu söyleyişi XVI. yüzyıl metinlerinde yazıya geçirilmiştir:

مزاريدوكى *mezâr-idügi*, حصاردەكى *hisârdegi*, ديارەكى *diyârdegi*, كنارندەكى *kenârindegi*, جوانبندەكى *cevânibindegi*, جوارندەكى *civârindegi*, اشجارندەكى *eşcârindegi* "ağaçlarındaki" gibi.

Ancak bu *a*, yine XVI. yüzyıl metinlerine göre, bu yüzyılda bilgili kimselerce de, yaygın olarak, Türkçenin *a*'sı gibi söylenmekte ve okunmaktaydı:

كنارندەغى *kenârındağı*, جانبندەغى *cânıbındağı*, جوابندەكى *cevâbındağı*, جوارندەكى *civârındağı*, اطرافندەغى *etrâfındağı* gibi.

Çeviriyazılı metin verilerine göre, XVII. ve XVIII. yüzyılda kültürlü kimselerin dilinde Arapça söyleyişin hakim bir durum kazandığı anlaşılmaktadır.

d. Arapçada *ı* ünlüsü yoktur, kalın ve ince ünsüz harfleri önünde ve ardında bulunduğu var sayılan *esre (kesre)* ince, yani *i* gibi okunur:

حكمت *hikmet*, آخر *âhir*, حاصل *hâsil*, ضيا *ziyâ*, طب *tibb*, ظل *zill* "gölge", غدا *ğıdâ*, اغماض *iğmâz* "göz yumma, görmezden gelme", قبله *ḳible*, قيامت *ḳiyâmet,* ثقلت *siḳlet* "ağırlık, baskı", ابريز *ibrîz* "halis altın", اعجاز *i'câz* "şaşkınlığa uğratmak, ağzını açık bırakmak", اسناد *isnâd* "yüklemek, birini bir şeyle ilgilendirmek", فكر *fikr*, اثبات *isbât*, نادر *nâdir*, ادراك *idrâk*, اكرام *ikrâm*, اذن *izn,* حوالى"yöre, civar", نواحى *nevâhî* "bucaklar, nahiyeler", جانب *cânib,* جوار *civâr,* حصار *hisâr*, حساب *hisâb* gibi.

Meninski kalın ünsüz harfleri yanındaki bu ünlüyü, okuma diline göre, her kelimede, her yerde *ı* ile göstermiştir:

حجاب *hıcâb*, فاتح *fâtıh*, آخر *âhır*, آخرت *âhıret*, راسخ *râsıh*, منصب *mánsıb*, انصراف *insırâf*, ضمن *zımn*, حاضر *hâzır*, طفل *tıfl*, باسط *bâsıt*, ظل *zıll*, عبادت *ıbâdet*, عبرت *ıbret*, اعتبار *ı'tibâr*, غدا *ğıdâ*, اغوا *ığvâ*, قدم *ḳıdem*, ثقلت *sıḳlet* gibi.

XVIII. yüzyılın konuşma Türkçesini göz önünde bulunduran Viguier'de, bu kelimelerin Latin harfli çevirilerinde farklılıklar vardır:

*hicab, fatih, ahiret (*ama *ahıret), ibadet, ibret, i'tibar, iğva.*

Meninskinin çeviriyazıları oldukça düzenleyici bir tutumu yansıtır. Bununla birlikte, en azından Arapçanın tek düz dar ünlüsünün Osmanlı Türkçesinde yalnızca ince değil, kalın olarak da söylenip çeşitlendiğini gösterir. Nitekim düzensiz çift ünsüzlü hecelerde (kelimelerde) iki ünsüz arasındaki türeme ünlüyü hem *ı*, hem de *i* olarak göstermiştir:

عقل *áḳıl*, اصل *ásıl*, خصم *hısım*, نقش *náḳış*, صبر *sábır*, زخم *záhım* "yara", ama فكر *fikir*, جوز *ceviz*, شهر *şehir*.

e. Arapçada bir ünsüz önündeki ى *(ye)* genel olarak uzun bir *i* olarak okunur. Çeviriyazılı metinlerde, özellikle XVII. yüzyılın sözlük ve gramercisi Meninskide, kalın ünsüz harfleriyle birlikte bu ünlünün uzun *ı* olarak da okunduğu kaydedilmiştir (örneklerde bu sesi *ī* ile göstereceğiz):

نحيف *náhīf,* بخيل *báhīl "cimri",* صريح *sárīh,* حريص *hárīs,* صيغه *sīğá* "fiil çekimi", مريض *márīz,* فضيلت *fázīlet,* صيت *sīt* "iyi ad, iyi şöhret", غليظ *ğálīz* "kaba, çirkin", عظيم *ázīm,* بعيد *be'īd "*uzak*",* ضعيف *zá'īf,* باغى *bâğī* "azgın, serkeş", تبليغ *teblīğ,* فقير *fáḳīr*, تفريق *tefrīḳ* gibi.

Bununla birlikte, yine aynı yazar, aynı kelimelerin uzun *i* ile de söylendiğini gösteren çeviriler verir:

مليح *melîh*, صريح *sárîh "*açık*"*, توبيخ *tevbîh "*azarlama*"*, حريص *hárîs "*hırslı*"*, تعويض *tá'vîz*, بسيط *besît* "yayılmış, döşenmiş", تعكيظ *tá'kîz* "(çalışmayı) kesmek", طالع *táli',* بعيد *be'îd* "uzak", تبليغ *teblîğ*, تفريغ *tefrîḳ*, تطبيق *tátbîḳ* gibi.

Kapalı hecelerdeki bütün uzun *i'*lerin XVII. yüz yıldan sonra ortak konuşma dilinde ortalama *i* gibi söylenmiş olduğu tahmin edilebilir: كريم *kerim*, سليم *selim*, نزيه *nezih*, قدير *ḳadir* , تأخير *te'hir*, نصير *nasir* "yardımcı", نظير *nazir* "eş, benzer, denk"gibi.

Art damak ünsüzü *ḳ* (ق'nın gösterdiği ses) önündeki uzun *i*'nin ise bu sesi etkileyip ön damaksıllaştırdığını, yani *k* (ك'nin gösterdiği ses)'ye çevirdiğini yine çeviriyazı metinleri göstermektedir. Meninski, "yazma, yazı ya da rakamla belirtme, çizme, karalama; sözleşme" gibi anlamları olan ترقيم kelimesinin تركيم biçiminde yazıldığını, ama bunun kusurlu bir yazılış olduğunu kaydeder. Kelimenin söylenişiyle ilgili olan bu yazım değişikliği başka kelimelerde yapılmamış olsa da, bugün de *fakir* (فقير), *tatbik* (تطبيق), *tefrik* (تفريق), *telkin* (تلقين) biçiminde ön damak ünsüzüyle söylenen kelimelerin, Osmanlı Türkçesi döneminde de böyle söylendiği anlaşılmaktadır. Son örneğin *talkın* (Krş.: *Ele verir talkını, kendi yutar salkımı*) biçimindeki söylenişinin, önceki dönemde gerçekleşen bir halklılaştırma kalıntısı olduğu muhakkaktır.

XVI. yüzyıl metinlerinde görülen *nevâhīdağı, harâmīlıḳından, havâlīsındağı* gibi örnekler de (son ikisinde başka bir sebebe bağlı bulunsa da) Arapçanın *i*'sinin Türkçe söyleyişte çeşitlendiğini açıkça gösterir.

Çeviriyazılı metin verilerine göre, bu ünlü son açık hecede kısalmıştır:

عاصى *âsı*, قاضى *ḳâdı*, راضى *râzı*, قرمزى *ḳırmızı* gibi.

Türkçe bir ekle uzatıldıklarında bu tür kelimelerin aldıkları ekler kalın sıradandır:

عاصیلق *âsı-lıḳ*, قاضیلق *kâdı-lıḳ*, راضیلق *râzı-lıḳ*, طاغی لق *tâġı-lıḳ* "azgınlık" gibi.

Bunlara, *harâmīlıġından, havâlīsındaġı* gibi örneklerin de katılması gerektiğini söyleyebiliriz; yani: *nevâhıdaġı, harâmılıġından, havâlısındaġı*.

Edebiyat metinlerinde, özellikle de şiirde, bu tür kapalı hecelerin son ünsüzü çoğu zaman bir ekin, kimi zaman da önündeki kelimenin ön sesi olan ünlünün çekim alanına girer ve oluşan yeni hecenin başında yer alır: *fermân, ama fermânı, áğyâr, ama áğyâ-ri-le* gibi. Böylece açık kalan hecede ünlü, uzunluğunu yeniden kazanır. Kimi zaman da bu tür heceler aruzda bir uzun, bir kısa olmak üzere iki hece değerindedir. **İmâle** denilen bu kullanım, yerine göre kusur, yerine göre de ustalık sayılmıştır.

f. Arapçanın *ötrü* ile karşılanan dar yuvarlak ünlüsü, kalın ünsüz harfleriyle birlikte ve onların yer aldığı heceler önündeki hecelerde kalın, ince ünsüz harfleriyle birlikte ise ince okunmuştur:

حضور *huzûr*, خطبه *hutbe*, خسران *husrân,* صلح *sulh*, وصلت *vuslat*, تواضع *tevâzu',* مطیع *mutî'* "itaatkar",ظهور *zuhûr*, ظلم *zulm*, غربت *ğurbet*, طغیان *tuğyân* "taşkınlık", محتر *muhterem*, محاربه *muhârebe*, مخرب *muhrib*, مقید *muḳayyed*, مصدق *musaddıḳ* "doğrulayıcı", ama: بنیان *bünyân* "yapı", جرأت *cür'et*, اجرت *ücret*, دنیا *dünyâ*, مدبر *müdebbir* "uyanık, işin sonunu düşünüp önlem alan", مؤلف *mü'ellif*, فجأت *füc'et* "ansızın gelip çatma, birden olup bitme", مجادله *mücâdele,* نکس *nüks* "yenilenme, bir kez daha olma", هدی *hüdâ* "doğru yola kılavuzlama", یسر *yüsr* "kolaylık" gibi.

Bununla birlikte, daha önce de söz konusu edip örneklerini verdiğimiz gibi, bu ünlü Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir:

تهمت *töhmet*, تخمت *tohmet* "hazımsızlık", لقمه *loḳma*, نقصان *noḳsân*, نقطه *noḳta*, عثمان *Osmân*, محکم *mühkem*, محتاج *mühtâc*, شهرت *şöhret*, شعله *şö'le,* عذر *'özr* gibi.

Çeviriyazı metinlerinin gösterdiği bu değişikliklerin metinlerden izlenmesi mümkün değildir.

g. Arapçanın uzun u'su Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir. Kapalı hecelerde bu ünlünün de uzun söylenmediği, ancak açılan hecede bu özelliğini koruduğu söylenebilir. XVI. yüzyıl metinlerinde görülen زيتونلك ve زيتونلق gibi ikili biçimler bu çeşitlenmenin örnekleridir ve belki de ilki *zeytün*, ikincisi *zeytun* söyleyişlerini (yani kısalmış olarak söylendiklerini) gösterir. Buna, yine Osmanlı metinlerinde karşılaşılan عمودچك *ámütçik* (ve Farsça زبونلك *zebünlik*) gibi örnekleri de katabiliriz. Çeviriyazıda bu ikisi, yani *uzun u* ve *uzun ü* için ayrı işaretlerin kullanılması gerektiği açıktır.

Meninski, günlük dile inmiş kelimelerde, *ı*'da olduğu gibi, açık hecelerdeki uzunlukların kaybolduğunu gösteren şu Farsça örnekleri verir: آرزو *arzu*, پولاد *pulad* (bugün: *polat*) gibi. Yine söyleyelim ki, bunlar klasik edebiyatta *aslına uygun kullanım* kuralına aykırı sayılmış, şiirde ve sanatlı nesirde böyle kullanılmamış, dolayısıyla da okunmamıştır.

SIRA SİZDE 4

Osmanlı Türkçesine alınmış olan Arapça kelimelerin ünlülerinde değişiklik olmuş mudur? Olmuşsa ne gibi değişiklikler söz konusudur?

2. Ünsüzler Bakımından

Arapçanın seslerini tanıtırken bu dile özgü ünsüzlerin değerleri üzerine bilgiler vermiş, bu arada bunların hemen hepsinin söyleyişte Türkçeleştirildiğini belirtmiştik. Tecvide göre *Kur'an* okumayı öğrenenlerin, sesleri Arapçadaki değerleriyle çıkarabilme alışkanlığı kazanmaları yüzünden, bir Türkçe metindeki Arapça kelimeleri okurken de, ünlüleri gibi, ünsüzlerini de özel değerleriyle seslendirmeleri olağan sayılabilir. Ne var ki, çeviriyazılı kaynaklar böyle bir seslendirmenin söz konusu olmadığını, Arapçaya özgü söyleyiş biçimlerinin tamamen Türkçeleştirildiğini bildirirler. Nitekim kullandıkları çeviriyazı alfabesi de buna göredir: ث س ص için *s*, ذ ز ض ظ için *z* kullanmaları gibi.

Yukarıda Arap dilinin yapısını tanıtırken bu dilin kelimelerinin en az üç ünsüze dayandığını, çekirdek anlamı taşıyan köklerin bu yolla oluştuğunu; bu üç ünsüzün ise başta, ortada ve sonda bulunabilir olarak, harflerin alfabedeki sırasına

göre dizilebildiklerini ء (hemze) örneği ile göstermiştik. İşte bu özellik:

a. Arapça bir kelimede alfabenin bütün ünsüzlerinin yan yana gelebileceğini;

عهده *'uhde* "üstlenme, söz verme, görev", مخدوم *máhdûm* "bakılan, hizmeti görülen", مقبره *máḳbere* "mezar", مقبول *máḳbûl*, اقدم *áḳdem* "daha önce", تقدير *táḳdîr*, اثباط *isbât*, نسبت *nisbet*, تسبيح *tesbîh*, مسجد *mescid*, تسجيل *tescîl*, تصديق *tásdîḳ*, اشباه *eşbâh* "benzerler, karaltılar", اشجار *eşcâr* "ağaçlar", مطبوع *mátbû'*;

b. Tek hece olarak okunan kalıplarda ise, yine her türden ünsüzün çift ve ikiz olarak sonda yer alabileceğini gösterir:

حبس *hábs*, خرج *hárc*, صدر *sádr* "göğüs", طرز *tárz*, فرض *fárz*, ظلم *zulm*, غرق *ğárk*, قطع *ḳát'*, بحث *báhs*, ارض *árz*, عرض *'árz*, قتل *ḳátl*, ظلم *zulm*, طرخ *tárh* "atmak", عزل *'ázl*, بر *birr* "iyilik", جر *cerr* "çekmek", عذر *'uzr* "özür", صبر *sábr* gibi.

Bu durum Arapça kelimelerin Türkçede seslendirilmeleri bakımından üç önemli konuyla bağlantılıdır:

1. Hece sonunda bulunmayan ünsüzler.
2. Ünsüz benzeşmeleri.
3. Düzensiz hecelerde ünsüzler arasında ünlü türemesi.

SIRA SİZDE 5

Arapça kelimelerde ünsüzler arasındaki ilişkiler açısından bir sistemden söz dilebilir mi?

Arapça Kelimelerde Hece Sonu Ünsüzleri

Türkçede *b, c, d* ünsüzleri hece sonunda bulunmaz, buna karşılık bir Arapça kelimede bulunabilir:

جلب *celb*, عجب *'áceb*, ادب *edeb*, كسب *kesb*, سبب *sebeb*, خرج *hárc*, اخراج *ihrâc*, عهد *'áhd*, قصد *ḳásd*, جهد *cehd*, عدد *'áded*, ضدد *zıdd* gibi.

Türkler tarafından bu sesler tonsuzuyla, yani *p, ç, t* ile söylenmiştir. Çeviriyazı malzemeleri bunu açıkça göstermektedir. Yazımın henüz klâsikleşip donuklaşmadığı XVI. yüzyıl metinlerinde ise, bu Türkçeleştirmenin yazıya yansıtılmış, özellikle *c*'nin چ (*ç*) ile yazılmış örneklerine rastlanır: خرچ *harç* gibi. Bu arada zarf-fiil eki *up/üp*'ün de çoğu kez پ (*p*) ile yazılması, söyleyişi aktaran bir yazım özelliği olarak göze çarpar. Bu seslerin eklemede iki ünsüz arasında yeniden tonlulaşmaları, Türkçe kelimelerdeki düzene göre işlemiştir; yani *sebep, harç,* ama *sebe-bi, har-cı*. Meninskinin تاجچغز , قوردچغز ,ارددن kelimeleri için yaptığı *ardtan, kurdçığaz, tâcçığaz* biçimindeki aktarmalar, bir yandan kalıplaşmış yazılışı (تاج ,قورد , ارد), öte yandan söyleyişi (*arttan, kurtçığaz*, *tâççığaz*) göstermek açısından ilgi çekici ve önemlidir.

Yazıda ب ج د ile gösterilen bu harflerin metin okurken böyle okunduklarını, okuma diliyle sınırlı bu seslendirmenin bir ölçüde okur-yazarların diline bulaştığını daha önce belirtmiştik.

Arapça Kelimelerde Ünsüz Benzeşmesi

Konuşma dili Arapça kelimelerde iç seste karşılaşan çift ünsüzler arasında da Türkçenin benzeşme kanununu işletmiştir. Türkçenin iki ana kanunundan biri olan bu ünsüz benzeşmesi çeviriyazılı malzemelerde gösterilmiştir:

hd-ht : عهده *uhte* "üstlenme, söz verme, görev", مخدوم *mahtûm* "bakılan, hizmeti görülen",

ḳb-ḳp : مقبره *maḳpere* "mezar", مقبول *maḳpûl*,

ḳd-ḳt : اقدم *aḳtem* "daha önce", تقدير *taḳtîr*,

sb-sp : اثباط *ispât*, نسبت *nispet*, تسبيح *tespîh*,

sc-sç : مسجد *mesçid*, تسجيل *tesçîl*,

sd-st : تصديق *tastîḳ*,

şb-şp : اشباه *eşpâh* "benzerler, karaltılar",

şc-şç : اشجار *eşçâr* “ağaçlar”,

tb-tp : مطبخ *mutpáh*, مطبوع *mátpû‘* gibi.

Bu benzeşme Osmanlı Türkçesi yazımında gösterilmediğinden, okurken yazıya bağlı bir seslendirme yapan okumuş kesim Türkçenin temel seslendirme kanununu dikkate almamış, bu durum da bu kesimin konuşma dillerini etkilemiştir.

Düzensiz Hecelerde Ünlü Türemesi

Türkçenin tek doruklu ve bir araya gelebilirlik açısından belirli çift ünsüzlü hecelerine karşılık Arapça kelimelerde her türlü ünsüzün bir arada bulunabileceğini görmüştük. İşte çoğu çift doruklu bu hecelerde Türkçe, iki ünsüz arasına bir dar ünlü katarak bu heceleri çoğaltma yoluna gitmiştir. Bu konuyu önceki ünitelerde ele almış, yeterli örnek vermiştik. Konuşma dilinde her dönemde yaygın olan bu Türkçeleştirmenin XVI. yüzyılın harekeli metinlerinde yazıya geçirilmiş örnekleri bulunur. Edebiyat dili, Türkçenin bu kullanım hakkını benimsememiş, bu gibi kelimeleri aslında olduğu gibi seslendirmeyi yeğlemiş, aruzla yazılan şiirde halklılaşmış bir kullanım kusur sayılmıştır.

Arapça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı

Her Arapça kelime belli bir kalıba uyar ve her yalın Arapça kelimede kalıbı oluşturan hece sayısınca hece bulunur. Bunların sayısı da en çok dörttür:

اثر *eser*, مر *mürr* “acılık” امر *emr*, آمر *âmir*, اقل *áḳáll* “en az”, امر *emerr* “çok acı”, حق *háḳḳ*, افكار *efkâr* “düşünceler”, اكرام *ikrâm*, اعتراض *i‘tirâz*, انقلاب *inḳılâb*, تكرار *tekrâr*, تمثيل *temsîl*, قصور *ḳusûr*, كثور *küsûr*, رحمت *ráhmet*, خلجان *hálecân* “çırpınma, yürek oynaması”, مساعد *müsâ‘id*, ممثل *mümessil*, حقيقت *háḳîḳát*, مرحمت *merhámet*, استقبال *istiḳbâl*, تحمل *tehámmül*, متحمل *mütehámmil*, انقلابات *inḳılâbât* “değişimler, değişiklikler” gibi.

DİKKAT

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, ünsüzler bir ünlüyle seslendirildiğinde, Arapça kelimelerde de Türkçedekine benzer hece yapıları ortaya çıkar. Ancak ünlülenme ilişkisi açısından bakılacak olursa, ilk göze çarpan, birden çok heceli kelimelerin çoğunda, hece ünlüleri arasında Türkçedeki gibi bir uyumun bulunmadığıdır. İşte iki ve daha çok heceli bir Arapça kelimeyi bir Türkçe kelimeden ayıran en önemli nokta budur. Bunun yanı sıra, hecelerde uzun ünlü de bulunması ile yukarıda söz ettiğimiz ünsüzlerin düzeni ile ilgili durumlar, Arapça kelimenin portresini ana hatlarıyla ortaya koyar.

Arapça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Arapçadan alınmış her kelime, Türkçenin isim tabanlarına denk bir isim tabanıdır. Onlar gibi yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer:

اثرینی *eserini*, امرندن *emrinden*, آمرلرینك *âmirleriniñ*, حقنده *haḳḳında*, افکارلنمدی *efkârlanmadı*, اکرامکزدن *ikrâmıñızdan*, اعتراضمه *i'tirâzıma*, انقلابی *inḳılâbı*, تکرارلمکزی *tekrârlamañızı*, تمثیلجی *temsîlci*, قصورینه *ḳusûruna*, مساعدمی سکز *müsâid misiñiz*, ممثللك *mümessillik*, کوزقراری *göz ḳarârı*, فاتحك قدرتی *Fâtih'iñ ḳudreti*, اثیرك غیرتی *esîriñ ġayreti*, مرحمت / کوسترمك *merhamet etmek / göstermek*, استقبال ایتمك *istiḳbâl etmek* "karşılamak", قصور بولمق *ḳusûr bulmaḳ* gibi.

Arapça kelimelerin heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, bu dilin kelimeleri kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturamaz. Bu durumda bir Arapça kelimenin aldığı ek, konuşma dilindeki söyleyişe göre, son hece ünlüsüne uyar ve ancak sonraki eklerin ünlüleri uyum içinde gelir:

انسانلق *insân-lıḳ*, ملایملك *mülâyimlik*, بیتجکز *beyt-çiğez* "küçük ev, evcik", زیادهجه *ziyâde-ce,* حقنده *haḳḳ-ında*, جبیننده *cebîn-inde* "alnında", اکرامکزدن *ikrâm-ınızdan*, بلدهکزدن *belde-ñizden,* قرارلی *ḳarâr-lı*, بصیرتلی *basîret-li* gibi.

Ancak mesele, konuşma diliyle eğitimli kimselerin yazıya bağımlı okuma dili arasındaki fark yüzünden, Osmanlı Türkçesi metinlerinde bir Arapça kelimenin son hece ünlüsünün nasıl okunacağını belirlemektedir. Türkçenin, içinde damak ünsüzü bulunan ekleri bu meselede bir ölçüde kılavuzluk eder. Bunlar

arasında isimden isim (söz içinde sıfat ve zamir) eki *ki*'nin uyumlu biçimleri ile, bugün ekler hâlinde varlığını sürdüren *imek* fiilinin geçmiş sıfat-fiili *idük*'ün iyelik ekleri almış olarak kalın ve ince sıralı biçimleri de vardır. Özellikle bunların XVI. yüzyılda da yaygın olarak kullanılmaları, Osmanlı Türkçesi metinlerinde Arapça kelimelerin son hece ünlülerinin değerini belirlemekte yol göstericidir:

خبازلق*habbâz-lıḳ* "ekmekçilik", طاغىلق *tâġī-lıḳ* "isyancılık, zorbalık" خرجلق *harç-lıḳ*, رئيسلك *reîs-lik*, محكملك *muhkem-lik* "dayanıklılık, sağlamlık", جوارنده‌غى *civârındaġı,* اطرافنده‌غى *etrâfındaġı,* واقع ايدوغى *vâḳı'-ıduġı* "gerçekten olduğu", غرض ايدوغى *ġaraz-ıduġı*, عالمده‌كى *âlemdeği*, مثلجك *meselcik,* جاريه‌جك *câriye-cik,* عورتجك *ávretçik* gibi.

Ne var ki, XVI. yüzyıl metinlerinde aynı kelimenin iki türlü söylenişini gösteren yazılışlar çoğu kez bir arada bulunur:

حوالى‌سنده‌كى *hávâlî-sindeği*, ama حوالى‌سنده‌غى *havâlı-sındaġı*; نواحى‌سنده‌كى *nevâhî-sindeği*, ama نواحى‌سنده‌غى *nevâhı-sındaġı*, جوارنده‌غى *civâr-ındaġı*, ama جوارنده‌غى *civâr-indaġı*, اكنافنده‌كى *eknâf-ındaġı*, ama اكنافنده‌غى *eknâf-indeği*, كنارنده‌كى *kenâr-indegi*, ama كنارنده‌غى *kenâr-ındaġı*, زيتونلق *zeytun-lıḳ*, ama زيتونلك *zeytün-lik*, آدمجك *âdem-cik*, ama آدمجق *adam-cıḳ* gibi.

Meninski de XVII. yüzyıl için hem ظاهرلق *zâhır-lıḳ*, غالبلق *ġâlıb-lıḳ*, ملايملق *mülâyım-lıḳ* gibi halklılaşmış biçimleri, hem de ملايملك *mülâyim-lik* gibi okumuşça biçimleri verir.

Görüldüğü gibi, mesele alıntı kelimelerin halklılaşması, başka bir deyişle, söyleyişçe Türkçeleşmeleri ile ilgilidir. Önceki dönem metinlerinde yer alan oldukça çok sayıda örneğin gösterdiği gibi, Arapçadan (ve Farsçadan) alınan kelimeler önceleri Türkçenin sesleriyle seslendirilmiş, ünlüleri çeşitlenmiş ve ünlü uyumu kanunlarının baskısı altında kalarak uyumlu söyleniş biçimleri kazanmışlardır. Bunların, ortak konuşma dilinin söyleniş biçimleri olarak okumuşlarca da benimsenip kullanıldığı, metinlere yansıyan örneklerden açıkça anlaşılmaktadır. XV. yüzyılın ikinci yarısından sonra durumun

değişmeye başladığı ve eğitimli kimselerce Arapça kelimelerin kendi sesleriyle seslendirilmesi eğiliminin güç kazandığı görülür. XVI. yüzyıl metinlerindeki karışık durum ise, bu yüzyılın bir geçiş dönemi olduğunu gösterir. Bu yüz yılın büyük bilgini Kemâl Paşa-zâde'nin, bilgince söyleyişi aktaran yazılışlar yanında, kendi el yazısıyla حرامی‌لغندن *harâmılığından*, دایره‌سندغی *dâyırasındağı* biçiminde yazıya geçirdiği örnekler, sonraki yüz yılların edebiyat metinlerinde artık yer almayacak, bunlar kusurlu söyleyişler sayılacaktır.

Sonuç olarak, Osmanlı Türkçesi döneminde alıntı kelimeleri Türkçenin sesleriyle seslendirmeye dayanan konuşma dili ile bunları kaynak dilin sesleriyle seslendirmeyi öne çıkaran okuma dili arasında fark bulunsa da, günlük dile inen, ortak kullanıma girmiş pek çok kelimenin kültürlü kimselerce de Türkçeleştirilmiş biçimleriyle kullanılmış olduğu muhakkaktır. Edebiyat dilinin sınırsız denilecek ölçüde alıp kullandığı kelimelerin bilgince söylenişleri metin okumayla sınırlı kalmış ve aslında bu kelimelerin kendileri de orijinal kılıklarıyla yalnızca metinlerde kullanılmıştır.

Arapça Kelimelerin Kalıpları

Yukarıda da açıkladığımız gibi, her Arapça kelime bir kalıba uyar ve Arapça kelimeler bu kalıplara göre tanınır. Kök ünsüzleri bir takım kalıplar içine sokulmakla taşıdıkları çekirdek anlam yeni anlam katkıları alır ve kelime tür bakımından çeşitlenir. Bu yüzden bir Arapça kelimeyi kalıbına göre tanımak, ne tür bir kelime olduğunu ve buna göre de anlamını belirlemek açısından büyük bir önem taşır. Bunun için de kalıp çeşitlerinden önce, kalıbın nasıl oluşturulduğu hakkında bilgilenmemiz gerekir.

Arapçada bir kelimenin kök harfleri, fiilin en yalın biçimi olan geçmiş zamanın erkek için 3. tekil kişi çekimi şeklinde yer alır: Örnek olarak, "yazmak" anlamındaki bir kökten türemiş bütün kelimelerin kök harfleri olan ك ت ب, "yazdı" anlamındaki كتب *ketebe* çekim şeklinde ortaya çıkar. İşte bunu göstermek için, fiil köklerinin ünsüzleri için "kıldı, işledi" anlamındaki فعل *fa'ale*'nin sırasıyla üç harfi, yani ف ع ل kullanılarak kalıplar oluşturulmuştur. Buna göre her kalıpta ilk kök ünsüzü ف ile, ikinci kök ünsüzü ع ile, üçüncü kök ünsüzü de ل harfi ile gösterilir.

Kimi kökler dört ünsüz harfinden meydana gelir. Bunlarda dördüncü harf için ikinci bir ل kullanılır.

Kalıplar, ünsüzlerin bir ünlüyle ünlülendirilmesi, yani hece oluşumu sırasında ünlü çeşitlerine göre çeşitlenir. Örnek olarak, üç harfli bir kelime değişen ünlü çeşitlerine göre 6 kalıba uygun olarak 6 çeşit okunur: *fa'l, fi'l, fu'l, fa'al, fi'al, fu'al*:

بحر *bahr* "deniz", بذل *bezl* "isteyerek vermek, esirgemeksizin bağışlamak", كبر *kibr* "büyüklenmek", قشر *ḳışr* "deri, kabuk", صلح *sulh* "barış", فلك *fülk* "gemi", اثر *eser*, جدل *cedel* "kavga, tartışma, çekişme", كبر *kiber* "büyüklük", جمل *cümel* "cümleler" gibi.

Ünlüyle çeşitlenme uzun ünlülerle de olur. Daha önce gördüğümüz gibi, bir ünsüz önündeki ا و ى harfleri genel olarak hecedeki ünlünün uzunluğu içindir:

سماع *semâ'* "işitmek", قرار *ḳarâr*, كمال *kemâl*, وصال *visâl* "kavuşma", قيام *ḳıyâm* "ayağa kalkma, ayakta durma", صداع *sudâ'* "baş ağrısı", كامل *kâmil*, جامع *câmi'*, كريم *kerîm*, رذيل *rezîl*, قبول *ḳabûl* kelimelerindeki ا و ى'ler gibi.

Örneklerde görüldüğü gibi, kök harfleriyle birlikte bulunan bu harfler, kalıplar içine fazladan katılmış harflerdir, kelimenin yazımında harf sayısını arttırır. İşte bu yüzden bu harflere "artık (ya da katma) harfler" denir.

Ünlü uzunlukları için olan bu üç harf dışında başka artık harfler de vardır ki şunlardır:

Ünlü uzunlukları için olan bu üç harften başka *elif*'in de içlerinde yer aldığı bir öbek harf vardır, belli kelime kalıplarında bulundukları belli yerlerde bunlar da artık harflerdir:

1. ا elif
   a. ilk kök harfinden önceki:
   اكمل *ekmel* "en olgun, ergin", اندر *ender* "az bulunur", اشرف *eşref* "çok şerefli, yüksek soylu", اعلان *i'lân* "bildirmek, açığa vurmak", انكار *inkâr* "gizlemek, gerçeği saklamak", افطار *iftâr*, اجتهاد *içtihâd* "çalışmak", انجذاب *incizâb* "çekilme, irade dışı yönelme" اغبر ار *ığbirâr* "tozlu olmak, kir pas içinde olmak", استشاره *istişâre* "danışma" gibi;
   b. kelime başlarında *isti-* okunan است harf öbeğini başındaki: استقبال *istiḳbâl,* استقلال *istiḳlâl* gibi.
   c. kelime başlarında *in-* okunan ان harf öbeğindeki:
   انقلاب *inḳılâb,* انشراح *inşirâh* "ferahlık, gönül açıklığı" gibi.
2. ت *te*
   a. ilk kök harfinden önceki:
   تشكيل *teşkîl,* تمثيل *temsîl,* تكامل *tekâmül,* تشكر *teşekkür* gibi.
   b. ilk kök harfinden sonraki:
   احتمال *ihtimâl,* اجتماع *ictimâ'* "toplanma, birikme"gibi.
   c. son kök harfinden sonraki:
   رحمت *rahmet,* سعادت *sa'âdet,* رحلت *rihlet* "göçme, yola düşme" gibi.
   d. kelime başlarında *isti-* okunan است harf öbeğindeki:
   استقبال *istiḳbâl,* استقلال *istiḳlâl* gibi.

e. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *müste(la)-* okunan مست harf öbeğindeki:

مستقبل *müstaḳbel,* مستهزی *müstehzî* "alaycı" gibi.

f. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *müte-* okunan متـ harf öbeğindeki:

متفکر *mütefekkir,* متجسس *mütecessis* "meraklı, araştırıp soruşturucu" gibi.

3. س *sin*

a. kelime başlarında *isti-* okunan است harf öbeğindeki:

استقبال *istiḳbâl,* استقلال *istiḳlâl* gibi.

b. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *müste(la)-* okunan مست harf öbeğindeki:

مستقبل *müstaḳbel,* مستهزی *müstehzî* "alaycı" gibi.

4. م *mim*

a. kelime başlarında ilk kök harfinden önceki:

مرحمت *merhamet,* مولد *mevlid,* مقدار *miḳtâr,* معمار *mi'mâr,* مجادله *mücâdele,* منکر *münkir* "gerçeği gizleyen, inançsız", مکرم *mükerrem* "ululanmış, büyük, ulu", مهندس *mühendis,* مناسب *münâsib,* مستقبل *müstaḳbel* gibi.

b. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *mün-* okunan منـ harf öbeğindeki:

منجمد *müncemid* "donmuş, donuk", منشرح *münşerih* "şen, ferah" gibi.

c. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *müte-* olarak okunan harf öbeğindeki:

متغکر *mütefekkir*, متجاسر *mütecâsir* "korkmadan ve çekinmeden bir işe girişen, pervasız"

5. ن *nun*

a. kelime başlarında *–in* okunan ان harf öbeğindeki:

انقلاب *inḳılâb*, انشراح *inşirâh* "ferahlık, gönül açıklığı" gibi.

b. kelime başlarında ilk kök harfinden önce *mün-* okunan منـ harf öbeğindeki:

منجمد *müncemid* "donmuş, donuk", منشرح *münşerih* "şen, ferah" gibi.

c. son kök harfinden sonra *–ân* okunan ان harf öbeğindeki:

غغران *ğufrân* "bağışlama", شکران *şükrân* gibi;

İleriki ünitelerde göreceğimiz gibi, bu harfler birçok kalıpta Türkçenin eklerine denk bir görevde ve işleyiştedir. Kökün sabit anlamını değiştirir, özel anlam katkılarıyla yeni anlamda kelimeler oluşmasını sağlar.

SIRA SİZDE 6

Artık harflere göre yukarıda örnek olarak verilmiş olan şu kelimelerin kalıplarını çıkarınız: قرار , کریم , قبول , اشرف , انکار , استشاره , اصفرار , منجمد , مناسب , مرحمت , مولد , منکر , رحمت , احتمال , تشکیل , شکران , مستنسخ , استقبال , متفکر , انقیاد

Farsça Kelimeler

Farsça Hind-Avrupa dil ailesinin bir koluna bağlı bir dil olup geniş bir coğrafi alanda edebiyat dili olarak kullanılmıştır. Arap alfabesinin alınmasından sonra büyük bir edebî gelişme göstermiş olan bu dile eskiden "İran saray dili" anlamında **Derî** denmekteydi.

İranlılar Arap alfabesini aldıktan sonra, Arapça kelimeleri asılları gibi yazmak için, Türkler gibi, bu alfabedeki bütün harfleri korumuşlar, kendi dillerinde bulunan *ç, g, j* ve *p* sesleri için de mevcut harfler üzerinde küçük değişiklikler yaparak harf sayısını arttırmışlardır.

Farsçanın ünlü sistemi de Arapçadan oldukça farklı olmakla birlikte, kelimelerindeki ünlüler için aynı işaretleri (olağan ünlüler için harekeleri var sayarak, uzun ünlüler için ise ا و ی) kullanmışlardır.

2. Ünitede Farsçaya özgü ünlü ve ünsüzler yeterince tanıtıldığı için burada sesler konusu yeniden ele alınmayacaktır.

DİKKAT

Farsça, yapı bakımından eklemeli bir dildir. Kelimelerinin çoğu ekleme yoluyla türemiştir. Bunlar arasında, Türkçe kelimelerde olduğu gibi, canlılığını zamanla kaybetmiş eklerle yapılmış olanlar bulunur; bir çoğu ise, sonradan ortaya çıkmış eklerle yapılmıştır. Bu eklerin hemen hepsi eski kelime birleşmelerinin ürünüdür, yani her biri bir kelimeden doğmuştur. Hem isim, hem de fiil tabanlarına gelen bu eklerle isimlerden ve fiillerden isimler ve sıfatlar üretilir. Bunlar Türkçenin ekleri gibi tabanların sonuna gelir. Farsça bir kelimeyi tanımak için öncelikle bu eklerin öğrenilmesi gerekir.

Bunun yanında Farsçada az sayıda da olsa ön ekler vardır. Bunların en önemlileri دشمن *düşmen*, دشوار *düşvâr* "zor" ve دشنام *düşnâm* "küfür" kelimelerindeki "kötü" demek olan *düş-* eki ile, Türkçenin *-sız* ekine karşılık olan, aşağıdaki örneklerdeki نا (*nâ-*) ve ; (*ne-*)'dir:

نومید *nevmîd* "umutsuz", ناپاك *nâ-pâk* "kirli, bulaşık, arı olmayan", ناگاه *nâ-gâh* "birden, ansızın" gibi.

Farsça bir yönüyle de önden eklemeli dil özelliği gösterir. İsimlerin çekimi önlerine gelen takılarla yapıldığı gibi, zarf işleyişindeki kimi kelimeler de ön takılarla elde edilir. Ayrıca, hemen hepsi zarf olarak kullanılan yapılarda birtakım zarflar ve isimler de ön takı gibi kullanılır.

Farsçanın en belirgin özelliği kelime birleşmeleri açısından taşıdığı zenginlik ve serbestliktir. Takıların yanı sıra bütün söz bölükleri (isimler, sıfatlar, fiillerin geniş zaman gövdeleri -ki bunlar aynı zamanda emir 3. kişi içindir-, etken ve edilgen sıfat-fiiller) ile yapılan birleşik kelimeler bu dile büyük bir ahenk, edebî değer ve anlatım gücü kazandırmıştır. Bunlar arasında geniş zaman gövdeleri ve sıfat-fiiller ile yapılanlar en geniş yeri tutar ve edebiyat dilinin bir bakıma en zengin malzemesini oluşturur.

Osmanlı Türkçesinde Farsça Kelimeler

Türkçe Farsçadan çok sayıda kelime ve söz öbeği almıştır. Osmanlı Türkçesi dönemi bir önceki döneme göre bu sayının büyük ölçülere vardığı bir dönemdir. XIV. yüzyıl boyunca ve XV. yüzyılın ilk yarısında, aruzla yazılmış Farsça manzum eserlerin Türkçeye yine aruzla manzum olarak çevrilmiş olması, kafiye başta olmak üzere, birtakım gerekçelerle çok sayıda kelimenin alınması yolunu açmış; sonraları ise Fars yazarlarının eserlerine duyulan hayranlık, onlar gibi yazma isteği uyandırmış, bu da taklide yol açarak açılan yolu giderek genişletmiştir. XVI. yüzyılda hakim olmaya başlayan edebî anlayış, şiirde ve secili nesirde Türkçe kelimeleri ve söz öbeklerini ses düzenleri yönünden işe yaramaz sayan bir tutum içine girince, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, Arapça kelimeler gibi, Farsça kelimeler de daha fazla alınıp kullanılmaya başlanmıştır. Bu yüz yılın özellikle süslü nesirle yazılmış eserleri Farsça tamlamalar, birleşik isim ve sıfatlarla doludur. Ancak, tıpkı Arapça alıntılarda olduğu gibi, edebiyat dilinin kullandığı Farsça alıntılar da günlük dile inme, ortak konuşma diline mal olma ölçüsünde yaşama şansı bulabilmiş, dilin olağan gelişme ve değişme süreci içinde pek çoğu ise varlık alanına çıkamayıp metinlerde kalmıştır. Konuşma diline girenler üzerinde halklılıştırma işlemi yürümüş, bunlar Türk dilinin ses kanunlarının baskısıyla, sesçe kısa sürede Türkçeleştirilmiştir.

Farsça Kelimelerin Seslendirilmesi

2. Ünitede gördüğümüz gibi, Farsçanın ünsüz sesleri arasında Türkçedekilerden farklı ünsüz hemen hemen yoktur. Ünlüleri açısından başlıca ayrılık ise Farsçanın ünlülerinin *a, i u (o)* ve bunların uzunlarıyla sınırlı olmasıdır. Bu dilden alınmış kelimeler üzerinde gerçekleşen halklılaştırma sonucunda, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ünlüler çeşitlenmiş, ünsüzlerin nitelikçe başkalıkları değiştirilerek bunlar dilin kendi ünsüzlerine benzetilmiştir. Ancak Farsçayı iyi bilenlerin bu dilin seslerini çıkarabilme yeteneği kazanmış olmaları yüzünden, eğitimli kişiler arasında farklı söyleyişlerin, daha çok da okuyuş seslendirmelerinin bulunduğunu hem Arap harfli metinlerden, hem de çeviriyazılı metinlerden biliyoruz. Örnek olarak metinlerde خسته kelimesinin hem لق ekli (خسته‌لق *hastalı̇k*), hem de لك ekli (خسته‌لك *hástelik*) biçimleri görülür. Bunlardan ilki halklılaşmış söyleyişi, ikincisi ise okumuşça söyleyişi yansıtır. Yine XVI. yüzyıl metinlerinde rastlanan ince sıralı ek almış سبزه‌زارنده‌کی *sebzezârindegi*, آشياننده‌کی *âşiyânindegi*, دلاورلك *dilâverlik* gibi kelimeler, Farsçanın kapalı ve incelmiş *a*'sı ile olan okumuşça söyleyişleri, مردانه‌لق *merdanalı̇k*, خودبينلق *hodbınlı̇k*, بختيارلق *bahtıyarlı̇k*, آسانلق *âsanlı̇k* "kolaylık", آبادانلق *âbâdanlı̇k* "şenlik", سردارلق *serdarlı̇k* "başbuğluk" ise, konuşma dili söyleyişlerini verir. Meninski'nin çeviriyazılı örnekleri arasındaki بازركانلكی *bâzirgânligi* ile سازجغز *sâzcığaz* ve آشنالق *âşinâlı̇k* da böyledir; yani birincisi okumuşça, son ikisi konuşma dili söyleyişine göre.

Farsça Kelimelerde Hece Yapısı ve Sayısı

Farsçanın kelimelerinde hece sayıları, kelimeler Arapçanınkiler gibi kalıplara bağlı olmadığından, belirli sayıda değildir. Ön takılar ve sona gelen ekler ve birleşmelerle uzayan Farsça kelimeler daha çok Türkçenin kelimelerine benzer; çoğu sözlük ve gramer kelimesinde hece sayısı çoktur.

Farsça kelimelerde de Türkçedekine ve Arapçadakine benzer hece yapıları vardır. Ancak ünlüler arası düzen açısından bakıldığında, ilk göze çarpan, birden çok heceli kelimelerin çoğunda Türkçedeki gibi bir uyumun bulunmayışıdır. İşte iki ve daha çok heceli bir Farsça kelimeyi bir Türkçe kelimeden ayıran da öncelikle budur. Bunun yanı sıra, hecelerde uzun ünlü de bulunması ile yukarıda söz ettiğimiz ünsüzlerin düzeni ile ilgili durumlar, bir Farsça kelimenin kendine özgü farklı görüntüsünü ortaya koyar.

Farsça Kelimelerin Eklerle ve Birleştirme Yoluyla Uzatılması

Yalın olsun, birleşik olsun, Farsçadan alınmış her kelime Türkçe bir isim tabanına benzer bir tabandır. Yapım ve çekim ekleri alabilir ve türlü söz kalıplarının yapısına girer.

Heceleri arasında ünlü uyumu bulunmadığından, Farsçanın kelimeleri de kalın ve ince sıralı olmak üzere iki öbek oluşturmaz. Bu durumda Türkçe yapım ve çekim ekleriyle uzatılmış olan Farsça kelimelerde de, Arapça kelimelerde olduğu gibi, ekler son hece ünlüsüne uymuş, asıl uyum da sonraki hecelerin ünlülerinin uyumlu gelmesiyle sürdürülmüştür:

سازنده‌لکنی *sâzende-liğ-i-ñ-i*, بیهوده‌لك *bîhûde-lik* "beyhudelik", بینوالق *bî-nevâ-lıḳ* "yoksulluḳ, güçsüzlük", حقشناسلغندن *hak-şinâs-lığ-ı-n-dan* "hakbilirliğinden", مردانه‌لر *merdâne-ler* "erler", شکارینی *şikâr-ı-n-ı* "avını" gibi.

Farsçadan alınmış kelimeler ve söz öbekleri de, Türkçenin gramer birliklerinde dilin kendi yapıları gibi birleşmeler yapmış, türlü söz öbeklerinin içinde kurucu unsur olarak yer almıştır. Bunlar arasında isim ve sıfat takımlarının (tamlamalarının) çok özel bir yeri vardır. Osmanlı Türkçesi metinlerini okurken bu söz öbeklerinin doğru okunması, metnin anlamca doğru çözümlenmesi açısından büyük önem taşır. İleride bunları ayrıntısıyla ele alacağız.

Bu ünitede ana hatlarıyla söz edilmiş olan Arapça ve Farsça kelimeler üzerine ayrıntılı açıklamalar ikinci yılın ünitelerinde yapılacak, Osmanlı Türkçesi içinde önemli bir yer tutmuş olan alıntı malzemenin daha yakından tanınması sağlanacaktır.

Özet

Türkçenin hecelerini tanıyabilmek.

Türkçe'nin heceleri için 6 ana örnek söz konusudur. Bu hece yapılarından çıkan üç önemli sonuç vardır. Bunlar Türkçe ve yabancı kelimeleri ayırmak açısından önemlidir:

1. Türkçe bir hece (ya da kelime kökü) hiçbir zaman çift ünsüzle başlamaz.

2. Türkçe bir hece sonunda iki ünsüz dışında başka türlü bir ses öbekleşmesi olamaz.

3. Türkçe bir hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.

Alıntı kelimelerin hecelerini değerlendirebilmek.

Daha önceki dönemlerden başlamış olsa da, özellikle Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça ve Farsçadan sayısız denecek ölçüde kelime alınmıştır. Batı dilleriyle ilişkinin sonucu olarak bu dönem içinde önceleri başlıca İtalyanca, Grekçe, Sırpça, Lehçe ve Macarcadan, 1850'lerden sonra ise giderek artan sayıda Fransızcadan ve İngilizceden Türkçeye girmiş kelimeler de bulunmaktadır. Bütün bu kelimelerde Türkçenin düzenli hece yapısına uyan heceler yanında uymayan heceler de bulunmaktadır. Uymayanlar çift doruklu, demek ki düzensiz hecelerdir. Dilimiz başlangıçtan beri bunları kendi hece yapısına uydurmuş, türeme bir ünlü ile ikiye bölerek iki heceli yapıya geçirmiş, sonuç olarak Türkçeleştirmiştir.

Türkçede hecelerin sıralanış kuralını açıklayabilmek.

Türkçenin hecelerinde ünlü-ünsüz ilişkisi bakımından değişmez bir ana kuralın işlediği görülür: Her hece kurucu ünlü, kendisinden önce gelen ünsüzü ve kendisinden sonra gelen tek ya da düzenli iki ünsüzü yanına çeker ve kurduğu heceye katar: *a-ra, o-da, ba-ba, ku-yu, kız, ço-cuk, sı-ğın, sırt, yo-ğurt* gibi. İşte bu ana kural hem eklemede, hem birleşmede, hem de söz içinde işler ve ünlünün yönettiği bu sistem, yapı bakımından aynı tip heceler üretir.

Kelimelerimizi ilkin **yapım ekleri**yle uzatır, yeni tabanlar yaparız. Sonra bunlara **çekim eki** dediğimiz ekler katar, daha da uzun duruma getiririz. Böylece ses sayısı oldukça kabarık bir

öbek oluşur. İşte bu çok sayıda sesin bulunduğu öbek içinde yer alan her ünlü, kendi hecelerini söz konusu kurala uyarak kurar.

İkinci olarak, kelimeleri belli söz kalıpları içinde yan yana getirip **birleşik kelime** dediğimiz kelime öbekleri oluştururuz. İşte bu yolla bir araya gelen sayıları daha çok sesle de, aynı kural uyarınca, ünlülerin yönetiminde aynı tip heceler kurulur.

Türkçenin kelimelerini ses düzenleri bakımından tanıyabilmek.

Bir öz Türkçe kelimede yapı bakımından üç unsur bulunur: **kök**, bir veya daha çok **yapım eki**, **çekim eki**. Gerek yapım ekleriyle elde edilen gövdelerde (*sözlük kelimelerinde*), gerekse kök ve gövdelerin çekim ekleri almış biçimlerinde (*gramer kelimelerinde*) hece ünlüleri belli bir düzen içinde gelir. Bu düzeni kuran **ünlü uyumu** dediğimiz kanundur. Dilimizin yapısıyla ilgili olan bu kanun aslında hece ünlülerinin benzeşmesidir. Benzeşme, ünlülerin kalınlık-incelik, düzlük-yuvarlaklık niteliklerine dayanır. Bu yüzden de iki bakımdan benzeşme (uyum) söz konusu olur:

a. Kalınlık-İncelik Bakımından,

b. Düzlük-Yuvarlaklık Bakımından.

Alıntı kelimelerin farklı ses düzenlerini ve yapılarını ayırt edebilmek.

Osmanlı Türkçesi döneminde iki doğu dilinden çok sayıda kelime alınmıştır. Bunlardan biri Sami diller ailesinden olan Arapçadır. Yapısı Türkçeden tamamen farklı oln bu dil ünsüzlere dayanır. Bir Arapça kelimede anlamlı bir ses birliği en az üç ünsüz sesten oluşur. Arapçanın bir ünsüzler dili olması yüzünden, nasıl bir kalıbı olursa olsun, anlam çekirdeği, üç ünsüzün oluşturduğu bir köktür. Bu kök ünsüzlerinde ise, Türkçedeki gibi belli niteliklere göre kurulmuş ve belli kurallara göre işleyen bir sisteme bağlı bulunmaksızın, dilin bütün ünsüz sesleri yer alabilir. Farsça ise Hind-Avrupa dil ailesinin bir koluna bağlı bir dildir. Onun da kendine özgü ünlü ve ünsüzleri vardır. Farsça, yapı bakımından eklemeli dillere benzer. Kelimelerinin çoğu ekleme yoluyla türemiştir. Bunlar Türkçenin ekleri gibi tabanların sonuna gelir. Farsça bir kelimeyi tanımak için öncelikle bu eklerin öğrenilmesi gerekir. Farsça bir yönüyle de önden eklemeli dil özelliği gösterir. İsimlerin çekimi önlerine gelen takılarla yapıldığı gibi, zarf işleyişindeki kimi kelimeler de

ön takılarla elde edilir. Ayrıca, hemen hepsi zarf olarak kullanılan yapılarda birtakım zarflar ve isimler de ön takı gibi kullanılır. Her iki dilin de ses sistemleri Türkçeye benzemez. Gerek sesleri arasında bir heceleşme kuralından, gerekse hecelerinin yapısında bir ünlülenme düzeninden söz edilemez. Bu yüzden de bir Arapça ve Farsça kelime her şeyden önce Türkçenin portresini meydana getiren bu iki ana özelliğe aykırı kalmak yönüyle tanımlanabilir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdakilerden hangisi hecelenmesi Türkçenin hece yapısına aykırıdır?

a. çö-zük

b. kor-kunç

c. yo-ğurt

d. üf-ür-ük

e. iğ-renç

2. Türkçe kelimelerle ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Çift ünsüzle başlamaz.

b. Hece sonunda iki ünsüz dışında ses öbekleşmesi olamaz.

c. Hece sonunda ikiz ünsüz bulunmaz.

d. Bir ünlüden ibaret hece olabilir.

e. Bütün hecelerde mutlaka bir ünsüz bulunur.

3. Aşağıdaki alıntı kelimelerin hangisinde düzensiz hece Türkçeleştirilmiştir?

a. klüp

b. istatistik

c. kredi

d. kontrat

e. illegal

4. Aşağıdaki Arapça kelimelerden hangisi, düzensiz çift ünsüzleri nedeniyle Türkçede iki heceli yapıya geçirilmiştir?

a. حبس

b. ضرر

c. غرب

d. نظر

e. غرق

5. Arapça ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Ünsüzlere dayanan bir dildir.

b. Anlamlı bir ses birliği en az iki ünsüz sesten oluşur.

c. Yazıda gösterilmeyen sesler söz konusudur.

d. Bükümlü bir dildir.

e. Kök ünsüzlerinin belli bir sıralanma kuralı yoktur.

6. Aşağıdaki Arapça kelimelerden hangisi *fa'al* kalıbındadır?

a. *bahr* "deniz"

b. *bedel* "karşılık"

c. *kibr* "büyüklenmek"

d. *sulh* "barış"

e. *avân* "zaman"

7. Aşağıdaki Arapça kelimelerin hangisinde "artık harf" **yoktur?**

a. كامل

b. كريم

c. اشرف

d. الم

e. محكوم

8. منجذب kelimesinin kök harfleri aşağıdakilerin hangisinde doğru olarak verilmiştir?

a. ج - ن - م

b. ز - ج - ن

c. ب - ذ - ج

d. ز - ج - م

e. ب - ذ - ن

9. مهندس kelimesinin kalıbı aşağıdakilerden hangisidir?

a. müfâ‘il

b. müfte‘il

c. müfa‘lil

d. mütefâ‘il

e. münfa‘il

10. Farsça ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. Hind-Avrupa dil ailesindendir.

b. Arapça asıllı alfabeyle yazılır.

c. Arap alfabesinde küçük değişiklikler yapmışlardır.

d. Uzun ünlüler bulunur.

e. İsimlerin çekimi sonlarına gelen takılarla yapılır.

Okuma Parçası

Hece Bölümü Kanunu

…..

1. Türkçenin kelimeleri yalnız tekdoruklu, düzenli hecelerden meydana gelmektedir. Bu kelimeler eklerle uzatıldıkları zaman doğan yeni heceler de aynı yapıda oluyorlar. Biliyoruz ki bu belirlilik bütün Türk dillerinde hüküm sürmektedir.

2. Türkçe yabancı dillerden gelen kelimelerdeki değişik yapıda heceleri de kendi hecelerine benzeştiriyor. Bu *benzeştirme* (assimilation) çiftdoruklu heceler için, zorlamalar bir yana, belirli ve kesindir. Bu heceler bir sesli türemesiyle ikiye bölünürler.

Türkçede hecelerin yapısını belirleyen bu olguya genelliği dolayısıyla *hece bölümü kanunu* (loi de division syllabique) adını veriyoruz ve onu sonucu ile birlikte şöyle ifade ediyoruz:

a. *"Türkçenin bütün heceleri tekdoruklu olur"*.

b. *"Türkçe yabancı dillerden gelen çiftdoruklu heceleri ikiye böler"*.

Hece bölümü kanunu ve sesli uyumu ve sesdeş uyumu kanunları birlikte Türk dilinin portresini gereği gibi belirtirler.

…..

Kaynak: Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1974, s. 55-56.

Sesli Uyumunun Tarihçesi

…..

Türkçede kelimenin seslileri arasında dil benzeşmesi, dolayısıyla dil uyumu kanunu kökten veya çok eski olmalıdır. Bu, dilin tarihten önceki gelişme çağlarında meydana gelmiştir. Fakat dudak benzeşmesi, dolayısıyla dudak uyumu kanunu tarihî zamanlarda oluşmuş görünüyor. Doğu Türkçesinde daha Eski Türkçe devresinde yavaş yavaş ilerilemiş olduğu anlaşılıyor. Batı Türkçesinde ise daha geç, ancak Orta Oğuz lehçesi içinde kendini göstermektedir.

A. OSMANLICADA

XIII. - XV. yüzyıllardan, Eski Osmanlıcadan kalan metinlerde dudak benzeşmesi yoktur, diyebiliriz. Bu devirde henüz kelimelerimiz yalnız dil uyumu kanununa göre seslilenmektedir. Yani ilk hecedeki düz bir sesliden sonra ikinci hecede bir yuvarlak sesli, ilk hecedeki yuvarlak bir sesliden sonra da ikinci hecede, dar olsa bile , bir düz sesli bulunabilmektedir. Bununla birlikte burada da *o* ve *ö* geniş yuvarlak seslilerinin ikinci ve daha sonraki hecelerde bulunmadığı anlaşılıyor

Kaynak: Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, İstanbul, 1974, s. 88.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d Yanıtınız doğru değilse, "Türkçenin Heceleri" konusunu yeniden okuyunuz.

2. e Yanıtınız doğru değilse, "Türkçenin Heceleri" konusunu yeniden okuyunuz.

3. b Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimelerin Heceleri" konusunu yeniden okuyunuz.

4. a Yanıtınız farklıysa "Alıntı Kelimelerin Heceleri" konusunu yeniden okuyunuz.

5. b Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

6. b Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

7. d Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

8. c Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

9. c Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Arapça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

10. e Yanıtınız doğru değilse, "Alıntı Kelimeler: Farsça Kelimeler" konusunu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

kırk, dürt, kurt, sırt, ***çarp****-mak, u-****sanç***, ***sanç****-mak.*

Sıra Sizde 2

fasıl (çünkü: hicaz *faslı*), *tavır* (çünkü: *tavrı hoş değil*); *fetih* (çünkü: İstanbul'un *fethi*); *kabir* (çünkü : *kabrinde* rahat uyusun) *katil* (çünkü: *katil* zanlısı, ama falancanın *katli*).

Sıra Sizde 3

Olmuştur. Arapçada üç ünlü varken bu dilden alınmış kelimelerin söylenişinde ünlüler çeşitlenmiş ve Türkçenin zengin ünlü sistemine uydurulmuştur. İçinde kalın ünsüz harflerinden (ق غ ع ظ ط ض ص خ) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü eğitimli kimselerce kalın, ancak klasik Arapçanın *e*'ye yakın kapalı, incelmiş *a*'sı gibi söylenmiştir. Buna karşılık içinde ince ünsüz harflerinden (ي ه و ن م ل ك ف ش س ز ر ذ د ج ث ت ب) biri bulunan hecenin uzun olmayan düz geniş ünlüsü ise, ince, yani *e* gibi söylenmiştir. Bir ünsüzden sonraki ا (*elif*) her zaman uzun *a* okunur. Ancak bu *a* da bilgili kimselerin okumalarında daralmış ve incelmiş bir sestir, uzun *e*'ye yakındır. Arapçada *ı* ünlüsü yoktur, kalın ve ince ünsüz harfleri önünde ve ardında bulunduğu var sayılan *esre (kesre)* ince, yani *i* gibi okunur. Bu ünlü de Türkçe söyleyişte *ı* ve *i* olarak çeşitlenmiştir. Bu dilin *ötrü* ile karşılanan dar yuvarlak ünlüsü, kalın ünsüz harfleriyle birlikte kalın, ince ünsüz harfleriyle birlikte ise ince okunmuştur. Bu dile özgü uzun *u* da Türkçe söyleyişte çeşitlenmiştir. Kapalı hecelerde bu ünlünün de uzun söylenmediği, ancak açılan hecede bu özelliğini koruduğu söylenebilir.

Sıra Sizde 4

Edilemez. Bu dilde ünsüzler arasında var olduğu söylenebilecek temel yapı özelliği fiil köklerini oluşturan çoğu üç, az sayıda kelimede dört ve beş ünsüz sesin yalnızca sırasının değişmemesidir. Arapçanın bütün ünsüz sesleri ilk ve sonraki seslerden biri olabilir. Bunun dışında kimi fonetik etkilenmelerle söyleyişte meydana gelen değişmelerden söz edilebilirse de bunlar kalıcı ve yazıya yansıtılmış değişiklikler değildir. Ünsüzler arasında Türkçedeki ünsüz uyumları gibi bir uyum da

yoktur. Bu yüzden alıntı kelimelerin Türkçe söylenişinde bu uyumun da büyük ölçüde gerçekleşmiş olduğu görülür. Türkçenin tek doruklu ve bir araya gelebilirlik açısından belirli çift ünsüzlü hecelerine karşılık Arapça kelimelerde her türlü ünsüz bir arada bulunabilir. Çoğu çift doruklu bu hecelerde Türkçe iki ünsüz arasına bir dar ünlü katarak bu heceleri çoğaltma yoluna gitmiştir.

Sıra Sizde 5

قرار	*ḳarâr*:	فعال	fa‘âl
كريم	*kerîm*:	فعيل	fa‘îl
قبول	*ḳabûl*:	فعول	fa‘ûl
اشرف	*eşref*:	افعل	ef‘al
انكار	*inkâr*:	افعال	if‘âl
استشاره	*istişâre*:	استغاله	istifâle
اصفرار	*ısfirâr*:	افعلال	if‘ilâl
شكران	*şükrân*:	فعلان	fu‘lân
تشكيل	*teşkîl*:	تشكيل	tef‘îl
احتمال	*ihtimâl*:	افتعال	ifti‘âl
رحمت	*rahmet*:	فعلت	fa‘let
منكر	*münkir*:	مفعل	müf‘il
مولد	*mevlid*:	مفعل	mef‘il
مرحمت	*merhamet*:	مفعلت	mef‘alet
مناسب	*münâsib*:	مفاعل	müfâ‘il
منجمد	*müncemid*:	منفعل	münfa‘il

انقياد	*inḳıyâd*:	انفعال	infi‘âl
متفكر	*mütefekkir*:	متفعل	mütefa‘‘il
استقبال	*istiḳbâl*:	استفعال	istif‘âl
مستنسخ	*müstensih*:	مستفعل	müstef‘il

Yararlanılan Kaynaklar

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

6

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kelime sınıfları içinde adların yerini belirleyebilecek, çeşitlerini tanıyabilecek,
- Adlarda sayı ve cinsiyet ayrımını yapabilecek, çekim özelliklerini açıklayabilecek,
- Türkçe türemiş adların yapılışlarını ve anlatım inceliklerini tanıyabilecek,
- Arapça adları ve Arapça türemiş adların yapılışlarını tanıyabilecek ve Türkçe karşılıklarına göre anlatımca benzer yönlerini açıklayabilecek,
- Farsça adları ve Farsça türemiş adların yapılışlarını tanıyabilecek ve Türkçe karşılıklarına göre farklı yönlerini açıklayabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Yoğun Ad, Yalın Ad
- Cins Adı, Özel Ad
- Kelime Yapımı: Türetme
- Cinsiyet (Dişilik-Erillik)
- İkili Çoğul
- Eklerin Anlatımı

İçerik Haritası

- ADLAR, ADLARIN ÇEŞİTLERİ
- ADLARDA SAYI (KEMİYET), CİNSİYET (KEYFİYET) VE ÇEKİM
- TÜRKÇE TÜREMİŞ ADLAR
- ARAPÇA ADLAR VE TÜREMİŞ ADLAR
- FARSÇA ADLAR VE TÜREMİŞ ADLAR

Kelime Sınıfları I: Adlar

GİRİŞ

Türkçenin bütün kelime kökleri iki öbek içinde toplanır: ***isim kökleri, fiil kökleri.*** *Bu iki öbekte yer alan kelimelerin yapım ve çekim ekleri ayrı olduğu gibi, söz içindeki işleyişleri, kurdukları ilişkiler ve karşıladıkları kavramlar da farklıdır. Kendi yapım ekleriyle uzamış,* ***gövde*** *ya da* ***köken*** *diye adlandırdığımız kelimelerle* ***birleşik kelimeler*** *de, kök kelimeler gibi, iki öbek oluşturur. Bunlar* ***taban*** *adını verdiğimiz yeni kelimelerdir; başka yapım ekleriyle uzatılabildikleri gibi, kendi çekim ekleriyle de çekilirler. Alıntı kelimelere gelince; hangi dilden alınmış olursa olsunlar, bunlar da Türkçede isim tabanları sayılırlar. Türkçe isimler gibi eklerle uzatılırlar, çekim ekleri ile çekilirler. Bunların fiil işleyişi kazanmaları, isimden fiil yapan eklerle ya da yardımcı fiillerle fiil tabanlarına dönüştürülmeleriyle sağlanır. İşte Türkçedeki bütün kelimeler ilkin bu iki yapı özelliğine göre iki ana sınıfa ayrılırlar:* ***isim*** *ve* ***fiil.***

Fiil sınıfından kelimelerin cümlede işleyiş bakımından durumları değişmez; görevleri bellidir, değişip başkalaşmaz. Bu yüzden bu kelime sınıfının bölünmez bir bütünlüğü vardır. İsim sınıfından olanların ise cümlede işleyişçe durumları değişebilir; bunlar ayrı görevler yüklenebilirler. İşte söz içinde gördükleri farklı işler, yüklendikleri farklı görevler açısından bu sınıftaki kelimeleri kendi içinde ***ad, sıfat, zamir, zarf*** *gibi dört bölüme ayırmak mümkündür ve gramer öğrenimi açısından gereklidir.*

İsimler *ve* ***fiiller*** *bağımsız anlam birimleridirler, ana kavramları karşılarlar. Bunlar aynı zamanda söz içinde kurucu ana birimlerdir. Bir kısım kelimelerin ise tek başlarına bir anlamı bulunmadığı gibi, doğrudan kuruculuk yönü de bulunmaz. Bunlar aracı kelimeler, taşıdıkları bağımlı kavramlar ile kurucu ana birimler arasında ilişkiler kuran yardımcı unsurlardır. Ayrı bir*

*sınıf oluşturan bu tür kelimeler **edat** adıyla anılır ve kendi içinde üç bölüme ayrılır: **takı**, **bağlam** ve **ünlem**.*

*İşte Osmanlı Türkçesi dönemindeki bütün kelimeleri bu üç ana sınıf (**isim**, **fiil**, **edat**) ayırımına bağlı, ancak sınıflar içindeki söz konusu alt sınıflara, bölümlere (**ad**, **sıfat**, **zamir**, **zarf**, **fiil; takı**, **bağlam**, **ünlem**) göre 4 ünite içinde ele alacağız. Ele alış sırasına göre yazacak olursak, bunlar: **adlar**; **sıfatlar**; **zamirler** ve **zarflar**; **fiiller**; **takılar**, **bağlamlar** ve **ünlemler**'dir.*

*Şunu da ekleyelim: Osmanlı Türkçesi kelime dağarcığında bulunan kelimeleri bir de kaynaklarına ve yapılarına göre türlere ayırabiliriz. Bunlar **kök kelimeler**, **türemiş kelimeler**, **birleşik kelimeler** ve **alıntı kelimeler**'dir. Daha önce gördüğümüz gibi, bu tür kelimelerin hepsi Türkçede birer tabandır; yeni yapım ekleriyle uzatılabilirler, söz içinde çekim ekleriyle çekimli biçimlere sokulurlar.*

ADLAR

Adlar, yoğun (somut) ve yalın (soyut) varlıkları gösteren; daha geniş bir tanımla, dış gerçekliği olan, duyularla tanınıp kavranan ya da dış gerçekliği olmayıp da zihinde tanımlanıp biçimlendirilerek kavranır kılınan varlıklara (anlamlara, niteliklere) ad olan kelimelerdir:

آغاج *ağaç,* شجر *şecer* "ağaç", سبو *sebû* "testi", دختر *duhter* "kız", قوش *kuş,* زاغ *zâğ* "karga", سفالت *sefâlet,* مسکنت *meskenet* "miskinlik, yoksulluk", مشابهت *müşâbehet* "benzerlik", رؤیا *rü'yâ,* دوش *düş,* فکر *fikr,* فتح *feth,* آچمه *açma,* قطع *ḳat'* "kesme", بیچمك *biçmek,* آرزو *ârzû,* حرمت *hürmet,* سوکی *sevgi,* الله *Allâh,* خدا *Hudâ,* تاکری *Tañrı,* کونش *Güneş,* قمر *Ḳamer,* علی *Ali* gibi.

ADLARIN ÇEŞİTLERİ

Adları önce gösterdikleri varlıklara göre **yoğun adlar** ve **yalın adlar** olarak ikiye ayırırız. Yoğun adların bir kısmı bir tek varlığı veya belli bir topluluğu gösterir; bunlara **özel adlar** (**özlük adlar, has isimler**) diyoruz:

بایرام *Bayram,* عمر *Ömer,* آنقره *Ankara,* مکه *Mekke,* ترکیه / توركيا *Türkiye,* ترکلر / توركلر *Türkler,* عجملر *Acemler,* فرنکستان *Firengistan* gibi.

Bir kısmı ise, yalın kavramların adı ile aynı cinsten olan teklerin oluşturduğu yoğun bir varlık kümesinin ortak ya da her tekinin ayrı ayrı adıdır. Bunlara da **cins adları** (**ortak adlar, cins isimler**) deriz:

انسان *insân,* حيوان *hayvân*, رجل *recül* "erkek", زن *zen* "kadın", قوش *ḳuş*, طير *tayr* "kuş", سمك *semek* "balık", اينك *inek*, كوكرجين *göğercin* "güvercin", دجاجه *decâce* "tavuk", جام *câm* "kadeh", صفا *safâ*, كدر *keder*, حزن *hüzn*, بيم *bîm* "korku", سوكى *sevgi*, ضرورت *zarûret*, صعوبت *su'ûbet* "güçlük", خوان *hân* "sofra", ميوه *meyve*, تفاح *tüffâh* "elma", نان *nân* "ekmek", آب *âb* "su", ادراك *idrâk*, بيلش *biliş*, يوريش *yürüyüş*, هجوم *hücûm* gibi.

ADLARDA CİNSİYET (KEYFİYET)

Erillik ve Dişillik

Aynı türden canlı varlıkların kimi erkek, kimi dişi olabilir. Canlı varlıkların taşıdıkları bu ayırıcı niteliğe **cinsiyet** denir. Türkçede kelimeleri erkek ve dişi oluşlarına göre türlere ayıran ek yoktur. Aynı cinsten canlı varlıkların erkek ve dişi olanlarının ayrı adları vardır:

baba-ana, oğlan-kız, dayı-teyze, amca-hala, ağabey (abi)-abla, boğa-inek gibi.

Bunun yanında, hayvanların erkek ve dişilerini ayırmak için adlarının önüne *erkek* veya *dişi* kelimeleri getirilir:

erkek arslan-dişi arslan, erkek kedi-dişi kedi gibi.

İnsanlar için ise bu ayırım *erkek*, *oğlan* ve *kadın*, *kız* kelimeleriyle yapılır:

erkek aşçı-kadın aşçı, oğlan hizmetkâr-kız hizmetkâr gibi.

Varlık adları gibi, yalın adların erkek-dişi tür ayırımları da böyle yapılır:

erkek sözü-karı sözü, erkek işi-kadın işi gibi.

Farsçada da erkek-dişi ayırımı bulunmaz. Arapçada ise kelimeler gösterdikleri varlıkların erkek ya da dişi oluşuna göre **eril** (müzekker) ve **dişil** (müennes) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça isimlerin kimi yerlerde eril-dişil niteliklerine göre kullanılması açısından önemlidir. Örnek olarak, Arapça sıfat takımlarında (tamlamalarında) olduğu gibi, Farsça kurallı sıfat takımlarında da iki Arapça kelime, cins bakımından uyuşumludur. Farsçadaki bu kurallı kullanım Türkçeye de geçmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde çok kullanılmış olan ve söz diziminde önemli bir yer tutan bu yapıdaki sıfat takımlarında vasıflanan (ad) dişil ise vasıflayan (sıfat) da dişil olur. Hangi Arapça kelimelerin dişil olduğunu, ya da sayıldığını bilmek bu yüzden önem taşır.

Arapça Eril ve Dişil Adlar

Bir Arapça kelimenin dişil olduğu sonunda bulunan şu harflerden anlaşılır:

1. Kelimenin kök harfi olmayan, bulunduğu son hecede kök harfi ile birlikte *-et* ve *-ât* gibi okunan ت , ات ile *a, e* gibi okunan ه , ه :

   امانت *emânet*, فرصت *fırsat*, ظلمت *zulmet*, حركات *harekât*, ضربات *darebât* "vuruşlar", جميله *Cemîle* (kadın adı), نظميه *Nazmiye* (kadın adı), اراده *irâde*, عباره *ibâre*, غايه *ğâye*.

   Daha önce ه , ه 'nin Arapçada ة , ة (yuvarlak te) biçiminde yazıldığını ve *-tun* olarak okunduğunu görmüştük. Osmanlı Türkçesinde bu gibi kelimeler hem ت ile, hem de ة , ة ile, yani iki şekilde yazılabilir ve okunabilir. Ancak bu, çoğu kez kelimenin anlamı ve kullanım alanıyla ilgilidir:

   حركت *hareket* "yer değiştirme, deprenme", حركه *hareke* "ünlü işareti"; عبارت *ibâret* "yapılış; değer ve miktarca belirlenmiş; biçimlenmiş, oluşmuş", عباره *ibâre* "yazılı bir anlatımın düzeni, düzenleniş biçimi; birkaç kelimelik, ya da cümlelik söz"; ارادت

irâdet “istek, dilek, seçim”, ارادہ *irâde* “isteme, dileme; buyruk, hüküm, ferman”; حکایت *hikâyet* “anlatma, aktarma”, حکایہ *hikâye* “gramer terimi: geçmişte olanı anlatma”; قوت *ḳuvvet* “güç”, قوہ *ḳuvve* “düşünce, niyet; meleke, yeti”; غایت *ġâyet* “sınır, son uç, son derece”, غایہ *ġâye* “amaç, ulaşılmak istenen son nokta” gibi.

2. *Uzun a* gibi okunan ى :

تقوى *taḳvâ*, دعوى *da‘vâ*, مجرى *mecrâ*, سلمى *Selmâ* (kadın adı);

3. *â‘* gibi okunan اء . Ancak ا (*elif*) ardındaki ء (*hemze*) Osmanlı Türkçesinde düşürülür ve ا (elif) uzun ünlü değeriyle yalnız kalır:

صحرا *sahrâ*, سمرا *Semrâ* (kadın adı), سودا *sevdâ* gibi.

Dişil kelimeler yapı özellikleri bakımından da iki öbeğe ayrılır:

1. Erkek sınıfından varlıkları gösterdiği hâlde dişillik belirten harfleri taşıyan kelimeler: معاویہ *Muâviye* (erkek adı), زکریا *Zekeriyyâ* (erkek adı) gibi. Bunlara **sözde** (lafzî) **dişi** denilir.
2. Dişi, ya da dişi sayılan bir varlığı gösterdiği hâlde dişillik belirten harfleri bulunmayan kelimeler: ارض *arz* “yer yüzü”, شمس *şems* “güneş”, مریم *Meryem* (kadın adı) gibi. Bunlara da **anlamca** (ma‘nevî) **dişi** denilir.

Şu altı tür kelime anlamca dişildir:

1. Kadın adları : زینب *Zeyneb*, مریم *Meryem* gibi;

2. Dişi varlıkları gösteren kelimeler: ام *ümm* “anne”, اخت *uht* “kız kardeş”, بنت *bint* “kız” gibi;

3. Ülke, şehir ve kabile adları: مصر *Mısr*, شام *Şâm*, حلب *Haleb,* غطفان *Gatafân* “bir kabile adı” gibi;

4. Çift organların adları: عین *ayn* “göz, اذن *üzn* “kulak”, ید *yed* “el” ;

5. Rüzgar adları ve ateşe verilen çeşitli adlar: جنوب *cenûb* "güney yeli", شمال *şemâl* "kuzey yeli", نار *nâr* "ateş", جحيم *cehîm* "alev alev yanan ateş", جهنم *cehennem*, سعير *sa'îr* "yüksek dereceli ateş" gibi;

6. İnsan dışındaki canlı varlıkların topluluk adları: غنم *ğanem* "koyun", ابل *ibl* "deve" gibi.

Ayrıca şu kelimeler de dişil sayılır ve çoklukları dişil çoğul ekleri ile yapılır:

1. Harf adları: الف *elif*, تاء *tâ'*, جيم *cîm* gibi;

2. Ay adları: محرم *Muharrem*, رمضان *Ramazân* gibi

3. Üç harften çok harfi bulunan bütün mastarlar: وقوع *vuḳû'*, كمال *kemâl*, اخراج *ihrâc*, تدريس *tedrîs*, تبدل *tebeddül* "başkalaşma", انقلاب *inḳılâb* "değişme", احتمال *ihtimâl*, تظاهر *tezâhür*, معامله *mu'âmele*, استحصال *istihsâl* "üretim" gibi.

4. Belli kalıplarla yapılan çoğullar: امور *umûr* "işler", كتب *kütüb* "kitaplar", تصاوير *tesâvîr* "tasvirler, resimler", مراكب *merâkib* "merkepler, binekler" gibi.

Bunlar dışında kalan bütün kelimeler eril sayılır. Bununla birlikte kural dışı, yani eril sayılması gerekirken dişil, dişil sayılması gerekirken eril sayılan kimi kelimeler de vardır. Bunlar ancak sözlükler yardımıyla öğrenilebilir.

Osmanlı Türkçesi metinlerinde dişi, ya da dişi sayılan bir varlığı gösterdiği hâlde dişillik harfleri bulunmayan kelimelerin vasıflanan (ad) olarak bulunduğu Farsça kurallı sıfat takımlarında vasıflayanın (sıfatın) dişil gelmediği örnekler görülür: شمس *şems* "güneş" kelimesine "ışık saçıcı, ortalığı aydınlatan" anlamındaki dişil *münîre* yerine erili olan *münîr* getirilmesi gibi. Eril kelimelerin dişilleri, Osmanlı Türkçesinde, örnekte olduğu gibi, sıfat takımındaki sıfatın sonuna eklenen ه , ه ile yapılır. Bu konu 11. ünitede uyuşum konusuyla ilgili olarak yeniden ele alınacaktır.

SIRA SİZDE 1

Arapça kelimelerde cinsiyet ayırımı olması Osmanlı Türkçesinde bu dilden alınmış kelimelerin kullanımı açısından önemli midir? Niye?

ADLARDA SAYI (KEMİYET)

Teklik-Çokluk

Varlık ve kavramlar arasında bir de sayı yönünden ayırım bulunur. Aynı türden varlıklar ve kavramlar sayıca bir (tek) ya da birden çok olabilir. Sayıca biri (teki) gösteren kelime için **tekil** (**tekli, teklik**), çoğu gösteren kelime için ise **çoğul** (**çoklu, çokluk**) terimlerini kullanıyoruz.

Türkçede canlı ve cansız varlıkların ve kavramların birden çok olduğunu anlatan ek لر *-ler*'dir. Arapça ve Farsçadan alınma her türden ismin çoğulu da Osmanlı Türkçesinde genel olarak aynı ekle yapılmıştır:

انسانلر *insânlar,* حاللر *hâller*, مکتوبلر *mektûpłar,* ظاللر *zâlimler,* عاملر *âmiller* "işleyiciler, kılıcılar, bir sonucun ortaya çıkmasına sebep olanlar", مصاحبلر *musâhipler* "sohbet edilen kimseler, dostlar, arkadaşlar", میتلر *meyyitler* "ölüler", دولتلر *devletler,* قدحلر *ḳadehler*, دریالر *deryâlar* "denizler", شیرلر *şîrler* "arslanlar", سرایلر *sarâylar,* باغلر *bâġlar* gibi.

Ancak, özellikle Arapçadan alınmış kelimeler arasında bu dilin çoğul şekilleriyle yapılmış çok sayıda kelime bulunur. Kullanım yerleri bakımından bunlar, Türkçe çoğul eki almış tekiller gibidirler:

دولتلر *devletler* = دول *düvel*, کافرلر *kâfirler* = کفار *küffâr* ya da کفره *kefere* gibi.

Bununla birlikte Arapçanın çoğulları Osmanlı Türkçesinde *-lar, -ler* eki ile yeniden çoğul yapılmıştır; yani çoğuldan çoğul:

اصحاب *ashâb* "sâhibler, dostlar, arkadaşlar" = اصحابلر *ashâbłar*, اموال *emvâl* "mallar" = امواللر *emvâller*, اشیا *eşyâ* "şeyler, nesneler" = اشیالر *eşyâłar,* اسرا *üserâ* "esirler" = اسرالر *üserâłar*, عمله *amele* "âmiller, iş erleri, bir işi yapan kişiler"

= عملەلر *ameleler*, طلبه *talebe* "tâlipler, bir şeyi isteyenler, bir işi öğrenmek isteyenler" = طلبەلر *talebeler*, اطراف *etrâf* "taraflar, yönler" = اطرافلر *etrâflar*, تجار *tüccâr* "tâcirler, ticaretle uğraşan kimseler" = تجارلر *tüccârlar*, سلاطين *selâtîn* "sultanlar" = سلاطينلر *selâtînler*, محصولات *mahsûlât* "mahsûller, ürünler, elde edilen gelirler" = محصولاتلر *mahsûlâtlar* gibi.

Arapçada da **kırık çoğul** denilen çoğulların çoğulları vardır: Örnek olarak كلاب *kilâb* ve اكلب *eklüb*, "köpek" anlamındaki كلب *kelb*'in iki kırık çoğuludur. Bunların çoğulları da كلابات *kilâbât* ve اكالب *ekâlib*'dir. Aynı şekilde "el" demek olan يد *yed'*in çoğulu ايدى *eydî*, bunun da çoğulu ايادى *eyâdî'*dir. Osmanlı Türkçesinde يد *yed'*in kullanılan çoğulu bu olmuştur. Kimi kırık çoğulların ise ikinci çoğul kalıpları bulunmaz. Bunların ikinci çoğulları kurallı çoğul ekleriyle yapılmıştır: صواحبات *savâhibât* "*savâhib*ler, yani *sâhibe*ler, kadın arkadaşlar" gibi.

Öte yandan Türkçe ve Farsça kelimelerin Arapçanın dişil çoğul eki ile yapılmış çoğulu bulunduğu gibi, bunların Farsçanın çoğul ekleriyle yapılmış çoğulları da vardır:

چفقلكات *çiftlikât,* كيدشات *gidişât*, كلشات *gelişât,* ارات *erât,* اشارجيان *işâreciyân* طوبچيان *topçıyân,* يكيچريان *yeniçeriyân,* "kandilciler, kandil yakan bir görevli sınıfı", جواهرجيان *cevâhirciyân* gibi. (*-ân* Farsçanın iki çoğul ekinden biridir).

Ayrıca, Türkçe *-ler* ekiyle yapıldığı gibi, aynı eklerin çoğul durumdaki kelimelere de getirilmesi yoluyla yapılmış katmerli çoğul biçimler vardır:

مشايخ *meşâyıh* "şeyhler, yaşlı kimseler; tarikat önderleri; bilgin kimseler; sultan camilerinde görevli vaizler" = مشايخان *meşâyıhân*, جوارى *cevârî* "cariyeler" = جواريان *cevâriyân*, جوامع *cevâmi'* "camiler" = جوامعها *cevâmi'hâ*, باغات *bâğât* "bağlar" = بغوات *bağavât* gibi. (*-hâ* Farsçanın iki çoğul ekinden diğeridir).

Arapçanın yabancı ve dişil adlarla mastarların çoğulunda kullanılan çoğul eki ات *-ât*, Farslar tarafından da hem kendi kelimelerinin, hem de Türkçeden Farsçaya geçmiş kimi kelimelerin çoğulu için kullanılmıştır:

ده *dih* "köy" - دهات *dihât* "köyler, باغ *bâğ* - باغات *bâğât*, ایل *il* "boy, aşiret" - ایلات *ilât* gibi. Öte yandan Arapça kırık çoğulların Farsçada aynı ekle yeniden yapılmış çoğulları da vardır: عجایبات *acâyib* (عجیبه *acîbe*'nin çoğulu) - = عجایبات *acâyibât*, غرایب *ğarâyib* (غریبه *ğarîbe*'nin çoğulu) - غرایبات *ğarâyibât* gibi. Çoğulu yeniden çoğul yapmada Farsça kendi çoğul ekini de kullanmıştır: احوال *ahvâl* (حال *hâl*'in çoğulu) - احوالها *ahvâlhâ*, جوامع *cevâmi'* (جامع *câmi'* 'in çoğulu) - جوامعها *cevâmi'hâ* gibi.

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan her türlü çoğulun en zengin, aynı zamanda şaşırtıcı örnekleri Evliya Çelebi'nin *Seyahat-nâme*'sinde bulunur. Bunların birçoğu başka metinlerde olağan olarak kullanılmamıştır, dolayısıyla yazarın dildeki bu anlamsız çeşitliliğe gösterdiği bir tepki olarak yorumlanabilir.

Osmanlı Türkçesinde Arapça çoğul kelimelerin bir kısmı topluluk adı olarak kullanılmış (علما *ulemâ* "âlimler, bilginler topluluğu", ورثه *verese* "vârisler, mirasçılar"), bir kısmı tekillerinden farklılaşmış anlamlar kazanmış (عقلا *uḳalâ* "âḳiller, akıllı kimseler" ama "akıl satan, kendini akıllı göstermek isteyen"); bir kısmı, tekili kullanılmadığı için, çoğu kez aynı ya da farklılaşmış anlamda onun yerini almıştır (خلایق *halâyıḳ* "*halîḳat*ler, yaratıklar, insanlar; yaradılış özellikleri, huylar", ama tamamen farklı bir anlamda: "cariye").

Kimi çoğulların Türkçe ve Farsça çoğul eki almış olmalarının sebebi, kullanımda ortaya çıkan bu tür ayrışmalardır. Öte yandan Türkçe kelimelerin yabancı şekillerle yapılmış çoğulları ile Arapça kelimelerin Farsça çoğul ekleriyle veya Farsça kelimelerin Arapçanın çoklu şekilleriyle yapılan çoğulları daha çok kurum adı olarak ve çoklukla resmî belgelerde kullanılmıştır. Bununla birlikte bilgili kimselerin kaleminden çıkmış bu dönem metinlerinde bile yanlış kullanım örnekleri yer alır.

Türkçede ve Farsçada kelimelerin ikili biçimleri yoktur, dolayısıyla sayıca ikiyi gösteren ek de bulunmaz. Ne var ki

Arapçaya özgü bu durum Arapça kelimeler yoluyla Osmanlı Türkçesine geçmiştir.

Arapça Kelimelerde Sayı (Kemiyet)

Arapçada isim sınıfından kelimeler sayı bakımından üç durumda bulunurlar: **tekli** (tekil), **ikili** (ikil), ve **çoklu** (çoğul).

İkililer (ikiller): Kurallı yapıdadırlar. Arapçada, söz içinde bir adın yalın olmasına göre (iki adam) ان *-ân* (رجلان *recülân* gibi) ve çekimli durumda bulunmasına göre (iki adamı) ين *-eyn* (رجلين *recüleyn* gibi) olmak üzere iki biçimi bulunan bu ikililerden Osmanlı Türkçesinde daha çok *-eyn*'li olanları kullanılmıştır. Yalın biçimin örnekleri hemen hemen yok denecek kadar azdır:

حرفان *harfân* "iki harf", طرفين *tarefeyn* "iki taraf", والدين *vâlideyn* "ana ve baba", دولتين *devleteyn* "iki devlet", حرمين *Haremeyn* "Mekke ve Medine" gibi.

Farsça kurallı sıfat takımlarında iki Arapça kelime arasında bu açıdan da uyum bulunur. Bu bakımdan Arapçanın bu ikili biçimini de tanımak ve kullanım yerlerini bilmek gereklidir.

Çoklular (çoğullar)**:** Bunlar yapıca iki türlüdür: *1. kurallı, 2. kuralsız.*

1. *Kurallı çoğullar:* Bunların *eril* ve *dişil* olarak ayrı biçimleri vardır:

   a. Eril kurallı çoğullar: Bunlar Arapçada kelimenin sonuna, söz içinde yalın ve çekimli durumda bulunmasına göre, ون *-ûn* ve ين *-în* getirilerek yapılır: مسلمون *müslimûn*, مسلمين *müslimîn* gibi. Osmanlı Türkçesine alınan bu tür çoğullarda bu ayırım gözetilmemiş, yaygın olarak ين *-în*'li biçimler kullanılmıştır:

   حاضرون *hâzırûn*, ama مسلمين *müslimîn*, كاتبين *kâtibîn*, محدثين *muhaddisîn* "hadis bilginleri", ظالمين *zâlimîn* "haksızlık edenler".

   b. Dişil kurallı çoğullar: Bunlarda kelime sonuna ات *–ât* getirilir. Sonunda dişilik harfleri (ه ت , ى , اء) bulunan bütün cins adları ile harf adlarının, ay adlarının, üç harften çok harfi

bulunan bütün mastarların ve çoğulları ad olarak kullanılan sıfat-fillerin çoğulu böyle yapılır:

آيات *âyât,* صحروات *sahravât* "sahralar", سماوات *semâvât* "semalar", صيحات *sayhât* "sayhalar, çığlıklar", مؤمنات *mü'minât* "mü'minler" معجزات *mu'cizât* "mucizeler", وقوعات *vuḳû'ât,* كمالات *kemâlât*, اخراجات *ihrâcât*, تدريسات *tedrîsât*, تبدلات *tebeddülât* "başkalaşmalar", انقلابات *inḳılâbât* "değişmeler", احتمالات *ihtimâlât*, تظاهرات *tezâhürât*, معاملات *mu'âmelât*, استحصالات *istihsâlât*, موجودات *mevcûdât*, مخلوقات *mahlûḳât*, كائنات *kâinât* gibi.

2. *Kuralsız çoğullar*. Bunlara **kırık** (mükesser) **çoğullar** denir. Arapçanın bu tür çoğulları, kök harflerinin sırası değiştirilmeden, ama bunların yanına belli harfler katıp kelimenin hecelerini de farklı ünlülerle seslilendirerek elde edilmiştir. Bu yapılar birer kalıp oluşturur ve kök harfleri bu kalıplardaki yerlerine konularak kelimeler çoğul duruma sokulmuş olur. Örnek olarak, جاهل *câhil'*in kırık çoğulu جهلا *cühelâ'*dır. İlk kök harfinden sonraki ا *elif* kaldırılmış, sonuna bir ا elif (aslında ء *elif* ve *hemze*) eklenmiş ve mastarının ünlüleri değiştirilerek okunan üç heceli farklı bir yapı ortaya çıkmıştır. Başka kelimelerin kök harflerinin de içine dökülüp çoğulu yapılabilecek olan bu kalıp فعلا *fu'alâ* kalıbıdır.

Bu tür çoğulların Arapçada otuzdan çok kalıbı vardır. Öte yandan belli yapıdaki kelimelerin çoğulu belli kalıplarla yapılmış değildir. Kimi kelimelerin ise birkaç kalıpla yapılmış çoğulu bulunur; yukarıda verdiğimiz كلب *kelb'*in çoğulları gibi. Bu yüzden bir kelimenin çoğulunun hangi kalıp ya da kalıplarla yapıldığı ancak ezberlenerek bellenebilir.

Arapça kırık çoğullar da tekilleri gibi Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmıştır. Bunları kalıplarına göre tanımlamak, öncelikle bütün kalıpları bilmeyi gerektirir. Bunun yerine sözlüklere bakmak daha geçerli bir yoldur. Ayrıca bir metni okurken kelimeler arasındaki gramer ve anlam ilişkilerini göz önünde bulundurarak tekil ve çoğul kullanımları ayırabilmekle de bu kelimeler bellenebilir. Bununla birlikte, ikinci sınıfta Osmanlı Türkçesindeki Arapça kelimeleri yapıları bakımından ayrıntılı

olarak ele aldığımızda bu konu da daha geniş olarak işlenecek, bu arada başlıca kırık çoğul kalıpları da verilecektir.

Farsça Kelimelerde Sayı

Farsçada iki çoğul eki vardır: ان *-ân* ve ها *-hâ*. Bunlardan ilki canlı varlık adlarının, ikincisi ise cansız varlık adlarının çoklusunu yapar. Osmanlı Türkçesinde bu eklerle yapılmış çoğul kelimeler hemen hemen hiç kullanılmamıştır. Metinlerde karşılaşılabilecek bir kaçı şunlardır:

شاهان *şâhân* "şahlar", زنان *zenân* "kadınlar", مردان *merdân* "erkekler", شبان *şebân* "geceler", آهوان *âhüvân* "ceylânlar", ابروان *ebrüvân* "kaşlar", خواجگان *hâcegân* "beyler, efendiler; öğreticiler, ders okutanlar; ticaret yapanlar; devlet dairelerinde çalışan bir görevli sınıfı", بارانها *bârânhâ* "yağmurlar", جاها *câhâ* "yerler", پاره‌ها *pârehâ* "parçalar", واها *vâhâ* "yiyecekler".

Bununla birlikte, yukarıda açıkladığımız gibi, Farsçada Arapçanın dişil çoğul eki *-ât* da kullanılmış, özellikle çoğulların katmerli çoğulları bu ekle yapılmıştır.

Aşağıdaki Arapça kelimeler kuralsız çoğul kalıplarındadır. Kök harfleri yerine ل , ع ، ف koyarak, ekleme harfleri ise aynen kullanarak bunların kalıplarını çıkarınız:

اجزاء eczâ', ازمنه *ezmine* "zamanlar", اولیاء *evliyâ*, اکابر *ekâbir* "büyükler", اساطیر *esâtîr* "mitoloji", جهله *cehele* "câhiller", فجار *füccâr* "kötülük işleyenler", جمل *cümel* "cümleler", شعراء *şu'arâ* "şâirler", عوالم *avâlim* "âlemler", رعایا *re'âyâ* "halk, uyruklar", نعم *ni'am* "nimetler, قوانین *ḳavânîn* "kanunlar".

ADLARDA ÇEKİM

Adlar söz içinde başka kelimelerle girdikleri ilişkilerden kaynaklanan çeşitli durumlarda bulunurlar. Buna **adın durumları** (hâlleri) deriz. Onların bu durumlarını kimi ekler belirtir. Bu ekleri **durum ekleri** diye adlandırıyoruz. Bir adın bu ekleri almasına ise **ad çekimi** diyoruz. Aslında adlar yanında zamirler

ve ad gibi kullanıldıklarında sıfat ve zarflar da aynı eklerle çekime girdiklerinden, bu eklere **isim çekim ekleri** de denir.

Öte yandan, söz içinde bir yandan sahip olan, öte yandan da ait olunan, ilgili ve bağlı bulunulan kişi ve nesneyi gösteren, daha doğrusu onların yerini tutan birtakım eklerimiz vardır. Bunlara **iyelik ekleri** denir. Kimi gramerciler bunları **iyelik zamirleri** saymışlardır. Bunların şahıslara göre ayrı ayrı olması Türkçede ikinci bir çekim şeklini meydana getirmiştir. Buna da **iyelik çekimi** diyoruz.

Bütün alıntı kelimeler birer ad tabanı olduklarından, Türkçe adlar gibi bunlar da isim çekim ekleri ve iyelik ekleri ile çekilirler. Söz içinde başka kelimelerle ilişkilerine göre bunlara da bu iki tür çekim ekleri eklenebilir.

3. Ünitedeki tablolarda örneklerle birlikte kalıplaşmış yazılışlarını verdiğimiz bu ekleri biri Arapçadan, öteki Farsçadan alınmış şu iki kelimenin çekimleriyle görelim: لباس *libâs* "giysi", سايه *sâye* "gölge".

Durum ekleriyle:

لباسك	*libâsıñ*	سايەنك	*sâyeniñ*
لباسى	*libâsı*	سايەيى	*sâyeyi*
لباسه	*libâsa*	سايەيه	*sâyeye*
لباسده	*libâsta*	سايەده	*sâyede*
لباسدن	*libâstan*	سايەدن	*sâyeden*
لباسله	*libâsla*	سايەايله	*sâye ile*

İyelik ekleriyle:

لباسم	*libâsım*	سايەم	*sâyem*
لباسك	*libâsıñ*	سايەك	*sâyeñ*
لباسى	*libâsı*	سايەسى	*sâyesi*
لباسمز	*libâsımız*	سايەمز	*sâyemiz*
لباسكز	*libâsıñız*	سايەكز	*sâyeñiz*
لباسلرى	*libâsları*	سايەلرى	*sâyeleri*

ÇALIŞMA: Eklenmede sıra bakımından iyelik ekleri durum eklerinden önce gelir: *ev-im-iñ* gibi. Bu durumu dikkate alarak جسارت *cesâret*, سرمايه *sermâye* ve طالعسزلك *tâli'sizlik* kelimelerine bu ekleri ekleyip yazı çalışması yapabilirsiniz.

TÜRKÇE TÜREMİŞ ADLAR

Türkçede kelime türetmenin iki yolu vardır: *ekleme, birleştirme.* Ekleme ile türetme, isim ve fiil köklerine ve tabanlarına birtakım ekler getirilerek yapılır. Yukarıda belirttiğimiz gibi, isim kökleri ile fiil köklerinin aldıkları ekler ayrı ayrıdır. Buna göre Türkçenin ekleri de *isme gelen ekler*, *fiile gelen ekler* olmak üzere iki ayrı bölükte toplanır. Bunları yaptıkları kelimenin cinsine göre *isim ekleri*, *fiil ekleri* olarak da adlandırırız. Nitekim 3. Ünitede yer alan tablolarda bu adlandırmaya dayanarak *isimden isim, fiilden isim, isimden fiil, fiilden fiil* kısaltmalarını kullanmıştık. Buna göre, isim sınıfında yer alan adlar ve sıfatlar da *isim ekleri*, yani *isimden isim* ve *fiilden isim* ekleri ile yapılırlar.

ÇALIŞMA: 3. Ünitedeki tablolarda *isimden isim* ve *fiilden isim* kısaltmasıyla verilmiş ekleri bir araya getirip başka kelimelere ekleyerek yazı çalışması yapabilirsiniz.

İsimlerden ve Fiillerden Türemiş Adlar

Türkçede isim ve fiil tabanlarından ad türetmeye yarayan birçok ek vardır. Bunların her biri eklendiği kelimenin anlamında kalıcı değişiklik yapar, farklı kavramları karşılar. Bu eklerle türetilmiş adları, Osmanlı Türkçesi üzerine yazılmış gramerlerdeki Arapça ve Farsça adlar için yapılan bölümlemeye uygun olarak, eklerin getirdiği anlamca değişiklik ve karşıladığı kavrama göre bölümlenmiş biçimde gözden geçireceğiz.

1. **Yer Adları:** Türkçede hem isimlerden, hem fiillerden yer adları yapan ekler vardır.

   a. *İsim tabanlarından:*

      1. *-lik*:

قيزانلق *Ḳızanlıḳ,* كوكرجينلك *Göğercinlik,* طاشلق *taşlıḳ,* اوطونلق *odunluḳ,* ديكنلك *dikenlik,* چمنلك *çemenlik,* طاوقلق *tavuḳluḳ,* طوكزلق *doñuzluḳ,* خرابەلك *harâbelik,* ويرانەلك *vîrânelik,* كوللك *güllük,* سبزەلك *sebzelik,* چوپلك *çöplük* gibi.

Bu ekle türetilmiş kimi adlar, ‘adın gösterdiği nesnenin bir arada, çok sayıda, topluca ve bol miktarda bulunduğu, o nesneyle kaplı yer’ anlamını verir. Bunlar Arapçada **topluluk** (kesret) **adları** denilen adlara karşılıktır:

چاليلق *çalılıḳ,* طاغلق *dağlıḳ,* طاشلق *taşlıḳ,* ديكنلك *dikenlik,* كللك *güllük,* اورمانلق *ormanlıḳ,* اوتلق *otluḳ,* چوللك *çöllük,* بتاقلق *bataḳlıḳ,* ميشەلك *mîşelik,* چمنلك *çemenlik* gibi.

b. *Fiil tabanlarından:*

2. *-ek*, *-k*:

طوراق *durak,* قوناق *ḳonaḳ,* ديرنك *dirnek* “dernek”, چورك *çevrek* “girdap”, چاتاق *çataḳ,* باتاق *bataḳ,* قيشلاق *ḳışlaḳ,* يايلاق *yayłaḳ, suvaḳ* “suyu bol yer, çeşme başı” gibi.

3. *-ecek:*

باقەجق *baḳacaḳ* (vurgu ikinci hecede), اوترەجق *oturacaḳ* “oturak yeri, sağrı” gibi.

4. *-emek:*

باسامق *basamaḳ* gibi.

5. Ayrıca Arapçanın yer adlarını karşılamakta yer kelimesi ile yapılmış sıfat takımları da kullanılmıştır:

مكتب *mekteb* yerine يازى يازەجق ير *yazı yazacaḳ yer*, مقام *maḳâm* yerine طورەجق ير *duracaḳ yer*, مسيره *mesîre* yerine سير ايدەجك ير seyr edecek yer gibi.

2. Alet ve Kap Adları: ‘Kendisiyle bir iş görülen, bir iş görmek için kullanılan nesne ve bir nesne için nesne’ anlatımındaki alet ve kap adları Türkçede şu eklerle yapılmıştır:

a. *İsim tabanlarından:*

1. *-duruḳ:*

بويوندورق *boyunduruk*, بوروندورق *burunduruk,* كومولدورك *gömüldürük* “palan ve eyeri tutan göğüslük” gibi.

2. *-lik*:

آغزلق *ağızlıḳ*, باشلق *başlıḳ*, آياقلق *ayaḳlıḳ*, بورونلق *burunluḳ*, ترلك *terlik*, طوزلق *tuzluḳ*, ياغلق *yağlıḳ* "mendil, ter sileceği", مواملق *mumluḳ*, ايكنەلك *iğnelik*, طراقلق *taraḳlıḳ*, سورمەلك *sürmelik*, كيجەلك *gecelik,* ييمشلك *yemişlik,* ميوەجلك *meyvelik* gibi.

3. *-salıḳ:*

بورونسالق *burunsalıḳ* "hayvan başlığının burun üzerine gelen parçası" gibi.

b. *Fiil tabanlarından:*

4. *-aç, -ç:*

قيصاج *kısaç* "kerpeten", طوتاج *tutaç*, دورتج *dürteç,* طيقاج *tıḳaç*, آرغاج *arğaç* "dokumada enine atılan iplik, atkı" gibi.

5. *-ecek*:

چكەجك *çekecek*, سيلەجك *silecek* "mendil", طوتەجق *tutacaḳ*, آچەجق *açacaḳ*, دوكجك *döğecek* "havan", كيجك *geyecek,* طايانەجق *dayanacaḳ* "dayak, destek", قارشدرەجق (kulaḳ) *ḳarıştıracaḳ*, قويەجق (azık) *koyacaḳ* "azık torbası", ياسدانەجق *yastanacaḳ* "yastık" gibi.

6. *-ek, -ik*, *-k*:

سوزك *süzek* "süzgeç", بيچاق *bıçaḳ*, بينك *binek,* قازيق *ḳazıḳ*, بشيك *beşik*, قايق *ḳayıḳ*, يايق *yayıḳ,* كورك *körek*/*kürek* gibi.

Bu ek organ adları da yapmıştır:

يكاق *yañaḳ*, آياق *ayaḳ*, طوداق *dudaḳ*, ديرناق / طيرناق *tırnaḳ*, ديرسك *dirsek,* قاياق *ḳaynaḳ* "oturak yeri, kaba etler" gibi.

7. *-en*: دوكن *döğen* "kamçı" gibi.

8. *-ge:*

طمغا *damğa*, طوغولغه *tuğulğa*, طولغه *tulğa* "tolga", صويقه *soyķa* "giyecek, elbise, üstlük", سوپورکه *süpürge* gibi.

9. *-geç*, *-giç*:

سوزکج *süzgeç*, سیلکج *silgeç*, یوزکج *yüzgeç,* سوزکوج *süzgüç*, یوزکوج *yüzgüç* "iyi yüzücü" gibi.

10. *-gü*:

سورکو *sürgü,* کوسکو *köskü/kösegü* "ateş karıştıracak ağaç", چالغی *çalğı,* چاکرغی *çañrağı* "def", *dağlağı* "dağlama demiri", بورغو *burğu,* کوزکو *gözgü* "ayna", قارغی *karğı,* قاشاغی *kaşağı,* اوقلغی *okłağı* "oklava", سیلکی *silgi* "fırın süpürgesi".

11. *-mek*:

چاقماق *çaķmaķ*, طوقماق *toķmaķ* gibi.

Bu eklerin kazandırdığı 'bir nesneye özgü kap' anlamı, nesne adı ile belirtisiz ad takımı kalıbında birleştirilen *kap*, *şişe, kutu* gibi kelimelerle de karşılanmıştır:

چای قابی *tütsü ķabı*, دوتسی قابی کول صویی قابی *gülsuyu ķabı*, *çay ķabı*, شیشەسی کول صویی *gülsuyu şişesi*, یاغ شیشەسی *yağ şişesi*, ایکنه قوتوسی *iğne ķutusu,* سورمه قوتوسی *sürme ķutusu* gibi.

3. Küçültme Adları: Ada küçültme anlamı katan başlıca ekler *-cik* ve *-cek* ile bunların başka bir küçültme anlamlı ekle uzamış *-ciğez* ve *-ceğiz* biçimleridir. Bunlardan *-cek* daha eski olup örneği azdır; *-ciğez* ise Osmanlı Türkçesinde oldukça sık görülen bir ektir. Farsça ve Arapçanın küçültme adlarını başta *-cik* olmak üzere bu eklerle yapılmış adlar karşılamıştır:

1. *-cik, -ciğez:*

قابجق *ķapçıķ*, قلعەجك *ķal'ecik*, پنجرەجك *pencerecik*, قرمیزیجق *ķırmızıcıķ*, آدمجك *âdemcik*, انسانجق *insâncıķ*, اوغلانجق

oğlancıḳ, عسكرجك *askercik*, ميمونجق *meymûncuḳ* "maymuncuk" قولجق *ḳulcuḳ*, قولجغز *ḳulcığaz*, قيزجيغز *kızcığaz*, آتجغز *atçığaz*, قوشجغز *kuşçuğaz*, ملكجكز *mülkçüğez* gibi.

2. *-caḳ, cağız:*

ياوريجق *yavrucaḳ*, يومريجق *yumrucaḳ*, قيزجغز *kızcağız* gibi.

Adlarda küçültme anlamı, vasıflayan durumundaki *küçük* ile vasıflanan adın kurduğu sıfat takımları ile de karşılanmıştır.

4. Eşlik ve Ortaklık Adları: Anlatımca, bir adın kavramında kişiler arasındaki eşliği, ortaklığı bildirir.

1. *-deş*:

قارينداش *ḳarındaş*, قارداش *ḳardaş*, يولداش *yołdaş*, آياقداش *ayaḳtaş*, ديندش *dindeş*, امكدش *emekteş* gibi.

Bu ek Farsçanın *hem-* ile yapılmış birleşiklerinde *hem-*'i karşılamıştır:

همپا *hem-pâ* = آياقتاش *ayaḳtaş*, همراه *hem-râh* = يولداش *yołdaş* gibi.

Örneklerde görüldüğü gibi, Osmanlı Türkçesinde kalın ve ince sıradan adlara uyumlu gelir. Bu ek eski bir tarihte Farsçaya da geçmiştir.

5. Kılıcı (Fail) Adları: Bu adlar bir nesne ile uğraşanı, bir iş ya da bir nesne yapanı, bir şey üreteni ve satanı, ayrıca ve daha çok da bir işle sürekli olarak ilgileneni, bir işi meslek olarak yapanı gösterir.

1. *-ci:*

آشجى *aşçı*, آلچىجى *alçıcı*, آناختارجى *anahtarcı*, بالجى *bałcı*, اكنجى *ekinci*, اسكيجى *eskici*, بالتهجى *bałtacı*, ايازلجى *eyâzilci* "mukallit", فالجى *fâłcı*, فرونجى *furuncu*, چوقهجى *çoḳacı* "çuhacı", چيزمهجى *çizmeci*, اوقچى *oḳçu*, باسمهجى *basmacı*, دمورجى *bıçḳıcı*, بيچقيجى اورغانجى *orġancı* "ipçi, ip bükücü" *demirci*, قويومجى *ḳuyumcu*, باغجى *bağcı*, اكينجى *ekinci*, بكجى

bekçi, کوزجی *gözcü*, دوەجی *deveci*, یدکجی *yedekçi* "yedek atları süren" چیفتجی *çiftçi*, اکمکجی *ekmekçi*, قاپیجی *ḳapıcı*, چوملکجی *çömlekçi*, دودوکجی *düdükçü* gibi.

Oldukça geniş bir anlatım alanı olan bu ekle yapılmış adlar Farsçanın çeşitli eklerle addan türetilen *kılıcılık (faillik), sahiplik adları*nı (آهنکر *âhenger* "demirci", شتروان *şütürvân* "deveci", پاسبان *pâsbân* "bekçi", پالانی *pâlânî* "semerci" gibi) karşılar. Arapçanın bir meslekle ilgiyi gösteren kimi adları (حباز *habbâz* "ekmekçi", بزاز *bezzâz* "kumaşçı") ile birtakım *nispet* (*ilgi*) *sıfatlarını* (ریبی *reybî* "şüpheci", حسابی *hesâbî* "hesapçı" gibi) da bu adlar karşılamıştır.

2. *-en*:

آلان *alan* "müşteri", یازان *yazan* "yazıcı, kâtip"; (birleşiklerde:) بازاره کیدن *bâzâra giden* "çarşı işlerini gören, vekilharc", بکلر یدکن یدن *beğler yedeğin yeden* gibi.

3. *-ici*:

آچیجی *açıcı* "fatih", باقیجی *baḳıcı*, دیکیجی *dikici* "fidan diken", دیللەیجی *dilleyici* "dedikoducu, gammaz", داداندریجی *dadandırıcı* "yem döküp kuş avlayan", آغاردیجی *ağardıcı* "badanacı", یامایجی *yamayıcı*, یامالیجی *yamalayıcı*, سوریجی *sürücü* "yedekçi, yedek atları süren", بوکیجی *bökücü/bükücü* "iplik büken, iplikçi", دوکیجی *dökücü* "dökümcü" gibi.

6. Meslek Adları: Bu adlar, uğraşılan işi, kişinin yaptığı işi ve ilgi alanını gösterir.

1. *-lik* (kılıcı adlarından):

آشجیلق *aşçılıḳ*, بارداقجیلق *bardaḳçılıḳ*, ابەلك *ebelik*, صحافلق *sahhâflıḳ*, کتابجیلق *kitâpçılıḳ*, حبازلق *habbâzlıḳ* "ekmekçilik", اکمکجیلك *ekmekçilik*, دمورجیلك *demircilik*, تجارلق *tüccârlıḳ*, کوزجیلك *gözcülük* gibi.

Farsçanın *kılıcılık ve sahiplik adları*ndan **mastarlık ye** (yâ-i masdariyet) ی *-î* ekiyle yapılmış isimlerinin (آهنگری *âhengerî* "demircilik", کاروانی *kârvânî* "kervancılık", پاسبانی *pâsbânî* "gözcülük") karşılığı bu adlardır.

Rütbe ve makam adları da *-lik* ekiyle yapılır:

بکلك *beğlik*, رئیسلك *reîslik*, سلطانلق *sułtânlıḳ*, پادشاهلق *pâdişâhlıḳ*, وزیرلك *vezîrlik*, چاوشلق *çavuşluḳ*, امراملق *imâmlıḳ* gibi.

7. Yalın Adlar. Daha çok vasıf (nitelik) bildiren kelimelerden, yani sıfatlardan yapılır:

1. *-lik*:

کوزللك *güzellik*, بوللق *bołluḳ*, یتشمشلك *yetişmişlik*, زشتلك *ziştlik* "çirkinlik", فرحلق *ferahlıḳ*, یوقلق *yoḳluḳ*, محتاجلق *muhtâclıḳ* gibi.

Bununla birlikte, adlarda var olan niteliği yalın bir kavram olarak anlatan aynı ekle üretilmiş adlar da vardır:

آدملك *âdemlik*, آنالق *analıḳ*, قاردشلق *ḳardaşlıḳ*, کویکولك *göyegülük* "güveyilik", فتنه *fitnelik*, قرغشهلق *ḳarġaşalıḳ*, قیزلق *ḳızlıḳ*, ارککلك *erkeklik*, کنجلك *gençlik*, یکتلك *yiğitlik*, بکلك *beğlik* gibi.

Arapçanın nispet ekli (ی *iyy*, Osmanlı Türkçesinde *î*) ad ve sıfatlarının (کیفی *keyfî*, انسانی *insânî* gibi) dişil biçimleri (کیفیة, انسانیة) nitelik adı anlamı veren yalın adlardır. Arapçada *-iyyet*, Türkçede ise *-iyet* gibi okunan bu ekin karşılığı da *-lik* ekidir:

کیفیت *keyfiyet* = کیفیلك *keyfîlik*, انسانیت *insâniyet* = انسانیلك *insânîlik*, جدیت *ciddiyet* = جدیلك *ciddîlik* gibi.

8. Fiil Adları (Adfiiller): Türlü eklerle yapılan bu adlar bir yandan bütün fiil tabanlarının yalnızca adları (**mastarları**), öte yandan her fiilin belirttiği kılış ve oluşun adı; işleyiş bakımından ise, sıfat-fiiller ve zarf-fiiller gibi, fiillerin isimleşmiş biçimleridirler. Şu eklerle yapılmışlardır:

1. *-mek:* Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınma mastarları karşılayan bu ekle yapılmış fiil adları olmuştur:

   آلمق *ałmaḳ*, باقمق *baḳmaḳ*, كيتمك *gitmek*, كلمك *gelmek*, اوقلمق *çamurłamaḳ*, چامورلمق *buzłamaḳ*, بوزلمق *avłamaḳ*, آولمق *oḳłamaḳ*, پاسلنمق *pasłanmaḳ*, يالانلمق *yalanłamaḳ*, دبەلنمك *debelenmek*, الەمك *elemek*, سرمك *sermek*, سويلمك *söylemek* gibi.

2. *-meklik*:

   Mastarı anlatımca adlaştırır, 'fiilin gösterdiği kılışın adı' anlamında adlar yapar. Yalın kılış adları yapan bir ek olarak bu dönemde geniş bir kullanım alanı vardır. Bugün daha çok *-me* ve *-iş* ekleriyle yaptığımız adlara karşılıktır:

   باقمقليق *bakmaḳlıḳ*, بيلمكلك *bilmeklik*, آچلمقلق *açılmaḳlıḳ*, آشلمقلق *aşłamaḳlıḳ*, آولمقلق *avłamaḳlıḳ*, بكنمكلك *beğenmeklik*, بولمكلك *bölmeklik*, قاتلنمقلق *ḳatłanmaḳlıḳ*, بيلەمكلك *bilemeklik*, قاچمقلق *ḳaçmaḳlıḳ*, قيمقلق *ḳıymaḳlıḳ*, كسمكلك *kesmeklik*, اودەمكلك *ödemeklik*, صاليويرمكلك *salıvermeklik*, سوكمكلك *söğmeklik*, يوزمكلك *yüzmeklik*,

3. *-me:* Kılış adı yapar, ancak bu dönemde *-mek* kadar işlek değildir:

   آلمه *ałma*, آكلمه *añłama*, ارتمه *artma*, بسلمه *besleme*, بيلمه *bilme*, قازمه *ḳazma*, قيمه *ḳıyma*, چكيچلمه *çekiçleme*, اولمه *olma*, سومه *sevme*, اولاشمه *ułaşma*, ايشلمه *işleme*, يوقلمه *yoḳłama* gibi.

4. *-im, -m*: Kılış adı yapan diğer bir ektir:

   آليم *ałım*, بيچيم *biçim* "kesme, kesiş", بوكلوم *böklüm* "bükülüş, eğiliş", كسيم *kesim* "kesme, kesiş", اولم *ölüm* "ölme", سكردم *seğirdim* "seğirtme, hızla koşma, hücum, يوتوم *yutum* "yutma" gibi.

   Bu yapıdaki adlar genel olarak *geniş süreli bir kılış* bildirir. Arapçanın kılışın bir kez meydana geldiğini ya da bir kez

kılışın ölçüsünü gösteren fiil adları (**merre ismi**/**mastarı**) Türkçenin *-im*'li kılış adlarından önce bir sayı sıfatı getirilerek yapılmıştır:

بر طوتم *bir tutam* "bir demet", بر آتیم *bir atım,* بر آدیم *bir adım* gibi.

5. *-iş, -ş:* Osmanlı Türkçesinde *-meklik* yanında en çok kullanılmış kılış adı yapma ekidir. Bu ekle yapılmış fiil adları, anlamca Arapçanın *kılışın tarzı*nı bildiren adları (**nev' adları**)nı karşılar:

آلش *alış*, آتش *atış*, باقش *baḳış*, بینش *biniş*, بولش *buluş*, چاتش *çatış*, امش *emiş*, کیدش *gidiş*, کلش *geliş*, کوستریش *gösteriş*, ایزلەیش *izleyiş*, قاتش *ḳatış*, اوتلایش *otlayış*, اودەیش *ödeyiş*, صاقلایش *saḳlayış*, طیرمالایش *tırmalayış*, یالایش *yalayış*, یاکلش *yañlış*, یورش *yürüş* "yürüyüş", قاشش *ḳaşış* "ḳaşıyış" gibi.

ARAPÇA ADLAR

Türkçedeki adların karşılığı olan kelimelere Arap gramercileri "sıfat alabilen", "bir sıfatla vasıflanmış" anlamlarında **mevsûf isimler** ve **men'ût isimler** adını vermişlerdir. Bunlar *cins adları* ve *özel adlar* olmak üzere iki bölükte toplanırlar:

a. Cins adları. Bunlar donuk (فرس *feres* "at", نخل *nahl* "arı", جبل *cebel* "dağ", شجر *şecer* "ağaç" gibi) ya da türetilmiş (جامع *câmi'* "toplayan, bir araya getiren", مشجر *meşcer* "ağaçlık", مزرعه *mezra'a* "tarla" gibi) olabilir.

Cins adları ayrıca **yoğun** (müşahhas) **adlar** (بیت *beyt* "ev, سمك *semek* "balık", اسد *esed* "arslan", شجر *şecer* "ağaç" gibi) ve **yalın** (mücerred) **adlar** (حب *hubb* "sevgi", عقل *aḳl* "akıl", نفرت *nefret* gibi) olmak üzere ikiye ayrılabilir.

b. Özel adlar. Tek bir varlığı gösteren bu adlara **alem** denir: على *Alî*, مدینه *Medîne*, عبدالله *Abdullâh* gibi.

"Baba" anlamında **ebû** ve "anne" anlamında **ümmü** kelimeleriyle ad takımı kalıbında yapılmış künyeler (ابوبکر *Ebû*

Bekr "Bekir'in oğlu", ام كلثوم *Ümmü Külsûm* "Külsüm'ün oğlu" gibi) ile takma adlar (lakaplar) da (نورالدين *Nûreddîn* "dinin ışığı", فخرالدين *Fahreddîn* "dinin övüncü" gibi) özel ad sayılır.

Yapılarına Göre Arapça Adlar

Yapılış bakımından ise Arapça adlar **donuk** (câmid) ve **türemiş** (müştak) olmak üzere ikiye ayrılır.

Donuk adlar bir fiilden türememiş adlardır. Bunlar çeşitli kalıplarda (vezinlerde) bulunurlar. Çoğu üç harflidir, dört ve beş harfli olanları da vardır:

عين *'ayn* "göz", شمس *şems* "güneş", قمر *ḳamer* "ay" gibi. ثور *sevr* "öküz", ذئب *zi'b* "kurt", بئر *bi'r* "kuyu", قفل *ḳufl* "kilit", فرس *feres* "at", عنق *'unuḳ* "boyun", رجل *racül* "adam", كبد *kebid* "ciğer", كتف *ketif* "omuz", ثعلب *sa'leb* "tilki", بلبل *bülbül*, سفرجل *sefercel* "ayva", زنجفر *zincefr* "zencefil",

SIRA SİZDE 3

5. Ünitede kök harfleri için kullanıldığını öğrendiğiniz ف ، ع ، ل harflerini kullanarak hepsi kök harflerinden oluşan yukarıdaki kelimelerin kalıplarını bulunuz.

Türetilmiş adlar ise bir fiilden türemiş olanlardır:

كتاب *kitâb*, كاتب *kâtib*, مكاتبه *mükâtebe* "yazışma" مكتوب *mektûb*, مكتب *mekteb* gibi.

ARAPÇA TÜREMİŞ ADLAR

Arapçada türemiş adlar, diğer isim sınıfından kelimeler gibi, fiillerden, kök harflerinin belli kalıplara yerleştirilmesiyle elde edilir. Bu yolla türetilmiş adlar da birer isim tabanı olarak Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmıştır. Aşağıda bunları, Türkçenin adları için yaptığımız düzenlemeye uygun olarak zengin örneklerle veriyoruz.

1. **Yer Adları:** Arapçada yer adları fiilden türemedir ve belli kalıplarla yapılır:

مطبخ *matbah* "mutfak", مقتل *maḳtel* "ölme yeri", مبدأ *mebde‘* "başlama yeri", مكان *mekân* "oluş yeri", مكتب *mekteb* "yazı öğrenilecek yer", مسجد *mescid* "secde edilen yer", مسقط *mesḳıt* "düşülen yer, doğma yeri", مشرق *maşrıḳ* "-güneş için- doğma yeri, doğu", مطلع *matla‘* "-güneş, ay ve yıldızlar için- doğma yeri", مسكن *mesken* "oturulan yer", مجلس *meclis*, منسك *mensik* "ibadet ve kurban yeri", مأوى *me‘vâ* "sığınak", مقام *maḳam* "*duracak yer, durma yeri*", مقبر *maḳber* "kabir", منزل *menzil* "konak", منزله *menzile* "oturulan yer, durak", مملحه *memlaha* "tuzla" gibi.

Bunların bir kısmı 'adın gösterdiği nesnenin bir arada, çok sayıda, topluca ve bol miktarda bulunduğu, o nesneyle kaplı yer' anlamını verir. Bunlara **topluluk** (kesret) **adları** denir (Türkçe -*lik* ekli yer adlarına bkz.).

مأسده *me‘sede* "arslanı çok olan yer", مشجره *meşcere* "ağaçlık", مقلم *mıḳlem* "kalemlik", مئبره *mi‘bere* "iğnelik", مدرسه *medrese* "ders okunan yer", مقبره *maḳbere* "mezarlık" gibi.

Bunların bir kısmına Türkçenin çok sayıda ekle yapıldığını gördüğümüz yer adları, bir kısmına ise *-me*, *-im*, *-iş*'li kılış adları ile *-en, -ecek*'li sıfatlar ve *yer* ile kurulan sıfat takımları karşılık olmuştur:

اولمه يرى *ölme yeri*, آتش يرى *atış yeri*, كسيم يرى *kesim yeri*, طوغش يرى *doğuş yeri*, عبادت يرى *ibâdet yeri,* طوريلن ير *durulan yer*, طوره‌جق ير *duracaḳ yer* gibi.

2. **Zaman Adları:** Zaman adları da yer adları yapan kalıplarla türetilir:

مبدأ *mebde‘* "başlama zamanı", مولد *mevlid* "-Hz. Muhammed için- doğma zamanı", موسم *mevsim* "bir işin belirli vakti; dağlama zamanı", مضرب *mazrib* "savaş zamanı", ميلاد *mîlâd* "-Hz. İsa için- doğum zamanı", ميقات *mîḳât* "belirlenmiş zaman" gibi.

Türkçede zaman adları yapan ek/ekler yoktur. Osmanlı Türkçesindeki Arapçanın fiilden türeme ve Farsçanın eklerle yapılmış zaman adlarını *zaman, vakit* ve *mevsim* kelimelerinin yer aldığı belirsiz ad ve sıfat takımları karşılamıştır:

سحر وقتی *seher vakti*, قوشلق وقتی *ḳuşluḳ vaḳti*, كوچ موسمی *göç mevsimi*, حصاد زمانی *hasâd zemânı,* طاك‌آغردوغی وقت *tañ ağardığı vaḳt*, یازجق زمان *yazacaḳ zemân*, اورش زمانی *uruş zemânı* gibi.

3. Alet ve Kap Adları: Bunlar da belli kalıplarla türetilmiştir:

مضرب *mızrab* "vurma âleti", مغفر *mığfer* "tolga", مثقب *misḳab* "burgu, matkap", مفتاح *miftâh* "açma aleti, anahtar", مرقات *mirḳât* "yukarı çıkma aleti, merdiven", مسطر *mıstar* "satır çekme aleti" مروحه *mirvaha* "rahatlatıcı alet, yelpaze", مقلب *mıḳleb* "kitap cildindeki kapağa bağlı oynak parça, kulak" gibi.

4. Küçültme Adları. Canlı ve cansız varlıkların küçük olanını gösteren ya da çok olan bir nesnenin azlığını anlatan bu adlar tek kalıpla yapılır:

عبيد *Ubeyd* "kulcuk", جنيد *cüneyd* "askercik", حسين *Hüseyn* "güzelcik, güzel yavrucuk", سليمان *Süleymân* "Selmancık", حميرا *humeyrâ* "kırmızıcık", بنی *büneyy* "oğulcuk", بنيه *büneyye* "küçük kız, kızcağız", عويلم *uveylim* "küçük âlem" gibi.

Bu adlar Türkçe ve Farsça küçültme adları gibi aynı zamanda sevgi, esirgeme ve acıma bildirir.

5. Kılıcı (Fail) Adları. Belli kalıplarla türetilmiş Arapça kılıcı adları Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmıştır. Bir işi sürekli ve çok yapanı, bir işi yapmayı alışkanlık edineni, bir iş göreni, bir meslek sahibini gösteren bu adlar Arapçada fiillerden belli kalıplarla yapılmıştır. Aynı kalıplarla yapılan berkitme ve alışkanlık sıfatlarının birtakımı da 'bir işi sürekli yapan' anlatımıyla meslek adı olarak kullanılır:

مداح *meddâh*, حمال *hammâl*, بقال *baḳḳâl* "sebzeci, yeşillik satan", قصاب *ḳassâb* "kasap", عطار *attâr* "güzel kokular

satan, baharatçı", دلاك *dellâk* "tellak", دلال *dellâl* "tellal", سراج *serrâc* "saraç", سقا *saḳḳâ* "saka", صراف *sarrâf*, صياد *sayyâd* "avcı", خطاط *hattât*, جراح *cerrâh*, خلاج *hallâc* "pamuk atıcı", بزاز *bezzâz* "bezgi, kumaşçı", نجار *neccâr* "marangoz", معمار *mi'mâr*; عالم *âlim*, آمر *âmir* "buyuran, buyurucu", سامع *sâmi'* "dinleyici", جاهل *câhil*, كاتب *kâtib* "yazıcı", مخبر *muhbir* "haber verici", مسلم *müslim* "İslâm dinini kabul eden", مرتب *mürettib* "dizgici, dizici", مؤسس *müessis* "kurucu, temellendirici", محارب *muhârib* "savaşçı", مستحسل *müstahsil* "bir sonuç ve ürün elde eden, üretici" gibi.

6. **Meslek Adları:** Meslek adları için Arapçada ayrı bir kalıp bulunmaz. Üç harfli yalın mastarların فعالت *fi'âlet* kalıbı bir iş, bir uğraş gösteren fiiller içindir. Bu kalıptaki kılıcı adları aynı zamanda meslek (aynı zamanda unvan ve rütbe) bildiren adlar olarak kullanılmıştır:

   تجارت *ticâret* "tacirlik", نجارت *nicâret* "dülgerlik", خياطت *hıyâtet* "terzilik", كتابت *kitâbet* "yazıcılık", وزارت *vizâret* "vezirlik", رياست *riyâset* "beylik, başbuğluk", سياست *siyâset* "valilik, hükümdarlık; seyislik" gibi.

7. **Yalın Adlar:** Arapçada nispet ekli (ى *iyy*, Osmanlı Türkçesinde *î*) ad ve sıfatların (كيفى *keyfî*, انسانى *insânî* gibi) dişil biçimleri (كيفية, انسانية) *hâl adı* anlamı veren yalın adlardır. Arapçada *-iyyet* gibi okunur, Türkçede ise *-îyet* gibi okunmuştur. Bunların Türkçedeki karşılıkları sıfatlardan *-lik* ekiyle türetilmiş adlardır:

   كيفيت *keyfiyet* = كيفيلك *keyfîlik*, انسانيت *insâniyet* = انسانيلك *insânîlik*, جديت *ciddiyet* = جديلك *ciddîlik* gibi.

   Bununla birlikte, bir hâli yalın bir kavram olarak anlatan Arapça kimi mastarların Türkçedeki karşılıkları da aynı ekle türetilmiş adlardır:

صغر *sıġar* “küçüklük”, كبر *kiber* “büyüklük”, فتوت *fütüvvet* “yiğitlik”, اخوت *uhuvvet* “kardeşlik”, جهالت *cehâlet* “bilgisizlik”, سكونت *sükûnet* “hareketsizlik”, توحيد *tevhîd* “birlik”, سرقت *sirḳat* “hırsızlık” gibi.

8. Mastarlar (Kılış Adları ve Adfiiller): Osmanlı Türkçesindeki karşılıkları *-mek* ekli fiil adlarıdır. Bununla birlikte kılış adı olarak Türkçe karşılıkları, daha çok *-meklik, -iş* ve *-im* ekleriyle yapılmış fiilden adlardır.

Arapçada yapılış bakımından **yalın** (mücerred)**, mimli** (mîmî) ve **arttırılmış** (mezîd) olmak üzere üç türlü mastar vardır. Bunların hepsi Osmanlı Türkçesinde fiilden türemiş adlar olarak çok yaygın biçimde kullanılmıştır. Arapça mastarları bütün yapılış özellikleri ile ikinci sınıfta göreceğiz. Aşağıda kelime dağarcığınızı zenginleştirmeniz, yazı ve kalıp bulma çalışmalarında kullanmanız için Osmanlı Türkçesinde kullanılmış mastarlardan çeşitli kalıplarda bolca örnek verilmiştir. Türkçe karşılıklarda daha çok *-mek*'li adlar kullanılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi, *-meklik* ve *-iş* ile yapılmış olanlar da Arapça mastarların (kılış adları ve ad-fiillerin) Osmanlı Türkçesi dönemindeki karşılıklarıdırlar. Bugün daha çok *-me*'li adlarla karşılamaktayız.

قطع *ḳat‘* “kesmek”, سيل *seyl* “akmak”, نهى *nehy* “yasaklamak”, ذوق *zevḳ* “tatmak”, علم *ilm* “bilmek”, ذكر *zikr* “anmak”, فكر *fikr* “düşünmek”, شكر *şükr* “öğmek, iyilikle anmak”, قبح *ḳubh* “çirkin olmak, çirkinlik”, حكم *hükm* “yargılamak”, فرح *ferah* “sevinmek”, كرم *kerem* “cömert olmak, cömertlik”, طلب *taleb* “istemek, aramak”, ثقل *siḳal* “ağır olmak, tartıda ağır gelmek, ağırlık”, رحمت *rahmet* “esirgemek”, خشيت *haşyet* “ürkmek, bir şeyin büyüklük ve görünüşünden korkmak”, غيرت *ġayret* “kıskanmak, kıskançlık duyarak bir işi görmeye çabalamak”, خدمت *hıdmet* “hizmet”, فطنت *fıtnat* “anlamak”, فكرت *fikret* “düşünmek”, حرمت *hurmet* “saygı göstermek, saygılı davranmak”, رؤيت *rü‘yet* “görmek”, صحبت *sohbet* “arkadaşlık etmek”, سماع *semâ‘* “işitmek”, جواز *cevâz* “uygun

olmak", كساد *kesâd* "sürümsüz olmak", فرار *firâr* "kaçmak", رداع *ridâ'* "süt emmek", سؤال *suâl* "sormak", صداع *sudâ'* "baş ağrımak", فراغت *ferâğat* "kurtulmak", سفالت *sefâhet* "bilgisizlik, ahmaklık, bönlük", سلامت *selâmet* "esenlik, sağ ve esen olmak", قرائت *ḳırâet* "okumak", خطابت *hıtâbet* "söz söylemek", تلاوت *tilâvet* "Kur'an okumak", زيارت *ziyâret*, دخول *duhûl* "girmek, giriş", وقوع *vuḳû'* "olmak, oluş", طلوع *tulû'* "doğmak, doğuş", خصومت *husûmet* "hasım olmak, düşmanlık etmek", سهولت *sühûlet* "yumuşaklık, yumuşak davranmak, sertlik göstermemek", فقدان *fıḳdân* "yitirmek", حرمان *hirmân* "mahrum olmak", نسيان *nisyân* "unutmak", كفران *küfrân* "iyilik bilmemek", عدوان *udvân* "düşmanlık etmek", خفقان *hafeḳân* "sıkılmak, içi daralmak, korkmak", هيجان *heyecân* "yürek kabarmak, coşmak", دعوا da'vâ "bir şeyle suçlamak, bir suç yüklemek", شكوى *şekvâ* "şikâyet etmek", ذكرى *zikrâ* "anılmak", بشرى *büşrâ* "muştulamak", زلزله *zelzele*, بسمله *besmele*, فذلكه *fezleke*, سلطنت *saltanat*, مقصد *maksad*, مطلب *matleb* "dilemek, istemek", مأكل *me'kel* "yemek, yeyiş", مولد *mevlid* "doğmaklık, doğuş", مرجع *merci'* "dönmeklik, dönüş", مرحمت *merhamet* "acımak, esirgemek", مشغله *meşğale* "bir işle uğraşmak", معدلت *ma'dilet* "hakkı gözetmek, hakça davranmak", موعظه *mev'ıza* "öğüt vermek", اكرام *ikrâm* "iyilik etmek, bağışta bulunmak", تأثير *te'sîr* "etkilemek, iz bırakmak", مخاربه *muhârebe* "savaşmak, harp etmek, döğüş", انكسار *inkisâr* "kırılmak", اجتهاد *ictihâd* "çalışmak, çaba göstermek", تكثر *tekessür* "artmak, artış", تكامل *tekâmül* "olgunlaşmak", استخبار *istihbâr* "bilgi edinmek, haber almak" gibi.

FARSÇA ADLAR

Osmanlı Türkçesinde Farsça pek çok kelime kullanılmıştır. Bunların hepsi, adlar ve sıfatlar başta olmak üzere, isim sınıfından kelimelerdir. Bunların arasında adlar önemli bir yer tutar. Hemen hemen her çeşit ad, bütün varlık ve nesnelerin Farsça adları bu dönemde alınmıştır. Bunlardan konuşma diline inenler de olmuş, ancak çoğu yazı dilinde kullanılmış, metinlerde yer bulmuştur. Aşağıda Türkçede karşılıkları bulunan, ama okuyacağınız bu dönem metinlerinde çok kullanıldıkları için kelime dağarcığınıza katmanız gereken Farsça yalın adlardan zengince bir kelime demeti veriyoruz:

سر *ser* "baş", گیسو *gîsû* "saç", پیشانی *pîşânî* "alın", چشم *çeşm* "göz", دیده *dîde* "göz", ابرو *ebrû* "kaş", ابروان *ebruvân* "kaşlar", مژه *müje* "kirpik", مژگان *müjgân* "kirpikler", روي *rûy* "yüz", موي *mûy* "kıl", بینی *bînî* "burun", دهن/دهان *dehen/dehân* "ağız", لب *leb* "dudak", کام *kâm* "damak", رخ *ruh* "yanak", رخسار *ruhsâr* "yanak", ریش *rîş* "sakal", گوش *gûş* "kulak", دندان *dendân* "diş", زنخدان *zenahdân* "çene", گلو *gelû* "boğaz", گردن *gerden* "boyun", غبغب *ġabġab* "çene altı", دوش *dûş* "omuz", بازو *bâzû* "kol", دست *dest* "el", مشت *muşt* "avuç", بغل *baġal* "koltuk", انگشت *engüşt* "parmak", ناخن *nâhun* "tırnak, سینه *sîne* "göğüs", پستان *pistân* "meme, göğüs", آغوش *âġûş* "kucak", پا/پاي *pâ/pây* "ayak", زانو *zânû* "diz", پهلو *pehlû* "yan", سرین *sürîn* "sağrı", پشت *püşt* "arka, sırt", میان *miyân* "bel", ناف *nâf* "göbek", شکم *şikem* "karın", پوست *post* "deri", تن *ten* "gövde, vücut", اندام *endâm* "boy", دم *dem* "soluk", رگ *reg* "damar", خون *hûn* "kan", زهره *zehre* "öd", زبان *zebân* "dil", دل *dil* "yürek", جگر *ciğer* "bağır", اشك *eşk* "göz yaşı", سرشك *sirişk* "göz yaşı" ; جامه *câme* "giyesi, giyecek, giysi", کلاه *külâh/küleh* "başlık", دستار *destâr* "sarık", پیرهن *pîrehen* "gömlek", گریبان *girîbân* "yaka", قبا *ḳabâ* "üstlük", کمر *kemer* "kuşak", کفش *kefş* "ayakkabı", دامن *dâmen* "etek", آستین *âstîn* "yen" ; پدر *peder* "baba", مادر

mâder "ana", برادر *birâder* "erkek kardeş", خواهر *hâher* "kız kardeş", پسر *püser* "oğul", فرزند *ferzend* "oğul", دختر *duhter* "kız", بنده *bende* "kul, köle", چاکر *çâker* "kul", نوگر *nûger* "kul", شوهر *şevher* "koca", زن *zen* "kadın, karı, eş", مرد *merd* "erkek", داماد *dâmâd* "güvey", تبار *tebâr* "soy", نبیره *nebîre* "torun, گودك *gûdek* "çocuk", بیوه *bîve* "dul ; آب *âb* "su", شیرین *şîrîn* "tatlı", تلخ *telh* "acı", ترش *türş* "ekşi", روغن *rûğan* "yağ", نمك *nemek* "tuz", پیاز *piyâz* "soğan", شهد *şehd* "bal", انگبین *engübîn* "bal", ماست *mâst* "yoğurt", شیر *şîr* "süt", چاشنی *çâşnî* "tat" ; کشت *kişt* "ekin", گندم *gendüm* "buğday", جو *cev* "arpa", گیاه *giyâh* "ot", انگور *engûr* "üzüm", سیب *sîb* "elma", آلو *âlû* "erik", زردالو *zerdâlû* "sarı erik, kayısı", خوشه *hûşe* "başak", آونگ *âveng* "salkım" ; بیخ *bîh* "kök", شاخ *şâh* "dal", برگ berg "yaprak" خار *hâr* "diken", سایه *sâye* "gölge",", نای/نی *nây/ney* "kamış", بید *bîd* "söğüt" ; زر *zer* "altın", سیم *sîm* "gümüş", آهن *âhen* "demir", پولاد *pûlâd* "çelik", در *dür* "inci", مروارید *mervârîd* "inci, مهره *mühre* "boncuk" ; سیاه/سیه *siyâh/siyeh* "kara", سفید *sefîd* "ak", سرخ surh "*al*", زرد *zerd* "sarı", سبز *sebz* "yeşil" ; مرغ *murğ* "kuş", گنجشك *güncişk* "serçe", زاغ *zâğ* "karga", فاخته *fâhte* "üveyik", کبگ *kebg* "keklik", کبوتر *kebûter* "güvercin", کلنگ *küleng* "turna", تزرو *tezerv* "sülün", شکار *şikâr* "av", دام *dâm* "tuzak", چنگال *çengâl* "pençe", پر *per* "kanat", آشیان *âşiyân* "yuva", لانه *lâne* "yuva" ; اسب *esb* "at", رخش *rahş* "at", سمند *semend* "at", خر *har* "eşek", استر *ester* "katır", شتر *şütür* "deve", اشتر *üştür* "deve", بط *bat* "kaz", خرگوش *hargûş* "tavşan", روباه *rûbâh* "tilki", گاو *gâv* "öküz", خرس *hırs* "ayı", پلنگ *peleng* " kaplan", گرگ *gürg* "kurt", گوسفند *gûsfend* "koyun", میش *mîş* "koyun", بره *bere* "kuzu", گربه *gürbe* "kedi", سگ *seg* "köpek", مار *mâr* "yılan", مور *mûr* "karınca", گله *gele* "sürü", دمdüm "kuyruk, دمباله *dümbâle* "kuyruk"; شب *şeb* "gece", روز

rûz "gün", فردا *ferdâ* "yarın", گرما *germâ* "yaz", سرما *sermâ* "kış", ماه *mâh* "ay", چاشت *çâşt* "kuşluk", بهار *bahâr* "ilk yaz", سال *sâl* "yıl".

Yapılarına Göre Farsça Adlar

Farsçadan alınmış adları yapıları bakımından basit (yalın), türemiş ve birleşik olmak üzere sınıflandırabiliriz. Yukarıda birçok örneğini verdiğimiz basit adlar yanında türemiş adlar da sayıca çoktur. Bunların yapılışça özelliklerini ayrıntılı olarak ikinci yıl ünitelerinde göreceğiz. Aşağıda belli bir sıraya göre sınıflanmış Farsça türemiş adlar için de, kelime dağarcığınızı zenginleştirmeniz ve yazılışlarını öğrenmeniz amacıyla bolca örnek verilmektedir.

FARSÇA TÜREMİŞ ADLAR

Farsçada türemiş adların çoğu son eklerle isimlerden türetilmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde alınmış, ama konuşma dilinden çok metinlerde yer bulmuş bu adları da, Türkçe ve Arapçaları için yaptığımız gibi, eklerin getirdiği anlamca değişiklik ve karşıladığı kavrama göre bölümlenmiş biçimde gözden geçireceğiz.

1. **Yer Adları:** Farsçada adlardan yer adı yapan çok sayıda ek vardır. Bunların en işlek olanlarıyla yapılmış kimi örnekler şunlardır:

   آرامگاه *ârâmgâh* "dinlenme yeri", خوابگاه *hâbgâh* "uyku yeri, yatak odası", درگاه *dergâh* "kapı önü, giriş yeri; tekke", اقامتگاه *iḳâmetgâh* "oturma yeri", عبادتگاه *ibâdetgâh* "tapınma yeri, tapınak" گلستان *gülistân* "güllük", سنگستان *sengistân* "taşlık", نخلستان *nahlistân* "fidanlık", ریگستان *rîgistân* "kumluk, kumsal", چمنزار *çemenzâr* "çimenlik", خرابه‌زار *harâbezâr* "viranelik", لاله‌زار *lâlezâr* "lâlelik, lâle bahçesi", آتشکده *âteşkede* "ateş tapınağı", میکده *meykede* "içki evi, meyhane", مهمانخانه *mihmânkede* "konuk evi", محنتکده *mihnetkede* "yas evi", کوهسار *kûhsâr* "dağlık", چشمه‌سار *çeşmesâr* "suyu bol yer, suvak, kaynak", گلشن *gülşen* "gül bahçesi", سنگلاخ *senglâh* "taşlık gibi.

Bu yer adlarının bir bölüğü Arapçada ‘topluluk adları (kesret adları)’ denilen adlara karışılıktır; oraya bkz.

2. **Zaman Adları.** Yer adları da yapan *-gâh* ve *-istân* ekleriyle yapılmıştır:

   بامگاه *bâmgâh* “sabah”, شامگاه *şâmgâh* “akşam”, چاشتگاه *çâştgâh* “kuşluk”, سحرگاه *sehergâh* “tan vakti”, تابستان *tâbistân* “yaz”, زمستان *zemistân* “kış, بهارستان *bahâristân* “ilk yaz” gibi.

3. **Alet ve Kap Adları:** Farsçada alet ve kap adları *-dân* ekiyle yapılmıştır:

   نمکدان *nemekdân* “tuzluk”, سرمه‌دان *sürmedân* “sürmelik”, آتشدان *âteşdân* “ateşlik, mangal”, انفیه‌دان *enfiyedân* “enfiyelik, enfiye kutusu”, جزدان *cüzdân* “para çantası”, چایدان *çâydân* “çay pişirme kabı”, گلابدان *gülâbdân* “gül suyu şişesi” gibi.

   Ek Türkçede anlam değerini zamanla yitirmiş olduğundan son iki kelime bugün ek yığılmasıyla *çaydanlık* ve *gülüftanlık* olarak kullanılmaktadır.

4. **Küçültme Adları:** Farsça adlarda küçültme için birkaç ek vardır. Bu eklerle yapılmış örnekler şunlardır:

   باغچه *bâğçe* “bağcık, küçük bahçe”, جویچه *cûyçe* “ırmacık, çaycığaz” مورچه *mûrçe* “karıncacık”, سراچه *serâçe* “oda, iç oda, hücre”, نایچه *nâyçe* “kamışçık, küçük ney”, کمانچه *kemânçe* “küçük keman”, مغاقچه *muğâḳçe* “çukurcuk”, ماهچه *mâhçe* “aycık”, دریچه *derîçe* “kapıcık, pencere, دخترك *duhterek* “kızcağız” مردمك *merdümek* “adamcık; göz bebeği”, مرغق *mürğaḳ* “piliç” gibi.

5. **Eşlik ve Ortaklık Adları:** Bir takı gibi öne gelen *hem-* kelimesiyle birleşik kelime kalıbında yapılmıştır. Osmanlı Türkçesinde bu yapıda çok sayıda kelime kullanılmıştır:

   هم عصر *hem-asr* “aynı yüzyılda yaşayan”, هم بزم *hem-bezm* “eğlence arkadaşı”, هم جنس *hem-cins* “aynı cinsten”, هم پا

hem-pâ “ayaktaş, aynı yolun yolcusu”, هم دل *hem-dil* “gönüldaş”, هم شهری *hem-şehrî* “köydeş”, هم دست *hem-dest* “el bir etmiş, ortak”, هم آواز *hem-âvâz* “sesçe denk; bir ağızla konuşan, arkadaş”, هم نام *hem-nâm* “adaş, addaş”, هم راه *hem-râh* “yoldaş”, هم سال *hem-sâl* “yaşıt” ve Türkçe *-deş* ekiyle: خیلتاش *hayltaş* “takım arkadaşı, yol arkadaşı” gibi.

6. **Kılıcı (Fail Adları):** Çoğu, son eklerle adlardan yapılmıştır. Türkçe ve Arapça kılıcı adları gibi bu adlar da bir nesne ile uğraşanı, bir nesne üreteni, yapanı ve satanı, bir işle sürekli olarak ilgileneni, bir işi meslek olarak yapanı gösterir.

پاسبان *pâsbân* “bekçi”, باغبان *bâğbân* “bağcı”, نگهبان *nigehbân* “gözcü”, ساربان *sârbân* “deveci”, گله‌بان *gelebân* “sığırtmaç”, نخجیروان *nahcîrvân* “avcı”, آهنگر *âhenger* “demirci”, زرگر *zerger* “kuyumcu”, خنیاگر *hunyâger* “şarkıcı”, پالانگر *pâlânger* “semerci”, پالانی *pâlânî* “semerci”, چنگی *çengî* “çalgıcı”, جنکی *cengî* “savaşçı”, بازاری *bâzârî* “pazarcı”, دهگان *dihgân* “çiftçi, بازارگان *bâzârgân* “alım satım işi yapan, tacir, bezirgân”, بسته کار *bestekâr* “besteci, beste yapan”, خذمتکار *hızmetkâr* “hizmetçi”, خداوندکار *hudâvendigâr* “efendi, bey, baş, başbuğ, sultan”, خریدار *harîdâr* “alıcı”, فروختار *fürûhtâr* “satıcı”, پرستار *perestâr* “hizmetçi” gibi.

Ayrıca kimi şimdiki zaman sıfat-fiilleri de, zaman anlatımı iyice sınırlanmış, yalnızca kılıcı anlamıyla ad olarak kullanılmıştır:

آینده *âyende* “gelen, رونده *revende* “geçen”, خواننده *hânende* “okuyucu”, سازنده *sâzende* “çalgıcı”, بافنده *bâfende* “çulcu, çul dokuyucu”, بخشاینده *bahşâyende* “çok esirgeyici Tanrı, Rahman”, چشنده *çeşende* “çeşnici”, دونده *devende* “ulak, çapar, haberci”, خورنده *horende* “ev halkı, çoluk çocuk” gibi.

7. Meslek Adları: Kılıcı (fail) adlarından ی *-î* ile türetilmiştir. Bu ek Arapça kılıcı adlarına da getirilmiş, onlardan da meslek adları yapılmıştır. Osmanlı Türkçesinde bunlar da kullanılmıştır:

آهنکری *âhengerî* "demircilik", نجاری *neccârî* "dülgerlik", زرکری *zergerî* "kuyumculuk", سازندکی *sâzendegî* "çalgıcılık" gibi.

8. Yalın Adlar: Yalın kavramları gösteren adlar, sıfatlardan ve bir nitelik gösteren yalın adlardan ی *-î* (sonu ه ile bitenlerde گی *-gî*) ekiyle yapılmıştır:

هستی *hestî* "varlık", نیستی *nîstî* "yokluk", خوب *hûbî* "güzellik", بدی *bedî* "kötülük", بلندی *bülendî* "yükseklik", شکستکی *şikestegî* "kırıklık", ساختکی *sâhtegî* "gerçek dışılık, sahtelik" gibi.

9. Mastarlar (Kılış Adları ve Ad-fiiller): Farsçanın asıl mastarları Osmanlı Türkçesinde kullanılmamıştır. Kılış adı olarak kullanılmış olanların çoğu geniş zaman tabanına *-iş* okunan bir ش eklenerek yapılmıştır. Bunların Türkçe karşılıkları *-me* ve *-iş*'li kılış adlarıdır:

خواهش *hâhiş* "isteme, isteyiş", دانش *dâniş* "bilme, biliş, bilgi", آموزش *âmûziş* "öğrenme, öğreniş", نالش *nâliş* "inleme, inleyiş", گردش *gerdiş* "dolaşma, dolaşış" gibi.

Ayrıca mastarların sonunda bulunan دن (*-den*) ve تن (*ten*)'in ن (*nun*)'ları kaldırıldığında kalan geçmiş zaman tabanı da kılış adı anlamı verir:

Osmanlı Türkçesinde kullanılanlar şunlardır:

داد *dâd* "veriş, verme", ستد *sited* "alma, alış", آمد *âmed* "geliş", رفت *reft* "gidiş", شد *şüd* "gidiş", خرید *harîd* "alış", فروخت *fürûht* "satış".

Bunlara geniş zaman tabanına ه ـه *-e* ve geçmiş zaman tabanına ار *-âr* eklenerek yapılmış olanları da katmak gerekir:

خنده *hande* "gülüş", گریه *girye* "ağlama, ağlayış; gözyaşı", ناله *nâle* "inleme, inleyiş", بوسه *bûse* "öpüş, öpme", گفتار *güftâr* "söyleme, söz", دیدار *dîdâr* "görme, görüş", رفتار *reftâr* "gidiş" gibi.

Özet

Kelime sınıfları içinde adların yerini belirleyebilmek, çeşitlerini tanıyabilmek.

Türkçenin bütün kelime kökleri iki öbek içinde toplanır: **isim kökleri**, **fiil kökleri**. Kendi yapım ekleriyle uzamış, **gövde** ya da **köken** diye adlandırdığımız kelimelerle **birleşik kelimeler** de, kök kelimeler gibi, iki öbek oluşturur. Bunlar **taban** adını verdiğimiz yeni kelimelerdir. Alıntı kelimelere gelince; hangi dilden alınmış olursa olsunlar, bunlar da Türkçede isim tabanları sayılırlar. Türkçe isimler gibi eklerle uzatılırlar, çekim ekleri ile çekilirler. Bunların fiil işleyişi kazanmaları, isimden fiil yapan eklerle ya da yardımcı fiillerle fiil tabanlarına dönüştürülmeleriyle sağlanır. İşte Türkçedeki bütün kelimeler ilkin bu iki yapı özelliğine göre iki ana sınıfa ayrılırlar: **isim** ve **fiil**. Fiil sınıfından kelimelerin cümlede işleyiş bakımından durumları değişmez; görevleri bellidir. İsim sınıfından olanların ise cümlede işleyişçe durumları değişebilir; bunlar ayrı görevler yüklenebilirler. İşte söz içinde gördükleri farklı işler, yüklendikleri farklı görevler açısından bu sınıftaki kelimeleri kendi içinde **ad**, **sıfat**, **zamir**, **zarf** gibi dört bölüme ayırmak mümkündür ve gramer öğrenimi açısından gereklidir. Adlar, yoğun (somut) ve yalın (soyut) varlıkları gösteren; daha geniş bir tanımla, dış gerçekliği olan, duyularla tanınıp kavranan ya da dış gerçekliği olmayıp da zihinde tanımlanıp biçimlendirilerek kavranır kılınan varlıklara (anlamlara, niteliklere) ad olan kelimelerdir.

Adları önce gösterdikleri varlıklara göre **yoğun adlar** ve **yalın adlar** olarak ikiye ayırırız. Yoğun adların bir kısmı bir tek varlığı veya belli bir topluluğu gösterir; bunlara **özel adlar** (**özlük adlar, has isimler**) diyoruz. Bir kısmı ise, yalın kavramların adı ile aynı cinsten olan teklerin oluşturduğu yoğun bir varlık kümesinin ortak ya da her tekinin ayrı ayrı adıdır. Bunları da **cins adları** (**ortak adlar, cins isimler**) diye adlandırıyoruz.

Aynı türden canlı varlıkların kimi erkek, kimi dişi olabilir. Canlı varlıkların taşıdıkları bu ayırıcı niteliğe **cinsiyet** denir. Türkçede kelimeleri erkeklik ve dişilik niteliklerine göre türlere ayıran ek yoktur. Farsçada da erkek-dişi ayırımı bulunmaz. Arapçada ise kelimeler gösterdikleri varlıkların erkek ya da dişi oluşuna göre **eril** (müzekker) ve **dişil** (müennes) olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayırım Osmanlı Türkçesi döneminde Arapça isimlerin kimi yerlerde eril-dişil niteliklerine göre kullanılması açısından önemlidir.

Adlarda sayı ve cinsiyet ayrımını yapabilmek, çekim özelliklerini açıklayabilmek.

Varlık ve kavramlar arasında bir de sayı yönünden ayırım bulunur. Aynı türden varlıklar ve kavramlar sayıca bir (tek) ya da birden çok olabilir. Sayıca biri (teki) gösteren kelime için **tekil** (**tekli, teklik**), çoğu gösteren kelime için ise **çoğul** (**çoklu, çokluk**) terimlerini kullanıyoruz. Türkçede canlı ve cansız varlıklar ve kavramlar sayı bakımından bir ve birden çok olduğuna göre iki durumda bulunur: tekil, çoğul. Varlıkların birden çok sayıda olduğunu anlatmak istediğimizde tekil durumdaki kelimelere çokluk ekimiz olan *–ler* ekini getiririz. Arapça ve Farsçadan alınmış her türden ismin çoğulu da Osmanlı Türkçesinde genel olarak aynı ekle yapılmıştır. Türkçe ve Farsçadan ayrı bir özellik olarak Arapçada sayı kategorisi bakımından kelimeler üç durumda bulunurlar: **tekli** (tekil), **ikili** (ikil) ve **çoklu** (çoğul). Bu ikili çoklu biçimler Osmanlı Türkçesinde de kullanılmıştır. Bu yüzden biçimce tanınmaları gerekir.

Adlar söz içinde başka kelimelerle girdikleri ilişkilerden kaynaklanan çeşitli durumlarda bulunurlar. Buna **adın durumları** (hâlleri) deriz. Onların bu durumlarını kimi ekler belirtir. Bu ekleri **durum ekleri** diye adlandırıyoruz. Öte yandan, söz içinde bir yandan sahip olan, öte yandan da ait olunan, ilgili ve bağlı bulunulan kişi ve nesneyi gösteren, daha doğrusu onların yerini tutan birtakım eklerimiz vardır. Bunlara **iyelik ekleri** denir. Kimi gramerciler bunları **iyelik zamirleri** saymışlardır. Bunların şahıslara göre ayrı ayrı olması Türkçede ikinci bir çekim şeklini meydana getirmiştir. Buna da **iyelik çekimi** diyoruz.

Türkçe türemiş adların yapılışlarını ve anlatım inceliklerini tanıyabilmek.

Türkçede kelime türetmenin iki yolu vardır: *ekleme, birleştirme.* Ekleme ile türetme, isim ve fiil köklerine ve tabanlarına birtakım ekler getirilerek yapılır. İsim kökleri ile fiil köklerinin aldıkları ekler ayrı ayrıdır. Buna göre Türkçenin ekleri de *isme gelen ekler*, *fiile gelen ekler* olmak üzere iki ayrı bölükte toplanır. Bunları yaptıkları kelimenin cinsine göre *isim ekleri*, *fiil ekleri* olarak da adlandırırız. Buna göre, isim sınıfında yer alan adlar da *isim ekleri*, yani *isimden isim* ve *fiilden isim* ekleri ile yapılırlar.

Türkçede isim ve fiil tabanlarından ad türetmeye yarayan birçok ek vardır. Bunların her biri eklendiği kelimenin anlamında kalıcı değişiklik yapar, farklı kavramları karşılar.

Arapça adları ve Arapça türemiş adların yapılışlarını tanıyabilmek ve Türkçe karşılıklarına göre anlatımca benzer yönlerini açıklayabilmek.

Türkçedeki adların karşılığı olan kelimelere Arap gramercileri "sıfat alabilen", "bir sıfatla vasıflanmış" anlamlarında **mevsûf isimler** ve **men'ût isimler** adını vermişlerdir. Bunlar da *cins adları* ve *özel adlar*, *yalın adlar* ve *yoğun adlar* olmak üzere çeşitlenmişlerdir. Yapılış bakımından ise Arapça adlar **donuk** (câmid) ve **türemiş** (müştak) olmak üzere ikiye ayrılır. Donuk adlar bir fiilden türememiş adlardır. Bunlar çeşitli kalıplarda (vezinlerde) bulunurlar. Çoğu üç harflidir, dört ve beş harfli olanları da vardır.

Arapçada türemiş adlar, diğer isim sınıfından kelimeler gibi, fiillerden, kök harflerinin belli kalıplara yerleştirilmesiyle elde edilir. Bu yolla türetilmiş adlar da birer isim tabanı olarak Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmıştır. Bunları, Türkçenin adları için yaptığımız düzenlemeye uygun olarak ilgili bulundukları kavramlar ve anlatım değerlerine göre türlere ayırabiliriz. Böyle bir ayırım, Osmanlı Türkçesi döneminde çok kullanılmış, yapılış bakımından çok farklı Arapça ve Farsça adların Türkçedeki karşılıklarına göre tanınıp kavranmasını kolaylaştıracaktır.

Farsça adları ve Farsça türemiş adların yapılışlarını tanıyabilmek ve Türkçe karşılıklarına göre farklı yönlerini açıklayabilmek.

Osmanlı Türkçesinde Farsça pek çok kelime kullanılmıştır. Bunların hepsi, adlar ve sıfatlar başta olmak üzere, isim sınıfından kelimelerdir. Bunların arasında adlar önemli bir yer tutar. Hemen hemen her çeşit ad, bütün varlık ve nesnelerin Farsça adları bu dönemde alınmıştır. Bunlardan konuşma diline inenler de olmuş, ancak çoğu yazı dilinde kullanılmış, metinlerde yer bulmuştur. Farsçadan alınmış adları da yapıları bakımından basit (yalın), türemiş ve birleşik olmak üzere sınıflandırabiliriz. Bu dönemde kullanılmış adlar arasında türemiş adlar önemli bir yer tutar. Bunları tanımlamak yapılışlarını bilmekle büyük ölçüde mümkün olabilir.

Farsçada türemiş adların çoğu son eklerle isimlerden türetilmiştir. Bu adları da, Türkçe ve Arapçaları için yaptığımız gibi, eklerin getirdiği anlamca değişiklik ve karşıladığı kavrama göre bölümlenmiş biçimde incelemek, anlamla yapı arasındaki ilişkiden hareketle farklı yönlerini kavramak ve yapılış biçimlerini bellemek bakımından yararlıdır.

Kendimizi Sınayalım

1. Yoğun (somut) ve yalın (soyut) varlıkları gösteren; daha geniş bir tanımla, dış gerçekliği olan, duyularla tanınıp kavranan ya da dış gerçekliği olmayıp da zihinde tanımlanıp biçimlendirilerek kavranır kılınan varlıklara (anlamlara, niteliklere) ne ad verilir?

a. Ad
b. Sıfat
c. Zamir
d. İyelik
e. Köken

2. Söz içinde bir yandan sahip olan, öte yandan da ait olunan, ilgili ve bağlı bulunulan kişi ve nesneyi gösteren, daha doğrusu onların yerini tutan eklere ne ad verilir?

a. Durum eki
b. İyelik eki
c. Aitlik eki
d. Zamir eki
e. Şahıs eki

3. "Ciğer" kelimesinin Arap harfleriyle doğru yazımı aşağıdakilerden hangisidir?

a. جیکر
b. جیکار
c. جکار
d. جکر
e. جیکەر

4. Aşağıdakilerden hangisi Farsça organ adlarından biri **değildir?**

a. پستان
b. زانو
c. میان
d. ناف
e. پیرهن

5. Aşağıdakilerden hangisi Arapça türemiş adlardan biri **değildir?**

a. ثعلب

b. مسجد

c. عالم

d. عطار

e. جنيد

6. Aşağıdakilerden hangisi Farsça türemiş kelimelerden biri **değildir?**

a. كردن

b. ميكده

c. كوهسار

d. جزدان

e. مردمك

7. Aşağıdakilerden hangisi Arapça <u>alet isimlerinden biridir</u>?

a. مطبخ

b. مشجره

c. مبدأ

d. مثقب

e. مقتل

8. "خياطت" kelimesi ile ilgili aşağıdaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. فعالت kalıbındadır.

b. فيعالت kalıbındadır.

c. Meslek adıdır.

d. Dişil kelimedir.

e. Yalın addır.

9. Aşağıdakilerden hangisi Farsça yer adıdır?

a. کلشن

b. نایچه

c. باغبان

d. رونده

e. آتشدان

10. “روباه ” kelimesinin Türkçe anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Tavşan

b. Kaplan

c. Arslan

d. Tilki

e. Eşek

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız doğru değilse "Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

2. b Yanıtınız doğru değilse "Adlarda Çekim" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

3. d Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

4. e Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

5. a Yanıtınız doğru değilse "Arapça Türemiş Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

6. a Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adlar ve Farsça Türemiş Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

7. d Yanıtınız doğru değilse "Arapça Türemiş Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

8. e Yanıtınız doğru değilse "Arapça Türemiş Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

9. a Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adlar ve Farsça Türemiş Adlar " başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

10. d Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Önemlidir, çünkü Arapça isimler kimi yerlerde eril ve dişil oluşuna göre kullanılmıştır. En önemli uygulama yeri sıfat takımları (tamlamaları) dır. Arapça sıfat takımlarında olduğu gibi, Farsça kurallı sıfat takımlarında da iki Arapça kelime, cins bakımından uyuşumludur. Farsçadaki bu kurallı kullanım Türkçe-ye de geçmiştir. Osmanlı Türkçesi döneminde çok kullanılmış olan ve söz diziminde önemli bir yer tutan bu yapıdaki sıfat takımlarında vasıflanan (ad) dişil ise vasıflayan (sıfat) da dişil olur. Hangi Arapça kelimelerin dişil olduğunu, ya da sayıldığını bilmek bu yüzden önem taşır.

Sıra Sizde 2

اجزاء *eczâ* "*cüz*'ler, parçalar": افعال ef'âl

ازمنه *ezmine* "*zemân*lar": افعله ef'ile

اوليا *evliyâ* "*velî*ler": افعلا ef'ilâ

اكابر *ekâbir* "*ekber*ler, büyükler": افاعل efâ'il

اساطير *esâtîr* "*üstûre*ler, mitoloji": افاعيل efâ'îl

جهله *cehele* "*câhil*ler": فعله fa'ale

فجار *füccâr* "*fâcir*ler, kötülük işleyenler": فعال fu ''âl

جمل *cümel* "*cümle*ler": فعل fu 'al

شعرا *şu'arâ* "*şâir*ler": فعلا fu'alâ

عوالم *avâlim* "*âlem*ler": فواعل fevâ'il

رعايا *re'âyâ* "*ra'iyye*ler, halk, uyruklar": فعلا fa'âlâ

نعم *ni'am* "*ni'met*ler: فعل fi'al

قوانين *ḳavânîn* "*kânûn*lar": فواعيل fevâ'îl

Sıra Sizde 3

عين *'ayn*: فعل fa'l

شمس *şems* : فعل fa'l

قمر *ḳamer* : فعل fa'al

ثور *sevr* : فعل fa'l

ذئب *zi'b* : فعل fi'l

بئر *bi'r* : فعل fi'l

قفل *ḳufl* : فعل fu‘l

فرس *feres* : فعل fa‘al

عنق *‘unuḳ* : فعل fu‘ul

رجل *racül* : فعل fa‘ul

كبد *kebid* : فعل fa‘il

كتف *ketif* : فعل fa‘il

ثعلب *sa‘leb* : فعلل fa‘lel

بلبل *bülbül* : فعلل fu‘lül

سفرجل *sefercel* : فعلل fa‘allel

زنجفر *zincefr* : فعلل fi‘lell

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A.-Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

7

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Kelime sınıfları içinde sıfatların yerini belirleyebilecek, adlarla sıfatlar arasındaki farkı ayırt edebilecek,
- Sıfatların çeşitlerini sıralayabilecek,
- Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan türemiş sıfatları yapılış farklarıyla tanıyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Niteleme
- Belirtme
- Karşılaştırma
- Belirsizlik
- Berkitme
- Küçültme
- Gösterme
- Soru ve sayı

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- SIFATLAR
- SIFATLARIN ÇEŞİTLERİ
- OSMANLI TÜRKÇESİNDE TÜREMİŞ SIFATLAR

Kelime Sınıfları II: Sıfatlar

GİRİŞ

*Bundan önceki ünitede açıklandığı gibi, söz içinde gördükleri farklı işler, yüklendikleri farklı görevler açısından isim sınıfındaki kelimeleri **ad, sıfat, zamir, zarf** gibi dört bölüme ayırabiliyoruz. Adları yapıları ve çeşitleri bakımından tanıdıktan sonra bu ünitede aynı sınıf içinde yer alan kelimelerden sıfatları inceleyecek, Osmanlı Türkçesindeki Türkçe türemiş sıfatlarla Arapça ve Farsçadan alınmış türemiş sıfatların yapıca ayrılıklarını görecek ve okuyacağımız metinlerde bunları tanımlayabilmek için gerekli alt yapı bilgilerini edinmiş olacağız.*

SIFATLAR

Sıfatlar bir varlığı niteleyen ya da türlü yönlerden belirten kelimelerdir. Sıfatların adlardan farkı, varlıkları gösteren değil, onlara bağlı kavramlar olmalarıdır. Bu yüzden bir sıfat bir adın önünde niteleyici ve belirtici olarak bulunduğunda çoğul eki almadığı gibi durum ve iyelik ekleri de almaz. Ancak sıfatlar ad ve zamir gibi de kullanılabilir. O zaman anlattığı niteliği taşıyan adın yerine geçer ve bir adın söz içindeki işleyişini yüklenir.

Osmanlı Türkçesinde Türkçe sıfatlar yanında Arapça ve Farsçanın her yapıdaki sıfatları da geniş ölçüde kullanılmıştır:

ایری *iri*, قالن *ḳalın*, غلیظ *ġalîz*, قبا *ḳaba*, چرکین *çirkin*, خوش *hoş*,
ناخوش *nâ-hoş*, کوزل *güzel*, بد *bed*, کوتو *kötü*, تاتلی *tatlı*, لذیذ
lezîz, آجی *acı*, آلچاق *alçaḳ*, اعلی *a'lâ*, یوکسك پك *pek yüksek*,
بلند *bülend*, یوکسك *yüksek*, دون *dûn*, آشاغی *aşaġı*, رذیل *rezîl*,

زبون *zebûn,* زوالللی *zavallı*, کوچسز *güçsüz*, عمیق *amîḳ*, درین *derin*, تهی *tehî,* بوش *boş*, بو *bu*, شو *şu*, قاچ *ḳaç*, هانکی *hangi*, ناصل *nasıl*, هر *her*, بر *bir*, واحد *vâhid*, تك *tek*, يك *yek*, ايكی *iki*, دو *dü*, بش *beş*, شش *şeş,* آلتی *altı*, اربعين *erba'în,* قرق *ḳırḳ*, بشر *beşer*, ايكيلی *ikili*, آلتيلی *altılı* gibi.

SIFATLARIN ÇEŞİTLERİ

Sıfatlar da adlar gibi çeşitlenmiştir. Onları önce gördükleri işe, yani işleyişlerine göre ikiye ayırırız: **I. Niteleme Sıfatları, II. Belirtme Sıfatları.**

I. Niteleme Sıfatları

Bunlar varlıkların sahip oldukları nitelikleri gösteren sıfatlardır. Bir varlık adının önünde yer aldıklarında onu bir niteliğini göstererek nitelemiş olurlar:

اوزون يول *uzun yol*, اكلی قماش *eñli ḳumaş*, طار كچيد *dar geçit*, معلوم حكايه *ma'lûm hikâye*, شدتلی فورطونه *şiddetli fırtına,* پارلاق فكر *parlaḳ fikir*, موافق روزگار *muvâfıḳ rüzgâr* "uygun yel", كامل انسان *kâmil insan*, اولغون آدم *olġun adam* gibi.

DİKKAT

Örneklerde görüldüğü gibi, Türkçe kurallı bir sıfat takımında yalnız Türkçe asıllı değil, alıntı Arapça ve Farsça sıfatlar da aynı işleyişi üstlenebilir. Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış olan Farsça sıfat takımlarında ise Türkçe sıfatlar yer almaz. Onları 11. Ünitede göreceğiz.

Osmanlı Türkçesinde Arapçadan ve Farsçadan alınmış türemiş sıfatların çoğunun karşılığı Türkçenin niteleme sıfatlarıdır. Ayrıca isimlerden niteleme sıfatları üreten Türkçe ekler, her biri bir isim tabanı olan Arapça ve Farsça adlara da iliştirilmiş ve pek çok niteleme sıfatı yapılmıştır:

عجبلو/عجبلی *acepli* "şaşılacak, garip", عدالتلو/عدالتلی *adâletli* "doğru", علامتلی *alâmetli* "nişanlı", عمللی *amelli* "ırgat, işçi; suçlu; etkili", بلالی *belâlı* "belâya uğramış, zavallı", بصيرتلو/بصيرتلی *basîretli*, عاطفتلو/عاطفتلی *âtıfetli* "şefkatli, yavaş

huylu", شدتلی *şiddetli*, مرحمتلی *merhametli* ; آفتلی/آفتلو *âfetli* "zavallı, belâya uğramış", آرزولو *ârzûlu*, آزادلی *âzâdlı* "salıverilmiş", بختلی/بختلو *bahtlı* "talihli", آتشلی *âteşli*, دردلی *dertli*, رنکلی/ رنکلو *renkli* gibi.

Bu sıfatların gösterdikleri nitelikler yoğunluk açısından derecelendirilebilir. Bu da *karşılaştırma*, *berkitme* ve *küçültme* olmak üzere üç ayrı derecede yapılır. Niteleme sıfatlarını buna göre **karşılaştırma sıfatları**, **berkitme sıfatları** ve **küçültme sıfatları** diye adlandırırız.

1. Karşılaştırma Sıfatları

Bir nesnede nitelik yoğunluğu başka bir nesneye göre fazla, birden çok nesneye göre ise en üst derecede olabilir. İlki göreli (nisbî) fazlalık derecesi, ikincisi ise salt (mutlak) fazlalık, yani üstünlük derecesidir. Her ikisi de karşılaştırmaya dayanır, bu yüzden sıfatların derece gösteren bu şekillerine **karşılaştırma sıfatları** denir.

a. Türkçe Karşılaştırma Sıfatları

Osmanlı Türkçesi'nde *-rek* ekiyle yapılmış karşılaştırma sıfatları vardır. Niteliğin hem fazlalık, hem üstünlük derecelerini gösteren bu ekle yapılmış sıfatlarla özellikle XVI. yüz yıl metinlerinde çok karşılaşılır. Vurgusuz olan bu ekin kullanımı sonraki yüz yılların yazı dilinde giderek azalmıştır. Konuşma dilinde varlığını uzun süre koruduğu anlaşılmaktadır:

آقرق *aḳraḳ* "daha ak, en ak", آلچغرق *alçaġraḳ*, آلچقرق *alçaḳraḳ*, بولرق *bolraḳ*, بيوكرك *büyükrek* "daha büyük, en büyük", كيچيرك *kiçirek* "daha küçük, en küçük", كچوكرك *küçükrek*, اكشيرك *ekşirek*, اسكيرك *eskirek*, كنجرك *gençrek*, قولايرق *ḳolayraḳ*, كوتورك *kötürek*, اولورق *uluraḳ*, ياقينرق *yaḳınraḳ*, يكرك *yeğrek*, يوجەرك *yücerek*, يوكسكرك *yüksekrek* gibi.

Bununla birlikte sıfatların fazlalık ve üstünlük derecelerini ayrı ayrı göstermek için Osmanlı Türkçesinde şu derece zarfları da kullanılmıştır:

دخی *dahı/daha*, اك *en*, پك *pek*, زیاده *ziyâde*, زیادەسیله *ziyâdesiyle*, غایت *ğâyet*, غایتیله *ğâyetile*, غایتده *ğâyette*, افراط ایله *ifrât ile*.

Nitelik derecesi bakımından karşılaştırma, sıfatı, *-den* ekli addan sonra getirmek biçiminde de yapılmıştır:

کدیدن بیوك *kediden büyük*, بتون کدیلردن بیوك *bütün kedilerden büyük*, کدیلرك جملەسندن بیوك *kedilerin cümlesinden büyük* gibi.

b. Arapça Karşılaştırma Sıfatları

Arapçada sıfatların fazlalık ve üstünlük dereceleri üçlü fiillerden tek bir kalıpla yapılmıştır. Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış olan bu kalıptaki sıfatlar Türkçenin *-rek* ekli sıfatlarına karşılıktır:

احقر *aḥḳar* "daha alçak, pek alçak" = *ałçaḳraḳ*, افضل *efzal* "daha üstün, en üstün", اکبر *ekber* "daha büyük, en büyük", احسن *ahsen* "daha güzel, pek güzel" = *güzelrek*, اقرب *aḳreb* "daha yakın, en yakın" = *yaḳınraḳ*, انور *enver* "daha ışıklı, pek ışıklı", اندر *ender* "az bulunur, çok az bulunur", الیق *elyaḳ* "daha lâyık, en lâyık" gibi.

c. Farsça Karşılaştırma Sıfatları

Farsçada sıfatların fazlalık ve üstünlük derecelerini yapan iki son ek vardır: *-ter* ve *-terîn*. Bu eklerle Farsça ve Arapça sıfatlardan yapılmış derecelendirme sıfatları da Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok kullanılmıştır:

کمتر *kemter* "daha alçak; daha ufak" = *ałçaḳraḳ*, کمترین *kemterîn* "en alçak, en kötü; en ufak", بهتر *bihter* "daha iyi", بهترین *bihterîn* "en iyi" = Ar. *a'lâ*, مهتر *mihter* "daha büyük" = *büyükrek*, Ar. *ekber*, نمتر *nemter* "daha sulu", نزدیکتر *nezdîkter* "daha yakın" = *yaḳınraḳ*, نزدیکترین *nezdîkterîn* "en yakın", نیکتر *nîkter* "daha iyi", نیکترین *nîkterîn* "en iyi", سزاورتر *sezâverter* "daha lâyık" = Ar. *elyaḳ*, سزاوارترین *sezâvârterîn* "en lâyık" = Ar. *elyaḳ*, پستتر

pestter "daha alçak", مهمتر *mühimter* "daha önemli" = Ar. *ehemm*, مهمترين *mühimterîn* "en önemli" = Ar. *ehemm*, مشكلتر *müşkilter* "daha zor", مشكلترين *müşkilterîn* "en zor", نامدارتر *nâmdârter* "daha namlı", نامدارترين *nâmdârterîn* "en namlı" gibi.

Türkçe Arapça ve Farsça karşılaştırma sıfatları arasında yapılış bakımından fark var mıdır? Varsa nelerdir?

2. Berkitme Sıfatları

Nitelik yoğunluğunun bir kişi ve nesnede yüksek, çok yüksek ve pek yüksek derecelerde bulunduğu karşılaştırmaya dayandırılmaksızın da anlatılabilir. Bu anlatımı taşıyan sıfatlar berkitme sıfatlarıdır.

a. Türkçe Berkitme Sıfatları

Ekler ve zarflarla yapılmıştır. Fiilden *-egen, -gen, -gin ve -giç* ekleriyle türetilmiş berkitme sıfatlarıyla XVI. yüz yıl metinlerinde çokça karşılaşılır. Bunların *-en* ekiyle türemiş sıfatlardan (sıfat-fiillerden) farkı, fiilin belirttiği kılışın kılan (fail, özne) tarafından *çok*, *sürekli*, *huy* ve *alışkanlık hâlinde* yapıldığını anlatmasıdır:

آغلغان *ağłaġan*, آجتغان *acıtġan* "çok ağrı verici, pek acıtıcı", طارلغان *darılġan* "çok huysuz, pek sert, titiz", ايصيرغان *ısırġan* "ısırma huyu olan", اوتورغان *oturġan* "hiçbir iş yapmayan, aylak, işsiz", اونوتغان *unutġan*, ياپشغان *yapışġan*, ييلديراغان *yıldıraġan* "sürekli ışık saçıcı, çok parlak", اولاشغان *ulaşġan* "bulaşıcı" = Ar. ساری *sârî*, اوشنكن *üşengen*, دونه‌كن *dönegen* "dönüp duran", اوه‌كن *evegen* "aceleci" = Ar. عجول *acûl*, كزه‌كن *gezegen* "durmadan gezip duran, başıboş, derbeder, hovarda" = Ar. سيار *seyyâr*, اوتله‌كن *evetlegen* "aceleci", قاچاغان *kaçaġan* "kaçıcı, kaçkın", قاقيغان *kakıġan* "gürleyen", ييه‌كن *yeyegen* "çok yiyici" = Ar. اكول *ekûl*; چاپقين *çapķın* "hızlı koşan", اشكين *eşkin* "hızlı giden", كچكين *geçkin* "keyifli, sarhoş", كسكين *keskin*, ينكين *yengin* "taşan, kabına sığmayan", طاشقين *taşķın* gibi.

Osmanlı Türkçesinde berkitme ve alışkanlık sıfatları kılıcı (fail) sıfatlarının başına *çok, pek, gâyet, hep, dâim, dâimâ, durma, durmadan, her dem* gibi zarflar getirmek yoluyla da yapılmıştır:

چوق آغلایان *çok aġlayan*, دائم فکر ایدن *dâim fikr eden,* پك ظالم *pek zâlim*, طورمه قوشان *durma ḳoşan*, طورمادن ایشلین *durmadan işleyen*, غایت قناعتکار *ġâyet ḳanâ'atkâr* gibi.

Berkitme sıfatlarının Türkçede başka biçimleri de vardır, bunlar da bu dönemde kullanılmıştır:

آپاکسز *apañsız*, آپاق *apaḳ*, آپ آچوق *apaçıḳ*, بك بیاض *beñbeyâz*, بوزبتون *büzbütün*, طوزطوغرو *dozdoğru*, دومدوز *dümdüz*, دوبدوز *düpdüz*, قپ قره *ḳapḳara*, قپ قزل *ḳıpḳızıl*, قوپ قورو *ḳupḳuru*, یم یشیل *yemyeşil*, قوجاق قوجاق *ḳucaḳ ḳucaḳ*, طوتام طوتام *tutam tutum*, دسته دسته *deste deste* gibi.

b. Arapça Berkitme Sıfatları

Birden çok kalıpla fiilden türetilmiş sıfatlardır. Türetme kalıplarına **mübâlağa kalıpları**, bu kalıplarla türetilmiş sıfatlara da **mübâlağa sıfatları** denir. Türkçe berkitme sıfatlarına karşılık olan bu sıfatlara da Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok yer verilmiştir:

سیاح *seyyâh* "çok gezen" = *gezegen*, کذاب *kezzâb* "çok yalancı", خلاق *hallâḳ* "her şeyi yaratan, durmadan yaratan, Tanrı", علامه *allâme* "çok bilen, bilgin", غیور *ġayûr* "çok çalışan" = *çalışḳan*, ولود *velûd*, "doğurgan", کتوم *ketûm* "sır saklamayı alışkanlık edinen", اکول *ekûl* "çok yiyen, boğaz kulu" = *yeyegen*, مکثار *miksâr* "çok konuşan, durmadan konuşan" = *ḳonuşḳan*, علیم *alîm* "her şeyi bilen, Tanrı", الیم *elîm* "çok acı verici" = *acıtḳan* gibi.

c. Farsça Berkitme Sıfatları

Fiil tabanlarından belli eklerle yapılmıştır:

آفریدگار *âferîdgâr* "her şeyi yaratan, her dem yaratan, Yaratıcı, Tanrı" = Ar. خلاق *Hallâk*, پروردگار *perverdgâr* "bütün yaratıkları besleyen, Tanrı" = Ar. رزاق *Rezzâḳ*, آمرزگار *âmürzgâr* "çok bağışlayıcı, Tanrı" = Ar. عفو *afüvv*, خاستار *hâstâr* "çok istekli", کریان *giryân* "çok ağlayan" = *ağlağan*, پویان *pûyân* "çok aceleci" = *evegen, evetlegen*, کردا *gerdâ* "durmadan dönen, dönüp duran" = Ar. *devvâr* gibi.

Bununla birlikte isimlerden türemiş kimi sıfatlar da aynı anlamı verir:

حیله‌کار *hîlekâr* "sürekli hile yapan, aldatmayı alışkanlık edinmiş" = Ar. مکار *mekkâr*, شیوه‌کار *şîvekâr* "kırıtkan, çok oynak, pek işveli", دروغکر *dürûğger* "çok yalan söyleyen" = Ar. کذاب *kezzâb*, خشمناک *hışmnâk* "çok öfkeli" = Ar. غضوب *ğazûb* gibi.

Berkitme sıfatları Farsçada بسیار *bisyâr* "çok", بس *bes* "çok", نیك *nîk* "iyi", سخت *saht* "katı, pek", پر *pür* "dolu", خیلی *haylî* "çok", بغایت *beğâyet* "son derece" gibi zarflarla da yapılır:

خیلی شیرین *haylî şîrîn* "pek tatlı", سخت سیاه *saht siyâh* "kapkara" gibi.

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Farsça berkitme sıfatlarının Türkçe berkitme sıfatları ile yapılışça benzerliği var mıdır? Varsa nedir?

3. Küçültme Sıfatları

Nitelik yoğunluğunu, düşük ve aşağı derecesiyle anlatan sıfatlardır.

a. Türkçe Küçültme Sıfatları

Bunlar sıfatlardan *-rek* (vurgulu), *-ce* (vurgulu), *-cek* ve *-cik* ekleriyle yapılmışlardır:

آلچرق *ałçaraḳ*, اكشيرك *ekşirek*, اسكيرك *eskirek*, كوچوكرك *küçükrek*, اوزونرق *uzunraḳ* ; آقچه *aḳça,* ارکنجه *erkence*, کیچجه *geççe*, کوزلجه *güzelce*, خوشجه *hoşça*, ایراقچه *ıraḳça*, قباجه *ḳabaca*, پکجه *pekçe*, اوزونجه *uzunca*, اوجوزجه *ucuzca*, یاقینجه *yaḳınca*, آلچاجق *ałçacaḳ*, بیوجك *büyücek*, کچوجك *küçücek*, صوغوجق *soğucaḳ*; آزاجق *azacıḳ*, برجك *bircik,* بریجك *biricik,* اراجق *ıracıḳ*, یومشجق *yumşacıḳ*, یوکسجك *yüksecik* gibi.

b. Arapça Küçültme Sıfatları

Arapçada küçültme sıfatları için ayrı bir kalıp yoktur. Bir nitelik bildiren kimi yalın adlardan yapılmış küçültme adları bu anlamı verir: کسیلان *küseylân* "biraz tembel, tembelce", سکیران *sükeyrân* "sarhoşça" gibi. Bunlar Osmanlı Türkçesinde kullanılmamış, Arapça sıfatlarda küçültme anlatımı Türkçenin ekleriyle karşılanmıştır:

جزویجه *cüzvîce* "biraz, azca", اسمرجه *esmerce*, مشکلجه *müşkilce* "oldukça zor", مهمجه *mühimce* "oldukça mühim", زیادهجه *ziyâdece* "az fazla, biraz fazla" gibi.

c. Farsça Küçültme Sıfatları

Farsçada da küçültme sıfatı yapan bir ek yoktur. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Farsça sıfatlara küçültme anlatımı Türkçenin ekleri ve zarflarıyla aktarılmıştır:

آسانرق *âsânraḳ* "kolayca", خیلیجه *haylîce* "şöyle böyle, hatırı sayılır ölçüde", فناجه *fenâca*, سهلجه *sehelce* "biraz, azca", تیزجه *tîzce* "biraz çabuk, tezce; az keskin, keskince", چرکنجه *çirkince* gibi.

II. Belirtme Sıfatları

Bunlar bir nesneyi kendi nitelikleriyle değil de birtakım katma niteliklerle belirtirler. Bu belirtme biçimlerine göre çeşitlenmişlerdir:

1. Gösterme Sıfatları

Bir varlığın zamanca, mekânca ve zihince bulunduğu uzaklığa göre yerini göstererek belirtirler. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış başlıca gösterme sıfatları şunlardır: بو *bu*, اشبو *işbu*, اوشبو *oşbu*, شو *şu*, شول *şol*, اول *ol*, او *o* :

بوطرف *bu taraf*, اشبو مكتوب *işbu mektûb*, اوشبو كتاب *oşbu kitâb*, شو مسأله *şu mes'ele*, شولجهت *şol cihet*, اول وقت *ol vaḳt*, او باغ *o bâğ* gibi.

Bunlar aslında sıfat olarak da kullanılan gösterme zamirleridir. Zamir olarak çekimleri ve bu çekimlerin yazılışları bundan sonraki ünitede gösterilecektir.

2. Soru Sıfatları

Adları soru ile belirten sıfatlardır:

قاچ كره *ḳaç* kerre,قانغی جانبده *ḳangı* cânibde, هانكی كون *hangi* gün, نه وقت *ne* vaḳt, نيجه بلادر *nice* belâdır gibi.

3. Belirsiz Sıfatlar

Adı tek bir varlığın adı olmaktan çıkarıp belirsizleştiren, belirsizlik niteliğiyle tanıtıp sınırlayan sıfatlardır. Osmanlı Türkçesinde çoğu alıntı olup çok kullanılmış belirsiz sıfatlar şunlardır:

آخر *âhar* "başka", ديكر *dîger*, درلو درلو *dürlü dürlü/türlü türlü*, انواع *envâ'*, اصناف *asnâf*, اجناس *ecnâs*, الوان *elvân*, كونه كونه *gûne gûne*, كوناكون *gûnâgûn*, رنكارنك *rengârenk*, بونك كبی *bunun gibi*, بونجلين *buncılayın*, آنك كبی *anuñ gibi*, آنجلين *ancılayın*, اول مقوله *ol maḳûle*, بوشكل *bu şekl*, بو رسمه *bu resme*, بو اصل *bu asıl*, فلان *fülân/falan*, بر *bir* (olumsuz cümlelerde: "tek bir, hiçbir"), تك بر *tek bir*, بر دخی *bir dahı*, او بر *o bir*, غيری *ğayrı*, بر غيری *bir ğayrı*, سائر *sâir*, هيچ بر *hiç bir*, برچوق *birçoḳ*, برطاقم *birtaḳım*, برقاچ *birḳaç*, بردرجه *bir derece*, بعضی *ba'zı*, هر *her*, چند *çend* "birkaç", باشقه *başḳa*, ديكر *dîğer*, غيری *ğayrı*, هيچ بر

hîç bir, نه *ne*, نه کبی *ne gibi*, هانغی *hanġı*, هانکی *hangi*, قانغی *ḳanġı*, او بر *o bir*, اوتکی *öteki*, بویله *böyle*, شویله *şöyle*, اویله *öyle*, بو تورلو *bu türlü*, بوکبی *bu gibi*, بونوع *bu nev'*, بوکونه *bu gûne*, همان *hemân* "aynı, o" (*hemân sâ'at*, *hemân dem* gibi), بواصل *bu asl*, بودکلو *bu deñli*, بومقوله *bu maḳûle* "bu türlü", بورسمه *bu resme* "böyle, bu türlü", بوقبیل *bu ḳabîl* "bunun gibi, böyle", دکمه *değme* "her bir", هر *her*, هب *hep* "bütün", بتون *bütün*, تکمیل *tekmîl*, تمام *temâm*, تمامت *temâmet*, قمو *ḳamu* "bütün, hep", دوکلی *dükeli* "bütün", عموم *umûm* "bütün", جمله *cümle*, جمیع *cemî'*, بالجمله *bilcümle*, بالعموم *bilumûm*.

4. Sayı Sıfatları

Adları; sayıları, sıraları, üleşme kümeleri, kesirleri, toplulukları gibi yönlerle belirten sıfatlardır. Bunların yazılışları değişmez biçimler kazanmıştır. Aşağıda birden ona kadar Türkçe asıl sayı sıfatları ile *iki* ve *üç* sayı sıfatlarının sıra, üleştirme ve topluluk biçimlerinin yazılışlarını veriyoruz:

بر *bir*, ایکی *iki*, اوچ *üç*, دورت *dört*, بش *beş*, آلتی *altı*, یدی *yedi*, سکز *sekiz*, طوقوز *doḳuz*, اون *on* ; ایکنجی *ikinci*, اوچنجی *üçüncü* ; ایکیشر *ikişer*, اوچر *üçer* ; ایکیز *ikiz*, اوچز *üçüz*.

Arapça ve Farsça sayı sıfatları da Osmanlı Türkçesinde kullanılmıştır. Metinlerde en çok geçenler şunlardır:

Arapça:

احد *ehad* "bir", اول *evvel* "ilk, birinci", اثنان *isnân* "iki", ثانی *sânî* "ikinci", ثلاث *selâse* "üç", ثالث *sâlis* "üçüncü", اربعه *erba'a* "dört", رابع *râbi'* "dördüncü", *erba'în* "kırk".

Farsça:

يك *yek* "bir", دو *dü* "iki", سه *se* "üç", چهار *çehâr* "dört", پنج *penc* "beş", شش *şeş* "altı", هفت *heft* "yedi", هشت *heşt* "sekiz", نه *nüh* "dokuz", ده *deh* "on", صد *sad* "yüz", هزار *hezâr* "bin", صدهزار *sad hezâr* "yüz bin".

Yapılarına Göre Sıfatlar

Sıfatları yapılarına göre de basit (yalın), türemiş ve birleşik sıfatlar olarak ele alabiliriz. Yukarıda bir çok basit sıfat ile türemiş sıfatların bir kısmını gördük. Birleşik sıfatlarla birlikte Arapça ve Farsça bütün türemiş sıfatları önümüzdeki yıl ayrıntılı olarak göreceğiz. Burada Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış türemiş sıfatlar üzerine toplu bir değerlendirme yapılmakla yetinilecek, bu arada kelime dağarcığınızı geliştirmeniz için çok sayıda örnek verilecektir.

OSMANLI TÜRKÇESİNDE TÜREMİŞ SIFATLAR

Dilimizin bu döneminde de isimlerden ve fiillerden eklerle türemiş pek çok Türkçe sıfat kullanılmıştır. Öte yandan iki büyük kültür dili Arapça ve Farsçadan da pek çok sıfat alınmıştır. Arapçanın sıfatları fiillerden, Farsçanınkiler ise hem fiillerden, hem de isimlerden türemiş sıfatlardır. Bu arada Türkçe işlek türetme ekleriyle Arapça ve Farsça adlardan pek çok sıfat üretilmiş ve dilin kelime dağarcığına katılmıştır. Aşağıda, daha önce gördüklerimiz dışında Türkçe işlek yapım ekleri ile türetilmiş Türkçe sıfatlarla bunların Arapça ve Farsça karşılıkları verilecektir. Ekler, *isimden sıfat yapanlar*, *fiilden sıfat yapanlar* olarak iki öbekte içinde sıralanmış; önce her ek için Türkçe yapılı örnekler, sonra bu yapıdaki sıfatların Arapça ve Farsça karşılıkları olan örnekler verilmiştir.

İsimden Sıfat Yapanlar

1.-*ce* : Yukarıda küçültme eki olarak gördüğümüz vurgulu -*ce*'den ayrı bir de zarflar üreten vurgusuz -*ce* ekimiz vardır. Bu ek ulus adlarına geldiğinde nisbet anlamı verir ve o ulusun konuştuğu dilin adı olan adlar yapar. Bunlar sıfat ve zarf olarak da kullanılır:

تورکجه *Türkçe* (kitap), عربجه *Arapça* (şiir), فارسجه *Farsça* (mesnevî), لاطینجه *Latince* (ad), لهجه *Lehçe* (kelime), تاتارجه *Tatarca* (kelâm) gibi.

Dil adları Arapça ve Farsçada ilgi (nispet) ekleriyle yapılır. Her ikisi de adların sonuda eklenen bir ی'dir. Bu ی Arapçada -*iyyun*, Farsçada ise -*î* okunur: عربیّ *Arabiyyun* ve فارسی *Fârsî* gibi. Arapçanın -*iyyun*'u Farslar tarafından kendi nispet ekleri -*î* gibi, Türkler tarafından da her ikisi -*î* okunmuştur: *Arabî*, تورکی *Türkî*, فارسی *Fârsî*, فرانسوی *Fransevî* gibi.

2. -*ki* : '*Olan, bulunan'* anlatımındaki bu ek zaman, yer yön zarflarından sıfat ve zarf yapar.

آخشامکی *ahşamki*, دونکی *dünki*, بریکی *beriki*, چوقدنکی *çoḳtanki* "eski = Ar. قدیم *ḳadîm*", کوکلده‌کی *göñüldeki*, صوکره‌غی *sendeki*, سنده‌کی *öñdeki*, اوکده‌کی *içerdeki*, ایچرده‌کی *soñraḡı*, شمدیکی *şimdiki*, طشره‌ده‌غی *taşradaḡı*, یارنکی *yarınki*, یوقاروغی *yokaruḡı* "en üstteki = Ar. *ekber*".

Bu eki almış kelimeler ilgi (nispet) ekli Arapça ve Farsça kelimelerin karşılığı olmuştur:

شامی *şâmî = akşamki*, سفلی *süflî = aşaḡaki*, امروزی *imrûzî = bugünki*, قدیمی *ḳadîmî = çoḳtanki*, شبی *şebî = geceki*, یومی *yevmî = gündüzki*, آخری *âhırî = sondaki*, سحری *seherî = sabahki*, غدوی *ḡadevî = yarınki*, زیرین *zîrîn = aşaḡaki*, دوشینه *dûşîne = dün geceki*, پیشین *pîşîn = ileriki, öndeki*, پسین *pesîn = soñdaḡı* gibi.

3. -*li* : Bu ek Osmanlı Türkçesi döneminde işlek ve canlı bir türetme eki olmuştur. *'Sahip ve malik olma, donanma, bir nitelik taşıma, bir hâlde bulunma, bir nesneyle ilgili bulunma'* gibi zengin ve geniş anlatımlar taşır:

جبه‌لی *câhlı*, جانلی *cânlı*, بوینوزلی *boynuzlu*, آتلی *atlı*, آقچه‌لی *aḳçalı*, مروتلی *köşeli*, کوشه‌لی *dumanlı*, طومانلی *dâneli*, دانه‌لی *cebeli*, صقاللی *saḳallı*, صاچلی *saçlı*, *musîbetli* مصیبتلی, *mürüvvetli* صولو *sulu*, طاشلی *taşlı*, دادلی *tatlı* gibi.

Arapça ve Farsçanın türetilmiş sıfatlarının, özellikle de sıfat-fiillerinin birçoğuna kendi mastarlarından bu ekle yapılmış sıfatlar karşılık olmuştur:

عادل *âdil* = عدالتلو *adâletli*, عظیم *azîm* = عظمتلو *azametli*, بصیر *ayıplı*, عیبلی = *ma'yûb* معیوب, *aḳıllı*, عقللو = *âḳil* عاقل, مغرور *fesâhatli* = فصیح *fasîh*, بصیرتلی = *basîr* *basîretli*, غضبلو = *ğazûb* غضوب, *ğazablı*, غرورلو = *mağrûr* غرورلو, *ğurûrlu*, فسادلو = *fesâdlı* فاسد, ملبس *müteferriḳ* = *farḳlı*, متفرق *fâsid* *mülebbes, pûşende* "giyinmiş, giyinik" = لباسلی *libâslı*, رایحه‌لی = *râyih* رایح *râyihalı* gibi.

Bu ekle yapılmış Türkçe sıfatlar, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış Arapçanın aynı anlamları aktaran *zü-*, *zi-* gibi ön takıları ile Farsçanın addan sıfat türeten *-mend, -nâk, -kâr, -ger, -vâr, -ver, -gîn* son takıları ve *bâ-, be-* gibi kimi ön takıları ile yapılmış sıfatlarına da karşılık olmuştur:

ذی قیمت *zî-ḳıymet* "değerli", ذوالقرنین *zülḳarneyn* "iki boynuzlu", ذوالوجهین *zülvecheyn* "iki yüzlü", ذی بال *zî-bâl* "zorlu, güçlü, kuvvetli", دردمند *derdmend* "dertli", خردمند *hıredmend* "akıllı", دردناك *derdnâk* "dertli", هوسکار *heveskâr* "hevesli", سوداکر *sevdâger* "sevdalı, hüzünlü", امیدوار *ümîdvâr* "ümitli", جانور *cânver* "canlı", نامور *nâmver* "namlı, ünlü", غمگین *ğamgîn* "gamlı", بخرد *be-hıred* "akıllı", بنام *be-nâm* "ünlü", باخبر *bâ-haber* "haberli", باوقار *bâ-vaḳâr* "vakarlı" gibi.

Bu ek ülke, şehir, yer ve hanedan adlarına geldiğinde, ilgi anlatımıyla Arapça ve Farsça ilgi ekinin karşılığı olur, dolayısıyla *-li* ekli bu sıfatlar **ilgi** (**nispet) adları** (ism-i mensûb) denilen sıfatları da karşılamıştır:

استانبولی *İstanbulî* "İstanbullu", شامی *Şâmî* "Şamlı", عثمانی *Osmânî* "Osmanlı", بوسنوی *Bosnavî* "Bosnalı", بغدادی *Bağdâdî* "Bağdadlı", بورسوی *Bursevî* "Bursalı", فرانسوی *Fransevî* "Fransalı" gibi.

4. *–lik* : Bu dönemdeki en işlek eklerdendir. *İçinlik, yetecek ölçü, değer ve tutar* gibi bir anlatımı da vardır:

برغروشلق *bir ğroşluḳ* (şerâb), یاریم آقچەلق *yarım akçalıḳ* (ciğer), برچاقشیرلق *bir çaḳşırlıḳ* (çoha), ایکی ساعتلك *iki sâatlik* (yol).

Arapça ve Farsçada bu anlam *ilgi* (*nispet*) *eki* ile aktarılır. Demek ki bu yapıdaki alıntı kelimelerin Türkçe karşılıkları da bu dönemde *-lik* ekli sıfatlarımız olmuştur:

یومی *yevmî = bir günlük*, سنوی *senevî = bir yıllıḳ*, پنج سالگی *penc sâlegî = beş yıllıḳ* gibi.

5. *-siz* : *-li* ekinin anlamca zıddıdır ve eklendiği adın gösterdiği yoğun ve yalın kavrama '*olmayan, bulunmayan'* anlatımı katar:

آهنکسز *âhenksiz*, چارەسز *çâresiz*, دکسز *deñsiz*, ادبسز *edebsiz*, ایرسز *eyersiz*, فکرسز *fikirsiz*, غیرتسز *ğayretsiz*, قیمتسز *ḳıymetsiz*, مناسبتسز *münâsebetsiz*, نزاکتسز *nezâketsiz*, لذتسز *lezzetsiz*, شنلکسز *şenliksiz*, شبه سز *şüphesiz*, تکلیفسز *teklîfsiz*, یورکسز *yüreksiz*.

Arapçanın *lâ-* ve *bilâ-* ön takılarıyla yapılmış sıfatları ile Farsçanın *bî-* ve *nâ-* ön takılı sıfatlarının karşılığı *-sız* ekli sıfatlar olmuştur:

لاریب *lâ-reyb*, لاشك *lâ-şekk* = شبهەسز *şübhesiz*, لاابال *lâ-übâl* = دکسز *deñsiz*, بلاجسد *bilâ-cesed* = تنسز *tensiz* "cesetsiz", بلاامر *bilâ-emr* = فرمانسز *fermânsız,* بویرقسز *buyuruḳsuz*, بلاسبب *bilâ-sebeb* = سببسز *sebebsiz*, بلاعوض *bilâ-ivâz* = بدلسز *bedelsiz,* بی‌مآل *bî-meâl* = فائدەسز *fâidesiz*, بیهوده *bî-hûde* = بی‌معنی *bî-ma'nâ* "anlamsız, boşuna", ناشیرین *nâ-*

şîrîn = طاتسز *tatsız*, نامناسب *nâ-münâsib* = مناسبتسز *münâsebetsiz* gibi.

Ayrıca ön takı gibi kullanılmış *ğayr* ve *adem* kelimelerinin *olmayan, bulunmayan* anlatımları da *-siz* ekiyle karşılanmıştır:

غيرمعقول, *düzülmemiş* = دوزلمەمش *ğayr-ı ma'mûr* = غيرمعمور *ğayr-ı ma'ḳûl* = مناسبتسز *münâsebetsiz*, غيركامل *ğayr-ı kâmil* = كمالسز *kemâlsiz*, عدم اعتدال *adem-i i'tidâl* = اعتدالسزلك *i'tidâlsizlik*, عدم رضا *adem-i rızâ* = رضاسزلق *rızâsızlıḳ*, عدم اطاعت *adem-i itâ'at* = اطاعتسزلق *itâatsızlıḳ* gibi.

Fiilden Sıfat Yapanlar

1. *-dik*: Bu sıfat-fiilin olumsuzu bu dönemde oldukça canlı bir sıfat yapma eki olarak görülür:

   ايشيدلمدك *işidilmedik* (bir dil), كورمدك (gözler) *görmedik* (san'atler), اوركمدك *örkmedik/ürkmedik* (davar), سوينمدك *söyünmedik* "sönmedik" (od), قوپمدق *ḳopmadıḳ* (çadır), آچلمدق *açılmadıḳ* (gonca), يونلمدق قلم *yonulmadıḳ* (ḳalem) gibi.

   Arapçanın üçlü ve arttırılmış (mezîd) fiillerinin **mef'ul isimleri** denilen sıfat-fiilleri en çok *-en* ve *-miş* sıfat-fiilleriyle karşılanmış, ancak yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi, *-dik*'li biçimler de kullanılmıştır. Kalıplarını önümüzdeki yıl göreceğimiz mef'ul isimlerinin anlamını olumsuzlaştıran kimi ön ekli örnekleri de bu *-dik* sıfatfiilinin olumsuzuyla karşılanmıştır:

   نامعلوم *nâ-ma'lûm* = بيلنمدك *bilinmedik* / بيلنمەين *bilinmeyen* / بيلنمەمش *bilinmemiş*, بينظير *bî-nazîr* = كورلمدك *görülmedik* / كورلمەين *görülmeyen* / كورلمەمش *görülmemiş* gibi.

2. *-ecek*: Bu sıfat-fiil eki de, *-dik* gibi, bir yapım eki işleyişiyle daha çok sıfat olarak kullanılan kelimeler yapmıştır. Ad olarak kullanılanlar da varsa da çok azdır:

اوقويه‌جق *oḳuyacaḳ* (zaman), طوره‌جق *duracaḳ* (yer), باقه‌جق *baḳacaḳ* (mahal), آصله‌جق *asılacaḳ* (âdem), بينه‌جك *binecek* (at), چويره‌جك *çevirecek* (şiş), دوشنه‌جك *düşenecek / döşenecek* (nesne), اولنه‌جك *evlenecek* (kız), كيره‌جك *girecek* (yer), كيزلنه‌جك *gizlenecek* (yer), كزينه‌جك *gezinecek* (yer) gibi.

-*ecek*'li sıfatfiiller genel olarak fiilin anlattığı eylemle ilgili nesneyi gösterirler: *binecek at*, *çevirecek şiş* örneklerinde olduğu gibi. Ancak daha çok *zaman* ve *yer (mahal)* kelimeleri ile birlikte sıfat takımı oluşturmuş görünürler. Daha önce de söz ettiğimiz gibi, Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçanın zaman ve yer adlarını karşılayan bu yapıda öbekler olmuştur.

3. *–en*: Sıfat ve en çok da kılıcı adı olarak kullanılan bu sıfatfiillerin kullanım alanı çok geniştir. -*ici* ekli sıfat-fiillerle birlikte bu -*en*'li sıfat-fiiller Arapça ve Farsçanın etken ve edilgen sıfat-fiillerinin tam karşılığı olmuşlardır:

ايلين *ḳılan* = قيلان *fâil*, فاعل *âmil*; بيلن *bilen* = عالم *âlim*; جارم *cârim* = صوچ ايدن *suç eden*, ايشلين صوچ *suç işleyen*; قابل *ḳâbil* = قابليتى اولان *ḳâbiliyyeti olan*; فار *fârr*, گريزان *girîzân* = قاچان *ḳaçan*; كاسر *kâsir* = قيران *ḳıran*; رافع *râfi‘* = قالدرن *ḳaldıran*; ناهب *nâhib* = قاپان *ḳapan*; جايع *câyi‘* = قارنى آچ اولان *ḳarnı aç olan*; باقى *bâḳî* = *ḳalan*; باكى *bâkî* = آغلايان *ağlayan*; دمدار *düm-dâr* = آردن كلن *arttan gelen*; خائن *hâin* = سوزنده طورمايان *sözünde durmayan*; مطلوب *matlûb* = ايستنن *istenen*; موروث *mevrûs* = بابادن كلن *babadan gelen*; منتشر *münteşir* = دوكولن *dökülen*, يايلان *yayılan*; معطوف *ma‘tûf* = اكيلن *eğilen*; مزروع *mezrû‘* = اكيلن *ekilen*; آينده *âyende* = كلن *gelen*; وارد *vârid*, واقع *vâḳi‘* = اولان *olan*; مرسول *mersûl* = كوندريلن *gönderilen*; مكتمن *müktemin* = كيزلنن *gizlenen*; مستبين *müstebîn* = سچن *seçen*, تانيان *tanıyan*; ظاهر *zâhir* = كورنن *görünen*; عاشق *âşıḳ* = *seven*; معشوق *ma‘şûḳ*, محبوب *mahbûb* = سويلن *sevilen*; مسكر *müskir* = كيف ويرن *keyif veren* gibi.

-er ve *-esi*: Az kullanılmış iki sıfat ekidir.

آقار *aḳar* (su), چاپار *çapar* (at), كچر (sözü) *geçer* (âdem); كله‌سى *gelesi* (yıl).

4. *-ici*: Osmanlı Türkçesinde *-en* kadar işlek ve canlı bir sıfat-fiil ekidir. Onu önceki ünitede kılıcı adı yapan bir ek olarak görmüştük. Ancak bu ek en çok sıfat üreten bir ek olmuş, bu sıfatlar genel olarak bir sıfat gibi kullanılmış alıntı sıfat-fiilleri (fail ve mef'ul isimlerini) karşılamıştır:

فاتح *fâtih*, مفتح *müfettih* = آچيجى *açıcı*; نمام *nemmâm*, غماز *ğammâz* = آدچقيجى *ad çekici* "çekiştirici, dedikoducu"; قاتل *ḳâtil* = اولدريجى *öldürücü*; ستانا *sitânâ* = آليجى *alıcı*; ضراب *zarrâb*, سكه زن *sikke-zen* = آقچه سكه لييجى *akça sikkeleyici*; مخلص *muhlis* = قورتاريجى *ḳurtarıcı*; طالب *tâlib*, جويا *cûyâ* = آراييجى *arayıcı*; مجيش *müceyyiş* = ديوشوريجى عسكر *asker devşirici*; بادى *bâdî* = باشلايجى *başlayıcı*; راضى *râzî*, قانع *ḳâni'* = بكنيجى *beğenici*; معطى *mu'tî*, بخشنده *bahşende* = باغشلايجى *bağışlayıcı* gibi.

5. *-ik ve -k*: Edilgen anlamlı fiillerden sıfat yapan bir ektir:

آچوق *açıḳ*, آرتوق *artıḳ*, آييق *ayıḳ*, بولانوق *bulanıḳ*, , چاتيق *çatıḳ*, دلوك *delik*, ايلشيك *ilişik*, قپانيق *ḳapanıḳ*, كرتوك *kertik*, قيريق *ḳırıḳ*, صاچيق *saçıḳ*, صارقيق *sarḳıḳ*, صاتليق *satılıḳ*, صنوق *sınıḳ*, صيريق *sıyrıḳ*, ياپشيق *yapışıḳ*, بويوك *büyük*, آقساق *aḳsaḳ*, چوروك *çürük*, ايصلاق *ısłaḳ*, gibi.

Bu ekle yapılmış çok sayıda sıfat da Arapça ve Farsça sıfatların karşılığıdır:

محلول *mahlûl*, كشاده *küşâde* = چوزوك *çözük*; رميم *remîm*, پوسيده *pûsîde*, معفون *ma'fûn* = چوروك *çürük*; سوراخ *sûrâh* = دلوك *delik*; فصيح *fasîh* = ديلى يوكروك *dili yügrük*; ساقط *sâḳıt* = دوشوك *düşük*; شاق *şâḳḳ*, رخنه *rahne*, شكاف *şikâf* = كدوك *gedik*; مزيد *mezîd*, افزون *efzûn* = آرتوق *artıḳ*; غريق *ğarîḳ*,

مستغرق *müstaġraḳ* = بوغوق *boġuḳ*; فاسد *fâsid*, پوسیده *pûsîde* = بوزوق *bozuḳ*; نمگین *nemgîn* = ایصلاق *ısłaḳ* gibi.

6. *-mez*: *-er* ekli sıfatların olumsuz biçimidir:

آقماز *aḳmaz* (su), اولمز *ölmez* (diken), اوزلمز *özülmez/üzülmez* "*kopmaz*" (ip), دونمز *dönmez* (yiğit), یارامار (biniye) *yaramaz* (at), کیرمز (ele) *girmez* (fırsat), اوکماز *oñmaz* (yara), چیقماز *çıḳmaz* (sokak).

Bu dönemde oldukça işlek olduğu görülen bu ekle türetilmiş sıfatlar, Arapça ve Farsçanın kimi ön takılarıyla anlamı olumsuzlaştırılmış birçok sıfatın karşılığı olmuştur.

لایفوت *lâ-yefût*, لایموت *lâ-yemût* = *ölmez*; لایزال *lâ-yezâl* = دائم *dâim*, پاینده *pâyende*; لایغلب *lâ-yuğleb* = یکلمز *yeñilmez*, کچلمز *geçilmez*; لایطاق *lâ-yütâḳ* = طاقت کتورمز *tâḳat getirmez*; لایفهم *lâ-yüfhem* = آکلنمز *añłanmaz*; لاینکسر *lâ-yünkesir* = قیرلماز *ḳırılmaz*; لایدرك *lâ-yüdrek* = ادراك اولنماز *idrâk olunmaz*; لایتغیر *lâ-yüteğayyir* = دکشمز *değişmez*; لاینفك *lâ-yünfek* = آیرلماز *ayrılmaz*, بولنمز *bölünmez* ; بلاحس *bilâ-hiss* = طویماز *duymaz* ; بی‌آگاه *bî-âgâh* = بیلمز *bilmez*; بی‌آهنك *bî-âhenk* = اویماز *uymaz* "düzensiz"; بی‌باك *bî-bâk* = قورقماز *ḳorḳmaz*; بی‌چاره *bî-çâre* = بی‌علاج *bî-ilâc* = اوکلماز *oñułmaz*, اوکماز *oñmaz*; بی‌خبر *bî-haber* = بیلمز *bilmez*; بی‌حد *bî-had* = حسابه کلمز *hesâba gelmez*; بی‌حیا *bî-hayâ* = اوتانماز *utanmaz*; بی‌حجاب *bî-hicâb* = عارلانماز *ârlanmaz* ; غیر مغلوب *ğayr-i maġlûb* = یکلمز *yeñilmez*; غیر محسوس *ğayr-i mahsûs* = طویلماز *duyulmaz*; غیر مقدور *ğayr-i maḳdûr* = اولماز *olmaz* "güç yetmez"; غیر معین *ğayr-i muayyen* = تعبیر اولنماز *ta'bîr olunmaz* "belirsiz, anlatılmaz"; غیر مضطرب *ğayr-i muzdarib* = شاشماز *şaşmaz*; غیر منفصل *ğayr-i münfasıl* = آیرلماز *ayrılmaz* gibi.

Çalışma: Bunları yukarıda geçen isimden sıfat eki *-siz*'le yapılmış sıfatlarla karşılaştırınız.

7. *-miş*: Aslında sıfat-fiil ekidir. Sıfat olarak kullanılışı da oldukça geniştir:

> قوشانمش *bulanmamış*, بولانمامش *bozulmamış*, بوزلمامش *ḳuşanmış*, صنانمش *sınanmış*, تكرارلانمش *tekrârlanmış*, بكنلمش *beğenilmiş*, بكلنمش *beklenmiş*, بويومش *büyümüş*, بوكولمش *bökülmüş*, دوكولمش *döğülmüş*, كلمش *gelmiş*, كيتمش *gitmiş*, اوتەلنمش *ötelenmiş*, ايندرلمش *indirilmiş*, دوزدلمش *düzedilmiş*, پيشمش *pişmiş*.

Bu sıfat-fiiller de *-en*, *-ici* ve *-ik, -k* ekli sıfat-fiiller gibi Arapça ve Farsçanın etken ve edilgen sıfat-fiillerinin tam karşılığı olmuşlardır:

> مائل *mâil* = آشاغه اكلمش *aşaḡa eğilmiş*; ممتزج *mümtezic*, مأنوس *me'nûs* = عادت ايدنمش *âdet edinmiş*; مشوش *müşevveş* = پريشان *perîşân* = باشی چورنمش *başı çevrinmiş*; مقبول *maḳbûl* = پسنديده *pesendîde* = بكنلمش *beğenilmiş*; محفوظ *mahfûz*, مصون *masûn* = بكلنمش *beklenmiş* "korunmuş"; پرورده *perverde* = بسلنمش *beslenmiş*; آراسته *ârâste*, پيراسته *pîrâste* = بزنمش *bezenmiş*; ملول *melûl* = بزمش *bezmiş*; مقطوع *maḳtû'* = بيچلمش *biçilmiş*; معلوم *ma'lûm*, معروف *ma'rûf* = بيلنمش *bilinmiş*; تمام *temâm*, متمم *mütemmem* = بيتمش *bitmiş*; مائل *mâil*, معطوف *ma'tûf* = بوكلمش *bükülmüş*; خاييده *hâyîde* = چيكنمش *çiynenmiş*; مزوج *müzevvec* = چيفتلنمش *çiftlenmiş*; محلول *mahlûl* = كشاده *küşâde* = چوزلمش *çözülmüş*; مبدل *mübeddel*, ديكركون *dîger-gûn* = دكشمش *değişmiş*; واصل *vâsıl*, رسيده *resîde* = دكمش *değmiş* "ulaşmış"; مجرب *mücerreb* = دكنمش *deñenmiş* gibi.

SIRA SİZDE 3

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Arapça ve Farsça türemiş sıfatlar ile Türkçe türemiş sıfatlar arasında yapılış bakımından ayrılık ya da benzerlik var mıdır? Varsa nedir?

Özet

Kelime sınıfları içinde sıfatların yerini belirleyebilmek, adlarla sıfatlar arasındaki farkı ayırt edebilmek.

Sıfatlar bir varlığı niteleyen, türlü yönlerden belirten kelimelerdir. Sıfatlarla adlar arasında önemli bir fark vardır, o da sıfatların varlıklara bağlı kavramlar olmalarıdır. Adlar ise doğrudan varlıkları gösteren kelimelerdir. Bu yüzden bir sıfat bir adın önünde niteleyici ve belirtici olarak bulunduğunda hem çoğul eki, hem de durum ve iyelik ekleri almaz. Ancak sıfatlar ad ve zamir gibi de kullanılabilir. O zaman anlattığı niteliği taşıyan adın yerine geçer ve bir adın söz içindeki işleyişini yüklenir.

Sıfatların çeşitlerini sıralayabilmek.

Sıfatların da adlar gibi çeşitleri vardır. Bir bölüğü varlıkların sahip oldukları nitelikleri gösterir. Bir adın önünde yer aldığında onu bir niteliğiyle belirtmiş olur. Bunlara **niteleme sıfatları** diyoruz. Bir bölüğü ise**,** bir nesneyi onda bulunan bir nitelikle değil de gösterme, soru sorma ve belirsizleştirme yollarıyla tanıtır, sınırlar. Bunlara da **belirtme sıfatları** diyoruz. Osmanlı Türkçesinde Arapçadan ve Farsçadan alınmış türemiş sıfatların çoğunun karşılığı Türkçenin niteleme sıfatlarıdır. Ayrıca isimlerden niteleme sıfatları üreten Türkçe ekler, her biri bir isim tabanı olan Arapça ve Farsça adlara da iliştirilmiş ve pek çok niteleme sıfatı yapılmıştır:

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan türemiş sıfatları yapılış farklarıyla tanıyabilmek.

Osmanlı Türkçesinde isimlerden ve fiillerden eklerle türemiş pek çok Türkçe sıfat kullanılmıştır. Öte yandan Arapça ve Farsçadan da pek çok sıfat alınmıştır. Arapçanın sıfatları fiillerden belli kalıplarla, Farsçanınkiler ise hem fiillerden, hem de isimlerden ekler ve takılarla türemiş sıfatlardır. Bu arada Türkçe işlek türetme ekleriyle Arapça ve Farsça adlardan pek çok sıfat üretilmiş ve dilin kelime dağarcığına katılmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bir sıfat **değildir?**

a. واحد

b. شش

c. زبون

d. کامل

e. هجوم

2. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bir sıfattır?

a. فرار

b. میلاد

c. خفقان

d. زنخدان

e. پرورده

3. آقرق kelimesi için aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

a. Arapça karlılaştırma sıfatıdır.

b. Farsça karlılaştırma sıfatıdır.

c. Türkçe karşılaştırma sıfatıdır.

d. Türkçe küçültme sıfatıdır.

e. Farsça niteleme sıfatıdır.

4. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bir "karşılaştırma sıfatı" **değildir?**

a. اندر

b. اکبر

c. بهتر

d. سیار

e. کمتر

5. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bir "berkitme sıfatı" **değildir?**

a. قاچاغان

b. طاشقین

c. علامه

d. کریان

e. دیکر

6. Aşağıdaki kelimelerden hangisi bir <u>sayı sıfatıdır</u>?

a. بس

b. ثانی

c. شبی

d. اعلی

e. چند

7. Aşağıdaki kelimelerden hangisi isimden yapılmış sıfat **değildir?**

a. فارسی

b. یومی

c. راضی

d. رایحەلی

e. سحری

8. Aşağıdaki kelimelerden hangisi fiilden yapılmış sıfat **değildir?**

a. قابل

b. آینده

c. محبوب

d. فار

e. مکتب

9. غير معين sıfatının anlamı aşağıdaki hangi seçenekte verilmiştir?

a. belli olmayan

b. muayene edilmeyen

c. geçerli olmayan

d. muayenesiz olan

e. geçersiz olmayan

10. مشوش kelimesi için aşağıdakilerden hangisi **söylenemez?**

a. Arapça fiilden türemiş sıfattır.

b. Farsça karşılığı پریشان dır.

c. Arapça isimden türemiş sıfattır.

d. Arapça edilgen sıfat-fiildir.

e. Kelime başındaki م artık (zâid) harftir.

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. e Yanıtınız doğru değilse, VI. Üniteyi gözden geçirdikten sonra "Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

2. e Yanıtınız doğru değilse, VI. Üniteyi gözden geçirdikten sonra "Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

3. c Yanıtınız doğru değilse, "Sıfatların Çeşitleri" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

4. d Yanıtınız doğru değilse, "Sıfatların Çeşitleri" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

5. e Yanıtınız doğru değilse, "Sıfatların Çeşitleri" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

6. b Yanıtınız doğru değilse, "Sıfatların Çeşitleri" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

7. c Yanıtınız doğru değilse, "Osmanlı Türkçesinde Türemiş Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

8. e Yanıtınız doğru değilse, VI. Üniteyi gözden geçirdikten sonra "Osmanlı Türkçesinde Türemiş Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

9. a Yanıtınız doğru değilse, "Osmanlı Türkçesinde Türemiş Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

10. c Yanıtınız doğru değilse, "Osmanlı Türkçesinde Türemiş Sıfatlar" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

Vardır. Sıfatların nitelik derecesi karşılaştırması Türkçede hem ekle, hem de zarflarla yapılır. Arapçada bu anlatım için kullanılan tek bir kalıp bulunmaktadır. Farsçada ise sıfatların fazlalık ve üstünlük dereceleri için iki son ek kullanılır. Öte yandan Osmanlı Türkçesinde Arapçanın söz konusu kalıptaki derecelendirme sıfatları ile Farsçanın Farsça ve Arapça sıfatlardan yapılmış derecelendirme sıfatları da Osmanlı Türkçesi metinlerinde çok kullanılmıştır.

Sıra Sizde 2

Evet, vardır. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Farsça berkitme sıfatları da Türkçe berkitme sıfatları gibi iki yolla yapılmıştır: a. Eklerle; b. Zarflarla.

Sıra Sizde 3

Farsça türemiş sıfatlar isimlerden ve fillerden eklerle türetilmiştir. Bu bakımdan yapılışları Türkçenin isim ve fiillerden türetilmiş sıfatlarına benzer. Arapçada ise başka kelime çeşitlerinde olduğu gibi sıfatlar da yalnızca fiil köklerinden belli kalıplarla türetilmektedir. Bu açıdan bunlar da yapılışça hem Türkçeden, hem de Farsçadan tamamen ayrıdır.

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A.-Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

8

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Kelime sınıfları içinde zamirlerin yerini belirleyebilecek,
- Zamirlerin çeşitlerini sıralayabilecek ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zamirleri yapılış ve işleyiş özellikleriyle tanıyabilecek,
- Kelime sınıfları içinde zarfların yerini belirleyebilecek,
- Zarfların çeşitlerini sıralayabilecek ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zarfları yapılış ve işleyiş özellikleriyle tanıyacaksınız.

Anahtar Kavramlar

- Temsil
- Kılış, oluş
- Nitelik (vasıf)
- Nicelik (miktar)
- Yer yön (mekân)
- Görelik, bilelik

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- ZAMİRLER
- ZAMİRLERİN ÇEŞİTLERİ
- ZARFLAR
- ZARFLARIN ÇEŞİTLERİ

Kelime Sınıfları III: Zamirler ve Zarflar

GİRİŞ

İsim sınıfından kelimeler arasında bulunan zamirler ve zarflar söz içinde işleyişleri bakımından dilde önemli bir yer tutar. Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınmış olanlarla birlikte oldukça çok zamir ve zarf bulunmaktadır. Bunların bütün çeşitlerini ve kullanılmış olanlarını anlamlarıyla birlikte tanımak bu dönem metinlerini okumaya çalışırken edinilmiş ön bilgiler olarak size oldukça kolaylık sağlayacaktır. Bu ünitede dilimizin bu döneminde kullanılmış olan zamir ve zarfların bir dökümü yapılacaktır. Okuma ve yazma çalışmalarınızda bunları da kullanarak kelime dağarcığınızı zenginleştirmelisiniz.

ZAMİRLER

Zamirler isim sınıfından kelimelerdir. Kimseleri ve nesneleri temsil ederler, onların yerini tutarlar. Adlar gibi nesneleri karşılayan kelimeler değildirler, bu bakımdan tek başlarına anlamları yoktur. Bir zamirin bir kişi ya da nesneyi temsil edebilmesi, yerini tutabilmesi için o kişi ve nesnenin az ya da çok bilinir olması gerekir. Aksi taktirde zamir tek başına zihinde bir varlığı canlandırmaz. Adlarla zamirler arasındaki en önemli fark budur.

Diğer önemli fark Türkçede zamirlerin çekim sırasında biçim değiştirmeleridir. Bu da zamirleri öteki kelime türlerinden ayıran belli başlı özelliklerden biridir.

Zamirlerle adlar arasında iyelik eklerini almaları bakımından da farklılık bulunur. Bütün adlar bütün iyelik eklerini alabilir, bu eklerle çekimleri yapılabilir; zamirlerin iyelik eklerini alması ise oldukça sınırlıdır.

Zamirlerin adlarla ortak yanı, söz içindeki ilişkilerinden doğan durumlara uygun olarak çekime uğramaları, onlar gibi durum eklerini alarak çekilmeleridir.

ZAMİRLERİN ÇEŞİTLERİ

Zamirlerin, taşıdıkları kavramlara ve kullanışlarına göre çeşitleri vardır. Aşağıda bunlar 6 başlık altında bu dönemdeki türlü yapı ve kullanım özellikleri üzerine kısa açıklamalarla birlikte verilmektedir.

Kişi Zamirleri

Kişi zamirleri *ben, sen*, *o; biz, siz, anłar/onłar'*dır. Bunlardan çoğul 3. kişi zamiri tekil 3. kişi zamirinden çoğul eki -*ler* ile yapılmıştır. Çoğul 1. ve 2. kişi zamirleri *biz* ve *siz* de çoğul eki alabilir: *bizler*, *sizler* gibi. Ancak bu, topluluk adlarının çoğul eki almaları gibi, birden fazla topluluğu belirmek içindir.

Tekil ve çoğul 1. kişi zamirlerinde ilgi eki -*in* değil -*im*'dir: بنم *benim*, بزم *bizim* gibi.

Tekil 1. ve 2. kişi zamirleri *ben* ve *sen*'in yönelme eki almış çekim şekillerinde kök, değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklik yüzünden *bana* ve *sana* Osmanlı Türkçesinde بکا ve سکا gibi yazılır. Bunun sebebi sonlarındaki *n* sesinin daha Eski Türkçe döneminde değişmiş olması ve bu değişmenin etkisiyle bu iki zamirin ince sıradan kalın sıraya geçmiş olmalarıdır. Tekil 3. kişi *ol* zamirinde de benzer bir değişme meydana gelmiş, onun da yönelme durumu 1. ve 2. kişi gibi olmuştur: آکا *añа.* Bu zamirin *ilgi, yükleme(belirtme), yönelme* ve *ayrılma* durumları da Osmanlı Türkçesinde انك *anın*, آنی *anı*, انده *anda* ve اندن *andan* biçimindedir. Bunların konuşma ve edebiyat dilinde uzunca bir süre ortaklaşa kullanıldığı söylenebilir. Bununla birlikte dönem içinde (XVII. yüzyılda) meydana gelen değişme ile konuşma dilinde giderek bugünkü söylenişlerin hakim duruma geldiği, diğerlerinin ise kitapça söyleyişler (okuma dili söyleyişleri) olarak sürdürüldüğü çevriyazılı metinlerden anlaşılmaktadır. Değişen söyleyişler yer yer yazıya da aktarılmıştır: اونی *onu*, اونده *onda*, اوندن *ondan* gibi. Aşağıdaki çekim tablosunda bu ikili biçimlere yer verilmiştir.

Kişi Zamirlerinin Çekimi

Osmanlı Türkçesinde kişi zamirlerinin çekimli biçimleri aşağıdaki tablolarda gösterildiği gibidir.

Tablo 8.1

Kişi Zamirlerinin Çekimli Biçimleri

Tekil

Yalın	İlgi	Yönelme	Yükleme	Bulunma	Ayrılma
ben بن	*benim* بنم	*baña* بكا	*beni* بنى	*bende* بنده	*benden* بندن
sen سن	*seniñ* سنك	*saña* ساكه سكا	*seni* سنى	*sende* سنده	*senden* سندن
ol, o او , اول	*anıñ, onuñ* انك	*aña, oña* اكا	*anı, onu* اونى , انى	*anda, onda* انده, اونده	*andan, ondan* اندن, اوندن

Çoğul

biz بز	*bizim* بزم	*bize* بزه	*bizi* بزى	*bizde* بزده	*bizden* بزدن
siz سز	*siziñ* سزك	*size* سزه	*sizi* سزى	*sizde* سزده	*sizden* سزدن
anlar, onlar انلر , اونلر	*anlarıñ, onlarıñ* انلرك	*anlara, onlara* انلره	*anları, onları* انلرى	*anlara, onlara* انلره	*anlardan, onlardan* انلردن

Çoğul 1. kişi zamirinin ilgi durumu eki *-im, -ler* ekiyle çoklulanmış biçiminde yeniden *-iñ* olur: krş. بزم *bizim* - بزلرك *bizleriñ* gibi.

SIRA SİZDE 1

biz ve *siz* zamirlerinin çoğullarının çekimli durumlarını Arap asıllı eski alfabeyle yazınız.

Dönüşlülük Zamirleri

Osmanlı Türkçesinde dönüşlülük zamiri كندو ve كندى olmak üzere iki şekilde yazılır. 3. kişiyi gösteren bu zamirin okunuşu da iki türlüdür: *gendi, kendi.* كندو önceki dönemdeki söyleyişi gösteren tek şekilli yazılışın devamıdır. Bunun XVI. yüz yılda söyleyişi de yansıtan tek şekil olarak kullanıldığı söylenebilir. Dönem içinde uyumlu söylenişin konuşma dilinde hakim duruma geldiği, üstelik yazılışa da yansıdığı görülür. Kitaplarda ve kitapça okuyuşta ise uyumsuz biçim sürdürülmüştür.

3. kişiyi gösteren bu zamirin 1. ve 2. kişisi iyelik ekleriyle yapılmıştır:

كندم *gendim/kendim*, كندك *gendiñ/kendiñ* gibi.

3. kişi tekilinin çekimi Osmanlı Türkçesinde şöyledir:

كندينك *gendiniñ/kendiniñ*

كنديه *gendiye/kendiye*

كندىء *gendiyi/kendiyi*

كنديده *gendide/kendide*

كنديدن *gendiden/kendiden*

Öteki zamirlerde olduğu gibi tabanla ekler arasına zamirsi *n*'nin girdiği bugünkü biçimler oldukça yeni sayılır.

SIRA SİZDE 2

Dönüşlülük zamirlerinin yeni ve bugün kullanılmakta olan çekimli biçimlerini de Arap asıllı Osmanlı alfabesiyle siz yazınız.

Gösterme Zamirleri

Osmanlı Türkçesindeki gösterme zamirleri yakın için بو *bu*, اشبو *işbu*, اوشبو *oşbu*, az uzak için شو *şu*, شول *şoł*, daha uzak için ise اول *oł*, او *o*'dur. XVII. yüz yıl ve sonrasının konuşma dilinde kullanılışı yaygın olanlar *bu, işbu, şu, o*; aynı zamanda kitaplarda ve okuma dilinde de kullanılmış olanlar ise *şoł* ve *oł*'dur. *oşbu* daha eski bir şekildir ve bu dönemde kullanımı sınırlı olmuştur.

Gösterme zamirleri aynı zamanda gösterme sıfatları olarak kullanılmıştır. Sıfat olarak kullanıldıklarında çekim eki almazlar. Zamir olarak ise çoğul eki alırlar, adlar gibi çekime uğrarlar.

Gösterme Zamirlerinin Çekimi

Gösterme zamirlerinin Osmanlı Türkçesindeki çekimleri büyük ölçüde kişi zamirlerinin çekimine benzer. Tabanla ekler arasına zamirsi *n* girmiştir. Yönelme ekli çekimleri onların yönelme ekli biçimleriyle aynı yapı özelliğini taşır. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış çekimli biçimleri yazılışları ile birlikte aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Tablo 8.2

Gösterme Zamirlerinin Cekimi

Yalın	İlgi	Yönelme	Yükleme	Bulunma	Ayrılma
bu بو *işbu* اشبو	*bunun* بونك *işbunuñ* اشبونك	*buña* بوكا *işbuña* اشبوكا	*bunu* بونى *işbunu* اشبونى	*bunda* بونده *işbunda* اشبونده	*bundan* بوندن *işbundan* اشبوندن
şu شو	*şunuñ* شونك	*şuña* شوكا	*şunu* شونى	*şunda* شونده	*şundan* شوندن
ol, o او , اول	*anıñ, onuñ* انك	*aña, oña* اكا	*anı,onu* *anı, onu* انى	*anda, onda,* انده	*andan, ondan,* اندن

Bunların -*ler* ekiyle yapılmış çoğullarının hem بونلر *bunlar*, شونلر *şunlar*, انلر *anlar/onlar,* hem de بولر *bular,* شولر *şular,* اولر *olar* biçimleri vardır.

Bu çoğulların da çekimleri yapılabilir: بولرى *buları*, بونلره *bunlara*, شولردن *şulardan*, شونلرده *şunlarda* gibi.

Soru Zamirleri

كم *kim* ve نه *ne*'dir. Bunlar da diğer adlar ve öteki zamirler gibi çekilebilirler. Bunların iyelik ekli biçimleri yeni zamirler meydana getirmiştir

نه *ne* soru zamirinin Osmanlı Türkçesindeki durum ekli ve iyelik ekli şekilleri farklıdır:

نەنك *neniñ* , نەيه / نيه *neye*, نەيى نەء / *neyi*, نەدن / ندن *neden*

نم *nem*, نك *neñ*, نەسى *nesi*, نەمز *nemiz*, نەكز *neñiz* gibi.

SIRA SİZDE 3

Şu örneklerde soru zamiri *ne*'nin Osmanlı Türkçesinde kullanılmış ekli biçimleri yer alır:

نەنك كبى *Neniñ gibi?* نم وار *Nem var?* نك آلندى *Neñ alındı?* نەسى وار *Nesi var?* نەكز ضايع اولدى *Neñiz zâyi‘ oldu?* نكدن كچدك *Neñden geçtin?*

Bunların yeni biçimlerini de eski alfabeyle siz yazınız.

Belirsiz Zamirler

Kimseleri ve nesneleri belirsiz bir biçimde temsil eden, başka bir deyişle zihinde belirsiz bir kimse veya nesne kavramı canlandıran zamirlerdir. Çoğu belirsiz sıfatların iyelik eki almış şekilleridir. Osmanlı Türkçesinde kullanılanlar şunlardır:

كمسنه *kimesne*, كمسه *kimse* (Olumsuz cümlelerde: *Kimse gelmedi* gibi) بركمسنه *bir kimesne*, بركمسه *bir kimse* (*Bir kimse gelmedi mi*? gibi), بر *bir*, برى *biri*, بريسى *birisi*, كيمى *kimi*, كيميسى *kimisi*, باشقەسى *başḳası*, برباشقەسى *bir başḳası*, سائرى *sâiri*, سائرلرى *sâirleri*, اوبرى *o biri*, ديكرى *dîğeri*, غيريسى *ğayrısı*, بويلەسى *böylesi*, آدم *âdem/âdam*, آدمى *âdemî*, بر آدم *bir âdem/bir âdam*, برکس *bir kes*, كشى *kişi*, برکشى *bir kişi*, هرکمسه *her kimse*, هرکشى *her kişi*, هرکس *herkes*, قمو *ḳamu* “herkes”;

قانغيسى *ḳanġısı*, هانغيسى *hanġısı*, هانكيسى *hangisi*, قانغيمز *ḳanġımız*, هانغيمز *hanġımız*, هانكيمز *hangimiz*, قانغيكز *ḳanġınız*, هانغيكز *hanġınız*, هانكيكز *hangiñiz*, قانغيلرى *ḳanġıları*, هانغيلرى *hanġıları*, هانكيلرى *hangileri*, هانغى برى *hanġı biri*, هانكى برى *hangi biri*;

هیچ *hiç*, هیچ بری *hiç biri*, هیچ کمسه *hiç kimse*, هیچ برکمسه *hiç bir kimse*, هیچ برکمسنه *hiç bir kimesne* (*Hiçbir kimesne gelmedi* gibi), بعضی *ba'zı* "bazısı", بعضیسی *ba'zısı*, نسنه *nesne* (*Nesne yoḳtur* gibi), بر نسنه *bir nesne* "hiçbir şey", شی *şey*, برشی *bir şey*, هیچ برنسنه *hiçbir nesne*; هپ *hep*, هپیسی *hepisi*, هپسی *hepsi*.

İlinti Zamirleri

Osmanlı Türkçesinde işleyiş bakımından eş değerde iki ilinti zamiri vardır: کم/کیم *kim*, که *ki*. İlki Türkçe, ikincisi Farsçadır. Her ikisi de aynı zamanda zamir ve bağlam olarak kullanılmıştır. Türkçede aslında soru zamiri olan *kim*, Farsçanın ilinti zamiri *ki*'nin işleyişini oldukça eski bir tarihte yüklenmiş ve bu yeni işleyişiyle uzunca bir süre *ki*'ye yeğlenmiş olarak kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi içinde yerini büyük ölçüde *ki*'ye bırakmış olsa da uzun bir süre ikisi birlikte kullanılır olmuştur.

İlinti zamirleri daha çok adları kendilerinde olan/bulunan ya da onlara yüklenen bir nitelikle ilintilendirirler, böylece adların bir belirleyenle (vasıfla) belirli hâle gelmesinde aracı işleyişinde olurlar. Bu nitelik her zaman bir cümle yapısı ile anlatılmıştır, dolayısıyla bu cümle bir sıfat-fiil cümlesi hükmündedir. Böyle olunca, bu zamirlerin araya girerek ilintilendirdikleri iki üye, bir sıfattakımının yerleri değişmiş iki yapı üyesi durumundadır:

kartal ki yükseklerde uçar = yükseklerde uçan kartal

söz ki gönülden gelir = gönülden gelen söz gibi.

Ad, bir zamirle temsil edilmişse, ilinti zamiri bu zamirle onun temsil ettiği ad yerindeki bir cümleyi ilintilendirmektedir. O zaman sıfat-fiil hükmündeki cümle bir ada sıfat olmaz, doğrudan adın yerini alır; demek ki zamirin yerini tutmak üzere kullanılmıştır:

onlar ki verir lâf ile dünyâya nizâmât = dünyâya lâf ile nizâmât verenler;

oł ki nush ile ıslâh ołmaz = nush ile (öğütle) ıslâh ołmayan;

o ki o yüzden varız = kendisi yüzünden var ołduğumuz gibi.

Kimi zaman ad yalnızca bir soru veya gösterme sıfatıyla belirlenmiştir, yani neliği/kimliği onu tanıtan bir nitelikle belirli değildir. O zaman da ilinti zamiriyle ilintilendirilmiş sıfat-fiil

hükmündeki cümle adın neliğini/kimliğini açıklayıcı bir belirleyen (nitelik, vasıf) olarak bunların yerini alır:

o mâhîler ki deryâ içredir = deryâ içre(içinde) olan mâhîler (balıklar);

o gün ki gördüm seni = seni gördüğüm gün;

ol aḡa ki anıñ ḳarındaşı dostuñdur = ḳarındaşı dostuñ olan aḡa gibi.

ﻛ *ki* çekimsiz bir zamirdir. Fakat söz içinde türlü çekim ekleri almış adları temsil edebilir. O zaman değerce *ki anıñ, ki aña, ki anı, ki anda, ki andan, ki anlarıñ, ki anları, ki anlara, ki anlarda, ki anlardan* gibi ad durumlarına karşılıktır. Bu durumu söz içinde çok defa çekimli bir zamirle gösterilip açıklanır.

Bağlam olarak kullanıldığında, aralarında ilişki bulunan iki cümleyi birbirine bağlar. Bu tür birleşik cümlelerde iki cümle arasındaki ilişki niteliksiz, doğrudan bir ilişkidir; *ki* anlamca bir özellik getirmez. Yan cümle işleyişçe yine bir sıfat-fiil cümlesidir, ancak çeşitli durum eklerini alarak bir ad gibi cümlede değişik görevlerde bulunabilir:

Duydum ki unutmuşsun gözlerimin rengini = Gözlerimin rengini unuttuğunu duydum gibi.

İlinti zamirleri bağlam işleyişiyle iki cümle arasında yer aldıklarında aynı zamanda ilk cümledeki bir adla onun sıfatını ilintilendiriyor olabilir. Bu durumda iki ayrı işleyişi birden yüklenmiş demektir:

Bir dil bilir bulunmadı kim hâlim aḡlayam = Hâlimi ağlayacağım bir dil bilir bulunmadı "İçinde bulunduğum durumu ağlayarak anlatacağım gönül hâlinden anlar biri bulunmadı" gibi.

İlinti zamirleriyle kurulmuş cümle tipleri Türkçeye Farsçadan gelmiştir. Geliş yolu da daha çok tercümelerdir. Osmanlı Türkçesi içinde kullanımı giderek azalan ve belli yapıdaki tiplerle sınırlanan bu cümleleri önümüzdeki yıl daha yakından tanıyacağız. *ki ve kim*'li bağlam cümleleri ile birlikte bu tip cümleleri tanımak bu dönem metinlerini anlayabilmek açısından son derecede gerekli ve önemlidir.

Aşağıdaki mısraları Osmanlı alfabesi ile yazınız ve *ki*'den sonraki cümleleri sıfat-fiil kalıbına koyup ilgili bulunduğu adın önüne getirerek aynı kelimelerle sıfat takımları oluşturunuz:

Bir söz dedi cânân ki kerâmet var içinde

Eyle taleb şu vaslı kim hecr ile intizârı yoḳ

vasl : kavuşma

hecr : ayrılık

intizâr : umut içinde bekleyiş

ZARFLAR

Sıfatların anlattıkları **vasf**ı (niteliği), fiillerin anlattıkları **kılış** ve **oluş**u açıklayan ve değiştiren isim sınıfından kelimelerdir. Bu işleyişleriyle sıfat ve fiillerin önünde yer alırlar ve cümlede onlarla bir arada bulunurlar. Adlar ve sıfatlardan en önemli farkları onlardan daha az bağımsız olmaları, daha doğrusu sıfat ve fiillere bağımlı bulunmalarıdır. Öte yandan zarfların pek çoğu başka kelime türlerinden alınmışlardır, bu yüzden onları ancak bir sıfatla ve bir fiille birlikte oluşturdukları öbekler içinde tanır ve ayırt ederiz. *Zarf öbekleri* dediğimiz bu öbeklerin cümledeki yeri bir sıfat ve fiilin yerine eştir.

Zarfların başka bir özelliği kendi cinsinden kelimelerin önüne de gelebilmeleri, böylece onları da etkilemeleri, anlamlarını değiştirmeleridir.

ZARFLARIN ÇEŞİTLERİ

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zarflar yapıları bakımından oldukça çeşitlilik gösterir. Bir bölüğü herhangi bir ek almaksızın doğrudan zarf olarak kullanılan kök zarflardır. Bu bölükte Türkçenin asıl zarfları ile yabancı dillerden alınıp da zarf olarak kullanılmış çok sayıda kelime yer alır:

اك *en*, پك *pek*, آز *az*, چوق *çoḳ*, دمين *demin*, ايڕ *er*, كيچ *geç*, كيجه *gece*, دون *dün*, كون *gün*, اود / اوت *evet/evvet*, يوق *yoḳ*, دكول *değil*, برى *beri*, هپ *hep*, هيچ *hîç*, هنوز *henûz*, همان *hemân*, تيز *tîz/tez*, بلكه *belki*, شايد *şâyed*, بورى *bârî*, كاشكه *kâşki*, كشكه *keşke*, البته / البتده *elbette*, غالبا *ğâlibâ*, تام *tâm* gibi.

Anlamları zarf olarak kullanılmaya yatkın kimi adlar ile, işleyişçe zarflara benzediğinden, pek çok sıfat da zarf olarak kullanılmıştır. Bu sıfatların çoğu, aşağıda göreceğiniz gibi, Türkçe ve alıntı niteleme sıfatıdır.

Bir bölük zarf ise türemiş kelime yapısındadır. Bunlardan Türkçe olanları adlardan ve fiillerden belli eklerle türetilmiştir:

***Adlardan*:**

ایچری *içeri*, صکره *soñra*, یازین *yazın*, اوکه *öñe*, یانده *yanda*, طیشدن *dıştan*, انسانجه *insânca*, انصافلی *insâflı*, حدسز *hadsiz*, خفیفچه *hafîfçe*, قنده *ḳanda* "nerede", نیجه *nice* "nasıl", نیچه *niçe* "ne kadar";

Fiillerden:

کچه *geçe*, چوره *çevre*, کیدرك *giderek*, کتدکچه *gittikçe*, وردقچه *vardıḳça* "gittikçe", طورمدین *durmadın* "durmadan" gibi.

Bunlar zarf-fiil ekleriyle türemiş sözlük kelimesi durumundaki zarflardır. Zarf-fiiller de cümlede zarf işleyişindedir. Dolayısıyla bunların sözlük kelimesi olmamış olanlarını da türemiş zarf sayarız:

کلوب *gelüp*, باقیجق *baḳıcaḳ* "bakınca", کلهلی *geleli*, کلمدین *gelmedin* "gelmeden", کلمزدن *gelmezden*, اولمغین *olmağın* "olduğu için" gibi.

Arapça ve Farsçadan alınmış çok sayıdaki zarf da ekler ve takılarla adlardan türemiş kelimelerdir:

اصلا *âslâ*, اصلا و قطعا *aslâ ve ḳat'â*, رعایتاً *ri'âyeten* "saygı göstererek", برعکس *ber-aks* "aksine", دوستانه *dostâne* "dostça", مخلصانه *muhlisâne* "açık yüreklilikle, içten", بالذات *bi'z-zât*, فی‌الحقیقه *fi'l-haḳîḳa* "gerçekte, gerçekten", بنفسه *bi-nefsihi* "kendi ile, bizzat", علی التعجیل *ale't-ta'cîl* "aceleyle" gibi.

Bunları yapılışlarına göre çeşitleriyle önümüzdeki yıl ele alacağız.

Nihayet birleşik yapıda birçok zarf bulunmaktadır. Bunların büyük kısmı *ile, üzre, gibi, ḳadar, için* başta olmak üzere belli takılarla yapılmıştır, dolayısıyla *takı öbeği* kalıbındadırlar:

deliliğile دليلكله, *azamet ile* عظمت ايله, *dostluḳ üzre* دوستلق اوزره, *hoyrat gibi* خويرات كبى, *yetecek ḳadar* يتجك قدر, *eylik* ايلك ايچون *içün/için* gibi.

Bunlara ikilemeleri de katmak gerekir:

çoḳ çoḳ چوق چوق, *azar azar* آزر آزر, *yapça yapça* ياپچه ياپچه "yavaş yavaş", *âheste âheste* آهسته آهسته gibi.

Yapılış bakımından zenginlikleri, kullanış sınırlarının genişlikleri ile zarflar dilin kelime dağarcığında önemli bir yer tutar. Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınmış olanlarla birlikte pek çok zarf kullanılmıştır. Bunlar arasında *nicelik* (*azlık çokluk, miktar*), *yer yön* (*mekân*) ve *zaman* zarfları sayılabilir ölçüdedir. *Nitelik* (*hâl*, *tarz* ve *tavır*) zarfları ise sayılamayacak kadar çoktur. Bunun sebebi, bir çok ad ile bunların *görelik* ve *bilelik* ekli biçimlerinin ve niteleme sıfatlarının zarf olarak kullanılabilmesi, ayrıca ekler ve takılarla yapılmış çok sayıda Arapça ve Farsça zarfın bu dönemde yazı diline girmiş bulunmasıdır.

Aşağıda Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zarfların birçoğu, başlıca açıklama yönleri ile sıfatların ve fiillerin anlamlarında yol açtıkları değişikliklere göre çeşitli başlıklar altında sınıflandırılmış hâlde verilmektedir. Yazı ve okuma çalışmalarınız için kullanabileceğiniz örnekler arasındaki bugün kullanılmayan çok sayıda zarf aynı zamanda kelime dağarcığınızı zenginleştirmenize yarayacaktır.

Nitelik (Hâl, Tarz, Tavır) Bildiren Zarflar

aceb عجب

acebâ عجبا

âcilen عاجلا

âdet ołduğu üzre عادت اولديغى اوزره

âdetâ عادتا

âḳılâne عاقلانه

aksine عكسنه

alâ vechi isti'câl "aceleyle, tez, sür'atle" على وجه استعجال

ale'l-acele على العجله

ale'l-fevr "ansızın, ansızdan, birden" على الفور

ale'l-husûs على الخصوص "hele, en çok"

ale't-ta'cîl "aceleyle, tez" على التعجيل

ana binâen اكا بناءً

ancaḳ انجق

artıḳ آرتق

aslâ (olumsuzlarda) اصلا

aslâ ve ḳat'â اصلا و قطعا

aslen اصلاً

âşıḳâne عاشقانه

âyâ "acaba" آيا

ayniyle عينيله

ayrı آيرى , آيرو

ayrıca آيريجه

ayrıḳ "başka" آيرق

azamet ile عظمت اله

babayâne "babaca, babaya yakışırca" بابايانه

bârî بارى

başḳa بشقه , باشقه

başḳaca بشقه جه

bayaḡı "önceki/eskisi gibi" باياغى

bed بد "kötü"

ber-aks بر عكس

ber-vech-i ta'cîl "aceleyle, everek" بر وجه تعجيل

ber-vech-i temessük "senet gereğince" بر وجه تمسك

bi-aynihi "ayniyle, benzeri gibi" بعينه

bile بيله

bi'l-hâssa بالخاصه

bi'l-iltizâm bilerek, bile bile" بالالتزام

bi'l-izzi vel-ikrâm "edeple, saygı gösterip ululayarak" بالعز والاكرام

binâen alâ zâlik "buna göre" بناءً على ذلك

binâen aleyh "ona dayanarak" بناءً عليه

bi-nefsihi "kendi kendine" بنفسه

bir daha بر دخى

bir de برده

bir hoşçe برخوشچه

bi'l-iltizâm "bile bile" بالالتزام

bir kerre daha بركره دخى

bir şey بر شى

bi't-temâm "tamamiyle" بالتمام

bi't-tûli ve'l-arz "enine boyuna" بالطول والارض

biz-zât بالذذات

böyle بويله

böylece بويلەجه

çirkin چركين

da/de “dahi” ده

daha/dahı دخى

daha iyisi دخى ايوسى

daha ötesi دخى اوته سى

dahı دخى

değil دكل

deliliğile دليلكله

doğru طوغرى , طوغرو

doğruce طوغريجه

dostâne دوستانه

dostluḳ üzre دوستلق اوزره

eğri اكرى

el-ân “şimdi, hâlen” الان

el-yevm “bugün, bugünkü gün” اليوم

er gibi ار كبى

ey, eyi اى , ايو

eyzan “onun/bunun gibi” ايضاً

faḳat فقط

fenâ فنا

fi'l-cümle “sonunda” فى‌الجمله

fi'l-haḳîḳa “gerçekten” فى‌الحقيقه

fi'l-hâl “şimdi, hemen” فى‌الحال

fi'l-vâḳı' “gerçekten” فى الواقع

Firenk dilince فرنك دلنجه

Firenkçe فرنكجه

gûyâ كويا

güzel كوزل

güzelce كوزلجه

ğâlibâ غالبا

ğâliben غالباً

haḳîḳaten حقيقتاً

hâlâ حالا

hâlbuki حال بوكه

hasenen “güzellikçe” حسناً

hâsılı حاصلى

hâsıl-ı kelâm “sonuç olarak” حاصل كلام

hâssaten خاصتاً

hâşâ حاشا

hâşâ ki حاشاكه

hattâ حتى

hâzır حاضر

hele هله

hem هم

hemân همان

hemânâ “sanki, tıpkı” همانا

hemen de همانده

henûz هنوز

hıç/hiç هيج

hıç/hiç ołmazsa هيج اولمازسه

hod “da, dahi” خود

hoş خوش

hoşçe خوشچه

hûb خوب

hûbçe خوبجه

hulâsa-i kelâm “sözün özü” خلاصهء كلام

husûsâ خصوصا

husûsan خصوصاً

husûsiyle خصوصيله

ihtimâl ki احتمال كه

ikrâm birile “saygı göstererek” اكرام بريله

illâ الا

ise ايسه

ḳabûl edelim ki قبول ايدلم كه

kâşki كاشكه

ke-ennes “sanki,gibi” كان

kem “az,eksik; kötü” كم

kezâ “böyle; bu da öyle” كذا

Latîn dilince لطين دلنجه

Latînce لطينجه

Lehçe لهجه

mahzâ “ancak, yalnız” محضا

merdâne “erce” مردانه

mi (soru) مى

mu‘tâd ołduğu üzre “her zamanki gibi” معتاد اولدغى اوزره

muhaḳḳaḳ محقق

muhibbâne “dostça” محبانه

muhlisâne “açık yüreklilikle, kötü niyet taşımaksızın” مخلصانه

mutlaḳ مطلق

mutlaḳâ مطلقا

mücerred “salt, sırf” مجرد

mükemmel مكمل

ne şekil نه شكل

nice نيجه

nite نيته

o gibi اوكبى

ołsa ołsa اولسه اولسه

öyle اويله

öylece اويله جه

Pederâne “babaca” پدرانه

râst “doğru” راست

rıâyet ile رعايتيله

ri'âyeten رعايتاً

sanki صانكه

sem'an ve tâ'aten "baş üstüne" سمعاً و طاعتاً

sırf صرف

şâyet شايد

şerren شر

şöyle شويله

şöylece شويلجه

tâ (*tâ kendisi* gibi) تا

tek تك

tek sâde تك ساده

tersine ترسنه

tıpḳı طبق

Türkçe تركجه , توركجه

Türkîce تركيجه , توركيجه

uzun اوزون

vâḳıâ "gerçi" واقعا

yalñız يالكز

yalñız bu ḳadar يالكز بو قدر

yoḳsa يوقسه

zâhiren "görünüşte" ظاهراً

zar zor زار زور

zâten "asıl olarak" ذاتاً

zıddına ضدينه

Nicelik (Azlık Çokluk, Miktar) Bildiren Zarflar

artıḳ "çok" آرتق , آرتوق

aslâ bir nesne اصلا بر نسنه

aşırı آشورى

az آز

az ḳaldı آز قالدى

azacıḳ آزه جق

azîm عظيم

bir az بر آز

bir cüz'î بر جزؤى

bir cüzvî بر جزوى

bir cüzvîce برجزويجه

bir ḳıl بر قيل

bir ḳıła varınca بر قيله وارنجه

bir mıḳtâr برمقدار

bir o ḳadar daha بر اوقدر دخى

bir pâre/pâra بر پاره

bir sehel "bir az" برسهل

bir zerre بر ذره

bir zerre ḳadar بر ذره قدر

bire varınca بره وارنجه

birez برز

bu deñli بو دكلو

bu ḳadar بوقدر

bu ḳadarca بو قدرجه

cüz'î جزؤی

cüzvî جزوی

çoḳ چوق

çoḳ çoḳ چوق چوق

çoḳça چوقچه

daha/dahı دخی

daha/dahı çoḳ دخی چوق

eksik اكسيك , اكسوك

eñ اك

fazla فضله

fevḳa'l-âde فوق العاده

fevḳa'l-hadd فوق الحد

gey "çok, pek" كی

ğâyet غايت

ğâyet ile غايتيله

ğâyetle غايتله

ğâyette غايتده

hadden ziyâde حددن زياده

haylî خيلی

hıç, hiç, hîç هيج

hiç ile hiç هيجيله هيج

hiç nesne هيج نسنه

iñen "çok, pek" ايكن

ḳalîl "az" قليل

ḳatı "çok; şiddetli" قتی

kifâyet mıḳtârı "yeterince"
كفايت مقداری

meğer az oła "az biraz"
مكرآزاولا

nâdiren نادراً

o/oł deñli اودكلی , او دكلو

o/oł ḳadar اوقدر

pek پك

pek nâdir پك نادر

pek seyrek پك سيرك

seyrek سيرك

soñ derecede صوك دره‌جه‌ده

şoł ḳadar شول قدر

vâfir "çok" وافر

yaḳın يقين , ياقين

yavłaḳ "çok, pek çok" ياولاق

yetişecek ḳadar يتيشه‌جك قدر

zerre ḳadar ذره قدر

ziyâde زياده

ziyâdece زياده‌جه

ziyâde fazła زياده فضله

ziyâdesiyle زياده‌سيله

Yer, Yön Zarfları

anda آنده

andan آندن

ardı sıra آردی صیره

ardınca آردنجه

aşağa آشاغه

aşağa yoḳarı آشاغه یوقری

aşağada آشاغه ده

aşağı آشاغی

aşağıda آشاغیده

ba'de "sonra" بعده

baîd "uzak" بعد

bâtınen باطناً

berren "kara yoluyla" براً

berü/beri بری , برو

berüde/beride بریده , بروده

bîrûn "dışarıda" بیرون

bu aracıḳta بوآراجقده

bu arada بوآراده

bu tarafta بوطرفده

bu yerde بویرده

bu yere بویره

bunda بونده

bundan بوندن

buracığa بوراجغه

buracıḳta بوراجقده

burada بوراده

buraya بورایه

cevven "boşluk olarak" جواً

çep ü râst "sağa sola, çapraz, aykırı" چپ و راست

der-hâne درخانه

der-pes "arkada, arkadan" در پس

der-pîş "önde, önden" درپیش

derûn "içeride" درون

dûr "uzak" دور

evde اوده

girü "geri" کیرو

girüde کیروده

ğayri yerde غیری یرده

handa "nerede" هانده

hanıya/ haniya "nerede" هانی یا

hanı/ hani هانی

her ḳaçan هر قاچان

her ḳanda هر قانده

her nerede هرنره‌ده

her ne yerde هر نه یرده

her yerde هر یرده

hiçbir yerde هیچ بر یرده

ıraḳ ایراق

içerde ایچرده

içeri/içerü ایچری , ایچرو

ileri/ilerü ایلری , ایلرو

ileride/ilerüde ایلریده , ایلرودە

ḳanda “nerede” قانده , قنده

ḳandan قاندن , قندن

ḳanı “hani” قانی , قنی

ḳanıya “nerede” قانیا

ḳarîb “yakında” قریب

ne arada نه آرادە

ne araya نه آرایه

ne mahalde نه محلده

ne yerde نه یرده

ne yerden نه یردن

nerede نره ده

nereden نره دن

nereye نره یه

nereye doğru نره یه طوغرو

nezdîk “yakında” نزدیك

o yerde اول یرده

ol arada اول آرادە

ol araya اول آرایه

ol yerde اول یرده

orada اورادە

oraya اورایه

öñde اوکده

öñdin “önce, önceden” اوکدین

öte اوته

öte berü اوته برو

ötede اوته ده

pes “ön, önde” پس

pîş “arka, arkada” پیش

sağda sołda صاغده صولده

şunda شونده

şunda bunda شونده بونده

şundan شوندن

şuraya شورایه

taşra طشره

taşrada طشره ده

uzaḳ اوزاق

yaḳın یقین , یاقین

yebânda “başka ilde” یبانده

yoḳarda یوقارده

yoḳardan یوقاردن

yoḳarı/yuḳarı یوقاری , یوقارو

yoḳarıda/yuḳarıda

یوقاریده , یوقاروده

yoḳarıdan/yuḳarıdan

يوقاريدن , يوقارودن

Zaman Zarfları

ahîren “en son, son olarak” اخيراً

ahşam آخشام

ahşamın آخشامن

ahyânâ احيانا

aḳdemce “daha önce, bir süre önce” اقدمجه

aḳîbinde “ardı sıra” عقيبنده

ale'l-fevr “birden” على الفور

ale'd-devâm “devamlı, boyuna” على الددوام

ale'l-ekser “çoğu zaman” على الاكثر

ân be-ân آن بآن

ânîde آنيده

an-ḳarîb “çok geçmeden” عن قريب

añsız آكسز

añsızın آكسزن

apañsız آپ آكسز

ara sıra آره صره

ara vermeksizin

آره ويرمكسزن

aslâ اصلا

ba'dehû “ondan sonra” بعده

ba'demâ “bundan böyle” بعدما

ba'zan بعضاً

ba'zı بعضى

ba'zı def'a بعضى دفعه

ba'zı kere بعضى كره

bâmdâd “sabahleyin” بامداد

bilâ-fâsıla “ara vermeksizin” بلا فاصله

bilâhıre “sonra” بالاخره

bir ân بر آن

bir ân evvel بر آن اول

bir az برآز

bir azdan برازدن

bir azdan soñra برازدنصكره

bir gün evvel بركون اول

bir ḳadem aḳdem “biraz önce” بر قدم اقدام

bir lahza بر لحظه

bir vaḳit بر وقت

bir zemân بر زمان

birez برز

birezden برزدن

birezden soñra برزدن صكره

bołdur “geçen yıl” بولدر

bu âna gelince “şimdiye gelene dek” بو آنه كلنجه

bu arada بوآراده

bu def‘a بودفعه

bu esnâda بواثناده

bu gece بوكيجه

bu gün بوكون

bu kere بوكره

bundan aḳdem بوندن اقدم

bundan böyle بوندن بويله

bundan soñra بوندن صكره

çoḳ چوق

çoḳ def‘a چوق دفعه

çoḳ geçmezden چوق كچمزدن

çoḳ zemân چوق زمان

çoḳluḳ چوقلق

çoḳtan چوقدن

daha, dahı “ şimdilik, henüz” دخى

dâimâ دائما

dâimen دائاً

demâdem “sürekli” دمادم

demin دمن

der-aḳab “gecikmeksizin, ardından, hemen” درعقب

der-hâl درحال

devâm üzre دوام اوزره

dîr “geç” دير

dî rûz “dün” ديروز

durmaḳsızın طورمقسزين

durmayıp طورميوب

dûş “dün gece” دوش

dün دون

dün degül o bir gün دون دكل او بر كون

dün gice دون كيجه

dün yarısında “gece yarısında” دون ياروسنده

dünle ile “gece yarısında” دونله ايله

ekserî اكثرى

ekseriyâ اكثريا

ekseriyet üzre اكثريت اوزره

el-ân الان

el-yevm اليوم

eñ evvel اك اول

en soñra اك صكره

er “erken” اير

erce ايرجه

erken ايركن

erkence ايركنجه

ertesi ايرته سى

evvel اول

evvel emirde اول امرده

evvelâ اولا

evveli اولی

evvelleri اوللری

ferdâ “erte, ertesi” فردا

ferdâsı gün فرداسی کون

fevrî “hemen” فوری

fevrîce “hemencecik” فوریجه

fî mâ-ba‘d “bundan sonra” فی ما بعد

fîl-hâl “hemen, o anda” في الحال

gâh “arasıra” کاه

gâh gâh کاه کاه

gâhçe bir کاهجه بر

gâhîce bir کاهیجه بر

gâhte bir کاهده بر

gece gündüz کیجه کوندز

gece ile کیجه ایله

geç کیچ

geççe کیچجه

geçen yıl کیچن یل

geçen zemânda کچن زمانده

geçenlerde کچنلرده

gün be-gün کونبکون

günden güne کوندن کونه

gündüzin کوندزین

haçan “ne zaman” هاچان

hâlâ حالا

hâlen حالاً

hâliyâ “şimdi, içinde bulunulan zamanda” حالیا

hemân sâat “o an, gecikmeden” همان ساعت

hemân şimdi همان شمدی

hemân-dem هماندم

hemîşe “hep, daima” همیشه

hem-vâr “daima” هموار

henûz هنوز

hep هپ

her ân هر آن

her dâim هر دائم

her dem هر دم

her gün هر کون

her rûz هر روز

her vaḳit هر وقت

her zemân هر زمان

hergiz “hiçbir zaman” هرکز

hîç “hiçbir zaman” هیج

hîç bir vaḳit هیج بر وقت

hîç bir zemân هیج بر زمان

ikide bir ایکیده بر

ikindiyin ایکندوین

ilâ hâzel-ân “bu zamana dek” الى هذى الآن

ilk öñce ايلك اوكجه

imrûz “bu gün” امروز

imşeb “bu gece” امشب

ḳaçan “ne zaman” قاچان

ḳarîben “biraz önce, yakında” قريباً

ḳışın قيشين

kimerde “ara sıra” كمرده

ḳuşluğın قوشلغين

lâ-yenḳatı‘ “sürekli” لاينقطع

lede'l-ân “o anda” لدى الآن

lemhatü’-basar “göz açıp kapayacak sürede” لمحةالبصر

leyl ü nehâr “gece gündüz” ليل و نهار

min ba‘d “bundan sonra” من بعد

mirâren “sık sık” مراراً

muahharen “sonra, sonradan” مؤخراً

muḳaddem “önce, önceden” مقدم

müdâvemet üzre “aralıksız olarak” مداومت اوزره

müteâḳıben “ardından, ardı sıra” متعاقباً

mütemâdiyen “bitevi, sürekli, durmadan” متمادياً

ne vaḳit نه وقت

ne zaman نه زمان

ne zamâna değin نه زمانه دكين

ne zamâna dek نه زمانه دك

niçe bir “*ne zamana kadar*” نيچه بر

o ânda او آنده

o sâat او ساعت

oł ânda اول آنده

oł günlerde اول كونلرده

oł sâat اول ساعت

oł vaḳit/oł vaḳt اول وقت

oł zemân اول زمان

öñce اوكجه

orucın “oruçluyken” اوروجن

öte gün اوته كون

öte günlerde اوته كونلرده

öteki yıl اوته كى يل

öyleyin اويلين

pârsâl “geçen yıl” پارسال

pes “sonra” پس

rûz be-rûz “günden güne” روز بروز

sabâh صباح

sabâh ahşam صباح آخشام

sabâhın صباحين

sabâhtan beri صباحدن برى

sâl sâl “yıl yıl” سال سال

sâl be-sâl “yıldan yıla”

سال بسال

seher سحر

sene-i sâbıḳa “geçen yıl”

سنهٔسابقه

sıḳ sıḳ صيق صيق

sıḳça sıḳça صيقچه صيقچه

soñra صكره

subh u mesâ “sabah akşam” صبح و مسا

subhan “sabahtan, sabahleyin” صبحاً

şâm “akşam, akşamlayın” آقشام

şeb ü rûz “gece gündüz”

كيجه كوندز

şimdi شمدى

şimdi dahı شمدى دخى

şimdicik شمديجك

şimdiye değin شمدييه دكين

tâ key “ne zamana kadar”

تاكى

tarfetü'l-ayn “göz açıp kapayacak sürede” طرفة العين

tarfetü'l-ayn içre “çok kısa bir süre içinde” طرفة العين ايچره

tarfetü'l-aynda طرفة العينده

temelli “sürekli” تمللى

tez /tîz “çabuk” تيز

tezce/tîzce تيزجه

tezîye “çarçabuk” تيزييه

tîz bâzâr “çok kısa sürede, koşuşturarak” تيز بازار

üç yıl miḳtârı اوچ يل مقدارى

vaḳit vaḳit وقت وقت

vaḳtiyle وقتيله

yaḳında ياقنده

yaḳınlarda ياقنلرده

yarın يارين

yarın değil o bir gün يارين دكل او بر كون

yarındası يارينڈسى

yatsıyın ياتسوين

yazın يازين

yeñi “henüz, şimdi” يكى

yevmen fe-yevmâ “günden güne” يوماً فيوما

yıldan yıla/yilden yile

يلدن يله

Soru Zarfları

ḳaç kere قاچ کره

mi می

Ne asıl/nasıl ناصل / نه اصل

ne deñli "ne kadar" نه دکلی / نه دکلو

ne gûne "ne türlü" نه کونه

ne ḳadar نه قدر

ne maḳûle "ne biçim, ne türlü, nasıl" نه مقوله

ne miḳtâr نه مقدار

ne sebeb نه سبب

ne şekil نه شکل

ne dürlü/türlü نه درلو

ne vechile نه وجهله

ne yüzden نه یوزدن

nice نیجه

niçün نیچون

nite نیته

sebeb ؟ سبب

Olumlu Karşılık, Benimseme, Beğenme ve Onaylama Bildiren Zarflar

ale'r-re'si ve'l-ayn "baş ve göz üstüne" علی‌الرأس والعین

baş üstüne باش اوستینه

başım gözüm üstüne باشم کوزم اوستینه

be-dürüstî "gerçek, gerçekten, doğru" بدرستی

belî "evet" بلی

belki بلکه

belki dahı بلکه دخی

belki de بلکه ده

bes "yeter, tamam" بس

be-ser ü çeşm "başım gözüm üstüne" بسر و چشم

bî-gümân "şüphesiz" بی کمان

bilâ-reyb "şüphesiz" بلاریب

cân ile baş üstüne

جان ایله باش اوستینه

cân ü göñülden

جان وکوکلدن

cânımıza minnettür

جانمزه منتدر

derûn-ı dilden درون دلدن

eved اود

evet اوت

ey "iyi" ای

*ey*i ايو

fil-vâḳı‘ “gerçekte, gerçekten” فی‌الواقع

gerçek كرچك

gerçekten كرچكدن

gerçi كرچه

gerçi ki كرچه‌كه

hadd-i zâtinde “aslında” حد ذاتنده

muḳarrer “şüphesiz” مقرر

ne güzel نه‌كوزل

ne ola نه‌اوله

noła نوله

ołsun اولسون

öyledir اويله‌در

sahîh “doğru, gerçek” صحيح

şübhesiz شبهه‌سز

taḥḳîḳâ “gerçekten, gerçekten de” تحقيقا

taḥḳîḳ “gerçek” تحقيق

ya‘nî يعنى

zâhir “belli, besbelli” ظاهر

Olumsuz Karşılık, Benimsememe, Beğenmeme, Onaylamama Bildiren Zarflar

Allah göstermesin الله كوسترمسون

aslâ اصلا

değil دكل

hâşâ حاشا

hâşâ ve sümme hâşâ حاشا و ثم حاشا

hayır خاير , خير

hiç هيج

hiçbir vechile هيج بر وجهله

ḳanda ḳaldı قنده قالدى

ne bu var, ne o var نه بو وار نه او وار

ne o, ne bu نه اونه بو

yoḳ يوق

Gösterme Zarfları

baḳ a باق آ

gör ki كور كه

hâ ها

ma ما

işte, oşte ايشته , اوشته

Sayı, Ölçü, Sıklık, Seyreklik, Yineleme Bildiren Zarflar

bid-def'ât "defalarca" بالدفعات

çoḳ kere چوق كره

def'ât ile دفعات ايله

gene/gine كنه

girü "bir daha, yine" كيرو

ḳaç kere قاچ كره

nâdir نادر

nâdiren نادراً

ne ḳadar نه قدر

niçe def'a "defalarca" نيچه دفعه

ḳaç kere قاچ كره

nâdir نادر

nâdiren نادراً

ne ḳadar نه قدر

niçe def'a "defalarca" نيچه دفعه

o ḳadar او قدر

sıḳça صيقچه

tekrâr تكرار

yavaşça ياواشجه

yene/yine ينه

yüz biñ kere يوزبيك كره

ziyâde زياده

ziyâdeten "fazla olarak" زيادتا

Sıra Bildiren Zarflar

âhır آخر

âhırül-emr "sonunda" آخرالامر

âḳıbet "sonunda" عاقبت

âḳıbetül-emr "sonunda" عاقبت الامر

ałayła "sırayla" آلايله

andan ğayrı اندن غيرى

andan mâ-adâ اندن ماعدا

andan sâniyâ "sonra ikinci olarak" اندن ثانيا

andan sonra اندن صكره

bile "birlikte" بيله

bir birine بربرينه

bir biriyle بربريله

el-hâsıl "en sonra" الحاصل

evvel اول

evvelâ "ilkin" اولا

gıbbezâ "bundan sonra" غبذا

iptidâ ابتدا

muhassal-ı kelâm "sonuç olarak, elhâsıl" محصل كلام

muḳaddemâ مقدما

netîce-i kelâm “sonuç olarak, tek kelimeyle” نتیجهٔ کلام

nöbet ile نوبتیله

pes “sonra” پس

pes ez-ân “ondan sonra” پس ازان

râbi‘â “dördüncü olarak” رابعا

saf saf صف صف

sâlisâ “üçüncü olarak” ثالثا

sâniyâ “ikinci olarak” ثانیا

sıra ile صیره ایله

sıra vardı صیره واردی

soñra صکره

Yoğunluk Derecesi, Çokluk ve Üstünlük Bildiren Zarflar

belki “neredeyse, hemen hemen” بلکه

bir mertebe بر مرتبه

bir mertebede بر مرتبه‌ده

çendân “o kadar” چندان

çoḳ چوق

haylî خیلی

her çend هر چند

ḳatı “çok, pek” قتی

ne ḳadar نه قدر

ol derecede اول درجه‌ده

ol ḳadar اول قدر

ol ḳadar ki اول قدر که

ol mertebede اول مرتبه‌ده

ol mesâbede “o derecede” مثابده

pek پك

pekçe پکچه

şöyle ki شویله که

Derecelenme Bildiren Zarflar

âheste âheste آهسته آهسته

ancaḳ انجق

ayaḳ ayaḳ آیاق آیاق

azar azar آزار آزار

bârî “hiç olmazsa” باری

biñ belâ ile بیك بلا ایله

bir az براز

bir sehel “biraz” برسهل

bir sehelce برسهلجه

birez برز

feḳat, faḳat “ancak, yalnız” فقط

gücile “güçlükle, binbir emekle” كوجله

hiç ołmasa هيج اولمسه

hiç ołmazsa هيج اولمزسه

ḳadem ḳadem قدم قدم

ne ḳadar ise نه قدر ايسه

oğrın oğrın “az az” اوغرين اوغرين

pâra pâra/pâre pâre پاره پاره

yap “az az” ياپ ياپ

yapça “azar azar” ياپچه

yapça yapça “azar azar” ياپچه ياپچه

İyi Dilek, Umma, Beklenti Bildiren Zarflar

Allâh müyesser eyleye الله ميسر ايليه

Allâh vere الله ويره

Allâh versin الله ويرسون

bołay ki “umulur ki” بولای كه

inşâallâh انشاء الله

kâş “keşki” كاش

kâşki كاشكه

keşke, keşki كشكه

nasîb ołursa نصيب اولورسه

nołaydı نوليدی

Yüreklendirme, Kışkırtma Zarfları

de/di دی

de/di imdi دی امدی

de/di imdi bismillâh دی امدی بسم الله

göreyim seni كوريم سنی

ğayret eyle غيرت ايله

ḳoma imdi قومه امدی

tez ołı تيز اول

tezçe tut تيزجه طوت

Sakındırma, Uyarma Zarfları

başın gerekse saḳın باشك كركسه صاقين

etme hâ ايتمه ها

hâşâ “sakın” حاشا

hazer “sakın” حذر

mebâdâ “aman ha, sakın” مبادا

ołmasın اولمسون

ołmaya اولميه

saḳın صاقين

saña derim سكا ديرم

zinhâr زنهار

Korkutma, Göz Dağı Verme Zarfları

gözünü aç, yoḳsa sen bilirsin كوزكى آچ يوقسا سن بيلورسين

ołsun اولسون

osun اوسون

vay başıña واى باشكه

Beğenme, Alkışlama Zarfları

âferin آفرين

Allâh Teâlâ umürler/ömürler vere/versin الله عمرلر ويره

Allâh umr/ömr ü devletiñizi mezîd eyleye الله عمر و دولتكزى مزيد ايليه

ancaḳ ołur انجق اولور

berhordâr ołı برخوردار اول

çoḳ yaşa چوق ياشا

merhabâ مرحبا

pîr-i kemâl ołı پير كمال اول

pöh ne güzel پوه نه كوزل

sağ ołı, var ołı صاغ اول وار اول

umr/ömr ü devletiñiz çoḳ ołsun عمر و دولتكزچوق اولسون

umr/ömr ü devletiñiz ziyâde ołsun عمر و دولتكز زياده اولسون

umrüñ/ömrüñ çoḳ ołsun عمرك چوق اولسون

umrüñüz/ömrüñüz çoḳ ola عمركز چوق اوله

umrüñüz/ömrüñüz ziyâde ola عمركززياده اوله

Selâmlama, Uğurlama Zarfları

âḳıbetiñiz hayr ola عاقبتكز خير اوله

aleyke selâm "esenlik sana" عليك سلام

Allâh râzı ola الله رضى اوله

Allâh yoł vere الله يول ويره

duâłar دعالر

el-vidâ‘ الوداع

es-selâmü aleyküm السلام عليكم

geceñiz hayr ola كيجه‌كز خير اوله

hayırlar ola خيرلر اوله

hayr ola خير اوله

hoş bulduḳ خوش بولدق

hoş geldiñ خوش كلدك

hoş geldiñiz ve safâ geldiñiz خوش كلدكز و صفا كلدكز

hoşça ḳalıñ خوشچه قالك

iş olsun ايش اولسون

ḳolay gele قولاي كله

ḳutlu olsun قوتلو اولسون

merhabâ مرحبا

mübârek olsun مبارك اولسون

oğur ola اوغور اوله

oğurlar ola اوغورلر اوله

sabâhıñız hayr ola صباحكز خير اوله

sabâhul-hayr صباح الخير

sağlıcaḳlar ile صاغليجقلر ايله

selâm aleyk سلام عليك

selâmün aleyküm سلام عليكم

var sağlığıla وار صاغلغيله

ve aleykümüs-selâm و عليكم سلام

yâ-hû ياهو

yoluñuz açıḳ olsun يولكز آچوقاولسون

Dilek, İstek, Yalvarma Zarfları

Allâhı severseñ اللهى سورسك

azîz başıñ için عزيز باشك ايچون

beni severseñ بنى سورسك

ihsân eyleñ احسان ايلك

kerem eyle كرم ايله

lutf eyleñ لطف ايلك

Lânetleme, Beddua Zarfları

Allâh belâ versin الله بلا ويرسون

Allâh belâñ versin الله بلاك ويرسون

Allâh belâsın versin الله بلاسن ويرسون

cehenneme جهنمه

çatlayasın چاتلايه‌سن

la‘net aña لعنت اكا

la‘net üzerine لعنت اوزرينه

la'netullâhi aleyh لعنت الله عليه

oñmayasın اوكميه سن

Tañrı belâsına uğrayasın
تكرى بلاسنه اوغرايه سن

Tañrı hışmına uğrayasın
تكرى خشمينه اوغريه سن

yaşamayasın ياشاميه سن

Şüphe, Tereddüt, İhtimal Bildiren Zarflar

belki بلكه

ihtimâldir ki احتمالدر كه

meğer "ola ki" مكر

oła ki اوله كه

şâyed ki شايد كه

şâyed "olabilir ki, olur ki" شايد

ve illâ "aksi taktirde, yoksa" و الا

yohsa يوخسه

yoḳsa يوقسه

Benzerlik Bildiren Zarflar

açmazdan "görünüşte, sözde, yaparmış gibi" آچمازدن

âdetçe "bayağı, aynı, olduğu gibi" عادتجه

aña göre اكا كوره

ancileyin انجيليين

bayağı بياغى

ber-vech-i tecâhül "bilmezlik yüzünden" بر وجه تجاهل

bi-aynihî "göründüğü gibi, aynı, neyse o, nasılsa öyle" بعينه

bilmezliğile بيلمزلكله

bilmezlik yüzünden

بيلمزلك يوزندن

böyle بويله

buncılayın بونجلايين

çün "gibi" چون

çünân ki "öyle, öylece" چنان كه

farzâ ki فرضا كه

gibi كبى

goyâ "sanki, dersin ki" كويا

goyâ ki كويا كه

hemân öyle "olduğu gibi" همان اويله

ke-ennehû "gibi" كانه

mahzâ "ancak o, yalnız bu, başkası değil" محضا

nice نيجه

nice ki نيجه كه

nite نیته

nite ki نیته که

öyle اویله

sanasın صانەسن

sanki صانکه , صان که

sûretâ صورتا

şöyle شویله

zâhirâ "görünüşte, görünüşçe" ظاهرا

zâhiren ظاهراً

Birliktelik Bildiren Zarflar

bâ-hem "birlikte" باهم

be-hem بهم

bile بیله

bir bir ile بر بر ایله

bir biri ile بر بری ایله

bir ile بر ایله

bir oğurdan بر اوغوردن

cümhûr ile "hep birlikte" جمهورایله

me'an "birlikte" معاً

Ayrılık Bildiren Zarflar

başḳa بشقه

başḳa başḳa بشقه بشقه

be-halvet "tek, bir başına" بخلوت

ber-taraf "tek, yalnız, bir başına" بر طرف

be-tenhâ "tek, yalnız, bir başına" بتنها

birer birer برر برر

fürâdâ "bir bir, sıra sıra" فرادا

fürâden "bir bir, birer birer" فرادا ً

Kabullenme, Sayma Bildiren Zarflar

noła نوله

ołsun اولسون

öyle ołsun اویله اولسون

san ki صانکه

teslîm eyleyelim تسلیم ایلیه لم

tut ki طوت که , طوتکه

tutalım طوته لم

tutalım ki طوته لم که

And Verme Zarfları

avretim boş olsun عورتم بوش اولسون

başım için باشم ایچون

saḳalım tırâş olsun صقآلم تراش

Tañrı haḳḳı için تکری حقی ایچون

vallahi, billâhi ve sümme tallâhi والله و بالله و ثم تالله

vallâhi, vallaha والله

İstem Dışılık, Kendiliğinden Oluş Bildiren Zarflar

arazan "beklenmedik biçimde, istemeden" عرضاً

hatâ ile "istemeden" خطا ایله

ittifâḳ "beklenmedik biçimde, birden" اتتفاق

ḳazâ ile "bilmeden ve beklemeden" قضا ایله

SIRA SİZDE 5

Aşağıdaki beyitleri okuyunuz ve içlerindeki zarfları gösteriniz:

یارم کیجه کلدی ینه یارم کیجه کیتدی

هیچ بیلمزم اما نیجه کلدی نیجه کیتدی

کورمیلدن نوعیا بر آی اولبددر اول مهی

شهر ایچنده آکا بکزر مهلقا کوردك می هیچ

اولبددر *oluptur* : olmuştur

مهلقا *meh-liḳâ* : ay yüzlü güzel

قدم قدم کیجه تشریفی نائلی او مهك

جهان جهان الم انتظاره دکمز می

نائلی *Nâilî* : şairin adı

تشریف *teşrîf* : şereflendirme, mutluluk verici geliş

الم انتظار *elem-i intizâr* : umut içinde bekleyiş acısı.

Özet

Kelime sınıfları içinde zamirlerin yerini belirlemek.

Zamirler isim sınıfından kelimelerdir. Kimseleri ve nesneleri temsil ederler, onların yerini tutarlar. Adlar gibi nesneleri karşılayan kelimeler değildirler, bu bakımdan tek başlarına anlamları yoktur. Adlarla zamirler arasındaki en önemli fark budur. Başka bir fark Türkçede zamirlerin çekim sırasında biçim değiştirmeleridir. Bu da zamirleri öteki kelime türlerinden ayıran belli başlı özelliklerden biridir. Zamirlerin adlarla ortak yanı ise, söz içindeki ilişkilerinden doğan durumlara uygun olarak çekime uğramaları, onlar gibi durum eklerini alarak çekilmeleridir.

Zamirlerin çeşitlerini sıralayabilecek ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zamirleri yapılış ve işleyiş özellikleriyle tanımak.

Zamirlerin, taşıdıkları kavramlara ve kullanışlarına göre çeşitleri vardır. Onları *kişi zamirleri, dönüşlülük zamirleri, gösterme zamirleri, soru zamirleri, belirsiz zamirler ve ilinti zamirleri* olmak üzere 6 başlık altında topladık. Hemen hepsi Osmanlı Türkçesinde yapıca ve kullanımca kimi özellikler gösterirler. Aralarında alıntılar da bulunmaktadır. Özellikle Farsçadan alınmış olan *ilinti zamiri* كه *ki*, kurduğu cümle tipi ile dikkat çekici ve çok kullanılmış olması bakımından da yakından tanınması gereken bir zamirdir. Türkçe kişi ve gösterme zamirlerinin kökleri çekim sırasında değişmeye uğrar. Bu onlara özgü bir durumdur. Bu değişme yüzünden *bana* ve *sana* Osmanlı Türkçesinde بکا ve سکا gibi yazılır. Tekil 3. kişi *ol* zamirinde de benzer bir değişme meydana gelmiş, onun da yönelme durumu 1. ve 2. kişi gibi olmuştur: آکا *añа.* Aynı durum gösterme zamirlerinde de görülür. Bunların da yönelme durumları اکا شوکا بوکا şeklinde yazılır. Osmanlı Türkçesindeki gösterme zamirleri yakın için بو *bu*, اشبو *işbu*, اوشبو *oşbu*, az uzak için شو *şu*, شول *şol*, daha uzak için ise اول *ol*, او *o*'dur. Dönüşlülük zamiri کندو ve کندی olmak üzere iki şekilde yazılır. 3. kişiyi gösteren bu zamirin okunuşu da iki türlüdür: *gendi, kendi.*

Kelime sınıfları içinde zarfların yerini belirlemek.

Zarflar da isim sınıfından kelimelerdir. Sıfatların ve fiillerin anlattıkları vasıf (nitelik) ile kılış ve oluşu açıklarlar ve değiştirirler. Bu işleyişleriyle sıfat ve fiillerin önünde yer alırlar ve cümlede onlarla bir arada bulunurlar. Adlar ve sıfatlardan en önemli farkları onlardan daha az bağımsız olmaları, daha doğrusu sıfat ve fiillere bağımlı bulunmalarıdır. Zarfların sıfatlara benzeyen yanı ise, söz içinde çekimsiz olmalarıdır. Bu yönden adlardan ve zamirlerden ayrılırlar. Zarfların bir özelliği de kendi cinsinden kelimelerin önüne de gelebilmeleri, böylece onları da etkilemeleri, anlamlarını değiştirebilmeleridir.

Zarfların çeşitlerini sıralayabilecek ve Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan zarfları yapılış ve işleyiş özellikleriyle tanımak.

Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınmış olanlarla birlikte pek çok zarf kullanılmıştır. Bunlar arasında nicelik (azlık çokluk, miktar), yer yön (mekân) ve zaman zarfları sayılabilir ölçüdedir. Nitelik (hâl, tarz ve tavır) zarfları ise sayılamayacak kadar çoktur. Anlamları zarf olarak kullanılmaya yatkın kimi adlar ile, işleyişçe zarflara benzediğinden, pek çok sıfat da zarf olarak kullanılmıştır. Bu sıfatların çoğu Türkçe ve alıntı niteleme sıfatıdır. Bir bölük zarf ise türemiş kelime yapısındadır. Nihayet birleşik yapıda birçok zarf bulunmaktadır. Öte yandan zarfların pek çoğu başka kelime türlerinden alınmışlardır, bu yüzden onları ancak bir sıfatla ve bir fiille birlikte oluşturdukları öbekler içinde tanır ve ayırt ederiz. *Zarf öbekleri* dediğimiz bu öbeklerin cümledeki yeri bir sıfat ve fiilin yerine eştir.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki çoğul eki almış kelimelerden hangisi, birden fazla topluluğu belirtebilir?

a. انلر

b. چورەلر

c. اوتەلر

d. كيجەلر

e. لحظەلر

2. Aşağıdakilerden hangisi, çoğul 2. kişi zamirinin çoğulunun belirtme durumu eki almış şeklidir?

a. بزلرك

b. بزى

c. بزلرى

d. سزلرى

e. سزلرك

3. "*Âkil midir ol ki gendi gendiyi oda atar.*" cümlesinin tam ve doğru karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

a. O kendini ateşe atan akıllı mıdır?

b. Kendini o ateşe atan akıllı mıdır?

c. Kendini ateşe atan akıllı mıdır?

d. Akıllı kendini o ateşe atan mıdır?

e. Akıllı kendini ateşe atar mı?

4. "*Bir dost bulunmaz ki merhamet ede.*" cümlesinin tam ve doğru karşılığı aşağıdakilerden hangisidir?

a. Merhamet edecek bir dost bulunmaz.

b. Merhametli bir dost bulunmaz.

c. Merhamet edecek bir dost bulunmaz ki!

d. Merhameti bulunmayan bir dosttur.

e. Bir dost bulunmaz ki merhamet etsin.

5. Aşağıdakilerden hangisi türemiş zarf **değildir?**

a. اولمغين

b. يازين

c. صكره

d. ياپ ياپ

e. قنده

6. Aşağıdakilerden hangisi nitelik zarfı **değildir?**

a. انجق

b. عاجلا

c. عكسنه

d. فقط

e. جزؤى

7. "بالالتزام" zarfının doğru anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

a. lüzumlu

b. bile bile

c. sonunda

d. gerçekten

e. benzeri gibi

8. " مقدم" zarfının doğru anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

a. sonra

b. daha

c. önce

d. arkasında

e. üstünde

9. Aşağıdakilerden hangisi zaman zarfı **değildir?**

a. على الاكثر

b. على الفور

c. على الدوام

d. عرضاً

e. عن قريب

10. ‘‘ثالثا’’zarfının türü aşağıdakilerden hangisidir?

a. sıra

b. nitelik

c. nicelik

d. zaman

e. uğurlama

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. a Yanıtınız doğru değilse, “Zamirler” ve “Zamirlerin Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

2. d Yanıtınız doğru değilse, “Zamirler” ve “Zamirlerin Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

3. c Yanıtınız doğru değilse, “Zamirler” ve “Zamirlerin Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

4. a Yanıtınız doğru değilse, “Zamirler” ve “Zamirlerin Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

5. d Yanıtınız doğru değilse, “Zarflar” ve “Zarfların Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

6. e Yanıtınız doğru değilse, “Zarflar” ve “Zarfların Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

7. b Yanıtınız doğru değilse, “Zarflar” ve “Zarfların Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

8. c Yanıtınız doğru değilse, “Zarflar” ve “Zarfların Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

9. d Yanıtınız doğru değilse, “Zarflar” ve “Zarfların Çeşitleri” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

10. a Yanıtınız doğru değilse, başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

بزلرك *bizleriñ*, بزلرى *bizleri*, بزلره *bizlere*, بزلرده *bizlerde*, بزلردن *bizlerden*

سزلرك *sizleriñ*, سزلرى *sizleri*, سزلره *sizlere*, سزلرده *sizlerde*, سزلردن *sizlerden*

Sıra Sizde 2

كندم *kendim*, كندك *kendiñ*, كندى *kendi*

كندمك *kendimiñ*, كندكك *kendiñiñ*, كندينك *kendiniñ*

كندمى *kendimi*, كندكى *kendiñi*, كندينى *kendini*

كندمه *kendime*, كندكه *kendiñe*, كندينه *kendine*

كندمده *kendimde*, كندكده *kendiñde*, كندينده *kendinde*

كندمدن *kendimden*, كندكدن *kendiñden*, كندينده *kendinden*

Sıra Sizde 3

نه‌كبى *Ne gibi*? نه‌يم *Neyim var*? نه‌يك *Neyiñ alındı*? نه‌سى *Nesi var*? نه‌يكز ضايع اولدى *Neyiñiz zâyi oldu*? نه‌يكدن *Neyiñden geçtin*?

Sıra Sizde 4

بر سوز ديدى جانان كه كرامت وار ايچنده

Cânân, *içinde kerâmet olan bir söz* dedi.

ايله طلب شو وصلى كم هجر ايله انتظارى يوق

Hecr ile intizârı olmayan vaslı taleb eyle.

Sıra Sizde 5

Yârim gece geldi yine yârim gece gitti

Hiç bilmezem ammâ nice geldi nice gitti

Zarflar: *gece, hiç, nice*

Görmeyelden Nev'iyâ bir ay oluptur ol mehi

Şehr içinde aña beñzer meh-liḳâ gördüñ mü hiç

Zarflar: *görmeyelden, bir ay, şehr içinde, hiç*

Ḳadem ḳadem gece teşrîfi Nâilî o mehiñ

Cihân cihân elem-i intizâra değmez mi

Zarflar: *ḳadem ḳadem, gece*

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A. -Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

9

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Fiillerin dildeki ve kelime sınıfları içindeki yerini belirleyebilecek,
- Osmanlı Türkçesindeki çekimsiz ve çekimli fiil şekillerini tanıyabilecek,
- Çekimli fiillerde zaman ve kişi eklerinin Osmanlı Türkçesindeki farklı biçimleriyle gelişme aşamalarını izleyebileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Kılış, Oluş ve Durum
- Başlangıç
- Süre İçinde Gerçekleşme
- Bitiş
- Zaman ve Kişi
- Görünüş ve Çatı
- Bildirme
- Anlatma
- Söylenti
- Şart

İçerik Haritası

- FİİLLER
- ÇEKİMSİZ FİİLLER
- ÇEKİMLİ FİİLLER

Kelime Sınıfları IV: Fiiller

GİRİŞ

Bundan önceki üç ünitede Osmanlı Türkçesindeki adlar, sıfatlar, zamirler ve zarfları tanıdık, kelime sınıfları içindeki yerlerini, çeşitlerini ve kullanım özelliklerini gördük. Bu ünitede fiiller konusunu ele alacak; onların belli başlı yapı özelliklerini, dildeki yerlerini, Osmanlı Türkçesindeki farklı yönlerini gözden geçireceğiz. Böylece okuyacağınız metinlerde karşılaşacağımız fiil şekillerini hem yazımlarıyla tanıyabilecek, hem de bugüne göre farklı olanlarını anlatımları bakımından değerlendirebilecek bilgiler kazanmış olacaksınız.

FİİLLER

Fiiller *kılış, oluş* ve *durum* bildiren kelimelerdir. Varlıkların gerçekleştirdikleri iş ve eylemleri, gerçekleşen iş ve eylemlerin biçimlerini, bir varlık, kavram, iş ve eylemin durumunu ve niteliğini anlatır. 6. Ünitenin *Giriş*'inde belirttiğimiz gibi, Türkçede ayrı kökleri olan, ayrı yapım ekleriyle üretilen ve ayrı çekim ekleri bulunan bu kelimeler dilde bir ana sınıf oluştururlar. Taşıdıkları anlamlar, karşıladıkları kavramlar, söz içinde kurdukları ilişkiler isimlere göre çok farklıdır. Fiil sınıfından kelimelerin söz içinde işleyiş bakımından durumları değişmez; gördükleri iş bellidir, değişip başkalaşmaz. Bu yüzden bu kelime sınıfının bölünmez bir bütünlüğü vardır.

Türkçede bir fiil tabanı yalın hâliyle ancak emir kipinin 2. kişisinde görülür: *ał, gir, tut, saḳla* gibi. Bunun dışında Türkçe bir fiil tabanı çekimsiz olarak kullanılamaz, kişi ve zaman kavramlarına bağlanmadan söz içinde asıl işleyişini yerine getiremez, bir bağımsız cümlede yüklem olamaz.

Türkçe fiilleri tabanlarından *-mek* ekiyle yapılmış adlarla adlandırırız, bunlara *mastar* deriz:

بولق *bulmaḳ*, آلق *almaḳ*, دوشنمك *düşünmek*, ايستەمك *istemek*, اينمك *inmek*, فيرلاتمق *fırłatmaḳ*, سومك *sevmek* gibi.

Açıklama. Bir fiil tabanını göstermek istediğimizde, mastar ekini atarak, tabanın son harfinden sonra bir *çizgicik* (*tire*) koyarız. 3. Ünitede bu işareti bütün eklerin başına koymuştuk. Bir ekin başında bulunduğunda bu ek onun bir yapım ya da çekim eki olduğunu gösterir. İsim ve fiillerde bütün yapım ve çekim ekleri gösterilmek istendiğinde ise, tabanla ekin/eklerin arası yine bu çizgicikle ayrılır:

bil-mek, sev-gi, doł-u, bil-(i)n-mek, at-(ı) ł-mış, bil-dir-di-m, bil-dir-(i)l-miş-ti, gör-me, gör-(ü)-ş-me, ağaç-łıḳ, güzel-lik-ten, bağ-łı-łıḳ-(ı)mız-ı, ev-i, ev-de-ki-ler, ev-den, ev-ce, ev-le-n-ecek-miş, biz-(i)m gibi.

Ama mastar eki atılmış, çekim eki almaya hazır bir fiil kökü ya da gövdesi -emir 2. kişi dışında- tek başına kullanılmadığından, bu durumda sonuna da çizgiciğin konması gerekli olur:

bil-, bil-dir-, ał-, ał-(ı)n-, sev-, sev-(i)l-, uç-, uç-(u)ş-, bekle-, bekle-t- gibi.

Böylece fiilden fiil yapan ekler, diğerlerinden farklı olarak, iki çizgicik arasına alınmış olur.

-l-, -n- ,-t-, -dir- gibi.

Fiillerde Anlam

Her türlü kılış ve oluş ile bunların gösterdikleri türlü ayrılık, başkalık ve nitelikler fiillerin sözlük anlamlarını oluşturur. Bunlar değişken, aynı zamanda da üretkendir. Bir fiilin anlamında zamanla değişmeler meydana gelebilir. Bunun yanında bir fiil yeni anlamlar kazanarak bir anlam dallanmasına da uğrayabilir. Bu bakımdan her tarihî dönem metninde fiillerin farklı anlamlarıyla karşılaşabiliriz.

Fiillerin anlam özelliklerini iki yönden değerlendirmek mümkündür:

a. *Eylemin gerçekleşmesi ile ilgili anlam özellikleri*

Fiillerde, eylemlerin *başlangıç*, *süre içinde gerçekleşiş* ve *bitiş* olmak üzere üç aşamada gerçekleştiğini belirten bir anlatım özelliği bulunduğu görülür:

1. Kimi fiiller bir eylemin başlangıç aşamasını, daha doğrusu gerçekleşmesi için süre gerekmeyen bir oluş ve kılışı bildirir:

   كيرمك *girmek*, چيقمق *çıḳmaḳ*, اچمق *açmaḳ*, باشلامق *başłamaḳ* gibi.

2. Kimi fiiller sürerlik bildirir. Bunlarda kılış ve oluş belli bir süre içinde gerçekleşir ya da işin/eylemin gerçekleşmesi için belli bir süre gereklidir:

   پيشمك *pişmek*, ييمك (*yemek) yemek*, بويومك *büyümek*, يورىمك *yürümek*, چالشمق اولغونلشمق *ołgunłaşmaḳ*, قوشمق *ḳoşmaḳ*, قاينامق *ḳaynamaḳ,* اوزامق *uzamaḳ* gibi.

   طوتمق *tutmaḳ*, *çalışmaḳ*

3. Kimi fiiller ise, gerçekleşmesi süre isteyen bir eylemin bitiş aşamasını anlatır; daha doğrusu, başka bir eylemin sona erişindeki gerçekleşmeyi bildirir:

   بيتمك *bitmek*, طورمق *durmaḳ*, دوكنمك *tükenmek*, يورلمق *yorulmaḳ*, برقمق *bıraḳmaḳ*, اوتورمق *oturmaḳ* gibi.

b. Eylemin etkisiyle ilgili anlam özellikleri

Fiiller anlamca, belirttikleri eylemin bir nesneyi etkileyip etkilememesine göre de farklılaşır ve bu yönden iki öbek oluşturur: *geçişli fiiller, geçişsiz fiiller*.

Geçişli fiillerde eylem dışa dönüktür; *eyleyen* (*özne*), eylemini bir nesne üzerinde gerçekleştirmekte, böylece bir nesne etkilenmektedir:

قيرمق *ḳırmaḳ*, آچمق *açmaḳ*, قاپامق *kapamaḳ*, كتورمك *getirmek,* ايچمك *içmek*, سومك *sevmek*, ييمك *yemek* gibi.

Geçişsiz fiillerde ise, gerçekleşen eylem, yalnızca eyleyenle ilgilidir. Başka bir deyişle, eyleyenin, gerçekleştirdiği eylemle bir kişi/nesne üzerinde herhangi bir etkide bulunması söz konusu değildir:

اوتورمق *oturmaḳ*, كلمك *gelmek*, باقمق *baḳmaḳ*, اوچمق *uçmaḳ* gibi.

Geçişli fiiller, etkileyici olmaları yüzünden, etkileyecekleri bir kişi/nesne isterler. Etkilenen nesne, bu fiillerin yüklemi olduğu cümlede *nesne* adını alır. Geçişsiz fiiller ise, etkileyici olmadıklarından, etkileyecekleri bir nesne gerekli değildir, dolayısıyla yüklemi oldukları cümlede üye olarak *nesne* yer almaz.

Durum ve oluş fiilleri genellikle geçişsizdirler:

بكلمك *beklemek*, ياتمق *yatmaḳ*, اوتورمق *oturmaḳ*, پيشمك *pişmek*, بولشمق *bułaşmaḳ*, طويمق *doymaḳ*, صارارمق *sararmaḳ*, بويومك *büyümek*, بويلنمق *boyłanmaḳ* gibi.

Bununla birlikte kimi fiiller, çeşitlenmiş sözlük anlamlarına göre, hem geçişli, hem geçişsiz özellik gösterirler. Bunlara *ortada fiiller* denir:

طوپلامق *topłamaḳ* "1. nesneli: *ekin, çiçek*, … *biriktirmek*, 2. nesnesiz: *şişmanłamaḳ*" ; كچمك *geçmek* "1. nesneli *dereyi, köprüyü, ... geçmek,* 2. nesnesiz: *aşağıdan, üstten, ... geçmek* gibi.

Kullanışlarına Göre Fiiller

Türkçede kullanışlarına göre iki türlü fiil şekli vardır: *çekimli fiil, çekimsiz fiil*. Çekimli fiil, fiilin kişi ve zaman ekleri almış şeklidir. Bir fiilin bu şekli onun asıl işleyişinde görülür ve böyle bir fiil söz içinde yargıyı tamamladığı için *bitmiş fiil* adını alır:

كلورم *gelirim*, كلدك *geldiñ*, كلمشز *gelmişiz*, كلەجكسكز *geleceksiniz*, كلەسن *gelesin*, كلسون *gelsin*, كلسه *gelse* gibi.

Çekimsiz fiil ise, fiil kök ve gövdelerinden belli eklerle yapılmış hem fiile, hem isme yakın ve yatkın türemiş kelimelerdir. Bu melez nitelikleriyle fiile yatkınlıkları, kılış ve oluş bildirerek özne, nesne, dolaysız tümleyiciler ve zarf gibi üyeler alıp bitmemiş yargı öbekleri oluşturabilmeleri; isme yatkınlıkları ise, söz içinde isim sınıfından kelimeler (adlar, zamirler, sıfatlar ve zarflar) gibi kullanılabilmeleri, çekim ekleri alabilmeleridir. Bu yüzden bunlara *fiilin isimleşmiş* (isimcil) *şekilleri* dendiği gibi, *bitmemiş fiil* de denir. Bunlar *fiil adları*, *sıfatfiiller* ve *zarffiiller*dir:

اغزندن چیقانی قولاغی ایشیتممك *lâfı ağzına tıḳmaḳ*, لافی اغزینه طیقمق *ağzından çıḳanı ḳulağı işitmemek*, سویلینی طوقفوزکویدن قووارلر *doğru söyleyeni dokuz köyden ḳovarlar*, کلن دوکون بایرام طوغری *elle gelen düğün bayram* الله gibi.

Fiillerde Çatı

Fiil tabanları, öznenin söz içindeki işleyişini belirtmek, daha doğrusu eylemin gerçekleşmesinde öznenin gösterdiği değişik davranışları ya da kazandığı farklı durumları anlatmak üzere değişik şekillere girer. Fiilin belli ekler alarak girdiği bu şekillere *görünüş*, fiil tabanlarının bu türlü çeşitlenmesine ise *çatı* diyoruz.

Türkçede fiil çatısının 6 görünüşü vardır. Bunlar eksiz ve *-l-, -n-, -r-, -ş-, -dir-, -t-, -me-* ekleriyle kurulur:

1. *Yalın görünüş*: کورمك *görmek*

2. *Edilen görünüşü*: کورلمك *görülmek*

3. *Dönüşlü görünüş*: کورنمك *görünmek*

4. *Karşılıklı görünüş*: کورشمك *görüşmek*

5. *Ettiren görünüşü*: کوردرمك *gördürmek,* اوقتمق *oḳutmaḳ,* ایچورمك *içirmek*

6. *Olumsuz görünüş*: کورممك *görmemek.*

Çatı Eklerinin Yazılışı

Çatı eklerinden *-l-, -n-, -r-, -ş-, -t-* ünsüzle biten köklere bir bağlantı ünlüsüyle eklenir. Bu ünlü, kalıplaşan klasik yazımda gösterilmemiş, yani karşılığı olan bir harfle belirtilmemiştir:

صاتلمق *sat-(ı)ł-maḳ*, بولنمق *buł-(u)n-maḳ*, بیلنمك *bil-(i)n-mek*, طاقنمق *tak-(ı)n-maḳ*, کینمك *gey-(i)n-mek*, اورشمق *vur-(u)ş-maḳ*, اوچشمق *uç-(u)ş-maḳ*, آقتمق *aḳ-(ı)t-maḳ*, قورقتمق *ḳork-(u)-t-maḳ* gibi.

Ancak dönemin sonlarında, uyuma bağlı olarak *ı, i* söylendiği kelimelerde ى *ye* ile; *u, ü* söylendiği kelimelerde و *vav* ile gösterilmiştir:

قورقوڤمق , اوروشمق , آقيتمق , كيينمك , بيلينمك , بولوڤمق , صاتيلمق gibi.

Fiile *ettiren görünüşü* (geçişsiz fiillerde *olduran görünüşü*) kazandıran eklerden در *-dir-*, Osmanlı Türkçesinde eklendiği tabana göre uyum kanunlarına uymuş olarak, söyleyişte çeşitlenir; *-dır-, -dir-, -dur-, -dür-,*

-tır-, -tir-, -tur-, -tür- olmak üzere 8 türlü okunur. Bu ek Osmanlı Türkçesi yazımında tek şekille, در olarak yazılmıştır:

آلدرمق *ał-dır-maḳ*, بيلدرمك *bil-dir-mek*, بولدرمق *dur-dur-maḳ*, اولدرمك *öl-dür-mek*, آچدرمق *aç-tır-maḳ*, ايتدرمك *et-tir-mek*, قوشدرمق *ḳoş-tur-maḳ*, اوشوشدرمك *üşüş-tür-mek* gibi.

Klasik yazımda, aynı çatının başka bir eki olan *-ir*'in, önceki dönemin uyumlu olmayan tek şekilli yazılışı da korunmuştur. Bu yazılış yüzünden, ekin, özellikle XVI. ve XVII. yüz yıllarda, bulunduğu her kelimede yuvarlak ünlü ile okunduğunu çeviriyazılı metinler göstermektedir:

شاشورمق *şaş-ur-maḳ* "korkutmak, ürkütmek", كچورمك *geç-ür-mek*, بيتورمك *bit-ür-mek*, كيورمك *gey-ür-mek* gibi.

Konuşma dilinde ise, eklendiği tabana göre uyumlu söylendiğini yine çeviriyazılı metinlerden anlıyoruz:

طويورمق *doy-ur-maḳ*, سورچورمك *sürç-ür-mek* "sürçtürmek, düşürmek", آشورمق *aş-ır-maḳ*, پيشورمك *piş-ir-mek* gibi.

Fiillerin anlamını olumsuzlaştıran, başka bir deyişle onları olumsuz görünüşe sokan *-me-* eki, ince sıradan kelimelerde م ve مه , kalın sıradan kelimelerde ise, genel olarak ما , bazen de مه biçiminde yazılmıştır:

بيلممك , بيلمەمك *bil-me-mek*, آلمەمق , آلمامق *ał-ma-maḳ* gibi.

Tasvir fiillerinden olan yeterlik fiillerinin olumsuz görünüşünde tabandan sonra gelen zarf-fiil ekleri de harfle gösterilmiştir:

آلەمەمق *iste-yeme-mek*, ايستيەمەمك بيلەمەمك , بيلەمەمك *bil-eme-mek*

, آلەمامق *ał-ama-maḳ*, آكلايەمەمق *añła-yama-mak* gibi.

XVI. ve XVII. yüz yıllarda tasvir fiillerinde zarffiil eki olarak *ı, i* ve *u, ü* de kullanılmakta idi:

سويمەمك , سويمك *sev-ime-mek*, اوليمامق *ol-ıma-mak*, يوريومك *yürü-yüme-mek* gibi.

Aşağıdaki kelimeler fiilden üretilmiş isimlerdir. Bunların a) eklerini ayırarak üretilmiş oldukları tabanları gösteriniz, b) bu tabanlardaki çatı eklerini de ayırıp mastar eki katarak fiil adları biçiminde yazınız:

alıştırma, biçimlenmiş, ayrılıḳ, süpürülmemiş, ḳarıştıran, beğenilen, yaḳılacaḳ, pişirilmiş, ḳarşılaşış, dayanılmaz.

ÇEKİMSİZ FİİLLER

Yukarıda, kullanışlarına göre fiillerin *çekimli* ve *çekimsiz* olmak üzere ikiye ayrıldığını, bunlardan çekimsiz olanların fiilin isimleşmiş şekilleri olduğunu söylemiş, fiil kişi ekleri almadıkları için bunlara *bitmemiş fiiller* dendiğini eklemiştik. Kimi dilbilgisi kitaplarında bunlar *fiilimsi* olarak da anılır.

Bitmemiş fiiller, tamamlanmış bir yargı bildiren cümlelerde ad, sıfat ve zarf işleyişinde bir üye olarak yer alabilirler, ancak yüklem olamazlar:

كيتمك وار دونمك يوق *Gitmek (var), dönmek (yoḳ)*. يازلان باشه كلور

Yazılan (başa gelir). ويرن ال آلان الدن خيرليدر *Veren (el) alan (elden hayırlıdır)*. دوشنك دوستى اولماز *Düşen(in dostu olmaz)*.

چالشمينجه اولماز *Çalışmayınca (olmaz)*. اولمدين كمسه ابدى حيات

بولماز *Ölmedin (kimse ebedî hayât bulmaz)*.

Buna karşılık tamamlanmamış bir yargı bildiren söz öbeklerinin (bağımlı yargının) yüklemi olabilirler. Bu öbeklerde ise bir cümlenin bütün üyeleri yer alabilir:

اونی بو حالده کورمك بنی اوزدی *Onu bu hâlde görmek (beni üzdü).*

اوکله‌دن صکره شدتنی‌آرتدران روزکار یوزندن اویونلرك دوامی ممکن اولمدی *Öğleden soñra şiddetini arttıran (rûzgâr yüzünden oyunların devâmı mümkün olmadı).* جان چیقمدن خوی چیقماز *Cân çıḳmadan (huy çıḳmaz).* صاچی بیتمدك یتیمك حقینه کوز *Saçı bitmedik (yetîmin haḳḳına göz dikti).* اوه کلمسیله دیکدی *Eve gelmesi ile (çıḳması bir oldu).* اغلرم خاطره چیقمسی بر اولدی *(Ağlarım) hâtıra geldikçe gülüştüklerimiz.* کلدکچه کولوشدکلرمز *Bir binâ harâb olmadıḳça (ma'mûr olmaz)* خراب اولمدقچه معمور اولماز بر بنا gibi.

Bitmemiş fiiller iyelik eki alabilir. Bu durumda bu iyelik eki, yüklemi oldukları bağımlı yargıda özne yerini tutar:

آه ایلدکم سرو خرامانك ایچوندر *Âh eylediğim serv-i hırâmânıñ içindir* "Âh eyleyişim, selvi gibi salınan boyun yüzündendir". کوزم جانم افندم سودکم دولتلی سلطانم *Gözüm cânım efendim, sevdiğim devletli sulţânım*. کله‌جکنی نره‌دن بیله‌بیلیردم *Geleceğini nereden bilebilirdim* gibi.

Bitmemiş fiiller bir isim cümlesinde *yüklem adı* da olabilirler. Bu durumda da bir addan başka bir şey değildirler.

Fiillerin bu isimleşmiş şekilleri üç türlüdür: *adfiil, sıfatfiil, zarffiil*.

Adfiiller

Kılış, oluş ve durumların, yani fiillerin adı olan kelimelerdir. Osmanlı Türkçesinde Türkçe bütün fiil tabanlarına *-mek, -meklik, -me*, ve *-iş* ekleri eklenerek yapılmış dört türlü adfiil vardır. Bunları 6. Ünitede *fiil adları* (*adfiiller*) başlığı altında görmüştük:

آلمق *ałmaḳ*, کلمك *gelmek*, پاسلنمق *pasłanmaḳ*, باقمقلق *baḳmaḳlıḳ*, بیلمکلك *bilmeklik*, آکلمه *añłama*, چکیچلمه *çekiçleme*, باقش *baḳış*, بینش *biniş* gibi.

Adfiiller tamamlanmamış bir yargı bildiren bağımlı bir cümlede yüklem olarak bulunurlar. Bu cümlelere *adfiil cümlesi* diyoruz.

Osmanlı Türkçesinde Arapçadan alınmış fiil adları, yani mastarlar, Türkçedeki karşılıkları *-me* ve *-mek* ekli fiil adları olan kelimelerdir. Bunlar cümlede daha çok ad olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, tıpkı bir Türkçe adfiil gibi, bunların da bağımlı bir cümlede yüklem olarak yer aldıkları ve kendilerine bağlı üyelerle bir yargı öbeği oluşturdukları görülür:

Yârân ile sohbet (ferdâya یاران ایله صحبت فردایه قالدی "yarına" *ḳaldı)*. *Nimete şükür (nimeti celb eder* نعمته شکر نعمتی جلب ایدر "çeker"). *Aza ḳanâ'at (çoğa eriştirir)*. آزه قناعت چوغه ایرشدرر *ızhâr-ı hünere* اظهار هنره مأمور اولمغین "hüner göstermeye" *(me'mûr olmaġın* "olduğundan") gibi.

Arapça mastarların (kılış adlarının) yüklemi olduğu adfiil öbekleri, Osmanlı Türkçesinde Türkçe bir ad gibi, *ile* ve *birle* takılarıyla oluşan takı öbeklerinde de görülür:

Ordu Edirne'den mürûr ile اوردوادرنه‌دن مرور ایله صوفیه‌یه کیده‌جکدر ("geçerek" *Sofya'ya gidecektir*). چوجق مکتبدن عودت برله اوینه کلوب *Çocuḳ mektepten avdet birle (evine gelip ….)* gibi.

Bunun gibi, Farsça bir adfiil de bağımlı bir cümlenin yüklemi olabilir ve bu cümle bir ad gibi, *ile* ve *birle* takılarıyla birleşir. Bu takı öbeği de, Türkçenin *-erek* zarffiil ekiyle yapılmış zarffiil cümlesi yerine kullanılır:

Bütün emvâl ve emlâkini fürûht ile (*"*satarak*" Mısır'a azîmet etti* "gitti") بتون اموال و املاکنی فروخت ایله مصره عزیمت ایتدی.

Osmanlı Türkçesinde asıl yaygın olarak kullanılan mastarlar (kılış adları), Arapça mastarların Türkçe *etmek*, *eylemek*, *olmak* ve bunların edilen ve olumsuz görünüşleri ile kurduğu birleşik fiillerin mastar şekilleridir. Çeşitli adfiil cümlelerinde kullanılanlar da daha çok bunlardır:

îrâs-ı hayret etmek ایراث حیرت ایتمك "hayret uyandırmak", *tayy-ı semâvât-ı ulâ etmeleri* طی سموات علی ایتملری "yüksek gökleri dürercesine aşmaları", *akd-i meclis-i rahmet eylemelerini* عقد مجلس رحمت ایلملرینی "rahmet meclisi toplamalarını", *tertîb-i esbâb-ı zînet olmaḳ bâbında* ترتیب اسباب زینت اولمق بابنده "süs gereçleri düzenlenmesi konusunda " gibi.

Sıfatfiiller

Fiilin sıfatlaşmış, kavramı sıfata dönüşmüş biçimidir. Söz içinde işleyiş bakımından diğer sıfatlar gibi adları niteleyen kelimelerdir:

pişmiş (aş), پیشمش آش *bildik* (adam), بیلدك *gören* کورن کوز (göz), آلیجی قوش *alıcı* (ḳuş), آقار صو *aḳar* (su), اوتوره‌جق یر *oturacaḳ* (yer), بینه‌جك آت *binecek* (at) gibi.

Bunlar da adfiiller gibi edilen ve olumsuz görünüşlerine girerler. Adfiillerden ayrılan yanları, zaman anlatımı taşımalarıdır:

açılmadıḳ (gonca), آچلمادق غنجه *ürkmedik* اورکمدك طوار (davar), سویلنمش سوز *söylenmiş* (söz), یاقله‌جق کتاب *yaḳılacaḳ* (kitap) gibi.

Sıfatfiiller de tamamlanmamış bir yargının yüklemi olurlar. Bu cümlelere *sıfatfiil cümlesi* deriz.

Bir sıfatfiil cümlesi en çok bir bağımsız cümlenin üyelerinden birinin sıfatı olarak iş görür:

Vakitsiz öten (horozu) keserler. وقتسز اوتن خروسی کسرلر اوچ کوندن بری یانان اورمان بر دورلو سوندرله‌مدی *Üç günden beri yanan (orman) bir türlü söndürülemedi* gibi.

Sıfatfiil cümleleri, tıpkı bir ad gibi, bağımsız bir cümlede bir zamirin yerini de tutabilir. Bu durumda yalın ya da çekimli şekilleriyle cümlenin üyelerinden biri olur:

Erken ḳalḳan (yoł alır). ارکن قالقان یول آلیر طوغرو سویلینی طوقوز *Doğru söyleyeni* (*doḳuz köyden ḳovarlar*). کویدن قووارلر ایش بیلنك قیلیچ قوشانانك *İş (bileniñ), ḳılıç (kuşananıñ)*. مولام صبرلر ویرسون یارندن آیرلمشه *(Mevlâm sabırlar versin) yârinden ayrılmışa*. gibi.

Bir sıfatfil cümlesi bağımsız cümlenin öznesi olduğunda, onu adıyla değil de eylem niteliğiyle tanıtır. Bu durumda bağımsız cümlede özne, *herhangi bir* anlatımıyla, belirsiz zamir yerindedir:

Minâreyi çalan (ḳılıfını hâzırlar). مناره‌یی چالان قیلیفینی حاضرلر *Çoḳ bilen (çoḳ yanılır)* چوق بیلن چوق یانلیر gibi.

6. Ünitede Arapça ve Farsçanın sıfatfiillerinin de Osmanlı Türkçesinde çok kullanıldığını söylemiştik. Arapçada belli kalıplarla, Farsçada ise kimi eklerle fiillerden üretilmiş bu sıfatfiil anlamlı kelimeler, Osmanlı Türkçesinde büyük ölçüde sıfat gibi kullanılmışlardır. Bununla birlikte, bu fiilden üreme şekillerin, Türkçe sıfatfiiller gibi, yüklem olarak yer aldıkları bağımsız yargı öbekleri oluşturdukları görülür. Bunlar da bir bağımsız cümlenin üyelerinden birinin sıfatı olarak iş görür ya da bir ad hükmüyle isim cümlelerinde yüklem ismi olarak yer alır:

واقف کنجینهء اسرار نهان *vâḳıf-ı gencîne-i esrâr-ı nihân* = gizli sırların hazinesini bilen, دوختهء سوزن دقت *dûhte-i sûzen-i diḳḳat* = dikkat iğnesiyle dikilmiş, نهادهء زمین عبودیت *nihâde-i zemîn-i ubûdiyyet* = kulluk zeminine serilmiş, راحتجوی جهانیان *râhat-cûy-i cihâniyân* = bütün insanların rahatlığını isteyen, محییئ سنت احمدیه *muhyî-i sünnet-i Ahmediyye* = Hz. Muhammed'in gösterdiği yolu canlandıran gibi.

Zarffiller

Fiilin belli eklerle yapılmış özel şekilleridir. Türkçede fiilden eklerle türetilmiş zarflar daha çok zarffiil niteliği taşırlar. Adfiiller ve sıfatfiiller gibi isimleşmeye pek elverişli değildirler. Cümlede zarf olarak kullanılan bu özel şekiller, bu yüzden, adfiiller ve sıfatfiillere göre fiile daha yatkın ve yakındırlar. Söz diziminde ayrı bir işleyişleri vardır. Fiilin kavramını çok çeşitli yönlerden açıklayıp sınırlarlar, böylece eylemleri (kılış ve oluşları) daha yakından belirtip tanıtırlar. Zamana bağlı olmamaları yönünden adfiillere benzerler. Çekimsiz fiil olarak ise adfiiller ve sıfatfiiller gibi edilen ve olumsuz görünüşüne girerler.

Zarffiillerin cümledeki işleyişlerini, tamamlanmış yargılarla eksik yargılar arasında sağladıkları çeşitli ilişki biçimlerine göre önümüzdeki yıl genişçe ele alacağız. Bu yüzden burada, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan ve 3. Ünitede yapılarına göre sınıflanmış ekler arasında yazılışlarını gösterdiğimiz zarffiil eklerini, anlamdaşları ile birlikte, gerektikçe kısa açıklamalar da koyarak, topluca vermekle yetiniyoruz:

1. یوب, وب *-(y)ip*:

Yazılışı dönem sonuna kadar korunmuş eklerdendir. Okuma dilinde dönem boyunca yuvarlak ünlüyle okunduğu, ancak konuşma dilinde XVII. yüz yıldan başlayarak uyumlu söylendiği çeviriyazılı metinlerden anlaşılmaktadır. Dönem sonlarında yazımı da söylenişe uygun olarak çeşitlenmiştir:

آلیب , آلوب *alıp*, بیلیب , بیلوب *bilip*, بولوب *bulup*, کوروب *görüp*.

Anlamdaşı:

مکله *-mekle (-meğle, -meğile);* مقله *-maḳla* (مغله *-maġla*, مغیله *-maġıla*).

Birleşik bir zarffiil ekidir. Mastar ekine *ile* takısı katılarak yapılmıştır:

عصیان ظهور ایتمکله *isyân zuhûr etmekle* (*etmeğile*) = *isyân zuhûr edip*, … آطهنك لیمانی اولمغله … *adanıñ limanı olmaġla* (*olmaġıla*) = *adanıñ limanı olup* gibi.

2. ەرك *-erek*, یەرك *-(y)erek*; ەرق *-araḳ*, یەرق *-(y)araḳ* :

باقەرق *baḳaraḳ*, اکلایەرق *añlayaraḳ*, کورەرك *görerek*, استیەرك *isteyerek*.

XVI. yüz yıl metinlerinde bu zarffiil ekinin yuvarlak şekline rastlanır:

آغلایورق *aġla-yuraḳ*.

Anlamdaşları:

مق اوزره *-maḳ üzere/üzre*, مك اوزره *-mek üzere/üzre*:

Arapçadan ve Farsçadan alınmış mastarlara *ile* ve *birle* takıları katılarak yapılmış birleşik biçimler de bu zarffiilin başka bir anlamdaşıdır:

مرور ایله *mürûr ile*, عودت برله *avdet birle*, فروختیله *fürûht ile* gibi.

3. ه یه -*(y)e*, ی یی -*(y)i*:

Osmanlı Türkçesinde tek ve yalın olarak pek kullanılmamıştır. Canlı olarak çift kullanımda ve tasvir fiillerinin yapısında görülür:

دوشه قالقه *düşe ḳalḳa*, کوره کوره *göre göre*, بیله بیله *bile bile*, چکه چکه *çeke çeke*; چیقه کلمك *çıḳagelmek*, اوله یازمق *öleyazmaḳ*, دییه کورمك *diyegörmek*, طوره وارمق *duravarmaḳ*, اوله کلمك *ołagelmek*, اولی کلمك *ołıgelmek*, ویرله کلمك *verilegelmek*, سوه یورر *seveyürür*, سوییورر *seviyürür*, کلی یورر *geliyürür*.

Bu zarffiilin tek olarak da kullanılan eski bir şekli *-u*, *-ü*'dür:

بوشلایو *başłayu*, ایسته‌یو *isteyü* gibi. Tasvir fiillerinde: دییوویرمك *diyüvirmek*, یورییومك *yürü-yüme-mek* gibi.

4. مقسزین -*maḳsızın*, مکسزین -*meksizin*:

علاوه ایتمکسزین *ilâve etmeksizin*, بیلمکسزین *bilmeksizin*.

Anlamdaşları:

مه‌دن -*madan*, مه‌دن -*meden*:

اوکینه آردینه باقمه‌دن *öñüne ardına baḳmadan*, چوق کچمه‌دن *çoḳ geçmeden*.

Bunun مه‌دین -*madın*, -*medin* şekli de vardır:

اولمه دین *ölmedin*, بولمه‌دین *bułmadın*.

5. ایکن *iken*, کن -*ken*:

Öteki zarffiillerden farklı olarak; geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman ve dolaylı geçmiş zaman kiplerinin 3. tekil kişi çekimli şekillerine gelir:

كيدركن *giderken* / كيدر ايكن *gider iken*, كيتمشكن *gitmişken* / كيده‌جككن *gidecekken* / كيده‌جك ايكن *gidecek iken*, كله‌يوركن *geleyorken* / كله‌يور ايكن *geleyor iken*, كليور ايكن *geliyür iken*.

Anlamdaşı:

ديغم حالده *-dığım hâlde*, ديكم حالده *-diğim hâlde*:

Bunun, sıfatfiilin tekil ve çoğul iyelik ekleriyle çekimlenmiş 6 şekli vardır:

, دغك ديغك , دغم ديغم : (لرى ,كز ,مز ,ى ,ك , م) ديك , دك , ديغ , دق
. دقلرى ديقلرى , دغكز ديغكز , دغمز ديغمز , دغى ديغى

6. دقده *-dıḳta, -duḳta* ; دكده *-dikte, -dükte*:

بولدقده *bulduḳta*, كوردكده *gördükte*.

Anlamdaşı:

Bu zarffiilin anlamdaşı, yukarıda geçen *hâlde* katılmış iyelikli şekillerin ده *bulunma hâli* eki almış biçimleridir:

ديغمده *-dığımda*, …. , ديكمده *-diğimde* … gibi.

Ayrıca aynı iyelikli şekillere *vakit* ve *zamân* kelimeleri katılarak yapılmış zarffiil şekilleri de bunların anlamdaşıdır:

ديغم زمان *-dığım zamân* …, ديكم وقت *-diğim vaḳit* … gibi.

Bu yapıda *zamân* yerinde *esnâ, sıra* kelimeleri de bulunabilir:

ديغم اثناده *-dığım esnâda* …, ديكم صره‌ده *-diğim sırada* gibi.

7. دقجه *-dıḳça, duḳça* ; دكجه *-dikçe, -dükçe*:

Osmanlı Türkçesinde, bu ekin 3. kişi iyelik ekli دغنجه *-dığınca*, دكنجه *-diğince* biçimi de kullanılmıştır:

عمرم اولدوغنجه *ömrüm olduğunca*, صارصلديغنجه *sarsıldığınca* gibi.

8. ينجه , نجه *-(y)ınca, -(y)ince*:

Bu ekle yapılmış zarffiillerin Osmanlı Türkçesinde üç kavramı vardır:

a. *Ardıncalık*:

اوغلان اولننجه بك اولدم صانير *Oğlan evlenince bey oldum sanır*.

Bu anlatım *-dikte* ekli zarffiillerin anlatımıyla eş değerdedir.

Ardıncalık anlatımı, kimi zaman *zorunlu bir ardıncalık* durumuna dayanır. O zaman ekin anlatımı, *-dikten sonra* yapısındaki biçime eş değer olur:

قاضی مرتشی اولنجه طبیعیدر که عدالت مزاده چیقار *Ḳâdı mürteşî* (“rüşvetçi”) *olunca tabî‘îdir ki adâlet mezâda çıḳar.*

b. *Zamanca Durum*:

فرنك جانی صیقلنجه صوصار تورك جانی صیقلنجه چوق سویلر *Firenk câni sıḳılınca susar, Türk câni sıḳılınca çoḳ söyler.*

Bu anlatımı *-dikte* ve *-dikçe* eklerinin anlatımına eştir.

c. *Sınırlanış:*

Kavramında süre içinde gerçekleşme bulunan bir eylemin başka bir eylemin sona eriş anına dek uzandığını, o eylemin öncesinde başlayıp da bittiği âna kadar sürdüğünü anlatır. Ekin Osmanlı Türkçesinde bu anlatımdaki kullanılışı eskidir:

يمك يمكی تمام ايدنجه چالوپ چيغيرديلر *Yemek yemeği temâm edince çalıp çığırdılar*. برکمسهيه طوينجه طعام يدرمك *bir kimseye doyunca ta‘âm yedirmek* gibi.

Sınırlayış kavramı *ardıncalık* kavramının zıddıdır. Bu yüzden ekin bu anlatımı *-mezden evvel* şeklinin anlatımına yaklaşır.

Anlamdaşları:

يجق *-ıcaḳ*, يجك *-icek*:

Osmanlı Türkçesinde çok kullanılmış olan bu ekin anlatımı *-ince* ve *-dikte*'nin anlatımlarına yakındır. *Ardıncalık* ve *zamanca durum* yanında, *sonuç* anlatır. Bir eylemin gerçekleşmesiyle ya da gerçekleşmesinden sonra meydana gelen/gelecek eylemi bir doğal sonuç olarak bildirir:

حصار فتح اوليجق ابتدا اذان اوقونور *Hisâr feth olıcaḳ ibtidâ* "önce" *ezân oḳunur*. خطك كليجك سن ده بنى مومله آرارسين *Hattın gelicek sen de beni mumla ararsın* gibi.

ديغم كبى *-dığım gibi*, ديكم كبى *-diğim gibi*:

اونى كوردوكم كبى طانيدم *Onu gördüğüm gibi tanıdım*.

مسيله *-mesiyle, masıyła*; مسى برله *-mesi birle*; دغى *-dığı birle*, دكى برله *-diği birle*:

بو مركبى كمسه آلماز ديمسيله خواجه ذاتاً بن ده آنى صاتمق ايچون كتيرمەدم ديمش *"Bu merkebi kimse ałmaz" demesiyle hoca "zâten ben de onu satmaḳ için getirmedim" demiş*. امضالندكى برله قلعەيه بياض بايراقلر ديكلوب *imzâlendügi birle ḳal'áye beyâz bayraḳłar dikilüp* gibi.

ور, ير ,ر + مز , ماز

طويار طويماز *duyar duymaz*, كلور كلمز *gelir gelmez*, كورر كورمز *görür görmez* gibi.

9. نجەيه قدر , ينجەيه قدر *-(y)ıncaya ḳadar*, *-(y)inceye ḳadar*.

Yukarıda geçen -(*y)ince* eki gibi *sınırlanış* anlatır:

سنى اولنجەيه قدر سوەجكم *Seni ölünceye ḳadar seveceğim*. وندیكدن ترياك كلنجەيه قدر هندده آدمى يیلان هلاك ايدر *Venedik'ten tiryâk "*panzehir*" gelinceye ḳadar Hind'de âdamı yılan helâk eder.*

Anlamdaşı:

-(y)esiye ḳadar/dek/değin:

سن كلەسيه دكين اخشام اولور *Sen gelesiye değin ahşam olur.*

10. ەلی , یەلی -*(y)eli*:

سن بو یردن کیده لی سنی سویلر بکا طاغلر *Sen bu yerden gideli… seni söyler baña dağlar*, بن کورمیەلی چوق آچلمشسکز *Ben görmeyeli çoḳ açılmışsıñız.*

Bunun bir de -*(y)eliden beri* biçimi vardır. Bunun da Osmanlı Türkçesinde -(*y)elden* ve -*(y)elden beri* gibi farklı kullanışları görülür:

بو اوی خراب اولسی اره وارالدن برو دخی قارنم طویمدی *Bu evi harâb ołası ere varałdan beri daha ḳarnım doymadı.*

11. دقدن صکره -*dıḳtan soñra*, دکدن صکره -*dikten soñra*:

آت چالندقدن صکره آخورك قاپوسنی قاپار *At çalındıḳtan soñra ahırıñ ḳapısını ḳapar*. بنی قورقوتان اولدکدن صکره جهنمه کیتمك دکل هیچ بر یره کیتمەمکدر *Beni ḳorḳutan öldükten soñra cehenneme gitmek değil, hiçbir yere gitmemektir.*

12. مەدن -*meden*, مادن -*madan;* اول مەدن -*meden evvel*, اول مادن -*madan evvel*; مزدن اول -*mezden*, مازدن -*mazdan*; مزدن اول -*mezden evvel*, مازدن اول -*mazdan evvel:*

کون طوغمادن نەلر طوغار *Gün doğmadan neler doğar*. صویه وارمادن پاچالری صغار *Suya varmadan paçaları sığar*. کیرمزدن اول چیقاجغنی دوشون *Girmezden evvel çıḳacağını düşün*. آیی اورلمازدن دریسی صاتلماز *Ayı vurulmazdan derisi satılmaz.*

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki fiil tabanlarına -*me, -memek, iş, -en, -miş, -ecek, -dik, -dikçe, -diğince, -dikte, -ince, -medin, -meden, -ip, -erek, -icek* eklerini katarak bu fiillerin adfiil, sıfatfiil ve zarffiil şekillerini Osmanlı alfabesiyle yazınız:

sevil-, bekle-.

ÇEKİMLİ FİİLLER

Fiil tabanlarının *zaman* ve *kişi* ekleri almış şekillerine *çekimli fiiller* diyoruz. Söz içinde bir yargıyı tamamladığı için bu durumdaki fiil *bitmiş fiil* adını alır.

Osmanlı Türkçesinde, çoğu Arapça ve Farsçadan olmak üzere, yabancı dillerden alınma çok sayıda isim vardır. Buna karşılık fiiller Türkçe asıllıdır. Edebiyat dilindeki, kimi zaman bütün kelimeleri Arapça ve Farsça olan cümlelerde bile en azından bir yardımcı fiil bulunur ve -deyim yerindeyse- cümlenin millî niteliğini korur.

Bir çekimli fiil bağımsız bir yargı bildiren cümlenin yüklemini oluşturur. Bu işleyişiyle cümlenin kurucu üyesi her zaman bir fiildir.

Fiil tabanlarının birden çok ve türlü türlü kavramları vardır. Çekimli bir fiil *zaman* ve *kişi* eki aldığında taşıdığı kavramlara yeni iki kavram yüklenmiş olur. Bu iki kavram çekimli bir fiilin ayrılmazı, şartıdır. Bunlara ek olarak, çekimli fiillerde kişiye bağlı *sayı* kavramı bulunur. Tekil için ek yoktur. Çoğul ise bir ekle belirtilir. Eke çoğul kavramı katan ekle birlikte oluşan şekil, *çoğul 1., 2., 3. kişi eki* diye anılır:

سورز *sever-iz*, سورسز *sever-siz*, سورسكز *sever-siñ-iz*, سودك *sevdi-k*, سودكز *sevdi-ñ-iz*, سوەجكسز *sevecek-siz*, سوەجكسكز *sevecek-siñ-iz*, سوەجكلر *sevecek-ler* gibi.

Çekimli fiillere eklenen başka bir kavram da *tarz*'dır. Fiiller bu kavramı birleşik çekimlerde kazanırlar. Bunlar da *anlatma* (*hikâye*), *söylenti* (*rivayet*) ve *şart* kavramlarıdır.

Eklerin Sırası

Bir fiilin basit bildirme çekiminde bu kavramları katan ekler şu sıra içinde gelir: *zaman ekleri* + *kişi ekleri* + *sayı ekleri*. Birleşik çekimlerde ise sıra bugün genel olarak *zaman* + *tarz* + *kişi* + *sayı* biçimindedir. Ancak, aşağıdaki örnek çekimlerde görüleceği gibi, Osmanlı Türkçesinde bazı kiplerde zaman ve tarz eklerinin farklı sıralanış durumları da bulunmaktadır:

سودمدى *sevdimdi* – سوديدم *sevdiydim*, سوديسم *sevdiysem* – سودمسه *sevdimse* gibi.

Ayrıca 3. kişi çoğullarında da sıra değişebilmekte, yani çoğul eki -*ler* tarz ekiyle yer değiştirmektedir:

بقرمشلر *baḳarmışlar*, بقرلرمش *baḳarlarmış* gibi.

Bu ekleri almış fiiller *bitmiş fiil* sayıldıklarından, bitmiş fiil meydana getirmek için fiil tabanlarına söz konusu eklerin türlü biçimlerini getiririz. Böylece elde ettiğimiz örneklerin her biri bir *bitmiş fiil* örneğidir. Yaptığımız bu işleme ise *fiil çekimi* diyoruz.

Fiillerde Zaman

Her kılış ve oluş bir zaman içinde gerçekleşir. Buna *fiilin zamanı* diyoruz. Çekimli bir fiilde tabandan sonraki ek, bir kılış ve oluşun hangi zaman parçasında gerçekleştiğini anlatır. Bu yüzden bu eki de *zaman eki* olarak adlandırırız.

Zamanın bölümlenmesi konuşmanın içinde geçtiği *ân*a göredir. Konuşan için o ân *şimdiki zaman*dır. *Geçmiş* ve *gelecek* de onun öncesi ve sonrasıdır. Zamanın bu türlü bölümlenmesi, aslında kesin sınırlara dayanan, salt bir ayırımdır. Ama çekimli bir fiilde zaman kavramı oldukça esnektir; kılış ve oluşların gerçekleşme biçimleri, tarzları ile öznenin davranış biçimleri ve eğilimlerini yansıtan türlü anlatımlar gerçekleşme zamanına da yansır; dolayısıyla çekimli bir fiilin zamanı kesin sınırlarla ayrılmış belirli zaman dilimleri içine sokulamaz. Ayrıca dilin gelişme süreci içinde fiil zamanlarının hem sınırı, hem de anlatımı gelişme yoluyla çeşitlendiği gibi, değişmeye de uğrayabilir. Aşağıda vereceğimiz çekim örneklerinde, Osmanlı Türkçesinde kip eklerindeki zaman geçişliliklerine, ayrıca değişik anlatımlara kısaca değinilecektir.

Fiillerde Kişi

Çekimli fiillerde zaman kavramından sonra bulunması gerekli ikinci kavram kişi kavramıdır. Her kılış ve oluş bir kişiye bağlı bulunur; dolayısıyla bitmiş bir fiil, kılış ve oluşun bir zaman içinde gerçekleşmiş olması yanında, mantık bakımından da bir kimse tarafından gerçekleştirilmiş olduğu fiildir. İşte bu işleyişteki ekler kişi ekleridir. Kişi ekleri, zamirlerde olduğu gibi; *söyleyen*, *söylenen* ve *sözü geçen* olmak üzere 1., 2. ve 3. kişileri bildirir.

Türkçede kişi ekleri iki kaynaktan gelir: *a) kişi zamirleri* ; *b) iyelik ekleri*.

Fiil çekiminde 1. ve 2. kişiler her zaman ekli olur; 3. kişi ise çoğu zaman eksizdir. Bu yüzden yüklemi oldukları cümlede tam

bir yargı oluşması için bir *özne* (isim sınıfından bir kelime) bulunması gereklidir:

O yaptı. Ali ödeyecekmiş. İçim yanıyor. Kedi tırmałamış. Aķşam ołdu gibi.

Türkçede kişi ekleri geçmişten bugüne birçok değişmeye uğramıştır. Osmanlı Türkçesinde de bu değişmeler sürmüş, önceki dönemden gelen kimi şekiller büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak, dönem sonunda bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Türkçesindeki kişi eklerini yüzyıllara göre değişen şekilleriyle iki bölüğe ayrılmış olarak vereceğiz.

a. Zamirlerden Gelen Kişi Ekleri

Bunlar *i- fiil*inin (*isim fiil*inin) *geniş* ve *dolaylı geçmiş* zamanları ile diğer kiplerin *geçmiş zaman*, *şart* ve *emir* dışındaki, yani *geniş zaman, şimdiki zaman, gelecek zaman, dolaylı geçmiş zaman, istek* ve *gereklik* çekimlerinde kullanılan kişi ekleridir:

كوزلم , كوزل ايم *güzel-em, güzel-im*, كوزلمشم *güzel-miş-em*, *güzel-miş-im,* كوررم *görür-em*, كورين *görür-in*, كوررم *görür-üm*, كوره‌جكم *görecek-im*, باقه‌يورم *baķayür-üm*, كوره‌يورم *göreyor-um* gibi.

Tablo 9.1

Zamirlerden Gelen Kişi Ekleri

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
م يم ايم (seyrek) *-ım, -um, -im, -üm;* يم *-(y)ım, -(y)um, -(y)im, -(y)üm*	م *-am*, *-em, -ım, -um, -im, - üm*; ام (seyrek) *-am, -em;* ايم (seyrek) *-ım, -im;* يم *-(y)am, -(y)em*, *-(y)ım, -(y)um, -(y)im, -(y)üm;* ين *-in* (seyrek)
سن *-sın, -sun, -sin, -sün*	سن *-sın*, *-sun, -sin -sün;* سين (seyrek)

(Yalnız isim fiilinin geniş zamanının 3. tekil kişisinde)	
در *-dır, -dur, -dir, -dür*	در *-dur*, *-dür, -dır, -dir;* دور *-dür,* (seyrek)
ز *-ız, -uz, -iz, -üz;* یز *-(y)ız, -(y)uz, -(y)iz, -(y)üz*	یز , از , ایز *-ız,-iz*; وز *-üz* (seyrek); ز *-ız*, *-iz, -uz, -üz;* یز *-(y)ız, -(y)uz, -(y)iz, -(y)üz*
سکز *-sıñız, -suñuz, -siñiz, -süñüz*	سز , سیز (seyrek) *-sız, -siz*; سکز *-suñuz, -süñüz, -sıñız,* *-siñiz*
(Yalnız isim fiilinin geniş zamanının 3. çoğul kişisinde)	
درلر *-dırłar, -durłar, -dirler,* *-dürler*	لردر *-łardur, -lerdür;* لر *-łar*, *-ler*

b. İyelik Eklerinden Gelen Kişi Ekleri

Bunlar isim fiilinin geçmiş ve şart çekimi ile diğer fiillerin geçmiş zaman ve şart çekimlerinde kullanılan kişi ekleridir:

کوزل ایدم *güzel idi-m*, کوزلدم *güzel-di-m*, کوزل ایسم *güzel ise-m*, آلدم *ał-dı-m*, سودم *sev-di-m*, آلسم *ał-sa-m*, کوزلسم *güzel-se-m*, سوسم *sev-se-m* gibi.

Tablo 9.2

İyelik Eklerinden Gelen Kişi Ekleri

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
م *-m*	م *-m*
ك *-ñ*	ك *-ñ*
–	–
ق *-ḳ*, ك *-k*	ق *-ḳ*, ك *-k*
كز *-ñız, -ñuz, ñiz, -ñüz*	كز *-ñuz, -ñüz, -ñız, -ñiz*
لر *-łar, -ler*	لر *-łar, -ler*

İsim Fiili ve Çekimi

İsimleri fiilleştirdiği için *isim fiili*, fiillerin bütün birleşik çekimlerinde yardımcı fiil olarak yer aldığı için *ana yardımcı fiil* (*cevher fiil*) de denilen *i-* fiilinin belirli bir anlamı yoktur, ancak bir durum fiili olarak *bir durumda bulunuş*u anlatır. Kökü erimiş, ekler hâlinde kalmış olmakla birlikte, bugün bile gerek yazıda, gerekse konuşmada *i-di, i-miş, i-se* biçimlerinde varlığını gösterir. Osmanlı Türkçesinde bu ekleşmemiş biçimlerle *ıdı, ımış* gibi yarı ekleşmiş biçimlerin kullanımı daha yaygındır.

Bu fiilin 4 kipi vardır. Hepsi bildirme tarzında olan bu kipler şunlardır: *geniş zaman, geçmiş zaman, dolaylı geçmiş zaman, şart.*

Geniş zaman ve dolaylı geçmiş zaman çekimlerinin 1. ve 2. kişilerinde zamirlerden gelen kişi ekleri, 3. kişilerde ise *dur-* fiilinin geniş zaman ekli gövdesi *durur*'un ekleşen biçimi olan دركullanılır. Dolaylı geçmiş çekiminin 3. kişi tekil ve çoğullarında Osmanlı Türkçesinde de ek her zaman kullanılmaz:

ايمش *imiş*, ايمشدر *imiştür* / *imiştir*; ايمشلر *imişler*, ايمشلردر *imişlerdür* / *imişlerdir* gibi.

Geçmiş zaman ve şart çekiminde kullanılan kişi ekleri ise iyelik eklerinden gelmektedir:

ايدم *idim*, ايسك *iseñ* gibi.

İsim fiilinin 4 çekiminde de kişi eklerinin gelişmesi diğer fiillerin çekimindeki kişi ekleri gibidir; dolayısıyla asıl üzerinde durulması gereken, bu fiilin kökünün çekimlerdeki durumudur. Osmanlı Türkçesinde gerek isimlerle olan 4 basit çekimde, gerekse fiillerle birlikte birleşik çekimlerde kullanıldığında *i*-'nin önceki dönemde görülen düşme eğiliminin, böylece de çekimin ekleşme durumunun sürmekte olduğu görülür. Bununla birlikte bu eğilimin yönü ve derecesi, vezne bağlı kullanım gereklerinden ötürü manzum metinlerden izlenemez. Harekeli mensur metinlerle çeviriyazılı metin verileri değerlendirildiğinde ise, hem yazı dilinde, hem de konuşma dilinde ekleşme yönündeki eğilimin dönem boyunca giderek yaygınlaştığı; ancak ekleşmemiş, yarı ekleşmiş ve tam ekleşmiş biçimlerin bir arada kullanıldığı görülür:

خسته ایمش *hasta imiş*, خستەیمش *hastayımış, hastaymış*, کوررایدی *görür idi*, کورردی *görüridi*, *görürdü*, بقیسرایمش *baḳıser imiş*, بقیسریمش *baḳıserimiş*, بقیسرمش *baḳısermiş*, کلسەایدی *gelse idi*, کلسەیدی *gelseyidi*, کلسیدی *gelseydi*, کلەجك ایمش *gelecek imiş*, کلەجکمش *geleceğimiş*, *gelecekmiş* gibi.

Yukarıda zamirlerden gelen kişi ekleri tablosunda *i*- fiilinin geniş zaman ve dolaylı geçmiş zaman çekimlerinde tam ekleşmiş, daha doğrusu ekler hâline dönmüş biçimleri verilmişti. Aşağıda geniş zaman dışındaki 3 kipin çekimleri, yüz yıllar içindeki kullanım biçimlerine göre, yazılışlarıyla birlikte iki bölük hâlinde verilmektedir:

Tablo 9.3

Geçmiş Zaman

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
ایدم *idim;* دم *-ıdım, -udum, -idim, -üdüm*; دم , یدم *-(y)ıdım, -(y)udum, -(y)idim,* *-(y)üdüm;* یدم *-(y)dım, -(y)dum, -(y)dim,*	ادوم / ایدوم *idüm*; ادم / ایدم *idüm, idim*; دم *-ıdum, -idüm, -ıdım, -idim,* *-udum, -üdüm;* دم , یدم *-(y)ıdum, -(y)idüm, -(y)ıdım,*

-(y)düm; دم *-dım, -dum, -dim, -düm*	*-(y)udum, -(y)idim, -(y)üdüm;* يدم *-(y)dum, -(y)düm, -(y)dım,* *-(y)dim;* دم *-dum, -düm, -dım, -dim*
ايدك *idiñ;* دك *-ıdıñ, -uduñ, -idiñ, -üdüñ* ; يدك *-(y)ıdıñ, -(y)uduñ, -(y)idiñ,* *-(y)üdüñ*; يدك *-(y)dıñ, -(y)duñ, -(y)diñ,* *-(y)düñ*; دك *-dıñ, -duñ, -diñ, -düñ*	ادوك / ايدوك *idüñ;* ادك / ايدك *idüñ, idiñ;* دك *-ıduñ, -idüñ, -ıdıñ, -uduñ,* *-idiñ, -üdüñ*; يدك *-(y)ıduñ, -(y)idüñ, -(y)ıdıñ,* *-(y)uduñ, -(y)idiñ, -(y)üdüñ*; يدك *-(y)dıñ, -(y)duñ, -(y)diñ,* *-(y)düñ;* دك *-dıñ, -duñ, -diñ, -düñ*
ايدى *idi*; دى *-ıdı, -udu, -idi, -üdü*; يدى *-(y)ıdı, -(y)udu, -(y)idi,* *-(y) üdü*; يدى *-(y)dı, -(y)du, -(y)di, -(y)dü;* دى *-dı, -du, -di, -dü*	ايدى ادى *idi;* دى *-ıdı*, *-idi*, *-udu, -üdü;* يدى *-(y)ıdı, -(y)udu, -(y)idi,* *(y)üdü;* يدى *-(y)dı, -(y)du, -(y)di, -(y)dü;* دى *-dı*, *-di*, *-du, -dü*

ايدق *-ıdıḳ, -uduḳ;* دق *-dıḳ, -duḳ;* يدق *-(y)ıdıḳ, -(y)uduḳ;* يدق *-(y)dıḳ, -(y)duḳ;* ايدك *idik, üdük;* يدك *-(y)idik, -(y)üdüḳ;* يدك *-(y)dik, -(y)düḳ;* دك *-dik, -dük*	ادق/ ايدق *-ıduḳ, -ıdıḳ, -uduḳ;* دق *-duḳ, -dıḳ;* يدق *-(y)ıduḳ, -(y)ıdıḳ, -(y)uduḳ;* يدق *-(y)duḳ, -(y)dıḳ;* ادك / ايدك *-idük, -idik, -üdük;* يدك *-(y)idük,-(y)idik, -(y)üdük;* يدك *-(y)dük, -(y)dik;* دك *-dik, -dük*
ايدكز *idiñiz*; دكز *-ıdıñız, -uduñuz,-idiñiz,* *-üdüñüz;* يدكز *-(y)ıdıñız, -(y)uduñuz,* *-(y)idiñiz, -(y)üdüñüz;* يدكز *-(y)dıñız, -(y)duñuz -* *(y)diñiz, -(y)düñüz;* دكز *-dıñız, -duñuz, -diñiz, -düñüz*	ادوكز / ايدوكز *idüñüz;* ادكز / ايدكز *idüñüz, idiñiz;* دكز *-ıduñuz, -idüñüz, -ıdıñız,* *-uduñuz, -idiñiz, -üdüñüz*; يدكز *-(y)ıduñuz, -(y)idüñüz,* *-(y)ıdıñız,(y)uduñuz, (y)idiñiz,* *-(y)üdüñüz;* يدكز *-(y)dıñız, -(y)duñuz,* *-(y)diñiz, -(y)düñüz;* دكز *-dıñız, -duñuz, -diñiz, -düñüz*
ايديلر *idiler;* دلر *-ıdılar, -idiler, -udułar,* *-üdüler;* يديلر *-(y)ıdıłar, -(y)udułar,*	ايديلر , ادلر *idiler;* دلر *-ıdılar, -idiler, -udułar,* *-üdüler;* يديلر *-(y)ıdıłar, -(y)udułar,*

-(y)idiler, -(y)üdüler,	*-(y)idiler, -(y)üdüler;*
يديلر *-(y)dılar, -(y)dułar, -(y)diler, -(y)düler*;	يديلر *-(y)dılar, -(y)dułar, -(y)diler, -(y)düler;*
ديلر , دلر *-dılar, -diler;*	ديلر , دلر *-dılar, -diler;*
لر ايدى *-łar idi, -ler idi;*	لر ايدى *-łar idi, -ler idi;*
لردى *-łardı*, *-lerdi*	لردى *-łardı*, *-lerdi*

Tablo 9.4

Dolaylı Geçmiş Zaman

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
ايمشم *imişim;*	ايمشم *imişem*, *imişim*;
مشم *-ımışım, -umuşum,-imişim, -ümüşüm;*	ايمش ايم *imişim*;
يمشم *-(y)ımışım, -(y)umuşum, -(y)imişim, -(y)ümüşüm*;	مشم *-ımışam,-ımışım, -umuşam, -umuşum, -imişem, -imişim, -ümüşem, -ümüşüm*;
يمشم *-(y)mışım, -(y)muşum*, *-(y)mişim, -(y)müşüm;*	يمشم *-(y)ımışam, -(y)ımışım, -(y)umuşam, -(y)umuşum, -(y)imişem,-(y)imişim,-(y)ümüşem, -(y)ümüşüm*;
مشم *-mışım, -muşum,-mişim, -müşüm*	يمشم *-(y)mışam, -(y)mışım, -(y)muşam*, *-(y)muşum*, *-(y)mişem, -(y)mişim, -(y)müşem, -(y)müşüm*;
	مشم *-mışam, -mişem, -mışım, -muşum,-mişim, -müşüm*

ایمشسن *imişsin;* مشسن *-ımışsın, -imişsin,* *-umuşsun, -ümüşsün;* یمشسن *-(y)ımışsın, -(y)imişsin,* *-(y)umuşsun, -(y)ümüşsün;* یمشسن *-(y)mışsın, -(y)muşsun,* *-(y)mişsin, -(y)müşsün;* مشسن *-mışsın, -mişsin, -muşsun,* *-müşsün*	ایمشسین / ایمشسن *imişsin,* مشسین / مشسن *-ımışsın, -imişsin,* *-umuşsun, -ümüşsün;* یمشسین / یمشسن *-(y)ımışsın,* *-(y)imişsin,* *-(y)umuşsun, -(y)ümüşsün;* یمشسین / یمشسن *-(y)mışsın,* *-(y)muşsun, -(y)mişsin,* *-(y)müşsün;* مشسین / مشسن *-mışsın, -mişsin,* *-muşsun, -müşsün*
ایمشدر *imiştir;* مشدر *-ımıştır, -umuştur, -imiştir,* *-ümüştür;* یمشدر *-(y)ımıştır, (y)umuştur,* *-(y)imiştir, -ümüştür;* ایمش *-ımış, -imiş, -umuş, -ümüş;* *-(y)ımış, -(y)imiş, -(y)umuş,* *-(y)ümüş;* یمش *-(y)mış, -(y)miş, -(y)muş,* *-(y)müş;* مش *-mış, -muş, -miş, -müş*	ایمشدر *imiştür, imiştir;* مشدر *-ımıştır, -umuştur, -imiştir,* *-ümüştür;* یمشدر *-(y)ımıştır, -(y)umuştur,* *-(y)imiştir, -ümüştür;* ایمش *-ımış, -imiş, -umuş, -ümüş;* یمش *-(y)ımış, -(y)imiş, -(y)umuş,* *-(y)ümüş;* یمش *-(y)mış, -(y)miş, -(y)muş,* *-(y)müş;* مش *-mış, -miş, -muş, -müş*

ایمشز *imişiz;* مشز *-ımışız, -umuşuz,-imişiz,* *-ümüşüz*; یمشز *-(y)mışız, -(y)muşuz,* *-(y)mişiz, -müşüz* یمشز *-(y)mışız, -(y)muşuz,* *-(y)mişiz, -(y)müşüz;* مشز *-mişiz, -muşuz, -mişiz,* *-müşüz*	ایمش ایز/ ایمشز *imişiz*; مشز *-ımışız, -umuşuz, -imişiz,* *-ümüşüz*; یمشز *-(y)mışız, -(y)muşuz,* *-(y)mişiz, -müşüz* یمشز *-(y)mışız, -(y)muşuz,* *-(y)mişiz, -(y)müşüz;* مشز *-mışız, -mişiz,-muşuz,* *-müşüz*
ایمشسکز *imişsiñiz;* مشسز *-ımışsız, -imişsiz,* *-umuşsuz, -ümüşsüz;* یمشسز *-(y)ımışsıñız,* *-(y)umuşsuñuz, -(y)imişsiñiz,* *-(y)ümüşsüñüz;* یمشسز *-(y)mışsıñız, -(y)muşsuñuz,* *-(y)mişsiñiz, (y)müşsüñüz;* مشسکز *-mışsıñız, -muşsuñuz,* *-mişsiñiz, -müşsüñüz*	ایمشسز *imişsiz;* ایمشسکز *imişsiñiz;* مشسز *-ımışsız, -imişsiz,* *-umuşsuz, -ümüşsüz;* مشسکز *-ımışsıñız, -umuşsuñuz,* *-imişsiñiz, -ümüşsüñüz;* یمشسز *-(y)ımışsız, -(y)imişsiz,* *-(y)umuşsuz, -(y)ümüşsüz;* یمشسکز*-(y)ımışsıñız,-* *(y)umuşsuñuz, -(y)imişsiñiz,* *-(y)ümüşsüñüz;* یمشسز *-(y)mışsız, -(y)mişsiz,* *-(y)muşsuz, -(y)müşsüz;* یمشسکز *-(y)mışsıñız, -(y)muşsuñuz,* *-(y)mişsiñiz, (y)müşsüñüz;* مشسز *-mışsız, -mişsiz, -muşsuz,*

	-müşsüz; مشسكز *-mışsıñız, -muşsuñuz,* *-mişsiñiz, -müşsüñüz*
ايمشلردر *imişlerdir;* ايمشلر *imişler;* مشلردر *-ımışłardır, -umuşłardır,* *-imişlerdir*, *-ümüşlerdir;* يمشلردر *-(y)ımışłardır,* *-(y)umuşłardır, -(y)imişlerdir, -(y)ümüşlerdir;* مشلر *-ımışłar, -umuşłar, -imişler*, *-ümüşler;* يمشلر *-(y)ımışłar, -(y)umuşłar,* *-(y)imişler*, *-(y)ümüşler;* يمشلر *(y)mışłar, -(y)muşłar,* *-(y)mişler*, *-(y)müşler;* مشلر *-mışłar, -mişler;* لر ايمش *-łar ımış, -ler imiş*; لرمش *-łarmış*, *-lermiş*	ايمشلردر *imişlerdür, imişlerdir*; ايمشلر *imişler*; مشلردر *-ımışłardır, -umuşłardır,* *-imişlerdir*, *-ümüşlerdir;* يمشلردر *-(y)ımışłardır,* *-(y)umuşłardır, -(y)imişlerdir*, *-(y)ümüşlerdir;* مشلر *-ımışłar, -umuşłar, -imişler*, *-ümüşler;* يمشلر *-(y)ımışłar, -(y)umuşłar,* *-(y)imişler*, *-(y)ümüşler;* يمشلر *-(y)mışłar, -(y)muşłar,* *-(y)mişler*, *-(y)müşler;* مشلر *-mışłar, -mişler;* لر ايمش *-łar ımış, -ler imiş;* لرمش *-łarmış, -lermiş*

Tablo 9.5

Şart

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
ايسم *isem;* يسم / سم *-ısam, -usam,-isem, -üsem*; يسم *-(y)ısam, -(y)usam,- (y)isem, -(y)üsem;* يسم *-(y)sam, -(y)sem;* سم *-sam, -sem*	ايسم *isem;* يسم / سم *-ısam, -usam, -isem, -üsem*; يسم *-(y)ısam, -(y)usam,- (y)isem, -(y)üsem;* يسم *-(y)sam, - (y)sem;* سم *-sam, -sem*
ايسك *iseñ;* يسك / سك *-ısañ, -usañ,- iseñ, -üseñ;* يسك *-(y)ısañ, -(y)usañ,-(y)iseñ, -(y)üseñ;* يسك *-(y)sañ, -(y)señ;* سك *-sañ, -señ*	ايسك *iseñ;* يسك / سك *-ısañ, -usañ,- iseñ, -üseñ;* يسك *-(y)ısañ, -(y)usañ,-(y)iseñ, -(y)üseñ;* يسك *-(y)sañ, -(y)señ;* سك *-sañ, -señ*
ايسه *ise* يسه / سه *-ısa, -usa, -ise, -üse;* يسه *-(y)ısa, -(y)usa, -(y)ise, -(y)üse;* يسه *-(y)sa, -(y)se;* سه *-sa, -se*	ايسه *ise;* يسه / سه *-ısa, -usa, -ise, -üse;* يسه *-(y)ısa, -(y)usa, -(y)ise, -(y)üse;* يسه *-(y)sa, -(y)se;* سه *-sa, -se*

ايسك *isek;* يسق/ سق *-ısaḳ, -usaḳ;* يسك *-(y)isek, -(y)üsek;* يسك *-(y)sek;* يسق *-(y)ısaḳ, -(y)usaḳ;* يسق *-(y)saḳ;* سك *-sek;* سق *-saḳ*	ايسك *isek;* سق / يسق *-ısaḳ, -usaḳ;* يسك *-(y)isek, -(y)üsek;* يسك *-(y)sek;* يسق *-(y)ısaḳ, -(y)usaḳ;* يسق *-(y)saḳ;* سك *-sek;* سق *-saḳ*
ايسكز *iseñiz;* يسكز / سكز *-ısañız, -usañız, -iseñiz, -üseñiz;* يسكز *-(y)ısañız,-(y)usañız, -(y)iseñiz, -(y)üseniz;* يسكز *-(y)sañız, -(y)señiz;* سكز *-sañız, -señiz*	ايسكز *iseñüz, iseñiz;* يسكز / سكز *-ısañuz,-usañuz, -ısañız, -usañız, -iseñiz, -üseñiz;* يسكز *-(y)ısañuz, -(y)iseñüz;* يسكز *-(y)ısañız,-(y)usañız, -(y)iseñiz, -(y)üseñiz;* يسكز *-(y)sañız, -(y)señiz;* سكز *-sañız, -señiz*
ايسەلر *iseler;* سلر / سەلر *-ısałar, -usałar, -iseler, -üseler;* يسلر / يسەلر *-(y)ısałar, -(y)usałar, -(y)iseler, -(y)üseler;*	ايسەلر *iseler;* سلر / سەلر *-ısałar, -usałar, -iseler, -üseler;* يسلر / يسەلر *-(y)ısałar, -(y)usałar, -(y)iseler, -(y)üseler;*

-(y)sałar, -(y)seler; یسلر / یسەلر	-(y)sałar, -(y)seler; یسلر / یسەلر
-sałar, -seler سەلر	-sałar, -seler سەلر
-łarsa, -lerse لرسه	-łarsa, -lerse لرسه

ķuru, قورو *yaş,* ياش *ince,* اينجه *ķalın* قالين isimlerine yapılarına uygun ekleri ekleyerek geniş zaman kipindeki çekimlerini yazınız.

Örnek Çekimler

Yukarıda verdiğimiz kişi eklerinden zamir kaynaklı olanları *i-* fiilinin geniş zaman kipinde bütün isimlere doğrudan gelerek onların bir isim cümlesinin yüklemindeki çekimli biçimlerini oluşturur. Buna karşılık hem zamir, hem iyelik kaynaklı ekler bütün fiillerin bildirme tarzındaki çekimlerinde yalnızca kişi ekleri olarak zaman eklerinden sonra yer alır:

güzel-im, كوزلم *hasta-sın,* خسته‌سين *kenârda-(y)ız,* كناردەيز *evde-ler,* اودەلر *gel-di-m,* كلدم *bil-ir-sin,* بيليرسكز *ver-miş-iz,* ويرمشز *iste-yür-ler* ايستەيورلر gibi.

Yine yukarıda daha sonra verdiğimiz *i-* fiilinin 3 kipinin çekiminde yer alan ekleşmemiş, yarı ekleşmiş ve ek hâlindeki biçimlere gelince, bunlar bütün isimlerin hepsi *bildirme tarzı*ndaki 3 kipinin (geçmiş, dolaylı geçmiş, şart) çekim biçimlerini oluştururken, bütün fiillerin birleşik çekimlerinde ise, *anlatma, söylenti* ve *şart* tarzlarını oluşturan çekim biçimlerinin zaman ve kişi kavramlarını karşılayan eklerdir:

güzel-dim, كوزلدم *güzel idim,* كوزل ايدم *yoķ-muş,* يوقسش *çoğ-udu,* چوغدى *var-ısa,* وارسه *gel-ecek idiñ,* كلجك ايدك *gel-ecek-tiñ,* كله‌جكدك *bul-ur-muşsun,* بولورمشسن *iste-r-se,* ايسترسه *iste-r ise* ايستر ايسه gibi.

Görüldüğü gibi; ister kelime halinde (*idi* ايدى, *imiş* ايمش, *ise* ايسه gibi), ister yarı ekleşmiş (*-ıdı* دى, *-(y)ımış* يمش, *-(y)ise* يسه gibi) olsun, isterse eklerden ibaret bulunsun (*-dı* دى, *-mış* يمش, *-se* سه gibi), bütün çekimlerde bunlar, eklendikleri isim ve fiillerin kalın-ince, düz-yuvarlak sıradan oluşlarına, ünsüz ya da ünlü ile bitmelerine göre Osmanlı Türkçesindeki bütün çeşitlenmeleriyle tablolarda yer almış bulunmaktadır. Bunları türlü yapılardaki isim

ve fiillere getirerek örnek çekimler oluşturabiliriz. Aşağıda, tek çekim kalıbında örnek çekimler verilmekle yetinilecektir. Bu örnek çekimleri vermekteki amacımız, Osmanlı Türkçesi döneminde kullanılmış kip eklerini ve çekimlerdeki kimi farklılıkları göstermektir.

1. Geniş Zaman

Geniş zamanın bildirme kipi aslında *basit* ya da *belirsiz şimdiki zaman* kipi sayılır. Ancak Türkçede eskiden beri *geçmiş*, *şimdiki* ve *gelecek* zamanı içine alan kaplayıcı bir zaman anlatımına sahip olmuştur. Kullanışa göre *gereklik* de anlatır. Meninski, Viguier gibi yabancı gramer yazarları *şimdiki* ve *gelecek* kipi saymışlardır.

Tablo 9.6

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آترم *atarım*	بقرم *baḳaram, baḳarım*
آترسن *atarsın*	بقرسن *baḳarsın*
آتر *atar*	بقر *baḳar*
آترز *atarız*	بقرز *baḳarız*
آترسكز *atarsıñız*	بقرسز *baḳarsız* بقرسكز *baḳarsıñız*, *baḳarsuñuz*
آترلر *atarłar*	بقرلر *baḳarłar*

Tablo 9.7

Anlatma

آتردم *atardım*	بقردم *baḳardum/baḳardım*
آتردك *atardıñ*	بقردك *baḳarduñ/baḳardıñ*
آتردى *atardı*	بقردى *baḳardı*
آتردق *atardıḳ*	بقردق *baḳarduḳ / baḳardıḳ*
آتردكز *atardıñız*	بقردكز *baḳarduñuz/baḳardıñız*
آترلردى *atarłardı*	بقرلردى *baḳarłardı*, بقرديلر *baḳardılar*

Tablo 9.8

Söylenti

آترمشم *atarmışım*	بقرمشم *baḳarmışam, baḳarmışım*
آترمشسن *atarmışsın*	بقرمشسن *baḳarmışsın*
آترمش *atarmış*	بقرمش *baḳarmış*
آترمشز *atarmışız*	بقرمشز *baḳarmışız*
آترمشسكز *atarmışsıñız*	بقرمشسز *baḳarmışsız,* بقرمشسكز *baḳarmışsıñız*
آترمشلر *atarmışłar,* آترلرمش *atarłarmış*	بقرمشلر *baḳarmışłar*, بقرلرمش *baḳarłarmış*

Tablo 9.9

Şart

آترسم *atarsam*	بقرسم *baḳarsam*
آترسك *atarsañ*	بقرسك *baḳarsañ*
آترسه *atarsa*	بقرسه *baḳarsa*
آترسق *atarsaḳ*	بقرسق *baḳarsaḳ*
آترسكز *atarsañız*	بقرسكز *baḳarsañız*
آترسەلر *atarsałar,* آترلرسه *atarłarsa*	بقرسه لر *baḳarsałar,* بقرلرسه *baḳarłarsa*

2. Sürekli Şimdiki Zaman

Sürmekte olan bir kılış ve oluşun zamanını bildiren bir kiptir. Bu yüzden *sürekli şimdiki zaman* kipi de denir. XVI. yüz yıl içinde, *süre içinde gerçekleşme* bildiren bir fiil olan *yüri-/yürü-* tasvir fiilinden gelişmiştir. Meninski (1680) bu kip ekinin ekleşme aşamaları ve XVII. yüz yıldaki kullanımıyla ilgili önemli bilgiler verir. Bu yüzyılda gelişimi tamamlanmış, *sürekli şimdiki zaman* eki durumuna gelmiş, kullanılışı yaygınlaşarak geniş zamanın şimdiki zaman anlatımının yerini almıştır:

يوريور *yüri-(y)ür* > يورر *yürür* > يور *-yür*.

Ancak kalın ve ince sıradan tabanlara uyumsuz ve tek şekilli olarak, yalnızca *-yür* olarak gelmektedir.

سوەيور *sev-e-yür*, بقەيور *baḳ-a-yür*, آليور *ał-ı-yür*, سويليور *söyle-yür*, پارلەيور *parła-yür*, يوريور *yüri-yür*, اوييور *uyı-yür*, اوقويور *oḳu-yür* gibi.

Ayrıca ekleşen bu çekimli fiilin yarı ekleşmiş ve başka tasvir fiilleri yanında süreklilik anlamlı bir tasvir fiili olarak kullanılışı da devam etmektedir:

كليوريورر *geliyüriyür* (< *gel-i+yüri-(y)ür*), كليورر *geliyürür* gibi.

Meninski bu son biçimlerin okumuş kimseler tarafından ve daha çok metinlerde kullanıldığını kaydeder.

Örneklerde de görüldüğü gibi, iki fiili bağlayan zarffiil bu yüz yıllarda *-a-, -e, -ı, -i* olarak gelebilmektedir. Bununla birlikte, daha çok, *-ar, -er* geniş zaman ekini alan fiillerde *-a* ve *-e*; *-ur, -ür* ekini alanlarda ise *-ı ve -i* gelmekte olduğu görülür:

بقر *baḳ-ar,* بقەيور *baḳ-a-yür,* كلور *gel-ür,* كليور *gel-i-yür* gibi.

Viguier (1790)'de yalnızca *-yor* olarak görülen ek, kalın sıraya atlamış bu tek biçimiyle yine uyum dışında kalmaktadır. Ekleşmede geçiş aşamasını gösteren biçimler ise bu yüz yılda artık kullanılmamaktadır.

Tablo 9.10

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتەيورم *atayorum*	بقەيورم *baḳayürüm,* بقەيوررم *baḳayürürüm*
آتەيورسن *atayorsun*	بقەيورسن *baḳayürsin*
آتەيور *atayor*	بقەيور *baḳayür*
آتەيورز *atayoruz*	بقەيورز *baḳayürüz*
آتەيورسكز *atayorsuñuz*	بقەيورسز *baḳayürsiz,* بقەيورسكز *baḳayürsüñüz*
آتەيورلر *atayorlar*	بقەيورلر *baḳayürler*

Tablo 9.11

Anlatma

آته‌يوردم *atayordum*	بقه‌يوردم *baḳayürdüm*
آته‌يوردك *atayorduñ*	بقه‌يوردك *baḳayürdüñ*
آته‌يوردى *atayordu*	بقه‌يوردى *baḳayürdü*
آته‌يوردق *atayorduḳ*	بقه‌يوردك *baḳayürdük*
آته‌يوردكز *atayorduñuz*	بقه‌يوردكز *baḳayürdüñüz*
آته‌يورديلر *atayordular,* آته‌يورلردى *atayorlardı*	بقه‌يورديلر *baḳayürdüler*, بقه‌يورلردى *baḳayürlerdi*

Tablo 9.12

Söylenti

آته‌يورمشم *atayormuşum*	بقه‌يورمشم *baḳayürmişem, baḳayürmüşem*
آته‌يورمشسن *atayormuşsun*	بقه‌يورمشسين *baḳayürmişsin, baḳayürmüşsün*
آته‌يورمش *atayormuş*	بقه‌يورمش *baḳayürmiş*, *baḳayürmüş*
آته‌يورمشز *atayormuşuz*	بقه‌يورمشز *baḳayürmişüz, baḳayürmüşüz*
آته‌يورمشسكز *atayormuşsuñuz*	بقه‌يورمشسز *baḳayürmişsiz*, *baḳayürmüşsüz*
آته‌يورمشلر *atayormuşlar*	بقه‌يورمشلر *baḳayürmişler*, *baḳayürmüşler*

Tablo 9.13

Şart

آتەيورسم *atayorsam*	بقەيورسم *baḳayürsem*
آتەيورسك *atayorsañ*	بقەيورسك *baḳayürseñ*
آتەيورسه *atayorsa*	بقەيورسه *baḳayürse*
آتەيورسق *atayorsaḳ*	بقەيورسك *baḳayürsek*
آتەيورسكز *atayorsañız*	بقەيورسكز *baḳayürseñiz*
آتەيورسلر *atayorsalar*	بقەيورسەلر *baḳayürseler*

3. Geçmiş Zaman

Tablo 9.14

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتدم *attım*	بقدم *baḳtum/baḳtım*
آتدك *attıñ*	بقدك *baḳtuñ/baḳtıñ*
آتدى *attı*	بقدى *baḳtı*
آتدق *attıḳ*	بقدق *baḳtuḳ/baḳtıḳ*
آتدكز *attıñız*	بقدكز *baḳtuñuz/baḳtıñız*
آتديلر *attılar*	بقديلر *baḳtılar*

Tablo 9.15

Anlatma

آتدمدى *attımdı*	بقدم ايدى *baḳtum/baḳtım idi*, بقدى ايدم *baḳtı idüm/idim*
آتدمدى *attıñdı*, آتديدك *attıydıñ*	بقدك ايدى *baḳtuñ/baḳtıñ idi,* بقدى ايدك *baḳtı idüñ/idiñ*
آتديدى *attıydı*	ايدى بقدى *baḳtı idi*
آتديدى *attıydıḳ*	بقدق ايدى *baḳtuḳ/baḳtıḳ idi*, بقدى ايدك *baḳtı idük/idik*
آتديدكز *attıydıñız*	بقدى ايدكز *baḳtı idüñüz/idiñiz*
آتديلردى *attılardı*	بقدى ايديلر *baḳtı idiler,* بقديلرايدى *baḳtılar idi*

Tablo 9.16

Söylenti

آتمشدم *atmıştım*	بقمشدم *baḳmıştum/baḳmıştım*
آتمشدك *atmıştıñ*	بقمشدك *baḳmıştuñ/baḳmıştıñ*
آتمشدى *atmıştı*	بقمشدى *baḳmıştı*
آتمشدق *atmıştıḳ*	بقمشدق *baḳmıştuḳ/baḳmıştıḳ*
آتمشدكز *atmıştıñız*	بقمشدكز*baḳmıştuñuz/baḳmıştıñız*
آتمشديلر *atmıştılar,* آتمشلردى *atmışlardı*	بقمشديلر *baḳmıştılar*

Tablo 9.17

Şart

آتديسم *attıysam* آتديسم *attımsa*	بقدى ايسم *baḳtı isem,* بقدم ايسه *baḳtum/baḳtım ise*
آتديسك *attıysañ*	بقدى ايسك *baḳtı iseñ,* بقدك ايسه *baḳtuñ/baḳtıñ ise*
آتديسه *attıysa*	بقدى ايسه *baḳtı ise*
آتديسق *attıysaḳ*	بقدى ايسك *baḳtı isek,* بقدق ايسه *baḳtuḳ/baḳtıḳ ise*
آتديسكز *attıysañız*	بقدى ايسكز *baḳtı iseñiz,* بقدكز ايسه *baḳtuñuz/baḳtıñız ise*
آتديسەلر *attıysałar*	بقدى ايسەلر *baḳtı iseler,* بقديلر ايسه *baḳtılar ise*

4. Dolaylı Geçmiş Zaman

Tablo 9.18

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتمشم *atmışım*	بقمشم *baḳmışam/baḳmışım*
آتمشسن *atmışsın*	بقمشسن *baḳmışsın*
آتمشدر *atmıştır,* آتمش *atmış*	بقمشدر *baḳmıştur/baḳmıştır,* بقمش *baḳmış*
آتمشز *atmışız*	بقمشز *baḳmışuz/baḳmışız*
آتمشسكز *atmışsıñız*	بقمشسز *baḳmışsız,* بقمشسكز *baḳmışsıñız*
آتمشلر *atmışłar*	بقمشلردر *baḳmışłardur /* *baḳmışłardır*

Tablo 9.19

Anlatma

آتمشدم *atmıştım*	بقمشدم *baḳmıştum/baḳmıştım*
آتمشدك *atmıştıñ*	بقمشدك *baḳmıştuñ/baḳmıştıñ*
آتمشدى *atmıştı*	بقمشدى *baḳmıştı*
آتمشدق *atmıştıḳ*	بقمشدق *baḳmıştuḳ/baḳmıştıḳ*
آتمشدكز *atmıştıñız*	بقمشدكز *baḳmıştuñuz/baḳmıştıñız*
آتمشلردى *atmışlardı*	بقمشلردى *baḳmışlardı,* بقمشديلر *baḳmıştılar*

Tablo 9.20

Söylenti

آتمشمشم *atmışmışım*
آتمشمشسن *atmışmışsın*
آتمشمشم *atmışmış*
آتمشمشز *atmışmışız*
آتمشمشسكز *atmışmışsınız*
آتمشمشلر *atmışmışlar*

Tablo 9.21

Şart

آتمشسم *atmışsam*	بقمشسم *baḳmışsam*
آتمشسك *atmışsañ*	بقمشسك *baḳmışsañ*
آتمشسه *atmışsa*	بقمشسه *baḳmışsa*
آتمشسق *atmışsaḳ*	بقمشسق *baḳmışsaḳ*
آتمشسكز *atmışsañız*	بقمشسكز *baḳmışsañız*
آتمشلريسه *atmışlarsa*	بقمشلرسه *baḳmışlarsa*

5.1. Gelecek Zaman

Osmanlı Türkçesinde gelecek zaman anlatımı için birden çok ek kullanılmıştır. Bunlardan, daha sonra istek kipi eki olan *-a,-e* ile *-iser* önceki dönemin gelecek zaman ekleridir. Ancak bunlar, XVI. yüz yıl boyunca ve XVII. yüz yıl içinde de, giderek azalan ölçüde olmak üzere, gelecek zaman anlatımlı ekler olarak kullanılmışlardır. *-acaḳ, -ecek* daha sonra ortaya çıkmış bir ektir. Ayrıca geniş zaman ve şimdiki zaman kipleri ile *-se gerek* biçiminin de gelecek zaman anlattığını eklemeliyiz. Emir tekil ve çoğul çekimli biçimleri sayılan *seveyim* ve *sevelim* de aslında gelecek zaman anlatır.

Tablo 9.22

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتيسرم *atıserim*	بقيسرم *baḳıserem/baḳıserim*
آتيسرسن *atısersin*	بقيسرسن *baḳısersin*
آتيسرم *atıser*	بقيسر *baḳıser*
آتيسرز *atıseriz*	بقيسرز *baḳıseriz*
آتيسرسكز *atısersiñiz*	بقيسرسز *baḳısersiz*
آتيسرلر *atıserler*	بقيسرلر *baḳıserler*

Tablo 9.23

Anlatma

آتیسردم *atıserdim*	بقیسردم *baḳıserdüm/baḳıserdim*
آتیسردك *atıserdiñ*	بقیسردك *baḳıserdüñ/baḳıserdiñ*
آتیسردی *atıserdi*	بقیسردی *baḳıserdi*
آتیسردك *atıserdik*	بقیسردك *baḳıserdük/baḳıserdik*
آتیسردكز *atıserdiñiz*	بقیسردكز *baḳıserdüñüz / baḳıserdiñiz*
آتیسردیلر *atıserdiler,* آتیسرلردی *atıserlerdi*	بقیسردیلر *baḳıserdiler,* بقیسرلردی *baḳıserlerdi*

5.2. Gelecek Zaman

Tablo 9.24

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتجغم *atacağım*	بقهجق ایم *baḳacaḳım* (seyrek), بقهجغم *baḳacağım*
آتجقسن *atacaḳsın*	بقهجقسن *baḳacaḳsın*
آتجق *atacaḳ*	بقهجق *baḳacaḳ*
آتجغز *atacağız*	بقهجز *baḳacağız*
آتجقسكز *atacaḳsıñız*	بقهجسز *baḳacaḳsız,* بقهجسكز *baḳacaḳsıñız*
آتجقلر *atacaḳłar*	بقهجقلر *baḳacaḳłar*

Tablo 9.25

Anlatma

آته‌جقدم *atacaḳtım*	بقه‌جقدم *baḳacaktum/baḳacaḳtım*
آته‌جقدك *atacaḳtıñ*	بقه‌جقدك *baḳacaktuñ/baḳacaḳtıñ*
آته‌جغيدم *atacaḳtı*	بقه‌جقدى *baḳacaktı*
آته‌جقدى *atacaḳtıḳ*	بقه‌جقدق *baḳacaktuḳ/baḳacaḳtıḳ*
آته‌جقدكز *atacaḳtıñız*	بقه‌جقدكز*baḳacaktuñuz/baḳacaḳtıñız*
آته‌جقديلر *atacaḳtılar*	بقه‌جقددیلر *baḳacaktılar*

Tablo 9.26

Söylenti

آته‌جقمشم *atacaḳmışım*	بقه‌جقمشم *baḳacaḳmışam / baḳacaḳmışım*
آته‌جقمشسك *atacaḳmışsın*	بقه‌جقمشسن *baḳacaḳmışsın*
آته‌جقمش *atacaḳmış*	بقه‌جقمش *baḳacaḳmış*
آته‌جقمشز *atacaḳmışız*	بقه‌جقمشز *baḳacaḳmışız*
آته‌جقمشسكز *atacaḳmışsıñız*	بقه‌جقمشسز *baḳacaḳmışsız,* بقه‌جقمشسكز *baḳacaḳmışsıñız*
آته‌جقمشلر *atacaḳmışlar*	بقه‌جقمشلر *baḳacaḳmışlar*

Tablo 9.27

Şart

آته‌جقسم *atacaḳsam*	بقه‌جقسم *baḳacaḳsam*
آته‌جقسك *atacaḳsañ*	بقه‌جقسك *baḳacaḳsañ*
آته‌جقسه *atacaḳsa*	بقه‌جقسه *baḳacaḳsa*
آته‌جقسق *atacaḳsaḳ*	بقه‌جقسق *baḳacaḳsaḳ*
آته‌جقسكز *atacaḳsañız*	بقه‌جقسكز *baḳacaḳsañız*
آته‌جقسه‌لر *atacaḳsałar*	بقه‌جقسه‌لر *baḳacaḳsałar*

6.1. Kesin Gereklik

Bir kılış ve oluşun gerçekleşmesinin kesin olarak gerekliğini (lüzumunu), daha doğrusu kişinin bir kılış ve oluşu gerçekleştirmek zorunda olduğunu anlatır.

Tablo 9.28

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتملو/ آتملی يم *atmałıyım*	بقمه‌لويم *baḳmałuyam/baḳmałıyam/ baḳmałıyım*
آتملی سن *atmałısın*	بقمه‌لوسن *baḳmałusın/baḳmałısın*
آتملی *atmałı*	بقمه‌لودر *baḳmałudur/baḳmałıdır*
آتملی يز *atmałıyız*	بقمه‌لويز *baḳmałuyuz/baḳmałıyız*
آتملی سكز *atmałısıñız*	بقمه‌لوسز *baḳmałusız/baḳmałısız* بقمه‌لوسكز *baḳmałusıñız / baḳmałısıñız*
آتملی درلر *atmałıdırłar*	بقمه‌لودرلر *baḳmałudurłar / baḳmałıdırłar*

Tablo 9.29

Anlatma

آتملیدم *atmałıydım*	بقمەلو ایدم *baḳmału/baḳmałı idüm/idim*
آتملیدك *atmałıydıñ*	بقمەلو ایدك *baḳmału/baḳmałı idüñ/idiñ*
آتملیدی *atmałıydı*	بقمەلو ایدی *baḳmału/baḳmałı idi*
آتملیدق *atmałıydıḳ*	بقمەلو ایدك *baḳmału/baḳmałı idük/idik*
آتملیدكز *atmałıydıñız*	بقمەلو ایدكز *baḳmału/baḳmałı idüñüz/idiñiz*
آتملیدیلر *atmałıydılar*	بقمەلو ایدیلر *baḳmału/baḳmałı idiler*

Tablo 9.30

Söylenti

آتملیمشم *atmałıymışım*	بقمەلو ایمشم *baḳmału/baḳmałı imişim*
آتملیمشسن *atmałıymışsın*	بقمەلو ایمشسن *baḳmału/baḳmałı imişsin*
آتملیمش *atmałıymış*	بقمەلو ایمش *baḳmału/baḳmałı imiş*
آتملیمشز *atmalıymışız*	بقمەلو ایمشز *baḳmału/baḳmałı imişüz/imişiz*
آتملیمشسكز *atmałıymışsıñız*	بقمەلو ایمشسز *baḳmału/baḳmałı imişsiz;* بقمەلو ایمشسكز *baḳmału/baḳmałı imişsiñiz*
آتملیمشلر *atmalıymışlar*	بقمەلو ایمشلر *baḳmału/baḳmałı imişler*

Tablo 9.31

Şart

آتمليسم *atmałıysam*	بقمەلو ايسم *baḳmału/baḳmałı isem*
آتمليسك *atmałıysañ*	بقمەلو ايسك *baḳmału/baḳmałı iseñ*
آتمليسه *atmałıysa*	بقمەلو ايسه *baḳmału/baḳmałı ise*
آتمليسق *atmałıysaḳ*	بقمەلو ايسك *baḳmału/baḳmałı isek*
آتمليسكز *atmałıysañız*	بقمەلو ايسكز *baḳmału/baḳmałı iseñüz / iseñiz*
آتمليسەلر *atmałıysałar*	بقمەلو ايسەلر *baḳmału/baḳmałı iseler*

6. 2. Salt Gereklik

Henüz gerçekleşmemiş, ama gerçekleşmesi dilenen ya da beklenen bir kılış ve oluşun gerekli olduğunu anlatır; başka bir deyişle, yakın ya da uzak gelecekte gerçekleşmesi dilenen ya da beklenen bir eylemin aslında gerekliğini öne çıkarıp vurgulayan bir anlatımı vardır. Bu yüzden, yukarıda da belirttiğimiz gibi, *gelecek zaman* kiplerinden sayılır.

Tablo 9.32

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتسم كرك *atsam gerek*	بقسم كرك *baḳsam gerek*
آتسك كرك *atsañ gerek*	بقسك كرك *baḳsañ gerek*
آتسه كرك *atsa gerek*	بقسه كرك *baḳsa gerek*
آتسق كرك *atsaḳ gerek*	بقسق كرك *baḳsaḳ gerek*
آتسكز كرك *atsañız gerek*	بقسكز كرك *baḳsañız gerek*
آتسلر كرك *atsałar gerek*	بقسلر كرك *baḳsałar gerek*

Tablo 9.33

Anlatma

آتسم كركدى *atsam gereğdi*
آتسك كرك *atsañ gereğdi*
آتسه كركدى *atsa gereğdi*
آتسق كركدى *atsaḳ gereğdi*
آتسكز كركدى *atsañız gereğdi*
آتسلر كركدى *atsałar gereğdi*

Tablo 9.34

Söylenti

آتسم كركمش *atsam gereğmiş*
آتسك كركمش *atsañ gereğmiş*
آتسه كركمش *atsa gereğmiş*
آتسق كركمش *atsaḳ gereğmiş*
آتسكز كركمش *atsañız gereğmiş*
آتسلر كركمش *atsałar gereğmiş*

6.3. Niyetli Gereklik

Niyete bağlı bir gereklik; başka bir deyişle, bir kılış ve oluşun gerçekleştirilmesine karar verme gerekliğini anlatır.

Tablo 9.35

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتمق كركم *atmaḳ gereğim*	
آتمق كركسن *atmaḳ gereksin*	
آتمق كركدر *atmaḳ gerektir,* آتمق كرك *atmaḳ gerek*	
آتمق كركز *atmaḳ gereğiz*	
آتمق كركسكز *atmaḳ gereksiñiz*	
آتمق كركدرلر *atmaḳ gerektirler*	

7.1. İstek

Tablo 9.36

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتەيم *atayım*	بقم *baḳam*
آتەسن *atasın*	بقەسن *baḳasın*
آته *ata* / آتسون *atsın*	بقه *baḳa*
آته لم *atalım*	بقەوز *baḳavüz/baḳayiz*
آتەسكز *atasıñız*	بقەسز *baḳasız*
آتەلر *atalar*, آتسونلر *atsınlar*	بقەلر *baḳałar*

Tablo 9.37

Anlatma

آتیدم *ataydım*	بقیدم *baḳaydum/baḳaydım*
آتیدك *ataydıñ*	بقیدك *baḳayduñ/baḳaydıñ*
آتیدی *ataydı*	بقیدی *baḳaydı*
آتیدق *ataydıḳ*	بقیدق *baḳayduḳ/baḳaydıḳ*
آتیدکز *ataydıñız*	بقیدکز *baḳayduñuz / baḳaydıñız*
آتیدیلر *ataydılar*	بقیدیلر *baḳaydılar*

7.2. İstek

İstek kipinin, XVI. ve XVII. yüz yıllarda, *bulay ki* ve *nola ki* katkısıyla anlatımı pekiştirilmiş bir şekli de kullanılmıştır:

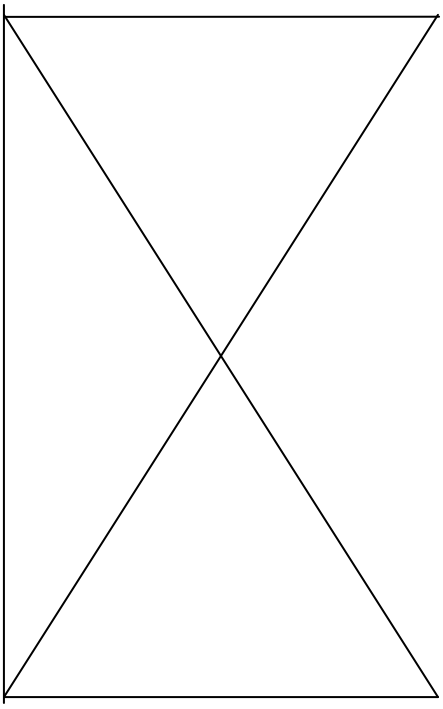
Tablo 9.38

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
	بولایکه بقم *bulay ki baḳam;* نه اولا که بقم *nola ki baḳam*
	بولایکه بقه‌سن *bulay ki baḳasın*
	بولایکه بقه *bulay ki baḳa*
	بولایکه بقه‌وز *bulay ki baḳavüz/baḳayiz*
	بولایکه بقه‌سز *bulay ki baḳasız*
	بولایکه بقه‌لر *bulay ki baḳałar*

Tablo 9.39

Anlatma

	بولایکه بقه ایدم / بقیدم *bulay ki baḳaydum/baḳaydım*
	بولایکه بقیدك *bulay ki baḳayduñ/ baḳaydıñ*
	بولایکه بقیدی *bulay ki baḳaydı*
	بولایکه بقیدق *bulay ki baḳayduḳ/ baḳaydıḳ*
	بولایکه بقیدکز *bulay ki baḳayduñuz/baḳaydıñız*
	بولایکه بقەلر ایدی *bulay ki baḳałar idi*

8. Dilek-Şart

Tablo 9.40

Bildirme

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آتسم *atsam*	بقسم *baḳsam*
آتسك *atsañ*	بقسك *baḳsañ*
آتسه *atsa*	بقسه *baḳsa*
آتسق *atsaḳ*	بقسق *baḳsaḳ*
آتسکز *atsañız*	بقسکز *baḳsañız*
آتسەلر *atsałar*	بقسەلر *baḳsałar*

Tablo 9.41

Anlatma

آتسیدم *atsaydım*	بقسیدم *baḳsaydum/baḳsaydım*
آتسیدك *atsaydıñ*	بقسیدك *baḳsayduñ/baḳsaydıñ*
آتسیدی *atsaydı*	بقسیدی *baḳsaydı*
آتسیدق *atsaydıḳ*	بقسیدق *baḳsayduḳ/baḳsaydıḳ*
آتسیدكز *atsaydıñız*	بقسیدكز *baḳsayduñuz/baḳsaydıñız*
آتسەلردی *atsałardı*	بقسەلردی *baḳsałardı*

9. Emir

Tablo 9.42

XVIII.-XX. yüz yıl	*XVI.-XVII. yüz yıl*
آت *at*	باق *baḳ*, باقغل *baḳġıl*, باق آ *baḳ a*
آتسون *atsın*	باقسون *baḳsun/baḳsın*
آتلم *atalım*	باقلم *baḳalum/baḳalım*
آتك *atıñ*, آتكز *atıñız*	باقك *baḳuñ/baḳıñ*
آتسونلر *atsınłar*, آتەلر *atałar*	باقسونلر *baḳsunłar/baḳsınłar*

Özet

Fiillerin dildeki ve kelime sınıfları içindeki yerini belirleyebilmek

Fiiller *kılış*, *oluş* ve *durum* bildiren kelimelerdir. Fiillerin taşıdıkları anlamlar, karşıladıkları kavramlar ve söz içinde kurdukları ilişkiler isimlere göre çok farklıdır. Türkçe fiilleri tabanlarından *-mek* ekiyle yapılmış adlarla adlandırırız, bunlara *mastar* deriz. Türkçede bir fiil tabanı yalın hâliyle ancak emir kipinin 2. kişisinde görülür. Bunun dışında Türkçe bir fiil tabanı çekimsiz olarak kullanılamaz, kişi ve zaman kavramlarına bağlanmadan söz içinde asıl işleyişini yerine getiremez, bir bağımsız cümlede yüklem olamaz.

Osmanlı Türkçesindeki çekimsiz ve çekimli fiil şekillerini tanıyabilmek

Fiil tabanlarının *zaman* ve *kişi* ekleri almış şekillerine *çekimli fiiller* diyoruz. Bir çekimli fiil bağımsız bir yargı bildiren cümlenin yüklemini oluşturur. Bu işleyişiyle cümlenin kurucu üyesi her zaman bir fiildir. *Çekimsiz fiiller* ise fiilin isimleşmiş şekillerdir; fiil kişi ekleri almadıkları için bunlara *bitmemiş fiiller* de denir. Kimi dilbilgisi kitaplarında bunlar *fiilimsi* olarak da anılır. Bitmemiş fiiller, tamamlanmış bir yargı bildiren cümlelerde ad, sıfat ve zarf işleyişinde bir üye olarak yer alabilirler, ancak yüklem olamazlar. Buna karşılık tamamlanmamış bir yargı bildiren söz öbeklerinin (bağımlı yargının) yüklemi olabilirler. Bu öbeklerde ise bir cümlenin bütün üyeleri yer alabilir. Fiillerin bu isimleşmiş şekilleri üç türlüdür: *adfiil, sıfatfiil, zarffiil*.

Çekimli fiillerde zaman ve kişi eklerinin Osmanlı Türkçesindeki farklı biçimleriyle gelişme aşamalarını izleyebilmek.

Her kılış ve oluş bir zaman içinde gerçekleşir. Buna *fiilin zamanı* diyoruz. Çekimli bir fiilde tabandan sonraki ek, bir kılış ve oluşun hangi zaman parçasında gerçekleştiğini anlatır. Bu yüzden bu eki de *zaman eki* olarak adlandırırız. Dilin gelişme süreci içinde fiil zamanlarının hem sınırı, hem de anlatımı gelişme yoluyla çeşitlendiği gibi, değişmeye de uğramıştır. Çekimli fiillerde zaman kavramından sonraki ikinci kavram kişi kavramıdır. Her kılış ve oluş bir kişiye bağlı bulunur; dolayısıyla bitmiş bir fiil, mantık bakımından da bir kimse tarafından gerçekleştirilmiş olduğu fiildir. İşte bu işleyişteki ekler kişi ekleridir. Türkçede kişi ekleri geçmişten bugüne birçok değişmeye uğramıştır. Osmanlı Türkçesinde de bu değişmeler sürmüş, önceki dönemden gelen kimi şekiller büyük ölçüde değişikliğe uğrayarak, dönem sonunda bugünkü şekiller ortaya çıkmıştır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıdaki fiillerden hangisi “sürerlik” bildirir?

   a. برقمق

   b. كسمك

   c. چيقمق

   d. پيشمك

   e. يورلق

2. Aşağıdaki fiillerden hangisi “geçişli”dir?

   a. بولشمق

   b. صارارمق

   c. باشلامق

   d. اوتورمق

   e. ايچمك

3. Aşağıdaki fiillerden hangisinin çatısı “ettiren” görünüşündedir?

   a. بيترمك

   b. كورنمك

   c. اورشمق

   d. كتورمك

   e. طيقمق

4. Aşağıdakilerin hangisinde “sıfatfiil” eki vardır?

   a. كورمك

   b. صيقلنجه

   c. آليجى

   d. اوشوشدرمه

   e. باقش

5. یوب, وب -*(y)ip* zarffiilinin "anlamdaşı" aşağıdakilerden hangisidir?

a. مکله - , مقله -

b. مەدن -

c. مقسزین -

d. یی ی, -ه یه -

e. دکجه – , دقجه -

6. "کوزلین" ifadesinin anlamdaşı aşağıdakilerden hangisidir?

a. güzelin

b. güzelim

c. güzelsin

d. güzeldir

e. güzellik

7. "بقەیورمشز" ifadesinin niteliği aşağıdakilerden hangisidir?

a. fiil+geniş zaman+söylenti+tekil birinci kişi

b. fiil+sürekli şimdiki zaman+söylenti+tekil birinci kişi

c. fiil+geniş zaman+söylenti+çoğul birinci kişi

d. fiil+geçmiş zaman+söylenti+çoğul birinci kişi

e. fiil+sürekli şimdiki zaman+söylenti+ çoğul birinci kişi

8. "بقیسردکز" ifadesinin niteliği aşağıdakilerden hangisidir?

a. fiil+gelecek zaman+anlatma+çoğul birinci kişi

b. fiil+gelecek zaman+anlatma+tekil birinci kişi

c. fiil+şart+geniş zaman+anlatma+ çoğul birinci kişi

d. fiil+şart+anlatma+çoğul birinci kişi

e. fiil+şart+geçmiş zaman+çoğul birinci kişi

9. Aşağıdakilerden hangisi salt gereklik kipinin “ikinci kişi” çekimidir?

a. آتسك كرك

b. آتيدك

c. آتمق كركسن

d. آتسك

e. آتملى سن

10. Aşağıdakilerden hangisi emir kipinin “tekil ikinci kişi” çekimidir?

a. آتك

b. آتسك كركمش

c. آتسون

d. آتكز

e. باقغل

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. d	Yanıtınız doğru değilse “Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
2. e	Yanıtınız doğru değilse “Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
3. a	Yanıtınız doğru değilse “Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
4. c	Yanıtınız doğru değilse “Çekimsiz fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
5. a	Yanıtınız doğru değilse “Çekimsiz Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
6. b	Yanıtınız doğru değilse “Çekimli Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
7. e	Yanıtınız doğru değilse “Çekimli Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
8. a	Yanıtınız doğru değilse “Çekimli Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
9. a	Yanıtınız doğru değilse “Çekimli Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
10. e	Yanıtınız doğru değilse “Çekimli Fiiller” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

a. alıştır-ma, biçimlen-miş, ayrıl-ık, süpürülme-miş, karıştır-an, beğenil-en, yakıl-acak, pişiril-miş, karşılaş-ış, dayanıl-maz.

b. al-ış-tır-mak, biçimle-n-mek, ayır-ıl-mak, süpür-ül-me-mek, kar-ış-tır-mak, dayan-ıl-mak, yak-ıl-mak, piş-ir-il-mek, karşıla-ş-mak, dayan-ıl-mak.

Sıra Sizde 2

سولمه سولمەمك سولش سولن سولمش سولەجك سولدك سولدكچه سولدكنجه سولدكده سولنجه سولمدين سولمدن سولوب سولەرك سوليجك ;

بكلمه بكلمەمك بكلەيش بكلەين بكلەمش بكلەيەجك بكلەدك بكلەدكجه بكلەدكنجه بكلەدكده بكلەينجه بكلەمدين بكلەدن بكلەيوب بكلەيەرك بكلەيجك

Sıra Sizde 3

قوروىم *ķuru-(y)am/ķuru-(y)um*

قوروسين , قوروسن *ķuru-sın, ķuru-sun*

قورودر *ķuru-dur*

قورويز *ķuru-(y)uz*

قوروسكز , قوروسز *ķuru-sız, ķuru-suñuz*

قورودرلر *ķuru-durłar*

ياشم *yaş-am, yaş-ım*

ياشسن ياشسين *yaş-sın*

ياشدر *yaş-tur, yaş-tır*

ياشز *yaş-uz/yaş-ız*

ياشسكز / ياشكز *yaş-sız, yaş-suñuz/yaş-sıñız*

ياشدرلر *yaş-turlar/yaş-tırłar*

اینجه‌یم *ince-(y)em/ince-(y)im*

اینجه‌سن اینجه‌سین *ince-sin*

اینجه‌در *ince-dür/ince-dir*

اینجه‌یز *ince-(y)üz/ince-(y)iz*

اینجه‌سز اینجه‌سکز *incesiz, ince-süñüz/ince-siñiz*

اینجه‌درلر *ince-dürler/ince-dirler*

قالینم *ḳalın-am, ḳalın-ım*

قالینسن قالینسین *ḳalın-sın*

قالیندر *ḳalın-dur, ḳalın-dır*

قالینز *ḳalın-uz/ḳalın-ız*

قالینسز قالینسکز *ḳalın-sız, ḳalın-suñuz/ḳalın-sıñız*

قالیندرلر *ḳalın-durlar/ḳalın-dırlar*

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A. -Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

10

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra;

- Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Türkçe son takılarla alıntı ön takıları ve bunlarla yapılmış takı öbeklerini tanıyacak, ilişkilendirme yönleri açısından birbirleriyle olan denklikleri açıklayabilecek,
- Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Türkçe ve alıntı bağlamları yazılışlarıyla topluca tanıyıp değerlendirecek,
- İsim sınıfından kelimeler olarak ünlemlerin yerini belirleyecek, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan çok sayıda ünlemi yazılışlarıyla tanıyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Öbekleşme ve Takı Öbeği
- İlişki Niteliği
- Ekleşme Eğilimi
- Bağlama İlişkisi
- Seslenme
- Duyuş ve Duygu Sesleri

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- TAKILAR
- BAĞLAMLAR
- ÜNLEMLER

Kelime Sınıfları V: Takılar, Bağlamlar ve Ünlemler

GİRİŞ

Bundan önceki 4 ünitede isim sınıfından kelimeler olan adları, sıfatları, zamirleri, zarfları ve ayrı bir kelime sınıfı olan fiilleri ele aldık; başlıca yapı özellikleri, çeşitlilikleri ve yazılışlarıyla Osmanlı Türkçesinde onları tanıtmaya çalıştık. Bu ünitede başka bir kelime sınıfı oluşturan edatları ele alacak, bu sınıf içindeki türler olarak takıları, bağlamları ve ünlemleri yine başlıca özellikleri, çeşitleri ve yazılışları ile göreceğiz.

TAKILAR

Başlı başına kavramları olmayan, isim sınıfından kelimelerden sonra gelerek onları söz içinde başka unsurlarla ilişkilendiren kelimelerdir. İşleyişleri bakımından isim çekimi eklerine benzerler, bu yüzden de çoğu kez yerlerini bir çekim eki alabilir. İki kavram arasında kurdukları ilişkinin niteliğini belli eden anlatımları da hemen hemen çekim eklerinin anlatımına denk düşer. Bu yüzden birleşmede istedikleri çekim ekinin anlatımına açıklık getiren, onu pekiştiren bir işleyişte görünürler.

Takılar çekim ekleriyle olan bu yakınlıkları yüzünden ekleşmeye eğilim gösterirler. Sık sık geçici ekleşmeye uğrarlar, uyumlara uymak gibi ek davranışı gösterirler. Bu yüzden kimileri söyleyişte meydana gelen bu durumu yansıtan biçimlerde takıldıkları isme bitiştirilerek de yazılmıştır.

Takılar kendilerinden önceki isimle birlikte bir öbek oluşturur. Bu öbeğe ***takı öbeği*** diyoruz. Takı öbekleri söz içinde sıfat, çoklukla da zarf hükmünde bulunurlar; böylece bir sıfat ve zarfın üstlenebileceği bütün görevleri üstlenirler.

Takıların en önemli özelliği geldikleri adın belli çekim durumlarında bulunmasını istemeleridir. Buna göre de *yalın, ilgi, yönelme* ve *ayrılma* durumlarındaki adlara gelişlerine göre sınıflandırılırlar.

Yapıları bakımından takıları: 1. Kök (asıl) Takılar; 2. Türemiş Takılar olarak iki bölüğe ayırabiliriz. Kök takılar sayıca azdır. Türemiş takılar isimlerden çekim ekleriyle, fiillerden zarf-fiil ekleriyle yapılmışlardır. Her ikisi de söz içinde işleyiş bakımından aslında zarftır. Demek ki zarflar aynı zamanda takı olarak kullanılan kelimelerdir. Başka bir deyişle çoğu takılar aslında zarf olup bir isimden sonra geldiklerinde takı yerine geçmiş olurlar. Bu iki bölüğe ek olarak, bir de takı işleyişinde *yer, yön, çağ* adlarının 3. kişi iyelik ekli biçimleri vardır: *altı, üstü, öñü, ardı, dibi, arkası, arası, katı, üzeri, vaḳti, içi, dışı, başı, soñu* gibi. Bunlar ardına takıldıkları adlarla belirsiz adtakımı oluştururlar: قلعه آلتی *ḳal'a altı*, شهر طیشی *şehir dışı*, ایاق اوستی *ayaḳ üstü,* اخشام وقتی *ahşâm vaḳti* gibi. Bu adtakımları da bir tür takı öbeğidir. Bunlar ad olarak kullanıldıkları gibi, sıfat ve zarf olarak da kullanılırlar. Bir de bu tür takı öbeklerinin *yönelme, bulunma* ve *ayrılma* durumunda biçimleri vardır. Bunlarda da çekim eki katılmış bu belli kelimeler birer takı işleyişindedir: قلعه آلتنده *ḳal'a altında*, یالی بویندن *yalı boyundan*, شهر طیشینه *şehir dışına*, الله قاتنده *Aллâh ḳatında* gibi. Bir takı öbeği tabanına dayanan bu yeni takı öbeklerinin hemen hepsi zarf olarak kullanılır. Bunların dışında Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınmış çok sayıda takı da kullanılmıştır.

Takılar da zamirler gibi yazılışları kalıplaşmış kelimelerdir. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan takıları birleşme sırasında istedikleri durum ekine göre bölümlenmiş olarak veriyoruz.

Adları Yalın Durumda, Birtakım Zamirleri İse İlgi Durumunda İsteyen Takılar

ایله *ile*

Genel olarak ardına takıldığı kelimeden ayrı yazılır: آغا ایله *aġa ile,* قلم ایله *ḳalem ile,* بونك ایله *bunuñ ile*, بنم ایله *benim ile* gibi. Konuşma dilinde bir ek gibi ünlü uyumu kanunlarına uyar, söylenişi çeşitlenir. O zaman yazılışı da söylenişine uygun biçimler alır: آدمله *adam-ıla*, عشقله *aşḳ-ıla,* آسانلغیله *âsânlıġ-ıla,* دوستله *dost-ula*, سوزله *söz-üle,* پاره‌یله *para-yıla,* کیجه‌یله *gece-yile* gibi. Ünsüzle biten

kelimelerden sonra başındaki ünlüsü düşürülmüş olarak da söylenir, o zaman da bir ek gibi uyumlu gelir: سرسملكله *sersemlikle*, سلامتله *selâmetle*, چوجوقله *çocuḳła*, زورله *zorła,* بنمله *benimle*, gibi. Bununla birlikte ünlüyle biten kelimelere geldiğinde *y* ile bağlanır, bu da henüz tam ekleşmediğini gösterir: آغايله *aġayła,* اليله *eliyle*, كيجهيله *giceyle*, كوتويله *kötüyle* gibi.

Osmanlı Türkçesi döneminin başlarında önceki dönemin devamı olarak gösterme zamirlerinin çoğullarının ilgi durumuyla birleştiği örnekler görülür: بولرکله *bułaruñła*, بونلرکله *bunłaruñła,* اکلرکله*anłaruñła* gibi. Ayrıca *kim* zamirini de ilgi durumunda ister: کیمکله *kimiñle* gibi.

Bu takı eskiden beri bir ek gibi değerlendirilmiş ve aynı işleyişteki *birle*, *bile, birlikte*, *berâber* ve *ma'an* takılarıyla bir yandan işleyişi belirtilmiş, bir yandan da *bilelik* anlatımı pekiştirilmiştir: سنکله برابر *seniñle berâber*, بونکله برلکده *bunuñła birlikte*, اوغلی ایله بیله *oġlu ile bile*, جمله توابعی ایله معاً *cümle tevâbi'i ile ma'an* gibi.

ایچون *içün*, ایچین *için*

Osmanlı Türkçesinde son zamanlara kadar uyumsuz söylendiği anlaşılmaktadır. Bu yüzden ایچین biçimindeki yazılışı oldukça yenidir. Genel olarak ayrı yazılmıştır: آغا ایچون *aġa içün*, کم ایچون *kim içün*, نه ایچون *ne içün*, بنم ایچون *benim içün* gibi. Ancak ایله *ile* gibi başındaki ünlüsü düşürülerek de kullanılmıştır. Bununla birlikte bu kullanım konuşma dilinden çok yazı dilinde, özellikle de şiirde kelimeyi vezne uydurma gerekliğinden ileri gelir: سنکچون *seniñçün* gibi. Bu durumlarda uyuma girmez: انکچون *anıñçün* gibi. 3. kişi iyelik ekli kelimelere *y* ile bağlanması, ekleşmede geçiş aşamasında bulunduğunu gösterir: آغاسیچون *ağasıyçün*, باشیچون *başıyçün* gibi.

Fiil adları ile birlikte kullanıldığında *amaç* bildirir. Arapçadan alıntı "amaç" anlamı da bulunan اجل *ecl* ile kurulmuş belirsiz adtakımında bu anlamı pekiştirici olarak yer almıştır: خراج ویرمك اجلیچون *harâc vermemek ecli içün* gibi.

كبى *gibi,* تك *tek* ve işleyişçe denkleri

كبى *gibi ve* تك *tek* nitelikçe (vasıfça) benzerlik karşılaştırması takılarıdır. Bunlardan تك tek oldukça az kullanılmıştır. Katıldıkları adlarla yaptıkları öbekler cümle üyesi olarak daha çok hâl ve tarz bildiren zarflardır. Sıfat olarak da kullanılabilirler. Adlar ve zamirlerle birleşmeleri *ile* ve *içün* gibidir: كاملر كبى *kâmiller gibi*, اوزى كبى *özü gibi*, بنم كبى *benim gibi*, سزك كبى *siziñ gibi*, شونك كبى *şunuñ gibi*, كيمك‌كبى *kimiñ gibi*, نەنك *neniñ gibi*, انلركبى *anlar gibi*, انلرك كبى *anlarıñ gibi,* تك مكرر قند *ḳand-i mükerrer tek* "nebat şekeri gibi".

Arapçadan alınmış مثللو/ مثللى *misilli/misillü* kelimesi de bu dönemde takı işleyişiyle *gibi* yerine kullanılmıştır: بو مثللى آدملر *bu misilli (âdemler/adamlar)* gibi.

Ayrıca yine Arapça امثال *emsâl*, مثال *misâl*, مثل *misl* ve مقوله *maḳûle* "cins, tür" kelimeleri ile Farsça مانند *mânend* "gibi" kelimesi de belirsiz adtakımlarında 3. kişi eki almış biçimleriyle benzerlikçe karşılaştırma için *gibi* yerine kullanılmıştır: دكز مثالى *deñiz misâli (asker)*, بونك امثالى قواعد *bunuñ emsâli (ḳavâ'id* "kurallar"), سيل مانندى *sel mânendi* (*aḳtı*) , سيجيم مقوله‌سى ايپ *sicim maḳûlesi (ip)* gibi.

قدر *ḳadar* (okuma dilinde: *ḳader*) ve işleyişçe denkleri

Arapça bir kelime olup "ölçü" anlamındadır. Yalın adlarla birleştiğinde nitelikçe (miktarca) karşılaştırma ilişkisi kurar: دكرمن طاشى قدر *değirmen taşı ḳadar*, ذره قدر *zerre ḳadar* gibi.

Arapçada *ḳadar*'la aynı anlamda olan *miḳdâr* kelimesinin belirsiz ad takımı kalıbında tamlanan olarak bulunduğu 3. kişi ekli biçimi مقدارى *miḳdârı* (تشهد مقدارى *teşehhüd miḳdârı* "ettehiyyâtü duasını okuyacak kadar zaman, kısa sürede" gibi) ile yine Arapça رتبه *rütbe*, درجه *derece* ve مرتبه *mertebe* kelimeleri de aynı karşılaştırma ilişkisi için kullanılmış takı işleyişinde kelimelerdir. قدر ve anlatımca denkleri olan bu takı işleyişli kelimelerin gösterme ve soru zamirleriyle kurdukları takı öbekleri ölçü

zarfları ya da ölçü sıfatları olarak kullanılır: بو قدر *bu ḳadar*, شو مقدار *şu miḳdâr*, اول رتبه *ol rütbe*, شول مرتبه *şol mertebe*, نه درجه *ne derece* gibi.

ایچره *içre*

"İçinde, arasında" anlamlarında yer bildiren bir takıdır. İşleyişçe bulunma durumu ekine benzer. Az kullanılmış, dönem sonunda kullanımdan düşmüştür: دریا ایچره *deryâ içre,* روضه ایچره *ravza* "bahçe" *içre* gibi.

اوزره *üzre/üzere*

Zengin kavramları olan *yer* gösteren bir takıdır. Kurduğu öbekler daha çok yer ve nicelik zarfları olarak çok kullanılmıştır: باش اوزره *baş üzre (götürmek)*, آیاق اوزره طورمق *ayaḳ üzre/üzere (durmaḳ)*, حرکت اوزره اولق *hareket üzre/üzere (olmaḳ)*, عادت اوزره *âdet üzere,* الم اوزره *elem üzre* gibi. Bunun yanında وجهله *vechile* (< *vechi+ile*) de aynı kavramları yansıtan bir takı gibi iş görmüştür: خلاصه وجهله *hulâsa vechile* gibi.

آشوری *aşırı*

Tek başına zarf olarak da kullanılır. Uyum sürecinde yazılışı çeşitlenmiştir: دکز آشری : آشوری , آشیری , آشری *deñiz aşırı*, ایکی قاپی آشیری *iki ḳapı aşırı* gibi.

Yönelme Durumunda Ad İsteyenler

Bunlar *zaman ve yer yön (mekân)* bakımından sınırlayış ilişkileri kurarlar, doğrudan karşılaştırmalar yaparlar. Yönelme ekinin anlattığı *yöneliş, zıtlık, uygunluk* gibi anlatımları pekiştirmeye veya açık duruma getirmeye yararlar. Başlıcaları şunlardır:

göre کوره (: اکا کوره *aña göre*, دیدکنه کوره *dediğine göre*), نسبت *nispet* (اکانسبتاً *aña nispet*), نسبتاً *nispeten* (: اکا نسبتاً *aña nispeten*)

قارشی/ قارشو *ḳarşı* (: قلعه‌یه قارشی *ḳal'aya ḳarşı*), مقابل *muḳâbil* (: اکا مقابل *aña muḳâbil*),

طوغرو طوغرى *doğru* (: شهره طوغرو *şehre doğru*),

دك dek (: بازاره دك *bâzâra dek*), دكن *değin* (: بورسه‌يه دكن *Bursa'ya değin*, بو زمانه دكن *bu zemâna değin*),

يقين/ ياقين *yaḳın* (: شهره ياقين *şehre yaḳın*), قريب *ḳarîb* (: شهره قريب *şehre ḳarîb*),

كلنجه *gelince* (: بوزمانه كلنجه *bu zemâna gelince=gelinceye kadar*), وارنجه *varınca* (: بودينه وارنجه *Budin'e varınca=varıncaya kadar*),

قارشيلق *ḳarşılık* (: بوكا قارشيلق), باقه‌رق *baḳarak* (: اكا باقه‌رق *aña baḳaraḳ*),رغماً (: اكا رغما *aña rağmen*), بناً *binâen* (: *aña binâen*),

دائر *dâir* (: دون كيجه‌يه دائر *dün geceye dâir*).

Ayrılma Durumunda Ad İsteyenler

Kurdukları ilişki ekin kendi anlatımlarına uygun olarak daha çok *zaman*, *yer* ve *yön* bakımındandır. Ayrıca ekin bildirdiği anlamı pekiştirmeye ve kesinleştirmeye yararlar. *Sebep, sonuç, ayrıksılık* gibi ilişkileri de gösterirler:

اوكجه *öñce* (: سندن اوكجه *senden öñce*), اوكدين *öñdin* (: سندن اوكدين *senden öñdin*), اول *evvel* (: بوندن اول *bundan evvel*), مقدم *muḳaddem* (: بوندن بر سنه مقدم *bundan bir sene muḳaddem*),

صكره *soñra* (: بندن صكره *benden soñra*),

برى *beri* (: شهردن برى *şeherden/şehirden beri*),

اوته *öte* (: شهردن اوته *şeherden/şehirden öte*),

يوقارو يوقارى *yoḳarı* (: سندن يوقارى *senden yoḳarı*),

آشاغى/ آشاغه *aşağa* (: سندن آشاغه *senden aşağa*),

یاکا *yaña* (: شهردن یکا *şeherden/şehirden yaña*, بندن یکا *benden yaña*),

طشره *taşra* (: ایلدن طشره *ilden taşra*), طیشار *dışarı* (: اودن طیشاری *evden dışarı*),

ایچرو / ایچری *içeri* (: شهردن ایچری *şeherden/şehirden içeri*),

بشقه/ باشقه *başḳa* (: بوندن باشقه *bundan başḳa*), غیری *ğayrı* (: بوندن غیری *bundan ğayrı*), ماعدا *mâ'adâ* (: بوندن ماعدا *bundan mâ'adâ*),

اعتباراً *i'tibâren* (: شو آندن اعتباراً *şu ândan i'tibâren*),

طولایی *dolayı* (: بوندن طولایی *bundan dolayı*), اوتورو *ötürü* (: سندن اوتوری *senden ötürü*).

Buraya kadar verilmiş olan örnekleri bir de kendiniz yazarak yazı çalışması yapınız. Bu çalışma aynı zamanda Osmanlı Türkçesi metinlerini okurken karşılaşacağınız bugün kullanılmayan takıları tanıyıp bellemenize yardımcı olacaktır.

Belirsiz Ad Takımlarının Başlıca Yer Yön, Bilelik, Birliktelik, Görelik Durumu Ekleri Almasıyla Biçimlenen Takılar

Bunlar belirsiz adtakımı kalıbında, tamlanan olarak *yer yön, zaman, çağ, ilişki* bildiren kelimelerden birinin bir takı işleyişiyle yer alarak bir tür takı öbeği oluşturduğu belirtme öbeklerinde 3. kişi iyelik ekli bu unsurların *yönelme, bulunma, ayrılma* ekleri almış biçimleridir. Bunlar da birer takı işleyişindedir ve takı öbekleri kurarlar: قلعه آلتنده *ḳal'a altında*, یالی بویندن *yalı boyundan*, شهر طیشینه *şeher/şehir dışına*, الله قاتنده *Allâh ḳatında* gibi. Cümlede hepsi zarf görevinde bulunan bu öbeklerdeki bu takı işleyişli kelimelerden Osmanlı Türkçesinde kullanılmış başlıcaları şunlardır:

اوستنه *üstüne*, اوستنده *üstünde* (: اسکمله اوستنده *iskemle üstünde* gibi), اوزرنده *üzerinde*, اوزرینه *üzerine* فوقنده *fevḳında*,

آلتنه *altına*, آلتنده *altında*, آلتندن *altından*, تحتنده *tahtında* “altında”,

یاننه *yanına*, یاننده *yanında*, یانندن *yanından,*

یاقننده *yaḳınında,*

اوکنه *öñüne*, اوکنده *öñünde*, اوکندن *öñünden*

ایچنه *içine*, ایچنده *içinde*, ایچریسنده *içerisinde*, درونده *derûnunda*, داخلنده *dâhılinde*,

طشنده *taşında*, طیشنده *dışında*, طشره‌سنده *taşrasında*, طیشاریسنده *dışarısında*, خارجنده *hâricinde*, بیرونده *bîrûnunda* “dışında”

آردنده *ardında*,

قارشوسنده/ قارشیسنده *ḳarşısında*, مقابلنده *muḳâbilinde/müḳâbilinde*, مقابله‌سنده *muḳâbelesinde/müḳâbelesinde*

یانمده *yanımda*, قاتنده *ḳatında*, قتنده *ḳıtında*, نزدنده *nezdinde*,

چوره‌سنه *çevresine*, چوره یاننه *çevre yanına*, اطرافینه *etrâfına*, اطرافنده *etrâfında*,

یالیسنده *yalısında* (: طونه یالیسنده *Tuna yalısında*), اوته یاقاسنده *öte yaḳasında* (: استانبولك اوته یاقاسنده *İstanbul'un öte yaḳasında*),

اورته‌سنده *ortasında*, میاننده *miyânında*, آره‌سنده *arasında*, بیننده *beyninde* “arasında”, مابیننده *mâbeyninde* “arasında”

اوکنده *öñünde*, حضورنده *huzûrunda*,

اوته‌سنده *ötesinde*, اوته‌سندن *ötesinden*, ایلریسنده *ilerisinde*,

باشندن *başından* (: چشمه باشندن *çeşme başından*),

دیبینه *dibine*,

اراسنه *arasına*, آره‌سنده *arasında*

طرفندن *tarafından*,

حقنده *ḥaḳḳında*,

يوليله *yoluyla*,

اليله *eliyle*,

صره‌سيله *sırasıyla*,

طولاييسيله *dolayısıyla*, سببيله *sebebiyle*,

كركنجه *gereğince*, مقتضاسنجه *muḳtezâsınca*

بوينجه *boyunca* gibi.

Yukarıdaki takılarla yapılmış şu takı öbeklerini yazı çalışması olmak üzere Osmanlı alfabesiyle yazınız.

iskemle üzerinde, yol üzerine, Sultân yanına, asker öñüne, ırmaḳ içine, âdemler içinde, Tuna'nın öte yaḳasında, her iki inciniñ arasında, abâ altından, halḳ arasında, seniñ haḳḳında, kendi eliyle, nehir yoluyla, bir yıl boyunca, ḳânûn muḳtezâsınca, üç yıl miḳtârınca.

Arapça ve Farsça Ön Takılar

Arapça ve Farsçanın ön takıları Türkçenin yer yön bildiren *yönelme, bulunma* ve *ayrılma* eklerinin ve son takılarının karşılıklarıdır. Bunlar Türkçede bağımsız unsurlar olarak kullanılmamış; çoğu cümlede zarf hükmündeki birleşik yapılarda yer almıştır. Aşağıda bunlar anlamları ve Türkçedeki karşılıkları ile gösterilecek, bu arada kimi yazılış özelliklerine değinilerek örneklendirilecektir.

Arapça Ön Takılar

Bunların bir bölüğü kök takı, bir bölüğü ise takı gibi kullanılan zarflardır.

a. Kök Takılar

Bunların bir bölüğü tek harften ibarettir. Önüne geldiği kelimeye bitiştirilerek yazılır:

ب *bi-* :

Türkçede karşılığı çoğu kez *bulunma* (*-de*) eki ve *ile, için, yanında* takılarıdır. Yeminde "için, adına" anlamını verir: بالاتفاق *bi'l-ittifâḳ* "ittifakla", بنفسه *bi-nefsihî* "kendisi, kendi kendine", بالجمله *bil-cümle* "hep, hepsi, bütün", بالعكس *bi'l-aks* "tersine"

ل *li-* :

Türkçede karşılığı *için, dolayı, ötürü, gereği, yüzünden, tarafından* gibi sebep bildiren takılardır: لمحرره *li-muharririhî* "yazarı tarafından", لمصلحة *li-maslahatin* "işten ötürü, iş gereği". Zamirlerden önce له *le-* okunur: *lehû* "ona, onun için" gibi.

ت *t* :

Yemin sözü olarak *Allâh* kelimesi önüne getirilir. Karşılığı *için*, *adına*'dır: تالله *tallâhi*

و *v* :

Bu da yemin sözü olan *vallâhi* kelimesinde *için* anlamıyla kullanılır: والله.

Bir bölüğü ise adlarla bitişmez, ayrı yazılır:

على *ʻalâ-* :

Karşılığı *-ce, -den, üzre, üzerine, sebebinden, ḳarşı, göre* gibi ek ve takılardır: على قدرالطاق *ʻalâ ḳadri't-tâḳa* "gücüne göre, gücü yettiğince", على الصباح *ale's-sabâh* "sabahtan", علىالعاده *ale'l-âde* "âdet üzre, olageldiği gibi, olduğu gibi, sıradan", على الغفله *ale'l-ġafle* "gaflet üzre, gâfilce, fark ettirmeksizin".

عن *‘an :*

-den, -den ötürü, için gibi ek ve takılara karşılıktır: عن قريب *‘an ḳarîb* “yakından, çok geçmeden”, عن قصد *‘an ḳasdin* “bile isteye, kasıtlı olarak”, عن صميم القلب *‘an samîmi'l-ḳalb* “yürekten. içten, içtenlikle”.

بلا *bilâ- :*

Birleşik bir takıdır (*bi+lâ*). Türkçenin *-siz* ekine karşılıktır: بلاسبب *bilâ-sebeb* “sebepsiz”. Türkçenin *-siz* ekli sıfatlarının zarf olarak kullanılışı gibi, bu ön takıyla yapılmış kelimeler de zarf olarak kullanılır.

فی *fî-* :

Türkçede karşılığı *-de* eki ve *içinde, arasında* takılarıdır: فی الحقيقه *fi'l-haḳîḳa* “gerçekte, فی الواقع *fi'l-vâḳı‘* “olduğu gibi, nasıl olmuşsa öyle”.

الی *ilâ-* :

Karşılığı *-e* yönelme eki ve öbekleşmede bu eki isteyen *ḳadar* takısıdır: الی الآن *ile'l-ân* “bu âna kadar”, الی الابد *ile'l-ebed* “ebede kadar”.

من *min-* :

Türkçe karşılığı daha çok sebep anlatımıyla *-den* ekidir. Bu eki isteyen *soñra, beri, ötürü, dolayı* gibi takılarla da karşılanır: من بعد *bin ba‘d* “bundan sonra”, من كل الوجوه *min külli'l-vücûh* “her yönden, her bakımdan”, من جهة *min cihetin* “bir cihetten, bir sebepten ötürü”.

مع *ma‘a* :

Türkçe *ile* takısının karşılığıdır: مع التأسف *ma‘a't-teessüf* “teessüfle, ‘vah vah’diyerek”, مع عائله *ma‘a âile* “maaile, aileyle, evce”.

b. Takı Gibi Kullanılan Zarflar

Bunlar takı işleyişinde kullanılan *yer yön, çağ, birliktelik* gösteren kelimeler, daha doğrusu zarflardır. Türkçenin belirsiz adtakımı kalıbındaki takı öbeklerinde, aynı kavramları gösteren kelimelerden birinin bir takı işleyişiyle *yönelme, bulunma, ayrılma* ekleri almış biçimlerine denktir. Bu tür takı öbekleri de cümlede zarf olarak kullanılmıştır.

بعد *ba'd* "sonra" :

Türkçede karşılığı ayrılma durumu isteyen *soñra* takısıdır: بعد الزوال *ba'de'z-zevâl* "güneş battıktan sonra", بعد السلام *ba'de's-selâm* "selâmdan sonra", من بعد *min ba'd* "sonra, artık".

فوق *fevḳ* "üst":

Türkçenin bir tür takı öbeğindeki "üstünde, üzerinde, üstünden" takılarına karşılıktır: فوق العاده *fevḳa'l-âde* "olağanın üzerinde, alışılagelenin dışında".

تحت *taht* "alt":

Anlamca Türkçenin belirsiz adtakımı kalıbındaki takı öbeklerindeki *altı, altında, altından* takılarına eştir: تحت القلعه *tahte'l-ḳal'a* "kale altı, kale altında".

قبل *ḳabl* "ön":

Karşılığı *+den* durumunu isteyen *öñce* takısıdır: قبل الدخول *ḳable'd-duhûl* "girmezden önce", قبل التاريخ *ḳable't-târîh* "tarihten önce"

عند *'ind* "yan, kat":

Türkçedeki *yanında*, *ḳatında, nezdinde* gibi takılara karşılıktır: عند الله *inda'llâh* "Allah katında".

لدى *ledâ* "yan, kat":

Türkçenin *-de* ekine, ayrıca *yanında, katında* takılarına karşılıktır: لدى الوصول *lede'l-vusûl* "vardıkta, ulaştıkta".

Yukarıda verilmiş olan örneklerde takı öbeklerini oluşturan iki kelimenin arasında ا *elif* ve ل *lâm* harflerinin yer aldığını fark etmiş olmalısınız. Bu iki harfe Arapçada "belirtme edatı" anlamında **tarif harfi** (*harf-i ta'rîf*) denir. Adlara belirlilik kazandıran bu edatın ا (*elif*)'i (daha doğrusu *hemze*'si), görüldüğü gibi, hiçbir örnekte okunmamış; ل (*lâm*)'ı ise, kimi örneklerde *l* okunmuş, kimi örneklerde ise bunun yerini takıdan sonraki kelimenin ilk sesi almıştır: *ale'l-âde*, ama *ale's-sabâh* gibi. Edatın ا (*hemze*)'sinin okunmaması genel bir kuraldır. ل (*lâm*)'ının kimi zaman okunmaması ise Türkçedeki ünsüz benzeşmesine benzer bir benzeşmeyle ilgilidir. Buna göre Arap alfabesi harfleri iki bölüğe ayrılmıştır. Belirtme edatının *lâm*'ının okunmadığı harflere **güneş harfleri** (*şems harfleri* = *hurûfü'ş-şemsiyye*), okunduğu harflere ise **ay harfleri** (*kamer harfleri* = *hurûfü'l-kameriyye*) denir. Güneş ve ay harfleri aşağıda gösterilmiştir.

Güneş Harfleri:

ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن

Ay Harfleri:

ب ج ح خ ع غ ف ق ك م و ه ى

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Arapça kurallı belirtme öbeklerinde (*ad takımları* ve *sıfat takımları* ile *birleşik sıfat* işleyişinde yapılarda) bu belirtme edatının bulunması, bu kelime öbeklerinin doğru okunması bakımından önemlidir.

Örneklerde dikkatinizi çekmesi gereken bir durum da bugünkü alfabe ile verilmiş yazılışlarında iki işaretin (' ve -) kullanılmış olmasıdır. İlki asıl takılar ve takı gibi kullanılan kelimelerden sonra, ikincisi ise benzeştiği ve benzeşmediği durumlarda belirtme harfinden sonra konmuştur. Bu işaretler, 4. Ünitede de belirttiğimiz gibi, metni düzenlemeye yarayan yardımcı işaretlerdir. Osmanlı Türkçesi metinlerinin bugünkü alfabeye aktarılmasında bu tür işaretleme yaygın bir uygulamadır. Bu uygulama Arapça belirtme öbeklerinde de yapılacaktır.

Aşağıdaki örnekleri güneş ve ay harflerine göre seslendiriniz ve ayırıcı işaretleri kullanarak yazınız.

دارالفنون ، نورالشمس ، تحت العرض ، بين الملل ، عبد الله ، كمال الدين ، شمس المعارف ، اميرالمؤمنين ، دار الخلافه

Farsça Ön Takılar

Farsçanın ön takıları da Osmanlı Türkçesinde ancak yer aldıkları birleşik kelimelerde bulunur. Bunların bir bölüğü kök takı, bir bölüğü ise takı gibi kullanılmış olan zarf işleyişinde kelimelerdir.

a. Kök Takılar

Bunlar Türkçenin ad çekimi eklerine ve kimi takılarına karşılık gelir. Bu yapıdaki kelimeler Osmanlı Türkçesinde *ad, sıfat* ve *zarf* olarak kullanılmıştır:

با *bâ-* (= ile, -e, -li) :

با خصوص *bâ-husûs* "özellikle, bilhassa", با وقار *bâ-vaḳâr* "vakarlı, oturaklı, ağır başlı", با تحريرات *bâ-tahrîrât* "yazıyla".

ب *be-* (= ile, -e) : Bitişik yazılır:

بنام *be-nâm* "namlı, ünlü", بجد *be-cidd* "gayretli".

بر *ber-* (= üzre, üzere, üzerine, üzerinde, üstünde) :

بر منوال مشروح *ber-minvâl-i meşrûh* "açıklandığı üzere".

بی bî- (= *-sız*) : Bitişik yazılır:

بیچاره *bî-çâre* "çaresiz, zavallı", بیکناه *bî-günâh* "günahsız".

در *der-* (= içinde, içine, -de) :

درآن *der-ân* "o anda, hemen", درکنار *der-kenâr* "kenar yazısı; kucaklama", درنیام *der-niyâm* "kınında, kın içinde".

از *ez* (= -den) :

از *ez cân ü dil* "canıgönülden", از هر جهت *ez-her cihet* "her yönden", از بر *ez-ber* "göğüsten, içten, bellemiş olarak, okuyarak değil de zihinden".

نا/ناـ *nâ-*, *ne-* (= *-siz*) :

نادان *nâ-dân* “bilgisiz, kaba”, نامتناهی *nâ-mütenâhî* “sınırsız, uçsuz bucaksız”, نومید *nevmîd* (< *ne+ümîd*) “umutsuz” gibi.

تا *tâ* (= kadar, dek, değin) :

تاکی *tâ-key* “ne zamana kadar”, تاابد *tâ-ebed* “ebede kadar”. Daha çok *be-* ile birlikte kullanılmıştır: تابصباح *tâ be-sabâh* “sabaha kadar”.

غیر *ğayr* “başka, kendisi olmayan, öyle olmayan”: Arapçadır. Farsçada adtakımı (isim tamlaması) kalıbındaki belirtme öbeklerinde belirtilen (tamlanan) olarak yer almıştır. Bunlar aslında Türkçenin ayrılma durumu isteyen *başka* zarfıyla yapılmış takı öbeklerine karşılıktır:

غیرعادل *ğayr-i ‘âdil* “adalete uygun olmayan”, غیرمعین *ğayr-i muayyen* “belirsiz, nitelenemez”, غیرمستعمل *ğayr-i müsta‘mel* “kullanıma gelmez, kullanışsız”.

b. Takı Gibi Kullanılan Zarflar

Bunlar da Türkçenin yukarıda tanıdığımız *yer yön, zaman, çağ* bildiren kelimelerine *yönelme, bulunma* ve *ayrılma* ekleri getirilerek yapılmış takılarına benzerler. Onların bir belirsiz adtakımının sonunda yer alarak takı öbekleri oluşturması gibi, takı öbekleri oluştururlar. Bu takı öbekleri de kuruluşça Türkçenin adtakımına benzer. Ancak Farsça kurallı bu ad takımlarında bunlar Türkçedekinin tersine olarak önce gelir. Bunların çoğu cümlede zarf işleyişindedir:

درون *derûn*, اندرون *enderûn* (= içinde) :

درون خانه *derûn-ı hâne* “ev içi”, (*ez-* “*-den*” ile birlikte:) از درون خانه *ez derûn-ı hâne* “evden”.

بیرون *bîrûn* (= dışında, dışarıya) :

بیرون باغ *bîrûn-ı bâğ* “bağ dışında.”

پس *pes* (= arkasında, arkasından, ardında, ardından) :

پس پرده *pes-i perde* "perde arkasında, perde ardından."

پیش *pîş* (= önünde, -de) :

پیش پادشاه *pîş-i pâdişâh* "padişah önünde", درپیش *der-pîş* "önde, önce".

زیر *zîr* (= altına, altında) :

زیر زمین *zîr-i zemîn* "yer altı, yer altında".

c. Ön Takı Olarak Kullanılan Adlar

Farsçada kimi adlar da bir ön takı işleyişiyle kullanılmıştır. Bunlarla yapılmış birleşik kelimelere de Osmanlı Türkçesinde yer verilmiştir. Bunların kimi zarf, kimi ise adtakımı kalıbındaki bir takı öbeğinde takı işleyişindedir. Başlıcaları şunlardır:

باب *bâb* "kapı" (= konu, husus) :

درباب *der-bâb* "hakkında", درین باب *der-în bâb* "bu konuda".

برای *berây* "için" (=yüzünden, sebebiyle. Farsça tamlama kalıbında tamlanan olarak) :

برای خدا *berây-i Hudâ* "Allah için", برای مصلحت *berây-i maslahat* "iş sebebiyle".

جهت *cihet* "yön, taraf" (= için. +*den* anlatımında *ez-* ile birlikte tamlanan olarak) :

از جهت *ez-cihet-i* "yüzünden, sebebinden".

حق *hakk* (*der-* ile birlikte adtakımında tamlanan olarak) :

درحق *der hakk-ı* "… *hakkında*".

SIRA SİZDE 3

Örneklerde gördüğünüz gibi, Farsçada ön takılarla yapılmış takı öbeklerinde takıdan sonra ayırıcı işaret olarak *kısa çizgi* (tire) kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi metinlerinin bugünkü alfabeye aktarılmasında bu uygulama da yaygındır. Aşağıda verilmiş olan bugün kullanmakta olduğumuz kelimeleri okuyunuz ve bu işareti kullanarak bugünkü harflerle yazınız:

بهمه حال ، بهرحال ، بردوش ، برطرف ، دردست ، برهوا ، پی در پی ، درحال ، بیقرار ، نامرد

BAĞLAMLAR

Söz içinde iki kelimeyi, aynı görevde iki cümle üyesini ya da iki cümleyi bağlayan kelimelerdir. Çoğu tek olarak kullanılır, ancak ikili kullanılanları da vardır.

Türkçede bağlamların çoğu yabancı asıllıdır. Önceki dönemde *ve* yerine kullanılmış olan تقی *taḳı,* دخی *dahı* da Osmanlı Türkçesi içinde yerini yabancı karşılıklarına bırakmıştır.

Bağlamları bağladıkları kelime ve söz öbekleri arasında kurdukları ilişkilere, kavramları ve düşünceleri birleştirme ve bütünleştirme yönlerine, yapılarına, ayrıca kaynaklarına göre değişik başlıklar altında bölümlere ayırabiliriz. Ancak şimdilik gerekli olan bunların Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olanlarını topluca görmek ve onları kalıplaşmış yazılışlarıyla tanımaktır. Önümüzdeki yıl birleşik cümle tiplerini ele aldığımızda her birini özellikle kurduğu ilişki/ilişkiler açısından yakından tanıyacağız. Aşağıda bu dönemde kullanılmış olan bağlamlar Türkçe ve yabancı asıllı olmalarına göre iki bölüm hâlinde alfabe sırasıyla topluca verilmektedir.

Türkçe Asıllı Bağlamlar

Bunlar Türkçe asıllı bir ve birden çok kelimeden ya da Türkçe ve alıntı birden çok kelimeden oluşmuş olabilir. Birden çok kelimelik olanların karışıkları Türkçede üretildiği ve yalnız Türkçede kullanıldığı için bunlara da Türkçe bağlamlar arasında yer veriyoruz:

انجق *ancaḳ*,

اندن غیری *andan ġayrı,*

انك ایچون *anıñ içün/için,*

اندن ماعدا *andan mâ'adâ,*

اندن اوتوری *andan ötürü*,

بله *bile*,

بولیکی , *bolay ki* "umulur ki, olur ki, ola ki",

چونکم *çün kim,*

بو حالده که *bu hâlde ki* "halbuki",

ده *de*, ده … ده *de ... de*

اکرکم *eğer kim,*

ایله *ile,*

كرك … كرك *gerek ... gerek,* كركسه…كرك *gerek ... gerekse*, كركسه …

كركسه *gerekse … gerekse,*

ها … ها *ha ... ha,*

خاچان *haçan*, خاچان کم *haçan kim,*

حالبوکی *hâl bu ki,*

همان کم *hemân kim* "ne zaman ki, … -diğinde",

همان تك *hemân tek* "yeter ki",

هر نه قدر *her ne ḳadar*,

امدی *imdi*,

ایستر... ایستر *ister … ister*,

ایسه *ise*,

قاچان *ḳaçan,* قاچان کم *ḳaçan kim,*

کم *kim,*

ناصلکه *nasıl ki*,

نه وقتین *ne vaḳtın*

نه وقت که *ne vaḳt ki,*

نته که *nite ki,*

نته کم *nite kim,*

اول اجلدن *ol ecilden,*

اولسببدن *ol sebepten,*

تا حدی که *tâ haddî ki* "o derecede ki, o dereceye kadar ki"

تا کم *tâ kim*,

تك *tek* "yeter ki, el verir ki",

ینه *yine*

یوخسه *yohsa*, یوقسه *yoḳsa*

Yabancı Asıllı Bağlamlar

Hepsi Arapça ve Farsçadan alınmıştır. Osmanlı Türkçesinde *hem* ve *ne* gibi ikili kullanılanları da olmuştur.

على الخصوص *ale'l-husûs* “özellikle”,

بل *bel* “belki”*,*

بلكه *bel ki,*

بنابرين *binâ ber-în* “buna binâen, bundan ötürü, şöyle ki” ,

بناء على ذالك *binâen alâ-zâlik* “ona göre, buna göre”*,*

بناء عليه *binân aleyh*,

چون *çün* “çünki, mademki”*,*

چونكه *çün ki,*

اكر *eger/eğer*

اكرنه *egerne*/*egerni* “yoksa, değilse”

اكرچه *egerçi/eğerçi* “her ne kadar”*,*

اكرچه كه *egerçi ki/eğerçi ki*

اما *emmâ/ammâ,*

ار *er* “eğer”*,*

فاما *fe-emmâ* “ama, lâkin”*,*

فقط *feḳat /faḳat,*

فى الحقيقه *fi'l-haḳîḳa* “gerçekten de”

كاه…كاه *gâh/kâh ... gâh/kâh*

كاهى…كاهى *gâhî ... gâhî*,

كر *ger* “eğer”*,*

كرچه *gerçi,*

کرچه که *gerçi ki,*

کرنه *gerne/gerni* “yoksa, değilse”

خواه…خواه *hâh ... hâh* “ister … ister”

حتی *hattâ*,

هم *hem*, هم…هم *hem ... hem*,

همانقه *hemân ki,*

خود *hod* “aynı, de”,

الا *illâ,*

کذا *kezâ*

که *ki,*

لکن *lâkin,*

لیك *lîk* “ancak”,

لیکن *lîkin* “lâkin, fakat, ancak”,

مع ما فیه *ma‘a mâ-fîh* “mamafih”,

مادام که *mâdâm ki,*

مکر *meger/ meğer*,

نه…نه *ne ... ne*, نه ده … نه *ne ... ne de,*

نهایت *nihâyet,*

نهایتی *nihâyetî,*

پس *pes,*

شاید *şâyet,*

تا که *tâ ki,*

و *ve, vü, u, ü*

واقعا *vâḳı‘â* “gerçekte, aslına bakılacak olursa”,

وقتاکه *vaḳtâ ki* “ne vakit ki”,

و الا *ve illâ,*

وکر *veger* “ve eğer, eğer”,

ولو *velev*,

ولوکه *velev ki*,

ولیك *velîk* “ancak, velâkin”,

ور *ver* “eğer”,

ورنه *verne/verni* “yoksa, eğer değilse”,

ویاخود *ve yâhod*,

و *vü,*

یا *yâ*, یا… یا *yâ ... yâ,* یا … یاخود *yâ ... yâhod,*

یاخود *yâhod,*

یعنی *ya‘nî*

زیرا *zîrâ,*

زیرا که *zîrâ ki.*

Aşağıdaki mısra ve beyitleri Osmanlı alfabesiyle yazınız ve içlerinde geçen bağlamları gösteriniz:

Hem mey içmez hem güzel sevmez demişler haḳḳına

Olur bir gün müsâ'id rûzgâr emmâ/ammâ zemân ister

Temâm oldu güzellik sanma Şîrîn ile Leylâ'da

Niçe Leylâ bulunur erlik emmâ/ammâ 'âşıḳ olmaḳtır

Gâh olur ġurbet vatan gâhî vatan ġurbetlenir

Epsem ol kim nîk ü bed bîhûde halḳ olmuş değil

epsem ol: sus, konuşma

nîk ü bed: iyi ve kötü

bîhûde: boşuna, boş yere

Gâh vuslat gâh fürḳat böyledir de'b-i felek

fürḳat: ayrılık

de'b-i felek: feleğin, yani alın yazısının kanunu (*de'b: hemze* ile)

Söylenir dilde meseldir el için olma sefîl

Ne vasî ol ne vekîl ol ve ne bir şahsa kefîl

Bağlamlar Üzerine Notlar

Bağlamlar kurdukları ilişki türüne, anlatımlarına, iki cümleyi belli bir ilişki ile birbirine bağlarken cümlelerden hangisinin başında yer aldıklarına, kurduğu ilişkide iki yargıdan birinin ötekine bağımlı olup olmamasına göre bölümlere ayrılabilir. Onları bütün bu yönleriyle önümüzdeki yıl cümle tiplerini ele aldığımızda yakından tanıyacak, örneklerini göreceğiz.

8. Ünitede ilinti zamirleri *ki* ve *kim*'den söz ederken bunların aynı zamanda bağlam olarak da kullanıldıklarını belirtmiştik. Osmanlı Türkçesinde *ki* ve *kim*'in Farsçadan alınmış cümle tiplerinde bir bağlam işleyişiyle ayrı ve önemli bir yeri vardır. Bu cümleleri önümüzdeki yıl bütün çeşitleriyle gözden geçireceğiz.

Yazıda tek harfle, و (*vav*) ile yazılan sıralama bağlamı Arapça asıllıdır, bu dilde yalnız *ve* olarak okunur. Farsçada *u* ve özellikle secili nesirde bakışık iki cümle arasında *ve* gibi söylenmiş olan bu bağlam, Osmanlı Türkçesinde ünlüyle biten kelimelerden sonra *ve*, *vü* (آناسی و آتاسی *anası ve atası* "babası", آبا و اجداد *âbâ vü ecdâd* "babalar ve atalar" gibi); ünsüzle biten kelimelerden sonra ise *u, ü* olarak okunmuştur (ضبط و ربط *zabt u rabt*, امر و فرمان *emr ü fermân* gibi). Bununla birlikte bu çeşitlilik şiir diline özgüdür ve heceleri ölçü kalıplarına uydurmakla ilintilidir: نه وصی اول نه وکیل اول و نه بر شخصه کفیل *ne vasî ol ne vekîl ol ve ne bir şahsa kefîl* ; یاننجه کتخداسی و لالاسی چوق کوزل *yanınca kethudâsı vü lâlâsı çoḳ güzel* ; عینکه هرگز خیال سور و ماتم کلمسون *aynıña hergiz hayâl-i sûr u mâtem gelmesin* (= gözüne hiçbir zaman düğün ve matem hayali gelmesin) gibi. Nesir dilinde, Arapçadaki gibi, *ve* biçimindeki söylenişi tercih edilmiştir: ایشتدی و تحسین ایلدی *işitti ve tahsîn eyledi* "beğendi", ایچری کیرر و اوتورر *içeri girer ve oturur*. Aynı durum iki kelime arasına girdiğinde de çoğu kez geçerlidir: کجه و کوندوز *gece ve gündüz* gibi. کویلر و قصبه لر *köyler ve ḳasabalar*, کتاب و سنت *kitâb ve sünnet* "Kur'an ve hadis", حسن و حسین *Hasan ve Hüseyn* gibi. Ünsüzle biten kelimelerden sonra geldiğinde, Türkçe heceleşme kanununa göre, kelime sonunda kalan ünsüzü yanına çeker ve bir açık hece oluşturur: نام و نشان *nâm ü nişân* (> *nâ-mü-ni-şân*) gibi. Bu durumda kelimenin bir hecesi durumuna geçmiştir. Ancak okuma dilinde bu hece önceki heceyi izleyen bir hece gibi uyum kanunlarına göre okunmaz, bağımsız bir kelime muamelesi görür (: عزت و اکرام *izzet ü ikrâm*, صبر و سکون *sabr ü sükûn*) gibi. Konuşma dilinde ise kelimenin bir hecesiymiş gibi uyumlu söylendiğini XVIII. yüz yıl gramercisi *Viguier* kaydetmektedir: *izzeti ikrâm, cânı göñülden* gibi.

ÜNLEMLER

Seslenerek bir dilek ve isteği *duyurmaya, çağırmaya, bir şey sormaya, bir şey öğrenmek istemeye, yönlendirmeye, bir şeye dikkat çekmeye, bir iş gördürmeye, bir şey göstermeye* yarayan ya da kişiye özgü *duyuşları, sevinç, keder, üzüntü, acı, hayıflanma gibi duyguları* anlatan sesler ve kelimelerdir. Birinciler bir dinleyeni olan *çağrı, uyarı, gösterme, soruşturma, teşvik, takdir, iyi dilek, özendirme, yönlendirme* ve benzeri amaçlı seslenişler,

ikinciler ise belli bir dinleyeni olmayan, kişinin içinden kopup gelerek ortaya salınan çoklukla *duyuş ve duygu* sesleridir. Bununla birlikte bu iki bölük ünlem kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir. Aralarında birbirinin yerine kullanılanlar vardır.

Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınanlarla birlikte çok sayıda ünlem bulunmaktadır. Bunlardan asıl ünlemlerin çoğu tek hecelidir. İki hecelilerin çoğu da asıl ünlemlerden ikileme yoluyla yapılmıştır. Her sınıftan kimi kelimeler ünlem işleyişinde kullanılabildiği gibi, çeşitli yapılardaki söz birlikleri de aynı işleyişi alabilir. Bunlar arasında ünlem olarak kullanılmaya en yatkın olanları fiillerin emir kiplerinin 2. kişileri ile dilek kipinin 2. ve 3. kişileridir. Aşağıda Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan türlü yapıdaki ünlemlerin pek çoğu alfabe sırasıyla verilmektedir.

آ *a*,

آ *â*

عجايب *acâyib*,

آفرين *âferîn,*

افرين سكا *âferîn saña,*

آه *âh*,

اخ *ah,*

آل آ *al a*,

آلارغه *alarga* “çekilin, savulun”,

آلارغه اولك *alarga oluñ,*

الله الله *Allâh Allâh,*

الله بركات ويرسون *Allâh berekât versin,*

الله اكبر *Allâh ekber,*

الله كوسترمسون *Allâh göstermesin,*

الله عنايت ايليه *Allâh inâyet eyleye,*

الله كريم *Allâh kerîm,*

الله قولای كتوره *Allâh ḳolay getire,*

الله ميسر ايليه *Allâh müyesser eyleye,*

الله نصيب ايليه *Allâh nasîb eyleye,*

الله سلامت ويره *Allâh selâmet vere,*

الله ويره *Allâh vere,*

الله ويرسون *Allâh versin,*

الله اكبر *Allâhu ekber,*

امان *amân,*

آی *ay,*

با *ba,*

با *bâ,*

آ باق *baḳ a* (آ باق *baḳ a âdemler, sözüñüzde yalan olmasın* gibi),

بارك الله *bâreka'llâh,*

به *be,*

به هی *be hey,*

به هی صاقين *be hey saḳın,*

بره *bere,*

بركات ويرسون *berekât versin*,

بیره مدد *bire medet,*

بیره *bire,*

بولا که *bola ki* “inşallah, keşki”*,*

بولای که *bolay ki/bulay ki* “inşallah, keşki olsa”*,*

بره *bre,*

چکل *çekil,*

چوق یاشا *çoḳ yaşa,*

دفع اول *defol,*

دی ها *de hâ*

دستور *destûr* “çekil, yol ver”,

دریغ *dirîğ* “yazık, vah vah”*,*

دریغا *dirîğâ* “ne yazık, vah”*,*

استغفرالله *estağfirullâh*

ای *ey,*

ایا *eyâ,*

ای واه *ey vâh*,

ایو ولله *eyi/eyü vallâh*,

ای ولله *ey vallâh,*

ای واه *eyvâh,*

فی کیدر *fî gider* “haydi, durma, yallah”*,*

کوریم سنی *göreyim seni,*

كوزكى آچ *gözüñü aç,*

ها *ha,*

هاي *hay,*

هاي هاي *hay hay,*

هايده *hayda/hayde,*

هايدن *hayden/haydın,*

حيف *hayf, hayıf* “yazık, ne yazık”*,*

حيفا *hayfâ, hayıfâ* “vah, yazık”*,*

هاى مدد الله *hay meded Allâh*,

هله *hele,*

هي *hey,*

هيهات *heyhât* “ne yazık”*,*

هى هاى *hey hây,*

هو هو *ho ho*,

هوپ *hop*,

هو *hû*,

اى *î* “ey”,

انشالله *inşallâh*,

كاشكه *kâşki, kâşke,*

كيش *kiş*,

قولاى كله *ḳolay gele,*

لبیك *lebbeyk,* لبه *lebe,* لپه *lepe* “buyur, emrin olur”,

ما *mâ,*

ماشالله *mâşa'llâh,*

مدد *meded,*

مدد الله *meded Allâh,*

مرحبا *merhabâ* “ne güzel, Allah esirgesin”

نه موطلو *ne mutlu*,

نه یازیق *ne yazıḳ*,

اوف *of*,

اوح *oh,*

اوح اوح *oh oh,*

اولسون *olsun,*

اوف *öf,*

پف *pef,*

په *peh/pih,*

په نه یازیق *pih ne yazıḳ,*

پوه *poh*, پوه پوه *poh poh, puh puh,*

پوه *pöh,*

پوه نه کوزل *pöh ne güzel,*

پوی پوی *puy puy,*

صاقن *saḳın,*

صا ول *savul,*

صاول آ *savul a,*

سلاح باشينه *silâh başına*,

سوس *sus,*

سوس آ *sus a,*

سوساول *sus ol*

سبحان الله *sübhâna'llâh* “bu ne iş, bu ne güzellik, maşallah”

شالله *şallâh* “inşallah”,

توه *tuh, tüh*,

اوف *uf*

اوف *üf*

واه *vâh*

واه واه *vâh vâh*

وای باشکه *vay başıña,*

وای *vay,*

وای که *vay ki*

وای مدد *vay medet,*

وای سکا *vay saña*,

یا *yâ*

یا مدد *yâ medet*

یه *ya,*

یازیقلراولسون *yazıḳlar olsun*

ییقل *yıḳıl,*

یانغین وار *yangın var*,

زه *zih* “ne güzel”

زهی *zihî* “ne güzel, ne iyi”

زنهار *zinhâr* “sakın, yapma”.

Ünlemler Üzerine Notlar

آ seslenme ünlemi sözün hem başında, hem de sonunda gelebilir: آ حریف نەدر سنك ایتدیکك *a herîf, nedir senin ettiğin*; اور دیدیسك اولدور *vur dediysek öldür demedik a;* آ چوق ایستمدك *çok istemedik a*. آ دیمدك gibi. Sonda kimi zaman *ya* ile nöbetleşir: ایستسه ایدك یا *istese idiñ ya* gibi. Şart kipinin 2. kişisinden sonra emir anlatımına denk bir anlatım oluşur ve ünlem bu tür kullanışta uyum kanunlarına uyar: قیافتینه بقسكآ *ḳıyâfetine baḳsañ a*; عقللیلری کورسکه *aḳıllıları görseñ e*. Son örnekte olduğu gibi, ince sırada söylendiğinde daha çok bitişik yazılır.

Bu ünlem aynı zamanda *şaşma, beğenme ya da hoşlanmama* bildirir. O zaman uzun söylenir ve yalnızca söz başında gelir: *â, bu da ne!; â, çok olduñ ammâ!* gibi.

Farsçanın çağırma ünlemleri ای *ey, iy* ile adların sonuna gelip uzun okunan *elif* (ا)'tir. *İy* gibi okunduğunda uzun bir ünlü ses (= *î*) değerindedir. Arapçanın seslenme ünlemi یا *yâ* ise Farsça ve Türkçeye alınmış ve üç dilde ortak bir ünlem olarak kullanılmıştır.

Nazımda şairler mahlaslarını çoklukla kendilerini dinleyen yerine koyup seslenmeli kullanırlar. Bu durumda mahlas ya yalın olur (*Bu sâde nazmı ehl-i sanâyi‘* [süslü söz meraklıları] *beğenmese – Nev‘î ne ğam bizim sözümüz ‘âşıḳânedir* [âşıkçadır]), ya önünde *ey* ünlemi bulunur (*Ey Muhibbî yâr elinden bir ḳadeh nûş eyleyen* [içen] – *Hızr elinden ger olursa*

âb-ı hayvân [âbıhayat] *istemez*), ya da Farsça seslenme ünlemi *elif*'i alır (*Kitâb-ı ışḳa* [aşk kitabına] *baḳtım Nev'iyâ bir bâbda* [bölümde] *yazmış – Der-i dildâra* [sevgilinin kapısına] *'âşıḳlar varıp yalvaralar derler*. Son örnekte görüldüğü gibi, ünlüyle biten mahlas kelimelerinde iki ünlü arasına bir kaynaştırıcı *y* girer. Bunu *yâ* ünlemiyle karıştırmamalı.

Özet

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Türkçe son takılarla alıntı ön takıları ve bunlarla yapılmış takı öbeklerini tanımak, ilişkilendirme yönleri açısından birbirleriyle olan denklikleri açıklayabilmek.

Takılar başlı başına kavramları olmayan, isim sınıfından kelimelerden sonra gelerek onları söz içinde başka unsurlarla ilişkilendiren kelimelerdir. İki kavram arasında kurdukları ilişkinin niteliğini belli eden anlatımları hemen hemen çekim eklerinin anlatımına denk düşer. Bu yüzden birleşmede istedikleri çekim ekinin anlatımına açıklık getiren, onu pekiştiren bir işleyişte görünürler. Çekim ekleriyle olan bu yakınlıkları yüzünden ekleşmeye eğilim gösterirler, geçici ekleşmeye uğrarlar, uyumlara uymak gibi ek davranışı gösterirler. Takıların kendilerinden önceki isimle oluşturdukları öbeğe *takı öbeği* diyoruz. Takıların en önemli özelliği geldikleri adın belli çekim durumlarında bulunmasını istemeleridir. Osmanlı Türkçesinde Türkçe takılar yanında Arapça ve Farsçadan alınmış çok sayıda takı da kullanılmıştır. Bunlar ilişkilendirme yönleri bakımından birbirleriyle denkleşir. Takılar da zamirler gibi yazılışları kalıplaşmış kelimelerdir.

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Türkçe ve alıntı bağlamları yazılışlarıyla topluca tanıyıp değerlendirmek.

Söz içinde iki kelimeyi, aynı görevde iki cümle üyesini ya da iki cümleyi bağlayan kelimelere bağlam diyoruz. Türkçede bağlamların çoğu yabancı asıllıdır. Bağlamları bağladıkları kelime ve söz öbekleri arasında kurdukları ilişkilere, kavramları ve düşünceleri birleştirme ve bütünleştirme yönlerine, yapılarına, ayrıca kaynaklarına göre değişik başlıklar altında bölümlere ayırabiliriz. Ancak şimdilik gerekli olan bunların Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olanlarını topluca görmek ve onları kalıplaşmış yazılışlarıyla tanımaktır. Önümüzdeki yıl birleşik cümle tiplerini ele aldığımızda her birini özellikle kurduğu ilişki/ilişkiler açısından yakından tanıyacağız.

İsim sınıfından kelimeler olarak ünlemlerin yerini belirleyecek, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan çok sayıda ünlemi yazılışlarıyla tanıyabilmek.

Ünlemler bir dinleyene seslenerek bir dilek ve isteği *duyurmaya* yarayan sesler, kelimeler ve kelime öbekleri ya da *duyuşları* ve *duyguları* anlatan sesler, ses öbekleri ve duygu anlatımı yüklenmiş birtakım kelimelerdir. Bu temel anlatım özellikleriyle iki bölükte toplanabilirse de, ünlemler kesin sınırlarla birbirinden ayrılmış değildir, aralarında birbirinin yerine kullanılanlar vardır. Asıl ünlemlerin çoğu tek hecelidir. İki hecelilerin çoğu da asıl ünlemlerden ikileme yoluyla yapılmıştır. Her sınıftan kimi kelimeler ünlem işleyişinde kullanılabildiği gibi, çeşitli yapılardaki söz birlikleri de aynı işleyişi alabilir. Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsçadan alınanlarla birlikte çok sayıda ünlem bulunmaktadır. Takılar ve bağlamlar gibi bunların da yazılışları kalıplaşmıştır. Özellikle manzum metinlerde mahlasların ünlem olarak kullanılması, divan şairlerinin kendilerini seslenilen kişi yerine kendilerini koymaları biçimindeki tutum çok yaygındır.

Kendimizi Sınayalım

1. Aşağıda takılarla ilgili söylenenlerden hangisi **yanlıştır?**

a. İsim sınıfından kelimelerden sonra gelirler.

b. İşleyişleri bakımından isim çekimi eklerine benzerler.

c. Çoğu kez yerlerini bir yapım eki alabilir.

d. Ekleşmeye eğilim gösterirler.

e. Sık sık geçici ekleşmeye uğrarlar.

2. Aşağıdakilerden hangisi "takı öbeği" ile ilgili doğru bir yargıdır?

a. Kendilerinden önceki isimle birlikte bir öbek oluşturur.

b. Uyumlara uymak gibi ek davranışı göstermezler.

c. Takıldıkları isme bitiştirilerek yazılmazlar.

d. Bir zamir ve zarfın üstlenebileceği bütün görevleri üstlenirler.

e. Söz içinde sıfat, çoklukla da sıfat-fiil hükmünde bulunurlar.

3. Aşağıdaki yargılardan hangisi **yanlıştır?**

a. Kök takılar sayıca azdır.

b. Türemiş takılar isimlerden çekim ekleriyle yapılabilir.

c. Türemiş takılar fiillerden zarf-fiil ekleriyle yapılabilir.

d. Çoğu takılar aslında zarftır.

e. Takı öbeklerinin *belirtme, bulunma* ve *ayrılma* durumunda biçimleri vardır.

4. Aşağıdaki "takı öbeklerinden" hangisi bir "belirsiz adtakımı" **oluşturmaz?**

a. ایاق اوستی

b. اوزی کبی

c. اخشام وقتی

d. شهر طيشي

e. یالی بویی

5. Aşağıdaki takılardan hangisi “yönelme durumunda” bir ad ister?

a. اوزره

b. ایچون

c. تك

d. قدر

e. مقابل

6. Aşağıdaki takılardan hangisi “ayrılma durumunda” bir ad ister?

a. یاکا

b. اجل

c. دائر

d. طوغری

e. قریب

7. Aşağıdaki kelimelerden hangisinde “Arapça ön takı” vardır?

a. با وقار

b. بیکناه

c. تابصباح

d. بلاسبب

e. نادان

8. Aşağıdaki kelimelerden hangisinde “Farsça ön takı” vardır?

a. بالعکس

b. عند الله

c. لدی الوصول

d. تحت القلعه

e. برای خدا

9. واقعا bağlamının anlamı aşağıdakilerden hangisidir?

a. neredeyse

b. gerçekte

c. halbuki

d. umulur ki

e. ola ki

10. Aşağıdakilerden hangisi ünlemdir?

a. درون

b. درپیش

c. دریغ

d. درآن

e. درحال

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. c Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

2. a Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

3. e Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

4. b Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

5. e Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

6. a Yanıtınız doğru değilse “Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

7. d Yanıtınız doğru değilse “Arapça ve Farsça Ön Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

8. e Yanıtınız doğru değilse “Arapça ve Farsça Ön Takılar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

9. b Yanıtınız doğru değilse “Bağlamlar” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

10. c Yanıtınız doğru değilse “Ünlemler” başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

اسكمله اوزرنده ، يول اوزرينه ، سلطان يانه ، عسكر اوكينه ، ايرماق ايچينه ، آدملر ايچنده ، طونەنك اوته يقاسنده ، هر ايكي اينجونك آراسنده ، عبا آلتندن ، خلق آراسنده ، سنك حقنده، كندى اليله ، نهر يوليله ، بر ييل بوينجه ، قانون مقتضاسنجه ، اوچ ييل مقدارنجه.

Sıra Sizde 2

dârü'l-fünûn, nûrü'ş-şems, tahte'l-arz, beyne'l-milel, ‘abdu'llâh, kemâle'd-dîn, şemsü'l-ma‘ârif, emîrü'l-mü’minîn, dârü'l-hılâfe.

Sıra Sizde 3

be-heme hâl, be-her hâl, ber-dûş, ber-taref/taraf, der-dest, ber-hevâ, pey der-pey, der-hâl, bî-ḳarâr, nâ-mert/merd.

Sıra Sizde 4

هم می ایچمز هم کوزل سومز دیمشلر حقینه

هم ... هم

اولور بر کون مساعد روز گار اما زمان ایستر

اما

تمام اولدی کوزللك صانمه شیرین ایله لیلاده

نیجه لیلا بولنور ارلك اما عاشق اولمقدر

اما

کاه اولور غربت وطن کاهی وطن غربتلنور

کاهی...کاه

اپسم اول کم نیك و بد بیهوده خلق اولمش دکل

کم ، و

کاه وصلت کاه فرقت بویلدر دأب فلك

کاه ...کاه

سویلنور دلده مثلدر ایل ایچون اوله سفیل

نه وصی اول نه وکیل اول و نه بر شخصه کفیل

نه...نه ... و نه

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A. -Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Türk İlmî Transkripsiyon Kılavuzu (1946), İstanbul.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

II

Amaçlarımız

Bu üniteyi tamamladıktan sonra,

- Osmanlı Türkçesinde kullanılmış Türkçe, Arapça ve Farsça adtakımlarını tanıyabilecek,
- Osmanlı Türkçesinde kullanılmış Türkçe, Arapça ve Farsça sıfattakım larını tanıyabileceksiniz.

Anahtar Kavramlar

- Belirtme
- Katılma
- İyelik
- Ait olma
- Kapsama
- Vasıflama

İçerik Haritası

- GİRİŞ
- ADTAKIMLARI
- SIFATTAKIMLARI

Adtakımları ve Sıfattakımları

GİRİŞ

Son dört ünitede kelime konusunu işledik; onları yapı ve işleyişleriyle tanıdık, dilimizin bu döneminde Arapça ve Farsçadan alınmış kelimeleri, yapıları ve işleyişlerine göre yer aldıkları sınıflar içinde Türkçe eşleri ve denkleriyle birlikte gördük. Bu arada verilen çok sayıda örnekle kelime dağarcığımızı genişletip zenginleştirdik. Edindiğimiz bu bilgiler, bir Osmanlı Türkçesi metninin kelimelerini okumamız için oldukça yeterli sayılabilir. Ancak kelimeler, seslerin zincirlenmesine benzer biçimde, söz içinde türlü anlam ilişkileriyle birbirine yanaşır, katılır, bağlanır; böylece birtakım söz dizimi birlikleri, yapıca birbirinden ayrı öbekler oluşur. Bunları yapılış ve anlam ilişkileri ile bilip tanımak ise, okuduğumuz metni anlamamızı sağlar. Bunları önümüzdeki yıl ele alacak, her birini ayrıntılı olarak göreceğiz. Ancak dilimizin bu döneminde alıntı bir dizim birliği kalıbının, Farsçanın adtakımı ve sıfattakımı kalıbının işlek olarak kullanılması, okunan bir metinde bu kalıpla yapılmış öbekleri yakından tanımayı gerektirir. Dolayısıyla bir metni doğru anlayabilmek için bu konu çok önemlidir. İşte bu önemi göz önüne alarak bu yılın son ünitesini adtakımları ve sıfattakımlarına ayırmayı gerekli gördük. Böylece bu ilk cildin sonuna koyduğumuz okuma parçalarında en çok karşılaşacağınız bir dizim birliğini tanımış olarak, bu metinleri hem doğru okuyabilecek, hem doğru anlamlandırabileceksiniz.

ADTAKIMLARI

Aralarında *iyelik (mülkiyet)* ilişkisi bulunan iki ad ile kurulmuş birliğe **adtakımı** diyoruz. Bu söz dizimi birliği *isim tamlaması* olarak da adlandırılır. Aslında bir *belirtme öbeği* olan bu birlikte ilk üye, başka belirtme öbeklerinde olduğu gibi, ikinci üyenin taşıdığı kavramı daraltır, sınırlar ve onu belli hâle getirir. Bu yüzden ona *belirten*, ikinci üyeye ise *belirtilen* deriz.

Bu belirtme öbeğinde *iyelik* ilişkisi iki ad arasında var olduğu düşünülen bir iyeliktir. Bununla birlikte bu *iyelik* kavramı *ait olma* başta olmak üzere, *özgü olma, katılma* (tabi olma), ve *kapsama* gibi kavramları da içine alan geniş anlamlı bir kavramdır. İki ad arasında bu kavramlara dayanan bir ilişki kurulduğunda, birbirine katılmış, anlamca biri ötekini bütünleyen bir birlik, birbirinden ayrılmaz iki üyeli bir takım oluşur.

Türkçe Adtakımı

Türkçede iki ad arasında *iyelik* (mülkiyet) *ilişkisi* iyelik eki ile kurulur. Bir Türkçe adtakımında takımın asıl üyesi olan ikinci ad, birkaç özel durum dışında, hep iyelik ekini alır:

بنم اوم *benim evim*, سنك آتك *senin atıñ*, انك باغچەسى *anıñ/onuñ bağçesi*, آغانك قولى *ağanıñ ḳulu*, پاشا قاپوسى *paşa ḳapısı* gibi.

İyelik eki bir ada eklendiği zaman, o adın kavramının *iye* (*sahip ve malik*) durumunda olan bir kavrama ait olduğu anlamını verir. Böylece iki kavram arasında karşılıklı bir *ait olma* bağlantısı kurulmuş olur. İyelik eki bu durumda sahip ve malik olanı gösterici, daha doğrusu sahip ve malik olana *gönderici* bir zamir işleyişindedir.

Sahip olanı gösteren kavram, sahip olunanı gösteren kavrama katılan işleyişinde bulunduğunda ilgi ekini alır. Bu durumda sahip olunanın taşıdığı iyelik ekinin (göndericinin) gönderdiği, bir kişi zamiri ise, böyle bir zamirin gösterdiği kişi kavramı iyelik ekinde zaten bulunduğundan, ilgi ekini almış bu kişi zamirini söylemek çoğu kez gereksizdir:

ساچك فتنه مژك خونى قاشك جادو كوزك ساحر *Saçıñ fitne, müjeñ* "kirpiğin" *hûnî* "kan dökücü"*, ḳaşıñ câdû* "cadı"*, gözüñ sâhir* "büyücü" ; جرمم *cürmüm*, دردم *derdim*, آغزكه *ağzıña*, قوللغينه *ḳulluğuña*, بلالركله *belâlarıñla*, جمالينه *cemâline,* كويندە *kûyünde* "mahallende" gibi.

Örneklerde görüldüğü gibi, kişi zamirlerinin söylenmediği durumlarda, bağımsız iki üyeli bir gramer yapısından söz edemeyiz. Burada iyelik ekleriyle birlikte bir ad tek başına bir yapı birimi oluşturmaktadır; ama bu tek üyeli birim anlamca bir adtakımı hükmündedir.

1. ve 2. kişi iyelik ekleri, 1. ve 2. kişi zamirlerinin karşılıklarıdır. Böyle olunca, bu türlü öbeklerde sahip olanı gösteren yerinde ancak *ben, biz; sen, siz* zamirleri bulunabilir:

بنم دولتلی سلطانم *benim devletli sultânım*, بزم کناهمز *bizim günâhımız*, سنك رقیبك *seniñ raḳîbiñ*, سزك دردکز *siziñ derdiñiz* gibi.

İlgi ekli kişi zamirlerinin yer aldığı bu kalıptaki adtakımlarında katılan yerindeki kişi daha yakından, daha güçlü bir biçimde belirtilmiş olur. Bu özel yapının kullanımı oldukça sınırlıdır:

بزم هرکز بو وارلق دفترنده آدیمز یوقدر *bizim hergiz* "aslâ" *bu varlıḳ defterinde adımız yoḳtur* ; بزم انجق کناهمز بودر *bizim ancaḳ günâhımız budur* gibi.

3. kişi iyelik eki ise yalnız 3. kişi zamirine değil, bütün adlara gönderici olabilir. İşte bu durumda iki adın gösterdiği kavramlar arasında sahip olan-sahip olunan ilişkisi kurulmuş olur:

انك اوی *anıñ/onuñ evi*, ama آغانك اوی *aġanıñ evi*, چوبانك اوی *çobanıñ evi*, حزن اوی *hüzün evi*, قیش اوی *ḳış evi* gibi.

Bundan ilkin şöyle bir sonuç çıkar: Türkçe bir adtakımında ilk üye zamir ve herhangi bir ad olabilir, ama ikinci üye ancak ve yalnız bir addır.

İkinci olarak, aralarında ait olma ilişkisi bulunan her iki ad söz içinde bulunuyorsa, iki üyeli bir gramer birliği oluşmuş olur. İşte gerçek *adtakımı,* aslında *ait olma* ilgisiyle bir araya gelip bir bütün oluşturan böyle bir ikili gramer birliğidir. Bu birlikte ikinci sırada yer alan iyelikli ad, takımda asıl üyedir. Anlamı belirtilen ve sınırlanan odur. İlk sırada yer alan ad ise, bu asıl üyeye belirtici olarak katılan, onun anlamını belirtme yoluyla bütünleyen, sınırlayan ikinci dereceden üyedir. Bu yüzden buna *katılan* da denir. Bu durumda iyelik ekli asıl üyeye ise *katkı alan* adı verilir. Türkçede yapılış bakımından iki türlü adtakımı vardır. Aşağıda göreceğimiz gibi, Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsçadan alınmış adtakımları kalıplarında böyle bir ikili yapı bulunmamaktadır.

Belirli Adtakımı

Türkçenin adtakımını oluşturan öbekte *ait olma* ilişkisi her zaman bir ekle, iyelik ekiyle gösterilmiştir. Bununla birlikte Türkçe adtakımlarında takımın ilk üyesi ilgi eki alabilmektedir. İlgi durumu eki de iki kavram arasında *ait olma* ilişkisi kurar ve eklendiği adın kavramına *sahip olan* kavramı katar. Böylece aynı kavram ikinci kez kullanılmış olur. Bu, Türkçeye özgü bir durumdur. İlgi eki adın belirli bir hâlini gösterir. Demek ki bir adtakımında ilgi ekli ad belirli bir addır. Bu yüzden bu adtakımlarına *belirli adtakımı* diyoruz:

اوك قاپوسى *eviñ ḳapısı*, جمك قدحى *Cem'in ḳadehi*, اسكندرك آينەسى *İskender'in âyinesi*, قارنجه نك كوزى *ḳarıncanıñ gözü*, ييلانك آياغى *yılanıñ ayaġı,* حاسدك آغزى *hâsidiñ aġzı*, جاهللرك طبيعتى *câhilleriñ tabî'ati*, حقك ثناسى *Hakk'ıñ senâsı*, والدلرينك جوارلرى *vâlidleriniñ civârları*, قلعەنك بر طرفى *ḳal'anıñ bir tarafı*, مرحومك فوتى *merhûmuñ fevti* gibi.

Özel adlar adtakımında katılan olduklarında çoklukla ilgi eki almış durumda bulunurlar:

نجاتينك ديريسى *Necâtî'niñ dirisi*, استانبولك فتحى *İstanbul'uñ fethi*, ابراهيم افنديnك كتخداسى *İbrâhîm Efendi'niñ kethudâsı*, قره جهنمك قتلى *Karacehennem'in ḳatli*, شول جنتك ايرمقلرى *şol cennetiñ ırmaḳları* gibi.

Ancak adtakımında yer, topluluk, makam, mevki ya da kurum adına katılan olduklarında ilgi eki almayıp yalın durumda bulunurlar. Bunların örneklerini belirsiz adtakımında göreceğiz.

Belirtilmiş adlardan, özellikle iyelik eki alarak *kişi ve nesneye özgü olma* anlamıyla belirlilik kazanmış olanların Osmanlı Türkçesinde genel olarak ilgi eki almadıkları görülür:

قاشك هلاليدر كوزمزده خيالمز *ḳaşıñ* (=*ḳaşıñıñ*) *hilâlidir gözümüzde hayâlimiz* ; زلف و رخك غميله كچر ماه و سالمز *zülf ü ruhuñ* "saçının ve yanağının" *(= ruhuñuñ) ġamıyla geçer mâh ü sâlimiz* "aylarımız ve yıllarımız" ; نيجه قان يوتميه يم تيرك اوجندن جانا *nice ḳan yutmayayım tîriñ (=tîriñîñ)* "ok gibi kirpiklerinin" *ucundan* "yüzünden" *cânâ* ; عشاق ميانكله خطك

بنده‌سیدر هپ *uşşâḳ miyânıñła hatıñ* “belinle ergenlik tüylerinin” *(= hatıñıñ) bendesidir hep;* توزینی فرقمه تاج ایلدکم بو ایزك *iziñ* (= *iziñiñ*) *tozunu farḳıma* “başıma” *tâc eylediğim bu;* حالك خوش اولدغن ایسترسك *hâliñ (= hâliñiñ) hoş olduġun isterseñ,* خیالی کلشننده *hayâli gülşeninde,* کوزم نوری اوغولجغم *gözüm nûru oġulcuġum* gibi. Buna karşılık özellikle dönem içinde seyrek olarak da: کوزمك نوری *gözümüñ nûru,* زلفکك اسیری *zülfüñüñ esîri* gibi.

Öte yandan cümlede belirli nesne olan iyelik ekli adlar da Osmanlı Türkçesinde yaygın olarak yükleme ekini istemezler. Kendi belirlilikleri nesnenin belirli olmasını göstermeye yeter:

قالدر الك ایله دعا *ḳaldır eliñ* (= elini) *eyle du’â* ; یاره دردم دییه‌مم *yâre derdim* (= derdimi) *diyemem*, جرمم اقرار ایده‌مم *cürmüm* (= cürmümü “günahımı”) *ıḳrâr edemem* “dile getiremem” gibi.

Belirsiz Adtakımı

Yalın durumdaki bir ad ile iyelikli bir addan oluşmuş adtakımına **belirsiz adtakımı** diyoruz:

قیش موسمی *ḳış mevsimi,* صبا روزکاری *sabâ rüzgârı,* کوز حلقه‌سی *göz halḳası,* مجنون قصه‌سی *Mecnûn ḳıssası,* آیرلق آقشامی *ayrılıḳ aḳşamı* gibi.

İlgi eki almamış bir adın katılan olduğu bu takımlarda bu ad belirli bir kişi ve nesne kavramını karşılamaz. Bu kalıptaki adtakımı da aslında bir belirtme öbeğidir. *Belirsiz adtakımı* teriminde yer alan “belirsiz” kelimesi katılan adın gramerce belirsizliğini anlatır. Başka bir deyişle, belirten eksiz bir belirtendir. Katılan adın belirsiz oluşu yüzünden takımın asıl üyesi durumundaki adın anlamı daha az belirlenmiş ve sınırlanmış olur.

İki ad arasındaki *ait olma* ilişkisi bu yapıda da iyelik ekiyle gösterilmiştir. Ancak bu aitlik, iki kavram arasında sahip olunanın bir sahip olana ait olması yerine, bir cinsten bir türe ait olması biçimindedir. Bu yüzden meydana gelen öbek kalıcı, sürekli bir nitelik gösterir ve bir cinsten bir türün adı olur:

آرناود داروسی ,*Arnavut darısı* کیجه قوزغونی ,*gece ḳuzgunu* قوش یمی ,*ḳuş yemi* gibi.

Tabiatta bulunan varlık cinslerinin türlerini bu yapıdaki öbeklerle adlandırırız:

هما ,*gece ḳuşu* کیجه قوشی ,*çalı ḳuşu* چالی قوشی ,*av ḳuşu* آو قوشی *hümâ ḳuşu*; آیوا چیچکی ,*ayva çiçeği* بوینوز چیچکی ,*boynuz çiçeği* کون چیچکی ,*gün çiçeği* قوان چیچکی ,*ḳovan çiçeği* قطیفه چیچکی ,*ḳadife çiçeği* مخمور چیچکی *mahmûr çiçeği* gibi.

Bu tür adtakımlarında iki üye bağımsızlıklarını az ya da çok yitirirler, tek bir varlığın/nesnenin adı olabilirler. Bu yüzden bu kalıp Türkçede birleşik kelime yapmaya en yarayışlı kalıp olmuştur.

Yukarıda söylediğimiz gibi, özel adlar adtakımında katılan olarak yer aldıklarında çoklukla ilgi eki alırlar. Ancak yer, topluluk, makam, mevki ya da kurum adına katılan olduklarında yalın durumda bulunurlar:

سنان پاشا تربه‌سی ,*Sultân Mehmed Câmi'i* سلطان محمد جامعی ,*Sinân Paşa Türbesi* قرمان ولایتی ,*Ḳaraman Vilâyeti* روم ایلی قاضی عسکری ,*Rûmeli ḳazaskeri* شیخ الاسلام حضرتلری ,*şeyhü'l-islâm hazretleri* قاره مصطفی آستانه‌سی شیخی ,*Ḳaramustafâ Âsitânesi şeyhi* عثمان اوغوللری ,*Osmanoğulları* یکی چری آغاسی ,*yeniçeri ağası* سلاحدار آغاسی ,*silâhtâr ağası* طوپچی باشی ,*topçu başı* جبه‌جی باشی ,*cebeci başı* محکمه رئیسی ,*mahkeme reîsi* gibi.

Kimi belirsiz adtakımlarında iki ad arasındaki ilişki bir açıklama biçimindedir. Birinci üye (katılan) ikinci üyeyi tanıtır, onun ne olduğu hakkında bir açıklama getirir:

قربان بایرامی ,*Ḳurbân bayramı* رمضان آیی ,*Ramazân ayı* یاز موسمی ,*yaz mevsimi* طون نهری ,*Don nehri* فیلیبه شهری ,*Filibe şehri* رودوس آطه‌سی ,*Rodos adası* شجاعت فضیلتی *şecâ'at fazîleti* gibi.

Kimi belirsiz adtakımları da bir benzetmenin iki üyesiyle kurulmuştur. Bunlarda katılan ad benzeyen, katkı alan ad ise benzetilen olur. Bunlara *benzetme adtakımı* denir:

كوزللك شهرى *güzellik şehri,* سوز ايشغى *söz ışığı,* چيچك ييلديزلرى *çiçek yıldızları,* تصور سرمايەسى *tasavvur sermâyesi,* عفت البسەسى *iffet elbisesi,* سرلر مخزنى *sırlar mahzeni,* سوز ديزيسى *söz dizisi,* كيرپوك ايكنەسى *kirpik iğnesi,* معنى كلينى *ma'nâ gelini,* عشق دكزى *aşḳ deñizi,* سعادت قاپوسى *sa'âdet ḳapısı,* سوكى يولى *sevgi yołu* gibi.

Kimi belirsiz adtakımları ise, benzetilen ile benzeyenin bir üyesi/parçası/bölümü arasında kurulmuş ilişkiye dayanır. Bunlar da *eğretileme* (istiâre) *adtakımı* adını alır:

امید میوەسى *ümit meyvesi*, اولوم پنچەسى *ölüm pençesi* gibi.

Belirsiz adtakımının bir türünü de takı öbeği olarak görmüştük. Bunlar takı olarak kullanılan yer, yön, zaman adları ile yapılmışlardır: سفرجيلر ايچى *seferciler içi*, سوقاق اوستى *soḳaḳ üstü*, قلعه آلتى *ḳal'a altı*, اوراق وقتى *oraḳ vaḳti* gibi.

Adtakımının Üyeleri Arasında Sıra Değişikliği

Yukarıda söylediğimiz gibi, Türkçe bir adtakımında kurucu üye ikinci sırada bulunur. Bu durum Türkçede ikinci derecedeki üyelerin birinci derecedeki, yani asıl üyeden önce yer alması kuralının gereğidir ve bütün belirtme öbekleri için geçerlidir. Bununla birlikte kullanımda kurala uyulmadığı da olur. Yukarıdaki terimleri kullanarak söyleyecek olursak, bir adtakımının katılanı katkı alandan sonra getirilebilir. Bu da daha çok nazım dilinde sözü vezin ve kafiyeye uydurma gerekliliğinden kaynaklanır:

ايتديكك ظلمه سنك حد و حساب اولمەيجق *Ettiğiñ zulme seniñ hadd ü hesâb olmayıcaḳ* ; نوعيا بن صناسين عينيم ايرماغلرك *Nev'iyâ ben sanasın aynıyam ırmaġlarıñ* ; پاپوج كبى آچلوب قالدى آغزى خفافك *Papuç gibi açılıp ḳaldı aġzı haffâfıñ* gibi.

Adtakımının İki Üyesinin Birbirinden Uzak Düşmesi

9. Ünitede fiillerin çekimsiz şekillerinin yarım yargılı cümleler niteliğinde öbekler oluşturduklarını görmüştük. İşte bunlardan sıfat işleyişinde olanlar, yani *sıfatfiiller* kurdukları öbeği (yarım yargılı cümleyi) sıfat işleyişine sokarlar. Bu sıfat da, söz içinde, çekimli bir fiilin kurduğu tam bir yargı bildiren esas cümlenin üyesi olan bir ad ile birlikte bir sıfattakımı oluşturur. Çekimsiz fiillerden ad işleyişinde olanlar, yani *fiil adları/adfiiller* ise, bir adın gördüğü işi görerek, cümlede ad nitelikli bir üye ile adtakımı kurar. İşte bu yapıdaki bir sıfattakımı ile ad işleyişindeki bir adfiil öbeği bir adtakımında katkı alan olduğunda adtakımının iki üyesi arasına bunlara bağlı bir ya da daha çok üye girer. Böylece takımın asıl üyeleri birbirine uzak düşmüş olur:

بر دولتك ديكردولت اراضيسى اوزرنده ساكن تبعه‌سى *bir devletiñ dîğer devlet arâzîsi üzerinde sâkin teba'ası* ; اجنبيلرك ايچ ايشلرمزه مداخله‌سى *ecnebîleriñ iç işlerimize müdâhalesi* gibi.

Yukarıdaki örneklerden ilkinde *dîğer devlet arâzîsi üzerinde sâkin teba'a* bir sıfattakımıdır. Bu takımın sıfatı *dîğer devlet arâzîsi üzerinde sâkin* "oturan", bu sıfatın vasıfladığı ad ise *teba'a*'dır. Bir ad hükmündeki sıfattakımında asıl üye ad olduğundan, başka bir katılan adla adtakımı kurabilecek olan da tek başına bu addır: *devletiñ teba'ası* gibi. Bu durumda örnekte takımı oluşturan iki üye arasına, katkı alanı niteleyen bir sıfat girmekte, böylece iki üye dizim bakımından birbirinden uzak düşmüş olmaktadır.

İkinci örnekteki *iç işlerimize müdâhale* de bir sözdizimi öbeğidir. Bu öbeğin kurucu üyesi ise bir fiil adıdır: *müdâhale* "karışma". İşte bu fiil adı, adtakımında kendine bağlı bir üye ile birlikte yer almış, bu yüzden de takımın kendi üyeleri dizimde birbirinden ayrı düşmüştür.

Adtakımlarının Çekimi

Belirli ve belirsiz adtakımları söz içinde bir ad gibi çekim ekleri alır. Ekler asıl üye olan ikinci sıradaki ada eklenir, ancak bunlar ortak bir kavramla bütünleşmiş öbeğin ekleridir:

غم اوينك *ğam evi-niñ*, كيزلى سرلرك اورتوسينى *gizli sırlarıñ örtüsü-nü*, زوكوردك چكەسنى *züğürdün çenesi-ni*, شراب قدحينه *şerâb ḳadehi-ne*, آغانك اونده *ağanıñ evi-nde*, آهينك آتشندن *âhınıñ âteşi-nden*, قارداشينك غيرتيله *ḳardaşınıñ ğayreti+ile*, ييللر بوينجه *yıllar boyu-nca* gibi.

Adtakımının Zincirlenmesi

Belirli ve belirsiz adtakımları söz içinde ilgi eki alarak bir ad gibi başka bir adla veya bir adtakımıyla yeni bir adtakımı oluşturabilir:

سوكيلينك محلەسينك كوپكى *sevgiliniñ mahallesi+niñ köpeği*, عشق شرابينك آتشى *aşḳ şerâbı+nıñ âteşi*, آغانك قوناغينك باغچه قاپوسى *ağanıñ ḳonağı+nıñ bağçe ḳapısı* gibi.

Bunun yanı sıra katılan durumundaki bir ad da bir adtakımıyla aitlik ilişkisine sokularak yeni bir adtakımı oluşturulabilir:

قوناغك آولى قاپوسى *ḳonağ+ıñ avlı ḳapısı* gibi.

Adtakımlarının adlar ve adtakımlarıyla, adların adtakımlarıyla bu tür bağlanmasına **adtakımının zincirlenmesi** diyoruz. Bu şekilde öbekleşen adtakımlarına da **zincirleme adtakımı** adını veriyoruz.

Bir ad takımının bir ya da her iki üyesi sıfattakımı da olabilir. Böylece kelime sayısı kabarık öbekler meydana gelir. Bunları zincirleme adtakımlarıyla karıştırmamalıyız:

آغانك فاتحدەكى اوى *ağa+nıñ Fâtihteki evi*, كسكين سيركەنك ضررى *keskin sirke+niñ zararı*, اوك قاپونك پاسلى كليدى *öñ ḳapı+nıñ pasłı kilîdi* gibi.

Zincirleme adtakımlarında ilgi ekinin çoğu kez düşürüldüğü görülür:

آلات احتيال اخفاسى احتمالى *âlât-ı ihtiyâl ihfâsı ihtimâli* "hile aletlerinin gizlenmesi ihtimali", مرحومك فوتى خبرى *merhûmuñ fevti* "ölümü" *haberi* gibi.

Arapça Adtakımı

Osmanlı Türkçesinde Arapça adtakımı kalıbı da kullanılmıştır. Eski gramerlerde *izâfet terkîbi* (*katma birliği*) adıyla anılan bu kalıbın kurucu üyelerinin sırası Türkçeye göre tersinedir. *Muzâfün ileyh* (=*katılan*) denilen ikinci derecedeki üye ikinci sırada bulunur. Katılanın aitlik ilgisiyle anlamını belirttiği *muzâf* (=*katkı alan*) adı verilen asıl üye ise ilk sırada yer alır; yani *katkı alan* (= *muzâf*) + *katılan* (= *muzâfün ileyh*) :

امیرالمؤمنین *emîrü'l-mü'minîn* "inananların önderi" gibi.

Görüldüğü gibi, bu durum, Tükçenin, asıl üyenin (unsurun) sonda bulunması kuralına aykırıdır.

Başka bir önemli konu, Arapça adtakımında her iki adın da yalnız Arapça olabileceğidir. Halbuki bir Türkçe adtakımında alıntı kelimeler yer alabildiği gibi, aşağıda göreceğimiz Farsça yapılı adtakımlarında da Arapça kelimeler bulunabilmektedir.

Yazılışı ve Okunuşu

Osmanlı Türkçesinde oldukça az kullanılmış olan bu adtakımı kalıbının yazım bakımından tanıtıcı özelliği, iki adın, eski gramerlerde *tarif harfi* (*harf-i ta'rîf*) denilen belirtme edatı ال ile birbirine bağlanması, okunuş açısından belirgin özelliği ise, bir ünsüzle biten ilk kelimenin sonunun *ötrü* (= *u, ü*) ile okunmasıdır.

10. Ünitede de açıkladığımız gibi, adlara belirlilik kazandıran belirtme edatı ال 'nin ا (*elif*)'i (daha doğrusu *hemze*'si) okunmaz; ل (*lâm*)'ı ise, birleştiği kelimenin ilk harfine göre, ya *l* olarak, ya da ilk harfinin gösterdiği sese benzeştirilerek okunur:

حب الوطن *hubbü'l-vatan* "vatan sevgisi", تذکرةالشعرا *tezkiretü'ş-şu'arâ* "şairler tezkiresi" gibi.

DİKKAT

Yine 10. Ünitede, "Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Arapça kurallı belirtme öbeklerinde (*adtakımları* ve *sıfattakımları* ile *birleşik sıfat* işleyişinde yapılarda) bu belirtme edatının bulunması, bu kelime öbeklerinin doğru okunması bakımından önemlidir" demiştik. Bu öneme dayanarak orada yaptığımız açıklamayı yinelemeyi yararlı sayıyoruz.

Belirtme edatının ا (*hemze*)'sinin okunmaması genel bir kuraldır. ل (*lâm*)'ının kimi zaman okunmaması ise Türkçedeki ünsüz benzeşmesine benzer bir benzeşmeyle ilgilidir. Buna göre Arap alfabesi harfleri iki bölüğe ayrılmıştır. Belirtme edatının *lâm*'ının okunmadığı harflere **güneş harfleri** (*şems harfleri = hurûfü'ş-şemsiyye*), okunduğu harflere ise **ay harfleri** (*kamer harfleri = hurûfü'l-kameriyye*) denir.

Güneş harfleri: ت ث د ذ ر ز س ش ص ض ط ظ ل ن

Ay harfleri: ب ج ح خ ع غ ف ق ك م ه و ى 'dir.

İlk kelime bir ünlüyle bitiyorsa okuyuşta şu değişiklikler meydana gelir:

1. *Uzun a* (= *â*) olarak okunan ى *ye* ile biten kelimelerde bu ünlü uzunluk değerini yitirir ve kısa *a, e* gibi okunur:

   اعلى الرتب *a'le'r-rüteb* "rütbelerin en yükseği", الى الابد *ile'l-ebed* "sonsuza dek", على التفصيل *ale't-tafsîl* "uzun uzadı", اقصى الارب *aḳsa'l-ireb* "akıllı olmanın sınırı" gibi.

2. *Uzun i* (= *î*) olarak okunan ى *ye* ile biten kelimelerde bu ünlü de uzunluk değerini yitirir ve bulunduğu hecede kısa okunur:

   مفتى الانام *müfti'l-enâm* "halkın müftüsü", قاضى الحاجات *ḳâdı'l-hâcât* "dilekleri karşılayan, isteklere karşılık veren (Tanrı)" gibi.

Okunuş bakımından ayrıca şu gibi değişiklikler de söz konusudur:

a. Kişi adı olarak kullanılan Arapça adtakımlarında katılan üye دين *dîn* ise, ilk sıradaki katkı alanın son ünsüzü, kuraldışı olarak, Osmanlı Türkçesinde *üstün* (= *a, e*) ile söylenir:

   نور الدين *Nûre'd-dîn*, فخر الدين *Fahre'd-dîn,* شمس الدين *Şemse'd-dîn.*

b. Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Arapça adtakımları ön takılı birleşiklerde de görülür. Zarf olarak kullanılmış olan bu birleşik yapılarda yer alan ön takıları 10. Ünitede zengin örnekleriyle tanıtmıştık. Orada verilmiş olan kimi örneklerde görüldüğü gibi, bir bölüğü tek harflik olan bu ön takılar, adtakımının ilk kelimesinin sonunu *esreli* (= *i*) okutmaktadır.

Bunlara bu yüzden, *esreli okutan takılar* anlamında, *cer harfleri* (*harf-i cer*) adı verilir:

باذن الله *bi-izni'llâh* "Allah'ın izniyle", فی سبیل الله *fî sebîli'llâh* "Allah uğrunda", علی قدرالطاقه *'alâ ḳadri't-tâḳa* "gücüne göre, gücü yettiğince", عن صمیم القلب *'an samîmi'l-ḳalb* "yürekten, içten, içtenlikle", من کل الوجوه *min külli'l-vücûh* "her yönden, her bakımdan" gibi.

c. Yine orada açıklandığı gibi, bu birleşiklerin bir bölüğünde yer alan birimler kök takı değil, takı gibi kullanılan zarflardır. Bunlar takı işleyişinde kullanılan *yer yön, çağ* gösteren kelimeler olup Türkçenin belirsiz adtakımı kalıbındaki takı öbeklerinde, aynı kavramları gösteren kelimelerden birinin bir takı işleyişiyle *yönelme, bulunma, ayrılma* ekleri almış biçimlerine denktir. Adtakımı kalıbındaki bu öbeklerde bu kelimelerin sonu ise *üstünlü* (= *a, e*) okunur:

بین الملل *beyne'l-milel* "uluslar arası", تحت القلعه *tahte'l-ḳal'a* "kale altı, kale altında", بعدالزوال *ba'de'z-zevâl* "güneş battıktan sonra", بینالصلاتین *beyne's-salâteyn* "iki namaz arasında" gibi (10. Ünitedeki örneklere de bkz).

Arapça yapılı adtakımlarının Osmanlı Türkçesinde az kullanıldığını belirtmiştik. Bir sınırlama yaparak söyleyecek olursak, bu alıntı adtakımı kalıbı başlıca kişi adlarında, kitap adlarında, ayrıca kuruluş adlarında kullanılmış, sözlük kelimeleri değerindeki kimi kalıplaşmış sözlerde varlık göstermiş, Farsça adtakımları gibi işlek bir söz dizimi kalıbı olmamıştır:

(*kişi adı*:) عبد الحمید *Abdü'l-Hamîd*, عبدالله *Abdulłâh*, عبدالصمد *Abdü's-Samed*, فخرالنسا *Fahrü'n-nisâ*; (*kitap adı*:) کتاب الطهاره *Kitâbü't-Tahâre* "Temizlik Kitabı", تذکرةالشعرا *Tezkiretü'ş-Şu'arâ* "Şairler Tezkiresi", بحرالغرائب *Bahrü'l-Ǧarâib* "Gariplikler Denizi", نتایج الفنون *Netâicü'l-Fünûn* "Bilimlerin Sonuçları"; (*kuruluş adı*:) دارالفنون *Dârü'l-Fünûn* "Bilimler Evi", دار المعلمین *Dârü'l-Mu'allimîn* "Erkek Öğretmen Okulu", دارالمعلمات *Dârü'l-Mu'allimât* "Kız Öğretmen Okulu", دارالشفقه *Darü'ş-Şafaḳa* "Düşkünler Evi"; (*alıntı kalıp sözler*:)

امیرالمؤمنین *emîrü'l-mü'minîn* "mü'minlerin emîri", سلطان الشعرا *sulṭânü'ş-şu'arâ* "şairler sultânı", سلطان المشرقین *sulṭânü'l-maşrıḳayn* "doğunun ve batının sultanı", حب الوطن *hubbü'l-vatan* "vatan sevgisi", خاتمةالكتاب *hâtimetü'l-kitâb* "kitabın sonu" gibi.

Farsça Adtakımı

Türkçenin Farsçadan aldığı bir yapı ve söz dizimi kalıbıdır. İşlek bir yapım kalıbı olarak dilde geniş bir yer tuttuğu gibi, bir belirtme öbeği olarak söz diziminde de, özellikle yazı dilinde, sınırsız biçimde kullanılmıştır. Öyle ki, bu döneme ait nazım ve nesir edebiyat metinlerinde Farsça adtakımlarına Türkçe adtakımlarından daha çok yer verildiğini söylemek yanlış olmaz. Aşağıda açıklayacağımız sebeplerle, Osmanlı Türkçesi metinlerinin doğru okunması ve anlaşılmasında en büyük güçlük bu yabancı gramer kalıbından kaynaklanır.

Diller daha çok kelime alış verişinde bulunur. Bir dilin başka bir dilden gramer kalıbı alması az görülen bir durumdur. Farsça adtakımlarının yalnızca Arapça ve Farsça kelimelerle kurulur olması yüzünden, ilk değerlendirmede gerçek anlamda bir gramer kalıbının alıntı olarak dile mal edildiğini söylememiz doğru sayılmayabilir. Çünkü bu kalıplarda kurucu üye olarak Türkçe kelimelere yer verilmemiştir. Ne var ki bu kalıpla yapılmış öbekler, olduğu gibi alınmış hazır söz birlikleri; başka bir deyişle, sözlük kelimeleri değildir. Bu yapı çok canlı ve işlek, Arapça ve Farsçadan alınmış bütün isim tabanlarıyla kurulabilir bir yapı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında bu yapı kalıbının bir gramer ödünçlemesi olduğunu söylemek daha doğru bir değerlendirme sayılır.

Dilin en çok kullanılan belirtme öbeklerinden biri olan adtakımlarının Türkçe kelimelere yer verilmeyen yabancı bir kalıpla yapılır olması, yabancı kelimelerin kullanım alanını genişletmiş, bu da yazı diline sınırsız sayıda kelime girmesine yol açmıştır.

Yazılışı ve Okunuşu

Eski gramerlerde *izafet terkibi* (= *katma birliği*) denilen Farsça yapılı bu adtakımlarında birliğin iki üyesinin sırası, Arapça adtakımlarında olduğu gibi, Türkçeye göre tersinedir: *katkı alan* (= *muzâf*) + *katılan* (= *muzâfün ileyh*). Bu, birliğin asıl üyesinin

önce, ikinci dereceli üyesinin sonra gelmesi demektir. Türkçeye göre ters oluşu bu yüzdendir.

Katkı alan + katılan sırasıyla yan yana gelip *ait olma* kavramıyla ilişkilendirilen iki addan ilkinin son sesi Farsçada *esre* ile, ama ince olarak, yani *i* okunur:

درخانه *der-i hâne* "evin kapısı", چشم نور *çeşm-i mûr* "karıncanın gözü", درد فراق *derd-i firâḳ* "ayrılık ateşi", باد صبا *bâd-i sabâ* "saba rüzgarı", پارسای آگاه *pârsâ-yi âgâh* "bilgili sofu" gibi.

Osmanlı Türkçesinde okunuşu çeşitlenmiştir ve ayrı iki durum söz konusudur:

1. Örneklerde görüldüğü gibi, ünsüzle biten kelimelerde *izafet esresi* (= *kesre-i izâfet*) denilen bu *esre*, ünsüzü yanına çekerek bir hece oluşturur. XVII. yüz yıl gramercisi Meninski (1680) bu hece ünlüsünün kalın ünsüz harfleri olan ح خ ص ض ط ظ ع غ ق harfleriyle kalın, yani *ı*; ince ünsüz harfleri olan ب ت ث ج چ د ذ ر ذ س ش ف ك ل م ن و ه ی harfleriyle ince, yani *i* okunduğunu kaydetmekte, ayrıca bu vurgusuz hece ünlüsünün kısa, silik, duyulurluk derecesi düşük bir ünlü olduğunu söylemektedir:

صلاح *salâh-ı*, فرض *farz-ı*, فرق *farḳ-ı*, باغ *bâġ-ı* …, ama باب *bâb-i*, تاج *tâc-i*, بخت *baht-i*, ترك *terk-i*, فصل *fasl-i* … gibi.

Viguier (1790) XVIII. yüz yılın konuşma dilinde bu ünlünün daha çok kalınlık-incelik bakımından önceki hece ünlüsüne benzeştiğini gösteren örnekler verir:

وزیراعظم *vezîr-i a ʿzam*, شهر عظیم *şehr-i azîm*, ama باب همایون *bâb-ı hümâyûn*, زبان تورکی *zebân-ı Türkî*, زمان سابق *zemân-ı sâbıḳ* gibi.

Deny (1921) ise, bu hece ünlüsünün Türkçenin uyum kanunlarına göre söylendiğini belirtmekte ve buna uygun örnekler vermektedir:

عرض حال *arz-ı hâl*, در سعادت *der-i sa ʿâdet* "mutluluk kapısı", حقوق دول *huḳûḳ-u düvel* "devletler hukuku", حسن تأثیر *hüsn-ü te ʿsîr* "iyi etki"gibi.

Sonuç olarak, ünsüz harflerinden biriyle biten bir adın son sesiyle hece kuran bu ünlünün söylenişinin hem yüz yıllara, hem de aynı yüz yıl içinde okuma ve konuşma diline göre farklar gösterdiğini söyleyebiliriz.

2. İlk kelimenin sonunda uzun ünlü olarak okunan ا *elif*, و *vav*, ی *ye* ya da *e* gibi okunan ه ـه *he* bulunabilir. Bu durumda tek başına, ünlüden ibaret bir hece durumunda kalan *izâfet esresi*:

   a. *î* okunan ی ye ile bitenlerde, bu ی *ye* üzerine konulan bir ء *hemze* ile gösterilir ve bu hemze bir koruma ünsüzüyle birlikte *-yi* olarak okunur:

   ماهیٔ دریا *mâhî-yi deryâ*, بازئ چرخ *bâzî-yi çarh* gibi.

   b. Kelime *â* okunan ا *elif* (ayrıca Arapça دعوی *da'vâ* gibi kimi kelimelerde ی) ve *û* okunan و *vav* ile bitiyorsa, yazıda daha çok ی ile gösterilir ve *-yi* olarak okunur. Bununla birlikte kelime Arapça ise, ی yerine ء *hemze* de kullanılmıştır:

   آهوی دشت *âhû-yi deşt* "çöl ahusu", هوای شتا *havâ-yi şitâ* "kış havası", دعوئ محبت *da'vâ-yi mahabbet* "sevgi iddiası", بلاء عشق *belâ-yi aşk* "aşk belâsı" gibi.

   c. Kelime sonunda *e* okunun ه ـه varsa, iki adı bağlayan *esre* hemzeyle gösterilir ve *-i* ya da *-yi* gibi okunur:

   خانهء بلا *hâne-i(-yi) belâ* "belâ evi", قصهء مجنون *ḳıssa-i(-yi) Mecnûn* "Mecnun kıssası", سرمایهء تصور *ser-mâye-i(-yi) tasavvur* "düşünce sermayesi" gibi.

Şunu da ekleyelim: Olağan durumlarda, Farsçada olduğu gibi, Türkçede de kısa okunan bu bağlama *ünlüsü*, nazımda veznin gerektirdiği yerlerde uzun okunabilir.

Aşağıda ikili öbekler hâlinde verilmiş kelimeler Farsça adtakımlarının kurucu üyeleridir. Bunları bağlama ünlüsü ile birlikte yukarıdaki verilmiş örneklere göre yazınız:

مطلع انوار *matla‘* “doğuş yeri” – *envâr* “nurlar”, بحر معانی *bahr* – *me‘ânî* “anlamlar”, مخزن اسرار *mahzen* – *esrâr* “sırlar”, شاکرد درس *şâgird* “öğrenci” – *ders*, سلك كلام *silk* “dizi” – *kelâm*, عروس معانی *arûs* “gelin” – *ma‘nâ*, آب حیات *âb* – *hayât*, حباب باده *habâb* “kabarcık” – *bâde*, لباس عفت *libâs* – *iffet*, درد هجر *derd* – *hecr* “ayrılık”, کار عشق *kâr* “iş” – *aşḳ*, راز دل *râz* “sır” – *dil* “gönül”, باب حقیقت *bâb* – *haḳḳât*, شراب عشق *şarâb* – *aşḳ*, فصل شتا *fasl* “mevsim” – *şitâ* “kış”, سنك عدو *seng* “taş” – *adû* “düşman”, راه محبت *râh* “yol” – *muhabbet*, بحر عشق *bahr* – *aşḳ*, راه عشق *râh* – *aşḳ*, مصر حسن *mısr* “şehir” – *hüsn*, دام اجل *dâm* “tuzak” – *ecel*, شمع كلام *şem‘* – *kelâm*, شهر حسن *şehr* – *hüsn*, کروه عقلا *gürûh* – *uḳalâ*, دیدار یار *dîdâr* “yüz, çehre” – *yâr*, غنجهء کل *ğonca* – *gül*, درخت سیب *dıraht* ağaç” – *sîb* “elma”, سوزن مژکان *sûzen* “iğne” – *müjgân* “kirpik”, سر کوی *ser* “baş” – *kûy* “mahalle”, کوی یار *kûy* – *yâr*, در سعادت *der* “kapı” – *sa’âdet*, عرض حال *arz* – *hâl*, حلقهء دیده *halḳa* – *dîde*, شام فراق *şâm* “akşam” – *firâḳ* “ayrılık”, خانهء خمار *hâne* – *hammâr* “şarapçı”, فرقت هجر *fürḳat* – *hecr*, مژدهء وصلت *müjde* – *vusłat*, نار آه *nâr* “ateş” – *âh*, عقد رموز *ıḳd* “gerdanlık” – *rümûz*, بساط کلشن *bisât* “yaygı, kilim” – *gülşen*, خنجر هجر *hançer* – *hecr*, راه غم *râh* – *ğam*, کتاب مهر *kitâb* – *mihr* “sevgi”, مرآت دل *mir‘ât* “ayna” – *dil*, ژنك ملال *jeng* “pas” – *melâl* “iç sıkıntısı”, کنجینهء اسرار *gencîne* “hazine” – *esrâr*, عارف آکاه *ârif* – *âgâh* “bilgili”, بحر عشق *bahr* – *aşḳ*, اریکهء سلطنت *erîke* “taht” – *saltanat*, رمهء حمامه *reme* “sürü” – *hamâme* “güvercin”, دست اشارت *dest* “el” – *işâret*, سوزن دقت *sûzen* “iğne” – *diḳḳat*, آلات اختیال *âlât* – *ıhtiyâl* “aldatma”, خلقهء ناف *halḳa* – *nâf* “göbek”, انکشت ستون *engüşt* “parmak” – *sütûn*, خاتم بنان *hâtem* – *benân* “parmak”, حقوق دول *huḳûḳ* – *düvel* “devletler”, حسن تأثیر *hüsn* “iyi, güzel” – *te‘sîr*.

FARSÇA ADTAKIMININ TÜRLERİ

Farsça ad takımının yapılışça türleri yoktur. Türkçedeki gibi belirli ve belirsiz adtakımları ayırımı bulunmaz. Hepsi aynı kalıptadır. Bununla birlikte, Farsçada cümle içinde iki üyenin sırası değiştirilerek ve katılan üyeden sonra Türkçenin *ilgi ekini* karşılayan bir را *râ* getirilerek belirli adtakımı yapılabilmektedir:

حقکوی را زبان *haḳ-gûy-râ zebân* "doğru söyleyenin dili" gibi.

Ancak bu yapı Türkçede hiç kullanılmamıştır.

Farsça adtakımları ancak iki ad arasındaki ilişkinin dayandığı kavramlar bakımından bölümlenebilir. Bunlar Türkçe adtakımlarında yeterince ele alınıp değerlendirilmiştir. Burada başlıklar hâlinde yineleyecek olursak:

a. genel bir kavram olarak: *ait olma* ilişkisi

b. belirli adtakımlarındaki *nesneyi belli bir varlığa mal etme* biçimindeki *iyelik* (malik ve sahip olma) ilişkisi,

c. belirsiz adtakımlarındaki *cinsten türe mal etme* ilişkisi,

d. katkı alanı tanıtma ve durumuna açıklık getirme biçimindeki ilişki.

e. daha özel olarak: benzeyenle benzetilen arasında kurulan *benzetme* ilişkisi ile benzeyenle benzetilene ait bir parça arasında kurulan *eğretileme* ilişkisi.

Farsça kurallı adtakımlarında katkı alan (muzâf), bir fiil adı olabilir. O zaman katılan, bu fiilin kurduğu öbekte *özne*, *nesne*, *dolaylı tümleyici* ve *zarf* işleyişinde bir üyedir:

اظهار هنر *ızhâr-ı hüner* = hüner gösterme (nesne), بوس لب یار *bûs-i leb-i yâr* = sevgilinin dudağını öpme (nesne), ترتیب صفوف *tertîb-i sufûf* = safları düzenleme (nesne), خروج قلعه *hurûc-ı ḳal'a* = kaleden dışarı çıkma (dolaylı tümleyici), دخول شهر *duhûl-i şehr* = şehre girme (dolaylı tümleyici), ارتحال دار بقا *irtihâl-i dâr-ı baḳâ* = sonsuz yaşam yurduna göçme (dolaylı tümleyici) gibi.

Bu tür adtakımları da ad hükmündedir, onlar gibi söz içinde başka bir adla birlik kurarak yeni bir adtakımının üyesi olabileceği gibi, bir adın cümlede görebileceği her işi üstlenebilir:

رخك آتش فكر *âteş-i+fikr-i ruhuñ* = (senin) yanağını düşünmeniñ ateşi (ad takımında katılan), اولمغين مسرت بحر غرق *ġarḳ-ı bahr-i meserret+olmaġın* = sevinç denizine battığından (bir fiille birlikte birleşik fiil kuruluşunda), عزم ميدان غزا *azm-i meydân-ı ġazâdır âdeti* = Âdeti savaş alanına yönelmektir (yüklem adı) gibi.

Bunun gibi, Farsça yapılı bir adtakımında katkı alan (muzâf) yerinde bir sıfatfiil de bulunabilir ve kendisine bağlı üyelerle bir sıfatfiil öbeği oluşturur:

واقف كنجينهء اسرار نهان *vâḳıf-ı gencîne-i esrâr-ı nihân* = gizli sırların hazinesini bilen, دختهء سوزن دقت ايلمك *duhte-i sûzen-i diḳḳat* = dikkat iğnesiyle dikilmiş, نهادهء زمين عبوديت ايلمك *nihâde-i zemîn-i ubûdiyyet* = kulluk toprağına serilmiş gibi.

Bu tür öbekler sıfat hükmündedir, söz içinde ad olarak kullanılabileceği gibi, bir ada sıfat da olabilir.

Nihayet Farsça kurallı bir adtakımında:

a. İki özel ad arasında baba oğul ilişkisi bulunabilir. Bunlar Türkçenin *Fatmanın Zeliha* ya da *Fatma kızı Zeliha*, *Dursunun Seyfi* ya da *Dursun oğlu Seyfi* türünden kalıplarına karşılıktır:

رستم زال *Rüstem-i Zâl* "Zâl oğlu Rüstem" gibi.

b. Bir kişi adıyla onun doğduğu/yaşadığı yer ilişkisi bulunuyor olabilir. Türkçede böyle bir ilişki *Konya'nın Mevlânâsı, Tokat'ın Kemâl Paşa-zâdesi, Sivrihisar'ın Hızır Bey'i* gibi bir kalıba karşılık gelir:

عمادالدين بلخ *İmâdeddîn-i Belh* "Belh'in İmâdeddîn'i"

Osmanlı Türkçesi metinlerinde bir Farsça yapılı adtakımının Türkçeye hangi kalıplarda aktarılması gerekeceği, ancak üyeler arasındaki gramer ve anlam ilişkilerinin çözümlenmesiyle mümkün olabilir. Bu da her şeyden önce Türkçenin iki türlü adtakımının gösterdiği temel ilişki biçimleri ile özel durumların bilinmesini ve değerlendirilmesini gerektirir.

DİKKAT

Sıra Sizde 1'de verilmiş olan Farsça adtakımlarını yukarıda sıraladığımız temel ilişki biçimlerini göz önünde bulundurarak Türkçe adtakımı kalıplarına aktarmanız, ileride okuyacağınız metinlerde yapmanız gerekecek aktarmalar için bir başlangıç olabilir.

Farsça Adtakımında Sıra Değişikliği

Türkçe adtakımlarında çoklukla vezin ve kafiyenin gerektirdiği durumlarda yapılan sıra değişikliği Farsça bir adtakımı için söz konusu olmaz. İki üyenin yeri değiştirilemez.

Üyelerin Uzak Düşmesi

Farsça yapılı adtakımlarında sıranın ters olması yüzünden kurucu üyeler, ilk sıradaki katkı alanın sıfattakımı olması dışında, yan yana dururlar:

بند شدید اسارت *bend-i şedîd-i esâret* = tutsaklığın güçlü bağı,

زلف سیاه لیال *zülf-i siyâh-ı leyâl* = gecelerin siyah saçı, ama

خیال بوس لب ناب *hayâl-i bûs-i leb-i nâb* = halis dudağı öpme hayali, مأمور اظهار هنر *me'mûr-ı izhâr-ı hüner* = hüner göstermekle görevlendirilmiş gibi.

Alıntı fiil adları ile sıfatfiillerin Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek fiil tabanlarına dönüşmesiyle ayrı bir yapı oluşur. Bu yapı içinde adtakımının üyelere ayrılarak çözülmesi ve bir cümle kuruluşuna dönüştürülmesi gereklidir. Bu konu, Osmanlı Türkçesi edebiyat metinlerinin anlaşılması ve doğru Türkçe söz dizimi kalıplarıyla günümüz diline aktarılması açısından son derece önemlidir. Aşağıda verilmiş birkaç örnek, bu konuda bir ön bilgi edinmenize yarayacaktır. Önümüzdeki yılın ünitelerinde bu mesele ayrıntılı olarak ele alınacak, farklı ve çeşitli örnekler üzerinde yeterince açıklama yapılacaktır.

تکلیف زهد ایتمکله *teklîf-i zühd + etmeğle* = zühd + teklîf ettiğinden/etmesi üzerine (belirsiz nesne + fiil),

تنویر باصرهء أفتخار ایدهمدك *tenvîr-i bâsıra-i iftihâr + edemedik* = övünç gözünü aydınlatamadık (belirli nesne+fiil),

غرق میان بحر عشق ایتسه *ğarḳ-ı miyân-ı bahr-i ışḳ + etse* = aşk denizinin ortasına + batırsa (zarf +fiil),

عقد مجلس رحمت ایلمسی *aḳd-i meclis-i rahmet + eylemesi* = rahmet meclisi toplaması (belirsiz nesne+fiil),

ترتیب اسباب زینت اولیجق *tertîb-i esbâb-ı zînet + olıcaḳ* = süs araçları düzenlenince (özne+fiil),

تکمیل لوازم مسرت اولمسیچون *tekmîl-i levâzim-i meserret + olması için* = sevinç gereçlerinin tamamlanması için (adtakımında katkı alan, *için* ile bütün hâlinde cümlede zarf),

دختهء سوزن دقت ایلملریله *duhte-i sûzen-i diḳḳat + eylemeleriyle* = dikkat iğnesiyle diktiklerinden (dolaysız tümleyici+fiil),

کشتهء شمشیر هجران اولمق *küşte-i şimşîr-i hicrân + olmaḳ* = hicran "ayrılık" kılıcıyla ölmüş olmak/öldürülmek (dolaysız tümleyici+fiil)

خلیدهء ساحهء حیرت ایتمك *halîde-i sâha-i hayret + etmek* = hayret alanına dikilmiş etmek/dikmek (dolaysız tümleyici+fiil)

رخصت یاب تناول نعمت دیدار سلطانی اولمق *ruhsat-yâb-ı tenâvül-i ni'met-i dîdâr-ı sulтânî + olmaḳ* = sultanın yüzünün nimetini yemek (yani: sultanı görmek) için izin çıkmak/verilmek (zarf+fiil) gibi.

Farsça Adtakımlarının Çekimi

Farsça adtakımları da söz içinde bir ad gibi çekim ekleri alır. Ekler, sıranın ters olması yüzünden, Türkçede olduğunun tersine, katılan ada eklenir. Ancak bunlar ortak bir kavramla bütünleşmiş öbeğin ekleridir:

یارك فروغ رویینه نسبت *yâriñ fürûğ-ı rûyun-a* (*nispet*) "sevgilinin yanağının parlaklığına nispetle",

قلهء آسمانه طنین آور اولمق *ḳulle-i âsümân-a* (*tanîn-âver olmaḳ*) " göğün kulesini çın çın çınlatmak",

سپهر نه توی افلاکه نهاده المق *sipihr-i nüh-tûy-ı eflâk-e* (*nihâde olmaḳ*) "feleklerin dokuz katlı göğüne ayak basmak",

سر جملهء اهل ایمانه تاج اولمق *ser-i cümle-i ehl-i îmân-a* (*tâc olmaḳ*) "bütün inananların başına taç olmak",

حباب بادهیه بکزهمك *habâb-ı bâde-ye* (*benzemek*) "şarap kabarcığına benzemek",

نار آهندن ارىمك *nâr-ı âh-ından* (*erimek*) "âhının ateşinden erimek"

نقاب صورت اسرارى آچمه *niḳâb-ı sûret-i esrâr-ı* (*açma!*) "sırlar yüzünün örtüsünü açma!",

لباس عفت ایله *libâs-ı iffet +ile* "temizlik giysisi ile",

درد هجر ایله *derd-i hecr + ile* "ayrılık derdi ile",

جام می عشق ایله *câm-ı mey-i ışḳ+ile (mestiz)* "aşk şarabının kadehi ile (sarhoşuz)" gibi.

Adtakımının Zincirlenmesi

Türkçe adtakımları gibi Farsça yapılı adtakımları da bir ad gibi başka bir adla ya da bir Farsça yapılı adtakımıyla yeni bir adtakımı kurabilir:

سك كوى يار *seg-i kûy-i yâr* "sevgilinin mahallesi+nin köpeği",

خاك كف پاى يار *hâk-i kef-i pây-i yâr* "sevgilinin ayağının altı+nın toprağı",

خاك كف پاى سك كوى يار *hâk-i kef-i pây-i seg-i kûy-i yâr* "sevgilinin mahallesinin köpeğinin ayağının altı+nın toprağı",

دایهء ابر بهار *dâye-i ebr-i bahâr* "bahar bulutu+tayası",

باغبان رياض سخن *bâġbân-ı riyâz-ı sühan* "söz bahçeleri+nin bahçevanı",

Öte yandan, Farsça kurallı sıfattakımları, bir ad gibi başka bir adtakımı içinde yer alabilir. Bu durumda zincirlenme söz konusu değildir. İkisi birbirine karıştırılmamalı:

بیاض دیدهء گریان *beyâz-ı+dîde-i giryân* “ağlayan göz+ün akı”.

İki sıfattakımı da iki ad yerinde bir adtakımında birlikte görünür. Bunlar da zincirleme adtakımı sayılmaz:

ساقئ سیمین‌ساق می ناب *sâḳî-i sîmîn-sâḳ-ı+mey-i nâb “halis şarab+ın gümüş bilekli sunucusu”* gibi.

Farsçada ve Türkçede zincirleme adtakımlarının en çok üçlüleri uygun sayılmıştır. Bununla birlikte eski şiirde daha uzunlarına da yer verilmiştir.

SIFATTAKIMI

Sıfattakımı bir adla ona ait bir niteliği veya belirtiyi gösteren bir sıfatın kurduğu bir söz dizimi birliğidir. Bu birlikte iki kurucu üye arasındaki ilişki bir nitelik ya da belirtici ile o nitelikle nitelenen veya o belirticiyle belirtilen varlık (kişi/nesne/yalın kavram) arasında kurulmuş bir ilişki türüdür. Sıfattakımı da bir belirtme öbeğidir. Bu yüzden sıfatı *belirten*, belirttiği adı *belirtilen* olarak da adlandırırız. Ancak bir sıfattakımında hem niteleme, hem de belirtme sıfatları yer alabileceğinden, bu dizim öbeğinin üyelerini *vasıflayan*/*sıfat* ve *vasıflanan* olarak adlandırmak daha yerinde olacaktır.

Türkçe Sıfattakımı

Bir Türkçe sıfat takımında *vasıflayan* durumundaki kelime (*sıfat*) hiçbir ek almaz. Öte yandan, Türkçe söz dizimi kuralına uygun olarak, sıfat ikinci derecede üye olduğundan önce, asıl üye olan ad ise sonra gelir. Aşağıda göreceğimiz gibi, Osmanlı Türkçesinde kullanılmış olan Arapça ve Farsça sıfattakımlarında bu sıra tersinedir; yani: *vasıflanan+vasıflayan*.

کولن / کولچ چهره, *gül-i zerd* کل زرد = *sarı gül* صاری کل

اولدریجی زهر, *çehre-i beşûş* چهرهء بشوش = *gülen/güleç çehre*

öldürücü zehir = قاتل زهر *zehr-i ḳâtil* gibi.

Bütün niteleme ve belirtme sıfatları ile sıfat olarak kullanılabilen adlar ve zarflar bir sıfattakımında vasıflayıcı olarak yer alabilir. Bunlar arasında Osmanlı Türkçesinde çok sayıda alıntı kelime de vardır:

کسکین قیلیج *keskin ḳılıç,* کنج قادین *genç ḳadın,* جلوه‌لی کوزل *cilveli güzel,* ذکی چوجق *zekî çocuḳ,* مظلوم انسانلر *mazlûm insanlar,* آز شکر *az şeker,* خیلی زمان *haylî zemân,* بول صو *bol su,* اللی نفر *elli nefer,* بیك بر کیجه *biñ bir gece,* قاچ پاره *kaç para,* قیرق ذراع *ḳırḳ zirâ',* بش اون زوالللی *beş on zavallı,* آلتی اوقه شراب *altı oḳa/oḳḳa şerâb,* بش کوملکلك بز *beş gömleklik bez,* قیزقارداش *ḳız ḳardaş* gibi.

Kimi sıfattakımlarında vasıflayıcı kelime aslında bir madde adıdır. Önünde yer aldığı adın gösterdiği nesnenin yapıldığı maddeyi, daha doğrusu nesnenin hangi maddeden yapılmış olduğunu belirtir. Bu yapıdaki belirtme öbeklerini adtakımının bir türü saymak doğru değildir. Çünkü aynı anlam *+den, +den yapılmış/mamul/imal edilmiş/inşa edilmiş* ya da *oyma*, *işleme, dökme* gibi sıfatlarla da aktarılmaktadır. Belli ki yalnızca madde adı ile yetinilmesi, dilin en az emek kanunundan kaynaklanan bir kısaltmadan başka bir şey değildir: طاش کوپری *taş köprü = taştan/taştan yapılmış/taştan inşa edilmiş köprü,* کموش آینه *gümüş ayna = gümüşten/gümüşten mamül ayna,* جوز صندوق *ceviz sandık = cevizden oyma sandık* gibi.

Diğer birkaç örnek:
کچه کلاه *keçe külâh,* آلتون کوستك *altın köstek,* اوت میندر *ot minder,* دمیردن باشلق *demir başlıḳ,* سمورکورك *samur kürk* .

Nitekim Farsçada da bu anlamı veren sıfattakımları hem madde adları ile, hem de madde adlarından türetilmiş sıfatlarla yapılmaktadır: باب آهن *bâb-ı âhen* "demir kapı", باب آهنین *bâb-ı âhenîn* "*demirden* (yapılmış) *kapı*" gibi.

Sıfattakımlarının Çekimi

Sıfattakımları da adtakımları gibi bir ad hükmündedir, çoğul eki ve çekim ekleri alır:

Sarı güller, koca adamlar, alayda güzel tosun, büyük başın büyük derdi, *çok sözde çok yalan olur*, *kel başa şimşir tarak* gibi.

Sıfattakımında Zincirlenme

Adtakımına benzer biçimde bir sıfattakımı da başka bir sıfatla yeni bir sıfattakımı oluşturabilir:

بر دسته صاری کل *bir deste+sarı gül,* شو مسکین آدم *şu+miskîn âdem/adam*, ایکی پارلاق کوز *iki+parlaḳ göz* قرق قیریق کوپ *ḳırḳ+ḳırıḳ küp,* gibi.

Bu tür zincirleme sıfattakımlarında asıl vasıflayan, ada yakın olandır; öteki, takımın kavramını başka bir yönden belirtmektedir. Örnek olarak, *iki parlak göz* dendiğinde *iki*, *göz*'ü değil, *parlak göz*'ü sayısı yönünden belirtmekte, onu sayıca sınırlandırmaktadır. Bu yapıdaki takımlarda iki sıfat arasına bir bağlam girmez ve bunlar virgülle ayrılmaz.

Ama bir ad birden çok vasıfla da vasıflanabilir:

اوزون سیاه کیرپیکلر *uzun, siyah kirpikler*; بوغیجی و بوکالتیجی بر هوا *boğucu ve buñaltıcı bir havâ*; اینجه حساس بر روح *ince, hassâs bir rûh*; نه دیدیکی آکلاشلماز سوز دیکلمز بر آدم *ne dediği anlaşılmaz, söz diñlemez bir adam* gibi.

Bunlarda iki sıfat ya *ve* ile, ya da virgülle ayrılır. Bu yapıdaki sıfattakımlarını zincirleme sıfattakımlarıyla karıştırmamalıdır.

Türkçe sıfattakımlarında belirtme sıfatlarından olan *bir*'in çok ayrı bir yeri vardır. Bu sıfat belirsizlik içindir. Bir kişi, nesne ya da yalın kavramın belirsiz olduğunu bildirir, belirsizliğini açıklar, onu bu yönüyle tanıtıp anlamca sınırlar. Ne var ki, belirsiz kişi, nesne ya da kavramlar bir vasıfla tanıtılabilir. Örnek olarak, hiç tanımadığımız, yabancı birini, yani *bir/herhangi bir adamı;* görünüşüne ya da uyandırdığı izlenime dayanarak değerlendirebilir, seçtiğimiz birtakım olumlu ve olumsuz niteliklerle tanıtabiliriz: *şişman bir adam*, *uzun boylu bir adam*, *akıllı bir adam, yaramaz bir adam* gibi. Aynı şekilde *Bir saksı al* dediğimizde, bir cinsin ortak adı olan *saksı* adının anlamını *bir* sıfatıyla belirsizleştirip ayırıcı bir niteliği söz konusu olmaksızın *saksı* adlı *nesneler arasından herhangi birini* anlatmış oluruz. Ama aynı adı taşıyan birden çok nesne/varlık arasında bir ayırım yapmak istediğimizde onu bir nitelikle niteler, ötekilerden ayırmak gereğini duyarız. Böylece, *Büyük bir saksı al* sözü *Nasıl bir saksı?* sorusunun cevabı olur. Deny, Türkçedeki bu anlam renginin Fransızca ile aktarılmasının imkânsız olduğunu söylemektedir.

Ada yakın durduğunda bu anlatım inceliğini gösteren bu belirtme sıfatının yerini değiştirmek Türkçeye özgü bir inceliği yok etmektir. *Büyük bir saksı* yerine *bir büyük saksı* demek çalımlı bir söyleyiş sanılabilir ve anlamca pek de farklı değilmiş gibi görünebilir; ama "*Şu köşedeki, oldukça büyük bir saksı*." yerine "*Bir şu köşedeki, oldukça büyük saksı*." veya "*Şu köşedeki, bir oldukça büyük saksı*." ya da "*Şu köşedeki, oldukça bir büyük saksı.*", hattâ *bir*'i kullanmadan "*Şu köşedeki, oldukça büyük saksı*." denilemez. Şu örnek, anlatım inceliği bakımından bu belirtme sıfatının yerinin değiştirilemeyeceğini, dolayısıyla değiştirilmemesi gerektiğini açıkça gösterir. *Bir*'in bu türlü kullanılması, aslında Batı dillerinden alınmıştır, oldukça yenidir. Ama yazı dilinde bugün oldukça yaygınlaşmıştır.

Aruzla yazılan şiirlerde bu sıfatın yerinin vezin yüzünden değiştirildiği örnekler görülür:

Bir tatlı huzûr almağa geldik Kalamış'tan gibi.

Ancak bu, adtakımlarında sıra değişimi gibi, Türkçenin söz dizimi kuralına aykırı, vezin uygulamasından kaynaklanan geçici bir kullanımdır.

Bu belirsizlik sıfatının *böyle*, *şöyle*, *öyle* ile birlikte kullanılışı da vardır. O zaman *bu türlü*, *şu türlü*, *o türlü*, *bu çeşit*, *bu nevi*, *bu gûne*, *bu gibi* sıfatlarına denktir:

Böyle bir şâir, öyle bir adam gibi.

Vezin gerektirdiğinde bu yapıda da değişiklik yoluna gidilmiştir:

Bir böyle safâ sürülmemiştir gibi.

Osmanlı Türkçesinde *bir*'in bir de *öyle bir* anlamında kullanılışı vardır. O zaman vurgulu söylenir. Yeri niteleme sıfatından öncedir, yani ada yakın olan bu durumda niteleme sıfatıdır:

*Bir zulmet-i beyzâ ki peyâpey mütezâid "*Bir (= Öyle bir) beyaz karanlık ki giderek artmakta*" gibi.*

Bu tür cümlelerde *ki* ilinti zamiriyle bağlanmış cümle bir sıfatfiil cümlesidir ve Türkçe yapılı bir cümleye dönüştürüldüğünde *bir*'in önüne ikinci bir niteleme sıfatı işleyişiyle getirilmelidir:

Giderek artmakta olan+bir beyaz karanlık gibi.

Kimi zaman da aslında tarz bildiren bir zarf olan *öyle* ile birlikte kullanılmıştır. Bu durumda *öyle,* bir niteleme sıfatı işleyişindedir:

Öyle bir şiddet-i tasmîm ile çıktım ki yola
Karşıma seng-i mezârım bile çıksa dönmem
*"*Karşıma mezar taşım çıksa bile dönmeyecek kesinlikte+ bir kararlılıkla yola çıktım*" gibi.*

Son örnekte görüldüğü gibi, bu tür kullanımda *öyle,* bir sıfatfiile dönüştürülmesi gereken yan cümlenin yerini tutmaktadır. Bu yüzden düşürülür, yerini ona bırakır.

Önümüzdeki yıl bu cümleler ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Arapça Sıfattakımı

Arapçanın sıfattakımı kalıbı Türkçeye bir yapım kalıbı olarak alınmamış, Osmanlı Türkçesi döneminde yalnızca Arapça sıfattakımı kalıbıyla yapılmış kimi söz öbekleri kullanılmıştır. Bunların hemen hemen hepsi sözlük kelimeleridir. Bir belirtme öbeği olan bu öbeklerde de üyelerin yeri terstir; yani ad (belirtilen)+sıfat (belirten):

اشجار القديده *eşcârü'l-ḳadîde* "kuru ağaçlar", اعصار السالفه *a'sârü's-sâlife* "geçmiş yüz yıllar", فاطمهزالزهراء *Fâtımetü'z-zehrâ* "tertemiz, yüzü ak Fatma", *Ravzatü'l-mutahhere* "temiz, arınmış bahçe" gibi.

Yazılışı ve Okunuşu

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, Arapça sıfattakımlarında da ad, sıfata belirtme takısı (ال) ile bağlanır ve örneklerde görüldüğü gibi, ilk kelimenin sonundaki ünsüz *ötrü* ile, yani *u, ü* olarak okunur.

Yine adtakımlarında olduğu gibi, kelime uzun *a* gibi okunan bir *ye* ile bitiyorsa, bu *ye a, e* olarak okunur. Bunun iki örneği Arap aylarından 5. ve 6.sının adlarıdır:

Cumâde'l-ûlâ جمادى الاولى , *Cumâde'l- âhire* جمادالآخره gibi.

Ancak bunlar Türkçede *Cemâziye'l-evvel*, *Cemâziye'l-âhir* gibi söylenmiştir.

Uyuşma

Arapça sıfattakımlarında sıfat adla sayı (nicelik, azlık-çokluk, kemiyet) ve cins (nitelik, erillik-dişillik, cinsiyet) bakımından uyuşumludur.

Arapçada dişilik belirtisinin ne olduğunu ve hangi adların eril, hangilerinin dişil sayıldığını 6. Ünitede görmüştük. Yukarıdaki örneklerden *ravzatü'l-mutahhere'* de *ravza*, sonunda *e* okunan *he* bulunduğundan dişil bir addır, bu yüzden sıfatı olan *mutahher* de dişilik belirtisi almış, böylece aralarında erillik-dişilik uygunluğu sağlanmıştır. اشجار القديده *eşcârü'l-ḳadîde* "kuru ağaçlar", اعصار السالفه *a'sârü's-sâlife* "geçmiş yüz yıllar" örneklerinde ise, *eşcâr* ve *a'sâr* belli kalıplarda yapılmış dişil adlar olduğundan, sıfatları da sonlarına dişilik belirtisi eklenerek dişil yapılmışlardır. *Fâtımetü'z-zehrâ, Cumâde'l-ûlâ*, *Cumâde'l-âhire* örneklerinde ise, erilleri *ezher*, *evvel* ve *âhir* olan kelimeler dişilik kalıplarına konulmuş, dişil olan adlarla uyuşma bu yolla sağlanmıştır.

Aynı uyuşum adların ikili çoğullarında da vardır:

حرمين الشريفين *haremeynü'ş-şerîfeyn* "iki büyük/değerli şehir (Mekke ve Medine için).

Osmanlı Türkçesinde Arapçanın sıfatla adın yer değiştirmiş olduğu bir yapım kalıbı da kullanılmıştır. Bunlar Türkçenin birleşik sıfatlarına karşılıktır. Bunları sıfattakımlarıyla karıştırmamalı:

قليل العقل *ḳalîlü'l-aḳl* "aklı kıt, bön", سالف الذكر *sâlifü'z-zikr* "adı geçen, anılan", سريع الانتقال *serî'u'l-intiḳâl* "çabuk kavrayan, kavrayışlı" gibi.

Farsça Sıfattakımı

Farsçanın sıfattakımı kalıbı, adtakımı kalıbı gibi, Osmanlı Türkçesinde çok işlek olarak kullanılmış bir söz dizimi kalıbıdır. Yazı dilinde Arapça ve Farsça her türlü ad ve sıfatın, başka bir deyişle ad ve sıfat olarak kullanılan her türlü kelimenin yer aldığı bu kalıpla üretilmiş sınırsız sayıda söz öbeği kullanılmıştır:

کوهر شهوار *gevher-i şehvâr* "şaha yaraşır büyüklükte, yani iri inci" (iki Farsça kelimeyle), درس مشکل *ders-i müşkil* "zor ders" (iki Arapça kelimeyle), وجود مسعود *vücûd-ı mes'ûd* "kutlu varlık" (iki Arapça kelimeyle), زهرقاتل *zehr-i ḳâtil* "öldürücü zehir" (bir Farsça bir Arapça kelimeyle).

Farsça kurallı sıfattakımlarında Türkçe kelimelere yer verilmemiştir. Bununla birlikte pek az örnekte Türkçe kelimelerin kullanılmış olduğu görülür. Şu kadar var ki, bunların bir bölüğü Türkçeden Farsçaya geçmiş kelimelerdir, dolayısıyla bu gibi sıfattakımı örnekleri yine Farsça yoluyla gelmiştir:

آغای مومالیه *ağa-yı mûmâ ileyh* "söz konusu ağa", افندئ مذبور *efendi-i mezbûr* "adı geçen efendi", الچیئ مذکور *elçi-i mezkûr* "anılan elçi", یازیجئ اسبق *yazıcı-i esbaḳ* "eski yazıcı", اوردوی همایون *ordu-yı hümâyûn* "kutlu ordu" gibi.

Bu alıntı kalıpta da, Arapça ve Farsça adtakımlarında olduğu gibi, üyelerin sırası Türkçeye göre terstir; yani ad+sıfat:

ferve-i semmûr = *samur kürk* gibi.

SIRA SİZDE 2

Aşağıdaki Farsça yapılı sıfattakımlarını okuyup aynı kelimelerle Türkçe yapılı sıfattakımı kalıbına aktarınız.

دل خسته , زلف سیاه , جان ضعیف , عذاب نهان , نسخهء شیرین , دامان پاك , جسم , بحر سیاه , پادشاه عادل , شیوهء دلخواه , ماه نو , قبر شریف , جنس عالی , شفاف , طب عدلی , حرف ساکن , ذات شاهانه , مجلس عمومی.

Yazılış ve okunuş bakımından sıfattakımları da adtakımları gibidir. İlk kelime bir ünsüzle bitiyorsa, izafet esresi (*-ı, -i*) bu ünsüzle hece kurar; ünlüyle bitiyorsa, *-i(-yi)* olarak okunur:

روح روان *rûh-ı revân* "gezici ruh", رطل کران *rıtl-ı girân* "büyük kadeh", تن لاغر *ten-i lâğar* "hantal vücut", در بسته *der-i beste* "kapalı kapı", جزاء نقدی *cezâ-yi naḳdî* "para olarak ödenen ceza", چارشوی کبیر *çârşû-yi kebîr* "ulu çarşı", نائلئ قدیم *Nâilî-i ḳadîm* "eski Nâili", شورای دولت *şûrâ-yi devlet* "devlet şurası, danıştay" gibi.

Nitelikçe Uyuşma

Bir Farsça sıfattakımında sıfat da ad da Arapça ise, tıpkı Arapçada olduğu gibi, sıfat adla hem cins, hem de sayı bakımından uyuşur:

Cins bakımından:

(çoğul adlarla) : سموات علی *semâvât-ı ulâ* "yüce gökler", ذوات کرام *zevât-ı kirâm* "büyük kimseler", بلاد ثلاثه *bilâd-ı selâse* "üç belde = İstanbul, Bursa, Edirne", اخلاط اربعه *ahlât-ı erba'a* "insan vücudundaki dört ana salgı: safra=öd, dem=kan, balgam=salya, sevda=dalak=akyuvar", اوقات خمسه *evḳât-ı hamse* "beş vakit", لذائذ نفسانیه *lezâiz-i nefsâniyye* "nefsin hoşlandığı lezzetli nesneler", مسائل جمیله *mesâil-i cemîle* "güzel uğraşlar", امور خیریه *umûr-ı hayriyye* "hayırlı işler"

(dişilik belirtisi taşıyan adlarla): دفعهء اولی *def'a-i ûlâ* "birinci kez" , مادهء ثانیه *mâdde-i sâniye* "ikinci madde", جمعیت کبری *cem'iyyet-i kübrâ* "çok büyük topluluk", جماعت عزمی *cemâ'at-i uzmâ* "pek büyük kalabalık", تربهء مطهره *türbe-i mutahhere* "temiz/kutsal türbe", دولت علیه *devlet-i aliyye* "yüce devlet", مطبعهء عامره *Matba'a-i Âmire* "uzun ömürlü, bayındır matbaa = Devlet Matbaası", مکهء مکرمه *Mekke-i mükerreme* "ululanmış Mekke", مدینهء منوره *Medîne-i münevvere* "nurlu Medine" gibi.

Osmanlı Türkçesinde sonu *e* okunan kimi Farsça adlar da Arapça dişil ad sayılmış, sıfatı uyuşumlu getirilmiştir:
چارهء عاجله *çâre-i âcile* "hemen bulunması gereken çözüm", نامهء مرغوبه *nâme-i merğûbe* "rağbet edilen kitap", ترسانهء عامره *Tersâne-i Âmire* "Devlet Tersanesi", ضربخانهء عام *Darp-hâne-i Âmire* "Devlet Darphanesi" gibi.

Bunun gibi, Batı dillerinden alınmış sonu *e* ile biten birkaç kelime de dişil sayılmıştır:
موزهء همایون *müze-i hümâyûn* gibi.

Sayı bakımından:

خلفاء راشدين *hulefâ-yi râşidîn* “Hak yolundaki halifeler”, جنات عاليات *cennât-ı âliyât* “kutlu cennet bahçeleri”, غرباء مسلمين *ġurebâ-yi müslimîn* “Müslüman garipler=kimsesizler”, فقراء صابرين *fuḳarâ-yi sâbirîn* “sabreden fakirler” gibi.

Sıfat ikili çoğul adlarla da uyuşturulur:

صدرين محترميه *sadreyn-i muhteremeyn* “Anadolu ve Rumeli kazaskerleri”, ابوين محترمين *ebeveyn-i muhteremeyn* “değerli ana ve baba”.

Farsça kimi sıfattakımları da bir nesnenin hangi maddeden yapıldığını bildirir. Bunlarda vasıflayıcı üye, yukarıda da söylediğimiz gibi, ya doğrudan madde adları ya da madde adlarından eklerle türetilmiş sıfatlardır.

قيد حديد *ḳayd-ı hadîd* “demir bağ, bukağı”, طوب آهنين *tôp-ı âhenîn* “demirden dökme top” gibi.

Farsça sıfattakımları da, adtakımları gibi, Türkçe cümlelerde ad hükmündedir, bir adın bulunabileceği yerlerde bulunur, onun gördüğü işleri görebilir.

Özet

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış Türkçe, Arapça ve Farsça adtakımlarını tanıyabilmek.

Adtakımı, aralarında *iyelik (mülkiyet)* ilişkisi bulunan iki ad ile kurulmuş bir söz dizimi birliğidir. *İsim tamlaması* olarak da adlandırılır. Aslında bir *belirtme öbeği* olan bu birlikte ilk üye, başka belirtme öbeklerinde olduğu gibi, ikinci üyenin taşıdığı kavramı daraltır, sınırlar ve onu belli hâle getirir. Bu yüzden ona *belirten*, ikinci üyeye ise *belirtilen* deriz. Osmanlı Türkçesinde Arapça ve Farsça adtakımı kalıpları ile yapılmış söz dizimi öbekleri de kullanılmıştır. Arapçanın adtakımı yapım kalıbı alınmamış, yalnızca bu kalıpla yapılmış kimi sözler kullanılmıştır. Farsçanın adtakımı kalıbı ise, Osmanlı Türkçesinde çok işlek olarak kullanılmış bir söz dizimi kalıbı olmuştur. Bunları Türkçe adtakımlarından ayıran en önemli yapı özelliği kurucu üyelerinin sırasının Türkçeye göre ters olmasıdır.

Osmanlı Türkçesinde kullanılmış Türkçe, Arapça ve Farsça sıfattakımlarını tanıyabilmek.

Sıfattakımı bir adla ona ait bir niteliği veya belirtiyi gösteren bir sıfatın kurduğu bir söz dizimi birliğidir. Sıfattakımı da bir belirtme öbeğidir. Bu yüzden sıfatı *belirten*, belirttiği adı *belirtilen* olarak da adlandırırız. Osmanlı Türkçesi döneminde Arapçanın sıfattakımı kalıbı Türkçeye bir yapım kalıbı olarak alınmamış, yalnızca Arapça sıfattakımı kalıbıyla yapılmış kimi sözler kullanılmıştır. Farsçanın sıfattakımı kalıbı ise, adtakımı kalıbı gibi, Osmanlı Türkçesinde çok işlek olarak kullanılmış bir söz dizimi kalıbı olmuştur. Yazı dilinde bu kalıpla üretilmiş, Arapça ve Farsça her türlü ad ve sıfatın, başka bir deyişle ad ve sıfat olarak kullanılan her türlü kelimenin yer aldığı sınırsız sayıda söz öbeği görülür.

Kendimizi Sınayalım

1. Türkçe adtakımı ile ilgili aşağıaki ifadelerden hangisi **yanlıştır?**

a. İki ad arasında *iyelik* (mülkiyet) *ilişkisi* iyelik eki ile kurulur.

b. Adtakımında takımın asıl üyesi birinci addır.

c. Birkaç özel durum dışında, her zaman iyelik ekini alır.

d. İlk üye, ikinci üyenin taşıdığı kavramı daraltır.

e. 3. kişi iyelik eki bütün adlara gönderici olabilir.

2. Aşağıdakilerden hangisi "*belirsiz adtakımı*"dır?

a. جمك قدحی

b. چوبانك اوی

c. اوك قاپوسی

d. سنك آتك

e. كوبك باغی

3. Aşağıdaki adtakımlarından hangisinde ikinci üye birinci üyeyi tanıtır?

a. كيجه قوشی

b. آرناود داروسی

c. حزن اوی

d. طون نهری

e. سرلر مخزنی

4. Aşağıdakilerden hangisi "*eğretileme* (istiâre) *adtakımı*"dır?

a. معنی كلينی

b. صبا روزكاری

c. اميد ميوەسی

d. عشق دكزی

e. چيچك ييلديزلری

5. Aşağıdakilerden hangisi "*zincirleme adtakımı*" **değildir?**

a. آغانك فاتحه‌كى اوى

b. آغانك قوناغينك باغچه‌سى

c. سوكيلينك محله‌سينك كوپكى

d. مرحومك فوتى خبرى

e. عشق شرابينك آتشى

6. Aşağıdaki Arapça adtakımlarının hangisinde, belirtme edatı ال (harf-i tarif) yanlış okunmuştur?

a. hayâtü'l-hayevân

b. tâcü'l-tevârîh

c. dârü'l-fünûn

d. bâbü's-sa ʾâde

e. mecâlisü'n-nefâis

7. Aşağıdaki Arapça adtakımlarının hangisinde okuma yanlışı vardır?

a. emîrü'l-mü'minîn امیرالمؤمنین

b. hubbü'l-vatan حب الوطن

c. tezkiretü'ş-şu'arâ تذکرةالشعرا

d. dârü'ş-şafaḳa دارالشفقه

e. ḳâziyü'l-hâcât قاضی الحاجات

8. Aşağıdaki Farsça adtakımlarından hangisi "*şarapçı evi*" anlamındadır?

a. خانهء خمار

b. خانهء خمر

c. خانهء آب

d. خانهء بحر

e. خانهء راه

9. Aşağıdakilerden hangisi sıfattakımı **değildir?**

a. کل زرد

b. زهرقاتل

c. قاچ پاره

d. باب حقیقت

e. قیزقارداش

10. Aşağıdaki sıfattakımlarından hangisi "*nitelikçe uyuşma*" bakımından **yanlıştır?**

a. تربهء مطهره

b. دولت علیه

c. چارهء عاجله

d. خلفاء راشدین

e. ابوین محترم

Kendimizi Sınayalım Yanıt Anahtarı

1. b Yanıtınız doğru değilse "Türkçe Adtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
2. e Yanıtınız doğru değilse "Türkçe Adtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
3. d Yanıtınız doğru değilse "TürkçeAdtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
4. c Yanıtınız doğru değilse "TürkçeAdtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
5. a Yanıtınız doğru değilse "Türkçe Adtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
6. b Yanıtınız doğru değilse "Arapça Adtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
7. e Yanıtınız doğru değilse "Arapça Adtakımı " başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
8. a Yanıtınız doğru değilse "Farsça Adtakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
9. d Yanıtınız doğru değilse "Sıfattakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.
10. e Yanıtınız doğru değilse "Farsça Sıfattakımı" başlıklı konuyu yeniden okuyunuz.

Sıra Sizde Yanıt Anahtarı

Sıra Sizde 1

مطلع انوار *matla ʿ-ı envâr* , بحر معانی *bahr-i me ʿânî,* مخزن اسرار *mahzen-i esrâr*, شاکرد درس *şâgird-i ders*, سلککلام *silk-i kelâm*, عروس معانی *arûs-ı ma ʿnâ*, آب حیات *âb-ı hayât*, حباب باده *habâb-ı bâde*, لباس عفت *libâs-ı iffet*, درد هجر *derd-i hecr* , کار عشق *kâr-ı aşḳ*, راز دل *râz-ı dil*, باب حقیقت *bâb-ı haḳîḳat*, شراب عشق *şarâb-ı aşḳ*, فصل شتا *fasl-ı şitâ*, سنك عدو *seng-i adû*, راه محبت *râh-ı muhabbet*, بحر عشق *bahr-i aşḳ*, راه عشق *râh-ı aşḳ*, مصر حسن *mısr-ı hüsn*, دام اجل *dâm-ı ecel*, شمع کلام *şem ʿ-i kelâm*, شهر حسن *şehr-i hüsn*, کروه عقلا *gürûh-ı uḳalâ*, دیدار یار *dîdâr-ı yâr*, غنجهء کل *ğonca-i gül*, سوزن مژکان *sûzen-i müjgân*, سر کوی *ser-i kûy*, کوی یار *kûy-i yâr*, در سعادت *der-i sa ʿâdet*, عرض حال *arz-ı hâl*, حلقهء دیده *halḳa-i dîde*, شام فراق *şâm-ı firâḳ*, خمار خانهء *hâne-i hammâr*, فرقت هجر *fürḳat-i hecr*, مژدهء وصلت *müjde-i vusłat*, آه نار

nâr-ı âh, عقد رموز *ıḳd-ı rümûz*, بساط كلشن *bisât-ı gülşen*, خنچر هجر *hançer-i hecr*, راه غم *râh-ı ğam*, كتاب مهر *kitâb-ı mihr*, مرآت دل *mir'ât-ı dil*, ژنك ملال *jeng-i melâl*, كنجينهء اسرار *gencîne-i esrâr*, عارف آكاه *ârif-i âgâh*, بحر عشق *bahr-ı aşḳ*, اريكهء سلطنت *erîke-i saltanat*, رمهء حمامه *reme-i hamâme*, دست اشارت *dest-i işâret*, سوزن *sûzen-i diḳḳat*, آلات اختيال *âlât-ı ıhtiyâl*, خلقهء ناف *halḳa-i nâf*, انكشت ستون *engüşt-i sütûn*, خاتم بنان *hâtem-i benân*, حقوق دول *huḳûḳ-ı düvel*, حسن تأثير *hüsn-i te'sîr*.

Sıra Sizde 2

pâk dâmân, şîrîn nüsha, nihân azâb, za'îf cân, siyâh zülf, hasta dil, âlî cins, şerîf ḳabr, nev mâh, dil-hâh şîve, âdil pâdişâh, siyâh bahr, şeffâf cism, adlî tıbb, sâkin harf, şâhâne zât, umûmî meclis.

Yararlanılan Kaynaklar

Ateş, A. -Tarzi, A. (1971). **Farsça Grameri**, İstanbul.

Banguoğlu, T. (1974). **Türkçenin Grameri**, İstanbul.

Deny, J. (1941). **Türk Dili Grameri**, Çev. Ali Ulvi Elöve, İstanbul.

Meninski, F. à M. (1680). **Grammatica Turcica**, (Tıpkıbasım), İstanbul, 2000: Simurg Yayıncılık.

Viguier, M. (1790). **Éléments de la Langue Turque**, İstanbul.

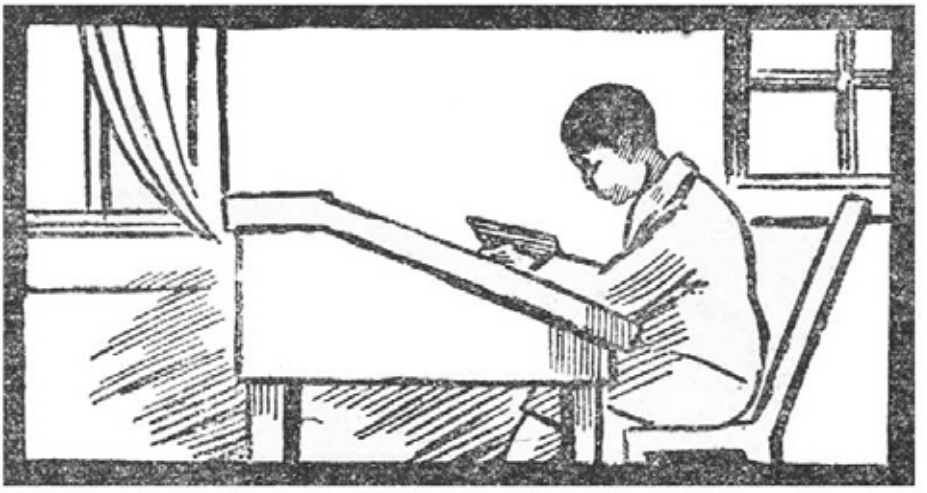
Metinler

Aşağıdaki metinler Osmanlı Türkçesi alfabesini, bu alfabenin harflerinin ses değerlerini, yazıdaki bitişme biçimlerini, Türkçe kelimeler ile Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin yazılışlarındaki ana kuralları öğrendikten hemen sonra okumaya başlayabileceğiniz metinler olarak seçilmiştir. 3. ünitedeki tablolarda verilmiş olan Türkçe ekler ve bu ekleri taşıyan örnek kelimeler öncelikle Türkçe kelimeleri okumanızı büyük ölçüde kolaylaştıracaktır. Türkçe kelimelerde yer almayan ünsüz harfleri ile üç dilin ünlü değerlerinin yazıda gösterilmesi ile ilgili bilgilere ek olarak 5. ünitede Türkçe ve alıntı kelimelerin yapıları hakkındaki öğrendikleriniz ise bir çok kelimeyi kaynak diliyle tanımlayıp ayırabilmenize yardımcı olacaktır. Bu arada bir sonraki metinde önceki metinlerdeki kelimelerin ve eklerin tekrarlanacak olması da gittikçe daha kolay ve hızlı okumanıza imkân sağlayacaktır.

Metinler seçilirken bugün kullanılmayan kelimelerin sayısının oldukça az olmasına özen gösterilmiştir. Bununla birlikte, az sayıda da olsa, anlamını bilmediğiniz kelimeler bulunabilecektir. Ünitelerde anlamı verilmiş 1500 kadar kelimeden oluşacak dağarcığın yetmediği durumlarda yapmanız gereken Arap harfli bir sözlüğe baş vurmaktır. Kolayca elde edip yararlanacağınız en iyi sözlük şimdilik Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* (=Türkçe Sözlük) adlı sözlüğüdür.

Son metin olan *İhsân-ı Atâ* adlı hikâyeyi son üniteyi de iyice okuduktan sonra okumaya çalışmalısınız. Bu parçada Farsça yapılı adtakımları ile sıfattakımları yer almaktadır. Doğru okunmalarına kılavuzluk etmek üzere, bunlarda takımı oluşturan ilk kelimenin son harfinden sonra bir *kesre* konmuştur.

Ünitelerde yer alan örneklerle birlikte bu metinleri kopyalamanız okuma yanında yazmayı öğrenmeniz için de gereklidir. Bu çalışmaları ünite bilgileriyle birleştirerek yapmanız Arap harfli başka ve daha güç metinleri okumanıza daha da yardımcı olacaktır.

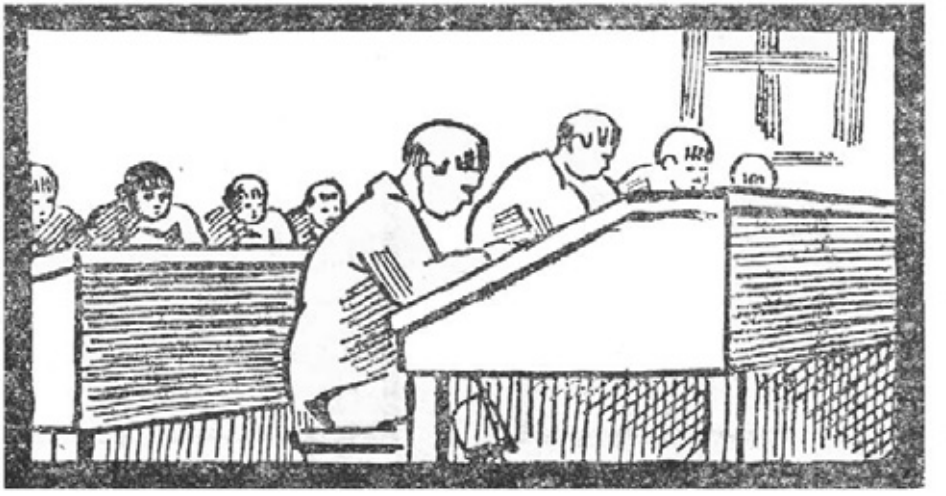

چوجوق اوقو

اوقو چوجوق ، چوق اوقو .

اوقو چوجوق چوق چوق .

چوجوق اوقو ، چوق اوقو !

چوجوق اوقودی

چوجوق اوقو، چوچوق چوق اوقو !

اوق ، اوقو ، اوقودی ، چوق

او چوجوق چوق اوقودی !

اوق آدا

آدا آدی آدادی

اوق اوقو اوقودی

چوق چوق اوقودی

آ چوچوق چوق چوق اوقو .

آد آدا آدی آق .

قار آری

قار قاری آری دادی

آق قارا آرا قار آقار

رادی چوق قار آرادی.

جوجوق آری آرادی . جوق

داری آرادی . رادی جوق آرادی .

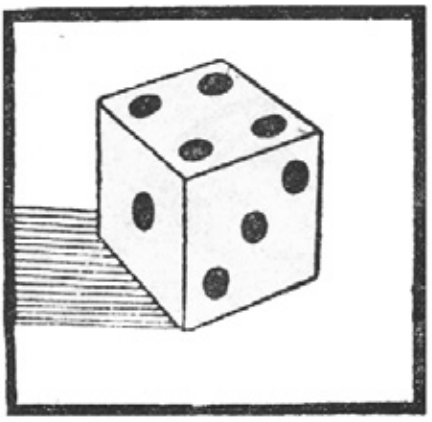
ده ده

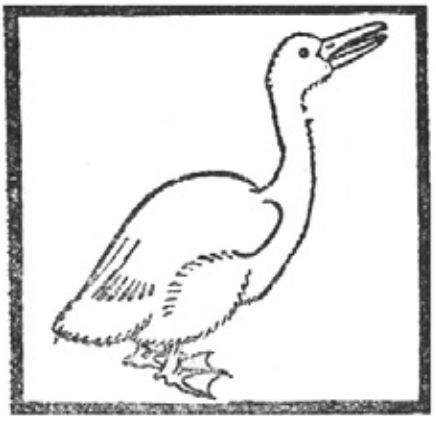

ده ره

ده ده آ چوجوق اوقو دیدی .
آق ده ده . قارا داری دیدی .
آق . آداق . اوق . چوق .
آق ده ده داری آرا دیدی .

داری . ده ری . دارا . آرا . آرادی .
آق ده ده چوجوق اوقو دیدی .

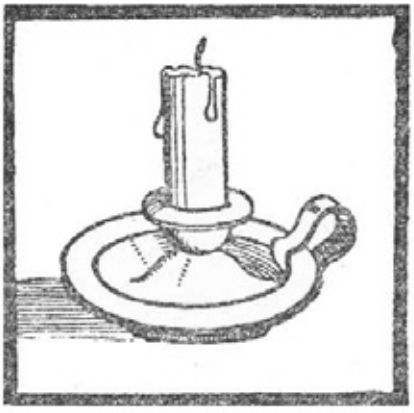

زار قاز

چوجوق ده‌ره‌ده قاز آرار .
آز . آزار . آزدی . قازدی .
قاز . قازار . زار . ره‌زه .
رازی چوجوق ده‌ره‌ده قاز آرار .

آزاده چوق آز اوقودی .
رازی چوق چوق اوقودی .

موم ماقارا

ده دەم . آدام . موم . ماقارا .
داما . ماما . قاما . قامارا . قوم .
ده ددم ماقارا موم آرادی .

آدام اورادە قازما آرامادی . دادی
اودادە موم آرادی . قاز اوقومادی .
قاز اوقومان. چوجوق اوقور. آدام اوقور.

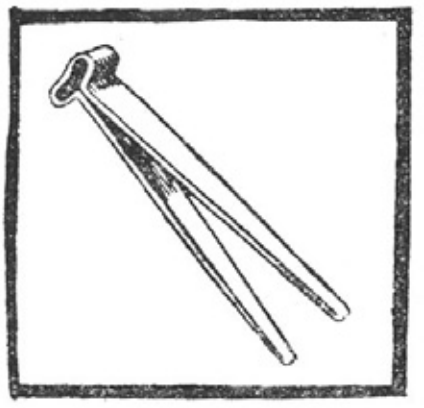
آوجی

ده وه

اووادە دەوە وار . اورادە قاو
واردی قوزو چوق . دەوە آز .
قازی دەرەدە آرا . دەرەدە قوزو آراما .

آو . واو . آو . قاو . قاواو .
وەر . وار . واردی . واردا . وور .
آدام آو ووردی . دەوە وورمادی .

ماشا

شادی شاقا شامار شاشی شاشدی .

قاش قارداش آرقاداش آداش .

شادی آرقاداش شاقا دیدی .

آدام قاشی قارا دیدی ، شاشی دیمدی .

شاقا دیدی . شادی آرقاداسه آرادی .

ماشا . شامار . قاسه . آداسه . قاراقاسه .

به به‌ك بایراق

باش . بام . بوم . قاب . قابا .
بابا . آرابا . به‌به‌ك . بایراق . باراقا .

بابا آرابا وبردی . به‌به‌ك شاقا دیدی .
قابا آدام . قابا باراقا . آرابا .
دار آرابا . آه بابا بر قوشدر .

باشاق بارداق

باش . باق . قاباق . آبا .

بابام بو باشاق قاب قارا دیدی .

دەدەم بو قاباق آب‌آق دیدی .

باسمه . قارا باسمه . قاب قارا باسمه .

بابام بارداق وبر دیدی ، شاب

وبر دیمه دی . بادی بارداق قیردی .

آج باج
زاج جام
باجاق آجی

باجی آراباجی باقراج جادی جاوا
جاقا قاب قاچاق قوجاق بوجاق
بابام آراباجی یه قاب قاچاق ویردی .
باجی بو قاباق آجی دیدی .

یارا ماز شادی جام قیردی .
جام قیریلدی . ناجی قاباغه یه‌دی .
قاز یه‌دی . بادم چوق آجی .

نانه

نار

شادان ناجی یه نار ویردی .

شان قان چان قادانا بادانا

بارداقده نانه وار . قان آقدی .

آجی نانه . شادانه قارده‌سه . ناجی

آرقاداسه . بابام بوآداسه آرقاداسه دیدی.

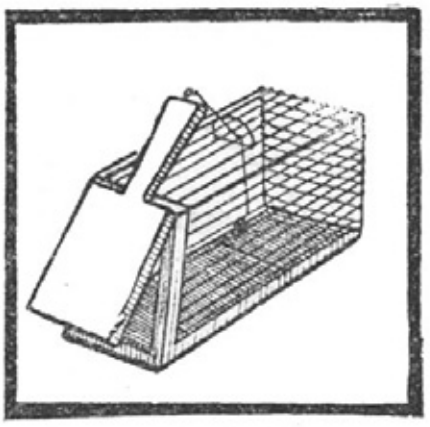

آی یای

یاش . یاراماز . یاناق . یاواش .
یاراماز ناجی اوقوماز یازماز .
شادی یاواش یاواش اوقور .

یاشار یایله یورودی ، آرابایه بینمه‌دی .
بابام یایله یازی یازار ، یاواسمه یازماز .

قاپان

واپور

پارماق قاپاق قاپ شاپ یاپ
پاشا یاپی‌یی یاپدیردی، قاپی‌یی قاپادی.
قاپان قاپاندی . بابام چوق پارا
ویردی . پازارده قاپان وار .

بو قیز طاناوده بر نار قاپدی .
بابام ناری قاپاده قیزه دا ریدی .

چاپا　　چارداق

ماچ یاماچ چاپاق قاچاق آچیق .
اوچوق چاودار چیوی چارپوق .
چوجوق چاردا قده چوق چای
ایچدی . یاماچده قاچ دانه قوزو وار ؟

باغچی قاپی یی چارپوق یاپمه ، آچ ده باق !
یازین چارداق آلتی سرین اولور .

٢

لامبا مالا

آل قال بال لا پا پالا

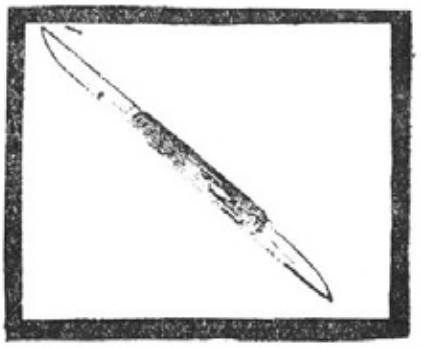
لا با دا لا یاق آ لای قا لای

دیوارجی مالایی آلدی، بادانا یاپدی.

لالا ده قوجا مان پالا وار.

قالایلی قابده لابا ده وار، آل ده باق.

لامبا قولای یانار. دیوارجی مالایی آل.

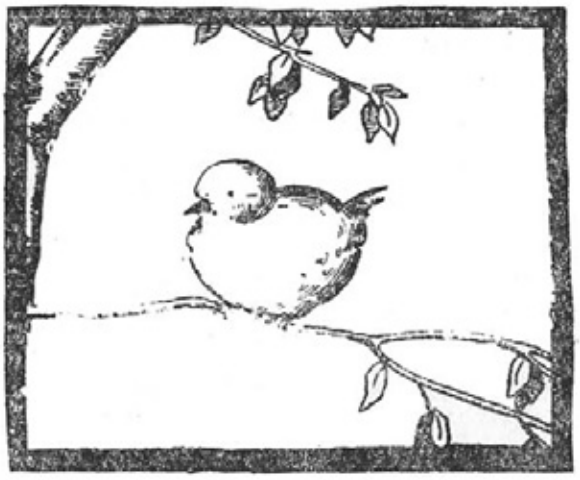

چاقی آیی

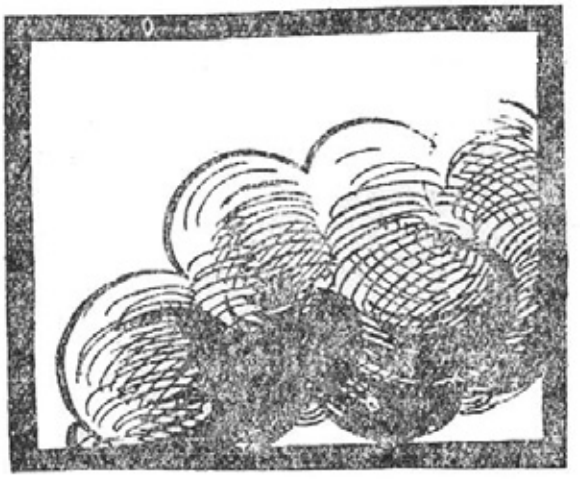
یاقی شاشی نابی باجی جانی .
مانی دایی آیی یاپی قاپی .
باقی یارایه یاقی قویدی .
آرقاداشی چاقی یی آلدی .

دایم قوجه آیی یی قوودی . آبی فاجدی .
نابی قارداشی رامیه بال ویردی .

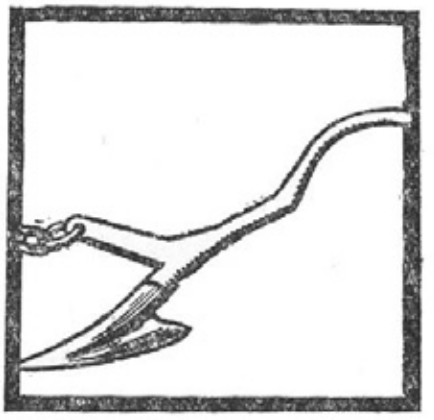
یاورو قوش

یاورو قوش آنا قوشه دانیشمادن یووادن اوچدی. چاموره دوشدی. آز قالدی اونی یاراماز چوجوق قاپا جقدی . یاورو قوش چوق قورقدی. جان قورقوسیله بر داله قوشدی . قورتولدی . یاورو قوش شیمدی آنا قوشه دانیشمادن یووادن آیریلمایه جق ، اوچمایه جق .

اوجاق دومانی

بابام قارده‌شم صوردی : شو دامده آدام وارمی . اورادہ اوجاق یانیور . دومانه جیقیوردی . قارداشم بیلدم دیدی . بابام آجوجوق بر دامده اوجاق یانار ، دومانه جیقارده اورادہ آدام اولمازمی ؟ دیدی . اوجاقلر دومانلی اولمالی ، داملر آدامه دولمالی . یوردیمز شن اولور .

صا پان

صا لقیم

آص باص قاص صوص صاپ

صاچی صاقالی صاپ صاری اولدی.

صاری صابلی ماشاءالله صوبایه صوقمدی.

صالاوه جوجوق صالنجاقده صالاندی ، دوشدی .

صادوه صالقیمی آلدی ، صولی آرمودی وبردی .

قویون قوزو

چالیشقان چوجوق

چوبانه قاوال چالار ، بورور
چوجوق اوقور ، یازار ، بوبور .
آجیلدی باق اوزاقده بول ؛
چالیسه چوجوق ، چالیشقانه اول !

ابراهیم علاء الدین

اور مان

او دون

او دونجی اور ماندن او دون بو دا یوردی . شو او وا ده اور دو مانه‌ورا یا پیوردی . چو جوق صالینجاقده قولان دوریپوردی . قوچ بابا قویون آنا اوزاقلاشدی . قورقاق قوزو قورقودن مه له دی .

آت

تازی

آنا آنار تانار یانار چانال

تازه آناق یاناق قارتال چانی

آرا باجی آت آلدی . نابی آتی صاتدی . ده ده تارلایی صاتدی . قارتال چاتیده یاتدی . چوجوق تازیيه چوماق آتدی . تارلاده آت اوتلادی . تازه آرمود قاتیلاشدی . چاتال باتدی .

چوبانه قاراال چالار ، بوروز .
چوجوق اوقور ، یازار ، بوبور .

قارغا

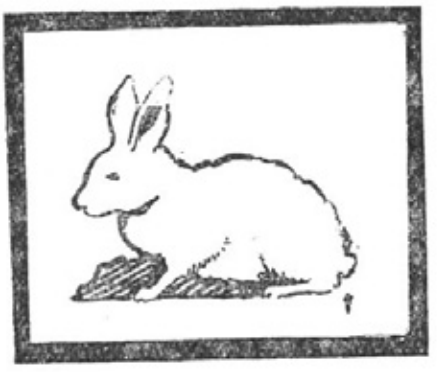
قورباغا

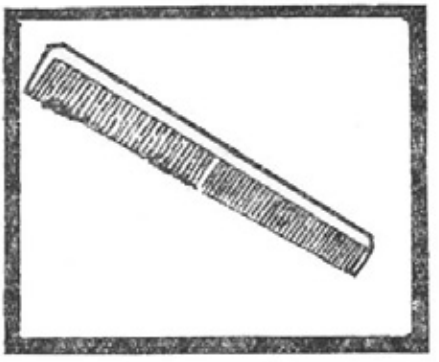
آغ آغا باغ داغ باغ

آلغین صالغین دالغین یانغین

دادی لامبایه غاز قویدی . دالغین چوجوق چاناغی قیردی . قارغا غاق دیدی . قورباغاده غوق دیدی . بابام پازاردن شالغام آلدی . شوراده یانغین وار .

اوزومنی یه ده باغنی صورما دیرلر .

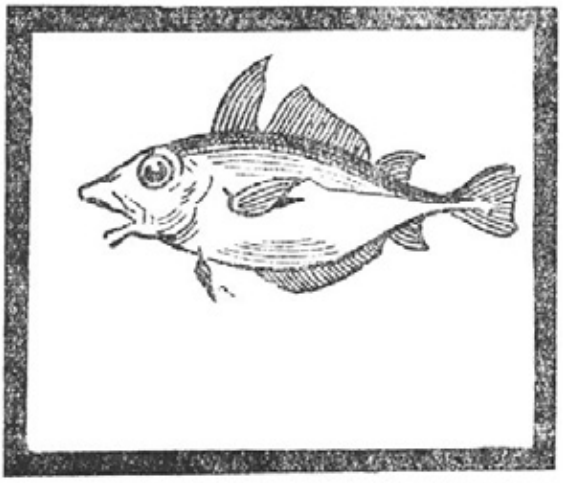

طاوشان طاراق

طاباق طاوانه باطی طوز
طوزاق طوپراق طوپال طوربا

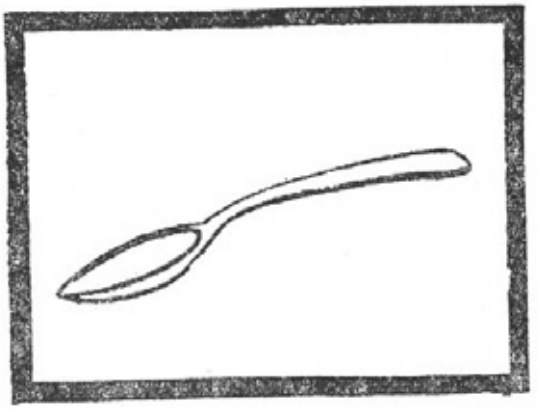
یارا ماز چوجوق طاوانده جامه طاسه آندی .
آوجی طاوشانه آولادی . وادی طوربایه بولغور قویدی .
ماناو طوپ آتانه قاوونی صاتار . بابام طای آلدی .
طاباقه پره دوشدی قیریلدی طوزله بوزه اولدی .

طوپال بر طاوشانه طوزاغه دوشمه .

بالیق
ماصالی

آنا بالیق یاورو بالیغه صاقین
اولطه یه مینی یه مه دیدی . یاورو
بالیق برآز آلیقدی . اونوتدی .
یوقاریدن صویه صارقان اولطه
یه مینی یه دی . قانجه بوغازینه
طاقیلدی . آننه آننه بنی قورتار
دییه باغیردی . آنا بالیق
یاورویی قورتارامادی . آغلادی .

قورو ملی قاشیق

بر قاشیق واردی . بوی قوروملی بر شیدی . بانالە بوقاریدە باقدی : بانال آرقاداسە قوزوم بر آز بوربایە باتامادی . بانال بوربابی آلامادی . اودە قاشیق قاردەسە قوزوم بر آز باقدوا بوبور دیدی . قاشیق باقدوایە باتامادی . بانال باقدوایی یەدی . قاشیق باقە قالدی ، قورومندە اوتاندی .

یلان قاپلان

یلاندی قاپلادی

قاپلانله یلان اورمانده بولوشدیلر . یلان قاپلانه آرقاداش اولالم دیدی . قاپلان اویودی . یلان اوی صوقمایه باشلادی . قاپلان اویاندی . آ یالانجی یلان آرقاداشلق بویله‌می اولود دیدی . یلان نه یاپایم قاپلان قارده‌ش بن آرقاداشیمی ایشته بویله سوقارم دیدی . قایلان قیزدی . بن‌ده یالانجی آرقاداشی ایشته بویله پارچالارم دیدی . قوجامان پنجه‌یی ووردی . یلانی پارچه پارچه پارچالادی .

فیل　　فابریقه

فه نه‌ر　فاره　فول　فیریلداق

فینو　قیلیف　قالفا　فایراب

فاره قاپانه طوتولمه ، قورقودیه فیردیل فیردیل باقیور . قوف لافه قویلاوه ویرمه‌مه‌لی . فیل قادایف یمز . جوجوق فیریلداق جه‌ویریور . فابریقه‌ده دومانه توتیور . فول یوق ، یومورطه یوق .

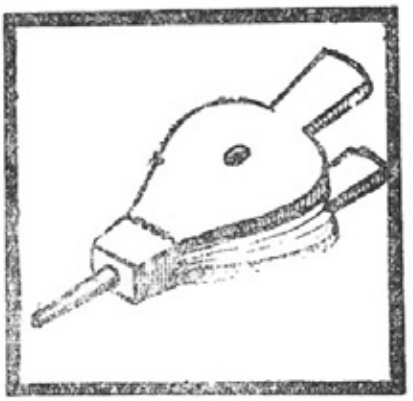

طاس سیمید

ساده سامی ناموس طاسا صوسام
سوت سوس سیس ایس سس

سورودە آیریلدە قوزویی قورد قاپار
دەرلر . سامی سوسی چوق سوەدە
بر چوجوقدر . سزانك سسی طاتلیدر ،
أبی سازدە چالار . ساز چالدە ،
سوز بیلن آدام چوق سویلر .

كاسه كوروك

أك أكمك كوچوك كاسه كوروك

كانى كويده‌كى بويوك كوپ كيراز آندى .

ليمانده‌كى بويوك واپور دودوك چالمدى .

كوشه ده‌كى كوفته‌جى كوفته ايله بوره‌ك صاتيبور .

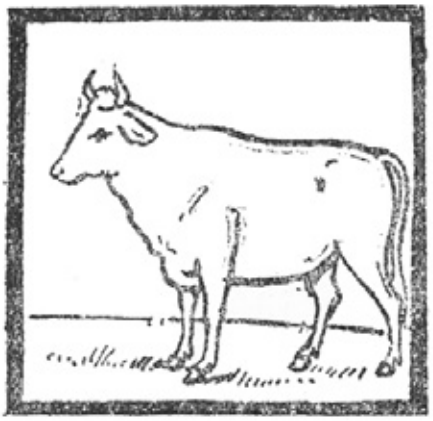
كومور يوكلى اوكوز آراباسنى كوپريدن ايكى اوكوز چكدى .

كدى كيراز يه‌مه‌ز ، چوره‌كله كوفته‌يه دايانامان .

كيراجى كيرلى چاماشيرلرنى كوشه ده‌كى كومورله قاينانتدى .

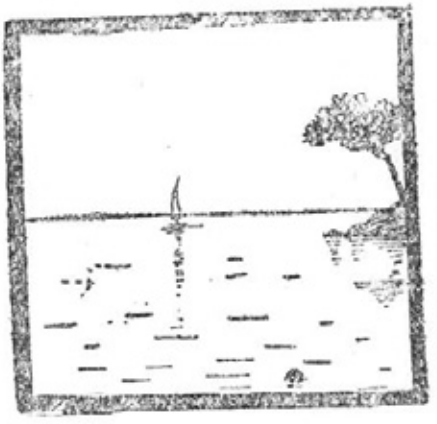
اوردەك

اوكوز

اوردەكله اوكوز

اوكوز دەره كنارنده صو ايچيوردى . اوردەك اوكا ديدى كه : قوجه اوكوز قارداش ! بو نه قوجامان قافا ، نه قوجامان باجاق ، نه قوجامان بوينوز ! بنم گيبى صويه دالاماز ، اوچامازسك ، قوشامازسك . اويله ايسه نه ايشه يارارسك ؟ اوكوز ديدى كه : شو گوزەل تارلالره باق ! اوراده أكينلر وار . اوكوز دايى تارلايى سورمەسه دارى نره‌دن چيقاجق . ماسقارا اوردەك نەره‌دن دارى بولاجق ؟ گەوەزه اوردەك اوتاندى . سوز سويلەمەدى سسنى كسدى .

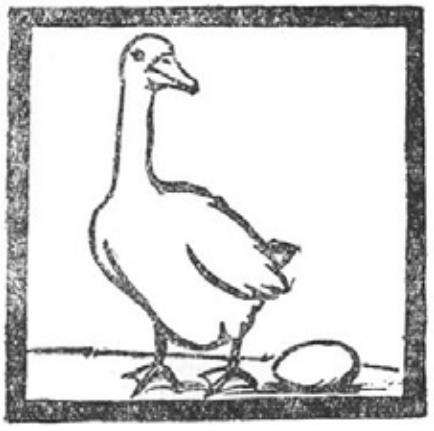
ده کیز پیکار

او کا تا کری صوك یا کلیش أك

ده کیزه دوشن یلانه صاریلیر .
رامی فاکلیبده اوطورور . دادیم اوکا
قارپوز ، سطه فاووله ویردی .

آت ، آتك آیاغی . آغاج ، آغاجك یاپراغی .
قاز ، قازك قانادی . قیز ، قیزك قوندوراسی . گوله
قومشوکه ، گلیر باشکه . آیاغکی یورغانکه گوره اوزات !

آت و طای قاز و یومورطا

آتك یاوروسنه طای دینیر . قازك یومورطاسی بویوك اولور . آرودك صاپی ، اوزومك چوپی واردر . یالانجینك مومی یاتسی یه قادار یانار . پرشنبه‌نك گلیشی چارشانبادن بللی اولور دیرلر . گونشك گیرمه‌دیگی یره دوقتور گیره‌رمش . آرمودك أیسنی داغده‌کی آیی ییرمش . قومشونك طاووغی قومشویه قاز گلیرمش . آتك أولومی آرپادن اولسون دیرلر . ده‌ده‌مك صاقالی ، بابا مك پاراسی ، آننه مك ایشی ، قارده شمك درسی چوقدر . قارده شم چالیشقاندر ، بن ده چالیشقانم .

گوز گول

گون گوندوز گوزەل گوموش
گیزلی گوربوز گیرگین گونش
گوز گورمەیینجه گوکل قاتلانیر .
سوز گومومسه ایسکوت آلتوندر .

چوق روزگارلی هواده گوز گوزی گورمەز . بویله روزگارلی گونلرده گوگرجینلر گیزلەنیر ، دەگیزده غیرطینالر اولدیغی گیبی گوللرده بیله دالغەلر قاباریر .

دف

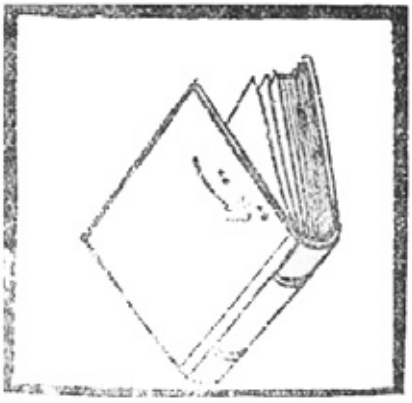
قفس

مکتب سنه زمان صفا ملك
شکر کدر سلیم اشیا فنا

بو کوزه بسه دفتر ، بدی قلم آلدم .
بن سنی آرایورم . سن بنی کورمدك .

چوجوق چلیك چوماق اویناپوردی . سعید مکتبه گیتمه‌دی .
شوراده بوراده سرسم سرسم دولاشدی . رمزی واپوره بینه‌جك
کویه گیده‌جك . بن‌ده رمزی ایله مکتوب یوللایه‌جغم .

درهم　　کتاب

انسان　محرر　شکایت　تجارت

بنا　خیرسیز　حکایه　فدان

انسانه یایدیغی خطایی اقرار ایتمه لی .

یا بوده وه یی کوتمه لی یا بو دیاردیه کیتمه لی .

قسمتنده اولانك قاشیغنده چیقار دیرلر . آما انسان حسابنی أیی طوتمالی که تجارتنده آلدانماسین ! حسابی تمیز اولانك یوزی آق اولور سوزی دوغرودر .

— ٣٩ — درس

گل　　بلبل

امید اجرت اسکدار سنبل دنیا
شکری کلاه سعاد مدیر شکران

گل دالنده بلبل اونیور. شکری دیکلییور.
آنی آلدیه اسکداری گچدی. امیدسز یاشانماز.

دُنیا دونه‌ر . شُکری سازدن بر کلاه گیینمش .
سُعاد بُلبل گیبی سُویلر . مدیر بك اُسگداره گیتدی .
شُکران خانم ، بُلبله طاش آتما ، گُناهدر .

خوروز خورما آغاجی

خان خانه خالاط خایلاز خارمان
اورخان خالی خسته خییار خانم

خایلاز چوجوق سویلمز . کونولك
ایده‌ده انساندە کیمسه خوشلانماز .

خوری جانلك آلتنده در ، جانه جیقمایینجه خوری جیقماز . وقتسز اوتن
خوروزك باشنی کسرلر . خوروز اوطه‌ده کوزی چویلیکده قالسه .
جاهل انسانه خانم آرمود کیبی‌در . خارمانه صوکی دردیشلرکدر .

أشك

ألما

أو أت أل أش أكين

أريك أكمك أركك أسكى أزبر

ايكى أل بر باسه ايجيندر . أشك قوجامقده طاولا باشى اولاماز . أل أله طوتوشدم .

أشرف بركوفه ألما آلدى . أريك آغاجى ايكى ايجك آجاق . تفنكك أك أبى ميوه لردندر . أودەكى يازار چارشى به اوچماز . دوغرودە آج ، أكمجه طوفه كورمەدم . بابام أسكى البسه لرينى أسكيجى به ويردى . أ ... ا أسه أبى آرقداشدر . أل أله طوتوشاروفه بوردرلر .

هیندی

شهر

هافتا همشیره سیاه هادی هر کس
هیچ نهاد بهار جاهل طاهر

زهاد همشیره سی هادیه ایله هوا تبدیل کیتدیلر.
بهار کلینجه هر هافتا قیرلره چیقارز.

ماهر هر آقشام مکتبدن چیقینجه همان أوه گلیر . هیچ یارامازلق ایتمز . قومشولرك هیندیسنی قیزدیرماز . هر زمان درسنه چالیشیر . هر گون یازیسنی یازار . بر شی صورولورسا همان جواب ویریر .

لوحه حلواجی

حاجی حالا قدح حرارت حیوان

رحمت ملیح ملاحت حسن

هیله ایله ایسه کوره‌ده محنت ایله جانه ویریر.

حسابی تمیز اوردك یوزی آق اولور.

حامد حیوانلره مرحمت ایده‌ر . حسن محجوب اولدی . حمدی حالا باباسنه حساب ویرمه‌دی . حکمت حیله‌کار دگلدر . محمود راحتدن محروم اولدی . حایدن گلن حویه گیده‌ر .

دوکمه

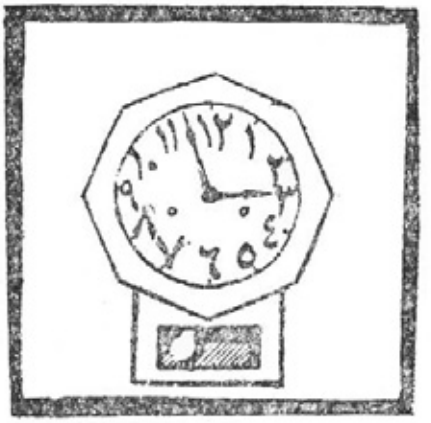

ده کیرمن

دوکون اکری ایکنه اکه بك
اوکوتمك اکیلمك اوکره نمك دکنك

بوصو ده کیرمنی دکل ، یل ده کیرمنی دیر .
ملاحت پازارده ایکنه ایپلیك آلدم .

اوکله زمانی ده کیرمن بوغدای اوکوتیور . بیکیت کوزینی بوداقده صاقینماز . بو آقشام بك بابام ایکی کلدی . یالطومك دوکمه‌سی قوپدی . بو دکنك دوغدو دکل ، اکریدر . غربنده اوکونمك حمامده شرقی سویله‌مکه بکزه‌ر . پرشنبه کونی دوکونه کیده‌جکم .

ساعت عقرب

عادی عادل عارف عالی علم

جمعه قلعه عقل سعید طمع

عار انسانه ، یوك حیوانه یاقیشیر .

عجمی چایدن بو قادار اوچار .

نوتوبجی تجیم بقالواجی عربه عقل اوکرهنمدی . عسکرلك صنعتدرك
اك عالیسیدر . مسعود اولمق ایچون علمی لازمدر . علی چوق
اطاعتلی بر چوجقدر . عاطف عفیفه نك قارداشیدر .
مکتبك جمعه کونی تعطیلدر . زراعت سعادت ویرن صنعتدر .

قورد

طورپ

درس درد فرق خلق

چیفت مسك كورك راست

قورك آرسلده كبی بیكیت بر ملندر . تیلكی تیلكیلكنی بیلمز بنجره قادار پوست آلده كیمه در .

گل مسك كبی قوقار . قورد داغده كزمز . جامه یازاردده بر چیفت چوراب آلدی . مارت آیشه دورت كوده قار یاغدی . جهانده دردسز یوقدر . زنكینك مالیله زوكورت اكلنیر . یوكوده دورت درس وار . علی كورك آلدی . چوقه یارا خرج ایتدی .

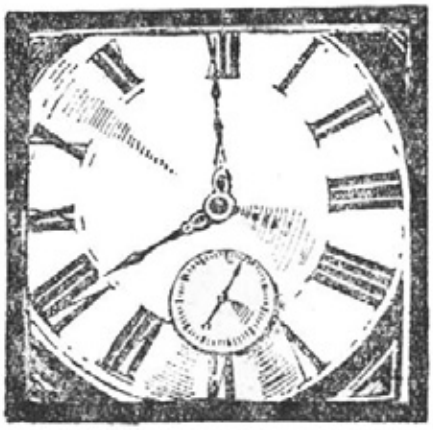
آرسلان

تیلکی

آرسلان ده تیلکی

آرسلان تیلکی قارده‌شه برگولك کنارنده راست گلدی . « سن بوتون حیوانلری آلداتیرمشسك ، دور هله بن ده سنی بیه یم ده اوکره‌ن » دیدی . تیلکی پك اعلا آما شوراده‌کی حیوان سزه راحت بیدیرمیه‌جك اولا اونك حقندن گلمه‌لیسکز » دیدی و صویك ایچنده‌کی آرسلانك گولگه‌سنی گوسترردی . آرسلان گولگه‌یی کندی گبی بر حیوان صاندی اونی أولدورمك ایچون صویه آتلاینجه تیلکی قارده‌ش ینه قورتولدی .

ثانیه اثواب

ثبات ثابت ثانی میراث ثروت
ثلث مثال عثمان مثلا اثبات

ثانیه مثال سویله‌دی . ثابت أثوابنی کیرله‌تدی . ایشنده ثبات ایده‌ن قازانیر . بابا میراثی چابوق بیته‌ر . انسان ثروتی کندی قازانمالیدر . ثبات ایله هر شیٔ آلده ایدیلیر . دونیاده أك أبی ثروت عم ثروتیدر . عثمان ثباتلی بر چوجوقدر . بر دقیقه آلتمش ثانیه‌در .

ثلث یازی یازیلرك آناسیدر .
ثابت أفندی یازیلرینی ثلث یازی ایله یازار .

قوشلر له

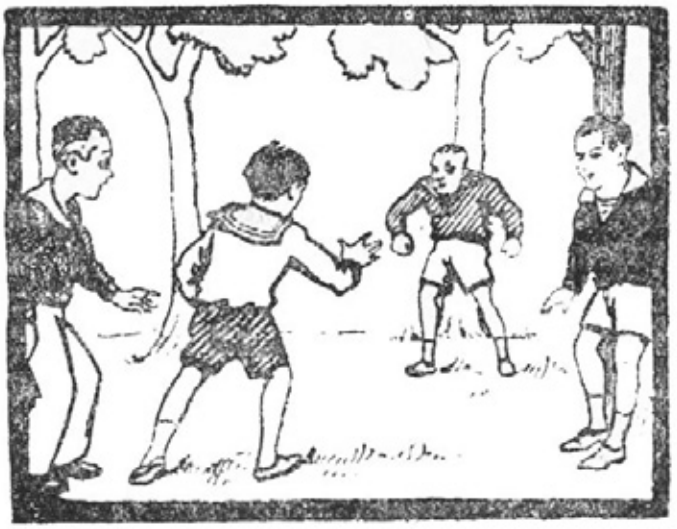

قوشلر اوچار ،
بن قوشارم ؛
اونلرك قانادی وار ،
بنم‌ده قوللرم .
قوشلر قانادینی چیرپار
بن‌ده قولمی صاللارم ...
اوچك قوشلر ، اوچك قوشلر ؛
هپكزله یاریشم وار .

آوچدی قوشلر
بن‌ده قوشدم
قوشدم یاری یوله قادار
تا ئوكمه بر اوچوروم

چیقدی ، اورده قالدم ناچار .
یووو ، چكه‌م ئویله قوروم
ایسترسه‌كز هایدی تكرار
یاریشیرز ... اوچك قوشلر .

توفیق فكرت

مكتبك
ذوقى

ذكى ذهنى ذكائى ذخيره دم
أذان اذن مأذون ذوق لذت

ذكى چوجوقلر درسلرينه چاليشيرلر ، تنبل چوجوقلر چاليشمقدن نه ذوق دويار نه‌ده لذت . ذكى أفندى بو هافتا اذنسز قالدى . ذكائى مكتب مديرينه اذن تذكره‌سى گتيردى . ذهنى بوگون مأذون گيده‌جكدى گيتديمى ؟.. تربيه‌لى چوجوقلر آرقاداشلرينى ذم ايتمز . چاليشقان كويلونك آنبارى ذخيره دولو اولور . چاليشمق چوق ذوقليدر .

مؤذنه ذكى أفندى أذانى اوقودى .
ذهنى مؤذنه ذكى أفندينك اوغلودر .

پاپاتیه‌لر

بهار اولدوقده سیر ایدك
ناصل سوسلر پاپیرلری ،
نمرد کیبی چاپیرلری
یوزه کولن و نازنین
کلین یوزلو پاپاتیه‌لر ،
آلتون‌ده کوزلو پاپاتیه‌لر .
تاپلاندقده خوشه کیدنده
حلاری ، نوردنجی ، یشیل ، صاری ،
بر چوق دلبر بیچاغی اولور ؛
بنجه دلبردر هیسنده
کول یوزلو پاپاتیه‌لر ،
آلتین کوزلو پاپاتیه‌لر .

پاپراقلری قیپیر قیپیر ؛
اوده آری بر کوزللك .
بوی بوص ، بوبوده ایپ اینجه‌لك ،
هم کوزه‌ل هم ده نازلیمه
کلین یوزلو پاپاتیه‌لر ،
آلتین کوزلو پاپاتیه‌لر .
روزگار أسر : گاه اویانه ،
گاه بو یانه ، هیچ بیلمه ،
دائما دائما ایکیلیرلر ؛
فرح وبرلر انسانه
کول یوزلو پاپاتیه‌لر ،
آلتین کوزلو پاپاتیه‌لر .

توفیق فکرت

اژدرها

ژیمناستیك

ره‌ژی ژاپون ژاپونیا ژاندارما
نژاد ژاله مژده مژگان

ژاله ژیمناستیك درسنی پك سه‌وه‌ر . مژگان نژاد بگه مژده ویردی . اژدرهادن هرکس قورقار . ژاپونلر کوچوك فقط چوق چالیشقان انسانلردر . ره‌ژی توتون صاتار .

ره‌ژی فابریقه‌سنك اوکنده ژاندارما وار .
نژاد ژاپونیایه سیاحت اینمك ایسه‌یور .

کدیم

بنم کدیم اوصلو دورماز .
فقط أولسه بوروشدورماز
میندەر اوستنده أورتوبی .
قار گبی بم بیاض توبی
قدیفەدن یوموشاقدر .
یاماقارا باقوشاقدر .

آلڭ چوق سەووب اوینادیغی
بر گون خانمنەمڭ تیغی
دوشوب آیاغنه باتمش
هم‌ده ایپجه قاناتمش .
— زاوالللی یاراماز کدیم ،
آرتق اوصلان ، نەمی دیدم .

خالد فخری

ضيافت

ضعيف ضرر رمضانه بياصه راضى
حاضرلق ضابط ضيا رضا رضوانه

رضا ضعيف بر چوجوقدر . رمضانده اوروج طوتمق
ايسته‌دى . بابامى ضيا بك راضى اولمادى . سن ضعيفسك
صوكرا ضرر گورورسك ديدى . رضا يالكز برگون اوروج
طوتدى . بابامى اوكا بر رمضان ضيافتى ويردى .

رضوانه بك قاضى حضرتلرينه بر ضيافت ويردى . قاضى
حضرتلرى ضيافتده نصل بر بيدبكى ايچين ضرر كوردى .
ضررك نه مندرده دونوسه وار در . ضابطلر بياصه ايله
كيندرلر . فيضى افندى درسى چوق زور حاضرلار .

ظفر

كاظم ظرف واعظ ظريف ظلم
انتظام نظمى وظيفه حافظ ناظم

كاظم مكتوبى يازدى ، ظرفه قويدى . جفيظه خانم ايله پوسته خانه‌يه گوندردى . واعظ أفندى وعظ ايتدى . مظفر خانم انتظامى پك سه‌وه‌ر . نظمنك أليسه‌سى حفظى أفنديدن صاتون آلندى . ظلم ايله دونيا آلت اوست اولور . بو بنا بر آى ظرفنده ياپيلدى .

ناظم أفندينك أوى غايت ظريفدر . نظمى وظيفه‌سنى يازدى ، انتظار ايدييور .

طوپاچ

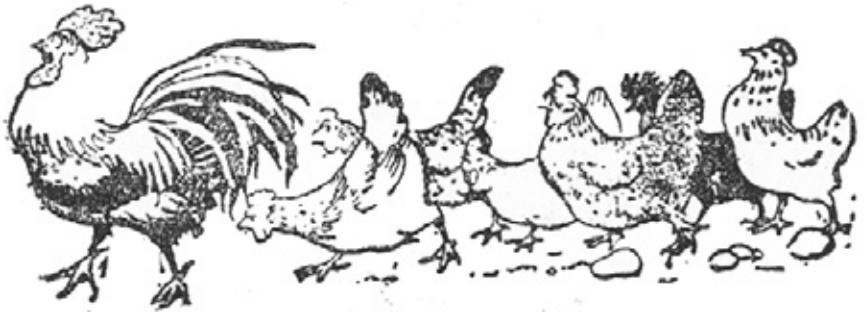
گوزه‌ل طوپاچ دون ، دورما ،
هیچ یورولوب اوطورما ،
سنك ایشك چالیشمق
یوقسه یرسك هپ دایاق .
طوپاچ دونه‌ر دوز یرده ،
چمنلرده ، مرمرده ،
لاکین بعضی نازلانیر ،
قامچی‌یی ییر ، خیزلانیر .

محمد فؤاد

مسئله مأمور فائده دائره سؤال غائب فؤاد رجائی ندائی سزائی

یو کتاب بك فائده‌لیدر . ندائی أفندی قلمنی غائب ایتدی .
مسئله‌یی اوگره‌ندم . فؤاد أفندی بر رؤیا گورمش .
هوا بولوطلی اولدیغندن یاغمور یاغاجغنی مأمول ایده‌رم .
نائل بگدن رجائی بگی صوردم ، دائره‌یه گلمه‌مش .

هر دائره‌ده بر چوق مأمورلر واردرکه مالیشیرلرسه فائده‌لی اولورلر .
یاراماز فؤاد بیلمدیکی سوقاقلرده غائب اولدی . قورقولی رؤیا گورمکدنسه
اوبانیوب دوزمی خیرلیدر . وایورك طالغسی دوشدی بایلدی ؟

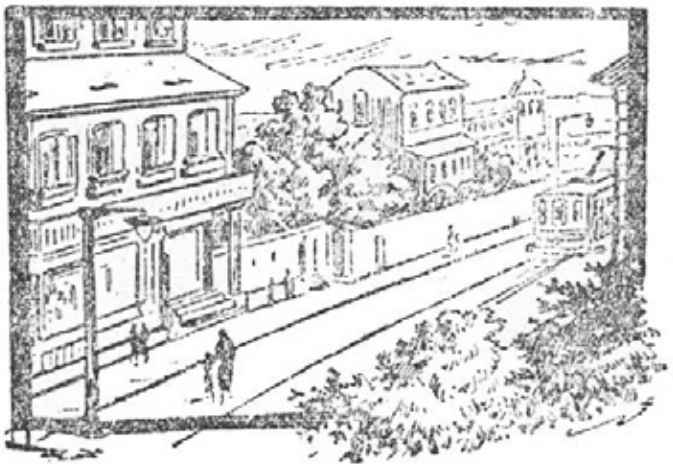

چالیشمه صوکرا اویوه

درسلرندن یورولونجه چوجوقلر
آرتق اویونه باشلار .
وظیفه‌لر هپ بیتنجه اوینامق
چوجوقلره بو بر حق ،
اوینا مقله وجوده قوت گلیر ؛
روحمزده شنلهنیر .
فقط تنبل ، مسکین اولان چوجوغك
حقی یوقدر اویونه :
یورولمادن اولمق دنیاده ممنون
قسمت اولماز انسانه .
چالیشمادن بر صو بیله ایچیلمز
أکیلمه‌دن پیچیلمز .

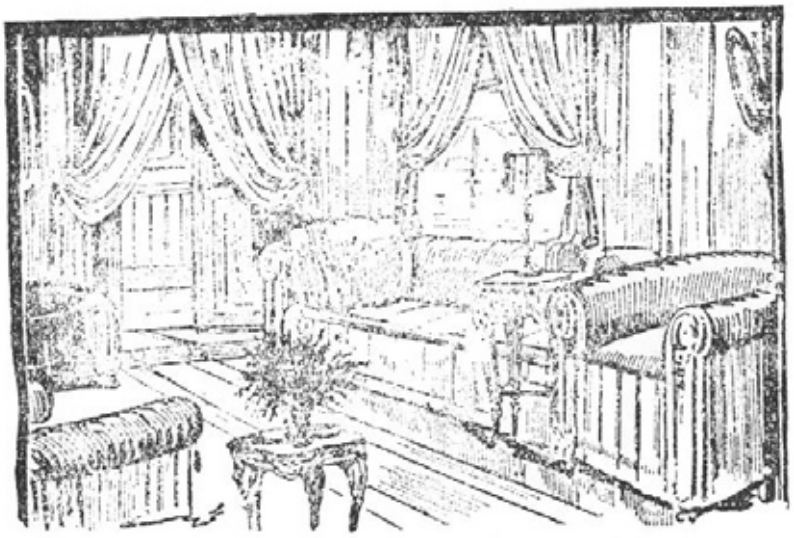
ابراهیم عدد الدین

جاده

ماده حدت دقت قوت رسام معلم مکرم مقدس ترقی طیاره

وطن مقدسدر . ترقی چالیشمقله اولور . معلم بك درسه گیردی . حدتله قالقان ضررله اوطورور . ایشیکزده موفقیت تمنی ایدهرم . مکرم خانم غایت کباردر . منور خانم مقدس خانمك همشیرهسیدر . طیاره محاربهلرده چوق لازم اولیور . جمال یوك طاشیر . رسام رسم یاپار . خطاط گوزهل یازی یازار . بو جاده گنیشدر . هر ایشده اولا تفکر ایتهلی ، صوکره یاپمالیدر . صراف پارا بوزار .

بو اودایی بکنه‌یکزمی لطفاً سویله‌یکز

تربیه‌لی چوجوقلر باشقه‌سندن بر شیٔ ایسته‌رکن لطفاً دیرلر .

بعضاً أقربایی زیارت ایتمکی او نوتمامالیدر .

وظیفه‌می قسماً یازدم آما معلم بك ممنوناً قبول ایتدی .

احمد أفندی جداً چالیشقاندر . دائما ذهناً حساب یاپار .

علی بارداغی قصداً قیرمادی . ذاتاً یاراماز دکیلدر .

وجداناً مستریح اولمق ، مسعوداً یاشامق ایچین چالیشمالی .

عثمان یارامازلغنه بناء جزا گوردی . جداً لایقدی .

ألفبا حرفلری

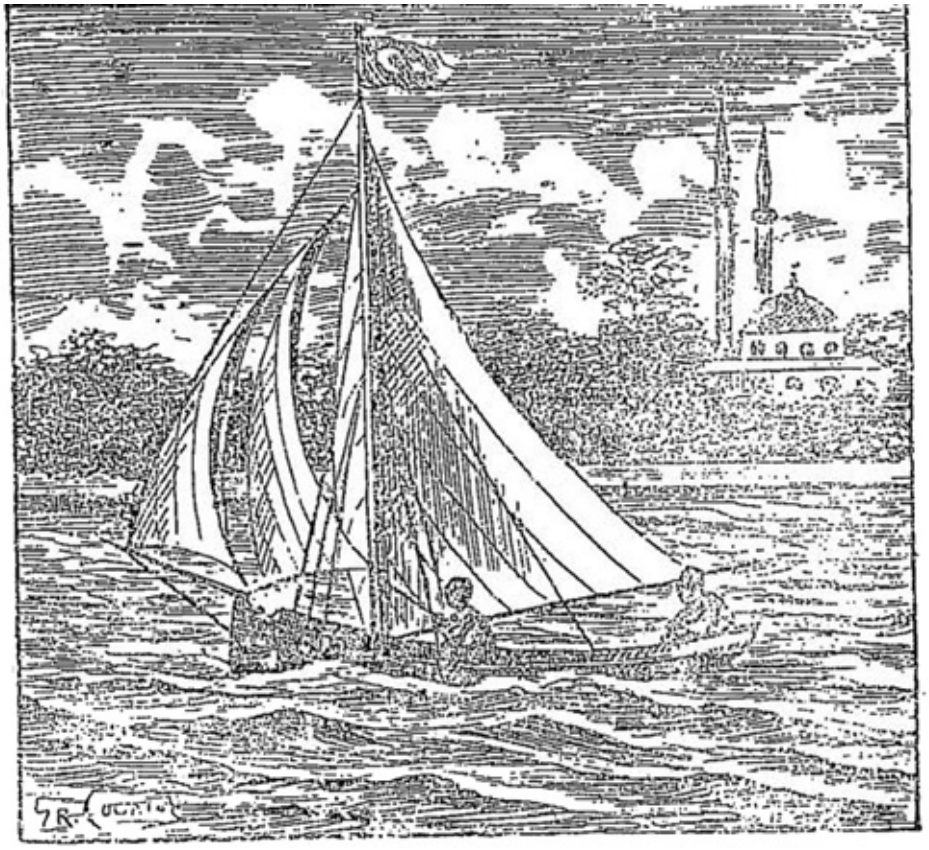
تورکجه‌ده اوتوز اوچ حرف واردر . اونلرده شونلردر :

ا	ب	پ	ت	ث
ج	چ	ح	خ	د
ذ	ر	ز	ژ	س
ش	ص	ض	ط	ظ
ع	غ	ف	ق	ك
ك	ڭ	ل	م	ن
و	ه	ی		

ألفبا حرفلری

قورقده اونوز اوچ حرف وارده. اونلرده شونلردر :

ا	ب	پ	ت	ث
ج	چ	ح	خ	د
ذ	ر	ز	ژ	س
ﺻﻪ	ص	ض	ط	ظ
ع	غ	ف	ق	ك
گ	ل	م	ن	
و	ه	ی		

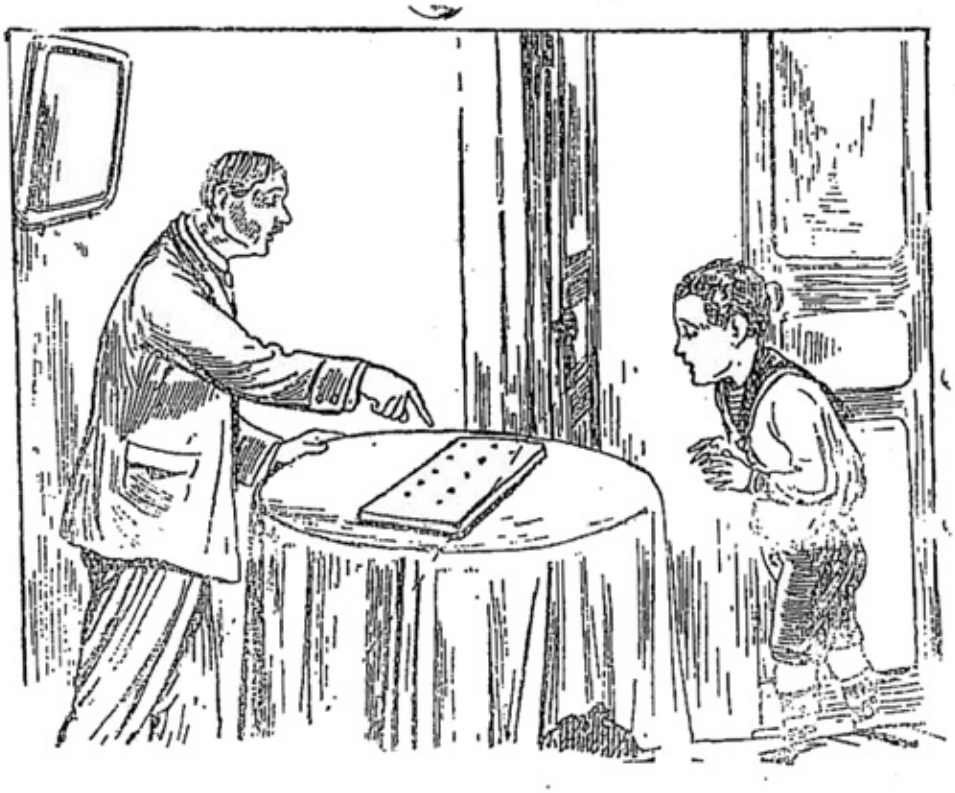

کوچوك گمی

کوچوك گمی، پوپایلکن،
وطنمه، گیده‌رایسه‌ك..
سلام سویله داغلرینه،
سلام سویله باغلرینه..
کوچوك گمی، کوچوك گمی
بر از بنی گزدیرأمی؟
کوچوك گمی، جیجی گمی..

کوچوك گمی أنگینلرده،
بر مارتی‌یه بکزه‌یورسك!
قوغو گیبی، دکیزلرده،
نازلی نازلی گزییورسك.
کوچوك گمی، کوچوك گمی
بن‌ده سکا بینه‌یم می؟
گوزه‌ل گمی، جیجی گمی...

احمدجواد

ناشتاده‌کی جیوینك یرلری

آرا صیرا یاراماز‌لره یایانه بر جوجوق واردی . بابا‌سی بر کونه دیدی که :

— اوغلم سنك ایچین بر قاره ناشتا یاپه‌جغم . بوندن صوکرا ئه زمانه بر یاراماز‌لره یاپارسك بونلك اوستنه بر جیوی چاقاجغم .

جوجوق هم یاراماز‌لره یاپه‌جغنه بابا‌سی ناشتایه بر جیوی چاقدی . بر قاچ آی صوکرا ناشتا جیویلرله دولدی . جوجوق بونلری کوردیکجه جوق کدرلندی .

— آمانه بابا‌جغم جیویلری سوکدیکم دیدی .

باباسی — اوغلم بوندن صوکرا أییلك یاپمایه چالیش .
هر أییلك یاپدقجه برچیوی چیقاراجغم دیدی .

بر قاچ آی صوکرا هیچ چیوی قالمادی . چوجوق سه‌وینجله باباسنه قوشدی ؛ قورولارق دیدی که :

— بابا ، تاختاده هیچ برچیوی قالمادی .

باباسی اوغلنك أللرندن طوتدی ؛ تاختانك یانه کوتوری. چیویلرك چیقدیغی یرلری کوسترەرك :

— أوەت اوغلم چیوی چیقدی ، فقط باق اونلرك یری دورویور ! دیدی .

بو حکایەدن نه آکلادیکز سه تکرار ایدیکز .
باباسی: «چیویلر چیقدی. فقط یرلری دورویور.» دیمکله نه آکلاتمق ایستەیور .

طبیعت تدقیقلرندن :

بر دامله صویك مطبه‌سی

باقیکز ؛ سزه بر داملا صویك حکایه‌سنی آ کلاتایم :

دون آ قشام یمکدن صوکرا ایدی ؟ هرکس صوفرادن قالقمش بن‌ده کندی کندیمه بر دوشونجه‌یه دالمشدم . قولاغمه خفیف برسس کلدی ! دیکله‌دم . یانمده کیمسه یوقدی . بو سسلك نره‌دن کلدیکنی آ کلامق ایسته‌دم . ئوکمده دوران بارداغه کوزم ایلیشدی.

بارداغك تا کنارینه اینیشمش بر داملا صو ، لامبانك خفیف ضیاسی آ لتنده کوله‌رك بکا :

— دوشونمه ! سکا باشمدن کچنلری آ کلاتایم‌ده أ کلن . . دیدی ، سه‌ویندم. باشلادی:

— آ یلرجه أول بر قوجامان دکیزك بیاض کوپوکلو دالغالری آره‌سنده ایدم . بعضاً کونشك پارلاق ایشیقلری آ لتنده کولر ، بعضاً روزکارلرك شدتلی چیغلقلریله تیتره‌ردم. برکون بر فیرتینا قوپدی . کمیلر ، صانداللر باتدی . صیقی برروزکار ، بویوك بردالغا ایله برابر بنی ساحلك طاشلرینه آ تدی .

اوراده بوتون کون قالدم ، کیجه یاغان یاغمورلر بنی آ لوب بر دره‌یه کوتوردیلر . دره‌نك صاف صولریله برکوله دوشدم ؟ اوراده برقاچ کون قالدم... آ راصیرا دولاشیور ، یرمی‌دکیشدیریوردم .

بربهارصباحی ایدی. کوللك سازلی برکنارینه زیاده‌جه یاقلاشمشدم. ئوکله‌یه دوغرو حرارت زیاده‌لشدی. کونش قیزغین ضیالرینی اوستمزه

یاغدیریبوردی . بر آرالق گولك کنارینه صوایچمك ویقانمق ایچین بر قاچ گوزه‌ل قوش گلدی. بونلرك آراسنده بر بیاض گووه‌رجین واردی . صویك بر کنارینه گیردی . ایپکلی قاناداری‌نی چیرپارکن بنی قارایه آتدی . بر ساعت صوکرا ایدی ؛ گونشك حرارتلی برایشیغیله هوایه دوغرو چکیلدیگمی حس ایتدم . کوچوك ، بیاض بر بولوته قاریشدم . روزکارلرك ئوکنده ، ماوی سمالرایچنده کونلرجه دولاشدم.

بر صباح ، هوا سزینلشدی . ایچنده بولوندیغم بولوتك أریمه‌یه، یاغمور اولمایه باشلادیغنی کوردم . بن ده یره دوغرو اینیوردم ؛ برمنبعه دوشدم . اوچ گون صوکرا بنی اورادن آلدیلر ، بر فیچی‌یه قویدیلر.. سزك أوه گلدم. أولا کوپه‌ك صوکرا صوراحی‌یه، داها صوکرا ده بوباردا غه گیردم . باقالم بوزادن نره‌یه گیده‌جکم ؟ . . . » دیدی .

بنی، بو مینی مینی داملانك حکایه‌سی ممنون ایتمشدی..

صولك بهار

تاصیل اوچدی گوزه‌ل یاز،
خبر ویرمه‌دن براز ؟ .
دوقوز آی صوکرا آنجاق
اوبزه قاووشاجق !..

قوشلر قاچدی اوزاغه ...
عجبا هانگی داغه،
هانگی بلده‌یه گیتدی ؟

یاز آقشاملری بیتدی ،
شیریلدایان پیکارلر
نه‌یه حزنله آغلار ؟
سوگودلر بوینی بوکوك.
چیچکلر نه‌یه دوکوك؟.
نرده گولوشن قوشلر؟
آه ... گلدکمی صولك بهار؟..

(بزم قرائت) — ایکنجی صنف ۲

طبیعت تدقیقلرندن :

فیندیق قوردی

کوچوك احمد برگون آننه‌سنك ویردیکی فیندیقلرله اوینایوردی. بونلردن باغچه‌لر ، أولر ، اوجاقلر یاپیور ؛ نشان تعلیملری ایله اوغراشیوردی . باننده‌کی کوچوك کدیسی مینه‌ده سیر ایدیوردی . کوچوك احمد بو اویونلری بیتیردی . کندی کندیسنه :

— آرتیق فیندیقلردن کندیمه ضیافت چکمه‌لیم. دیدی. فیندیقلری برر برر قیرمایه باشلادی . فیندیقلر چوق لذتلی ایدی . فیندیقلردن برتانه‌سنی قیردیغی زمان دیگرلرندن یالکیز فیندیق چیقدیغی حالده بونده باشقا برشی‌ده گوردی . بو شی جانلی ایدی . فیندیغك اوزه‌رنده قیویریلییور ؛ عادتا احمده :

— بنی یووامدن نه‌یه چیقاردك ! گیبی شکایتده بولونیوردی . بو ، بیاض ، شیشمان برفیندیق قوردی ایدی .

احمد بونی گورنجه شاشیردی . اوزه‌رنده هیچ دلیك بولونمایان فیندیغه بو قوردك نره‌دن گیردیگنی آراشدیردیسه‌ده بر تورلو عقل ایردیره‌مه‌دی . همن فیندیقله برابر آننه‌سنه قوشدی .

— آننه‌جگم صاغلام گورولن برفیندیغك ایچنه بوقورد نره‌دن گیره‌بیلمش ؛ لطفاً بکا آکلاتیرمیسکز ؟ دیه صوردی .

آننه‌سی دیدی که :

— اوغلم ، بوقورد فیندیغك ایچنه قابوقلوایکن گیرمش دگیلدر .

بیلیرسك که آغاجلر یمیش ویرمه‌دن اول چیچك آچارلر ، بوچیچکلرك رنکلی یاپراقلری دوکولور . داله بیتیشیك اولان شیشکینجه یرلری آغاجك اوزه‌رنده قالیر . یاواش یاواش بویور . نهایت یمیش حالنده کاله ایرنجه قوپاریلیر . ایشته داها یمیشلر چیچك حالنده ایکن بو چیچکلرك اورتاسنده‌کی بالی أمك ایچین کله‌بکلر ، آریلر چیچکلرك اوزه‌رینه قونارلر ، خورطوملرینی چیچکه صوقارق بالی أمرلر . بعضیلری بو أثناده چیچکه یومورتاده بیراقیر . ایشته بویومورتا چیچکله برابر بویور . نهایت قورد حالنه گلیر . طبیعی اوراده کندیسنی بسله‌مك ایچین میوه‌یی کمیرمه‌دن باشقا چاره‌سی یوقدر .

دیمك که سنك شیمدی صاغلام گوردیکك فندیقده‌کی قورد ، فندیغك ایچه‌ریسنه قابوغی دله‌رك گیرمش دگیل ، داها چیچك ایکن آری ویا کله‌بکلرك بیراقدیغی یومورتادن حاصل اولمشدر .

ایشته یالکز فندیقده‌کی دگیل بوتون یمیشلرده گوردیکك قوردلر هپ چیچك حالنده ایکن بو بوجکلرك بیراقدقلری یومورتالردن ایله‌دی گیبور .

انسانلرده کورولن فنا حالللرده ، طبیعی بونك کبی داها چوجوق ایکن پیدا ایتدکلری خویلردر که بتورلو کنه بلرنده آیدینلمازلر ، ارنلری بر قورد کبی کمیرر ، دورورلر .

نعیمه خالد

« قاپات گوزیکی نینه » نك مطایبه سی

« قاپات گوزیکی نینه » آقشاملری نه‌زمان چوجوقلر اوصلوجه ماصانك أطرافنه‌طوپلانمش اولورسه اوزمان گلیر. مردیوه‌نلری هیچ گورلتو یاپمادن خفیفجه چیقار. قاپی‌یی یاواشجه آچار. بویوك براوستالقله چوجوقلرك گوزلرینه براووج اینجه‌قوم سرپر. چوجوقلر درحال اویورلر. « قاپات گوزیکی نینه» آیاقلرینك اوجنه‌باصارق گلیرودائماأللنده‌طوتدیغی دگنکله چوجوقلری اوقشار، ئوپر . آرتیق‌اونارده درین براویقویه دالمش اولورلر .

«قاپات گوزیکی نینه» چوجوقلری چوق سه‌ودیگندن اونلره هیچ فنالغی دوقونماز. بالعکس دائما أیلك ایده‌ر. گوندوز اوصلواوتورانارە، آننه‌سنه أذیت ایتمه‌ینلره گیجه‌لری دائما گوزه‌ل وطاتلی رؤیالر گوسترپر. اوء هروقت چوجوقلرك اوصلواولدقلرینی ایستر. بونك ایچین‌ده اونلرله گوروشه‌جگی زمان دائماویوتور. چونکه چوجوقلرك أك اوصلوزمانلری اویودقلری زماندر .

چوجوقلر گوزه‌لجه اویقویه دالدقلری وقت «قاپات گوزیکی نینه» یاتاغك برکوشه‌سنه اوتورور . اوخ.. اونه‌قادار سوسلنمشدر . رنگی ماوی عکسلر یاپان ایپکلی أثوابی کندیسنه نه‌قادار یاراشیر . . .

« قاپات گوزیکی نینه » أوندن چیقارکن آیاغنه آلتی چوخالی ترلکلرینی گیه‌ر . ایکی قولتوغنه ایکی شمسیه آلیر . بونلردن بریسی

گوزەل رسملرله سوسلنمشدر که بونی سەویملی واوصلو چوجوقلرك اوستنه آچار . بوچوجوقلر صباحه قادار گوزەل رؤیالر گورورلر . دیگر شمسیه ایسه سیاهدر . بونی یاراماز و خویسز چوجوقلرك اوستنه آچار . بونلرده هیچ رؤیا گورمەدن اویورلر . صباحلایین قالقنجه چای باشنده آنەلرینه آکلاتاجق هیچ برحکایەلری بولونماز.

باقیك . . برگون « قاپات گوزیکی نینه » کوچوك «فرحان» ەنەلر گوسترردی . .

« قاپات گوزیکی نینه » فرحانەدیدی که :ـــ دیکله ، فقط صاقین قورقما . بن سکا غایت کوچوك برفاره گوسترەجکم . ـ حقیقةً نینه ألنده طوتدیغی مینی مینی سەویملی برفارەیی گوسترردی .ـ بو، سنی بر دوگونه دعوت ایتمەیه گلدی. بوگیجەایکی فیندیق فارەسی أولەنەجکدر. دوگون سنك اودا کك پنجەرەسی آلتنده اولاجغندن هپسی دوگونده. سنكده بولونماکی ایستەمشلر . بو فارەیی ده سنی دعوت ایچین گونده‌رمشلر .

فرحان دیدی که :

ـــ فقط اوقادار کوچوك دلیکدن بن ناصیل گیرەبیلیرم ؟ .

نینه جواب ویردی :

ـــ سن هپسنی بکا بیراق . بن سنی اورادن گچیرتەجك قادار کوچولتورم.. صوکرا، ألندەکی سحرلی دگنکله فرحانەدوقوندی.اوده. یاواش یاواش کوچولمەیه باشلادی. نهایت پارماق قاداراولدی،قالدی.

ـــ هایدی باقالم . انسان دوگون وسائره گیبی یرلره سوسلو اولارق گیدەرسه پك یاقیشیر . ایشته سنكده طاش ببکلرك وار .

بریسنك ألبیسه‌سنی آلده گی ! . .

فرحان طاش ببکلرندن بریسنك ألبیسه‌سنی آلارق گیدی. باشلغنی باشنه گچیردی وپك یاقیشیقلی مینی مینی برخانم قیز اولدی .

فیندیق فاره‌سی فرحانه دیدی که :

— أفندیم لطفاً زحمت ایده‌رك والده‌گزك یوکسوگی ایچنه اوتورورمیسکز ؟ بن سزی دوگون أوینه قادار طاشییاجغم .

فرحان همن جواب ویره‌رك :

— ناصیل کوچوك فاره خانم بوزحمته قاتلاناجقمیسکز ؟ دیدی. فقط آرتیق چوق اصرار ایتمه‌دی. یوکسوگك ایچنه گیردی. فیندبق فاره‌سی‌ده کندیسنی چکه چکه دوگون یرینه قادار گوتوردی. برطاقیم گیرینتیلی ، دولامباجلی یرلردن دولاشدقدن صوکرا اصل صالونه گلدیلر. صاغ طرفده بوتون فاره خانملر طوپلانمش عادتا بر برلرینك دوروشیله ، گینیشیله آلای ایدییورمش گبی فیص قوص ایدوب دورویورلردی. صول طرفده ایسه فاره أفندیلر صیرالانمش أللریله بیقلرینی قاریشدیرییورلردی .

صالونك اورتاسنده ده ، برپه‌نیر پارچاسی اوزه‌رینه چیقمش گلین وگووه گی بولونییور؛ متمادیاً بر برلرینی قوجاقلایوب قوقلاشییورلردی. بر طرفدن‌ده دعوتلیلر یاواش یاواش آقین ایدییورلردی . قالابالق اوقادار چوغالدی که هرکس صیقینتیسا صیقینتیسا بر برینك آیاغنه باصییوردی. دوگون أوینك هر طرفی صوجوق یاغیله اوغولمش اولدیغندن دعوتلیلره یاپیلان أك بویوك اکرام بونك قوقوسی ایدی . بو صیراده اوغلان أوینك هدیه‌سی میدانه چیقاریلدی . بو ، بر فاره‌نك دیشیله اوزه‌رینه

گلین و گووه‌گینك اسملرینك ایلك خرفلرینی یازدیغی نوخودتانه‌سی ایدی؛ هرکس بومهارته شاشدیلر .

أك اختیار فاره‌لربیله بونك برمثلنی گوره‌مدکلرینی اعتراف ایتدیلر. دوگون هرشیئیله مکمل اولدی . بونی بوتون دعوتلیلر تصدیق ایتدیلر.

فرحان‌ده بو فکرده ایدی . براز صوگراهرکس داغیلیر کن یگی گلین و گووه‌گی فرحانك یانه گله‌رك کندیسنه تشکر ایتدیلر .اوده نازکانه جواب ویردی . اونلره خیرلی گچینمه‌لرتمنی ایتدی . آرتیق یاپیلاجق ایش قالمادیغندن ممنوناً گری دوندی؛ یاتاغنه گیردی؛ اویقوسنه دوام ایتدی.

ایضاح ایدیله‌جك کلمه‌لر : اوصلو ـ خفیفجه ـ ازستاق ـ درحال ـ عکس ـ شمسیه ـ خویسز ـ دعوت ـ سحرلی ـ زحمت ـ صالون ـ نازکانه ـ ممنوناً .

روزگار

برنی گیبی گوزه‌ل سسی ،
کیم اوفله‌یور بونفسی ؟
چمنلرده اویناشارق
آغاچلرده سویله‌نییور ؛
دیرکن بزه یاقلاشارق
صاچمزله أگنله‌نیور .

گوك یوزینك بریرندن
قوجاق قوجاق چیچك گیبی ،
یوموشاجق ، گورونمه‌ین
دالغا دالغا ایپك گیبی ،
دوکوله‌رك بزی اوقشار ،
یازین ، نه خوش ، سرین روزکار !

ابراهیم عزالدین

صوك بهار

قویو یشیل گوللرده
آچان شفاف چیچکلر ،
لوتوس ویا نیلوفر ،
هپسی دوشمش بودرده:

موسمك صوك دمنی
سوروکله‌یورکن روزگار
بهارك ماتمنی
حس ایدوب صولویورلر .

علی ممتاز

وزنی

ملی عروض ایله‌در . وزنی ٤+٣ در.

قویو یشیل + گوللرده
٣ ٤

تمرین ٢٩ — سنزده دیگر مصرعلرینی قسملره آیریکز .

عربی وفارسی کلمه‌لره آهنگك تأثیری

درسی تکشیف ایچون : دوقوزنجی هفته

مدیر بك محمدله کمالة جزا ویردی .
زماله زماله جزاده لازمدر .
منیر قباحتنی اعتراف ایتدی .
ضعیف وفقیر کیمسه‌لرك قلبنی قیرمایکز .

ایضاح :

(مدیر) کلمه‌سنی تاصیل تلفظ ایده‌رز ؟ ایکنجی هجانك (ی) سنی ضمه ایله اوقویورز ، (ی) حرف مد اولدیغی حالده چکمه‌یورز . دیمك که ، بزم تورکجه‌مزك آهنگی بوکلمه‌یه گچمشدر . تورکجه‌ده ضمه‌لردن صوکرا گلن (ی) لی لاحقه‌لری ضمه ایله اوقوردق ، ده‌گیلمی ؟ (مدیر) کلمه‌سنك (دیر) هجاسی بو قاعده‌نك حکمنه تابع قالمش ، دیمکدر . بونك گبی داها بعضی عربی کلمه‌لر تورکجه‌نك آهنگنه تابع اولمشلردر . آرقاداشکز (منیر)ك اسمی‌ده بویله اوقونور . (محمد) کلمه‌سنه باقیکز ، ایکنجی هجاسی اولان (مد) برنجی‌یی خفیفلشدیرمش ، (مهمد) اولمش . حال بوکه بوکلمه ، اصلنده ، (مُحَمَّد) در . نه‌چوق ده‌گیشمش ، ده‌گیلمی؟ (کمال) اسمنه‌ده دقت ایدیکز ، بونك‌ده حرف مدی حکمسز قالمش ، (مال) هجاسی چکیلمه‌یور . فضله اولارق (ل) ده قالین اولمش ؛ عادتا ایکنجی هجا تورکجه

برمجا اولمش ، بوکا علاوه اولونان لاحقه‌لر ، بوصوك مجایه تابع اولارق قالین اوقونمقده‌در . کماله ، کمالدن ، گیبی . برده (لازم) کلمه‌سنه دقت ایدیکز . هر نه قادار (لا) مجاسی (لایا) کلمه‌سنك (لا) سی گیبی قالین اوقونمایورسه‌ده ایکنجی مجا ، برنجینك آلتی تأثیریله قالین اولمش ، قالین کسره ایله اوقونویور . (زمان) کلمه‌سنی تلفظ ایده‌رکن ایسه برنجی مجایی قالینلاشدیرمایه متمایلز ، چونکه ایکنجی مجا قالیندر . بوکلمه‌یه داخل اولان بوتون لاحقه‌لرده قالین اوقونارق کلمه‌یی تورکجه‌لشدیرییور .

برده (اعتراف) کلمه‌سنه دقت ایدیکز ، (ع) قالین بر صامت اولدیغی حالده (اع) مجاسی اینجه اوقونویور ، طبق (ائتلاف) کلمه‌سنك برنجی مجاسی گیبی . بوراده تورکجه آهنکدن زیاده عربجه وزنك تأثیری گورولویور . (افتعال) وزننده‌کی کلمه‌لرك هپسنده برنجی وایکنجی مجالر خفیف اوقونویور ، ایکنجی مجا اولان (ت) برنجی‌یه تأثیر ایده‌رك اونی دائما اینجه اوقونویور . باقیکز ، مثلا ، (اقتصاد) کلمه‌سی‌ده بویله اوقونمازمی ؟ـ شیمدی برده (ضعیف ، فقیر) کلمه‌لرینه باقیکز ؛ بونلرك ایکنجی مجالرنده (ع ، ق) صامتلری واردر ؛ بونلر قالین حرفلردر ، فقط قالین کسره ایله اوقونمایورلر . بوراده‌ده عربجه وزنك تأثیرینی گورویورز ، بووزنده‌کی کلمه‌لرك کسره‌لری هپ اینجه اوقونویور ؛ فقط حرف مدلری حکملرینی اجرا ایتمه‌یور .

---

٤١ ـــ تورکجه‌یه مخصوص اولان تلفظ آهنگی بردرجه‌یه قادار عربی وفارسی کلمه‌لرده‌ده حکمنی اجرا ایتمکده‌در . بونك نتیجه‌سی اولارق بوکلمه‌لرك تلفظنده بعضی قاعده‌لر جاری اولمقده‌در .

چوق مستعمل کلمه‌لر :

١) چوق مستعمل کلمه‌لرك چوغنده حرف مدلر وظیفه‌لرندن ساقط اولارق ساده‌جه صائت مقامنده قالیرلر :

کتاب ، کباب ، کمال ، جمال ، بخار ، سعید ، جمیل ، جمیله ، فقیر ، ضعیف ، مسکین ، آتش ؛ گیبی .

بونلرك بعضیلری تورکجه کلمه‌لر گیبی صائت‌ده آلیرلر :

بوستان ، قالیب ، دوکان ، سوقاق ، گیبی .

فائده . — گوناه ، دونیا ، بوخار ، قوماش کلمه‌لری وامثالی‌ده تورکجه‌لشدیریلمکده ، گوندن گونه مقداری چوغالمقده‌در .

٢) چوق مستعمل کلمه‌لرك بعضیلری تلفظ قاعده‌سنه تابع اولور :

١ — مدیر ، منیر (اسم خاص) ، حسنی (اسم خاص) ، شکری (اسم خاص) ؛ بوگیبی کلمه‌لرك ایکنجی هجاسی ، برنجی‌یه تبعاً ، (ی) لی لاحقه‌لی کلمه‌لرده اولدیغی گیبی ، مضموم اوقونور .

٢ — آخیر ، زیتین ، شفتالی ، زردالی (آخور ؛ زیتون ، شفتالو ، زردالودن) ؛ بوکلمه‌لرده (و) ، برنجی هجانك فتحه‌سنه تبعاً (ی) یه تبدل ایتمشدر .

فائده . — تورکجه‌نك اسکیدن بر هجاسی مضموم اولان برچوق کلمه‌لری صوکرادن بوضمه‌یی کسره‌یه چه‌ویرمشلردر :

آلتین ، فیرین ، اینجی ، فیرچا ؛ گیبی .

٣ — محمد ، هجه (هجا) ، صفت ، فقط ، خاستا (خسته) ، زمان ، لازم ، فایدا (فائده)، زاواللی؛ بو کلمه‌لرده قالین هجالرا ینجه‌لره تبعاً اینجه‌لمش ، یاخود اینجه‌لرقالینلره تبعاً قالینلاشمشدر ؛ بعضیلرینك املاسی‌ده تورکجه‌لشدیریلمشدر (خاستا ، هجه ، فایدا) .

٤٢ — وزنلرك تأثیری :

١ — مکسور همزه ایله باشلایان وزنلرده‌کی کلمه‌لرنك ایلك قسمی أصلا کسره‌یی قبول ایتمز ؛ بو کلمه‌لرده قالین صامتلرحکمسز قالمقده‌در.

اقبال، احراق ، احتمال ، احتیاج، اعتراف ، اعتبار ، استخبار، استخدام ، استقبال ؛ گیبی .

٢ ــ (فاعل) وزننده کی کلمه‌لرك ایکنجی هجاسی قالین أسره‌یی بعضاً قبول ایدر بعضاً ایتمز .

قبول ایتدیگنه دائر مثاللر :

آخر ، باطل ، باصره ، کاظم ، لازم؛ الخ . گیبی .

قبول ایتمدیگنه دائر مثاللر :

عاقل ، باعث ، باقی ، باحث ، صاحب ؛ الخ . گیبی.

٣ ــ برنجی هجاسی مفتوح ، ایکنجی هجاسی ألفلی اولان کلمه‌لر دخی بعضاً ، قالین صامته رغماً ، برنجی هجالریده قالین فتحه آلمازلر :

هلوا (حلوا) ، خیالت ؛ اطفال، اطراف ؛ گیبی . خلق تلفظنده بو کلمه‌لر داها چوقدر .

٤٣ ــ دیکر عربی وفارسی کلمه‌لر :

٤ ــ دگر عربی وفارسی کلمه‌لرك هر هجاسی کندی صامتنه تابع اولارق حرکه‌سی قالین ویا اینجه اوقونور .

آنجاق شو خصوصیتلر واردر :

١) (و) حرف مدیله متحرك اولان هجالر دائما ثقیل ضمه ایله اوقونورلر: فنون (برنجی هجا خفیف، ایکنجی هجا، حرف مد سببیله ثقیل مقبوض ضمه ایله‌در) ؛ علوم (برنجی هجا (ع) سببیله ، ایکنجی هجا حرف مد سببیله ثقیل مقبوض ضمه ایله‌در) .

٢) (ی) حرف مدیله متحرك اولان هجالر دائما خفیف کسره ایله اوقونورلر : ضعیف ، فقیر ، سعید، تحقیق، تحصیل ، تصحیح ، عقیده ، صحیفه ، حقیقت ؛ گیبی .

٣) ثقیل کسره‌یی یالکیز (ق ، ص ، ط) حرفلریله (د) گیبی اوقونان (ض)حرفی قبول ایده‌ر، دیگر حرفلر اینجه کسره آلابیلیرلر.

قالین کسره آلانلره دائر مثاللر :

قوام ، قصاص ، قسم ، (ق ایله) ؛

طب ، طلا ، طبقی ، طراز ؛ (ط ایله) ؛

صنف ، صرفت . صناعت (ص ایله) .

قالین کسره‌یی قبول ایتمه‌ینلره دائر مثاللر :

حکمت ، حکایه ، حمایه ، خلاف ، خلقت (ح ، خ) ایله ؛

ضیا ، ضیافت (ز کبی اوقونان ض ایله) ؛

عناد ، عندی ، علم (ع ایله) ؛

غیاب ، غدا (غ ایله) .

٤٤ — دیگر احواللده هجالر صامتلرینك آهنگنه تابع اولور :

بهتان ، پخته ، بران ، تمساخ ، تراب ، خدعه ، خطبه ، درهم درایت ، دعا ، زلال ، رجوع ، رخسار ، صلح ، صعود، صخور، طیور ، الخ . کبی .

عربی وفارسی کلمه‌لره کلن تورکجه‌لاحقه‌لرصوك هجایه تابع‌اولورلر:

کتابدن ، کتابلرك ؛ علوم وفنونك ؛

صفالی ، صحیفه‌لری ... کبی .

٤٥ — بعضی تورکجه کلمه‌لرك آهنکی بوزولمشدر :

کستانه ، یلپازه ، کپازه ، أنتاری ، اینان ؛ کبی .

أجنبی کلمه‌لرك آهنکسزلکی بونلره‌ده سرایت‌ایتمش کبی‌در. أساساً بعضیلری‌ده أجنبی‌در .

سؤاللر : چوق مستعمل اولان عربی و فارسی کلمه‌لر نه درجه‌یه قادار تورکجه‌نك آهنکنه تابع اولویور ؟ عربی وزنلر هانکی موقعلرده آهنکه مانع اولور ؟ عربی و فارسی کلمه‌لرك تأثیری اولمشمی‌در ؟ عربی وفارسی کلمه‌لرده

کله بك

صباحکی طاتلی روزگارك
بودر چیچکلی براشی ،
ویا اویاور قوشلرك
کورجوك سسی ایمدی قاردەشی .

یاصه ، بشیل ، سیاه ، صاری
اوایجه جك قاناتلری ؛
خنده برمنکشیه
آچار ایکلی شمسیه .

ابراهیم عزمی العمری

آنادولو قدینی

حرب ایچنده مرایشك باشلامش بر قادین واردی . صاپنری او دهوشیریور ، اینکلری او دوندوروپور ، اودون طاشییور ، آکمك پیشیریپور ، بر دوقویور ، تزه‌کاری او یوغوروپور ، او قوردیتوپور ، برده محاربه‌لر ایچون (اویونجاق یرینه آللرینه توخومه قاچمش برقاباق ویردیکی) چوجوقلری او یتیشدیریپوردی .

... ایرتهسی گون تره‌نمز ایلغینده دوردی. ایندیلر ، جیقدیلر ، تکرار حرکت ابتدیلر؛ بش اون دقیقه صوکرا بر واویلادوپولونجه، پنجره‌لره‌فوشدیلر، قادینلرهایقیریشییوردی. یلدیرمه‌لرینه صاریلمش یانیق یوزلو بر کومه کوی قادینلری هپ بردن تیره‌نه دوغرو اورانییور، باغیریپوردی . گنجلری ، دگنکلرك اوجنه طاقیلمش سپتلر ایچنده آرقا پنجره‌لره اوزوم اوزاتدیلر ، قارپوز قاووون آتدیلر..

بر اوزاقلاشییوردق ؛ ماوی و سیاه یلدیرمه‌لی قادینلر قوللرینی آچمش ، تیره‌نك آرقاسندن چیرپینییور ، آغیزلری آچیق آگیلوب قالقییورلردی؛ بومروقلرینی گوگسلرینه ووردیلر، آتیلدیلر، طوزلرنی ایچنه دوشدیلر . صوك بر سس ایشیددم ، بر قادین آللرنی گیدن چوجوغنه هایقیریپوردی:

— آه آناجغم!

بر اوزاقلاشمشدق . قادینك صوك سوزی بنم دریدقلرم ایچون

نه‌حقیقی بر شکل افاده اولدی . مملکتك خراب کویلری قارشیسنده
او سوز دیلده بر نقرات اولمشدی . تکرار تکرار سویله‌یوردم :
آه آناجغم!...

محمد اه صبحیه‌ده

قایيقجی

حصاردن قاکليجه‌يه کچيوردم . ياشلی برقايیقجی أسکی وآغير سانداللی آقينتی‌يه قارشی سوروکله‌مك ايچون بوتون متزلزل قوتيله کوره‌کاره آصيليور . بر سبيل کبی آقان کوچوك موجه‌لره بوغوشيوردی . بومجادله اونی يورمشدی . آقشام صوغوق‌ورطوبتلی اولغله برابر أثوابنی چيقاردی . دوکه‌لری جوزولك برکوملکله قالدی : شيمدی بوتون بو خراب وجوددە بر لرزش تعب واردی . نفس صيقلاشمش ؛ يوزی قيزارمشدی . بوروشوق ومشين کبی چهره‌دن آقان تراللر کوکسنك قيرجيل قيلارندن سوزولەرك حرارت مجادله ايله يانان بدنده قوزويوردی . وبو زوالی انسان بنی ، صانداله راحتجه ياصلاتغه کندنده حق بولان برمخلوق ايسته‌ديکم يره کوتورمك ايچون اوفاق بر أکمك پاره‌سی مقابلنده دائما اوغراشيوردی . معمافيه بن اونده ينه غبطه ايده‌جك بر مظهريت بولدم . لافيردی سويله‌رکن دوداقلرينك آراسندن کورولن بياض . تمام ، صاغلام ديشلرينی اشارت ايده‌رك :

— بابا . ديدم . ماشاالله ديشلرك پك صاغلام ...

اووقت اخبارك چهره‌سی برآنلوق کبی قاريشدی . کندیسنی بوڅه سنه‌لردن بری . محتاج وزبون . شو کوره‌کاره محکوم ايدن نصيب حياتك روی سياه بی انصافنه توکورور کبی : « نيله‌يم . ديدی . بيه‌جك بر شی بولامادقدن صوکرا ! »

حسين جاهد

مکتوب

نمونه : (برگنج آدام آنادولوناك بر طرفندن استانبولده کی دوستلرندن برینه یازییور)

. . . .

بومکتوبمك صوکنده امضامی کورور کورمز کیم بیلیر نه قادار شاشیراجقسك ؟ آرامزده کی اوزون سکوتی بیرتان سس محقق سکا غریب گله جك . سنکله یان یانه گچیردیکمز ایلك گنجلك زمانلرینی ، اوزمانلرده اوقودیغمز کتابلری ، دوشوندیکمز شیلری ، قوردیغمز خولیالری ذهنمده تکرار جانلاندیرمایه بیله طاقتم یوق ...

کندی بزمزده و کندی بوردیمزده ایکی آواره ، ایکی سرسری ایدك . هر سباح یاناغمك ایچنده گوزلریمی آچینجه : « یاربم ، بوکونی ده ناصیل گچیره جکم ؟ » دیه بر طرفم آغریبور مشجه سنه

ایکله یوردم. کونك برنده اضطرابم اوقادار چوغالدی که، شاشقینلغمدن هیچ خاطریمه گلمه‌ین برشی یاپدم: گیدوب بابامك چیفتلکنده چالیشمق! استانبولدن چیقاجغم گون، سن آجی آجی کولویوردك: «آنادولوده چیفتلك حیاتیمی؟ محقق برگون تحمل ایده‌مزسك!» دییوردك.

قارده‌شم، یدی سنه وارکه بورادەیم. واقعا ایلك زمانلرده معذب اولویوردم، وجودم وروحم أیچه زحمت چکدی؛ فقط، آرقامده بیراقدیغم عالمدن گوزم او قادار بیلمشدی که، دیشلریمی صیقدم وکندیمی طوپراغه، صویه، حیوانلره، اوتلره ویردم. أولا گلدیگم زمان آخیردن فرقی اولمایان چیفتلك بناسنی برسنه ایچنده برکوچوك شاتو حالنه صوقدم: بونك یانده براوفاق گول واردی که، ایچنده ماندالر بیقانیر وآتلر صولانیردی؛ صوبی بولانیق وقوقمشدی. اوشیمدی براق براسویچره لاقی حالنده‌در. چیفتلکك تا اورتاسندن بر دره‌جك گچر. بن گلدیگم وقت بونك کناری چیر چیپلاقدی. شیمدی، اوراده بر میشه‌لك پیدا اولمایه باشلایور؛ تارلالر، بو صودن ایتدیکمز استفاده سایه‌سنده شیمدی‌یه قادار گورمه‌دکلری برفیض وبرکته مظهر اولدیلر. بنی گورمه: آیاقلرنده چیزمه، أللرنده قامچی، دائما آت اوستنده دولاشان بکزی یانیق، تیراشی اوزامش، أللری ناصیرلانمش برکوی آغاسی‌یم. طوپراقله برحاله‌شدك که، صورما: اوبکا قیمتلی عصاره‌سندن ویرییور، بن اونی گولگه‌م آلتنده بارینديریورم.

قارده‌شم، بو سطرلری سکا یازییورم که بویوك روحلر ایچون سلامت یولنك أك اومولمایان یرده اولدیغنی بیله‌سك دییه! سعادت نه شهرتده، نه ثروتده، نه‌سفاهتده، نه‌عزلتده‌در. سعادت طوپراغی واقلیمی بولان کیمسه‌لرده‌در.

(یعقوب قدری)

صادق کوپك

بر کویلو تاجر کندی کویندن اوزاقجه بر کویده آله‌جغی وارایدی . بر کون بارکیرینه بیندی ، کوپکنی‌ده یانه آله‌رق چیقدی کیتدی . آله‌جغنی آلدی . برطوربه‌یه قویوب سمرك اوك طرفنده بریره باغلادی وتکرار آتنه بنه‌رك عودت ایتمکه باشلادی .

بر قاچ میل یول آلدقدن صکره بر آغاچ آلتنده استراحت ایتمك اوزره بارکیرندن ایندی . پاره طوربه سنی ده برابر آله‌رق کتیروب یانه قویدی . فقط تکرار یوله دوشه‌جکی وقت طوربه‌یی اورادہ اونوتدی . صادق کوپك بونك فرقنه وارمه‌سیله طوربه‌یی آلوب کوتورمك ایچون اورایه قوشدی . لکن یالکزجه قالدیره‌میه‌جغی درجه‌ده آغیر ایدی .

بونك اوزرینه کوپك صاحبنك آرقه‌سنه دوشه‌رك و اوزون اوزادی یه هاولایه‌رق آنی کیفیتدن خبردار ایتمك ایستدی . تاجر ایسه هیچ آلدرمیور ، متصل بارکیرینی سوریوردی . فقط کوپك غیرتدن کری طورمدی . بارکیری طوردرمق ایچون بر چوق اوغراشدقدن صکره نهایت حیوانك طوپوقلرینی ایصیرمغه باشلادی .

کوپکك بو حالنی مشاهده ایدن تاجر ایسه حیوانك قودورمش اولدیغنه حکم ایتدی . بو مطالعه یه مبنی همان اوصیره ده کچمکده اولدیغی چایدن حیوانك صو ایچوب ایچمیه جکنی کوره بیلمك اوزره آرقه سنه دونوب باقدی .

حال بوکه کوپك آکلاتمق ایستدیکی مقصددن بشقه هیچ بر شی دوشونمدیکندن صو ایچمکه فلان باقدی و اولکندن دها شدتلی هاولامغه ، ایصیرمغه باشلادی . تاجر بو مشاهدات اوزرینه کوپکك قودورمش اولدیغنده هیچ شبهه ایتمیه رك جیندن طبانجه سنی چیقاروب نشان آلدی . بی چاره حیوان او آنده یره دوشه رك آل قانلر ایچنده قالدی ! صاحبی ایسه سنه لرجه بسله یوب بیوتمش اولدیغی کوپکنك اویله آجیقلی بر حالده یاتمقده اولدیغنی کورمکه تحمل ایده میه رك بارکیرینی سوردی کیتدی .

حریف بر آز بول الدقدن صکره کندی کندینه :

— نه قدر طالعسز آدم ایمشم ! کوپکم الدن کیده جکنه کاشکی بارده م کیده ایدی !

دیه رك النی اوکنه طوغری اوزاتدی . باقدی که طوربه دن اثر یوق ! . . عقلی باشندن کیتمك درجه سنه کلدی . صکره بردن بره کندینی طوپلادی . طوربه یی استراحت ایتدیکی برده اونوتدیغنی ؛ کوپکك نه ایچون هاولامش ، بارکیری ایصیرمش اولدیغنی ده شمدی آکلادی . بر چوق تأسف ایتدی .

هیچ وقت غائب ایتمکسزین بارکیرینی چویردی . بر ساعت اول استراحت ایتمش اولدیغی محله طوغری ایلریلمکه باشلادی . ایلریلدکجه یول اوزرنده آقان لکه‌لری مشاهده ایتدی . فقط کوپکدن هیچ بر اماره یه تصادف ایده‌مدی .

نهایت معهود آغاجك آلتنده اوتوردیغی یره کلدی . اونوتمش اولدیغی طوربه اورا ده طوریور ، قودورمش ظنیله اوردیغی کوپك‌ده جان چکشدیکی حالده باشی اوجنده بکلیوردی .

صادق حیوان صاحبنی کورر کورمز خفیفجه‌قویروغنی صاللایه‌رق طوربه‌نك غائب اولمدیغندن طولایی اظهار سرور ایتدی . هرنه‌قدر قالقمق ایستدیسه‌ده جریان دم سببیله قوتی قالمامش ایدی . چوق یکمه‌دن کال حزن ایله کندینی اوقشامقده اولان صاحبنك النی یالامق ایچون یاواش یاواش دیلنی چیقاردی واوحال ایله کوزلرینی قاپایه‌رق تسلیم روح ایتدی .

یکی دور سیمالری

حربك اعلانندن اول املاك دللالغی ایدرمش .. طالع هیچ یوزینه کولمه‌مش ، قرق یاشنه قادار یاقاسی سفالتدن ، مصیبتدن قورتولامامش . ایریلی اوفاقلی چوجوقلر؛ بالدیزلر، قاش برادرلر، بویوك آغالر ، زوالینك باشسنده یکرمی کیشی . هپسی بسله‌مکه چابالار، آرقه‌سنده یازین بر صوف چاکت، قیشین هاوی دوکوك بر پالطو غلطه خانلرینی دونر دولاشیر ، ایش آرارمش ... دیرکن محاربه باشلامش . بر طانیدیغی ارمنی صراف دیمش که :

— علی بك ، ایکی اوچ یوز لیراك وارسه سکا بر ایش اوکره‌تهیم !

علی بك اوموزینی سیلکمش :

— متالکه قورشون آتیبورم آرتین آغا ، دیمش ، بنده لیرا نه کیزر ...

او بری اصرارایتمش: «سوکره أیلمی اوپه‌جکسك، بکا دعا ایده‌جکسك...» دیه ایکی یوز آلتون بولده کن، أیلکنی کوردم. بر خدمت ایدهیم! » دیمش. علی بك ایلك أرمنی پاطیردیسنده آرتین آغایی یاقه‌سنه آلوب أوپه صاقلامش ، جانی قورتارمش اولدیغندن دائما صرافدن اوفاق تفك یاردیملر کورورمش . ایکیوز لیرا یو ... ترمدن بولاجق ؟ همان قاریسنك کوپه‌لرینی، کندی ساعت قوردونی، آنتیقه بر صو طاقمی، ایکی شمندوفر تحویلنی آلدن چیقارمش ، اوتوز لیرا قادارده بر یردن بورج آلمش، فقط یینه دولدوراماماش ...

— آمان آرتین آغا دیمش. تمامالایامادم !

اوبری دیکله‌مه‌مش :

— بول ، کتیر؛ بره بیك قازانج !

زواللی علی بك صاغه قوشمش ، صوله قوشمش ، نهایت اوداسنك خالیسنی بیله اوقوتمش ...

— آل ، دیمش ، ایشته تام ایکی یوز صاری آلتون !

آرتین آغا بر قوجه « آفرین! » چکمش؛ پارالری درجیب ایتمش ... آرادن برآی کچمش ؛ علی بك دکانه اوغرایوب صورمش ؛ صراف :

— لیرا چیفتله‌شدی !

دیمش ؛ ایکی آی کچمش ؛

— لیرا اوچله‌شدی .

جوابی آلمش ؛ آلتنجی آیده آرتین آغا دیمش که :

— ایسترسه‌ك سکز یوز لیرا ویره‌یم ، حسابی کسه‌لم !

علی بك حیران ، فقط متالکسز ؛ حسابك کسیلمسنه راضی اولمامش ؛ یوز لیرا اودونج آلمش ، بکله‌مش ...

برکون آرتین آغا احمد بکك اوکنه دوشدی یاقه‌لردن بربنك ارضیه‌سنه صوقدی. قاپالی درت صندوق کوستردی :

— ایشته ، دیدی . مال بو ؛ نه قوقار ، نه آقار ؛ نه پاصلانیر ، نه پاپاتلار . . دها دورسونمی ؟

علی بك :

— دورسون یاقام ...

دیدی. بر بچق سنه‌ده ایکی یوز لیرا تام یکرمی بیك لیرا دوغورمشدی . نهایت قرق بیك لیرایه‌ده چیقدی ؛ آرتق

صاتدیلر ایشته بو معاملهدن دولایی علی بکه « قالای علی بك » نامی طاقیلدی. زیرا باقه ارضیه‌سنده دوران مال قالایدن باشقه بر شی دکلدی. هی کیدی طالع وهی کیدی حرب : قالای آلتوندن بهالی‌یه‌ده صاتیلیرمش ... آرتین آغا اوقه‌سی اوتوز ایکی غروشدن آلمش ، ایکی بیك سکز یوز اللی غروشدن صاتمشدی. بوسایه‌ده کورولتوسز، شاناقاتسز بر معامله سایه‌سنده علی بك زنکینلهنمش ، صراف ایله اورتاقلغه باشلایوب عسکری متعهدلر آراسنه قاتیلمشدی . اوکا بر مراق کلمشدی :

شونی ، بونی أولندیرمك .. اولا قیزلرینی، بالدیزلرینی، اقربالرینی بر بر آرقه‌سنه قوجایه ویردی. بر بر آرقاسنه دوکونلر یایدی ؛ صوکره یانده کیلره، خدمتنده کیلره کچدی. اوشاغندن یازیجیلرینه، خدمتجیلرندن مربیه‌لرینه قادار أولندیردی. بو خصوصده حسابسز ، کتابسز پول پاره صرف ایدییوردی . صوکرا آرقداشلرینه باشلادی . هرکسی ازواجه تشویق ایدر، هرکسه قیز ویا قوجابولوردی ایلك طانیشدیغی آدملره درحال أولی اولوب اولمادقلرینی صورار ، بکار اولدیغنی آکلارسه چشید چشید قیزلر صایار ، مدحیه‌لر یاپار ، هر ایشی ، هر ذوقی بیراقوب بو مسئله‌نك آردنده کونلرجه قوشاردی . بر زمان دلالالغی ایتدیکی بتالری شیمدی آلیجی صفله کزرکن یانده کیلره دائما :

— أو آلمالی ، عائله تشکیل ایتملی ، صوکراسی ناصل اولسه کلیر ...

دیردی. بون ، ساده ، بابایانی بر آدامدی

أزيك پالاموت

برساعتدن برى دكيزده اوغراشمشلر، باغريشمشلردى. اوزاقدن اونلرى سير ايديوردم. نهايت بوشدتلى يورغونلعك، أزيجى سعيك مكافاتى اولان پالاموتلرى ساحله كتيرديلر؛ بويوك ايشپورتەلر ايچنه بوشالتديلر. دكيزدن غاز تنكەلريله صولر آلديلر: تميزلەيورلر. بيقايورلر. آيريورلردى.

بريسنك ياننده طورەرق باقيوردم. بو، اختيار بربالیقجى ايدى، كيجه كوندوز دكيز اوزرنده، بالیق آرقەسنده كچن سعى ومشقت سنەلرى يوزينى بوروشدورمش. ياقمش ايدى. شيمدى يره چوملەرك بالیقلرى صيرالامقله اشتغال ايديوردى. بونلرك آرەسنده بر دانەسى أزيلمش، يارچەلانمش ظهور ايتدى؛ بونى برطرفه آيردى. «بركوپكه ويرەجك» ديبوردم. فقط كوپكك بيله يبيەجكى شبهەلى ايدى.

ايشى بيتمك اوزره ايكن ياندن كچن كوچوك چوجوغنى چاغيردى. او أزيك پالاموتى ويردى:

— آل بونى، ديدى، أوه كوتور.

بوقدر زحمت، مشقت ايچنده نهايته ايرن شو حياتك، او حياته مربوط اولان سفيل برعائلەنك بر صاغلام پالاموتدن بيله، دينك، نصيبى يوقدى. صۆوقلرده. قازا كلقلرده برطاقم تهلكەلره كوكس ويرەرك، اولەيەجك قدر ياشامق. سوررنك ايچون يىنه حياتلرينى فدا ايدن بو محروميتك كوپكلرك بيله يبيەجكى مشكوك اولان أزيك، چوروك پالاموتلرله اكتفا ايتديكنى دوشونوب ده عذاب وجدانى حس أيلەمەدن لقمەسنى يوتمغه وجداناً حق قازانمش اولانلر عجبا قاچ كيشيدر؟

حسين جاهد

تمرين — ٣٤ بوعبارەنك اشارات تنقيطيەسى معلم طرفندن املا ايديلەيەجك؛ شاكردان طرفندن وضع اولونەجقدر.

تمرين — ٣٥ عبارە ماآلاً آكلاتيلەجق.

تمرين — ٣٦ قلمه آلينەجق.

منثور شعرلر

منثور شعرلر خیالخانه‌مده آچیلمش برطاقم نازك ، نازین فکرلردر . آنلر نجه بك قیمتداردر ، چونکه گریه‌لریمی نشوه‌لریمی مصوردرلر . بن آنلری تحسین ایده‌رم ؛ چونکه حسیاتمی ، مطالعاتمی ناطقدر .

بونلر کیمسه‌ایچون یازیلامشدر. آنك ایچوندرکه سائرلرینك تقدیری آنلر ایچون أهمیتسز قالیر ؛ ینه آنك ایچوندرکه هر درلو آلایش ظاهریدن متجرددرلر . محرری آنلری اوقدر عالی بولدی که تزیناتِ لفظیه ایله تلبیسدن حجاب ایتدی .

بو مقاله‌لری تولید ایدن فکرلر شاعرانه اولدیغی ایچون آنلره منثور شعرلر نامنی ویرمك ایسته‌دم . شعری وزن وقافیه‌ده آرایانلرك ایده‌جکاری اعتراض عندمده براعتراض هیچ قالیر .

بو مقاله‌لرك بعضیسی یکی یازیلش شیلر دکلدر . ایچلرنده اون آلتی یاشمدن بری قاره‌لانمشلری‌ده واردر . بر فکرك درجهٔ ترقیسنی گوسترمکی ایچون بونلری یازیلدقلری تاریخ صیره‌سیله ترتیب ایتدم ؛ بناءً علیه شو زمانمه أك اوزاق اولانلر مجموعه‌نك أولنه تصادف ایدنلردر . بونلردن قیزارمق لازم گله ایدی هیچ برینی نشر ایتمزدم . بونلری بکینمه‌مکله برابر پریشان برحالده ، اوتده بریده براقق بکا خوش گورونمه‌دی ؛ بر نام آلتنده جمع ایتمك ایسته‌دم . شو حرکتم بندن باشقه بریسنی داها ممنون براقیرسه تشکر ایده‌رم .

خالد ضیا

قوت ، قوی ، قویه ، قوا ، تقویه ، مقوی .
عمی ، اعمی ، عمیا ، تعامی .
غنی ، غنیه ، اغنا ، استغنا ، مستغنی .
علم ، عالم ، علامه ، علامت ، عالمه ، معلوم ، معلومه ، علیم ، أعلم ، اعلام ، تعلیم ، معلم ، معلمه ، استعلام .
وقایه ، واقی ، توقی ، اتقا ، متوقی ، متقی .
سکون ، ساکن ، ساکنه ، مسکین ، مسکن ، سکنه ، سکنات .

تمرین — ۱۱۵

سابق تمرینده‌کی کلمه‌لرك هربرینی برجمله‌ده قوللانکز .

قرائت واملا

دوقتورك قاطیری

بردوقتور برقاچ گوندن بری ، بوغازنده برچیبان بولونان برخسته‌یه باقیوردی ؛ فقط چیبان بردورلو دلینه‌مه‌یوردی .

برگون ینه قاطیرینه بینه‌رك خسته‌سنه باقمق ایچون یوله چیقمشدی . خسته‌نك أوینه‌واصل اولدیغی‌وقت ، قاپینك اوکنده أحباسندن برینه تصادف ایتدی ؛ داها أی قونوشه بیلمك ایچون قاطیردن ایندی ؛ حیوانك باشنی بوش بیراقدی .

قاطیر أولمك قاپیسنی آچیق بولدیغندن ایچری گیردی وزمین قاتندەکی خسته‌نك اوطه‌سنه قدر ایلریله‌دی .

یوزی دیواره‌متوجه اوله‌رق یاتمقده اولان مریض ایشیتدیکی

آیاق سسلرندن دوقتورك گیردیگنه ذاهب اولدی ؛ یوزینی دونمکسزین ، نبضنه باقدیرمق اوزره قولنی اوزاتدی . قاطیر بو اوزانان قوله باشنی یاقلاشدیره‌رق آنی دیشلریله یاقه‌لادی . خسته توحشله همان یرندن فیرلایه‌رق قاطیری طیشاری‌یه چیقاردی ؛ فقط ماجرادن صوك درجه خوشلانه‌رق اویله گولمکه باشلادی که چیبان کندیلکندن پاتلادی وأوجاغی همان سکونت بولدی .

بو آرالق وقعه‌دن خبردار اولان دوقتور قاطیره صوپا ایله اورمغه باشلادیسه‌ده خسته شویله باغیردی :

— اورمایینکز، دوقتور ! بالعکس مکافات ایدینکز . حتی باشقه سفر بویله بر فلاکته اوغرایه‌جق اولورسه‌م کندیکز یرینه‌قاطیریکزی گوندرمه‌کزی رجا ایده‌رم؛ چونکه‌او، سزدن داها أیی چیبانلری دلمه‌سنی بیلیور .

تمرین — ۱۱۶ حکایه شفاهاً آکلاتیله‌جق .

تمرین — ۱۱۷ قلمه آلینه‌جق .

تمرین — ۱۱۸ اسملر وصفتلر تحلیل ایدیله‌جك .

تمرین — ۱۱۹ عربی کلمه‌لرك هربرندن عائلهٔ کلمات تشکیل ایدیله‌جك .

چالیشقان

چالیشقان انسان دائما لازم اولدیغی قدر پاره قازانیر ، کندینك وعائله‌سنك معیشتنی تأمین ایده‌ر . یالان سویله‌مکه ، خیرسیزلق ایتمکه ، آووج آچمغه ، آب‌رو دوکمکه مجبور قالماز . ناموس وحیثیتنی ، فضیلتنی محافظه أیله‌ر . بونك ایچون « ایش فضیلتك یکجیسیدر » دینیلمشدر . حقیقةً ده اویله‌در . فضیلت ، ناموس وحیثیت گوزبکی گبی محافظه اولونه‌جق قیمتدار بر ثروت معنویه‌در . انسانی انسان ایدن فضیلتدر ؛ حیثیتسز ، ناموسسز ، فضیلتسز برانسان حیواندن‌ده أشنعدر . چونکه حیوانات ناصل براستعدادایله یارادیلمشلرایسه آنکله قالیرلر . اواستعدادی دکیشدیرمك أللرندن کلمز . فقط انسان عقل واذعانیله فضیلتك قدروقیمتنی آکلارو آنکله متخلق اوله‌بیلیر .

انسان فضیلتی آکلار وسودر ؛ فقط فضیلت صاحبی قالمه‌سی ایچون وسائط مادیه‌یه ، ثروته محتاجدر . ثروت ایسه آنجاق چالیشقانلق ایله تأمین اولونور . اوحالده فضیلتك محافظه‌سی آنجاق چالیشقانلق ایله ممکندر .

تمرین — ۱۸۳ بوعباره أولا شفاهاً آکلاتیله‌جق .

تمرین — ۱۸٤ بعده قلمه آلینه‌جق .

٩١

عشق بولدقجه بونار .

٩٢

اینجه عاشقلرك ذوقی مالك اولمقده دكل مملوك اولمقدەدر .

٩٣

قیصقانجلر كاه بولوطدن نم قاپار ، كاه . . . كونشی كورمزلر .

٩٤

اوزون سوز اوزون اوكچه كبی قادینلره یاقیشیر.

٩٥

عشقك كوزی كور ، قولاغی صاغیردر: نەطوغرو یولی كورور . نەطوغرو لافی طویار .

٩٦

سن هركسی سەو ، هركس‌ده سنی سور .

٩٧

سومدیكمز آدمك دوستمز اولەبیلەجكنه اینانمق نه غلیظ غفلتدر .

٩٨

فضیلتنی تخریب ایدەمدیكك خصمك مغلوبیتندن امین اولمامالیسك .

۹۹

الك مثمر رحمت آلن تری‌در .

۱۰۰

دائما آرا: بوکون آلتون آرارکن باقیر بولورسك، یارین باقیر آرارکن آلتون .

۱۰۱

صومورتمق ایسترسه‌ك کندکی دوشون ، کولمك ایسترسه‌ك باشقه‌لرینی خاطرلا :

۱۰۲

عوام ابی آکلادیغنه دکل ، ابی ایشتدیکنه اینانیر : اوکا باغیرمالی :

۱۰۳

فکر واردرکه مسائلی صو کبی سسسز حل ایدر ، وفکر واردرکه دکرمن کبی کورولتو ایله أزر .

۱۰۴

ظرافت پاره‌یه بکزمز: باقیری، کوموشی، آلتونی، سیلیکی ، قالبی وحتی ... مسروقی واردر .

۱۰۵

اختیار کبی حرکت ایدن کنج بر بدلا ، کنج کبی حرکت ایدن اختیار بردلی‌در .

احسان عطا

یعنی تقریباً بوندن یوز اوتوز سنه مقدم سخاوت
ایله معروف ومشهور اسکدار خاندانلرندن
(احسان) نام ذات ایله بغداد خاندانلرندن
(عطا) نام ذاتك سرگذشتنی حاوی
فوق العاده حصه التدقیق برقصه اولوب
والحالة هذه مومی الیهمانك احفادلرندن برحیات
اولانلر دخی بولندیغی بعض ثقه طرفندن بیان
اولندیغندن بالمجبوریه طبع واشاعه اولنور

(جاملی خانده طبع اولندی)

سنه

۱۲۸۹

(احسانِ عطا)

اسکدارده احسانیه محله سی اهالیسندن احسان
اغا دیمکله معروف ومشتهر اولان ذات عن اصل
حالِ صباوتده بدستان دلالی اولوب هر بار
دلاللق ایله ادارهٔ تعیش ایتمکده وعلی کل حال
اصناف صفتنده کچنمکده اولدیغی حالده طقوز
یوز سکسان تاریخی حلولنده سلطان مراد
خان حضرتلرینك زمان سلطنتلرنده رجالِ
دولتدن (لطف الله) افندی نام صاحبِ ثروتك
ارتحالی وقوعیله ایتامی بولنمسند نشائی مخلفاتنك
شرعِ شریف معرفتیله تحریر وتقسیمی ایجابنه
مبنی بدستان خواجه کیلرینك ترکه یه کتدیکی

صمره ده دلال احسان اغا خی یوز اللی غروشدن
عبارت بولنان سرمایه سنی یانه الورق بدستان
خلقیله برابر متوفانك قوناغنه کتدکده برطاقم
رجال وکبار اوراده حاضر بولنوب اولا ذیقیمت
اشیا وضع اولنان چکمجه سی میدانه کلوب
درونندن الماسلی یوزکلر وساعتلر ومجوهرلی
ظرف وانفیه قوطیلری وسائر بوکا مماثل اغر
بهالو شیلر مزایده یه چیقوب هر بررلری یکرمی
بیك اوتوز بیك ودها زیاده بهایله پیلیلری
اوزرنده تقرر ایتدکدن صکره برطاقم کومش
نارکیله ولکن ابریق وسائر ادواتی وبعده
البسه پوغچه لریله اغر بهالو کورکلر
وقوماش البسه لر وصکره اوطه دوشمه لری ویطاق
طاقلری وسائر اشیالر بر بر مزایده ایله
صاتلدقجه چونکه اصلا یوز اللی غروشلق
دون بهایله برشی اصاتلدیغنی کوره مدیکندن
فقیر احسان کلدیکنه پشیمان اولوب نه حال ایسه

ایشك ختامنی بکلمکده ایکن مرایده تمام اولوب
هرکس آلدیغی اشیانك اثمانی پشینگا اوراده
ایفا ایتدیکی حسابده اول امرده میدانه کلان
برطاقم چکمجه سی ایاق التنده یوارلمقدا اولدیغندن
بیچاره احسان دخی باری شو چکمجه یی الایده
الی بوش کتیریم دیه رك افاده سنه مبنی ترحم
اولنوب اوتوز غروشه چکمجه بونك اوزرینه
یازیله رق افچه سنی ویروب قولتوغنه آله رق
بدستانلیلر ایله برلکده عودت ایلدی واول
چکمجه یی دکانده وضع ایدرك برمدت قوللاندیغی
ودکانده صاتدیغی جهتله چکمجه نك اوسته لقلی
یاپیلیشنه مبنی دکانده قوللانمغی روا کورمیوب
خانه سنه کتوردی برمدت دخی خانه ده
قوللاندقدن صکره برکون برپوصله ارمق
ایچون آچوب باقدقده توزلانمش اولدیغنی
کوره رك سیلوب سپورمك وتمیزلمك افکاریله
درونده ایکی طرفلرنده اولان تختهلرینی

سیلکده ایکن کنار تخته لری کوشه مش او یه نامش
دیه رك قورجه لشدیرر ایکن حرکت ایتمسیله
مکر اول تختلر کچمه ایدوکندن چکوب
چیقاردیغنده ایکی طرفده اوچر عدد کیزلو
چکمجه کوزلری ظاهر اولدی پرد پرد چکوب
هر پرلری لبالب الماس مجوهر طاش ایله طولو
اولدیغنی وهر طاش لبلبی قدر جسمده بولندیغنی
کورنجه چونکه کندوسی بویله ذیقیمت اشیا
الوب صاتدیغندن عجبا بونلر ایشه یرار پرشیمیدر
یوخسه چوجق او یونجاغی کبی اکلنجه میدر
دیه رك ایرتسی کون برعددینی یانه آلوب
طوغرو قیومجی چارشوسنه کتدی برقیومجی یه
کوسترد کده اولطاشك مجوهراولدیغنی وسکز یك
غروش مقدار قیمتی بولندیغنی بیان ایلمسیله
احسان اغا درحال مزاده ویروب نهایت
اونبیك غروشه صاتوب اقچه سنی اله رق اول
امرده اسکدارده احسانیه دنیلان محلدن برخانه

تدارك ومفروشاتنی اکمال وبعده مستقل بردکان
آلوب آهسته آهسته هضملیجه اخذ واعطایه
رواج ویردی
ایکی سنه قدر طور ومشوار یتی بوزیه رق
بدستانده او یله اخذ واعطا ایلمکده واردصره
بر مجوهر صاتوب التونه تبدیل ایتمکده اولوب
مذکور مجوهرلر تمام درت یوز عدد طاشه بالغ
اولهرق بهری اونر بیك غروشدن درت ملیون
غروش صاحبی اولوب بوحالده اوراده سررشته
ویرمامك اوزره اخذ واعطایی مصر متاعنه
تحویلیله کندوسی آصمه التنده برمغازه تدارکنه
مجبور اولدی بودرت ملیون غروشله اوراده
اون سنه ظرفنده حسابه کلمز اقچه لر قزانهرق
استانبولجه شهرت بولدقدن بشقه دیار آخرلرده
دخی پك چوق اورتافلر وتجارتکاهلر آچوب
ممالك محروسه ده برنجی رادهده برثروت وشام
پیدا ایلدی .

اشبو احسان اغا بومعامله نظراً برفرومایه کبی
کورینور ایسه خلقت طبعنده سخاوت وحکمت
واصحابِ مرحمت ومتدین برذات اولوب هر یار
خیره آلت اولمقلغی ودائما تطییبِ قلوبِ فقرا
ایچون عطیه واحسان وبرمکلکی سور وکندوسنه
مراجعتله تظلم حال ایدنلری ممکنا اعاده ایلر اصحابِ
مروت وعنایتدن بولنمسیله جنابِ حق کونبکون
ثروت وتجارتنی مزداد ایدوب عادتا وقتلک
حاکمی حکمنده قپوسنه کلنلره بیک التوندن نقصان
احسان ایتمز اولدیغندن ساکن اولدیغی محله نک
اسمی کندی نامنه منسوب اولهرق احسان اغان
محله دینلمکده ایکن احسانیه دیمکله شهرتیاب
اولدی بو یولده عمر سورمکده وکندو عائلده
وقت کچورمکده ایکن برکون بر سائلِ احسان
اعرابی کلوب صدقه استدکده امثالی مثللو بیک
عدد التون اعطا ایلدی اول اعرابی کیدوب بر
ساعت مروریله تکرار عودت ایدرک یینه

شیئاً لله دیمسیله احسان اغا استغراب ایلیوب بو
فقیر اعرابی بر ساعتده بیك التونی نصل اموره
صرف ایلدیکنی تفکر ایدوب سؤاله مجبور اولدی اول
اعرابی کیفیت صرفی جواب ویرمیوب انجق سزك
اسمکز احسان امابغداددهکی (عطا) قدر اولمقلغه
لیاقتکز اولمدیغنی بوسؤالدن اکلادم دیوب عودت
ایلدی اعرابینك بوحالده عودتی کندوسنی دریلی تعجبه
براغوب اورادن درحال قالقدرق بغداد متاعنی
جلب وفروخت ایدن تجارانك تجارتکاهلرینه
کیدهرك بر طاقم حاله مناسب صحبتدن صکره
بغداددهٔ عطا اسمنده اولان ذاتی سؤال وتحقیقه
کرشدکده اول بغدادتجارانی شهرتکیر اولان
عطا افندینك حال واطواریني ونه درجده
ثروت وسامان صاحبی اولدیغنی عقل وفکره
صغمازمبالغه ایله تعریف وبیان وبرفقیره یومیه
یوزدفعه کیدوب واحسان وعطا طلبنده
بولنسه رد ایتدیکنی جواب واتیان ایلدیلر یونك

اوزرینه احسان اغا پك زیاده افکاره طالوب
عطا افندی یی هر حالده کورمکلکه جان و
کوکلدن طالب و بالذات بغداده کتمکلکه راغب
اولدی اورادن قوناغنه کلهرك بغداده کتمك
تصورنده بولنهرق عزیمت و عودتی نمقدار
وقتده اوله بیله جکنی درپیش ومطالعه و اول
مدتده مصارف راهیه دن بشقه یومیه کلان
فقرایه ویرلمسی ایجاب ایدن احسانه کافی التونلری
و برلکده کیده جك ادملرینی و اقتضا ایدن
حیوانات وخیمه واشیاء مقتضیه یی تهیه واحضاره
مباشرت ایلدی بو تدارکاتی تمام اولدقدنصکره
بروقت مسعوده ده اسکداردن حرکت ایلدی
بغدادلی عطا افندی دیمکله معروف اولان ذات
من القدیم بغدادك خاندان وزاده کانندن اولوب
اوقوالیده لایعد ولایحصی ایرادلری و هربر
طرفلرده و باخصوص ایران جانبندن اورتافلری
ویوزیکرمی محلده مخصوص تجارتخاهلری اولوب

قارون کبی مالدار و صاحب عطا بر ذات
صاحب وقار اولدیغندن بونکدخی مشربی دائما
فقرا پرور اولدیغی حالده اسکدارلی احسان اغانك
حسن صیتنی ایشیدهرك سماعی عشق و محبت پیدا
ایلش و عادتا شدرحل ایدوب کلوب کورشمکی
زهننده تصور ایتش اولمسیله احسان اغانك
اسکداردن یوله روان اولدیغی کوندن برماه صکره
بو دخی تدارکاتنی تسویه ایلیهرك یوله چیقمش
بو بابده بویله برذاتك ملاقاتیچون مشاق سفر یه بی
جسمگا کندوسنه بر سخاوت عد ایلش ایدی اول
وجهله بغداددن خروجندن بش کون مرورنده
اثنای راهده بر صحرایه نزول ایدوب اب
وهواسنك وچایر چمن وانواع شکوفه‌نك لطافتی
کندوسنه خوش کلهرك اوراده خیمه نشین اقامت
اوزره ایکن قرشودن احسان اغا دخی دبدبه و
داراتیله بونلره بر چاریك مسافده بر کوزل
محله اینوب چادرلری قورهرق ارام ایتدیلر.

برمدت راحت ایدلدکدنصکره چونکه ایکی
ذاتك چادر وجمیتلری یکدیکردن کورندیکی
جهتله ایکیسی دخی طرفینك کیملر اولدیغنی
سؤال وتحقیقه مجوریت حاصل ایدوب احسان
اغا طرفندن معتمدی اولان بربندسی وعطا
افندی طرفندن دخی برکولهسی تحقیق وتجسسه
مأمور اولندیلر ایکی مفتش صحراده بربرینه
تصادفله وایکی ذاتك کیملر اولدیغنی ونه مصلحت
ایچون عزیمت ایلدکلرینی بربرینه بیان ایلیوب
ایکیسی دخی ولی النعمتلری حضورینه کلوب
تحقیقاتلرینی بیان ایتدکلری انده کرك احسان
اغا وکرك عطا افندی درحال بربرینه رعایتده
تقدم ایتك استعجالیله همان مسبجه عزیمته
شتاب ایدوب ایکی مفتشك بولشدقلری مقامده
بربرینه مواصلت ایدهرك کویا ایکی برادرلرکی
یکدیکری مصافحه وبربرینی چادرلرینه دعوته
اقدامه مباحثه ایلدیلر هرنه حال ایسه عطا

افندی احسان اغایی اسکات ایله الوب چادرینه
کتوردی ارتق بو بابده نوجهله احترام ورعایت
ایتمك لازمکلوریسه تمامیله اجرادن صکره احسان
اغانك خدم وحشمیله اشیا وچادرلرینی اورایه
جلب ایدوب اوچکون یکدیکره ضیافت وکرمیتله
محبت ایتدکدنصکره مادامکه ایکیسی دخی
بربرینه ملاقی اولق مقصدیله عازم اولدقلرندن
احسان اغا برلکده درسعادته کلمك تکلیفنی
اصرار وعطا افندی بغدادلك قریبتی حسبیله
بغداده کتملرینی اقدام وابرام ایله مجادله یه
قالقشدیلر والحاصل چونکه مشتاق سفریه
احسان اغایه فتور کتورمش اولق و یاخود سائر
صورتله موافقت ایلمك ایجاب ایدوب اورادن
جله سی برلکده بغداده عزیمته قرار ویریلوب
یوکلر بغلندرق برلکده یوله روان وقوناقجیلر
درحال کیدوب بیان حال ایلدکلرنده حاضرلق
کوریلوب استقباله چیقدی بونلر سالمًا بغداده

مواصلت وطوغرو عطا افندینك قوناغنه نزول
ایله راحت واول وقتك اصولی اوزره برقاچ
کون ضیافته مبادرت اولندی ٠
عطا افندینك قوناغنده لیل ونهار عیش
وعشرت واجرای محبت اولنوب تام یکرمی
کون کچوره‌رك وبغدادك زیارت وتنزهکاهلری
هرکون سیر وتماشا اولنه‌رق وبو صره‌ده
کندوسنك احسان اغا اولدیغنی بیلدیرمك
ونام وشانی بغداد‌جه دخی تزیین ایلمك اوزره
هر یوم ایجاب ایدنلره احسان بیشمار ایلیه‌رك
بغدادك ایچنده احسانك نائل احسانی اولمدق
فرد قالمدی بوندنصکره احسان اغا دخی بوکا
مقابل اولمق وکندوسنه رخصت ویریلوب
اسکداره کلمك وعطا افندی دخی برلکده
وياخود متعاقبًا اسکداره تشریف ایلمك اوزره
افاده‌یه قیام ایلدکده عطا افندی اول امرده
یمینی فرلادوب اوچ آی مسافر اولمدقجه

صالیو یرمیه جکنی سرد واتیان و بوموسمده
کندوسنك چفتلکات وعقاراتنجه سریع
التسویه بعض مصلحتلری اولوب انجق کلنجه یه
قدر مقامنده وکالت ایلك اوزره احسان اغایی
وکیل براغه جغنی بیان ایلدی بونك اوزرینه
دها نیچه صحبتلر جریان ایتدکدن صکره برکون
عطا افندی مناسب خدامنی الوب محلِ مقصودینه
عزیمت ایلدی.

مومی الیه احسان اغا ارتق کندو خانه سی مثالو
اتباعیله اوراده اقامت واسکداردهکی کبی کلان
فقرایه احسان ایدهرك امرار اوقات ایلکده
ودائما کشت و کذار ایتکده واخشام صباح
قوناغك سلاملق بغچه سنده کائن قصرك حوضی
باشنده ذوق و صفا ده ایکن برکون علی الصباح
قونافدن بغچه یه اینوب اول کل کلزار ایچنده
شکوفه های متنوعه تماشاسیله کزمکده ایکن
مکرکه اول بغچه نك اتصالنده حرم طرفنك

بر بغچه سی دخی اولوب ایکی باغچه میانده
بر پرمقلق یاپلمش ایدی اول پرمقلغك جوارندن
کچدیکی صره ده حرم باغچه سنه نظر دقتی
اصابت ایدوب درونِ باغچه ده بر عالی کوشك
واورته سنده برحوضِ کبیر و برعالی صندالیه
اوزرنده صافی لعل البسه لی بر دخترِ پاکیزه اختر
وفرشوسنده اوچ دانه یکدیکرندن کوزل بیاض
جاریه لر الی بغلیوب تکلم ایتکده اولدیغنی کوروب
اول صندالی نشین اولان زنانك جمال باکمالنه
واله وحیران قالدی و بلکه درونِ دلدن عاشق
شوریده سی اولدی اما بو اسرار هیچ بر فرده
اچیلور شی اولدیغنی وسر رشته و برلسه مخلِ
ادب وحیا اولوب ناموسی شکست ایله بتون
عالم عندنده بدناملغه تبدیل اوله جغنی باتفکر
بو عشق سینه سنده مکتوم براغلدی لکن
هرآن وزمان خیالی خاطرندن چیقمیوب کوندن کونه
آتش عشقله سوزان اولغه باشلدی و برمقتضای

عشق ومحبت اطعمه واشربه دن بری اولوب
برنامزاجلغه مبتلا و برمدت ایاقده کچشدیره رك
بعده اسیر فراش اولدی وقوناقده موجود
اولان اغوات وکندو آدملری برطاقم طبیبلر
جلبیله مداواته چالشدیلر ایسه ده کلان اطبا
بونك علتندن برشی اکلایه میوب ساخته علاجلرله
احسان المقده واحسان اغا ایسه کوندن کونه
صراروب صولقده ایدی برقاچ کون
مرورنده عطا افندی تسویهٔ امور یله عودت
وقوناغنه مواصلتده احسان اغانك بوحالده
اسیر فراش اولدیغنی کوردیکی کبی عقلی باشندن
کیدوب تداویسنه مجبوریت حاصل ایلدی
اول عصرده شهر بغداد وجوارنده نقدر اطبا
وار ایسه جلب ایدوب مطلقا بودردك چاره سی
و بوعلتك سرعت تداوی وشفاسی هرنه اسبابه
متوقف ایسه طلب ایتدی لکن حکیملرك
بریسی بونك علتندن ذره مقداری براماره

اکلایه مدیلر اوچنجی کون یه‌ودی حکیم
کلوب معاینه ایلدکده بوخسته ایله برلکده
کیجه بولنمسنی وطبیعتنی اکلایوب اکا کوره تداوی
اولنمسنی بیان ایدرك اولکیجه بالمساعده برلکده
قالدی مرقوم یه‌ودی تابصباح اویخو
اویومامقلغی کوزینه کسدیرمش اولدیغندن
اویورلغه اوروب دیکلمکده ایکن احسان
اغا اثنای خوابده پرآه سرد چکدی درحال
بیدار اولوب عقلنی باشنه کتوره رك سرر شته ویرمامك
استدیسه ده دیده لرندن یاش آقغه باشلادیغنی
یه‌ودی طبیب کوروب فهم وادراکیله بونده
برعشق اثری اولدیغنی بالمطالعه قالقوب ای
سلطانم بنده کز صوری حکیملکدن بشقه معنوی
حکیملکده ده مهارتم وار در ذاتکزده اولان انحراف وجود
مطلقا عشق اثریدر بونك علاجی (العشق مرض
لادواء بها الا بنظر المعشوق) مداولنجه بوسری
کتم ایلك اولمز لطفکزیده کزه آچوب هرحالده بونك

برچاره ٔ ممکنه سنی بولور وانشاءالله تعالی سلطانمك
جانانه‌ك وصلتنه واکتساب صحت وعافیتنه
سبب اولورم دیمسی اوزرینه احسان اغاك
دریای عشقی تموج ایدوب آه سویله دردیمه
دوا اوله‌مزسین زیرا بنده‌کی اولان علت
صبری کوچ چاره‌سی کوچ بردرتدر وبنم هلاکم
انجق بوندن مقرردردیکنده یهودی اقدام
وابرام وکونا کون حیله لو افاده زله اقناع
ایدوب بوحالی بیانه مجبوریت کتوردی ٠
احسان اغا اول انده برآه دخی چکوب
کندوسنك اسکدارجه ثروت وسامانی یاده
کتیروب برای ملاقات بغداده‌کلدیکنی وباغچه‌ده
کزرایکن حرم باغچه‌سنده اویله برعالی صندالیه
اوزرنده برنازنین کوروب تعشق ایلدیکنی وبو
نوجوان عطا افندینك عیالیمدر یوخسه
همشیره‌سی ویا کریمه‌سی ویا جاریه سیمدر
بیلدیکنی وبونك تحقیق ایسه محال اندر محال

قبیلندن اولدیغنی علی التفصیل نقل و بیان
وبواثرِ عشقدن افاقت بولمسی امرِ عسیر ایدوکنی
اتیان ایلدکده حکیم مرقوم جواب وتسلیت
اعطاسیله بو پرشی دیمك دکلدر ان شاءالله تعالی
بونی برآسان طریقیله تحقیق ایدوب کرك همشیره سی
وکرك کریمه وجاریه سی اولسون عطا افندینك
حقکزده درکار اولان محبتنه مبنی هرحالده
بونك برچارهٔ ممکنه سی بولنور وعطا افندی
جنابکزدن جانبی قسقانمز برعالیقدر ذاتدر
دیوب کلامه ختام ویردی ٠
حکیم یهودی احسان اغایه وداع ایدوب اورادن
طوغرو عطا افندینك حضورینه کلدرك
کندوسنه بر حکیم حاذق شیوه سنی ویرهرك
عطا افندینك وقوعبولان سؤالنه جوابنده
بوذاتك علتی عشق وسودا اولدیغنی وفقط
کتم واخفا اولنه جغنه یمین ایدیلور ایسه تفصیلا
بیان ایده جکنی وبو علتدن بوذاتك تخلیصی

انجق برفداکارلغه محتاج ایدوکنی افاده ایلدکده
عطا افندی درحال بواسرار فاش اولمامق
وحقیقت مادهٔنی اکلامق اوزره عهد ویمین
ایدوب حکیم مرقوم بو حالی اکلادیغی کبی
عطا افندیه علی التفصیل بیان وحکایه ایلدی
اول آنده عطا افندی حکیمه برطاقم احسان
وعطادن صکره طوغرو حرمنه کیدوب حلیله سی
خانمی برتنها اوطه یه الهرق کندوسی طشره
کتدکدنصکره حرم باغچه سنده لعل البیسه ایله
حوض باشنده صندالیه ده اوتوران کیم اولدیغنی
وقرشو سنده ال کوکسده جاریه لر دیوان
طوردیغنی سؤال وتحقیقه کیرشدکده حرمی
خانم جوابنده باغچه یه و حوض باشنه
کندوسندن بشقه اول آوانده اویله جاریه لرایله
کیدن وصندالیه ده اوتوران اولدیغنی افاده
ایلینجه عطا افندی دخی اوراده برآه چکوب
تحمل ایده مدیکندن اغلمغه بشلدی اول آنده

حليله‌سی خانم بو تحقیقك سببنی بیله مدیكندن
شاشیروب عجبا سهواً برخطاده‌می بولندم
دیه‌رك امان افندم قصورم وقوعبولدیسه عفو
بیورك دیه‌رك درحال ایاقلرینه قپاندی بونك
اوزرینه عطا افندی برمدت تفكره واروب بعده
حلیله‌سی خانمه یمین ویروب تنبیه ایله بو تدبیری
بیان ایلدی ٠

ای بنم پاك دامن وصاحب عفت وعصمت
حلیله‌م جناب حقك احسانه چوق شكرلر
اولسون بونجه مال واملاك احسان بیوروب
بزلری ممتازالاقران وهر برایشده موفق بالخیر
ایدوب فقر وفاقه ایله بونجه درد ومحنتده اولان
ادمیلك دردی چاره‌سنه دخی سبب اسان
ایلمش انجق معلومك اولدیغی اوزره اوز برادرم
درجه سنی عنده‌ده فرسخ وبفرسخ یكمش
اولان وبالذات بوعبد عاجزی ملاقات ارزوسیله
مسافهٔ بعیده اولان تا اسكداركی

ولایتدن تشریف ایلیان احسان افندینك
نامزاج واسیر فراش اولمسنه سبب مستقل سزلر
اولدیغکز آشکار اولدی اما خاطره برشی کلمسون
مادامکه سن بنم عرض و ناموسمسین فقط
سلاملق باغچه سنده اولان حرم باغچه سنده
اولان قصرك حوضی باشنده سنی کوروب
عاشق اولدیغندن بوحاله کرفتار اولدیغی درکاردر
انجق بو ذاتك محضی شفاسی وآمنا سالما
ولایتنه مواصلتی ضمننده بر تدبیر لازمکلدی اما
ظن واشتباهك اولمسونکه سنی اصلا فدا ایدرم
حاشا اشته بن اولکونا فدا ایده میه جکم کبی اول
ذات طرفندن دخی سکا برفنالق وقوعنی مأمول
ایتم بونك ایچون ایده جکم تدبیر ایله اصلا
سرزشته ویرمیه رك حرکت ایتمکی سندن طلب
ایدرم شویله که احسان اغایی مابین اوطه سنه
یاتیره لم یانده جاریه مقامنده خدمت ایده جکسین
صحت بولدقده اکرچه سنی برابر اسکداره

كتورمك استرسه دخى تعليم اوزره برابر
كيده جكسين صكره بو ايش بر كوزل حالى انتاج
ايده جكدر ديوب و عهد پيمان ايدوب سلاملغه
چيقدى در حال احسان اغانك اوطه سنه كيدوب
استفسار حال و خاطر ايدرك جانم برادر نامزاج
اولديكز سلاملقده اوشاقلر سزه لايقيله خدمت
ايده مدكلرندن دوزله مديكز سز برادرمز دائما
جاريه لر خدمتنه اليشيق اولديغكز دركاردر
بارى مابين اوطه سنه يتاغى نقل ايتديره لم اوراده
بزم جاريه لردن بر يسى خدمت ايتسون و همده
مابين اوطه سى دها فراجه درراحت بيوررسكز
ديدكده احسان اغا قلبا عجبا عجبا خليالرى
چهره سنى متلون ايلدى همان موافقت ايليوب
يتاغى مابين اوطه سنه نقل ايلديلر شمدى نقدر
كوج نه چاره خدمت ايتملى ديه رك اوتانوب
قزاره رق بوزاره رق عطا افندينك حليله سى

شوقیه خانم افندیسنك امریله کلوب خدمته
مباشرت ایلدی
بو حالده احسان اغا اوتانه‌رق صقیله‌رق شوقیه
خانمك برکره مبارك جمالنه نظر ایلدکده کوردیکم
باغچه‌ده کوروب مشتاق اولدیغی و عشقیله
یانوب یاقلدیغی محبوبه‌نك تاکندوسیدر بونك
اوزرینه عطا افندینك عیالی اولمیوبده بویله
جاریه‌سی ایمش دیه‌رك هزاران شکرلر ایلدی
شوقیه خانم دخی ابراز صداقت ضمننده لیل و
نهار کندی ولی النعمتی حکمنده کوزل خدمت
ایدوب احسان اغا ایسه خدمت نه موجب همان
قرشوسنده طورسه کفایت ایدرجه سنه انجق
جمالنه عشق ایله نظر ایتکله کونبکون جسمنه
جان کلمکه و شفایاب اولغه بشلدی شوقیه خانم
خدمتده قصور ایتمیه‌رك تمام اون بشکون کچدکده
احسان اغا برء وصحت تام ایلیوب ارتق سلاملغه
چیقمغه و اوتوروب کزمکه مقتدر اولدی اما

عجبا بو جاریه‌یی عطا افندی بکا ویرده نصل
آلوب اسکداره آشوره بیلورم خلیالزنده قالدی
ارتق عطا افندی ایله عهد اولنان اوچ ماه دخی
تمام اولنجه بر اخشام اثنایِ صحبتده اسکدارجه
اولان امورِ ذاتیه‌سی پسمانده اولوب عودت
ایتمك وحاضر لنمق خصوصنی عطا افندی یه عرض
و بیان و فقط اغزی وارمز ایسه ده خدمتده
بولنان جاریه‌یی دخی کندوسنه اهدا ایله براکده
کتورمسنی افاده و اتیان ایلدکده عطا افندی
بلا فتور علی الرأس والعین برجاریه دکل
سنك یولنه جانمی فدا ایدرم دیوب تطییب
ایلدی اما ... نه چاره بو فداکارلقده بولنمق
لازمکلدی مع مافیه برقاچ کون دخی محبت
اولنوب یوکلر حاضر لنمغه باشلدقده مخصوصاً
برتختِ روان یاپدیریلوب کونلرده برکون شوقیه
خانم تخت راهه بندیریلوب کالاول خدم وحشمیله
بعدالوداع یوله روان اولندی عطا افندی دخی

صورتده ممنون وفقط معناً مکدر ومحزون قالدی .
احسان اغا بغداددن خدم وحشمیله حرکت
ومرحله بمرحله کیدەرك واره صره مناسب
محللرده ارام واستراحت ایدرك نهایت اوچ ماه
ظرفنده وطن اصلیه سی اولان اسکداره مواصلت
ایدوب قوناغنده اقامت ایلدی وشوقیه خانم
دخی جاریه دتمامنده صبروتحمل ایلیوب خدمت
ایلکده ایدیسەده درونندن آه بغداد وآه زوجم
ووطنم دیەرك تحسر چکمکده قالدی اما احسان
اغا اول انه قدر کرچه معشوقه سی قارشوسنده
ایسەده برکره جك اولسون وصلت طلبنده
بولنمدی زیرا کندوسنك کمال دیانت وانسانیتنه
مغایر اولدیغی ایچون بالامر خدا نکاح ایله
الق ارزوسیله عقد نیت ایلمشیدی تام استراحت
کمال بولدقده ارتق صبر وتحملی حدن اشوب
وعشق محبت قینایوب چوشوب بروقت مسعودەده
اقربا وتعلقات واحبابلرینی دعوت ایدوب

شوقیه خانمی کندوسنه عقد وتکیح ایلیوب
دوکون لوازماتنی کوردی و برطاقم ضیافتلر
کشیده ایدرك جمعیت تمام اولدقده برمبارك
جمعه کیجه‌سی علی الاصول زفاف اولدی ٠
لیل زفافده شوقیه خانم مزین البسهٔ فاخره‌ایله
اوطه‌نك ایچنه کونش طوغمش مثالی احسان
اغانك نماز قلمسنی قیامده بکلمکده ایسه‌ده ودواق
پوشیده سنك التنده اغرجه وخفیفجه هجقره‌رق
اغلمقده ودیده‌لرندن اقان اشك خون پوشیده‌یی
اصلاتمقده ایدی او حالده احسان اغا
نماز ایچنده بوحزین حزین بکایی ایشیدوب
عجبا بونه حالدر بو برمسرت کیجه‌سی ایکن
بویله اغلمغه سبب ندر دیو عمیق افکاره طالدی
و بلکه نماز فساده واردی حاصلی نماز تمامنده
قالقوب شوقیه خانمك التدن طوتوب برکوشه‌یه
اوتورتدقده یوزندن نقابی قالدیروب برده
کوردیکه اول نازنینك آهو کبی کوزلری اغلمقدن

قب قرمزی اولش بو بابده کمال استغرابدن
جان باشنه صچرایوب بوحالك سبب حکمتنی
درحال سؤاله مجبور اولدقده شوقیه خانم
اغلمقدن جوابه دخی مقتدره اولهمدی برمدت
تنفس اولنوب تحقیق ماده ایچون سؤالده اصرار
ایلدکده شوقیه خانم کلامه اغاز ایله کندوسنك
حر اولهرق بغداد ده عطا افندینك تحت
نکاحنده زوجه‌سی ایدوکنی وحکیم یهودینك
صنیعه ایله کندوسنی سویلتدیروب عطا افندیه
حکایه و بیان ایلدیکنی وعطا افندی دخی بو
خسته لقدن قورتلمق ایچون بویله برفداکارلقده
بولنوب جاریه مقامنده تا بورایه قدر خدمتده
بولندیردیغنی تعلیماتی ایجابنجه تفصیلا بیان ایلمسی
اوزرینه بوحاله مطلع اولوب احسان اغا دخی
رقتله اغلمغه بشلیوب کرچه جهانده مال
واملاك ایله سخاوت اولور اما بویولده محضا بنم
شفایاب اولمقلغم ایچون اول ذاتك عرضگادخی اجرای

سخاوت ایلمسنی کندوسنك احسان وسخاوتنه تقدم
ایلدیکنی تقدیراً استغراب ایدوب درحال
شوقیه خانمك دیده لرندن پوس ایله بوندن
صکره همشیره‌م اول ان شاءالله تعالی جنابِ
حق ایله عهدم اولسون یه عرضنه خلل
کلیه رك عطا افندی یه تسلیم ایتمکلك بکا بورج
اولدی دیوب قرار ویردی ٠
کلملم بغداددده عطا افندینك احوالنه کرچه
بوذات زادکان وخاندان واصلندن ثروت وسامان
اصحابندن ایدیسه ده اولقدر مشهور ومتعارف
دکل ایدی مؤخراً شوقیه خانمی عقد وتزویج
ایلدکدن صکره جنابِ حق بوذاته شوقیه
خانمك یلدیزی شرفی و بختیارلغی سببیله مال
واملاك ومتعلقاتنه اولقدر فیض و برکت
ویرمشیدیکه حسابنی بلمز اولدی چونکه شوقیه
خانم بوحادثه ایله یاننده مفارقت واحسان
اغایله اسکداره هجرت ایلدی عطا افندینك

دخی اقبالی ادباره منقلب اولوب اولا حیوان
خسته اغیله کافهٔ اغنام ودوه وصغیر وسائره سی
تلف اولدیغی کبی برطاقم عقار وایرادلری
وحتی قوناقلری محترق اولدی وهر تجارت کاهلرنده
زیان کلی یه دوچار وسرمایه لری محو وهبا
وماملکی تلف ونا پیدا و برطاقم اموال واشیاسی
هربان طغیانیله یغما اولهرق شول درجه یه تنزل
ایلدیکم بر اتمك پاره سنه محتاج وآج بیعلاج قالوب
فقر وفاقه یه کرفتار قالدی بونك اوزرینه
عطیه سیله پرورده اولش ونان نعمتنی یمش
برطاقم ناسدن برحسن معاونت کوره مدیکندن
دنیایه انفعال ایدوب بغدادده طورمقدن
وهردائم کوکل عذابیله اولمکدن ایسه دیار آخره
هجرت اولا دردیوب مقر سلطنت سنیه اولان
استانبوله عزیمتی ذهننده قرارو یروب درویشان
سیاحین مثلاو مغشیگا یو له چیقوب قصبه دن
قصبه یه کویدن کویه بیك درلو محن ومشقت

چكه‌رك ارتق دنيانك خواب وراحتندن
قطع امید ایدرك بش ماه مدت یوللرده قاله‌رق
كونلرده بر كون اسكداره واصل اولدی اما
عطا افندینك اوزرنده اولان البیسه بیك یرندن
یمالی و باشنده بركچه كلاه ویوزی كوزی
اعرابیلرصفتنده ذاتاً كورنلر بیلمك محال قبیلدن
ایدی حاصلی كلوب اسكداردە بریوللی خاننك
اوكونده براسكمله قیوب پریشان حالده اوتورمقده
وسر كذشتنی تفكر ایتكده ایدی .
اسكدارلی احسان اغا دخی سیر وتماشا ضمننده
حیوانله راكبًا ویانده اغالری معًا اول خانك
اوكندن بالتصادف كچمكده ایكن كوزی
عطا افندی یه دوشوب اولدی وهلهٔ بیلورکبی
اولدیسه ده چونكه تبدیل صفت وقیافت
مأمولك خارجنده اشتباه ایدوب برقاچ خطوه
ایلرو كچوب اوشاقلرینك بریسنه ایمایله تحقیقی
امر ایلدی وكندوسی قوناغنه كیدوب دریای

فکر وتعجبده قالدی کوندردیکی اوشاق دخی
امری اوزره سرر شته و یرمیه رك خاك اوکنده
براسکمله اتوب اوتوروب ایکی قهوه اصمارلدی
پرلکده ایچدیلر و برطاقم صحبته کرشدیلر
اوصره ده کندوسنك بغدادلی ایدوکنی واسمی
عطا اولدیغنی وفقرحاله دوشوب سیاحتله
هنوز کلدیکنی اطرافلیجه اکلایوب قوناغه
کلهرك احسان اغایه افاده ایلدی بونك اوزرینه
احسان اغا متحیر اولوب شمدی بوکا
برحیله ودسیسه یولیله طورانمق
ودفعهٔ احسان وعطاطرفلرینه کیدلسه
شاید بوحالده ایکن سرورله برنزول اصابت
ایدر ملاحظه سیله ایشی قوللانمق اوزره عقلنجه
برتصور ایلیوب ایرتسی کون اوشاغنی تنبیه
وتأکید وتعلیمات ویرهرك عطا افندیه
کوندردی .
اوشاغی مرقوم خانده بونك یانده وروب

برمقدار تلطیف وصحبت ایلدکدن صکره یاهو
یولدن کلمشسکز سز کاه برحمامه کیدهلم دیوب
بوذتی اولا حمامه کتوره‌رك بعده تراش وصکره
برقات البسه کیدیره‌رك خانده بوکا براوطه
کرالدی والبسه خرجلق اوله‌رق برمقدار
اقچه ویردی وسررشته وبرمامك ایچون
شویله اقناع ایلدیکم « بنده کزك حین
صباوقتده پدرمه کوکس علتی عارض اولوب وبو
علت مدهشه دن تخلیص کریبان ایلمسیچون
اطبا طرفندن هر نه قدرمعالجه وتداوی اولندی
ایسه ده اصلا کارکر تأثیر اوله‌میوب نهایة الامر
بو علت عظیمه نك چاره اندفاعی ایچون اختیار
سفر ایدرك وبنده کزی اون ایکی یاشمده ایکن
والده‌مه ترك ایلش اولدیغی حالده سیاحین
البسه لرندن برقات البسه کیه‌رك وجمله منزله
وداعلشوب عزم راه ایلدی . پدرمك
مفارقتندن صکره بو فرقته والدهم متحمل

اوله‌محبوب اسیر فراش اولدی ۰ بنده کزدنجی
مامله‌کمی صرف واتلاف ایدرك حکیم حاذقلر
جلبیله اجرای مداواتده بذل مقدرت ایلدم
ایسه‌ده نه چاره که برك نهال عمری باد اجلك
هبوبیله خزانه مبدل وشاخندن ساقط اوله‌رق
جام موتی نوش ایلدی ۰ بو فرقت پرمحنتدن
روزوشب دیده‌مه اویقو کیرمیوب جکر پریان
وخون کریان اولدیغمدن ناشی کوزلریمه ضعف
بصر طاری اولوب برایام دیدهٔ حسرت دیدم
شوق وضیا کورمکدن محروم قالدی ۰ نهایت
الامر عنایاتِ بی غایات حضرت رب العالمین
معاونت‌ایدوب هندوستان طرفندن کله‌رك
و بنده خانه ده بالتصادف مسافرة بش ماه قدر
اسکان ایدن سلطانِ سیاحیندن (عبد الرحیم)
نام ذاتِ عالی قدرك عطا واحسان ایلدیکی
طوطیادن دیدهٔ غمدیده‌م روی دنیایی کوره‌رك
ظلام عمادن فتح حجاب ایله روشن اولدی ۰

بر کون مومی الیه عبد الرحیم افندی ایله اثنای
مکالمه ده هر نصاسه اقربا وتعلقاتمزدن بحث
اولنه رق بنده کزك حین صباوتده پدرمك
کوکس علتنه مبتلا اولوب و برچاره سنی بوله میه رق
اختیارِ سفر ایلدیکنی وشمدی یه قدر بر خبر
مسرت اثر یله دسترس اوله مدیغمی ایسان
ایلدیکمده مومی الیه سیاح عبد الرحیم
افندی آواز بلند ایله بر آه سرد چکه رك
« ایواه ! اوغلم بنده کز مومی الیه پدر یکزه بوندن
طقوز ماه مقدم مکهٔ مکرمه ده راست کله رك
بر بر یمزی اخوت اتخاذ ایلدك ومعاً مکهٔ مکرمه دن
مدینهٔ منوره یه لاجل الزیاره عزم روان اولدق ٠
حالبوکه مدینهٔ منوره یه حین وصولمزده هرنه قدر
صدر علتندن افاقت بولمش ایسه ده بنه فلك قرطاس
اقبالنی خامهٔ ماتمله سواد ایلدیکندن اولاد
وعیالیله کورشمك نصیب اولیوب کشتیٔ عمری کرداب
اجله دوشه رك ترکِ دغدغهٔ حیات ایلدی «

دیدی . یونك اوزرینه والده‌مدن زیاده پشرمش
اولان محبتدن طولایی بوخبر پرکدری ایشتدیکم
آنده بتکرار دریای محنت ومأیوسیته طالدم .
هرنه حال ایسه ارادن برقاچ ماه مروزنده آینهٔ
بختمك مرآتنی دهازیاده ژنك وپاس محنت احاطه
ایدرك ترك دیار اولمقلغی تصور ایلیوب مومی
الیه سیاه عبدالرحیم افندی ایله اسکدارده
بالمفارقه بلده ببلده قریه بقریه سیاحت
ایدوب عاقبت الامر برکون دیار بکره مواصلت
ایلدك . دیار بکرده برقاچ کون استراحت
اوزره بولنور بولنمز مومی الیه سیاح عبد الرحیم
افندی ذاتاً مسن واختیار بولندیغندن وآسیاب
فلکده دانهٔ عمری ختامه رسیده اولدیغندن
چند کون بیمار اولهرق ترك دنیای بی بقا وعزم
کلستان عقبا ایلدی . الحاصل بختِ واژونم
وطالع دونم بتکرار بکا برج عقربدن نظر انداز
محنت اولوب پدرم مقامنده بولنان مومی الیه

عبد الرحیم افندی بی دخی چوق کوره رك المدن
آلدی . ذاتاً پدر ومادرمدن مفارقت ایلدیکم
ودرد ومحنتلر یته تاب آور اوله مدیغم جهتله
ترك دیار اوله رق وبو قدر مشاق سفر یه بی
چکه رك دیار بکره قدر کیتمکلکم محضا دفع غم
ضمنده ایکن بو کدر دخی علاوه اوله رق عقله
خفت کتورمکه برمق قالمشدی . بناء علیه
بو سیاحت دخی دردیه درمان ودفع غمومه
بر چاره امکان اوله مدیغندن بو یله دیار غربتده
سفیل وسرگردان طولاشمقدن ایسه وطن اصلیه
بالمراجعت هیچ اولمزایسه وجودجه کسب راحت
و یاران واصدقا ایله مصاحبت ایدرم زعمیله
تکرار عودت ایلمکلکی ذهنده تصور ایتدم
ایرتسی کون لوازمات سفریه بی بالاحضار یونه
روان اوله رق بوندن اون کون مقدم بورایه
مواصلت ایلدم . شمدی استانبولده برخدمتم
ظهور ایتسیله کیدوب تسویه ایدرك عودت

ایلیوب و بوراده ذاتکزی کوره‌رك مرحوم پدر یله
مشابه بولندیغکز جهتله پدرم حالا بر حیات ایمش
ظن ایدرك وکمالِ فرحدن کندیمی شاشیره‌رق
شتاب ایله مقابله یه کلدم ۰ هر نه قدر پدرم
اولدیغکز صکره‌دن تبین ایتدی ایسه‌ده یله پدرمه
مشابه بولندیغکزدن بلا فرق کندیمه پدر اتخاذ
ایلدم ۰ ذاتکز دخی بنده کزی بو خصوصده
مأیوس براقیوب البته مخدومکز نظر یله بافه جغکزی
تیقن ایدرم » دیه‌رك کویا مرحوم پدرینه
مشابهتله محبت پیدا ایتمش کبی روشلرده بولندی
اولکون بومقدارله اکتفا ایدوب ایرتسی کون دخی
یواوشه‌رق بو یله بوش طورمق اولمز برایشله
مشغول اولمسنی تکلیف ایلدکده اولدخی قبول
ایدوب اوجه‌وارده مناسب بردکان کشادینه
صحبت اولنوب درحال مصمم اولان بردکان
بولنوب آچلدی ومناسب مقدار سرمایه
ویریلوب فاره قپانی صاحغه قرار ویرلدی

بیچاره عطا افندی بغداده مشهور سخاوت ایکن
شهدی فاره قپانی صاحبغی اختیار ایلدی برنجی
کون دکانی آچوب اوتوروب مبایعه اولنان
قپانلری رافله صره سیله وضع ایلدی اما
یرو طرفدن احسان اغا ایشی ترتیبلی طوتوب
فوناغنده نقدر خدام وکوله وسائر سی وارایسه
جمله سنه برر عدد التون و یروب هپسی اولکون
کیدوب برقپانه برالتون براغوب عودت ایلدیلر
بیچاره عطا قپانك فیئاتی برغروش ایکن بو یله
رواجله برالتونه صاتدقجه کیفی کلوب انشاءاه
ادبار اقباله دوندی دیه رك اخشام حساب ایتدی
همان اول کونکی آلیش ویرش برقاچ بیك
غروش تجارت حاصل ایلدی امان یاالله دیه رك
ایرتسی کون دخی عاملندن قپانلر جلب ایدوب
کذلك بنه بو یله اشتهارله صاتش حاصلی برآیك
ایچنده بابا عطا برایکیوز بیك غروش قزاندی
اما معنا احسان الدی ارتق قالب وقیافت

یولنه قونیلوب مستقل بر دکان واوطه صاحبی
اولوب دکان بو یولده ایشلکده ایکن سالف
الذکر احسان اغانك برنجی اوشاغی برکون
ترتیب وتنبیهله کلوب مصاحبت ایدرکن بو یله
بیکار طورمق اوله من تأهل ایتملی وحتی
الیوم التنده بر طونس کدیکی وار اکر موافقت
ایدرسن دنیاده راحت عمر سوره جکمزه
شبهه م یوقدر دیه رك نشئه و بروب ایشی
قوامه کتیردی
عطا افندی ارتق نه بیسالم قدر بو یله ایمش
دیوب روی رضا کوسترنجه اولکون کچیریلوب
ایرتسی کون احسان اغانك امر یله اغالری برمحله
جمع اولوب کیمسی شوقیه خانم طرفندن وکیمسی
عطا افندی طرفندن وکیل اولنوب برمناسب
محلده تجمعله امام افندی وسائر برطاقم ذوات
واحبابه ضیافت کشیدسی وشربتلرشن بیله
عقدنکاح اولنوب مبارك باد دیلدی ٠

لکن احسان اغا غایت مدبر وامور شناس برذات
بولندیغندن بونلری بویولده ترتیب ایتدیکی کبی
عطا افندی اولدیغنی تحقیق ایتدیکی آنده
اولکون درحال مناسب برمحلده برقوناق انشاسنه
دخی مباشرت ایلمش ایدی
اما یایلان قوناغك رسمنی احسان اغا کندی
دستیله چیزوب بغداده عطا افندینك قوناغی
نه طرز اوزره بنا اولنمش ایسه عینیله بلافرق
اکا مشابه وهر برطرفنك کورنیشی وبویاسی
اکا مطابق تسویه وختام ومفروشاتی دخی طبقی
اولهرق اعمال وسائر لوازماتِ مقتضیه سی دخی
بلا فرق اکمال واتمام قلندی بعده بر مبارك وقتده
دوکنه مباشرت اولنوب کوکی یمکی احسان
اغانك قوناغنده کندوسنی کوسترمیه رك اجرا اولندی
فقط بو خصوصه شوقیه خانم دخی اصلا مطلع
اولهمامش وغایت مکدر قالمش اولوب عقلنجه
شویله تصورله هرنه حال ایسه احسان اغا

کندوسی حق شناسلق ایچون قبول ایتمدی اما
شمدیده بیلمدیکم بشقه برادمه تزویج ایدیپور
عجبا بغداددهکی زوجم عطاافندی وفات ایتشمی
نوجهله اولمش نکاح اوستنه نکاح اولورمی
البتده بونك برسبب حکمتی اولملی دیه رك محزون
ومکدر نه چاره النمك یازوسی بویله ایمش دیه رك
اه واه ایتمکده ایدی
چونکه پنجشنبه کونی اخشام اولدی برطاقم
دعوتلی ذاتلر حاجیلر خواجه لر قوناغه جمع
اولوب کوکی طعامی کشیده اولندقدن وامر
اطعمه واشربه ختام بولدقدن صکره یاتسوادانی
اوقوندقه بشلدی اورادن جمله برلکده جامعه
کیدیلوب بعد الاداء یاتسوالهیلرایله عودت اولنوب
تهیه اولنان قوناغك قپوسندن ایچرو کیرنجه عطا
افندی قوناغك طرز انشاسنه دقت ایلیوب کویا
بغدادده کندو قوناغی ظن ایلدی اورادہ دعا
اولنوب نردباندن یوقاری چقنجه صفحه پی دخی

کورد کده تعجب ایتدی قلبـاً بونده بر سر واد
اما دیه‌رك زفاف اوطه سنه دخول ایلدی کذلك
مفروشاتنه دقتله باقـوب اکا دخی اسـتغراب
هرنه حال ایسه دیوب فرش اولنمش سجـاده
اوزرنده نمازه بشلدی کاین خانم ایسه دواغیـله
ینکه قادین ایله قیامده، منتظر اما شوقیـه خانم
کالاول جوش وخروشه کاوب یواشجه بواشجه
ایچنی چکـه‌رك اغلا مقـده وکوزی یاشی یرلره
طاملامقده ایدی عطا افندی سلام و یروب بو
حالی کورنجه کندوسنك دخی در یای کوکلی
تموجه باشلدی کاین خانمك اکدن طوتوب کوشه یه
اوتورتدیرنجه ینکه قادین طشره چیقوب اوطـه
قپوسنی قپادی اشته بوحالی و بووصلتی برسیران
ایچون احسان اغاطشره‌ده اوطه قپوسنك اوکنه
کاوب دیکلمکده، اولدی .
شوقیه خانم باشـنه کلان حاللردن اغلمقـدن
واوتانمقدن ناشی عطا افندینك یوزینه باقه‌میوب

اوکنهٔ بقه رق سکوت ایتکده وعطا افندی
دخی بویاس وماتك سبنی صورمقده واصرار
ایلمکده ایکن شوقیه خانم براه سرد چکوب
آه! بنم افندم دردیمی نصل حکایه وبیان ایده یم
بنم باشمه کلنلر دنیاده برقوللك باشنه کلمش و بر
ولایتده کور یلوب وایشیدلمش شیلر دکلدر
دیوب کندوسنك سرگذشته سنی تقریره اغاز
ایله بغداده عطا افندینك زوجهٔ منکوحه سی
اولدیغنی واحسان اغانك کلوب بغچه ده کوره رك
تعشق ایلدیکنی وزوجنك امر یله جاریه مقامنده
خسته لغنده خدمت وصکره اسکداره هجرت
ایله احسان اغا کندوسنه عقد ایدوب حین
زفافده بوحال اوزره اغلیه رق بیان حال
ایلدیکنده همشیره اتخاذ یله یته زوجنه ایصال
ایده جکنی وعد ایدوب شمدی ایسه
وعدنده ثابت اولمیه رق بویله آخره
ویردیکنی بیان ایتکده ایکن عطا افندی

امان ! خانم باشنی یوقاری فالـد ریوزنی کـوریم
دیدکده برده نه کـورسون زوجه سی شوقیـه
خانمك تاکندو سی اول آنده‌وای ! شوقیـه‌م بنی
بیاحمدکی ؟ شنه بن اوسنك اشتیـاق وارزو سیله
اغلدیغك زوجك اولان عطایم دینجـه بیلرنده
برکـره برواویـلا قـوپوب سـونج اغلمسـنه
باشلد قلرنده اویله ایسـه بوصنیعـه احسـان
افندینکدر دیرلر طشره دن اوطـه قپوسنـه
طاقر طاقر اورلغه باشلـدی همـان آچـوب
چونکـه احسان اغا همشیرهٔ معنوی اتخـاذ
ایلمشدی یا بلا فتور ایچرو کیروب همان عطـا
افنـدینك بویلنه صـار لدی وای ! بنم برادرم
خوش کلدك صفا کلدك دیوب اوتو ردی شوقیه
خانم اول سرور ایله قالقوب ایکیسنکده اتکلرینی
اوپوب حال خاطر سئوالنـدن صـکره بوعالم
فانینك بویله وقوعاتلری دائما انسان ایچـون
میدانه کتور دیکنی واصلا تأسف وکدر ایچـاب

ایعقوب انجق صفای خاطرله ذوقلریله مشغول
اولمایوب وبعده عریض وعمیق کوریشله جکنی
بیان واکرچه ابتدا کندوسنی کوردیکی آنده
دفعه جلب ایله احسان کلی ایلمش اولسه اول
حالده اولنان احسان دخی برنوع حقارتدن
بشقه رسم حفظ یورسون شاید سروزله برنزول
اصابت ایدر خوفیله بوصنیعه یی مجبورا اختیار
ایلدیکنی اتیان ایدوب بومقدارجه اکتفا دیه رك
وانلری کندی عالمرنده براغه رق وداع ایدوب
قوناغنه عودت ایتدی

ایرتسی کون عطا افندی کویا کوکی قاین
پدرینك دست بوسنه کیدرکی مقام تشکرده
احسان اغانك قوناغنه کیدوب اولدخی استقبال
ایدوب کندومقامنه اوتورتدی اولکون اجرای
محبت وسیر کذشتلرینی بربرینه حکایت ایلیوب
بعده یکدیکری دعوتله اخوته کرمیت ویرلدی
وبرمدت صکره احسان اغا جریان ایدن اخذ

وعطاسنه عطا افندی بی مدیر وشریك ایدرك
برقاچ سنه متدله کلیتلو قچدلر قزاندیردقدن صکره
بغداد جه دخی اچیلان تجارتکاهلرنده بولنان
ادملرینه سپارشله بغدادده برقوناق واملاك
وعقارات سائره پیداسیله جمله سنی عطا افندی یه
بخش واحسان ایلیوب کونلرده رکون یول
لوازماتی تدارکیله برطاقم خدم وحشم
وزوجه سی شوقیه خانمله عطا افندی بی بغداده
عزیمته قرار ویرلدی وهمده مقتضای محبت
احسان اغادخی ازیده قدر برلکده اصول
تشییعی اجرا واورادن بربرینه وداع ایدوب
عطا افندی بغداده واحسان اغا اسکدارہ
مواصلتله بقیهٔ عمرلری صفای خاطرله
کچورلدی .

626